

Tutkimuspolkuja yksityisarkistoihin

*Aineistot historian, kulttuurin
ja kirjallisuuden tutkimuksessa*

Toimittaneet

HANNA KARHU

KATRI KIVILAAKSO

VIOLA PARENTE-ČAPKOVÁ



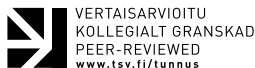
Tutkimuspolkuja yksityisarkistoihin

Tutkimuspolkuja yksityisarkistoihin

*Aineistot historian, kulttuurin ja kirjallisuuden
tutkimuksessa*

Toimittaneet

HANNA KARHU, KATRI KIVILAAKSO JA VIOLA PARENTE-ČAPKOVÁ



Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1495

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon kansalliseen Maailman muisti -rekisteriin.

© 2024 Hanna Karhu, Katri Kivilaakso, Viola Parente-Čapková ja SKS

Sarja-asu: Timo Numminen
Kannen toteutus: Eija Hukka
Taitto: Sisko Honkala
Hakemisto: Joel Suontama
EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-876-7 (nid.)
ISBN 978-951-858-877-4 (EPUB)
ISBN 978-951-858-878-1 (PDF)

ISSN 0355-1768 (nid.)
ISSN 2670-2401 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/skst.1495>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä, ellei toisin mainita.
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)



Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
<https://doi.org/10.21435/skst.1495>
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.



Hansaprint Oy, Turenki 2024

Sisällys

JOHDANTO 7

Historian, kulttuurin ja kirjallisuuden tutkijat yksityisarkistoissa
Katri Kivilaakso, Hanna Karhu ja Viola Parente-Čapková

I Arkistot ja toisen elämästä kertominen

UNENNÄKIJÄN TOSIASIAT 35

Iris Uurron arkisto affektiivisena kokemuksena ja eettis-metodologisena haasteena

Tuukka Salonen

ELÄMÄ PAHVILAATIKOISSA 69

Aarni Koudan kirjailijaelämän jäljillä

Maarit Leskelä-Kärki

VOLTER KILVEN SIVULLISUUS 99

Kilven sosiaaliset verkostot arkistoaineistojen valossa

Laura Kokko

II Uusi katse kirjallisuushistoriaan

YLIRAJAISEN KIRJALLISUUSHISTORIAN JÄLJILLÄ 135

Charlotta Europeaus ja Hanna Ongelin kirjallisen kentän naistoimijoina

Kati Launis ja Viola Parente-Čapková

MINULLE JA YSTÄVILLENI 177

Arkistoaineistot suomalaisvenäläisten kirjallisuussuhteiden varhaisvuosien tutkimuksessa

Tomi Huttunen

LIMERIKKIEN SUOMI 202

Runolajin historiaa Reino Palmrothin arkistojen valossa

Sakari Katajamäki

III Arkistoaineistot kirjallisuudentutkimuksen ja sen lähitieteiden käytössä

KUVITTELUN JA KÄSITTÄMISEN RAJOILLA 229

Kirjallisuuden henkilöarkistot queer-historian tutkimuksessa

Katri Kivilaakso ja Riikka Taavetti

POISTOJEN TÄHDISTÖ 271

Geneettinen näkökulma Markku Lahtelan runokäsikirjoituksiin

Veijo Pulkkinen

TITANIC-ARKKIVEISUÄÄNITTEET, REKILAULUT JA OTTO MANNISEN
ARKISTOAINEISTOT 299

Näkökulmina multimodaalisuus ja intermediaalisuus

Hanna Karhu ja Silja Vuorikuru

IV Uusia tutkimuskysymyksiä tunnetuille aineistoille

KADONNEITA KIRJEITÄ JA HYLÄTTYJÄ KÄSIKIRJOITUKSIA 341

Arkistoaineistot Algoth Untolan karnevalistisen vastarinnan tutkimuksessa

Irma Tapaninen

TARKKAAN JA VALIKOIDEN 369

Näkökulmia Elias Lönnrotin arkistoaineistoihin

Niina Hämäläinen

KIRJELUETTELOT TUTKIMUSAINEISTONA JA KULTTUURIPERINTÖNÄ 392

Metadatan mahdollisuudet digitaalisen käänteen jälkeen

Johanna Enqvist ja Ilona Pikkanen

Kirjoittajat 429

Abstract 433

Asiahakemisto 434

Henkilöhakemisto 438

Johdanto

Historian, kulttuurin ja kirjallisuuden tutkijat yksityisarkistoissa

Katri Kivilaakso

 <https://orcid.org/0000-0002-1654-8797>

Hanna Karhu

 <https://orcid.org/0000-0003-4693-9382>

Viola Parente-Čapková

 <https://orcid.org/0000-0002-0629-1182>

Millaisia aineistoja yksityishenkilöiltä jää arkistoihin ja millaista on tutkia henkilöarkistoaineistoja? Millaisia reittejä aineistot päätyvät arkistoon ja miten tutkija löytää aineistojen äärelle? Millaisia tutkimuskysymyksiä yksityisarkistoaineistoille voi esittää? Mikä on sattuman ja mikä valintojen merkitys siinä, millaisia aineistoja meillä on käytettävissämme? Mikä on arkistoissa tehdyn järjestämisen ja kuvailun merkitys ja miten se näkyy aineistoja tutkivalle – vai näkyykö? Entä miten kuvailutietoja voi tutkia ja mitä kysymyksiä niille voi esittää?

Kiinnostus arkistoja kohtaan on kasvanut viimeisen parin vuosikymmenen aikana nopeasti, ja arkistoja käyttävän ja koskevan tutkimuksen kentästä on tullut hedelmällinen monitieteisen tutkimuksen näyttämö (ks. esim. Hupaniittu & Peltonen 2021; Sutton & Livingstone 2018; Gianacci 2016; Stead & Smith 2013). Samaan aikaan monien alojen

tutkijat puurtavat arkistojen parissa usein yksin, ilman varsinaista arkistotieteellistä koulutusta tai – ainakaan alkuun – erityistä arkistojen käytäntöjen tai kentän tuntemusta. Kukin tutkija lähestyy aineistoja oman alansa lähtökohdista ja mahdollisesti sattuman viemänä: polut, jotka vievät humanistisen alan tutkijan arkistoaineistojen käyttäjäksi, voivat olla moninaiset. (Ks. Henttonen 2014, 248.)

Käsillä olevan kokoomateoksen tarkoitus on tarjota inspiraatiota ja vertaistukea arkistoaineistoja käyttäville ei-arkistotieteilijöille, jotka arkistoaineistoja hyödyntävä tutkimus on vienyt tai viemässä mukanaan, sekä innostaa opiskelijoita ja uusia tutkijoita aineistojen pariin. Teoksen luvut eivät ole ensisijaisesti arkistoteoreettisia vaan liikkuvat humanistisen tutkimuksen eri aloilta kohti arkistoteoreettisia kysymyksiä ja havaintoja. Antologian tekstit edustavat metodologisesti monipuolista kirjallisuudentutkimuksen, kulttuurihistorian, kulttuuriperintötutkimuksen ja historian tutkimuksen aloilla tekeillä olevaa tutkimusta ja nostavat esiin yksityisarkistojen käyttöön liittyviä ajankohtaisia näkökulmia ja kysymyksiä. Kirjoittajat kokoavat yksityisarkistoaineistojen käyttöä koskevaa aikaisempaa monitieteistä teoreettista ja metodologista keskustelua yhteen, jatkavat sitä ja osoittavat, miten keskeisiä niin vanhat, uudemmat kuin vasta tutkimuksen tarpeisiin syntymässä olevat yksityisarkistoaineistot ovat esimerkiksi kirjallisuuden-, kulttuurihistorian ja kulttuuriperintötutkimukselle. Kirjallisuustieteen osalta teos on jatkumoa artikkelikokoelmalle *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä* (SKS, 2010), mutta luvuissa tulee esiin, miten suuria muutoksia arkistot sekä niitä koskeva tutkimus ovat läpikäyneet vähän reilun kymmenen vuoden aikana.

Arkistotieteessä yksityisarkistot ovat nousseet tutkimuksen kohteeksi erityisesti 2000-luvulla (Hupaniitty & Peltonen 2021, 9; Henttonen 2015, 27; Fisher 2009). Yksityisarkistolla tarkoitetaan yksityistä organisaatiota, joka arkistoi ja tarjoaa käyttöön yksityishenkilöiden toiminnasta syntyneitä aineistoja. Yksityisarkistoaineistoa on esimerkiksi luonnollisen henkilön toiminnasta syntyneiden asiakirjojen kokonaisuus, henkilöarkisto tai esimerkiksi arkistoa varten tuotettu, perinteen tallen-

tamisessa syntynyt aineisto.¹ Tässä kirjassa käsitellään niin perinteisiä paperimuotoisia kuin digitaalisia yksityisarkistoaineistoja ja pohditaan lisäksi aineistojen luettelointi- ja kuvailutietojen merkitystä ja käyttöä. Teoksen luvuissa käsitellään monipuolisesti erityyppisiä ja monen ikäisiä aineistoja – arkiveisuista ja Volter Kilven kirjeistä aina uudempiin henkilöarkistoihin ja digitaalisiin metadata-aineistoihin. Perinteisen aineistojen lähiluvun lisäksi kokoelman teksteissä pohditaan aineistojen digitointia ja digitaalisten ihmistieteiden menetelmiä sekä tarkastellaan niiden merkitystä tutkimukselle ja tiedonmuodostukselle. Ajankohtaista on esimerkiksi kysyä, ohjaako digitointi tutkimuksen kohdistumista tiettyihin aineistoihin, kuka omistaa aineistojen jatkojalostetun kuvailutiedon ja voiko luettelointi- ja kuvailutietojakin ajatella kulttuuriperintönä.

Kirjan aineistoesimerkit keskittyvät erilaisiin yksityisarkistoaineistoihin. Eri luvut osoittavat, miten monenlaisista lähtökohdista yksityisarkistoaineistoja, erityisesti henkilöarkistoihin sisältyviä, voi lähestyä, ja millaisia kysymyksiä niihin liittyy. Jokainen henkilöarkisto poikkeaa toisista henkilöarkistoista silloinkin, kun aineistot ovat samalta aikakaudelta ja samoin periaattein järjestettyjä. Kirjoittajat näyttävät lisäksi, miten erilaisia reittejä aineistojen tutkija voi valita ja miten monenlaisia kysymyksiä aineistoilta voi tai pitääkin osata kysyä. Antologiassa tulee näkyväksi myös yllätyksellisyys, jonka arkistoja tutkiva usein kohtaa: arkistoista saattaa löytää aivan jotain muuta kuin mitä sieltä alun perin etsi ja aineisto johtaa uuden kysymyksenasettelun äärelle. Tekstit avaavat lukijalle myös sitä, miten niin aineistojen kuvailun ja järjestämisen tavat, saatavilla olevat kuvailutiedot kuin aineiston materiaalisuus – myös digitaalisuus – ohjaavat arkistoihin perustuvaa tutkimusta. Arkistoja tutkivan on osattava ottaa huomioon nämä kysymykset, sillä ne ovat aineistoissa joka tapauksessa läsnä.

Käsillä oleva teos on suunnattu kaikille arkistoaineistoista sekä aineistojen tutkimuksesta kiinnostuneille – niin yksityisarkistoaineistoja

¹ Arkiston ja yksityisarkiston terminologisista määritelmistä ja yksityisarkistojen kentästä Suomessa ks. esim. Henttonen 2014, 27–29 ja Hupaniitti & Peltonen 2021, 10–13 sekä Arkistojen portti-verkkopalvelun arkistoalan sanasto. Henkilöarkistoaineistoa on Suomessa myös julkisissa arkistoissa, kuten Kansallisarkistossa.

jo hyödyntäneille kuin uusillekin tutkijoille, opiskelijoille, tietokirjojen tekijöille ja muille aineistojen käyttäjille.

Arkistollinen käänne ja kriittinen arkistojen tutkimus

Arkistojen tutkimuksen buumi on kestänyt pitkään, sillä jo vuonna 2010 ilmestyneessä artikkelissa ”The Intimate Archive” Maryanne Dever, Sally Newman ja Ann Vickery kysyvät, milloin arkistoista tuli seksikkäitä. Toistakymmentä vuotta myöhemmin arkistot kiinnostavat edelleen ja arkistotutkimuksen sekä muiden arkistoaineistojä hyödyntävien humanististen tieteiden välinen lähtökohtien ja käsitteiden ero on vuoropuhelun myötä kaventunut niin, että on mahdollista viitata arkistoista kiinnostuneiden tutkimusalojen koko kenttään yhden kattokäsitteen, kriittisen arkistotutkimuksen (Caswell & Punzalan & Sangwand 2017), avulla.

Arkistollisen käänteen yksi keskeinen teksti on Joan M. Schwartzin ja Terry Cookin vuosituhaten alussa ilmestynyt artikkeli ”Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory”, jossa he pohtivat sitä, miten arkistoista on alettu kirjoittaa metaforisesti ja filosofisesti irrallaan arkistoinstituutioista, arkistoammattista tai alan omia teorioita, metodologioita tai käytäntöjä tuntematta (Schwartz & Cook 2002, 2). Vuosituhaten alussa arkistoala alkoi reagoida postmoderniin ajatteluun ja ymmärrykseen ja tunnistaa ja pohtia sitä valtaa, jota arkistot organisaatioina harjoittavat ja mikä niiden käytäntöihin ja aineistoihin potentiaalisesti sisältyy ja kytkeytyy. Aineistojen ja arkistoinnin oivallettiin paitsi tallentavan myös tuottavan historiallisia ilmiöitä. (Cook & Schwartz 2002; Derrida 1996, 17; Hupaniittu & Peltonen 2021, 7.) Arkistoista tuli loputtoman kiehtovia tämän uuden arkistojen valtaa koskevan oivalluksen ja siihen liittyvän uuden teorianmuodostuksen ja tutkimuksen myötä, ja samalla arkistoista kiinnostuttiin yhä useammalla alalla. Innostus ei ole laantunut: arkistoaineistojen lähilukuun liittyvät kysymykset ovat edelleen ajankohtaisia ja samalla digitalisaatio ja sen mahdollistama uusien teknologioiden kehittyminen avaavat aineistojen tutkimukseen jatkuvasti uusia näkymiä.

Tällä hetkellä kriittisen arkistotutkimuksen kentällä yhdistyvät arkistoteoria ja kirjallisuuden, kulttuurin ja historian tutkimus (Caswell & Punzalan & Sangwand, 2017). Maryanne Dever (2015, 2) näkee kriittisen arkistotutkimuksen kenttänä, jossa arkistotiede ja humanistisen tutkimuksen näkemykset ja ymmärrys yhdistyvät: kriittinen arkistotutkimus saa virtaa kirjallisuuden, kulttuurin, historian, queer-tutkimuksen ja kolonialismin tutkimuksen oivalluksista ja toisaalta haastaa humanististen alojen tutkijat pysähtymään arkistoaineistoihin liittyvien erityisten kysymysten äärelle niiden ohittamisen sijaan. (Caswell & Punzalan & Sangwand, 2017; Dever 2015, 2; Van Mierlo 2018, 78.) Arkistotiede ja muut humanistiset tieteet ovat alkaneet keskustella keskenään, ja arkistoalan paradigmat ja muuttuva itseymmärrys vaikuttavat myös siihen, miten arkistoaineistoja käyttävät eri tutkimusalojen edustajat hahmottavat arkistot. Arkistoalalla aineistot ymmärretään moninaisten prosessien ja arkiston aktiivisen toiminnan tulokseksi (Hupaniittu & Peltonen 2021, 9), ja myös aineistojen käyttäjät ovat alkaneet kiinnostua yhtä enemmän siitä, millaisia vaiheita jonkin aineistokokonaisuuden syntymissä on ollut – mistä ja keneltä aineisto tuli, milloin ja kuinka monessa eri vaiheessa, miten aineistoa on järjestetty ja kuvailtu ja millä tavalla tämä kaikki ohjaa aineistosta tehtäviä tulkintoja. Kriittisen arkistotutkimuksen kenttä uudistaa edelleen ymmärrystä siitä, mitä arkistot ja arkistoaineistot ovat ja mikä merkitys niillä on tiedon tuottamisessa (Dever 2015, 2).

Tutkimuspolkuja yksityisarkistoihin -teoksen luvuista useimmat suunnistavat juuri humanistisen tutkimuksen ja arkistoteorian yhteiselle kentälle. Kirjoittajat hyödyntävät myös arkistoteoreettista tutkimusta, mutta jokainen lähestyy ja pohtii arkistoaineistoja oman tutkimusalaansa ja aiheensa suunnasta. Siinä missä Hupaniittun ja Peltosen (2021, 12–14) toimittaman *Arkistot ja kulttuuriperintö* -kirjan keskiössä ovat arkistot instituutioina ja kulttuuriperinnön muotoutumiseen vaikuttaneet valinnat arkisto-organisaatioissa, tämän teoksen kirjoittajat lähestyvät samaa tutkimuskenttää toisesta suunnasta, arkistoihin saapuvien tutkijoiden näkökulmasta, aiheiden ja aineistojen kautta. Teos ei pyri kattamaan tai käsittelemään kokonaisuutena sitä, mitä tapahtuu arkistoissa tai

arkistoalalla yksityisarkistojen näkökulmasta, mutta sivuaa monia tutkimustyön kannalta keskeisiä oivalluksia ja arkistoissa käynnissä olevia kehityssuuntia sekä pohtii niiden merkitystä.

Toinen tärkeä raja on, että tämä teos käsittelee nimenomaan humanistisille tieteenoiloille tärkeitä yksityisarkistoaineistoja. Viranomaisarkistoista ja lehtiaineistoistakin on mahdollistaa löytää tietoa yksityishenkilöistä ja heidän elämästään, ja näitäkin aineistoja kokoelman teksteissä hyödynnetään, mutta keskeisintä materiaalia juuri tämän kokoelman kirjoittajille ovat henkilöarkistoaineistot, joiden hankinnan ja järjestämisen periaatteet sekä tutkiminen poikkeavat viranomaisarkistoista. Juuri ainutkertaisia ja epäsäännönmukaisia yksityisarkistoaineistoja tutkiva tarvitsee yksityiskohtaisempaa ja nyansoidumpaa arkistoteoriaa saadakseen otteen siitä yksityisarkistoon kuuluvasta, henkilöhistorialliseen elämään sisältyvästä sattumanvaraisesta aineksesta, joista henkilöarkistot muodostuvat (Dever & Newman & Vickery, 2010, 98; Hobbs 2001, 127).

Arkistollisen käänteen myötä viimeisen parin vuosikymmenen ajan on yhä enemmän kiinnitetty huomiota niin arkiston, aineistokokonaisuuksien kuin yksittäisten dokumenttienkin jatkuvaan muutoksen tilaan ja muuttuvaan merkitykseen (Schwartz & Cook 2002, 3–4; Dever & Newman & Vickery 2010, 115). Aineistokokonaisuuteen, esimerkiksi yhden henkilön henkilöarkistoon, kuuluvat aineistot ovat joko osin sattumanvaraisesti tai tietoisesti eri vaiheissa valikoituneita tai valikoituja, ja sen jälkeen aineistokokonaisuutta on järjestetty ja kuvailtu, mikä kaikki vaikuttaa aineistosta tehtäviin tulkintoihin. Kokonaisuuteen kuuluvaa aineistoa voi tulla lisää ja joskus sitä on hävinnyt, ehkä vielä arkistossakin. (Esim. Dever & Newman & Vickery 2010, 111–112; Eichorn 2008, 4.) Saman henkilön aineistoa saattaa sijaita useissa eri arkistorganisaatioissa, minkä lisäksi niitä voi olla vielä tutkimukselle avoimien kokoelmien ulkopuolella, yksityishenkilöiden hallussa. Tutkija saattaa päästä käyttämään osaa näistä aineistoista tai aineiston sijainti, järjestys ja kuvailutiedot voivat muuttua tutkimuksen tekemisen aikanakin. Samoin jokaisen yksittäisen arkistoyksikön, esimerkiksi käsikirjoituksen, kirjeen tai muistiinpanon, merkitys elää ja muuttuu sen myötä mistä näkökulmasta ja missä yhteydessä sitä tutkitaan ja mitä siitä etsitään.

Yksittäisenkään asiakirjan merkitys ja sisältö eivät ole pysyviä, vaan jatkuvassa liikkeessä. Kuten arkisto yleisesti, yksittäinen dokumentti ei vain kannu pysyvää historiallista sisältöä, vaan myös heijastaa sen tuottaneen henkilön tarpeita ja halua, sitä tarkoitusta josta dokumentti syntyi, yleisöä ja laajemmin sitä juridista, teknistä, organisatorista, sosiaalista ja kulttuurista kontekstia, jossa sen tuottanut henkilö ja hänen yleisönsä toimi ja jossa dokumentti on ollut merkityksellinen – joko ennen arkistoon päättymistään tai eri vaiheissa sen jälkeen. Tästä kaikesta seuraa arkistolliseen dokumenttiin liitetyn merkityksen perimmäinen pysymättömyys. (Schwartz & Cook 2002, 3–4; Dever & Newman & Vickery 2010, 115.) Aineistojen tulkitsemista ohjaavat myös tutkijan omat odotukset, tutkimuskysymykset ja ne kehykset, joissa tutkimuskysymykset ovat syntyneet sekä vuorovaikutus aineiston kanssa (Dever & Newman & Vickery 2010, 116). Useissa tämänkin kokoelman teksteissä tulee esiin, että joskus aineisto ei vastaa odotuksia tai ei vastaa niihin kysymyksiin, jotka tutkija on aikonut sille esittää, vaan alkaa ohjata tutkimusta uuteen suuntaan.

Arkistoaineistoihin pohjautuvissa tutkimuksissa on pitkään ollut tavallista erottaa tutkimuksen prosessi ja lopputulos toisistaan ja näyttää yleisölle vain jälkimmäinen. Toisinaan näin käy ehkä senkin vuoksi, että prosessit ovat monivaiheisia – selostettuna tilaa vieviä – tai jopa sattumanvaraisia tai sitten lähteiden tulkintaan sisältyy epävarmuutta, jonka esiin nostaminen voisi viedä uskottavuutta tuloksilta. (Ks. Dever & Newman & Vickery 2010, 115; Kaplan 1990, 107.) Käsillä olevassa teoksessa olemme yrittäneet jättää näkyviin niitä monenlaisia vaikeuksia ja epävarmuuksia, joita tutkija saattaa kohdata pyrkiessään jäljittämään tutkimukselleen relevantteja aineistoja arkistoista tai tulkitsemaan löytämiään aineistoja. Antologian luvuissa keskitytään kuvaamaan myös sitä, miten tutkija on päässyt tai pyrkinyt pääsemään aineistojensa äärelle. Siinä mielessä tekstien narratiivisina esikuvina on ollut muun muassa Carolyne Steedmanin *Dust. The Archive and Cultural History* (2002) ja Antoinette Burtonin *Archive Stories. Facts, Fictions and the Writing of History* (2005).²

2 Aineistojen parissa tehdyistä (tutkimus)matkoista ks. myös Dever & Newman & Vickery 2010, 112–116.

Aukkoisuus, fragmentaarisuus ja epävarmuus avaavat tilaa uusille kysymyksille

Yksityisarkistoaineistojen ja erityisesti henkilöarkistoaineistojen kohdalla aineiston säilymiseen ja arkistoon päätymiseen liittyy monenlaisia vaihteita, joista osa on hämärän peitossa. Osa aineistoista voi edelleen olla sukulaisten tai tutkijoiden hallussa tai lopullisesti teillä tietymättömillä. Henkilöarkistojen kohdalla aineistojen aukkoisuus tai hajautuminen eri paikkoihin voi olla jopa tyypillisempää kuin se, että aineisto olisi luovutettu arkistoon kerralla yhtenä kokonaisuutena. Mikään aineistokokonaisuus ei ole täydellinen ja siitä, mikä puuttuu, on vaikea sanoa mitään.

Aineistoista ja aineistojen äärellä käydään monenlaisia kamppailuja. Ne voivat alkaa esimerkiksi jo arkistonmuodostajan omista sisäisistä taisteluista sen suhteen, millaisia ajatuksia hän kokee mahdolliseksi päiväkirjaan, kirjeeseen tai käsikirjoitukseen dokumentoida ja mitä näistä sitten jossain toisessa elämänvaiheessa tai poliittisessa tilanteessa säilyttää. Toisaalta kamppailu voi olla myös fyysistä ja konkreettista: miten säilyttää omia henkilöarkistoja muuttojen, vankilaan joutumisen, maasta paon tai karkotetuksi tulemisen yhteydessä? Aineistojen säilyminen edellyttää aina aktiivisia toimia ja säilyminen on poikkeus, sillä valtaosa minkä tahansa ajan toimijoiden henkilöarkistoaineistoista katoaa sen sijaan, että tulisi vastaanotetuksi arkistoihin. Myös muunlaiset diasporiset, esimerkiksi globaaleihin muuttoliikkeisiin liittyvät aineistot ja yllirajaisuuteen liittyvät kysymykset ovat tulleet ajankohtaisiksi viime aikoina niin arkistonmuodostajalle itselleen kuin arkistoille ja aineistoja tutkiville (vrt. Giannachi 2016; Sutton & Livingstone 2018). Marginalisoitujen ryhmien aineistoja ei ole esimerkiksi aina otettu arkistoihin ja kolonisoitujen alueiden asukkaiden aineistoja on siirretty mielivaltaisesti kauas muihin maihin tai mantereille (Giannachi 2016, 99; Lowry 2017). Jos aineistoja ei ole säilynyt, niitä ei voida tutkia, mikä ylläpitää tai vahvistaa vähemmistöryhmien näkymättömyyttä ja marginaalista asemaa. Vähemmistöjen aineistojen arkistoinnin politiikka on ollut viime vuosikymmeninä tutkimuksen kohteena ja huomiota on kiinnitetty siihen, miten vähemmistöt näkyvät arkistoaineistojen hankinnassa ja

kokoelmien muodostamisessa tai kuinka kuvailu- ja luokittelutavat ohjaavat ja rajoittavat tutkimusta (Mikkola 2021, 167–68).

Poliittisesti kiistanalaisten henkilöiden kohdalla kiistanalaisuus tai kenen tahansa kirjoittajan käsittelemien aiheiden arkaluonteisuus saattaa jättää jälkensä myös arkistoaineistoon, siihen mitä ja miten aineistoa on säilynyt. Tällöin säilynyt arkisto on yhtä aikaa sekä käydyn kamppailun tuote että aineisto sen tutkimiseen (Dever & Newman & Vickery 2010, 110; Lynch 1999, 67). Tutkija, joka vuosikymmeniä myöhemmin tai kokonaan toisella vuosisadalla saapuu arkistoon tutkimaan sitä, mikä henkilöön aikanaan tavalla tai toisella liittyneestä arkistoaineistosta on jäljellä, saa usein hyvin vähän tietoa siitä, mikä osa aineistosta on säilynyt ja mikä kadonnut joko kokonaan tai löytyäkseen jostain joskus myöhemmin.

Arkistonmuodostajan ja aineiston luovuttajan lisäksi omat valintansa aineiston äärellä tekevät muut toimijat: aineistoja vastaanottavat arkistot, niissä vielä erikseen yksittäiset arkiston työntekijät, jotka aineistoja järjestävät ja kuvailevat, ja lopulta tutkijat. Aineistoja vastaanottavat, säilyttävät ja käyttöä varten järjestävät ja kuvailevat arkistot vaikuttavat työllään keskeisesti siihen, millaisia yksityisarkistoaineistoja tutkimuksella ja suurella yleisöllä on käytettävissään ja miten tutkija nämä aineistot löytää – siis millaisia menneisyyden tulkintoja on mahdollista tuottaa (esim. Dever & Newman & Vickery 2010, 111–112; Ketelaar 2002, 222–223; Cook 2011, 606). Arkistot ja arkistotutkimus nivoutuvatkin myös keskusteluun kulttuurisesta muistista ja sen tutkimisen reunaehdoista (ks. esim. Assman 2010). Jo vuosikymmenien ajan arkistoalan toimijat on nähty ja tuotu tutkimuksessa esiin aktiivisina ja subjektiivisina tekijöinä, joiden valinnat niin menneisydessä kuin nykyisyydessäkin muokkaavat koko ajan käytössä olevien aineistojen kokonaisuutta: suomalaisessa kontekstissa tämä näkökulma nousee esiin Outi Hupaniitun ja Ulla-Maija Peltosen toimittamassa *Arkistot ja kulttuuriperintö* -kirjassa, jonka teemoja tämän antologian tekstit Suomessa tehdyn tutkimuksen osalta jatkavat.

Tärkeä kysymys joka tapauksessa on, miten hyvin me tutkijat tunnemme arkistoissa tehtyjä valintoja tai ymmärrämme niiden vaikutuksen

saatavilla olevien aineistojen muodostumiseen eri vaiheissa. Tietoa menneisyydessä tehdyistä valinnoista ja niiden perusteista on saatavilla vaihtelevasti, eikä niihin välttämättä tulla kiinnittäneeksi huomioita silloinkaan, kun tietoa on. (Cook 2011, 601.) Arkisto-organisaatiot ovat ottaneet vastaan monenlaista odottamatontakin aineistoa ja toisaalta sellaista, mikä nykytutkimuksen näkökulmasta olisi kiinnostavaa, on saatettu torjua. Lisäksi, jos ei kokonaan hankkimatta niin kunnollisesti kuvilematta on voinut jäädä paljonkin aineistoa, johon ei ole käytetty aikaa ja resursseja samaan tapaan kuin sukupolvesta toiseen tärkeänä pidettyyn aineistoon. Järjestämisen ja kuvailun sekä aikaisemman tutkimuksen – ja viime aikoina myös digitoinnin – keskittyminen tiettyihin, tärkeinä pidettyihin aineistoihin saattaa aiheuttaa vääristymiä käsityksessämme siitä, millaisia arkistoaineistoja meille on säilynyt ja millaisena kulttuuriperintö näyttäytyy.

Järjestämisen ja kuvailun tarkasteleminen onkin yhä tärkeämpää arkistoja käyttävälle tutkijalle, vaikka arkiston kuvailun ja järjestämisen periaatteiden tunteminen ei olekaan itsestään selvää tai niiden ymmärtäminen helppoa. Tutkijan näkökulmasta kohtaamisessa aineistojen kanssa on monenlaisia tilanteita. Aineistoa voi olla valtavasti, jolloin sen läpikäynti voi olla hankalaa, tai sitä voi olla vähän ja se voi olla sillä tavalla aukkoista, että siitä on vaikea päätellä mitään. Arkistoon suuntaava tutkija tulkitsee aineistoa aina odotustensa ja ennakko-oletuksensa sekä tutkimuksessa vallalla olevien paradigmojen ja tunnetun tiedon läpi. Julkaistu tieto toistuu helposti yhä uudelleen uusissa lähteissä, vaikka toisinaan alkuperäisen aineiston äärelle palaaminen voisi auttaa purkamaan sellaista, mikä painetuissa lähteissä näyttäytyy varmana ja kyseenalaistamattomana. Toisinaan haaste voi olla kiinnittää riittävässä määrin huomiota sellaiseen, mikä ei tue sitä, mitä odotamme tai uskomme jo tietävämme. Fragmentaarisuus ja ristiriitaisuus ei vain haasta lukemista ja tulkitemista vaan saattaa myös tarjota mahdollisuuksia tulkintojen tekemiseen. Fragmentaarisuus voi mahdollistaa arkistodokumenttien manipuloinnin, ohittamisen tai tietyn ideologian mukaisen tarinan rakentamisen – tai päinvastoin avata tilaa vastakertomusten kuvitteluun (Miller 2021).

Henkilöarkistoille luonteenomaisen yksityisyyden, aukkoisuuden ja ristiriitaisuuden vuoksi tutkimustyössä tulee vastaan moninaisia eettisiä kysymyksiä siitä, mitä toisen henkilön aineistoista voi päätellä ja miten niitä voi oman tutkimuksensa osana käyttää. Fragmentaarinen ja sisäisesti ristiriitainen aineisto ei anna tutkijalle oikeaa lukuohjetta, vaan voi tarjota tukea toisistaan poikkeaville tulkinnoille (Kivilaakso 2010, 154) menneisyyden tapahtumista tai aineistot muodostaneen henkilön ajatuksista ja kokemuksista. Tutkija voi kuitenkin tuoda esiin omat lähtökohtansa ja tavoitteensa ja tehdä näkyväksi, mihin on perustanut oman tulkintansa, joka syntyy tässä ajassa (Freshwater 2003, 738–739), tutkijan ja aineiston kohtaamisessa. Arkistossa tehty aineistojen järjestäminen ja kuvailu sekä asiakaspalvelu, vuorovaikutus tutkijan kanssa, tukee tutkijan mahdollisuuksia pyrkiä ymmärtämään ja käsittelemään vastuullisesti aineistoaan. Kuten jokainen henkilöarkistoaineisto, myös jokainen aineiston ja tutkijan kohtaaminen on tutkimuseettisten kysymysten kannalta ainutlaatuinen.³ Vastuu eettisten kysymysten esiin tuomisesta, osana aineiston esittelyä ja tulkinnallista kehystämistä, ja huomioimisesta on ennen kaikkea tutkijalla.

Toisinaan yksityisarkistoaineistot voivat tuntua hankalalta ja epäluotettavalta lähteeltä, koska ne eivät välttämättä tue yhtenäisen, johdonmukaisen kuvan rakentamista menneestä – ihmisestä, yhteisöstä tai ilmiöstä. Silloin tutkija joutuu etsimään selityksiä ja ratkomaan ristiriitaisuuksia, jotka eivät välttämättä selviä vain aineistoa tarkastelemalla, vaan myös palaamalla kyseenalaistamaan lähtöoletuksia ja tutkimuskysymyksiä, sitä, minkä luulimme jo tietävämme. Näin arkistot voivat ohjata kyseenalaistamaan ja ajattelemaan uudelleen sitä, mitä tiedämme ja miten tiedämme.

3 Arkistotutkimuksen etiikasta on käyty monipuolista keskustelua. Aineistosta ja kontekstista riippuen nykykeskustelussa korostuvat kysymykset poliittisideologisista lähtökohdista sukupuolta ja etnisyyttä koskeviin ja ajatus siitä, että tutkimuseettisiä kysymyksiä tulee lähestyä intersektionaalisesta näkökulmasta (ks. Faria ym. 2021). Eettisistä kysymyksistä esim. Caswell & Cifor 2016; Kuula, Arja 2011; Mikkola, Kati 2021, 194–197; Peltonen 2021, 226–230.

Aineistojen kuvailun ja kanonisoitujen kulttuuriperintöaineistojen kysymykset digitalisaation aikakaudella

Arkistoalalla ja humanistisissa tieteissä isoja muutoksia aiheuttaa digitalisaatio ja siihen liittyvä digitaalisten ja laskennallisten tutkimusmenetelmien kehittyminen. Arkistollisen käänteän kanssa suunnilleen yhtämittäinen ja samanaikainen valtava murros on seurannut 2000-luvun aikana digitaalisuudesta – sekä aineistoja koskevan kuvailutiedon että aineistojen itsensä lisääntyvästä digitaalisuudesta. Arkistot digitoivat analogisia kokoelmiaan, ja toisaalta syntysähköisten aineistojen määrä kasvaa vuosi vuodelta. Digitoinnista, syntysähköisen aineiston määrän kasvamisesta sekä julkaistun kulttuuriperintöaineistoja koskevan datan myötä sekä aineistoja ja niihin liittyvää metadataa on digitaalisena saatavilla valtavasti (Hawkins 2022, 320). Digitaaliset aineistot ja kuvailutiedot avaavat kokonaan uusia tutkimuskysymyksiä ja -mahdollisuuksia laskennallisia menetelmiä ja tekoälyä hyödyntävälle tutkimukselle. Toisaalta aineistojen kuvailutietoja on saatavilla vaihtelevasti ja kaikkien aineistojensa digitointiin arkistoilla tuskin tulee olemaan resursseja koskaan tai ainakaan pitkään aikaan. Tutkimuksen hyödynnettävissä oleva kuvailutieto ja digitointi saattavatkin kohdentua jo valmiiksi paljon käytettyihin aineistoihin.

Digitalisaatio aktualisoi uudella tavalla 2000-luvun alun arkistollisen ajattelun perusoivalluksen, että arkistoista ei vain ammenneta tietoa, vaan ne ovat paikkoja, joissa tietoa tuotetaan. Feministiset ja jälkikolonaaliset tutkijat kuten Adeline Koh (2014, 385) ovatkin edelleen korostaneet, että arkistot ovat ”valtioiden, siirtomaiden ja imperiumien monumentteja”. Arkistot, digitoidut aineistot sekä digitaaliset ihmistieteet yleisemmin ovat saaneet jo pitkään arvostelua valkoisuudestaan (esim. Bailey 2011; Mandell 2016), kolonialistisesta luonteestaan (Sanz 2013), maskuliinisuudestaan ja englannin kielen ylivallassa (Bergenmar & Leppänen 2017). Varsinkin jälkikoloniaalista ja feminististä tutkimusta edustavat tutkijat (esim. Bailey 2011, Wernimont 2013) ovat korostaneet, että arkistot ja niiden käyttö tutkimuksessa ovat jatkaneet vanhoja kanonisoinnin prosesseja eri kulttuureissa. Siten myös laskennallisten

menetelmien avulla saavutetut tutkimustulokset saattavat vahvistaa vanhoja kulttuurisia kaanoneja. Digitalisaatio itsessään ei merkitse tarvittavaa muutosta, vaan tarvitaan sellaisia uusia tutkimushankkeita, joiden puitteissa voitaisiin järjestää, kuvailla ja digitoida tähän mennessä marginaaliin jääneiden ryhmien aineistoja ja tuotantoa, jotta aiemmassa tutkimuksessa käytettyjen aineistojen vinoumat voitaisiin korjata.⁴

Digitaalinen arkisto (digital archive) on kiistanalainen termi, jota on kuitenkin käytetty ja käytetään digitaalisista aineistoista, sekä digitoituista että syntysähköisistä.⁵ Vanhempien aineistojen digitointiprosessit tapahtuvat tavallisesti tai enimmäkseen vakiintuneiden toimijoiden kuten kirjastojen, arkistojen ja tutkimusinstituuttien toimesta. Toisaalta yhä useammat verkossa julkaistut aineistokokonaisuudet ovat myös erilaisten tutkimushankkeiden ja projektien työn tulosta. Digitointityötä voidaan tehdä myös yhteistyössä aineiston tutkijoiden kanssa, esimerkiksi projektirahoituksen ansiosta jonkun valtion instituution puitteissa.⁶ Tällöin nykytutkimuksen intressit voivat ohjata monipuolisemmin sitä, mihin aineistoihin digitointi kohdistuu ja mitä nostetaan esiin vanhastaan kanonisoitujen ja valmiiksi tunnettujen aineistojen rinnalla/sijaan.

Digitaalisiin menetelmin on mahdollista tutkia paitsi aineistoja myös niihin liittyviä kuvailu- ja luettelointitietoja, joiden avulla päästään käsiksi isojen aineistomäärien tai kokonaisten arkisto-organisaatioiden kokoelmien kokonaiskuvaan (ks. Bode 2018).⁷ Koneellinen laskenta mahdollistaa

4 Erilaiset digitaaliset alustat ovat tänä päivänä myös tärkeässä roolissa diasporassa elävien yhteisöjen aineistojen säilymisen ja identiteettityön kannalta (Giannachi 2016, 99, 102).

5 Näitä erilaisia kokoelmia ylläpitävät monet valtiolliset arkistot, voittoa tavoittelemattomat järjestöt, tutkimushankkeet tai yksityiset ihmiset, ja digitaaliset arkistot voivat olla vapaasti käytettäviä, vaatia tunnustautumista tai voivat toimia maksullisina (ks. Parente-Čapková & Launis & Westerlund 2023, 101–102). Monet niistä sisältävät henkilöarkistoaineistoja, jotka voivat ajan myötä päätyä esim. kirjastojen digitoituihin kokoelmiin, kuten Minnan Salonki.

6 Esim. hollantilaisen kirjailijan Isabelle de Charrièren kirjeenvaihto <https://charriere.huylgens.knaw.nl/fr/601-2/>. Pienempien kielialueiden piirissä voidaan muun muassa kirjeaineistot digitoida, koota ja arkistoida paljon kattavammin (esimerkiksi slovenialainen sähköinen *pisma*-kokoelma, <https://www.pisma.org/about>).

7 Tällaisia hankkeilla on potentiaalia uudistaa kokonaisten tutkimusalojen käsityksiä tutkittavista aineistoistaan. Esimerkiksi Kansalliskirjaston, Turun yliopiston ja Itä-Suomen yliopiston projekti ”Digitaaliset menetelmät Suomen kirjallisuushistorian uudistajina” laajentaa merkittävästi vallitsevaa käsitystä Suomen kirjallisuushistoriasta uusien digitaalisten aineistojen ja menetelmien avulla kartoittamalla suomen- ja ruotsinkielisen kaunokirjallisuuden taustatietoja yhtenäiseen muotoon, joka mahdollistaa aineiston laajamittaisen tilastollisen analysoinnin.

ylätason näkymän siihen, millaisia aineistokokoelmia arkistoissa on, millaisia aukkoja tai vinoutumia kokoelmiin mahdollisesti sisältyy.

Kuvailu- ja luettelointitiedon merkitystä tutkimusta mahdollistavana ja myös sitä ohjaavana tekijänä on tuskin mahdollista liikaa korostaa. Aikojen kuluessa kuvailua ja luettelointia on tehty monella eri tavalla ja tasolla, mutta yhteistä sen historiallisille vaiheille erityisesti yksityisarkistoaineistojen osalta on, että kuvailutiedon tuottaminen on ollut ja on usein edelleenkin hidasta ja työlästä. Aineistojen ja kuvailutietojen digitoiminen ja syntysähköisten aineistojen kuvailu merkitsee enenevässä määrin uudenlaisia kuvailun tapoja esimerkiksi tekoälyn, puheen- tai tekstintunnistuksen⁸ avulla (esim. Jaillant 2022). Jos ja kun aineistojen sisältöön pystytään tekemään suoraan hakuja, suurien aineistomäärien läpikäyminen ja aiheeseen perustuvien hakujen tekeminen helpottuu (vrt. Henttonen 2015, 245–247). Lisäksi aineistotyyppien ja arkistoaineistojen kerrostumien väliset rajat saattavat tulevaisuudessa olla helpommin ylitettävissä, kun halutaan tarkastella jotain tiettyä aihepiiriä tai ilmiötä eri-ikäisten ja erityyppisten aineistojen avulla, ohi olemassa olevien, aina jostain rajatusta näkökulmasta laadittujen kuvailujen.

Luotettavan kuvailun tuottamisen haasteita digitaaliset menetelmät eivät silti ratkaise, vaan arkistoalan osallistuminen ja aineistoja koskeva asiantuntemus ja ymmärrys on tärkeää tuoda keskusteluun ja uuden kuvailun tekemiseen mukaan. Linkitettyyn dataan ja etälukemiseen perustuvat laskennalliset ihmistieteet muuttavat joka tapauksessa tutkimuskysymyksiä ja tutkimuksen tekemisen tapaa ja samalla kohdistavat uudenlaisen katseen arkistoissa tuotettuun kuvailutietoon, sen laatuun, määrään ja merkitykseen, ja ovat vaikuttamassa kuvailun tapaan tulevaisuudessa. (Esim. Hawkins 2022, 333–338.) Kulttuuriperintöaineistojen kuvailu- ja luettelointitiedon olemassaoloon ja saatavuuteen panostaminen on tärkeää aineistojen käytön kannalta, sillä kuvailu- ja luettelointitieto paitsi mahdollistaa tutkimuksen myös ohjaa sitä.

Yksityisarkistoaineistoista voi olla vaikea tuottaa rakenteistettua dataa juuri siksi, että jokainen dokumentti on ainutkertainen, erilainen kuin mikään toinen, ja yhtenäiset aineistokokonaisuudet yleensä pieniä

8 Käsikirjoitettua tekstiä lukevan Transkribus-ohjelman kehityksestä ja tutkimuskäytöstä esim. Nockels & Gooding & Ames & Terras 2022.

sekä olemassa olevan kuvailun taso ja laatu ylipäättään vaihtelevaa. Kuvailu- ja luettelointitieto syntyy historiallisissa arkistoissa vaihteittain ja kerrostuu ajan kuluessa. Nykyaikaiset arkistotietojärjestelmät mahdollistavat monentasoisen kuvailun sen suhteen, kenen käytössä mikäkin kuvailutieto on. Toisistaan pystytään erottamaan esimerkiksi avoimeen verkkoon tarkoitettu, arkiston tiloissa asiakaskäytössä oleva ja arkistorganisaation omaan käyttöön tarkoitettu tieto. Samalla tietojärjestelmät mahdollistavat aikaisemman kuvailutiedon säilyttämisen, jolloin kuvailun kerroksellisuus ja ne näkökulmat, joista aineisto on eri vaiheissa nähty merkitykselliseksi, säilyvät niin sähköisessä tietojärjestelmässä kuin arkistojen käytössä olevissa, aikaisemmissa manuaalisissa hakuvälineissä, luetteloissa ja kortistoissa, joita tyypillisesti joudutaankin käyttämään rinnakkain. Samaan aikaan digitaalisten ihmistieteiden kehitys asettaa vaatimuksia kuvailutiedon standardoinnille ja organisaatioiden väliselle yhteistyölle, jotta eri organisaatioiden tuottama kuvailutieto olisi yhdistettävissä (Hawkins 2022). Yhdenmukaisuus mahdollistaa metadatan kokoamisen ja tarkastelemisen paitsi organisaatioittain myös esimerkiksi kansallisella tasolla. Erialaisten ylijärjestyksen kytkettyjen tutkimuskysymysten myötä tarvetta olisi myös kansallisvaltioiden rajat ylittävälle yhteistyölle. Lisääntyvän yhteistyön myötä on tulevaisuudessa pohdittava myös, mitä rikastetun ja korjatun metadatan käytöstä, jakamisesta ja säilyttämisestä sovitaan.

Arkistoaineistojen muuntuvat merkitykset ja vuoropuhelu tutkimuksen kanssa

Arkistointi ja aineistojen tallentaminen kiehtoo muitakin kuin tutkijoita. Kulttuurintutkija Mike Featherstone (Dever & Newman & Vickery 2010, 95; Featherstone 2006, 595) on esittänyt, että halu tallentaa on ylipäättään nykykulttuurissa vahva. Tästä todistavat sosiaalisen median alustat, joilla ihmiset kirjaavat ja jakavat ajatuksiaan, arkisia sattumuksia ja havaintoja sekä elämäntapahtumia kuten merkkipäivien viettoja (mt.). Deverin, Newmanin ja Vickeryn (2010, 95) mukaan uusi teknologia tekee jokaisesta oman elämänsä arkistonhoitajan ja tallentaminen tekona

tuottaa nykypäivän omakohtaista toimijuutta. Saatamme elää aikakautta, jossa Featherstonen (2006, 595) sanoin ”oleminen on tallentamista”. Myös Cook and Schwartz luettelevat jo vuosituhaten alussa ilmestyneessä artikkelissaan ”Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory” (2002, 13–14) silloisiin sähköiseen aineistoihin liittyviä tekijöitä, jotka vaikuttavat siihen, ketkä pystyvät tulevaisuudessa tallentamaan ja säilyttämään aineistoja. Siinä missä jokainen pystyy nykyisin tallentamaan tekstin lisäksi ääntä, valokuvia ja liikkuvaa kuvaa, ja meistä kaikista tallentuu jälkiä tahtomattammekin koko ajan, on edelleen kysyttävä, kenen kokoamat ja keistä kertovat aineistot todella säilyvät tulevaisuuteen. Kautta aikojen uudenaikaiset tallentamisen välineet ja aineistot ovat muuttaneet ei vain tallentamista, säilyttämistä ja informaation välittämistä, vaan myös ajan ja paikan käsitteitä ja hahmottamista, tietämisen ja ajattelemisen tapoja sekä tapaa, jolla muodostamme suhteemme ympäröivään maailmaan. (Featherstone 2002, 6.) Informaatioteknologian edistysaskeleet ovat kiinnostavia, sillä ne muuttavat paitsi sitä, millaisia aineistoja arkistot keräävät, myös tapaamme ymmärtää arkistot ja niiden merkitys yhteiskunnassa sekä sitä, millaisia tutkimuskysymyksiä aineistoille esitämme.

Parikymmentä vuotta myöhemmin tiedämme, että meistä kaikista jää jälkiä paitsi viranomaisarkistoihin ja mahdollisesti aineistoja valikoiviin yksityisarkistoihin myös lukemattomien kaupallisten toimijoiden rekistereihin sen mukaan, missä olemme liikkuneet, keitä olemme tavanneet, mitä olemme ostaneet, katsoneet, kuunnelleet, lukeneet tai selanneet. Nämä digitaaliset jäljet ovat pitkälti ulottumattomissamme ja oman hallintamme ulkopuolella – vaikka EU:n tietosuojasetus takaa yksilölle mahdollisuuden vaatia itseään koskevan datan poistamista sitä kerääviltä toimijoilta, jälkiä tallentuu niin paljon ja niin moniin eri paikkoihin, ettei kenenkään liene mahdollista hallita kokonaan omia digitaalisia jälkiään. Nämäkään jäljet eivät tallennu tai tule säilymään yhdenmukaisesti, vaan jokaisesta meistä jää erilainen jälki. Mitä näille jäljille tapahtuu tulevaisuudessa, ovatko ne – tai jokin osa niistä, mistä näkökulmasta ja millaisesta ryhmästä paremmin kuin jostain toisesta – koottavissa yhteen ja tutkittavissa, on avoin kysymys. Voisiko osa niistä säilyä kulttuuriperintöorganisaatioissa? Entä millaisia muita aineistoja,

esimerkiksi vanhastaan tunnistettavan tyyppisiä tai kokonaan uudenlaisia yksityisarkistoaineistoja, jätämme ja haluamme jättää omasta ajastamme jälkeemme?

Sähköisten aineistojen suhteen arkiston aktiivisuus on erityisen tärkeää, sillä syntysähköiset aineistot eivät säily itsekseen vuosikymmeniä tai satoja tullakseen luovutetuiksi ja vastaanotetuiksi arkistoon joskus huomattavasti syntyajankohtansa jälkeen. Jo Cook ja Schwartz (2002, 18) huomauttavat, että sähköisten aineistojen säilymisessä olennaista on arkiston aktiivisuus jo varhaisessa vaiheessa sen sijaan, että jäätäisiin odottamaan niiden päätymistä arkistoon. Digitalisaation myötä myös aineistojen vastaanoton sykli mahdollisesti tulevaisuudessa lyhenee ja arkisto-organisaatioiden aktiivisen hankinnan – aineistojen kokoamisen ja tuottamisen, ei vain vastaanottamisen – sekä hankinnan suunnitelmallisuuden ja luovuttajien kanssa tehdyn yhteistyön merkitys korostuu (ks. myös Jaillant 2022, 427).

Keskeinen tämän teoksen esiin tuoma, luvusta toiseen toistuva ajatus on aineistojen käyttäjän ja arkiston vuorovaikutus, jossa aineistot ja niitä koskevat luettelointi- ja kuvailutiedot muodostuvat ja merkityksellistyvät. Kun kirjeiden kuvailutietoa kokoavassa hankkeessa yhdistetään keskeisten kansallisten arkisto-organisaatioiden vuosisatojen aikana kokoamasta aineistosta suunnilleen yhtä pitkän ajan kuluessa tuotettu metadata, kokonaisuus syntyy monenlaisten pitkän ajan kuluessa aineiston vastaanotossa ja kuvailussa tehtyjen valintojen pohjalta. Metadatan tarkastelu sen taustalla vaikuttavien valintojen kannalta kertoo paljon siitä, millä tavalla arkistojen kenttä on toiminut ja millaisia aineistoja menneisyydestä on. Vastaavasti jokainen tutkija ja elämäkerturi kokoaa oman aineistonsa, usein yli organisaatorajojen ja myös arkistojen ulkopuolelta.

Tutkijan aihettaan varten kokoama aineisto on enemmän kuin yksittäiset osansa, jotka avautuvat ja joita tulkitaan suhteessa aineiston muihin osiin. Tutkijan työ arkistoissa myös saattaa aiheeseen liittyvät aineistot liikkeeseen – niiden merkitys muuttuu ja ne löytävät uusia yleisöjä, niitä ehkä aletaan järjestää uudelleen, kuvailutietoja parannetaan ja korjataan, tai uusia aineistoja saattaa siirtyä yksityishenkilöiden hallusta yleiseen arkistoon, jossa ne ovat odottamassa seuraavia tutkijoita.

Tutkijoiden kiinnostus tiettyyn aiheeseen tai aineistoon voi ohjata myös arkistoa järjestämisessä ja kuvailussa, kun eri aineistotyyppien yhteydet hahmottuvat toisella tavalla kuin aikaisemmin. Joka kerran, kun arkistolta tai yksittäisiltä aineistoilta kysytään uusia kysymyksiä, kysymykset saattavat jollain tavalla liikkeeseen sen, mitä ja millä tavalla järjestettyjä aineistot ovat ja mitä tulevat tutkijat voivat niiden avulla sanoa. Näitä kaikkia teemoja myös käsillä olevan teoksen luvut tuovat esiin.

Tapauskohtaisia tutkimuspolkuja moninasiin aineistoihin

Tässä teoksessa katsotaan vuorotellen sekä lähelle ja läheltä että kauas ja kaukaa. Siinä missä yhteen kootut ja yhdenmukaistetut kuvailu- ja luettelointitiedot avaavat mahdollisuuden tarkastella aineistoja historiallisesta ja maantieteellisestä lintuperspektiivistä, tarkennetaan toisissa luvuissa edelleen lähelle ja yksityiskohtiin.

Samalla kun jokainen aineisto, esimerkiksi henkilöarkiston kokonaisuus ja siihen liittyvä tutkimuskysymys, ovat aina ainutkertaisia ja poikkeavat toisista asetelmista, voimme oppia toisiltamme seuraamalla, miten muut ovat tulkinneet tai ratkaisseet vastaan tulleita tilanteita tai ongelmia. Tällaisen vertaistuen tarjoaminen lukijalle – ja hänen johdattamisensa viimeisten vuosikymmenien arkistoaineistoja käyttävän tutkimuksen pariin – on tämän kirjan tärkein tavoite.

Suurin osa kirjan luvuista edustaa arkistoaineistoja hyödyntävää kirjallisuudentutkimusta, jonka piirissä arkistoaineistojen käyttö elää uutta tulemistaan (ks. myös Karhu & Kivilaakso & Parente-Čapková 2023, 3), mutta kirjoittajissa on myös muiden alojen edustajia, ja tutkitut aineistot edustavat monipuolisesti eri aineistotyyppisiä, tekstien lisäksi kuva- ja ääniteaineistoja. Osa kokoelman teksteistä perustuu tutkimushankkeisiin, joissa on koottu ja tuotettu myös omia tutkimusaineistoja.

Kirjan ensimmäinen osa ”Arkistot ja toisen elämästä kertominen” porautuu niihin eettisiin ja tulkinnallisiin haasteisiin, jotka liittyvät henkilöarkistoihin ja elämäkerralliseen tutkimukseen. Kirjallisuudentutkija Tuukka Salonen lähestyy luvussaan ”Unennäkijän tosiasiat. Iris Uurron arkisto affektiivisena kokemuksena ja eettis-metodologisena haasteena”

kirjailija Uurron henkilöarkistoa pohtien minkälaista kuvaa arkisto Uurrosta piirtää ja minkälaisin reunaehdoin. Luvussa tulee hyvin esiin, miten arkistoaineistot tarjoavat tutkijalle selkeiden vastausten sijaan usein vain sarjan aukkoja ja monikerroksisia tulkintaongelmia. Salonen korostaa, että suora kosketus elettyyn todellisuuteen, jota arkistoista etsitään, on lopultakin illuusio, mutta nostaa esiin myös arkistojen affektiivisen vetovoiman.

Kulttuurihistorioitsija Maarit Leskelä-Kärki tutkii kirjailija Aarni Koudan elämää ja kirjallisen työn ulottuvuuksia luvussa ”Elämä pahvilaatikoissa. Aarni Koudan kirjailijaelämän jäljillä” keskittyen muun muassa arkistoaineistojen relationaaliseen sosiaalisuuteen. Leskelä-Kärki tarkastelee aineistosta esiin nousevia sosiaalisia suhteita ja sitä, minkälaisia vihjeitä ne ja niiden pohjalta löytyneet aineistot antavat Koudan kirjailijuudesta ja elämästä. Leskelä-Kärki pohtii myös sitä, miten aineistojen materiaalisuus vaikuttaa niistä tehtäviin tulkintoihin.

Luvussa ”Volter Kilven sivullisuus. Kilven sosiaaliset verkostot arkistoaineistojen valossa” kulttuurihistorioitsija Laura Kokko tutkii kirjailija Volter Kilven laajaa ja monessa paikassa sijaitsevaa arkistoaineistoa. Kokko tarkastelee, mitä uutta aineistot tuovat aiemmassa tutkimuksessa usein toistettuun käsitykseen Kilven sivullisuudesta ja minkälainen kuva Kilven sosiaalisista verkostoista säilyneiden arkistoaineistojen kautta rakentuu. Kokko pohtii myös tutkijan, eri arkistojen ja aineistoja hallussaan pitävien yksityishenkilöiden yhteistyön merkitystä tutkimukselle sekä omaa rooliaan aineistojen kartuttajana. Sekä Leskelä-Kärki että Kokko käsittelevät teksteissään myös kirjailijoiden valokuva-aineistoja.

Kirjan toinen osa ”Uusi katse kirjallisuushistoriaan” osoittaa arkistojen merkityksen kirjallisuushistorian nykytutkimukselle. Kirjallisuudentutkijat Kati Launis ja Viola Parente-Čapková sekä Tomi Huttunen tarkastelevat luvuissaan yksityisarkistoaineistoja yllirajaisen kirjallisuushistorian lähteinä. Kuva kirjallisuushistoriasta tarkentuu merkittävästi, kun sen luomisessa hyödynnetään vähän tai ei lainkaan tutkittuja arkistoaineistoja. Molemmissa luvuissa tuodaan esiin myös digitoitujen sanomalehti- ja muiden aineistojen merkitys tutkimukselle.

Launis ja Parente-Čapková tutkivat arkistoaineistojen käytön mahdollisuuksia kirjallisuushistorian kirjoittamisessa luvussa ”Yllirajaisen

kirjallisuushistorian jäljillä. Charlotta Europaeus ja Hanna Ongelin kirjallisen kentän naistoimijoina”. He tarkastelevat merkittäviä, mutta nykyään melko unohdettuja naistoimijoita: Charlotta Europaeusta, jota on kutsuttu Suomen ensimmäiseksi kansanrunoutta keränneeksi naiseksi, ja Hanna Ongelinia, joka tunnetaan Suomen ensimmäisenä ammatikseen kirjoittaneena naisena. Yksityisarkistojen aineistojen käyttö asettuu laajempaan kontekstiin, jota tarjoavat erityisesti Kansalliskirjaston digitoimat sanomalehdet ja muut painatteet sekä muut digitaaliset aineistot. Ilmiönä nousee esiin kirjallisen kentän ylijärjisyys monessa eri mielessä ja erityisesti naispuoliset kirjalliset toimijat ja välittäjät. Ylijärjisyuden yhteydessä pohditaan sekä naisille sallittujen roolien että kansallisten ja kielellisten rajojen ylittämistä.

Kansallisesta ja kielellisestä ylijärjisyudesta jatkaa Huttunen, joka tutkii luvussaan ”Minulle ja ystäväilleni. Arkistoaineistot suomalaisvenäläisten kirjallisuussuhteiden varhaisvuosien tutkimuksessa” arkistoaaineistoja, joita ei ole aiemmin käytetty kirjallisuus- eikä käännöshistoriassa. Niiden avulla hän tarkastelee 1800-luvun kolmen kielen – suomen, ruotsin ja venäjän – ja siten myös kolmen kulttuurin keskinäistä kilvoittelua. Erilaisten dokumenttien tasolla tapahtuva vuorovaikutus avaa luvussa uusia verkostoja aikakauden kirjallisesta kulttuurista, ja käsitys käännöshistoriasta täydentyy. Kansalliskirjaston digitaalisia aineistoja tutkimalla pääsee vaivattomasti 1800-luvun varhaisten kaunokirjallisuuden käännösten sekä niistä käydyn keskustelun jäljille. Niiden avulla Huttunen on löytänyt tärkeiden päiväkirja- ja kirjeaineistojen äärelle.

Kirjallisuudentutkija Sakari Katajamäen kirjoittaman ”Limerikkien Suomi. Runolajin historiaa Reino Palmrothin arkistojen valossa” -luvun avulla kuva vähän tutkitusta runolajista tarkentuu. Katajamäki tutkii erityisesti sitä, miten limerikit hahmotti lajin suomalainen pioneeri Hirvisseppä eli Reino Palmroth. Katajamäen tutkimat aineistot sijoittuvat sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon että Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistoon, ja niiden joukossa on esimerkiksi Hirvisepän julkaisematta jäänyt teoskäsikirjoitus suomalaisista limerikeistä. Katajamäki osoittaa, miten maantieteellinen ulottuvuus oli tärkeää Hirvisepän limerikkikäsitykselle ja miten kirjailijan aineistojen jakautuminen kahteen eri arkistoon tarjoaa tutkimukselle uusia näkökulmia.

Kirjan kolmannessa osassa ”Arkistoaineistot kirjallisuudentutkimuksen ja sen lähitieteiden käytössä” käsitellään muunlaisia näkökulmia kirjallisuuteen ja kirjailijoihin. Kirjallisuudentutkija Katri Kivilaakso ja historiantutkija Riikka Taavetti tutkivat luvussa ”Kuvittelun ja käsittämisen rajoilla. Kirjallisuuden henkilöarkistot queer-historian tutkimuksessa”, millaisia jälkiä samansukupuolisesta halusta voi löytää kirjailijoiden henkilöarkistoaineistoista ja miten niitä on mahdollista tulkita. Luvun queer-tutkimuksellinen lähtökohta on, ettei ole olemassa yhtä menneisyyttä, joka voitaisiin selvittää ja jäljittää luotettavien lähteiden avulla, vaan queer-historia syntyy aina nykyhetken ja sen monien menneisyyksien dialogissa. Yksi tilanne, jossa näitä tutkimuksellisia dialogeja käydään, on arkistoaineiston kanssa työskentely – tekstien löytäminen, kehystäminen ja keskusteluttaminen keskenään sekä julkaistujen lähteiden kanssa.

Luvussa ”Poistojen tähdistö. Geneettinen näkökulma Markku Lahtelan runokäsikirjoituksiin” kirjallisuudentutkija Veijo Pulkkinen tarkastelee geneettisen kritiikin metodein Lahtelan kirjoituskoneella luonnosteltua runoutta ja hahmottelee kirjailijan kirjoitusprosessissaan tekemien poistojen merkitystä. Lahtela itse on kuvaillut runoutta poistojen tähdistöksi, joka vaikuttaa sekä runouden ymmärrettävyyteen että sen esteettisiin ominaisuuksiin. Pulkkinen osoittaa, miten Lahtelan runoja voidaan tulkita runoaineistojen geneettisen tutkimuksen keinoin. Pulkkinen korostaa arkistojen toisaalta tarjoavan edellytykset geneettiselle kritiikille – toisaalta geneettinen kritiikki uudistaa arkistojen kulttuurista merkitystä herättäessään käsikirjoituksissa olevan kirjoituksen eloon.

”Titanic-arkkiveisuäänitteet, rekilaulut ja Otto Mannisen arkistoaineistot. Näkökulmina multimodaalisuus ja intermediaalisuus” -luvussa kirjallisuudentutkijat Hanna Karhu ja Silja Vuorikuru yhdistävät kirjallisuudentutkimuksessa vähän tutkittuja aineistoja uusiin tutkimusnäkökulmiin ja osoittavat tällaisen näkökulman haasteellisuuden suhteessa arkistojen moninaisiin aineistonhallinnan tapoihin. Aineistoja on säilynyt sekä kirjoitettuna että äänitettynä ja erityyppisten materiaalien äärelle pääseminen ei ole aina suoraviivaista. Arkistoaineistojen tarkastelu avaa kuitenkin esimerkiksi laulujen käyttöyhteyksiä ja niiden merkitystä laulajilleen. Rekilauluihin viittaava kaunokirjallisuus näyttäytyy aineistojen tarkastelun jälkeen lukijalleen uudella tavalla.

Kirjan neljäs osa ”Uusia tutkimuskysymyksiä tunnetuille aineistoille” käsittelee dialogia historiallisten aineistojen ja tutkimusprosessin välillä. Uudenlaiset kysymykset nostavat paljonkin tutkituista aineistoista uusia puolia ja merkityksiä esiin. Historioitsija Irma Tapanisen luku ”Kadonneita kirjeitä ja hylättyjä käsikirjoituksia. Arkistoaineistot Algoth Untolan karnevalistisen vastarinnan tutkimuksessa” tarkentaa Untolan arkistoaineistoihin vastakulttuurin kontekstissa. Untolalta jäi useita käsikirjoituksia, joita ei julkaistu, ja toisaalta kirjeenvaihto vaikuttaa säilyneen jollain tavoin vääristyneesti. Toimivista yhteistyösuhteista kertovat kirjeet ovat hävinneet, kun taas ristiriidoista ja kustantajien torjunnasta kertovat kirjeet ovat säilyneet paremmin. Tapaninen piirtää kuvaa poliittisesti haasteellisesta auktoriteettien vastustajasta, jonka problemaattisuus näkyy Untolan arkistossa monin tavoin ja ohjaa täten myös Untolasta tehtyä tutkimusta.

Folkloristi Niina Hämäläinen nostaa luvussa ”Tarkkaan ja valikoiden. Näkökulmia Elias Lönnrotin arkistoaineistoihin” esiin sen, miten suurmiehenäkin tunnetun henkilön paljon tutkittuun ja käytettyyn arkistoon on jäänyt tutkimuksessa katvealueita. Hämäläinen käsittelee *Kantelettarin* laajennetun laitoksen käsikirjoitusta, jota Lönnrot työsti viimeisinä elinvuosinaan sekä käsinkirjoitettua vihkoa ”Suomen Kansan Nykysää Lauluja”, jota Lönnrot työsti 1830-luvulla. Hämäläisen luku osoittaa miten tutkimushistorialliset painotukset ja arvostukset vaikuttavat arkistoaineistojen järjestämiseen, kuvailuun ja käyttöön, ja nykykontekstissa esimerkiksi aineiston digitoinnin prosesseihin.

Kirjan lopuksi avataan niitä näkymiä, joilla digitaaliset ihmistieteet tulevat rikastuttamaan humanistista tutkimusta ja ylipäätään käsitystämme dokumenteista, arkistoista ja kulttuuriperinnöstä. Historioitsija Ilona Pikkasen ja kulttuuriperinnön tutkija Johanna Enqvistin ”Kirje luettelot tutkimusaineistona ja kulttuuriperintönä. Metadatan mahdollisuudet digitaalisen käänteän jälkeen” käsittelee kirjeiden luettelointi- ja kuvailutietoja. Luku osoittaa, miten kiinnostavaa ja tärkeää arkistollisen metadatan harmonisointi ja rikastaminen on, ja millaisia kokonaan uudenlaisia tutkimusmahdollisuuksia ja näkymiä uudet laskennalliset menetelmät avaavat.

Kirjallisuus

- Arkistoalan sanasto. Arkistojen portti -verkkopalvelu. <https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/arkistoalan-sanasto>
- Assmann, Aleida 2010: Canon and Archive. Teoksessa Erll, Ansgar – Nünning, Astrid – Young, Sara B. (toim.) *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin, New York: De Gruyter. s. 97–107.
- Bailey, Moya Z. 2011: All the Digital Humanists Are White, All the Nerds Are Men, but Some of Us Are Brave. – *Journal of Digital Humanities* 1 (1). <https://journalofdigitalhumanities.org/1-1/all-the-digital-humanists-are-white-all-the-nerds-are-men-but-some-of-us-are-brave-by-moya-z-bailey/>. Viitattu 20.9.2023.
- Bergenmar, Jenny & Katariina Leppänen 2017: Gender and Vernaculars in Digital Humanities and World Literature. – *NORA* 25 (4) s. 232–246.
- Bode, Katherine 2018: *A World of Fiction. Digital Collections and the Future of Literary History*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Burton, Antoinette 2005: *Archive Stories. Facts, Fictions and the Writing of History*. Durham: Duke University Press.
- Caswell, Michelle & Cifor, Marika 2016: From Human Rights to Feminist Ethics. Radical Empathy in the Archives. – *Archivaria* 81 s. 23–43.
- Caswell, Michelle & Punzalan, Ricardo & Sangwand, T-Kay 2017: Critical Archival Studies: An Introduction. – *Journal of Critical Library and Information Studies* 1 (2) s. 1–8.
- Cook, Terry 2011: The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape. – *The American Archivist* 74 (2) s. 600–632.
- Derrida, Jacques 1996: *Archive Fever. A Freudian Impression*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dever, Maryanne 2015: *Paper, Materiality and the Archived Page*. London: Palgrave Macmillan.
- Dever Maryanne, Newman Sally and Vickery Ann 2010: The Intimate Archive. – *Archives & Manuscripts* 38 (1) s. 94–137.
- Eichhorn, Kate 2008: Archival Genres: Gathering Texts and Reading Spaces. *Invisible Culture* 12 s. 1–10. https://www.rochester.edu/in_visible_culture/Issue_12/eichhorn/eichhorn.pdf. Viitattu 7.5.2024.
- Faria, Caroline & Caretta, Martina Angela & Dever, Elizabeth & Nimoh, Suzanne 2021: Care in/through the archives: Postcolonial Intersectional moves in Feminist Geographic Research. *Emotion, Space and Society* 39.
- Featherstone, Mike 2006: Archive. – *Theory, Culture and Society* 23 (2–3) s. 591–596.
- Fisher, Rob, 2009: In Search of a Theory of Private Archives: The Foundational Writings of Jenkinson and Schellenberg Revisited. – *Archivaria* 67 (Spring 2009) s. 1–24.
- Freshwater, Helen 2003: The Allure of the Archive. – *Poetics Today* 24:4 s. 729–758. <https://doi.org/10.1215/03335372-24-4-729>
- Giannacci, Gabriella 2016: *Archive everything. Mapping the Everyday*. Cambridge: The MIT Press.

- Hawkins, Ashleigh 2022: Archives, Linked Data and the Digital Humanities: Increasing Access to Digitised and Born-Digital Archives via the Semantic Web. – *Archival Science* 22 s. 319–344. <https://doi.org/10.1007/s10502-021-09381-0>
- Henttonen, Pekka 2015: *Johdatus asiakirjahallinnan tutkimukseen*. Helsinki: Avain.
- Hobbs, Catherine 2001: The Character of Personal Archives: Reflections on the Value of Records of Individuals. – *Archivaria* 52 (November) s. 126–135.
- Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2021: Arkistot ja kulttuuriperintö. Teoksessa Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 7–18. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Hyttinen, Elsi & Kivilaakso, Katri (toim.) 2010: *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Helsinki: SKS.
- Jaillant, Lise 2022: How Can We Make Born-Digital and Digitised Archives More Accessible? Identifying Obstacles and Solutions. – *Archival Science* 22 s. 417–436. <https://doi.org/10.1007/s10502-022-09390-7>
- Kaplan, Alice Yaeger 1990: Working in the Archives. *Yale French Studies* 77, Reading the Archive s. 103–116. <https://doi.org/10.2307/2930149>
- Karhu, Hanna & Kivilaakso, Katri & Parente-Čapková, Viola (toim.) 2023: Tutkimuskohteena arkistot. Uutta, vanhaa ja tulevaisuuteen kurottuvaa. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti* 20 (1) s. 3–9. <https://doi.org/10.30665/av.127487>
- Ketelaar, Eric 2002: Archival Temples, Archival Prisons: Modes of Power and Protection. – *Archival Science* 2 s. 221–238.
- Kivilaakso, Katri 2010: ”Pitäisikö vielä kirjoittaakin se, mikä on verisesti eletty?” Elina Vaaran julkaisemattomat muistelmat. Teoksessa Hyttinen, Elsi & Kivilaakso, Katri (toim.) *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Helsinki: SKS. s. 133–158.
- Koh, Adeline 2014: Inspecting the Nineteenth-Century Literary Digital Archive: Omissions of Empire. – *Journal of Victorian Culture* 19 s. 385–395.
- Kuula, Arja 2011: *Tutkimuseetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. 2., uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
- Lowry, James 2017 (toim.): *Displaced Archives*. New York: Routledge.
- Lynch, Michael 1999: Archives in Formation: Privileged Spaces, Popular Archives and Paper Trails. – *History of the Human Sciences* 12 (2) s. 65–87.
- Mandell, Laura 2016: Gendering Digital Literary History: What Counts for Digital Humanities. Teoksessa Schreibman, Susan & Siemens, Ray & Unsworth, John (toim.) *A New Companion to Digital Humanities*. Chichester: John Wiley & Sons. s. 511–523. <https://doi.org/10.1002/9781118680605.ch35>
- Mikkola, Kati 2021: Vähemmistöjen roolit muuttuvassa arkistopolitiikassa. Perinnekokoelmien etnisissä ja kielellisissä rajanvetoja Suomessa ja Virossa. Teoksessa Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 166–210. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Miller, Benjamin 2021: Fragments in the Archive: The Subaltern Protests of Charles Never. – *Journal of Australian Studies* 45 (4) s. 491–506. <https://doi.org/10.1080/14443058.2021.1985586>
- Nockels, Joe & Gooding, Paul & Ames, Sarah & Terras, Melissa 2022: Understanding the Application of Handwritten Text Recognition Technology in Heritage Contexts: a

- Systematic Review of Transkribus in Published Research. – *Archival Science* 22 s. 367–392. <https://doi.org/10.1007/s10502-022-09397-0>
- Parente-Čapková, Viola & Launis, Kati & Westerlund, Jasmine 2023: Digitaaliset metadatatarkistot ja mesoanalyysi kulttuurisen vaihdon kartoittamisessa. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 20 (1) s. 100–111. <https://doi.org/10.30665/av.127486>
- Peltonen, Ulla-Maija 2021: Henkilöarkistot. Kuka kelpaa historiaan? Teoksessa Hupaniittu, Outi – Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 211–242. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Sanz, Amelia 2013: Digital Humanities or Hypercolonial Studies? RICT, Responsible Innovation, Ethical Issues 2013. <https://hdl.handle.net/20.500.14352/42854>
- Stead, Lisa & Smith, Carrie 2013: *The Boundaries of Literary Archives. Reclamation and Representation*. Farnham: Ashgate.
- Steedman, Carolyn 2002. *Dust. The Archive and Cultural History*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Sutton, David C & Ann Livingstone 2018: *The Future of Literary Archives: Diasporic and Dispersed Collections at Risk*. Leeds: Arc Humanities Press.
- Schwartz, Joan M. & Cook, Terry 2002: Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory. – *Archival Science* 2 (1–2) s. 1–19.
- Van Mierlo, Wim 2018: What to do With Literary Manuscripts? A Model for Manuscript Studies after 1700. – *Comma, International Journal on Archives* 2017 (1) s. 75–87.
- Wernimont, Jacqueline 2013: Whence Feminism? Assessing Feminist Interventions in Digital Literary Archives. *Digital Humanities Quarterly* 7 (1). <http://digitalhumanities.org:8081/dhq/vol/7/1/000156/000156.html>. Viitattu 30.8.2024.

I

Arkistot ja toisen elämästä kertominen

Unennäkijän tosiasiat

Iris Uurron arkisto affektiivisena kokemuksena ja eettis-
metodologisena haasteena

Tuukka Salonen

ORCID <https://orcid.org/0009-0006-6952-8112>

Arkistoaineistot tarjoavat tutkijalle selkeiden vastausten tai todisteiden sijaan usein vain sarjan aukkoja, arvoituksia ja monikerroksisia tulkintaongelmia. Juuri aukot ja ongelmat saattavat kuitenkin osoittautua tutkimukselle erityisen arvokkaiksi, sillä ne pakottavat kyseenalaistamaan valittuja kehyksiä ja antamaan tilaa intuitiivisille, kokeileville lähestymistavoille. Arkistossa olemme ikuisesti aloittelijoita, kuten Arlette Farge (2013, 52) on todennut. Varsinkin yksityisluonteisten arkistojen moninaisten aineistojen parissa työskentelevän tutkijan on mahdotonta tukeutua mihinkään valmiiseen, systemaattiseen metodologiaan, kun jokaisesta asiakirjasta avautuvat aina uudet kysymykset, uudet tulkintamahdollisuuksien rihmastot. Täsmällisen metodin puuttuessa aktivoituvat sen sijaan erilaiset spontaanit miellelyhtymät, aavistukset ja tuntemukset, jotka eivät sellaisenaan tuota tieteellistä tietoa, mutta voivat parhaimmillaan johdattaa yllättävien uusien löytöjen ja näkökulmien jäljille.

Tässä luvussa lähestyn yksityisarkistojen erityispiirteiden vaikutuksia tutkimuksen tekemisen tapoihin erittelemällä yhden henkilöarkiston

äärellä kohtaamiani haasteita, kokemuksia ja oivalluksia. Kun ryhdyin käymään läpi SKS:n arkiston kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmaan sisältyvää kirjailija Iris Uurron arkistoa, alkuperäisenä toiveenani oli löytää lisätietoja Uurron 1930–1940-lukujen yhteiskunnallisten romaanien kulttuurisista ja poliittisista kytkennöistä, joihin tekeillä oleva väitöstutkimukseni keskittyy. Sen sijaan kohtasin arkistossa aivan toisen Uurron, myöhempien vuosikymmenten erakoituneen esoteerikon, joka vaikuttaa olleen hyvin arvoituksellinen ja ongelmallinen persoona niin läheistensä kuin yhteiskunnan instituutioiden näkökulmasta. Arkiston aineistot kiehtoivat ja liikuttivat, mutta pitkään olin epävarma, mitä niistä oikeastaan oli mahdollista sanoa, kuinka niitä tulisi tulkita ja käyttää.

Lopulta päädyin toteamaan, että aineistoon liittyvien metodisten ja eettisten ongelmien ratkaiseminen oli mahdollista vain suhteessa arkiston synnyttämiin epävarmuuden, hämmennyksen, säälin ja syyllisyyden tuntemuksiin. Tämä henkilökohtainen kokemukseni oli tuotava osaksi tutkimusprosessia ja asetettava myös kriittisen reflektion kohteeksi: ainoastaan alati kysymällä, miksi tämä tai tuo asiakirja sai minut ajattelemaan ja tuntemaan määrättyllä tavalla, kykenin muodostamaan aukkoisesta ja ristiriitaisesta aineistokokonaisuudesta jonkinlaisen tulokinnan. Tuota tulkintaa ja sen rakentumisen prosessia kirjoitan auki tässä luvussa. Erityistä huomiota kiinnitän välittömiin ja tietoisien ajattelun ohittaviin, lyhyesti sanottuna affektiivisiin informaation käsittelyn mekanismeihin, joilla vaikuttaisi olevan hyvin keskeinen rooli yksityisarkistojäseniä tutkittaessa. Tämän painotuksen myötä lukuni kiinnittyy myös laajempaan keskusteluun arkistojen affektiivisuudesta sekä affektiteorian ja arkistoteorian välisen vuorovaikutuksen mahdollisuuksista (ks. esim. Cvetkovich 2003; Cifor 2016).

Affektiiviset ja intiimit arkistot

Affektin ja affektiivisuuden käsitteiden kautta on ihmistieteissä pyritty tyypillisesti lähestymään todellisuuskokemuksen jonkinlaista dynaamista prosessiluonnetta, joka pakenee selvärajaisia rakenteellisia ja kielellisiä jäsennyksiä, mutta ilmenee tietoista reflektiota edeltävissä kehöl-

lisissa ja psyykkisissä vaikutuksissa (esim. Seigworth & Gregg 2010; Truran 2022). Affektit voidaan toisin sanoen ymmärtää eräänlaisena spontaanin tulkitsemisen ja arvottamisen järjestelmänä, joka seuloo valtavasta aistimellisen informaation virrasta määräytyt ärsykkeet huomiomme ja toimintamme kohteiksi jo ennen varsinaista ajatustyötä (Sedgwick 2003, 17–21; Flatley 2008, 12–16). On kuitenkin tärkeää huomata, että tämä seulominen ei tapahdu irrallaan sosiokulttuurisista konteksteista: kuten esimerkiksi kulttuuriteoreetikko Lauren Berlant on affektien politiikkaa käsittelevissä tutkimuksissaan painottanut, myös välittömät ja keholliset maailman tulkitsemisen käytännöt ovat läpikotaisin opittuja ja rakenteisia – ja juuri siksi niillä onkin niin keskeinen rooli sekä kaikenlaisten normien ja ideologioiden uusintamisessa että vallitsevien käytäntöjen murtamisessa ja muokkaamisessa (Berlant 2011, 14–15, 52–53).

Huomion suuntaaminen affekteihin ja affektiivisuuteen merkitsee siis ennen kaikkea sen tunnistamista, että käsityksemme maailmasta muodostuvat jatkuvassa, vain osittain tiedostetussa vuorovaikutuksessa aineellisten ja sosiokulttuuristen ympäristöjemme kanssa. Myös akateemisissa kehyksissä tapahtuva tiedon tuottaminen on tällöin ymmärrettävä subjektiivisena ja tilanteisena prosessina, kuten muun muassa kirjallisuudentutkija Rita Felski on korostanut: erilaiset kiintymykset ja sitoutumiset, joissa kietoutuu yhteen monia henkilö- ja tilannekohtaisia tekijöitä, ohjaavat Felskin mukaan kaikkein analyttisimpiakin tutkimuspositioita, ja tällaiset kiintymykset tulisi tunnistaa ja tuoda avoimesti osaksi akateemista diskurssia (Felski 2015, 1–13; 2020, 121–155).

Arkistot ovat monessa mielessä otollisia ympäristöjä erilaisten affektiivisten yhteyksien muodostumiselle ja samalla niiden kriittiselle tarkastelulle. Jo arkistotutkimuksen tilalliset ja institutionaaliset kehykset edistävät tai jopa edellyttävät erityistä affektiivista virittäytymistä: vaikka tutkijasalien tunnelma ei suinkaan aina ole juhlallisen arvokas, vaan toisinaan pikemminkin arkinen ja intiimi, on arkistoilla sekä instituutioina että rakennuksina usein jollakin tapaa temppeleimäinen aura, joka viestii kunnioittavasta ja suojelevasta suhtautumisesta aineistoon (vrt. Ketelaar 2002, 233–234). Asiakirjat tilataan ja toimitetaan tarkasti määriteltyjen, monivaiheisten käytäntöjen raameissa, mikä todentaa aineiston ja tutkijan välisen suhteen nimenomaan kohtaamisena eikä esimerkiksi

käyttämisenä tai selaamisena. Arkistotutkimuksen konkreettiset olosuhteet siis tukevat sellaista tekstien moninaisille vaikutuksille avautuvaa lukutapaa, jota muun muassa Felski on taiteiden tutkimukselta peräänkuuluttanut: aineistojen ymmärtämistä passiivisten kohteiden sijaan toimijoina, joiden vuorovaikutus tutkijan kanssa ei merkitse niinkään kätkeyn totuuden paljastamista kuin kokonaan uuden tilanteen syntymistä (Felski 2015, 173–174). Toisaalta on huomattava, että voimakas affektiivinen side aineistoihin voi johtaa myös niiden merkityksen liioitteluun ja kokonaisnäkemysvääristymiseen. Suurella vaivalla etsitty, erityisissä olosuhteissa hartaasti tutkittu arkistolöytö koetaan helposti esimerkiksi yksinkertaisella verkkohauulla löydettyä tekstiä painavamaksi ja arvokkaammaksi lähteeksi, mitä se ei tietenkään aina ole.

Vaikka viime vuosien arkistoteoreettisessa keskustelussa on kiinnitetty huomiota myös viranomaisarkistojen käytön affektiivisiin ulottuvuuksiin (esim. Douglas & Mills 2018), liittyvät tässä luvussa esiin nostamani havainnot ennen kaikkea henkilöarkistojen ja muiden yksityisarkistojen monitulkintaisiin, intiimeihin aineistoihin. Kun luemme esimerkiksi kirjeen tai muistikirjan kaltaista tekstiä irrallaan sen alkuperäisestä kontekstista, josta meillä on usein vain hajanaisia viitteitä, korostuvat tulkinnassamme väistämättä monenlaiset subjektiiviset vaikutelmat ja tuntemukset. Parhaimmillaan ne synnyttävät arvokkaita oivalluksia ja raivaavat uusia tutkimuspolkua, mutta ne voivat johtaa myös henkilökohtaisten ennako-oletusten tai konventionaalisten kulttuuristen kertomusten kritiikittömään toistamiseen.

Berlantin (2011) mukaan epämääräiset ja levottomasti väreilevät affektit etsivät aina jotakin, mihin kiinnittyä, ja pyrkivät siksi usein hakeutumaan mahdollisimman selkeiden ja helposti saatavilla olevien muotojen yhteyteen. Iris Uurron henkilöarkiston fragmentaaristen ja keskenään riitelevien aineistojen parissa työskennellessäni havaitsin omakohtaisesti, kuinka konventionaalisten selitysmallien affektiivinen vetovoima toimii: Uurron vakavien mielenterveysongelmien varjostamasta elämästä kertovat asiakirjat herättivät niin sekalaisia ja häilyviä tuntemuksia, että tuntui hyvin houkuttelevalta lukea koko arkistoa yksiselitteisenä sairaskertomuksena, jolloin moni tulkinnallinen ongelma ja affektiivinen ristiriita olisi ratkennut kuin itsestään. Samaan aikaan arkiston

synnyttämässä itsepintaisissa ja päämäärättömissä, selkeiksi emootioiksi tyhjentyttämissä hämmennyksen ja ärsytyksen tuntemuksissa vaikutti kuitenkin olevan jotakin itsessään arvokasta tulkinnallista potentiaalia (vrt. Ngai 2005). Ratkaisuni oli pitää kiinni hämmennyksestäni ja hyväksyä aineistojen ratkeamaton jännitteisyys, mutta pyrkiä samalla muotoilemaan entistäkin tarkemmin tutkimukseni spesifit näkökulmat ja tavoitteet. Ehkä totuuden selvittämisen tai selittämisen osoittautuessa mahdolltomaksi tutkimusprosessin keskiöön nouseekin kysymys eettisestä, ideologisesta ja affektiivisesta orientoitumisesta tai sitoutumisesta: Mitä asioita tahdon tutkimuksessani nostaa esiin? Mitä päämääriä pyrin edistämään? Kenen puolelle haluan asettua? Tällaisia kysymyksiä jouduin alati pohtimaan Iris Uurron arkiston äärellä. Siksi tämä Uurron arkistoa käsittelevä lukunikin on väistämättä myös subjektiivinen kuvaus siitä eettisestä ja metodologisesta reflektoinnista, jota arkiston monin tavoin problemaattiset aineistot omalla kohdallani synnyttivät.

Kenen arkisto, kenen tarina?

Iris Uurto (synt. Lyyli Ester Mielonen, 1905–1994)¹ on nykyisin suurelle yleisölle koko lailla tuntematon nimi, mutta 1930-luvun alusta 1940-luvun loppupuolelle saakka hän oli suomenkielisen kirjallisuuden kentällä hyvin näkyvä toimija, jonka pikkuporvariston ja proletarisoituneen keskiluokan elämänongelmia ruotineet romaanit synnyttivät kiihvasta polemiikkia ja saavuttivat myös huomattavaa kaupallista menestystä (ks. Juutila 1986, 219–223). Prosaistina Uurrolle oli ominaista ajankohtaisen yhteiskunnallisten ongelmien kytkeminen ihmissuhdetematiikkaan ja tajunnankuvaukseen, ja 1930-luvulla hän osallistui aktiivisesti myös radikaalin vasemmistolaisen älymystön yhteistoimintaan. Jatkosodan keskellä ilmestynyt romaani *Ruumiin viisaus* (1942) merkitsi kuitenkin käännettä yhteiskunnallisista aiheista kohti laajoja metafysisiä ja

¹ Iris Uurto oli alkujaan taiteilijanimi, jota Lyyli Mielonen, kutsumanimeltään Liisa, ryhtyi käyttämään keväällä 1930. Virallinen nimi kirjailijanimestä tuli tammikuussa 1954 (Vepsäläinen 1991, 40). Tässä luvussa käytän hänestä selkeyden vuoksi ainoastaan nimeä Iris Uurto riippumatta ajankohdasta ja kontekstista.

eettisiä kysymyksiä, ja pian sotien jälkeen Uurto sanoutui irti kaikista poliittisista liikkeistä. Samoihin aikoihin hän alkoi muutenkin eristäytyä omiin oloihinsa ja etäännyä aikakauden kulttuurisista virtauksista, eikä hänen harvakseltaan ilmestyneisiin uusiin teoksiinsa kohdistunut enää entisen kaltaista kiinnostusta. Vähitellen Uurron varhaisempikin tuotanto rajautui kaanonien ulkopuolelle, ja täydelliseltä unohtukselta hänet on pelastanut lähinnä ajoittainen akateeminen huomio.²

Uurron tuotannon sisäinen jännitteisyys ja moniäänisyys on mahdollistanut monenlaiset eriävät tulkinnat hänen kirjailijanlaadustaan ja asemastaan suomalaisen kirjallisuuden historiassa. Hänen teoksiaan on tarkasteltu niin feministisestä (esim. Spinkkilä 2000) kuin marxilaisesta (esim. Palmgren 1984, 93–104) näkökulmasta, ja toisaalta hänet on varsinkin yleisissä kirjallisuushistoriikeissa esitetty ensisijaisesti filosofisena kirjailijana, osana 1900-luvun alkupuoliskon vitalistisia ja elämänfilosofisia virtauksia (esim. Laitinen 1981, 440–441; Koskela 1999, 326–329). Tulkintojen laaja skaala on ollut mahdollinen siksin, että julkisuutta karttaneen Uurron henkilökohtaisesta ajattelusta ja toiminnasta on ollut saatavilla vain vähän tietoa.³ Tätä taustaa vasten Uurron henkilöarkisto, jonka hänen perikuntansa luovutti SKS:n arkistoon vuonna 2004 ja jonka aineistoja ei ole akateemisessa tutkimuksessa vielä juurikaan hyödynnetty, avaa aivan uusia polkuja hänen kirjalliseen uraansa ja tuotantoonsa: sen myötä Uurtoa koskevalla tutkimuksella on käytettävissään edes jonkin verran konkreettisia jälkiä henkilöstä ja elämästä tekijänimen taustalla. Mitään avainta Uurron persoonaan tai kirjailijakehitykseen hänen arkistostaan ei kuitenkaan löydy. Se auttaa ymmärtämään joitakin hänen tuotantonsa erityispiirteitä ja täydentämään joitakin aukkoja hänen henkilöhistoriaansa, mutta enimmäkseen se selittämisen tai selkiyttämisen sijaan monimutkaistaa Uurron

2 Uurron tuotannosta on tehty yksi väitöskirja (Spinkkilä 2000) ja yksi lisensiaatintutkielma (Vepsäläinen 1991), minkä lisäksi häntä on käsitelty erillisissä artikkelijulkaisuissa (esim. Juutila 1994 & 1999) sekä osana laajempia kirjallisuushistoriallisia tutkimuksia (esim. Palmgren 1984; Sallamaa 1994).

3 Uurto ei antanut itsestään juurikaan tietoja julkisuuteen ja kieltäytyi lähes kaikista haastattelupyynnöistä. Perusteellisimmin hänen elämänsä vaiheita on selvittänyt Liisa Vepsäläinen (1991) lisensiaatintutkielmassaan, joka pohjautuu suureksi osaksi Uurron perheenjäsenten ja kirjailijakollegoiden haastatteluihin. Vepsäläisen sinänsä arvokkaan tutkimuksen sisältöön on kuitenkin suhtauduttava osin varauksella, sillä lähdeviitteet paljastavat monien siinä esitettyjen väitteiden perustuvan yksittäisten haastateltavien muistikuviiin vuosikymmenten takaisista tapahtumista.

kirjailijakuva entisestään ja herättää koko joukon uusia, yhä hankalampia kysymyksiä.

Henkilöarkiston tutkiminen on aina intensiivinen, voimakkaita affektiivisia siteitä synnyttävä prosessi: kun käytämme runsaasti aikaa ja energiaa kenen tahansa yhden ihmisen elämään liittyvien materiaalien parissa ja saamme ehkä tietää hänestä sellaisiakin yksityiskohtia, joita yleensä kerrotaan vain läheisimmille ystäville, muodostuu helposti tunne erityisestä suhteesta tuohon ihmiseen. Henkilöarkistoista onkin usein etsitty ikään kuin välitöntä kosketusta arkistonmuodostajan persoonaan ja sisäiseen elämään (ks. esim. Hobbs 2001; Peltonen 2021, 211). Tällainen lähestymistapa kytkeytyy kuitenkin vahvasti romanttisiin individualistiseen käsitykseen autonomisesta yksilösubjektista, jonka toiminnan, ajatusten ja tunteiden taustalta on hahmotettavissa jonkinlainen eheä ydin tai sielu. Jos minuus ajatellaan sitä vastoin monisäikeisenä, muuttavana ja tilannekohtaisena, näyttäytyy henkilöarkisto pikemminkin rakennettuna kokonaisuutena, jota ei sido yhteen mikään luonnollinen yhteys määrättyjen asiakirjojen välillä, vaan tarkoitushakuinen rajaaminen ja jäsentäminen (vrt. Douglas & MacNeil 2009). Henkilöarkisto kokoaa yhteen yhden yksilön ”elämän ja toiminnan puitteissa syntyneitä” aineistoja (Hakala & Saarenpää 2018, 45), mutta tämä rajaus on jo lähtökohtaisestikin ongelmallinen, sillä yhdenkään ihmisen elämä ei ole täysin erotettavissa sosiaalisista ja kulttuurisista konteksteistaan. Usein henkilöarkiston ulkopuolelle jää esimerkiksi yksilön toiminta osana ryhmiä ja yhteisöjä (Douglas & Mills 2018, 260). Monipuolisinkin henkilöarkisto paljastaa aina vain palasia arkistonmuodostajan elämästä, vaikka aineiston ja tutkimustilanteen intiimiys voikin synnyttää voimakkaan tunteen välittömästä yhteydestä tämän autenttiseen minään.

Lisäksi voidaan kysyä, missä määrin henkilöarkisto on ylipäättään ajateltavissa arkistonmuodostajan toiminnan tuloksena ja kuinka paljon siinä näkyy arkiston luovuttajien ja muiden toimijoiden kädenjälki (vrt. Douglas 2018). Tämä on olennainen kysymys myös Uurron arkiston kohdalla. Uurto ei johdonmukaisesti säilyttänyt tai järjestänyt työhönsä ja henkilöhistoriaansa liittyneitä aineistoja, ja niiden osittaisesta pelastumisesta saadaan kiittää ennen muuta hänen poikaansa Aku-Kimmo Ripattia, jolla on ollut ilmeisen merkittävä rooli Uurron

arkiston muotoutumisessa.⁴ Uurto itse ajatteli tärkeimmän työnsä olevan meneillään aina kulloisenakin nykyhetkenä ja suhtautui aiempaan toimintaansa ja siitä jääneisiin jälkiin yleensä välinpitämättömästi tai jopa kielteisesti: hänen tiedetään vanhemmiten tuhonneen monia vanhoja papereitaan ja muun muassa hakeneen SKS:n arkistosta pois sinne aiemmin luovuttamia käsikirjoituksia.⁵ Varsinkin 1930-luvun poliittisesti värityttyä toimintaansa ja kirjoittamistaan hän pyrki myöhemmin järjestelmällisesti pyyhkimään näkyvistä, mistä kertoo sekin, että Otavan otettua 1960-luvulla kustannusohjelmaansa hänen koottujen teostensa sarjan Uurto halusi ehdottomasti tehdä varhaisista teksteistään läpikotaisen muokatut, yhteiskunnallisesta tematiikasta riisutut versiot.

Niinpä Uurron arkistoonkaan ei ole päätenyt juuri lainkaan aineistoa hänen varsinaisen kirjailijanuransa huippuvuosilta 1930- ja 1940-luvuilta, vaan arkiston sisältö painottuu myöhemmille vuosikymmenille, jolloin Uurto kyllä edelleen kirjoitti ahkerasti, mutta ei muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta löytänyt teksteilleen enää julkaisijaa. Lisäksi omana erillisenä kokonaisuutenaan voidaan mainita arkistosta löytyvä kokoelma Uurron nuoruudenajan päiväkirjoja, muistiinpanoja ja kirjeitä, joiden säilyminen johtuu oikeastaan onnekaasta sattumasta: ne ovat aikanaan unohtuneet Uurrolta vanhaan kenkälaatikkoon hänen lapsuudenkotiinsa Kerimäelle, mistä ne vuosikymmeniä myöhemmin päätyivät Aku-Kimmo Ripatin haltuun (Mikkola 1988, 54). Näihin vuo-

- 4 Opettaja ja kirjailija Aku-Kimmo Ripatti (1931–1994), Uurron ja työläiskirjailija Aku Rautalan (oik. August Ripatti, 1896–1931) ainoa lapsi, joutui aikuisiällään usein hoitamaan äitinsä asioita ja säilytti Uurtoa itseään huolellisemmin tämän elämään ja työhön liittyvää aineistoa, kuten käy ilmi muun muassa eräistä Ripatin antamista lehtihaastatteluilta, joissa hän kertoo hallussaan olleista kirjeistä ja muistikirjoista (Myllymäki 1969; Mikkola 1988). Uurron arkisto on muutamia muista lähteistä liitettyjä käsikirjoituksia lukuun ottamatta muodostunut Ripatin lesken Maija Kotilaisen lahjoituksesta, ja sen sisällöstä suurempi osuus lienee peräisin Ripatin jäämistöstä kuin Uurron omasta. Myös Ripatin oma henkilöarkisto, joka on luovutettu SKS:n arkistoon vuonna 2021, sisältää jonkin verran Uurron asioihin liittyvää kirjeenvaihtoa.
- 5 Uurto luovutti vuonna 1966 SKS:n arkistolle suuren määrän käsikirjoituksiaan hyvin tiukoin ehdoin: aineistoja ei ollut Uurron elässä lupa tutkia muilla kuin hänellä itsellään, minkä lisäksi hän varasi itselleen oikeuden vielä ”valita papereita ja hävittääkin sen osan, jota ei halua jättää jälkeensä” (Iris Uurron arkisto. Kansio 2. Sopimus 16.8.1966, allekirj. Iris Uurto ja Kaarina Sala). Hän kävikin arkistossa tutkimassa papereitaan – ja toisinaan myös repimässä niitä – kunnes keväällä 1973 vaati lopulta kaikki luovuttamansa käsikirjoitukset takaisin itselleen (SKS KIA. Suljettu kokoelma, tutkittu arkistonjohtajan luvalla. Kaarina Sala / Lampenius, kirje Maija Kotilainen-Ripatille 6.4.1994). Näiden papereiden sisällöstä tai niiden myöhemmistä vaiheista ei ole tietoa. Uurron tavasta hävittää kirjalliseen työhönsä liittyneitä aineistoja on kirjoittanut myös Vepsäläinen (1991, 3–4).

sina 1918–1920 kirjoitettuihin muistiinpanoihin liittyy jo tietty tulkin-tatraditio, sillä Liisa Vepsäläisen Uurron biografiaa selvittelevä lisen-siaatintutkimus vuodelta 1991 perustuu osittain juuri tähän aineistoon, jonka hän sai käyttöönsä Ripatilta, ja Ripatti itse puolestaan loi saman aineiston pohjalta puolidokumentaarisen romaaninsa *Iris* (1988), jossa nuoren Uurron päiväkirjamerkintöjen ympärille on rakennettu kokonai-nen fiktiivinen maailma.

Uurron nuoruuden kirjoituksissa korostuu maatilán karun arjen ja kireän ilmapiirin lannistava vaikutus, johon tuovat helpotusta vain tu-levaisuuden unelmat sekä kirjallisuudesta avautuvat ajatusten ja tuntei-den maailmat. Siinä missä Uurron myöhempää elämää koskevat aineis-tot ovat hajanaisia ja ristiriitaisia, hänen varhaisista muistiinpanoistaan rakentuu intiimi ja verrattain eheä kertomus herkästi tuntevan nuoren ihmisen kasvukivuista ja orastavan taiteilijaidentiteetin heräämisestä agraarisen yhteisön ahtaissa raameissa. Tämän kokonaisuuden affek-tiivinen intensiteetti on kenties saanut aiemmat tulkitsijat lukemaan siihen liikaakin merkityksiä: sekä Ripatin romaanin että Vepsäläisen tutkielman keskiössä on ajatus, että Uurron koko elämä ja tuotanto olisi selitettävissä nimenomaan nuoruuden ydinkokemuksista käsin. Ripatti ja Vepsäläinen korostavat tulkinnoissaan ensiksikin Uurron nuoruus-vuosien päiväkirjoissa kuvattua yksinäisyyttä ja ulkopuolisuutta, toisek-si hänen myöhempiä eristäytymisen ja pakenemisen pyrkimyksiään. Näiden kahden elämänvaiheen välille he molemmat piirtävät lähes vääjäämättömänä kuvatun kehityskaaren, jolloin esimerkiksi Uurron 1930-luvun vahvan yhteiskunnallisen osallistumisen kausi näyttäytyy pakostakin jonkinlaisena välivaiheena tai sivupolkuna. Oma näkemyseni on, että Uurron arkistosta ja muusta häneen liittyvästä aineistosta välittyy pikemminkin kuva alati liikkuvasta ja itseään uudelleen luovasta subjektista, jonka elämä ja kirjailijanura on ymmärrettävissä yhtäältä monien säikeiden rinnakkaisuutena ja yhteen kietoutumisena, toisaalta ajoittaisina äkillisinä katkoksina tai nytkähdyksinä. Suurpiirteiset psy-kologiset selitykset kadottavat näkyvistä sen jatkuvan levottomuuden ja jännitteisyyden ilmapiirin, joka on läsnä niin hänen julkaistussa tuotan-nossaan kuin hänen arkistossaan.

Nuoruusiän aineistot muodostavat siis Uurron arkistossa ikään kuin oman itsenäisen kertomuksensa, jota en tässä yhteydessä käsittele enää tarkemmin. Sivuutan myös yksittäiset 1930- ja 1940-lukujen asiakirjat, jotka ovat kyllä mielenkiintoisia itsessään, mutta arkiston kokonaisuuden kontekstissa irrallisia.⁶ Valtaosa arkiston aineistoista ajoittuu vuosien 1957 ja 1974 välille, ja tässä luvussa keskityn ensisijaisesti tuohon ajanjaksoon. Noilta vuosilta arkistoon on päätynyt paitsi useampia Uurron julkaisemattomia kirjallisia töitä, myös jonkin verran kirjeenvaihtoa sekä suuri määrä erilaisia virallisia papereita, kuten oikeudellisia asiakirjoja, lääkärintodistuksia ja eri maiden suurlähetystöjen kotiuttamispäätöksiä. Suuressa osassa näistä aineistoista Uurto ei ole läsnä puhujana tai toimijana, vaan ainoastaan puheen kohteena ja aiheena. Eri viranomaistahojen lisäksi arkistossa puhuvat Uurrosta ja Uurrolle useimmiten hänen poikansa Aku-Kimmo Ripatti ja siskonsa Hilja Mielonen, joiden kanssa Uurto oli ajoittain kirjeenvaihdossa, ja jotka päätyivät hoitamaan monenlaisia tämän elämään liittyviä asioita.

Arkiston kirjeistä ja viranomaisasiakirjoista käy ilmi, että Uurto oleskeli 1950–1970-luvuilla pitkiä aikoja ulkomailla, muun muassa Intiassa, Sveitsissä ja Israelissa, usein paljastamatta omaisilleenkaan tarkkaa olinpaikkaansa. Aika ajoin hän joutui tekemisiin paikallisten viranomaisten kanssa ja tuli lähetetyksi takaisin Suomeen, ja välillä hän oli sekä ulkomailla että Suomessa sairaalahoidossa muun muassa skitsofreniadiagnoosilla. Eniten aineistoa on vuosilta 1963–1965, jolloin Uurto oli jatkuvan työnteon sekä talonsa myymistä koskevien kiistojen uuvuttamana ilmeisen heikossa tilassa ja päätyi useasti sairaalahoitoon. Kuitenkin hän onnistui samaan aikaan elämään itsenäisesti pitkiä aikoja eri Euroopan maissa pakoillen omaisiaan, jotka yrittivät selvittää hänen sijaintiaan muun muassa Pelastusarmeijan kansainvälisten verkosto-

6 Ainoat 1930-luvun aineistot Uurron arkistossa ovat neljä kirjettä, jotka Uurto lahjoitti SKS:lle suljetussa kuoressa keväällä 1945 asettaen ehdoksi, että niiden tutkiminen sallitaan vasta 20 vuotta lahjoittajan kuoleman jälkeen. Kun kuori lopulta avattiin keväällä 2022, paljastui, että kyse oli kirjailija Toivo Pekkasen kirjeistä Uurrolle vuosilta 1932–1934. Kirjeiden sisältö tuo lisävaloa paitsi kirjailijoiden väliseen romanttiseen suhteeseen, johon on aiemmassa tutkimuksessa vain lyhyesti viitattu (Sallamaa 1995, 62; Vepsäläinen 1991, 31), myös Uurron luomisprosessiin: vertaamalla kirjeitä hänen 1930-luvun puolivälin romaaneihinsa voidaan huomata, että Uurto on sijoittanut eräiden hahmojensa repliikkeihin Pekkasen kirjeiden fraaseja ja kokonaisia virkkeitäkin lähes sellaisenaan. (Iris Uurron arkisto. Toivo Pekkaneen kirjeet Iris Uurrolle 17.4.1932, 25.7.1932, 24.10.1932 ja 30.12.1934; vrt. Uurto 1935, 133; 1936, 46.)

jen kautta. Lopulta hän matkusti (mahdollisesti väärennetyllä passilla) Meksikon kautta Yhdysvaltoihin, päätyi siellä psykoottisessa tilassa viiranomaisten huostaan ja tuli palautetuksi Suomeen, jossa hänet sijoitettiin Hesperian sairaalaan ja hänen pojastaan tehtiin hänen laillinen holhoajansa. (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Hilja Mielonen, kirje Aino Mieloselle 14.12.1963; Kansio 2. Pelastusarmeijan etsiskelytoimiston lomake 16.2.1965; Pekka Niskanen, lääkärinlausunto 18.1.1966; Asianajo-toimisto Borenius & Kempainen, kirje Aku-Kimmo Ripatille 3.2.1966.)

Näiden tietojen valossa on ymmärrettävää, että Uurron lähiomaisten kirjeet ja lausunnot, jotka hänen arkistoonsa ovat päätyneet, ovat vahvasti tunnepitoisia ja ilmentävät syvää huolta perheenjäsenestä, joka oli heidän tulkintansa mukaan jatkuvan avun tarpeessa. Sitä vastoin Uurron omat säilyneet kirjeet ovat ilmaisultaan huoliteltuja ja sävyiltään viileän asiallisia, ja niiden sisältö liittyy useimmiten käytännöllisiin järjestelyihin: hän näyttää olleen yhteydessä poikaansa ja sisarensa pääasiassa tarvitessaan tavaralähetyksiä Suomesta tai apua raha-asioissa ja paperitoissa. Kirjeissään hän korostaa toistuvasti mielentilansa vakautta ja elämänsä rutinoitunutta, kirjoitustyön ympärille rakentunutta aikataulua. Askeettisen, eristäytyneen ja liikkuvan elämäntyylinsä hän esittää välttämättömänä kirjoitustyönsä ja itsetutkiskelunsa kannalta. (Esim. Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Hellikki & Aku-Kimmo Ripatille 14.7.1960; Iris Uurto, kirje Hilja Mieloselle 14.1.1964.) Kirjeiden hillityn toteava sävy rakentaa tietoista vastakertomusta esimerkiksi hänen sisarensa kirjeiden melodramaattisille purkauksille, joissa Uurto esitetään epävakana, itseään ja toisia ihmisiä alati satuttavana traagisena hahmona.

Kun aineisto näin selvästi jäsentyy kahdeksi keskenään kilpailevaksi narratiiviksi, kasvaa samalla houkutus valita puolensa ja lukea arkistoa yhden selkeän perspektiivin lävitse: onko edessämme surullinen sairaskertomus, jossa mieleltään järkkynyt kirjailija pakenee auttajaian eri puolilla maailmaa ja ajautuu jatkuvasti ongelmiin liikkeudessaan, vai onko kyse epäsoinnaisen taiteilijapersoonan konfliktista yhteiskunnan normien ja instituutioiden kanssa? Tutkijan ulkopuolinen ja tietyllä tapaa vastuuton positio vapauttaa kuitenkin katsomaan kokonaisuutta myös toisenlaisista näkökulmista. Kamppailu on jo ohi: Uurron henkilöä

koskevilla tulkinnoilla ei ole enää käytännön seurauksia kenenkään perusoikeuksien sen enempää kuin terveydenkään kannalta. Arkiston tutkijan ei tarvitse ratkaista samaa dilemmaa, jota Aku-Kimmo Ripatti eräässä Uurron holhoussuhdetta koskevassa lausunnossaan raastavasti kuvailee: koko tilanne merkitsee hänelle ratkaisematonta eettistä risti-riitaa, Ripatti kirjoittaa, koska hän yhtäältä pitää itsemääräämisoikeutta perustavanlaatuisena ihmisoikeutena, mutta toisaalta kokee olevansa moraalisesti ja juridisesti vastuussa äitinsä hyvinvoinnista (Iris Uurron arkisto. Kansio 2. Aku-Kimmo Ripatti, ”Mielipide Iris Uurron holhoussuhteen purkamisesta”, 20.1.1973). Ripatin lausunto osoittaa, kuinka hankalissa olosuhteissa Uurron läheiset joutuivat toimimaan, ja auttaa ymmärtämään, miksi tämän kulloisenkin terveydentilan ja toimintakyvyn täsmällinen arviointi oli heille ensiarvoisen tärkeää. Uurron elämää jälkikäteen tarkastelevan tutkijan toimintaa eivät kuitenkaan määritä samat premissit, jolloin on mahdollista kiinnittää huomiota myös toisenlaisiin kysymyksiin, kuten siihen, millaisia laajempia eettisiä tai poliittisia merkityksiä Uurron aikana huolta ja hämmennystä herättäneillä ajattelu- ja toimintatavoilla voisi olla.

Eettisiä ja tulkinnallisia ongelmia

Yksityisarkistojen intiimit ja henkilökohtaiset aineistot, joita ei ole alkujaan tarkoitettu julkisiksi, edellyttävät tutkijalta aina jonkin verran tutkimuseettistä pohdintaa. Arkistoihin uskalletaan luovuttaa yksityisiä ja arkaluonteisiakin asiakirjoja, koska luottamus sekä arkistoammattilaisten että tutkijoiden kykyyn tehdä vastuullisia päätöksiä niiden käytön ja julkaisemisen suhteen on korkea. (Peltonen 2021, 226.) Kysymys siitä, millainen aineistojen käyttö sitten on eettisesti vastuullista, on kuitenkin kaikkea muuta kuin yksinkertainen. Esimerkiksi yksityisyyden ja arkaluonteisuuden kriteerien soveltaminen arkistoaineistojen arviointiin on monella tapaa ongelmallista, koska kyse on hyvin tulkinnanvaraisista ja tilannekohtaisista käsitteistä, jotka liittyvät ensisijaisesti elossa olevien ihmisten moraalisiin ja laillisiin oikeuksiin (vrt. Kuula 2011, 75–80, 135–136; Lawrence 2016, 116–118).

Vaikka arkistotutkimukselta on usein peräänkuulutettu empaattisia, eläytyviä lukutapoja, joiden on ajateltu ikään kuin antavan äänen edesmenneille ihmisille ja tekevän heistä osallisia heitä itseään koskevassa keskustelussa (esim. Caswell & Cifor 2016; Leskelä-Kärki 2020), on ihmisen elämästä jääneiden jälkien ”henkiin herättäminen” aina myös potentiaalisesti väkivaltainen teko, kuten Helen Freshwater (2003, 738) on huomauttanut. Onko meillä tutkijoina oikeuttakaan ajatella puhuamme toisen, poissaolevan subjektin äänellä tai tehdä pitkälle meneviä tulkintoja hänen persoonastaan, ajatuksistaan ja tunteistaan? Freshwaterin mukaan tärkeintä on tehdä näkyväksi tutkijan oma rooli prosessissa ja tiedostaa, että kyse on aina nimenomaan nykyajan kontekstissa tapahtuvasta uudesta tulkinnasta, ei yksinkertaisesta menneisyyden rekonstruktioista (Freshwater 2003, 738–739). Ehkä tutkimuksellisesti antoisin ja eettisesti kestävin ratkaisu onkin lähestyä arkistoaineistoja kokonaan nykyhetken positiosta käsin ja suhtautua niihin kuin mihin tahansa historiallisiin teksteihin, joita on mahdollista ja luvallista myös kääntää nurin, yhdistellä luovasti tai lukea vastahankaan. Jos yhteys arkiston taustalla olevaan todelliseen henkilöön on peruuttamattomasti katkennut, eikö tärkeimmäksi kysymykseksi jää, millaisia merkityksiä ja käyttötapoja aineistoilla voisi olla tässä ja nyt?

Jos hyväksytään, että tutkijan eettinen vastuu liittyy ensisijaisesti tutkimuksen merkityksiin ja seurauksiin nyt ja tulevaisuudessa, on arkistoaineistojen äärellä heräviä myötätunnon ja velvollisuudentunnon kokemuksiakin pohdittava myös kriittisestä näkökulmasta. Iris Uurron yksityiselämän tutkiminen tuntui minusta aluksi vääraltä, koska eläessään Uurto vaali yksityisyyttään äärimmäisyyksiin asti. Monissa hänen säilyneistä kirjeistään on painokkaita kehotuksia olla paljastamatta kirjeiden sisältöä kenellekään ulkopuolisille: ”Vaikeneminen on hyve”, hän teroittaa siskolleen ja vetoaa tämän kristilliseen moraaliin (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Hilja Mieloselle 6.1.1964). Tutkijassa, joka lukee näitä kirjeitä nimenomaan ulkopuolisena ja ilman kirjoittajan lupaa, tällaiset viestit voivat synnyttää monenlaisia keskenään ristiriitaisiakin vaikutuksia. Vaikka tietty tirkistelyn ja salaisuuksien äärellä olemisen tuntu on keskeinen osa arkistojen affektiivista vetoa (vrt. Steedman 2001, 74–75; Freshwater 2003, 735), saattaa asetelman

synnyttämä syyllisyyden kokemus johtaa myös korostuneeseen varovaisuuteen aineistojen käytössä.

On kuitenkin huomattava, että tutkimustilanne poikkeaa täysin aineistojen alkuperäisistä konteksteista. Yksityisyyden periaate on parhaiten ymmärrettävissä mahdollisuuksien ja oikeuksien kautta: se merkitsee yksilön tai ryhmän mahdollisuutta olla erillään ja vaikuttaa oman elinpiirinsä määrittelyyn, oikeutta riittävään olemiseen ja tekemisen tilaan (Kuula 2011, 75–77). Myös Uurron yksityisyyden kaipuun taustalla vaikuttaa olleen ensisijaisesti oman tilan turvaamisen tavoite sekä pelko, että hänen henkilökohtaista elämäänsä koskevia tietoja käytettäisiin hänen perusoikeuksiensa rajoittamiseen tai kirjailijanuransa hankaloittamiseen (esim. Iris Uurron arkisto. Kansio 2. Iris Uurto, ”Kielto ja selitys”, 2.1.1964). Nyt, kun tällaiset huolenaiheet eivät enää ole ajankohtaisia, kenties paras tapa kunnioittaa hänen työtään ja elämäänsä on tuoda julki myös kaikki se, mitä hän eläessään joutui piilottelemaan. Kuten yhdysvaltalainen kirjailija-tutkija Diane Wood Middlebrook aikanaan totesi puolustaessaan Anne Sexton -elämäkertansa intiimejä paljastuksia, tutkijalla ei voi olla ehdotonta velvollisuutta säilyttää menneiden sukupolvien salaisuuksia tai edes kunnioittaa edesmenneiden ihmisten jälkeensä jättämiä ohjeita aineistojensa käytöstä: toisissa olosuhteissa esitettyjä vaatimuksia ei voida pitää ikuisesti ja universaalisti velvoittavina, vaan suhtautumista niihin on pohdittava aina kulloisessakin tilanteessa uudelleen (Middlebrook 1996, 127).

Uurron tapauksessa hankalimmat eettiset kysymykset liittyvät hänen mielenterveydellisiin ongelmiinsa, joiden ympärille hänen arkistonsa aineistot alati kietoutuvat. Nähdäkseni vaikeneminen ei tässäkään asiassa ole vaihtoehto. Eräs yksityisarkistojen arvokas ominaispiirre on, että niihin tallentuu myös marginalisoituja, piilotettuja ja vaiettuja elämän ja yhteiskunnan ilmiöitä, ja useimmiten tällaisten ilmiöiden tutkimiselle ja esiin nostamiselle on painavimmat eettiset perusteet kuin vanhojen salaisuuksien säilyttämiselle (vrt. Middlebrook 1996, 128; Lawrence 2016, 95). Samaan aikaan on varottava liian yksioikoista lokerointia, joka saattaa vain marginalisoida marginalisoituja yksilöitä ja ryhmiä entisestään. Uurron arkiston kaltaiseen hyvin tiiviisti mielenterveyskysymyksen ympärille kiertyneeseen aineistokokonaisuuteen sisältyy vaara monitahoi-

sen yksilösubjektin tyypistymisestä pelkäsi sairaskertomukseksi. Uurron jokainen epätavallinen mielipide tai valinta olisi helposti selitettävissä yksinomaan raiteiltaan suistuneen mielen oireiluna, koska sekä arkistosta itsestään että kulttuurimme kertomusvarannoista löytyy runsaasti tukea tälle selitystavalle. Ajattelen kuitenkin, että arkistoa on mahdollista lukea myös toisin, määrittelyn ja haltuun ottamisen houkutusia vastustaen. Kirjallisuudentutkija ei ole lääkäri tai psykiatri, eikä kuollut kirjailija sellaista kaipaakaan: vaikka esimerkiksi Uurron skitsofreniadiagnoosit olisivat olleet kontekstissaan oikeita, tämä ei tarkoita, että hänen arkistoaan tulisi lähestyä ensisijaisesti skitsofreenikon tarinana.⁷

On kuitenkin totta, että kirjailijan kulloisenkin terveydentilan ja mielentilan pohtiminen on monesti perusteltua jo tekstien kontekstuaalisoinninkin kannalta, kuten tekijätutkimuksen puolustajana profiloitunut kirjallisuudentutkija Seán Burke on huomauttanut: esimerkiksi Nietzschen *Ecce Homon* tulkitsijalla on Burken mukaan suorastaan tutkimuseettinen velvollisuus ottaa huomioon myös teoksen syntyolosuhteet ja kirjailijan tuonaikaiset mielenterveydelliset ongelmat (Burke 2006, 47). Epäilemättä myös Uurron arkisto auttaa paikantamaan joidakin erityisen hankalia asioita ja ajanjaksoja hänen elämässään ja siten suhteuttamaan hänen kirjoituksiaan toisiinsa ja konteksteihinsa. Esimerkiksi vuodet 1957–1958 näyttäytyvät arkiston aineistojen perusteella Uurron elämässä poikkeuksellisen intensiivisenä ajanjaksona, jolloin hän oli muun muassa ensimmäistä kertaa hoidossa psykiatrisella osastolla. Tätä taustaa vasten hänen tuon aikakauden teoksissaan muotoiltua eettistä ja metafysistä maailmanselitystä ei liene mielekäästä tarkastella avaimena hänen koko tuotantoonsa, vaan määrätyn henkilökohtaisen kriisitilanteen ilmauksena: ainakin hänen poikansa oli vakuuttunut, että Uurtoa tuohon aikaan askarruttaneet ajatukset ”solukon automaatiosta,

7 Skitsofrenian oirekuvan problematiikkaan ei ole tässä yhteydessä mahdollisuutta paneutua, mutta huomautettakoon, että kyseessä on kiistely ja toisinaan kyseenalaistettukin diagnoosi, jota on aikanaan käytetty hyvinkin väljästi selittämään monenlaisia psykkinisiä ongelmia. Skitsofrenia on nähtävissä eräänlaisena yleisnimityksenä kroonistuneen psykoosin eri muodoille, joihin liittyy laaja ja vaihteleva kirjo oireita. Termin kriitikoiden mukaan kyse on totalisoivasta, stigmatisoivasta määrittelystä, joka pakottaa yhden taudinkuvan ja hoitopolun alle monenlaisia yksilöllisiä prosesseja (esim. Maanmieli & Gauffin & Suutarinen 2021). En ryhdy tässä luvussa kyseenalaistamaan Uurron skitsofreniadiagnoosia tai skitsofrenian lääketieteellisiä määritelmiä, mutta pyrin välttämään medikalisoivaa diskurssia, jossa ihmisen koko elämä määrittyy ja selittyy pelkästään sairauden lävitse.

sen omasta viisaudesta” olivat tavalla tai toisella yhteydessä hänen sairautumiseensa (Iris Uurron arkisto. Kansio 2. Aku-Kimmo Ripatti, ”Mieli-pide Iris Uurron holhoussuhteen purkamisesta”, 20.1.1973). Vastaavasti Uurron voimakkaat vasemmistoantipatiat kytkeytyvät hänen arkistonsa aineistoissa jatkuvasti henkilökohtaisiin pelkotiloihin, joiden taustalla olivat traumaattiset kokemukset 1930–1940-lukujen poliittisista kamppailuista.⁸

Kaiken kaikkiaan yksilöpsykologiset prosessit, historialliset olosuhteet ja taiteellinen työ kietoutuvat Uurron arkistossa yhteen monimutkaiseksi kokonaisuudeksi, joka ei ole selitettävissä pelkästään psykiatrisilla diagnooseilla. Pikemminkin se pakottaa pohtimaan, mitä mielen häiriöiksi tai sairauksiksi määritellyt epätavalliset psykofyysiset prosessit oikeastaan merkitsevät – ja voivatko tuollaiset prosessit synnyttää myös uusia näkökulmia maailmaan, vaihtoehtoisia ajattelun ja kokemisen muotoja.

Kirjailija maailmaa paossa

Uurron arkistosta ei ole mahdollista kaivaa näkyviin mitään autenttista minuutta mielisairaudesta: hänen sairautensa tai oireensa eivät ole erotettavissa hänen persoonastaan, ihmissuhteistaan, maailmankatsomuksestaan tai taiteestaan. Sama kognitiivinen ylivirittyneisyys, taipumus asioiden tauottomaan jäsentämiseen ja erittelyyn, joka ohjasi ja innoitti hänen kirjoittamistaan, aiheutti hänelle monenlaisia ongelmia muilla elämän alueilla. Ripatin näkemyksen mukaan Uurto oli ”aina jonkinasteisen auttavan kontaktin tarpeessa” talousasioihin ja jokapäiväiseen elämään liittyvän avuttomuutensa takia, vaikka hänen ”kirjal-

8 Uurto katkaisi välinsä vanhaan vasemmistolaiseen ystäväpiiriinsä 1940-luvun loppupuolella ja pelkäsi siitä asti joutuvansa jonkinlaisen kostotoimenpiteen kohteeksi. Kirjailijaryhmä Kiilaa tutkineen Kari Sallamaan mukaan Uurron pelkotiloja ruokki muun muassa tapaus, jossa runoilija Arvo Turtiainen uhkasi tätä kiihkeiden poliittisten keskustelujen tuoksinassa ”puolileikillään” kyydityksellä Siperiaan (Sallamaa 1998, 77). Vielä 1960-luvullakin Uurto pelkäsi, että hänet voitaisiin luovuttaa Neuvostoliiton viranomaisten käsiin kommunistikritiikkinsä takia (Aku-Kimmo Ripatin arkisto. 1502:47:4. Hilja Mielonen, kirje Aku-Kimmo Ripatille 4.12.1965) ja oli vakuuttunut, että Suomen postilaitoksessa ”joku avaa kirjeitäni ilmoittaakseen sellaisille, (=vasemmistolaisille, kommunisteille) jotka eivät tahdo itselleni hyvää” (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Hilja Mieloselle 21.12.1963).

linen ja teoreettinen” intelligenssinsä oli korkealla tasolla (Iris Uurron arkisto. Kansio 2. Aku-Kimmo Ripatti, ”Mielipide Iris Uurron holhous-suhteen purkamisesta”, 20.1.1973).

Uurron sisko Hilja Mielonen näyttää niin ikään ymmärtäneen Uurron persoonan monisäikeisyyden, mutta hänen kärsivällisyytensä tuon vyyhdin äärellä oli vähäisempi. Mielonen korostaa tuskaisissa kirjeissään jatkuvasti sitä, kuinka Uurron hankala luonne, tauoton kirjoittaminen, askeettinen elämäntapa sekä aistiharhat ja vainoharhaisuus liittyvät erotamattomasti toisiinsa, eikä hän näe muuta ratkaisua tilanteeseen kuin sen, että Uurto tekisi kokonaisvaltaisen elämänmuutoksen: lopettaisi kirjoittamisen, ryhtyisi elämään normaalia elämää ja mieluiten löytäisi vielä kristillisen uskon (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Hilja Mielonen, kirjeet Iris Uurrolle esim. 10.2.1964 ja 15.3.1964). Mielosen kirjeille on tyypillistä vaikeroiva, syylistävä sävy, eikä hän epäröi viitata Uurron nuorena kuolleeseen aviomieheenkään, johon hän kertoo olevansa yhteydessä unissaan:

Sisar raukka, et tiedä miten suurta ahdistusta olen tuntenut tähtesi ja puolestasi. Monina päivinä on uni paennut, yöllä olen työssä, mutta päivin minua ahdistaa tuo sinun asiiasi jatkuvasti. Miesvai-naasi ei jätä minua rauhaan, hän vaatii minua jatkuvasti puhumaan sinulle tämä asian vuoksi. – – Kaikki tuo sisäinen taistelu jota olen käynyt vuoksesi, on niin raskasta. (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Hilja Mielonen, kirje Iris Uurrolle 10.2.1964.)

Mielosen kirjeistä syntyy vaikutelma, että hän oli ottanut Uurron ”pelastamisen” jonkinlaiseksi elämäntehtäväkseen, koska oli jo nuoresta pitäen sijoittanut sisarensa henkilöön niin paljon affektiivista pääomaa ja sitonut tähän monenlaisia omia pelkojaan, odotuksiaan ja pettymyksiään. Tämä tausta tekee jossain määrin ymmärrettäväksi Uurron vuonna 1972 kirjoittaman sekavan muistiinpanon, jossa häntä monesti auttanut ja hänestä huolta kantanut sisko näyttäytyykin saalistajana, ”verikoirana”, jonka tuhoavaa vaikutusta on paettava keinolla millä hyvänsä. ”Ja välillämme on taistelu elämästä ja kuolemasta: saako hän tuhotuksi minusta sielun”, Uurto kirjoittaa ja ikään kuin lietsoo itseään katkaisemaan

sisarten välisen affektiivisen siteen pelastaakseen itsensä: ”Puolustautuvan lajin eläimet ovat paenneet, paenneet – ja minä noudatan niiden esimerkkiä. Niillä on ymmärrys: on vain paettava.” (Iris Uurron arkisto. Kansio 2. Iris Uurto, ”Päätös 13.II.72”.) Ristiriitaisten tunteiden ja pitkän yhteisen historian kyllästämä sotkuinen ihmissuhde näyttää muodostuneen Uurrolle lopulta niin raskaaksi taakaksi, että ainoaksi ratkaisuksi jäi toisen osapuolen radikaali toiseuttaminen, jopa demonisointi.

Uurron säilyneiden kirjeiden ja muistiinpanojen perusteella kaikenlaisten intensiivisten ihmiskontaktien välttäminen ja pakeneminen oli hänen elämässään toistuva selviytymisstrategia. Hän koki mielensä rakenteen erityisen herkäksi ja vaikutuksille alttiiksi ja piti siksi tärkeänä varjella sitä syviltä kiintymyksiltä ja voimakkailta affekteilta, jotka saattaisivat sekoittaa sen haurasta tasapainoa. ”Vaikutuksesi minuun on niin voimakas. – En halua keskustella, etten joutuisi vaikutuksesi ilmapiiriin”, hän perustelee pojalleen yllättävää lähtöään tämän luota syksyllä 1963 (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Aku-Kimmo Ripatille 1.9.1963). Myös samoihin aikoihin laatimassaan kansaneläkehakemuksen liitteessä hän selittää oleskeluaan ulkomailla kotimaan ilmapiirin vahingollisilla vaikutuksilla:

Suhteessa tuttavini Suomessa olen joutunut henkilökohtaisten ja selvittämättömien ristiriitojen asteelle. Ne tekevät ilmapiirin Suomessa minulle henkisesti rasittavaksi ja murtavaksi. Henkiselle terveydelleni on ollut tärkeää pysytellä kaukana tuttavista, ja henkisestä tasapainostahan riippuu myöskin ruumiillinen terveys. (Iris Uurron arkisto. Kansio 2. Iris Uurto, kansaneläkehakemuksen liite 1.II.1963.)

Vastaavanlaiset kysymykset askarruttivat Uurtoa läpi hänen koko elämänsä. Jo hänen varhaisessa romaanituotannossaan kuvataan usein irtautumisia intensiivisistä ja merkityksellisistä, mutta vaikutuksiltaan vahingollisista ihmissuhteista ja olosuhteista. Hänen erityisalaansa kirjailijana olivat epämääräiset ja monisäikeiset tuntemukset, tunnelmat ja mielialat, joissa hän kykeni tunnistamaan aina yksilökokemuksia tai kahdenvälisiä suhteita laajempia kytkentöjä. Esimerkiksi hänen kohua

herättäneen esikoisromaaninsa *Ruumiin ikävän* keskeisenä teemana oli rakkauden ja seksuaalisen halun kietoutuminen kulttuurisiin normeihin ja kertomuksiin, kun taas 1930-luvun puolivälissä ilmestyneet *Kypsyminen* sekä *Rakkaus ja pelko* käsittelivät ahtaiden yhteiskunnallisten olosuhteiden vaikutuksia yksilöiden tunne-elämään ja ihmissuhteisiin. Hänen myöhemmässä tuotannossaan yksilön ja ympäristön välinen dynamiikka kärjistyi kuitenkin yksinkertaisemmiksi vastakkainasetteluiksi: subjektiviteetin monisäikeisyys ja tilanteisuus alkoi näyttäytyä yhä enemmän ongelmana, josta subjektin tuli tavalla tai toisella vapautua. Sama ajattelun ja kokemisen tapojen muutos näkyy myös hänen arkistossaan.

Loppujen lopuksi Uurto päätyi ajattelemaan, että mikä tahansa intensiivinen ulkoinen vaikutus sotkee ja vahingoittaa yksilön omalakisista perusolemuksesta, jonka autonomian ja harmonian varjelemisen hän näki jokaisen ihmisen tärkeimpänä tehtävänä. Katsantokannan muuttumisen taustalla oli varmasti monenlaisia henkilökohtaisenkin elämän kokemuksia, mutta 1950-luvulta alkaen Uurron ajattelussa näkyy voimakkaana myös intialaissyntyisen mystikon ja elämäntaidon opettajan Jiddu Krishnamurtin vaikutus. Krishnamurti, johon viitataan toistuvasti sekä Uurron kirjeenvaihdossa että julkaisemattomissa käsikirjoituksissa, herätti 1900-luvun keskivaiheilla Euroopassa laajaa kiinnostusta yhdistelmällään intialaista filosofista traditiota ja läntistä individualismia. Krishnamurtin keskeisiä oppeja oli usko siihen, että jokainen ihminen saattoi saavuttaa puhtaan kokemisen tilan ja ”sisäisen näkemyksen”. Tämä edellytti vapautumista kaikista ideologioista ja ulkoisista vaikutuksista, koska prosessi oli kullekin yksilöllinen (Krishnamurti 1954, 8–9).

Uurron arkistoa voidaan kuitenkin lukea myös kertomuksena siitä, kuinka tällainen täydellisen psyykkisen autonomian vaaliminen osoittautuu lopulta mahdottomaksi hankkeeksi, koska minuus yhdistyy aina monin säikein toisiin ihmisiin ja jaettuihin sosiokulttuurisiin rakenteisiin. Eristäytymispyrkimyksistään huolimatta Uurto ei koskaan selvinnyt kovin pitkiä aikoja ilman toisten apua, eikä selvästikään onnistunut vapauttamaan mieltään ulkopuolisista vaikutteista, kuten kommunistien ja Neuvostoliiton pelosta. Vielä hänen viimeisissä säilyneissä kirjoituksissaankin, hyvin sekavissa muistiinpanoissa, joita hänen arkistossaan

on sinikantisina ruutuvihkoina ja irrallisina lappusina kaksi täyttä kansiota, toistuvat vanhat pelot ja vanhojen tuttavien nimet yhä mielikuvituksellisemmiksi käyvässä yhteyksissä (Iris Uurron arkisto. Kansiot 3–4). Esimerkkinä mainittakoon kertomus, jossa runoilija Aale Tynni värvää Uurron kotikylältä Kerimäeltä joukon tämän sukulaisia ja muuta väkeä, ”tartuttaa niihin tauteja” ja johdattaa sekalaisen armeijansa Uurron tuolloiselle kotipaikkakunnalle Kivijärvelle hyökätäkseen tämän kimppuun muun muassa käsikranaatein (Iris Uurron arkisto. Kansio 4. Iris Uurto, muistivihko ”Muistiinpanoja 1981–1982”). Näistä täysin omaan sisäiseen maailmaansa vetäytyneen kirjailijan viimeisistä teksteistä on ulkopuolisen vaikea sanoa mitään täsmällistä, mutta ainakin ne osoittavat, että erilaisten elinympäristöjen, elämäntilanteiden ja ihmiskontaktien vaikutukset eivät ole mitään irrallista tai ylimääräistä ainesta, jonka ihminen voisi siivota pois autenttisen minänsä päältä, vaan jopa yksinäisimmissä unissaan ja houreissaan ihminen koostuu paloista ympäröivää maailmaa ja toisia ihmisiä.

Vuorovaikutuksen lait ja kieltäytymisen taide

Uurron niin sanottu hulluus ei ollut hänen arkistonsa perusteella mitään kaoottista tai kumouksellista, rakenteita murtavaa affektien vapaata liikettä. Pikemminkin hänen psyykkiset ongelmansa näyttäisivät kytkeytyneen tietynlaiseen niukkuuden ja puhtauden pakkomielteeseen. 1950-luvun puolivälistä lähtien hänen kirjeenvaihdossaan, muistiinpanoissaan sekä julkaistuissa ja julkaisemattomissa teoksissaan nousee jatkuvasti esiin ajatus erilaisten psykofyysisten vaikutusketjujen perinpohjaisesta selvittämisestä sekä mielen puhdistamisesta kaikenlaisista tiedostamattomista vyyhdeistä ja vahingollisista ulkoisista vaikutteista. Ihmisen, ja nimenomaan jokaisen ihmisen erikseen, oli Uurron mukaan käytävä läpi tällainen omien persoonallisten syvärakenteidensa selvittelyn ja yksinkertaistamisen prosessi, jotta ydinsodan ja magneettisten myrskyjen uhkaama ihmiskunta voisi selviytyä (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Hellikki & Aku-Kimmo Ripatille 12.3.1958).

Uurron myöhäiskauden kaunokirjallisissa teoksissa tämä vakaumus ilmenee ennen muuta selkeän ja koruttoman tyylin ihanteena sekä eräänlaisena eettisenä rigorismina: sisäisen tasapainon ja puhtauden vaatimuksesta ei tingitä hankalimmissakaan ristiriitatilanteissa, vaan jopa sodan erityisolosuhteissa yksilön on noudatettava luonnon ikuisia lakeja välttääkseen sisäinen tuhoutuminen, niin kuin sotaromaanis-*sa Puut juuriltaan* (1968). Eetos on lähes päinvastainen kuin Uurron 1930-luvun teoksissa, joille on leimallista pysyvien moraalikoodien kyseenalaistaminen ja tiivis kiinnittyminen kulloiseenkin yhteiskunnalliseen kontekstiin.

Uurto muokkasikin 1960-luvulla ilmestyneisiin *Valittuihin teoksiinsa* 1930-luvun romaanejaan täysin uuteen uskoon muuttuneen elämäntapomuksensa mukaisesti, ja näitä usein uudet nimetkin saaneita revisioita voidaan pitää käytännössä erillisinä teoksina. Niistä kenties kaikkein mielenkiintoisin, *Timanttilakien alla* -pienoisromaanin (1938) vuonna 1963 radikaalisti uudistettu versio ”Kieltäytyjä” ei päässyt koskaan julkisuuteen, mutta löytyy käsikirjoituksena Uurron arkistosta.⁹

Kertomuksen päähenkilö, runoilija Pietari Nord, oli jo alkuperäisessä teoksessa ollut tunnistettavissa Uurron jonkinlaiseksi omakuvaksi, mutta siinä hänet oli kuvattu varsin kriittisessä valossa. ”Kieltäytyjässä” Nord nostetaan sen sijaan lähes esikuvalliseksi hahmoksi. Hänen elämänsä johtavana periaatteena esitetään kaikinpuolinen vetäytyminen, pakeneminen ja kieltäytyminen: ”Hän eli kieltäytyjän elämää vuodesta vuoteen; jokainen päivä hän kieltäytyi jostakin, ja tavallisesti monista asioista. – – Ruokalassa hän kieltäytyi joka päivä, otti vain halvimpia annoksia, jotka itse kantoi pöytään. Hän kieltäytyi raitiovaunusta ja käveli siinä missä toiset ajoivat.” (Iris Uurron arkisto. Sarjoista erotettu aineisto. Iris Uurto, ”Timanttilakien alla t. Kieltäytyjä”, s. 19.) Omaisuuden,

9 Kustannustoimittaja Sirkka Rapolan arkistosta löytyy jonkin verran ”Kieltäytyjän” julkaisuun suunnitelmien liittyvää kirjeenvaihtoa, josta paljastuu, että tämän teoksen kohdalla kustantaja suhtautui kielteisesti Uurron tarjoamaan uuteen versioon ja halusi julkaista alkuperäistekstin, kun taas Uurto piti viimeiseen asti kiinni toiveestaan saada julki muokattu teos (Sirkka Rapolan arkisto. 1010:28:13. 1010:28:19. Iris Uurto, kirjeet Sirkka Rapolalle 30.8.1963 ja 8.11.1963). Se, että vuonna 1966 julkaistuun Uurron *Valittujen teosten* kolmanteen osaan päätyi lopulta alkuperäinen *Timanttilakien alla* -teksti muokkaamattomana, oli siis kaikista päätellen kirjailijan toiveen vastainen julkaisupäätös. Uurron arkistostahan selviää, että vuonna 1966 Uurto oli jo sairaalahoitossa ja holhouksen alainen, mikä on varmasti tehnyt hänen tahtonsa ohittamisesta helpompaa.

sovinnaisten tapojen ja nykyaikaisten mukavuuksien lisäksi Nord kieltäytyy myös pysyvistä, sitovista ihmissuhteista, mikä ajaa lopulta hänen rakastettunsa itsemurhaan. ”Kieltäytyjässä”, toisin kuin romaanin alkuperäisessä versiossa, runoilija esitetään kuitenkin ikään kuin viattomana ja ulkopuolisena suhteessa tähän tragediaan. Hänen hahmossaan on kuvattu kirkkaasti ja armottomasti se tinkimättömän askeettinen ja individualistinen elämänasenne, jota Uurto arkistonsa perusteella pyrki toteuttamaan myös omassa elämässään.

Uurron arkistossa elämä ja taide kietoutuvat jatkuvasti yhteen, eivätkä hänen kaunokirjalliset ja yksityiset kirjoituksensa ole tarkasti eroteltavissa toisistaan. ”Kieltäytyjässä” hahmoteltu käsitys taiteilijuudesta, jossa keskeistä ei ole niinkään taiteen tekeminen kuin tietty positio ja olemisen tapa, onkin tunnistettavissa myös Uurron henkilökohtaista elämää koskevista aineistoista. Hän kieltäytyi tiukasti osallistumasta vallitseviin elämänmuotoihin ja pyrki luomaan elämästään omalakisien kokonaisuuden, täysin yhteiskunnan ulkopuolisen tilan. Poliittisiin projekteihin tai utopioihin hän ei enää uskonut petyttyään vasemmistoölymystön toimintaan 1930–1940-luvuilla, vaan laajan muutoksen oli hänen käsityksensä mukaan lähdeittävä paikalliselta, viime kädessä yksilölliseltä tasolta: uusi maailma oli tehtävä ja eletävä todeksi omakohtaisesti, tässä ja nyt.

Ainakin hetkittäin Uurto onnistuikin luomaan eräänlaisen oman autonomisen tilansa jatkuvaan tuotantoon ja kuluttamiseen perustuvan kapitalistisen koneiston ulkopuolelle tai reunamille. Kirjeidensä perusteella hän asui ulkomailla usein hyvin alkeellisissa olosuhteissa ja käytti päivittäisessä elämässään minimaalisen vähän varoja nähden välillä nälkääkin. Esimerkiksi 1960-luvun alussa hän asui Sveitsissä lämmittämättömässä vuokrahuoneessa ja söi vain halvimpia kasviksia. Uurto pyysi sisartaan lähettämään lämpimiä vaatteita, lukkoja oviin ja oikein innostuttuaan jopa kuivia herneitä, ”että saisin herkutella niillä joulunpyhinä ja vähän välilläkin” (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Hilja Mieloselle 19.10.1963). Täysin varaton Uurto ei arkiston asiakirjoista päätellen koskaan ollut, vaan kyse oli ennen muuta elämäntavasta. Hänen suhtautumisensa rahaan ja omaisuuteen herättikin usein hämmennystä hänen perheenjäsenissään, joiden oli vaikea hyväksyä esimerkiksi

sitä, että Uurto jonkin sortin huijauksen seurauksena myi pilkkahintaan Helsingin Jollaksessa sijainneen Pesäpuu-huvilansa, jonka rakennuttamiseen oli käyttänyt valtavasti rahaa ja energiaa 1940–1950-lukujen vaihteessa (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Hilja Mielonen, kirje Iris Uurrolle 16.1.1964). Uurtoa itseään tämä arvokkaan omaisuuden menettäminen ei kuitenkaan jäänyt vaivaamaan, ja hän kielsi omaisiaan nostamasta asiasta oikeusjuttua (Iris Uurron arkisto. Kansio 2. Iris Uurto, ”Kielto ja selitys”, 2.1.1964).

Pesäpuu-episodissa ilmenee myös Uurron poikkeuksellinen suhtautuminen aikaan: ilmeisesti hän kykeni ainakin aika ajoin elämään jonkinlaisessa alituaisessa nykyhetkessä Krishnamurtin ihanteen mukaisesti (vrt. Krishnamurti 1957, 144–145, 316), eikä hän kirjoituksissaan koskaan pysähdy vatvomaan menneitä vastoinkäymisiä tai hukattua energiaa. Jokainen hänen aiempi ponnistuksensa näyttäytyi hänelle vain astinlautana, joka oli jo täyttänyt tehtävänsä. Niinä harvoina kertoina, kun Uurto kirjeissään viittaa vanhoihin teoksiinsa, hän puhuu niistä etäisesti ja suurpiirteisesti kuin jonkun toisen kirjailijan teoksista, eikä muista teosten tarkkoja ilmestymisajankohtia. Käsillä on aina jotakin ajankohdaisempaa ja tärkeämpää.

Vaikka Uurron julkaistu tuotanto painottuu 1930–1940-luvuille, hänen arkistonsa yhdessä Otavan ja WSOY:n arkistoissa säilyneiden hylkäskirjeiden kanssa osoittaa, ettei hän koskaan lakannut kirjoittamasta: hänen elämänsä oli jatkuvaa luomistyötä, mutta kustantamoiden silmissä hänen myöhempi tuotantonsa ei ollut enää julkaisukelpoista kirjallisuutta. Uurto on 1950–1960-lukujen kirjeissään jatkuvasti viimeistelemässä tai tarjoamassa kustantajille aina kulloistakin uutuusteostaan, jonka hän odottaa herättävän laajaa, mahdollisesti kansainvälistäkin huomiota. Julkisuuteen nämä teokset eivät kuitenkaan koskaan pääseet, ja ilmeisesti ne ovat suurimmaksi osaksi hävinneet, sillä Uurron arkistosta löytyy ”Kieläytyjän” lisäksi tältä ajanjaksolta vain yksi julkaisematon proosakäsikirjoitus.

”Unennäkijän tosiasiat. Atomiajan maailmantunteen hahmottelukoe”, joka on kirjoitettu luultavasti vuosina 1957–1958, on sekava, mutta omalla tavallaan hyvin mielenkiintoinen teksti. Se esittää osittain fiktiivisen kertomuksen ja osittain sokraattisen dialogin muodossa Uurron

näkemyksen ihmiselämää määrittävistä vaikutuksista ja vastavaikutuksista, eräänlaisista sähkövarauksista, jotka purkautuvat automaattisesti, kun vuorovaikutuksen lainalaisuudet on selvitetty ja reaktiot on viety loppuun saakka. Psykologiseksi ja moraaliseksi ihanteeksi teoksessa nousee ihmisten, esineiden ja ilmiöiden täsmällinen erottelu ja järjestäminen sekä kaikkien niiden välisten jännitteiden purkaminen. Staattinen ja tasapainoinen tila ihmisten sisällä ja ihmisten välillä johtaa lopulta rauhaan ja harmoniaan myös yhteiskunnassa ja maailmassa, Uurto vihjaa.¹⁰ Tästä järjestyksen ja puhtauden eetoksesta huolimatta teoksen tyyli on intensiivinen, raskas ja seka-aineksinen, mikä tekee kokonaisuudesta ristiriitaisen lukukokemuksen. Tekstin ilmaisussa ja rytmissä on dynamiikkaa ja dialogisuutta, joka muodostaa ikään kuin vastavoiman sille luonnonlakien ehdottomuuden ja tahdon kuolettamisen viestille, joka teoksessa eksplisiittisesti ilmaistaan.

”Unennäkijän tosiasiat” on otsikkona merkitsevä, sillä Uurto piti itseään nimenomaan tosiasioiden kuvaajana ja tiedon kerääjänä, joka raportoi ihmismielen piilevistä mekanismeista samaan tapaan kuin tutkimusmatkailija kertoo löytämistään tuntemattomista seuduista.¹¹ Tosiasia ei kuitenkaan merkitse samaa kuin totuus: tosiasioista voidaan puhua monikossa. Uurto ei koskaan muotoillut maailmankatsomustaan systemaattiseksi teoriaksi. Sen sijaan hän tarjosi havaintojaan ja päätelmiään maailmalle herättääkseen keskustelua ja avatakseen uusia näkökulmia, ja vaikka hän työskenteli eristäytyneissä oloissa, ei hän koskaan lakannut toivomasta työnsä tuloksille laajaa julkisuutta, jotta ne synnyttäisivät kiistelystä ja ”hälinää” (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Hellikki & Aku-Kimmo Ripatille 18.1.1963).

10 ”Unennäkijän tosiasioiden” kontekstina esitetään teoksen alkulauseessa ydinsodan uhka, johon viittaa myös teoksen motoksi nostettu Albert Einstein -sitaatti: ”Atomin vapauttaminen on muuttanut kaiken muun paitsi oman ajatustapamme ja sen tähden olemme menossa vertaansa vailla olevaa tuhoa kohti. Ihmisten on opittava ajattelemaan uudella tavalla jäädäkseen elämään.” (Iris Uurron arkisto. Sarjoista erotettu aineisto. Iris Uurto, ”Unennäkijän tosiasiat. Atomiajan maailmantunteen hahmottelukoe.”)

11 Kun *Hufvudstadsbladetin* kirjallisuusarvostelija Nils-Börje Stormbom kutsui vuonna 1957 Uurron ainoastaan ruotsinkielisenä käännöksenä julkaistua *Den brinnande ön* -romania ”eettis-filosofiseksi julistukseksi”, kirjoitti Uurto lehteen vastineen, jossa hän kiisti olevansa kirjailijana julistaja tai teoreetikko ja luonnehti itseään sen sijaan ihmismielen ja ihmisten välisen vuorovaikutuksen tosiasiallisten, kiistattomien lainalaisuuksien havainnoijaksi verraten kirjoittamistaan tuntemattomia seutuja kartoittavien tutkimusmatkailijoiden työhön (Stormbom 1957, 7; Uurto 1957, 7).

Uurron kirjeissä mainitaan usein eri maiden myyttien ja uskontojen perimmäistä ykseyttä käsittelevä suurteos, jonka parissa hän työskenteli monien vuosien ajan. Hän kirjoitti käsikirjoitusta vuodesta 1959 alkaen suoraan englanniksi, koska toivoi teokselle kansainvälistä yleisöä (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Hellikki & Aku-Kimmo Ripatille 17.3.1959). Hänen arkistostaan löytyy valokopioina joitakin katkelmia englanninkielisestä käsikirjoituksesta sekä siihen liittyviä luonnosteluja ja muistiinpanoja, jotka ovat osittain suomeksi ja osittain englanniksi.¹² Säilyneiden katkelmien kielellinen ilmaisu on hyvin korutonta ja Uurron puutteellisen englannin kielen taidon takia ajoittain kömpelöä, mutta tekstistä välittyikin vaikutelma, että kyse on ensisijaisesti kommunikaatiosta tai tiedottamisesta, eikä niinkään taiteellisesta luomisesta. Uurto oli vakuuttunut löytäneensä tutkimustyöllään ja luovalla intuitiollaan muinaisten kirjoitusten taustalla olevat universaalit symbolit ja periaatteet, joihin perehtymällä jokainen ihminen voisi vapautua sisäisistä ristiriidoistaan ja vahingollisista tunnereaktioistaan saavuttaen lopulta ihmiskunnan alkuhämärässä vallinneen välittömän, ehtymättömän luovuuden ja vapauden tilan (Iris Uurron arkisto. Iris Uurto, "In the circle of secret wisdom", s. 190–195). Tekstin karun kielellisen ilmaisun alta kajastaa kuumeinen innostus ja kertomisen pakko, ja ilmeisesti juuri tätä teosta kirjoittaessaan Uurto ajoikin itsensä äärimmäisen uupumuksen tilaan, joka laukaisi lopulta psykoosin ja vei hänet vuosiksi sairaalahoitoon.

Samaan teokseen liittyy Uurron vuonna 1959 Aku-Kimmo Ripatille lähettämä 26-sivuinen suomenkielinen katkelma, jossa selitetään unien symboliikkaa muinaisten myyttien ja uskonnollisten kirjoitusten valossa. Eräässä myöhemmässä kirjeessään Uurto tosin pyytää Ripattia hävittämään nämä paperit, "sillä olenkin päättänyt etten varmaan julkaise niitä koskaan" (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Hellikki & Aku-Kimmo Ripatille 6.12.1959). Kaikesta päätellen Uurron

12 Näissä papereissa Uurto on antanut teokselleen nimen "In the circle of secret wisdom" ja suunnitellut sen rakentuvan eri kulttuurien myyttejä ja pyhiä tekstejä käsittelevistä luvuista kuten "In the circle of Greek mythology" ja "In the circle of ancient Finnish mythology". Laajimmat säilyneet katkelmat liittyvät Raamattuun, jota Uurto lukee vertauskuvallisena esityksenä maailmankaikkeuden ja ihmismielen perimmäisistä muodoista ja lainalaisuuksista. (Iris Uurron arkisto. Iris Uurto, "In the circle of secret wisdom".)

uskonnollis-filosofinen pääteoskin oli siis alati muuttuva teksti, josta hän poisti vanhaa ainesta sitä mukaa kuin kirjoitti uutta. Uurron kirjallisuudelle työlle oli ylipäätään ominaista, että hän muokkasi tekstejään taukoamatta ja suhtautui niihin pikemminkin osina alati etenevää maailman hahmottamisen projektia kuin eheinä kokonaisteoksina.

Edellä mainitussa unisymbolitekstissä mielenkiintoisinta on sen hyvin arkinen tyyli ja pragmaattinen lähestymistapa. Uurto luettelee siinä erilaisia yleisiksi uskomiaan unikuvia ja luonnehtii täsmällisesti kunkin eri kuvan mahdollisia merkityksiä ja opetuksia erilaisissa elämäntilanteissa. Saatekirjeessä hän suunnittelee vielä symbolien järjestämistä aakkosjärjestykseen, mikä ”helpottaisi käyttöä” (Iris Uurron arkisto. Kansio 4. Iris Uurto, ”Haja-otteita noin 400-sivuisesta (keskeneräisestä) teoksesta”, s. 24). Juuri kirjallisuuden funktionaalisuus näyttäytyy Uurron myöhäiskauden teksteissä keskeisenä periaatteena, jonka taustalla voidaan jälleen havaita Jiddu Krishnamurtin vaikutus. Eräässä kirjeessään Uurto valistaa poikaansa, että Krishnamurtin teoksia ei ollut tarkoitus lukea normaaliin tapaan alusta loppuun, vaan käyttää aina soveltuvilla osin lukijan kulloistenkin henkilökohtaisten elämänongelmien ratkaisemisen tukena (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Aku-Kimmo Ripatille 12.5.1957). Myös oman kirjallisen työnsä Uurto näki ennen muuta tiedottamisena ja opettamisena, työvälineiden tarjoamisena lukijoiden omien kehitysprosessien tueksi. Hän ajatteli kirjoittamisensa ”palvelevan ihmiskuntaa siinä vaikeassa tilanteessa, missä koko ihmiskunta, jokainen meistäkin on” (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Helliikki & Aku-Kimmo Ripatille 26.3.1963).

Kirjoittamisessa tai taiteen tekemisessä sinänsä Uurto ei nähnyt mitään ylevää. Eräässä kirjeessään Ripatille hän sanoo, että ”kirjallinen työ sanan tavallisessa mielessä tekee ihmisen entistä monimutkaisemmaksi” ja on ”tuhoisaa ihmisen sisäiselle olemukselle”; onnellisempaa on hänen mukaansa tutkia itseään suoraan, ”yrittämättä käyttää hyväkseen kirjallisen työn muodossa sitä, mitä noutaa itsestään” (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Helliikki & Aku-Kimmo Ripatille 8.6.1961). Myös aiemmin mainitussa ”Kieltäytyjä”-käsikirjoituksessa nostetaan esiin ajatus, että kaikkein aidoin runoilija ei oikeastaan kirjoita mitään, vaan elää jonkinlaisessa mielikuvituksen autonomisen työskentelyn ti-

lassa, jossa aivokoneisto kykenee itsenäisesti täyttämään omat toiveensa (Iris Uurron arkisto. Sarjoista erotettu aineisto. Iris Uurto, ”Timanttilakien alla t. Kieltäytyjä”, s. 18). ”Kieltäytyjä” päättyy toiveikkaaseen kohtaukseen, jossa runoilija Pietari Nord monenlaisten koettelemusten jälkeen kirjoittaa täsmällisesti auki näkemyksensä kaikesta tapahtuneesta ja tuon urakan jälkeen vapautuu kirjoittamisen tarpeesta: ”Kun runoilija lakkasi kirjoittamasta, hiljaisuus oli hänen ympärillään. Se kertoi jotain, jonka hän jätti panematta paperille. Se oli unohtumatonta.” (Iris Uurron arkisto. Sarjoista erotettu aineisto. Iris Uurto, ”Timanttilakien alla t. Kieltäytyjä”, s. 71.)

Myös Uurrolle itselleen kirjoittaminen merkitsi viime kädessä sisäisen työn välinettä, ei päämäärää itsessään. Päämääränä oli pikemminkin vapautuminen kirjoittamisen tarpeesta. Hänen jatkuva asioiden erittelynsä ja jäsentämisenä tähtäsi lopulta tilaan, jossa erittely ja jäsentäminen kävisi tarpeettomaksi ja tilalle astuisi Krishnamurtinkin ihanteena ollut puhdas intuitio tai välitön kokeminen. Eräässä kirjeessään pojalleen ja tämän puolisolalle Uurto kirjoittaa:

Krishnamurti sanoo, että oikea uskonto on olemisen tila, ei oppeja, seremonioita, dogmeja. Minä lisäisin siihen, että tuo oikea olemisen tila ilmestyy ihmiseen itsetuntemisen tien loppupuolella, sitten, kun Tärkeimpien solujen sisäinen tila on muuttunut niin, että siellä on tasapaino. Muu on merkityksetöntä, tuo on tärkeää. (Iris Uurron arkisto. Kansio 1. Iris Uurto, kirje Hellikki & Aku-Kimmo Ripatille 18.6.1958.)

Saavuttiko Uurto itse koskaan tuota tasapainoa ja ”oikeaa olemisen tilaa”? Ainakin hänen arkistonsa perusteella tasapainon ja selkeyden hetket olivat hänen elämässään hyvin harvinaisia. Pikemminkin hänen omistautumisensa kokonaisvaltaisen harmonian ja puhtauden projektille vaikuttaa synnyttäneen sekä hänessä itsessään että hänen ympärillään jatkuvaa liikettä ja hankausta, ristiriitaisia tilanteita ja monimutkaisia eettisiä ongelmia. Niissä hankalissa olosuhteissa, joissa Uurto valtaosan elämästään eli ja työskenteli, hänen hellittämätön pyrkimyksensä sisäiseen rauhaan ja tasapainoon toimi lopultakin sekoittavana ja hajottavana

voimana. Hän oli loppuun saakka, tahtomattaankin, sekä kirjailijana että yksityishenkilönä monenlaisten virtausten ja jännitteiden alati liikkuva voimakeskus, vakiintuneiden muotojen ja normien vihollinen.

Totuuden etsimisestä arkistolliseen väriinään

Arkistoaineistoilla on tutkijan näkökulmasta kiistatonta affektiivista vetovoimaa, joka perustuu luultavasti jonkinlaiseen konkretian ja ainutkertaisuuden kaipuuseen loputtoman massatuotannon ja digitaalisen informaatiotulvan keskellä: alkuperäisiin, käsin kosketeltaviin materiaaleihin liittyy aina erityinen autenttisuuden ja auktoriteetin tuntu sekä lupaus uusista, uniikeista löydöistä (vrt. Freshwater 2003, 732). Arkistoja koskevassa teoreettisessa keskustelussa on kuitenkin usein korostettu, että arkistoista etsitty suora kosketus elettyyn todellisuuteen on lopultakin illuusio: arkistotutkimuksessa ei ole kyse välittömästä kohtaamisesta menneisyyden kanssa, vaan arkistoaineistot vaativat päinvastoin poikkeuksellisen paljon tulkittamista ja jäsentämistä. Autenttisen ja intiimin historiasuhteen kaipuu ei siis löydä arkistoista tyydytystä – mutta se voi silti toimia tärkeänä liikuttavana voimana tutkimukselle ja johtaa toisella tapaa merkityksellisiin tuloksiin. (Steedman 2001, 74–77; Freshwater 2003, 735–739.) Elsi Hyttisen sanoin historiallinen totuus muodostaa arkistossa työskentelevälle tutkijalle ”pakenevan kiintopisteen”, jonka saavuttamattomuus ei vie arvoa itse tavoittelemisen prosessilta (Hyttinen 2010, 34–35).

En löytänyt Iris Uurron arkistosta sitä, mitä etsin: en koherenttia kehystä hänen elämälleen ja työlleen tai selkeitä selityksiä hänen tuotantonsa radikaaleille tyylin ja tematiikan muutoksille. Uurron julkisen kirjailijanuran kannalta keskeisimmän ajanjakson eli 1930- ja 1940-lukujen kohdalla arkistossa on vain iso aukko, ja myöhempien aikojen aineistoissakin Uurto itse onnistuu pysyttelemään koko lailla etäisenä ja arvoituksellisena hahmona. Yleisimmät tuntemukseni näiden aineistojen äärellä olivat hämmennys ja turhautuneisuus, mikä on epäilemättä värittänyt myös tässä luvussa muotoilemani tulkintoja. Ajattelen kuitenkin, että tutkimustyöhön sisältyvien affektiivisten prosessi-

en kuuluukin näkyä tutkimustuloksissa. Etenkin arkistotutkimuksessa nimenomaan aineistojen synnyttämät affektiiviset vaikutukset muodostavat sen maaperän, josta uudet oivallukset ja näkökulmat pääsevät kasvamaan. Arkistoissa työskentely on mitä suurimmassa määrin ajattelua tunteiden ja affektien lävitse, reagointia menneisyyden jälkiin, millä on eettinen ja poliittinen merkityksensä myös tässä ja nyt (vrt. Cifor 2016, 21). Arlette Farge on puhunut ”arkistollisesta värinästä” (engl. *archival shudder*): arkistoaineistoihin tallentuu hänen mukaansa enemmän affektiivista intensiteettiä kuin varsinaista historiallista tietoa, ja arkistotutkimuksen arvo syntyy siitä liikkeestä ja reflektiosta, jonka tuo intensiteetti tutkijassa saa aikaan (Farge 2013, 27).

Ehkä arkistoista ei etsitäkään niinkään varmuutta ja totuutta kuin tietynlaista kokemusta tai tunnelmaa, ”ajattelun ja ilmaisuuden vaikeuksia, pelkoa ja epävarmuutta, joista tunnistaa itsensä”, niin kuin Katri Kivilaakso (2009, 44) on luonnehtinut. Arkistot tutkimuksen lähteinä ja ympäristöinä vastustavat kaikenlaisia haltuun ottamisen ja määrittelyn pyrkimyksiä. Ne vaativat antamaan tilaa epävarmuudelle, eksymiselle, katkerille pettymyksille ja onnekkaille sattumille. Pelkästään arkistoa-ineistojen perusteella voidaan harvoin selittää laajoja historiallisia kehityskulkuja tai saada varmaa ja aukotonta tietoa, mutta niistä avautuvat näkökulmat voivat auttaa ravistelemaan vakiintuneita tulkintoja ja kysymään vaihtoehtoisia kysymyksiä. Arkistoa-ineistojen ristiriitaisuus ja fragmentaarisuus ei ole jotakin, mikä tulisi selittää pois laajemmilla konteksteilla tai teoreettisilla kehyksillä, vaan arkistot paljastavat todellisuuden alkujaankin fragmentaarisena ja ristiriitaisena (vrt. Hyttinen 2010, 35).

Niinpä Iris Uurron arkistokaan ei oikeastaan paljasta tutkijalleen, kuka Iris Uurto todella oli; korkeintaan se tuo näkyviin muutamia yksittäisiä osia jostakin paljon laajemmasta ja monimutkaisemmasta muodostelmasta. Arkistosta esiin piirtyvä Uurto pakenee määritelmiä ja muuttaa muotoaan kontekstista ja tulkitsijasta riippuen – ja kuitenkin hän näyttäytyy kaiken aikaa hyvin aktiivisena ja persoonallisena, voimakkaita tunteita herättävänä hahmona. Voikin ajatella, että yksilön merkityksellisyys ja toimijuus ei synny mistään pysyvistä sisäisestä ydinolemuksesta, vaan nimenomaan subjektiviteetin repaleisuudesta ja

sotkuisuudesta: niistä monista säikeistä, joilla kiinnityimme aikaamme, ympäristöömme ja toisiimme. Näin ollen henkilöarkistoistakin tulisi etsiä arkistonmuodostajan suoran itseilmaisun tai eheän elämäntarinan sijaan monenlaisia toisiinsa kietoutuvia vaikutuksia, kokemuksia, positioita ja pyrkimyksiä, joista yhdessä muodostuu erityinen, ainutkertainen yksilösubjekti.

Uurron arkistoon sisältyy käsikirjoitus ”Kellari”, joka on valmistunut vuonna 1974 ja on yksi Uurron viimeisiä varsinaisia kirjallisia töitä. Dokumentaarisisessa vanhainkotikuvauksessa keskellä kärkevää laitoshoidon ja lääketieteen kritiikkiä on liikuttava kohta, jossa Uurto lähestyy masentunutta ja itsetuhoista potilastoveriaan vanhainkodin ruokalassa: ”Tulin sanomaan, että sinä et ole niin merkityksetön kuin äsken luulit. Sinä olet merkitsevä ihminen minulle. Haluan, että vierelläni pöydässä on sellainen kuin sinä. Juuri sinä itse.” (Iris Uurron arkisto. Sarjoista erotettu aineisto. Iris Uurto, ”Kellari”, s. 24.) Tässä Uurrolle harvinaisen emotionaalisisessa repliikissä on erityisen kiinnostavaa se, että sama hahmo, jolle nämä sanat lausutaan, on toisaalla tekstissä kuvattu hyvin kriittisessä valossa, itsetuntemukseltaan ja eettiseltä ymmärrykseltään rajoittuneena henkilönä (Iris Uurron arkisto. Sarjoista erotettu aineisto. Iris Uurto, ”Kellari”, s. 110–116). Vaikka Uurron mieli ja kynä työskentelivät alati monenlaisten korkealentoisten ilmiöiden ja konseptien parissa – avaruusmyrskyjen ja unisymboliikan, ihmiskehon sähkövarausten ja ”tärkeimpien solujen” – oli hänen keskeisin viestinsä ehkä sittenkin tuo, joka niin kirkkaasti kiteytyy edellisessä repliikissä: jokainen ihminen ja jokainen elämä on merkityksellinen, koska ei ole olemassa toista juuri samanlaista. Vaikka yksilö ei olisi mitään sen ylevämpää kuin kokemustensa ja olosuhteidensa summa tai liikkuva ja muuttuva subjektipositio tietyissä ajallis-paikallisessa kontekstissa, on tuo positio kuitenkin aina uniikki.

Subjektiiivisten tilanteiden ja kokemusten ainutkertaisuuteen perustuu myös henkilöarkistojen ja muiden yksityisluonteisten arkistojen merkitys. Yksittäisten ihmisten ja ryhmien arkisesta toiminnasta syntyvien sekalaisten aineistojen säilyttäminen ja tutkiminen on tärkeää, koska jokainen elämä – sellainenkin, joka ei jäsenny koherentiksi kokonaisuudeksi tai mielekkääksi kertomukseksi – on spesifi, täysin

omanlaisensa vaikutusten ja subjektipositioiden sarja, josta avautuu aina jokin perspektiivi myös laajempiin historiallisiin kehityslinjoihin. Kukaan muu ei katsonut maailmaa tai elänyt elämäänsä aivan samalla tavalla kuin Iris Uurto, ja onneksi joitakin jälkiä hänen kirjoittamisestaan, ajattelustaan ja toiminnastaan on säilynyt myös siltä ajalta, jolloin hän ei kirjallisuusinstituution piirissä enää saanut ääntään kuuluviin.

Lähteet

ARKISTOAINEISTO

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto
Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA)
Iris Uurron arkisto
Sirkka Rapolan arkisto
Aku-Kimmo Ripatin arkisto

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Mikkola, Kaisu 1988: Kaikella rakkaudella ja kaikella vihalla. Aku-Kimmo Ripatti selvitti viisi vuotta äitisuhdettaan. *Kaleva* 6.12.1988.
Myllymäki, Hertta 1969: Äitini Iris Uurto. *Anna* 5/1969, s. 29–31.
Stormborn, Nils-Börje [N-B. S.] 1957: Intersekretoriskt evangelium. *Hufvudstadsbladet* 24.8.1957.

KIRJALLISUUSLÄHTEET

Krishnamurti, J. 1954: *Elämän eheyttäminen*. Helsinki: WSOY. Englanninkielinen alkuteos 1953.
Krishnamurti, J. 1957: *Tuntematon todellisuus*. Helsinki: WSOY. Englanninkielinen alkuteos 1954.
Ripatti, Aku-Kimmo 1988: *Iris. Romaani*. Oulu: Pohjoinen.
Uurto, Iris 1935: *Kypsytminen. Romaani*. Helsinki: Otava.
Uurto, Iris 1936: *Rakkaus ja pelko. Romaani*. Helsinki: Otava.
Uurto, Iris 1957: Polemik om Den brinnande ön. *Hufvudstadsbladet* 1.9.1957.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Berlant, Lauren 2011: *Cruel Optimism*. Durham & London: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822394716>

- Burke, Seán 2006: Kirjallisuudentutkimus ja tekijyyden kokemus. Suomentanut Elsi Hyttinen. Teoksessa Kurikka, Kaisa – Pynttäre, Veli-Matti (toim.) *Tekijyyden tekstit*. Helsinki: SKS. s. 38–58.
- Caswell, Michelle & Cifor, Marika 2016: From Human Rights to Feminist Ethics. Radical Empathy in the Archives. – *Archivaria* 81 s. 23–43.
- Cifor, Marika 2016: Affecting Relations. Introducing Affect Theory to Archival Discourse. – *Archival Science* 16 (1) s. 7–31. <https://doi.org/10.1007/s10502-015-9261-5>
- Cvetkovich, Ann 2003: *An Archive of Feelings. Trauma, Sexuality and Lesbian Public Cultures*. Durham & London: Duke University Press.
- Douglas, Jennifer 2018: A Call to Rethink Archival Creation. Exploring Types of Creation in Personal Archives. – *Archival Science* 18 (1) s. 29–49. <https://doi.org/10.1007/s10502-018-9285-8>
- Douglas, Jennifer & MacNeil, Heather 2009: Arranging the Self. Literary and Archival Perspectives on Writers' Archives. – *Archivaria* 67 s. 25–39.
- Douglas, Jennifer & Mills, Allison 2018: From the Sidelines to the Center. Reconsidering the Potential of the Personal in Archives. – *Archival Science* 18 (3) s. 257–277. <https://doi.org/10.1007/s10502-018-9295-6>
- Farge, Arlette 2013: *The Allure of the Archives*. Englannintanut Thomas Scott-Railton. New Haven: Yale University Press. Ranskankielinen alkuteos 1989. <https://doi.org/10.12987/9780300180213>
- Felski, Rita 2015: *The Limits of Critique*. Chicago: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/9780226294179>
- Felski, Rita 2020: *Hooked. Art and Attachment*. Chicago: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/9780226729770>
- Flatley, Jonathan 2008: *Affective Mapping. Melancholia and the Politics of Modernism*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674036963>
- Freshwater, Helen 2003: The Allure of the Archive. – *Poetics Today* 24 (4) s. 729–758. <https://doi.org/10.1215/03335372-24-4-729>
- Hakala, Petra & Saarenpää, Taina 2018: Arkistodiplomatian, vallan ja eettisten kysymysten äärellä. Yksityisarkistojen erityispiirteet arkistoalan yleisessä koulutuksessa. Teoksessa Artukka, Topi – Keskinen, Jarkko – Saarenpää, Taina (toim.) *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa*. Turku: Sigillum. s. 44–59.
- Hobbs, Catherine 2001: The Character of Personal Archives. Reflections on the Value of Records of Individuals. – *Archivaria* 52 s. 126–135.
- Hyttinen, Elsi 2010: Elvira Willmanin elämä ja teokset. Kirjallisuushistoria, feministitutkija ja arkistot. Teoksessa Hyttinen, Elsi – Kivilaakso, Katri (toim.) *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Helsinki: SKS. s. 19–37.
- Juutila, Ulla-Maija 1986: "Niin katoa mainen kunnia". Suosion ja unohtumisen problematiikkaa kahdeksan kirjailijan 1930-luvun tuotannon pohjalta. Teoksessa Saarenheimo, Kerttu – Juutila, Ulla-Maija (toim.) *Kirjoja kätkeistä. Näkökulmia 1920- ja 1930-luvun unohtuneeseen kirjallisuuteen*. Turku: Turun yliopisto. s. 171–249.
- Juutila, Ulla-Maija 1994: Ruumiillisuus, seksuaalisuus ja naisen identiteetti Iris Uurron romaaniutuotannossa. – *Sananjalka* 35 s. 137–149. <https://doi.org/10.30673/sja.86556>

- Juutila, Ulla-Maija 1999: Syvään uurrettua – Iris Uurto naiskirjailijana 1930-luvun kulttuurisella kentällä. Teoksessa Karkama, Pertti – Koivisto, Hanne (toim.) *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Helsinki: SKS. s. 366–391.
- Ketelaar, Eric 2002: Archival Temples, Archival Prisons. Modes of Power and Protection. – *Archival Science* 2 (3) s. 221–238. <https://doi.org/10.1007/BF02435623>
- Kivilaako, Katri 2009: Kirjallisuuden arkistoista. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 2009 (1) s. 41–46. <https://doi.org/10.30665/av.74759>
- Koskela, Lasse 1999: Nykyajan lumous särkyä. Teoksessa Rojola, Lea (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Helsinki: SKS. s. 310–344.
- Kuula, Arja 2011: *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. 2., uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, Kai 1981: *Suomen kirjallisuuden historia*. Helsinki: Otava.
- Lawrence, Susan C. 2016: *Privacy and the Past. Research, Law, Archives, Ethics*. New Brunswick: Rutgers University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1f1hdb9>
- Leskelä-Kärki, Maarit 2020: Ethical Encounters in the Archives. On Studying Individuals in Esoteric Contexts. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit – Mahlamäki, Tiina (toim.) *Approaching Esotericism and Mysticism. Cultural Influences*. Turku: Donner Institute for Research in Religious and Cultural History. s. 28–48. <https://doi.org/10.30674/scripta.85671>
- Maanmieli, Karoliina & Gauffin, Tapio & Suutarinen, Nisse 2021: *Skitsofrenia. Onko diagnoosi totta? Toivon näkökulmia mielenterveystyöhön*. Helsinki: Basam Books.
- Middlebrook, Diane Wood 1996: Telling Secrets. Teoksessa Rhiel, Mary – Suchoff, David (toim.) *The Seductions of Biography*. New York: Routledge. 123–129.
- Ngai, Sianne 2005: *Ugly Feelings*. Cambridge: Harvard University Press.
- Palmgren, Raoul 1984: *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus. II. Pulan, fasismin ja sodan varjossa (1930–44)*. Helsinki: WSOY.
- Peltonen, Ulla-Maija 2021: Henkilöarkistot. Kuka kelpaa historiaan? Teoksessa Hupaniittu, Outi – Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 211–242. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Sallamaa, Kari 1994: *Kansanrintaman valo. Kirjailijaryhmä Kiilan maailmankatsomus ja esteettinen ohjelma vuosina 1933–1943*. Helsinki: SKS.
- Sallamaa, Kari 1995: Naiskantaisuus ja poliittinen ruumis. Teoksessa Paananen, Raija – Työlähti, Nina (toim.) *Hullu herttuatar ja muita naisia. Sukupuolen konstruointia naiskirjallisuudessa*. Oulu: Oulun yliopisto. s. 57–68.
- Sallamaa, Kari 1998: Kiilan viisiottelu 1940-luvun kentällä. Teoksessa Viikari, Auli (toim.) *40-luku. Kirjoituksia 1940-luvun kirjallisuudesta ja kulttuurista*. Helsinki: SKS. s. 70–81.
- Sedgwick, Eve Kosofsky 2003: *Touching Feeling. Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11smq37>
- Seigworth, Gregory J. & Gregg, Melissa 2010: An Inventory of Shimmers. Teoksessa Gregg, Melissa – Seigworth, Gregory J. (toim.) *The Affect Theory Reader*. Durham & London: Duke University Press. s. 1–25. <https://doi.org/10.1515/9780822393047-002>
- Spinkkilä, Tuula 2000: *"Elämän pitäisi olla toisenlaista". Iris Uurto ja sukupuolten sota*. Helsinki: SKS.

- Steedman, Carolyn 2001: *Dust. The Archive and Cultural History*. Manchester University Press.
- Truran, Wendy J. 2022: Affect Theory. Teoksessa Hogan, Patrick Colm – Irish, Bradley J. – Hogan, Lalita Pandit (toim.) *The Routledge Companion to Literature and Emotion*. London: Routledge. s. 26–37. <https://doi.org/10.4324/9780367809843-4>
- Vepsäläinen, Liisa 1991: Suurten henkien jäljillä. Iris Uurron kirjailijakehitys ja kirjailijakuvan piirteitä. Lisensiaatintutkielma. Jyväskylän yliopisto.

Elämä pahvilaatikoissa

Aarni Koudan kirjailijaelämän jäljillä

Maarit Leskelä-Kärki

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-8028-1740>

On helmikuu 1924. Talvi on ollut ankara ja kurja. Talven influenssakausi piinaa ihmisiä, ja sen uhreiksi joutuvat myös kirjailija Aarni Kouta ja tämän entinen vaimo Elsa Roschier, joka pitää sisarensa Editin kanssa pensionaatti Reginaa Pohjois-Esplanadilla. Aarni lähettelee joulukuun lopulta lähtien kirjeitä ja sanoo olevansa ”kovin sairas”; hän pyytää toistamiseen Elsaa luokseen ja tuomaan mukanaan ”chiniinitabletteja ja influenssapulveria”. (Aarni Koudan kirje Elsa Roschierille 20.12.1923.) Kuumeessa kaikki tahtoo mennä sekaisin, ja Aarni huolestuu entisestään kuullessaan, että myös Elsa on sairaana. Kirjeet kulkevat talven ajan tiiviinä ja vielä helmikuun alussa niissä toistuvat sairauden raportoinnit ja toiveet lääkkeiden ja lämpimän ruuan sekä lääkkeiden tuomisesta. (Aarni Koudan kirjeet Elsa Roschierille 29.12.1923, helmikuun 8 1924, helmikuun 7 1924.) Helmikuun lopun koittaessa päättyy myös Aarni Koudan elämä.

Aarni Kouta ja Elsa Roschier olivat olleet pariskunta noin vuodesta 1908 lähtien, jolloin Kouta jätti ensimmäisen nuoruuden puolisonsa Salli Koudan (os. Niklander) ja heidän yhteisen, 1905 syntyneen Irjattytärensä löytäessään uuden rakkauden. Elsan kanssa solmittua liittoa

koettelivat lyhyehköjen yhteisten vuosien aikana niin rahahuolet kuin puolisoiden erilaiset yhteiskunnalliset taustat sekä Koudan taipumus ailahtelevuuteen, synkkyYTEEN ja lääkkeiden väärinkäyttöön. Heille syntyi kaksi poikaa, Ylermi kesäkuussa 1911 ja Tapio marraskuussa 1915, mutta puoliset erosivat ennen muuta Koudan henkilökohtaisten vaikeuksien ja Elsa Roschierin perheen painostuksen vuoksi noin vuoden 1916 paikkeilla.¹

Pariskunnan välillä säilyi yhteys, sillä heidän keskinäistä kirjeenvaihtoaan on jäljellä vuodesta 1916 eteenpäin. Vuosikymmenen loppua kohden välit selvästi myös lähenivät, he tapailivat toisiaan ja Kouta omisti useita runojaan ja runoteoksiaan Elsa Roschierille, tai Cecilialle kuten hän tätä usein runoissaan nimitti. Vuoden 1924 taitteen kirjeet kertovat samalla arkisesta yhteydenpidosta sekä Aarni Koudan syvästä tunteista ja toiveista entistä puolisoaan kohtaan. Elsa Roschierin ajatukset ja tunteet säilyivät arvoituksina, sillä hänen kirjeitään ei ole säilynyt. Vielä helmikuun seitsemäntenä päivänä Kouta kertoo olevansa huolissaan entisen puolisonsa voinnista ja terveydestä. Hän kuvaa monisanaisesti rakkauden syvenemistä kärsimyksen jälkeen. (Aarni Koudan kirje Elsa Roschierille 7 helmikuuta 1924.) Emme saa tietää, mikä tämä kärsimys on: koettu sairaus, pitkä erillään olo vai jokin kriisiytynyt hetki vuodenvaihteessa? Joka tapauksessa nyt kaikki on muuttunut, ainakin runoilijan näkemyksessä: ”kaiken näen Sinun valossasi, Sinä hallitset kaikkea niin täydellisesti ja kokonaan.” (Aarni Koudan kirje Elsa Roschierille 7 helmikuuta 1924.)

Helmikuun kuluessa tapahtuu jotain. On selvää, että myös Koudan sairastelu on pitkittynyt, tai uusiutunut, muuta emme tiedä. Helmikuun lopun kirjeitä lukiessa kohtaa viimeisenä seuraavan mustareunaisen kirjeluonnoksen, jossa Aarni Kouta ilmoittaa ”ottaneensa kuolindoosiksensa”:

1 Tiedot Aarni Koudan elämän perusvaiheista pohjautuvat alun perin hänen jälkeläisensä Anna Sauraman tekemään taustoitustyyöhön, jota olen puolestani käyttänyt pohjana Aarni Koudan elämänvaiheita kartoittaneelle tutkimukselleni, josta olen julkaissut artikkeleita, ks. Leskelä-Kärki 2018, 2020 ja 2021. Tietoja elinvuosista ja perheen vaiheista olen löytänyt Koudan arkistoaineistosta, esimerkiksi sukupuista ja tilikirjoista. Lisäksi olen kysynyt tarkentavia lisätietoja Anna Sauramalta helmikuussa 2023 (sähköpostitiedonannot Anna Sauramalta).

Rakas, rakas

olen Sulle jo aloittanut tätä ennen kaksi kirjoitettua arkkia, mutta ne ehkä saat lukea vasta paljon myöhemmin. Tämän saat jo tänään, sillä yhdentekevää, millainen siitä lopultakin enää tulee. Kirjoitan tätä sängyssä polveani vasten, en enää tiedä miksi, mutta siksi sittenkin, että Sinua rakastan yli kaiken rakkaan maan päällä. (Aarni Koudan kirje Elsa Roschierille 24.2.1924.)

Siihen päättyy Elsan ja Aarnin yhteinen kirje-elämä. Aarni Kouta kuolee kolmen päivän päästä, vain 40-vuotiaana.²

Miten tutkia unohtunutta kirjailijaelämää?

Mitä ihmisen elämästä jää jäljelle? Toisinaan isompia, toisinaan pienempiä palasia – joskus ne ovat kiinteämmin yhteydessä toisiinsa, joskus löyhemmin. Aarni Koudan kirjeitä Elsa Roschierille on säilynyt kolmisenkymmentä. Osa kirjeistä on monisivuisia, mutta joukossa on myös luonnoksia, lähetettyjä runoja, katkelmia, lyhyitä viestejä, kortteja. Kaiken kaikkiaan kyseessä on hyvin sirpaleinen aineisto, josta on kuitenkin mahdollista hahmottaa jonkinlainen eletty yhteinen elämä ja sen kipupisteet. Kirjeet muodostavat laajimman yhtenäisen kokonaisuuden Koutaa koskevassa aineistossa, jonka Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa vuosina 2018–2021 toiminut hanke ”Uuden etsijät. Esoteerisuus ja uskonnollisuuden murros modernisoituvassa Suomessa 1880–1930” sai lahjoituksena hankkeen alkuvaiheessa. (Ks. Leskelä-Kärki 2018.)

Tässä luvussa tarkastelen tätä samaista kirjailija Aarni Koutaan (aik. Arnold Elias Candolin, 1884–1924) liittyvää arkistoaineistojen kokonaisuutta ja etsin siitä Koudan kirjailijaelämän jälkiä. Miten tämän aineiston avulla on mahdollista hahmottaa kirjallisuus- ja kulttuurihistoriassa

2 Koudan viimeisiä elinpäiviä sekä lääkeyliannostuksen ottamisen jälkeisiä päiviä on kuvannut hänen veljensä Rafael Candolin arkistossa tallella olevassa muistelmakirjoituksessaan (AKA/TY. Rafael Candolinin muistelma Aarni Koudasta).

pitkälti unohtuneen kirjailijan elämän vaiheita ja kirjallisen työn ulottuvuuksia? Avaan kysymystäni suhteessa arkistoaineistojen relationaaliseen sosiaalisuuteen sekä materiaalisuuteen.

Relationaalisuudella tarkoitan sekä aineistosta esiin nousevia sosiaalisia suhteita ja verkostoja, joiden avulla on mahdollista jäljittää lisää aineistoja, että tietoja, jotka avaavat Koudan kirjailijaelämää entisestään. Tähän liittyy myös myöhempi tutkimuksellinen verkosto, jonka osa Kouta-tutkimus on ollut: minkäläisessä tutkimuksessa hän on noussut esiin, suhteessa keihin kirjailijoihin tai suuntauksiin. Relationaalisuus viittaa myös tutkijan ja tutkittavan väliseen alati muuntuvaan suhteeseen, joka elää koko tutkimusprosessin ajan. Tutkijan ennako-oletukset, aiempi tietämys, tunteet, käsitykset ja vähitellen kertyvä aineisto muovaavat suhdetta ja sitä kautta myös itse tutkimusta. (Ks. tästä lisää esim. Leskelä-Kärki 2017, 239–242.) Materiaalisuus taas korostuu arkistoaineiston papereiden, käsin kirjoitettujen tekstien, kirjekuorien, käsialan, valokuvien ja esineiden keskellä. Aineiston materiaalisuus herättää kysymään uusia kysymyksiä ja vaikuttaa myös tulkintoihin, joita aineistosta teemme.

Pohdin ensin Koudan säilynyttä aineistoa sattuman ja unohduksen kontekstissa. Sen jälkeen avaan sitä, miten säilyneen aineiston avulla voidaan tulkita Koudan kirjallista elämää siihen sisältyvän tekstiaineiston kautta: mitä kirjeet, kortit, käsikirjoitukset ja muu aineisto voivat kertoa? Tuon myös esiin, mitä muuta kuin arkistoaineistoa tutkija tarvitsee, jotta kirjailijaelämän hahmottaminen mahdollistuu. Aarni Koutaa koskevan arkistoaineiston erityisyys on siihen sisältyvä laaja valokuva-materiaali, ja pohdin lukuni loppuksi tämän visuaalisen aineiston tarjoamia tulokulmia kirjailijan elämän tarkasteluun. Tässä tekstissä tarkastelen siis työskentelyä kyseisen arkistoaineiston parissa ennen muuta metodologisesta näkökulmasta.³

Näkökulmani kiinnittyy sekä elämänkerronnalliseen (*life writing*) tutkimukseen että kirjoittamisen kulttuurihistorian tutkimuskenttään. Olen kiinnostunut niin Koudan elämästä kuin kirjailijuudesta, ja näen,

³ Olen aiemmin kirjoittanut tähän aineistoon liittyvistä eettisistä kysymyksistä sekä Koudan kirjailijan elämästä erityisesti henkisyiden ja esoteerisuuden näkökulmasta (ks. Leskelä-Kärki 2020 ja 2021).

että kirjailijuus muotoutuu aina vasten laajempaa sosiaalista, historiallista ja kulttuurista taustaa. (Ks. esim. Brodhead 1997, 5–10, 86–87; Hapuli 2005; Leskelä-Kärki 2006, 43–56; Tuohela 2008, 33–34.) Erilaiset kulttuuriset tekijät muovaavat kirjailijuuden ehtoja ja mahdollisuuksia kunakin historiallisena aikana, mutta samalla jokainen kirjailija elää ainutkertaisen kirjailijan elämän.

Aiemmassa tutkimuksessani Krohnin kirjoittavista sisarista käytin kirjallisen elämän käsitettä hahmottaakseni lähestymistapaa, jossa yhdistyi kiinnostus kirjallisuuden ja kirjoittamisen institutionaaliseen puoleen, niihin kirjallisiin kenttiin, joiden keskellä kunkin yksittäisen kirjailijan elämä muodostuu. Käsite pitää samalla sisällään ajatuksen persoonallisesta kirjallisesta elämästä, jolla viitataan jatkuvasti uudelleen muotoutuvaan henkilökohtaiseen kirjailijan identiteettiin. (Leskelä-Kärki 2006, 29–32. Ks. myös Kosonen 2000, 44, 52.) Sekä julkisessa kirjailijan roolissa että henkilökohtaisessa kirjailijan identiteetin muodostumisessa (jotka eivät toki ole toisistaan erillisiä prosesseja) olennaista on sosiaalisuus, suhteessa toisiin muotoutuva identiteetti. Tämä toinen voi olla paitsi konkreettisesti toinen ihminen, myös laajemmin kirjallisuusinstituutio, kilpailevat kirjallisuuskäsitykset sekä ne erilaiset taloudelliset, materiaaliset, sosiaaliset ja sukupuolittuneet ehdot, jotka kirjallista elämää muotoilevat. Aarni Koudan kohdalla nämä erilaiset tekijät näkyvät arkistoaineistossa selkeästi ja auttavat hahmottamaan hänen kirjailijuuttaan.

Lähestyn erilaisia (oma)elämäkerrallisia aineistoja elämänkerronnallisella otteella, jossa yhdistyy ymmärrys sekä niiden lajista ja tekstuaalisuudesta että niiden historiallisuudesta. Esimerkiksi kirjeitä lähteinä käytettäessä on ymmärrettävä niiden kiinnittyminen kirjeen kirjoittamiselle ominaisiin käytänteisiin ja konventioihin, mutta yhtä lailla tärkeää on niiden sijoittaminen historialliseen aikaan ja siihen erityiseen kontekstiin, jossa kirjeet ovat syntyneet ja myös säilyneet meille luettaviksi. (Ks. laajemmin elämänkerronnan tutkimuksesta Leskelä-Kärki & Sjö 2022.)

Laajempana kysymyksenä luvussa kulkee mukana kulttuurisen muistin problematiikka, sillä aineiston säilymiseen ja sen tutkimukselliseen ”löytymiseen” liittyvä sattumanvaraisuus herättää kysymyksiä siitä,

miten historiallinen muisti muotoutuu, ketkä nostetaan historiankirjoutuksessa esiin ja ketkä jäävät syrjään. (Ks. esim. Assmann 2008; Tamm 2013; Sjö & Leskelä-Kärki 2024.) Kysymys on kirjallisuushistorian kaanonista, jota määrittävät monet intersektionaaliset, kuten sukupuoleen, asemaan, luokkaan, kieleen, etnisyyteen, uskonnollisuuteen ja kansallisuuteen liittyvät tekijät. Arkistoaineistojen säilyminen ei ole vähäinen tekijä kaanonien synnyssä. Elämänsä ja kirjallista työskentelyään tallettanut ja sitä dokumentoinut kirjailija on yleensä saanut osakseen myös enemmän huomiota ja tutkimusta; unohtuneen esiin kaivaminen vaatii paljon työtä. Koudan kohdalla on selvää, että ilman tutkijoiden käsiin päätyntä Koudan jäämistöä ja todennäköisesti myös uutta esoterian kulttuurihistoriaan kytkeytyvää tutkimuskenttää (ks. Leskelä-Kärki & Harmainen 2021) hänen kirjallinen elämänsä olisi pysynyt pidempään kulttuurisen muistin marginaalissa.

Aukkoisen aineiston äärellä

Aarni Koudan jälkeläisille säilyntä henkilökohtaista aineistoa voi luonnehtia sattumanvaraisesti säilyneeksi. Kirjallisesti tuotteliaan ihmisen äkillinen kuolema jättää useimmiten jälkeensä laajan henkilöarkiston. Usein kirjailijat itse säilövät ja tallentavat materiaaliaan huolella, monet jopa sitä itse jo arkistoiden. Kuvatessaan henkilöarkistojen muodostumista suomalaisissa arkistolaitoksissa folkloristi, arkistotutkija Ulla-Maija Peltonen (2021b) avaa niille ominaisia piirteitä ruotsalaisen arkistotutkija Martin Grassin näkemysten mukaan. Ensinnäkin henkilöarkistoille on ominaista juuri sattumanvaraisuus sekä epäsäännöllisyys ja järjestäytymättömyys. Toisekseen tyypillistä on tietty epävakaumus, koska niistä on usein aktiivisestikin poistettu osia joko jo henkilön itsensä tai vähintään sitten myöhempien tallettajien ja arkiston luovuttajien toimesta. Kolmanneksi henkilöarkistot ovat viranomaisarkistoihin verrattuna usein rikkaampia ja monipuolisempia (Peltonen 2021b, 211–212; ks. myös Leskelä-Kärki 2021 sekä ”onnekkaista sattumista” myös esim. Tamboukou 2019). Tämä kaikki pitää paikkansa myös Aarni Koudan arkistoaineistojen kohdalla.

Siinä missä esimerkiksi sellaisten kirjailijoiden kuten Aino Kallaksen osalta on olemassa tietoa siitä, että hän tietoisesti talletti aineistoaan, ja piti esimerkiksi huolta siitä, mitä hänen päiväkirjoilleen tapahtui ja talletti niitä säännöllisesti Otavan tai Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon (ks. esim. Leskelä-Kärki 2006, 58–61, 75–76), ei Koudan osalta ole jäljellä sellaista aineistoa tai muistitietoa, joka kertoisi miten hän itse talletti aineistoaan tai mitä hän ajatteli sen säilymisestä jälkipolville. Myös Helvi Hämäläinen on hyvä esimerkki kirjailijasta, joka vaali omaa arkistoaan kotonaan ja talletti sitä hyvin päämäärätietoisesti, joskin myös tuhosi sellaista mitä ei halunnut säilyvän ja sulki osan aineistostaan useiksi vuosikymmeniksi kuolemansa jälkeen. (Kivilaakso 2023; Ahola 2023.)

Tietoisesti arkistoidun elämän tutkiminen on helpompaa, koska voimme tavoittaa jotain siitä, mitä tutkimuskohteemme on ajatellut kirjeistään, päiväkirjoistaan, papereistaan tai elämäänsä mahdollisesti tulevaisuudessa kohdistuvasta tutkimuksesta. Koudan kohdalla meillä ei tällaista tietoa ole, tai sitä voidaan korkeintaan pyrkiä tavoittamaan erilaisista jäljelle jääneistä yksityisistä tai julkaisuista teksteistä epäsuorasti. Kirjeet eivät paljasta, että hän olisi esimerkiksi erityisesti toivonut aineistojensa säilymistä tai tuhoutumista. Jäljellä olevasta aineistosta voi päätellä, että hän piti käsikirjoituksiaan arvokkaina, koska niitä on säästynyt kohtuullisen paljon, samoin kuin esimerkiksi lehtileikkeitä (joita on toki voinut säästää joku muukin hänen lähipiirissään). Kirjeitä aineistossa on kohtuullisen niukasti lukuun ottamatta laajempaa kirjeaineistoa Elsa Roschierille kymmenen vuoden ajalta. Säilynyt materiaali pitää sisällään paljon myös Koudan kuoleman jälkeistä aineistoa, kuten esimerkiksi valokuva-albumeita 1930–1940 -luvulta, Koudan veljen Rafael Candolinin muistelmakirjoituksen Koudan kuoleman jälkeen sekä erilaisia arkisia perheen dokumentteja kuoleman jälkeiseltä ajalta.

Ei ole tarkkaa tietoa siitä, mitkä ovat Koudan aineiston säilymisen varhaiset reitit, mutta voimme päätellä, että aineisto siirtyi Koudan kuoleman jälkeen Elsa Roschierille. Näin se varmasti osin sekoittui hänen omaan aineistoonsa, kuten valokuva-albumeihin ja lasinegatiiveihin, joita säilyneessä aineistossa on paljon. Eronsa jälkeen Aarni Kouta asui

pienesti ja vaatimattomasti ja myös vaihtoi asuntoa pitkin 1910-luvun loppua viettäen ajoittain aikaa esimerkiksi Kammion sairaalassa. Hänellä ei todennäköisesti ole ollutkaan säilyneen arkistoaineiston lisäksi valtavasti muuta kirjastoa tai arkistoa. Vaikka emme voi tätä varmuudella tietää, Koudan tiukasta taloudellisesta tilanteesta kertovat niin henkilökohtaiset kirjeet kuin esimerkiksi vuodelta 1915 olevat ulosottokirjeet. Säilyneessä aineistossa on muutama kymmenen kappaletta Koudan omia teoksia tekijänkappaleina, osa niistä omistettuja puolisolle tai lapsille. Lisäksi joukossa on noin kymmenen niteen kokoelma muuta kirjallisuutta. Varmasti osa perheen yhteisestä aineellisesta omaisuudesta jäi Elsalle jo eron yhteydessä.

Aineiston koostumukseen ja sen liikkumiseen on vaikuttanut sekin, että myöskään Elsa Roschier ei elänyt pitkää elämää. Hän kuoli vuonna 1929, vain viisi vuotta Aarni Koudan jälkeen. Tuolloin perheen pojat olivat vielä alaikäisiä, Ylermi 19 ja Tapio 15 vuotta. Tapio eli lapsettomana todennäköisesti Helsingin seudulla ja kouluttautui kemistiksi. Vanhempi poika Ylermi muutti 1940-luvulla Lapin Enontekiöön, oli naimisissa mutta hänkin lapseton. Ylermin vaiheista ei tämän jälkeen ole tarkkoja tietoja. Tapio Kouta kuoli vuonna 1994, minkä jälkeen hänen äidiltään Elsa Roschierilta perimänsä aineistot siirtyivät Aarni Koudan ensimmäisen lapsen Irja Sauraman (1905–1988, os. Kouta myöh. Streng) pojan ja pojantyttären haltuun.⁴ (Anna Sauraman selvitys Koudan aineistosta ja lisäksi sähköpostitiedonannot Maarit Leskelä-Kärjelle 15.2. ja 18.2.2023.)

Aarni Koudan aineistolaatikat säilyivät suvun vintillä muutamia vuosikymmeniä, kunnes Koudan tyttären pojantytär Anna Saurama huomasi niiden arvon ja kiinnostui isoisaisänsä menneisyydestä. Hän tutki aineistoa ja Koudan historiaa, ja havahtui siihen, että pahvilaatikat tuli saada parempaan talteen. Anna Sauraman ponnistelu aineiston eteen kertoo siitä, miten paljon henkilöarkistoihin sisältyy symbolista

4 Irja Kouta myöh. Streng, myöh. Saurama, syntyi Aarni Koudan nuoruuden liitosta Salli Koudan kanssa. Nuoret solmivat omantunnon liiton noin vuoden 1904 tienoilla, Irja syntyi 1905 ja jo vuonna 1908 Aarni oli eronnut Sallista. Salli avioitui myöhemmin L. Onervan ensimmäisen aviomiehen Väinö Strengin kanssa. Tämä ilmeisesti adoptoi Irjan tai ainakin Irja kantoi isäpuolensa nimeä. Aarni Koudan yhteys Irjaan säilyi, mutta oli kirjeistä päätellen hauras. Aineistossa on muutamia Irja-tyttärelle omistettuja teoksia sekä jokunen kirje isältä tyttarelle.

ja tunnearvoa (vrt. Peltonen 2021b, 229). Hänen toimintaansa siivitti vahva tunne omasta kulttuurisesta sijainnista osana sukuaan ja tietystä velvoitteesta mutta myös tunnesiteestä, jota hän koki aineistoa kohtaan. Sen ei ollut syytä enää lojua vahingoittumassa vintillä, vaan sille oli löydettävä arvoisensa paikka. Sauraman työtä vaikeutti se, ettei hänen ollut helppo hahmottaa Koudan kulttuurista merkitystä. Kuultuaan Uuden etsijät -hankkeesta Saurama koki, että Koudan aineisto voisi tätä kautta löytää tutkimuksellisen kontekstin ja halusi lahjoittaa aineiston hankkeelle. (Ks. lahjoitusprosessista tarkemmin Leskelä-Kärki 2018.)

Lahjoitetun arkistoaineiston kohdalla tietysti ensimmäisenä nousee esiin kysymys, miten se saadaan talletettua asianmukaisesti sekä järjestettyä tutkijoiden käyttöön. Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto oli valmis ottamaan aineiston vastaan siten, että hanke sai käyttää sitä ensin niin kauan kuin oli tarvetta. Yksityisarkistoille on tyyppillistä sattumanvaraisuus myös niissä reiteissä, joita pitkin ne kulkevat ja lopulta sijoittuvat arkistoihin. Usein arkistoaineistoa on monessa muistiorganisaatioissa ja käsitystä koko jäljellä olevasta yhtä henkilöä koskevasta aineistosta voi olla vaikea hahmottaa. (Ks. esim. Peltonen 2021a.)

Koutaankin liittyvää aineistoa on jonkin verran olemassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmassa. Siellä on muutamia yksittäisiä kirjeitä kirjailijakollegoille (kuten Eino Leino, Juhani Aho, Otto Manninen) sekä laajempi, muutamien kymmenen kirjeen kokonaisuus lukioikäisen Koudan kirjeitä ihaillemalleen kirjailija Volter Kilvelle vuosilta 1902–1904. Uuden etsijät -hankkeen tutkijat kunnioittivat aineiston lahjoittajan toiveita siitä, että aineisto tulisi juuri hankkeen ja Turun yliopiston haltuun. Se myös mahdollisti tutkimuksen aloittamisen aineiston parissa. Koutaa koskevan aineiston yhtenäisyyden kannalta sen sijoittaminen osaksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston olemassa olevaa Koudan henkilöarkistoa olisi sekin voinut olla perusteltua (Leskelä-Kärki 2018). Aineistoista tehtiin luovutus sopimus ja aineistossa mukana olleet valokuvien lasinegatiivit sijoitettiin Historian, kulttuurin ja taiteiden

tutkimuksen laitoksen arkistoon odottamaan digitointia, joka käynnistyi vuonna 2021.⁵

Arkistoihin, narratiivisuuteen ja elämäkerronnan tutkimukseen pe-rehtynyt Maria Tamboukou (2016) tuo esiin, miten materiaalisuutta ja sosiaalisuutta ei tulisi arkistoissa sivuuttaa. Hän pohtii, miten arkistoi-aineiston tutkimus tietyssä paikassa muovaa käsitystämme aineistosta ja vaikuttaa tulkintoihimme. Koudan aineiston tutkiminen on ollut erilais-ta kuin arkistotiloissa valmiiksi järjestetyn arkiston parissa työskentely. Laatikat ja aineistot oli mahdutettava omaan työhuoneeseen, ne odotti-vat, suorastaan huusivat tutkijaansa jatkuvasti, mutta aikaa niiden läpi-käymiseen oli raivattava kaikelta muulta arkiselta työnteolta. Ei voinut varata päivää ja lähteä erilliseen arkistorakennukseen työskentelemään, vaan aineistot olivat siinä keskellä työpäivää, keskellä elämää koko ajan ja irtautuminen niiden kanssa työskentelyyn oli oma prosessinsa. Tila loi omat haasteensa aineiston hahmottamiseen: koskaan ei ollut tar-peeksi tilaa siihen, että aineistot olisi voinut levittää pöydälle, järjestellä eri pinoihin tai tarkastella niitä isona kokonaisuutena.

Tämä kaikki arkisuus ja konkreettinen oleminen materiaalisten aineistojen äärellä on vaikuttanut siihen, miten olen Koutaa tutkinut ja lähestynyt. Vertailukohtana itsellä oli aiempi työskentely Krohnin suvun arkiston parissa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston tiloissa, jossa kaikki oli järjestelty tarkoituksenmukaisesti aineistoja sekä niiden säilyttämistä ja käyttöä ajatellen. Se oli erillinen ajallinen ja tilallinen kokonaisuutensa, jossa täydellinen keskittyminen juuri aineistoon ja siitä avautuvaan maailmaan oli mahdollista. Apuna oli arkiston henkilö-kunta sekä kaikki siltä saatava lisätieto, joka epätietoisuuden hetkillä auttoi asettamaan aineistoa kontekstiinsa ja näkemään sen suhteessa laajempaan kokonaisuuteen.

5 Päätöksen taustalla oli myös ajatus erityisen esoteerisuuteen suuntautuneen arkistokokonaisuuden tallentamisesta tähän HKT-arkistoon, missä tällaista aineistoa jo esimerkiksi muistitiedon muodossa oli. Uuden etsijät -hankkeen kuluessa syntyi opetusta sekä uusia oppinäytetöitä ja tutkimussuunnitelmia, jotka puolsivat tätä ajatusta. Esoteerisuuteen keskittyvä taiteen, uskonnon ja historian tutkimus on kyseisellä Turun yliopiston laitoksella erityinen ja voimistuva piirre. Aihepiiristä on tekeillä niin pro gradu -tutkimuksia kuin väitöskirjoja, myös henkilöhistoriallisesta näkökulmasta. Ks. esim. Santala 2023 ja Silvén 2024.

Koudan aineiston suhteen olin neitseellisellä maaperällä. Taustatietoni oli aineiston lahjoittajan tuntemus aineistosta, mutta muutoin itselläni ei ollut minkäänlaista ennakkotietoa Koudasta, hänen kirjailijuudestaan tai hänen jäljelle jääneen aineistonsa laajuudesta tai laadusta.⁶ Maria Tamboukou viittaa historioitsija Carolyn Steedmanin provokatiiviseen lausahdukseen ja varoitukseen siitä, että tutkijoiden on ymmärrettävä, ettei arkistoissa ole mitään narratiivia, vaan pelkkiä sirpaleita, irrallisia papereita ja palasia. (Tamboukou 2016, 23.) Tätä ei voi kuitenkaan mielestäni pitää yleispätevänä väitteenä, vaan henkilöarkistot ovat hyvin erilaisia luonteeltaan. Esimerkiksi tutkimani Krohnin sisarten arkistot Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa ovat hyvin tietoisesti säilytettyjä ja siten sisältävät itsessään jo yhden vahvan narratiivin elämän säilyttämisestä ja sen arvokkuudesta – ja sen arvosta tutkimuksen kohteena.

Koudan kohdalla taas on vaikea tavoittaa sitä, mitä hän itse halusi säilyttää tai mitä hän itse ajatteli aineistonsa arvosta esimerkiksi jälkipolville. Oman kirjallisen työn arvon tunnustamisesta voivat kertoa ne käsikirjoitukset, jotka ovat säilyneet. Toisaalta kirjeaineiston osalta eheimmän kokonaisuuden muodostavat Koudan kirjoittamat kirjeet Elsalle, mikä kertoo siitä, että Elsa säilytti kirjeet, Kouta ei. Tämä on usein naisten historiasta kiinnostuneiden tutkijoiden jaettu ongelma: paljon enemmän on säilynyt miesten tuottamaa aineistoa, koska naiset ovat säilöneet, säästäneet ja tallentaneet sitä. (Ks. naisia koskevista arkistoaineistoista Härkönen 1994; Peltonen 2021a, 63–64; Peltonen 2021b, 220, 230; Vainio-Korhonen 2021.) On vaatinut naisilta erityisiä säilyttämisen keinoja, jotta heidän kirjeitään on säilynyt: niitä on voitu kopioida itselle tai jopa pyytää jälkikäteen itselle takaisin. Aarni Koudan arkisto kertoo räikeästikin sen, miten sukupuolittuneita säilymisen prosessit ovat. Toisaalta koska Elsa oli valokuvaaja, hänestä on ottamiensa valokuvien kautta säilynyt paljon enemmän tietoa kuin monesta muusta aikakauden naisesta.

6 Tutkimustyötäni auttoi arkistoharjoittelijana tuolloin toiminut, myös esoterian historiasta kiinnostunut folkloristiikan opiskelija Sofia Silvén, joka osana harjoitteluaan järjesti aineiston ja teki alustavaa luettelointia siitä. Silvén alkoi itse työstää samaan aikaan gradututkielmaansa Koudasta ja tämän henkisytydestä, ks. Silvén 2024.

Kuten Ulla-Maija Peltonen muotoilee, ”henkilöarkiston kautta syntyy ainutkertainen yhteys nykyajan ja menneiden aikojen ihmiseen, hänen ajatteluunsa, tunteisiinsa ja pyrkimyksiinsä” (Peltonen 2021b, 211). Tämä yhteys vaatii narratiivia muodostuakseen, ja Maria Tamboukou toteaaakin, että tutkijan rooli narratiivin rakentamisessa on suuri: yhdistelemällä, koostamalla ja etsimällä aineistoja tutkija voi muodostaa narratiivin, tarinan. Myös mielikuvituksella on tässä keskeinen roolinsa. (Tamboukou 2017, 4.) On ensiarvoisen tärkeää tiedostaa se valtapositiio, jonka tutkija omaa suhteessa menneisyyden henkilöön, toiseen elämään. Erityisesti sirpaleisen aineiston äärellä tutkijan on painotettava eettisyyden merkitystä tarinan rakentamisessa ja oltava läpinäkyvä omien tavoitteidensa ja tulkintojensa suhteen. (Leskelä-Kärki 2006, 633; Leskelä-Kärki 2017, 213–223; Leskelä-Kärki 2020.) Voimme puhua myös arkistoihin liittyvästä herkkyydestä, jossa ymmärrämme vastuumme menneen elämän dokumenteista ja niiden tulkinnoista (Tamboukou 2017, 4). Jo ennen kuin asetumme aineiston ääreen, vaikka kuinka unohtetun, omassa mielessämme on syntynyt ennakoasenne.

Esimerkiksi Aarni Koudan kohdalla oma asemoitumiseni häneen muodostui kiinnostuksesta unohtuneeseen, marginaaliin jääneeseen elämään. Kun perehdyin Koudan julkaistuihin teksteihin ja arkistoa-ineistoon ja opin tuntemaan hänen elämänsä kipukohtia (kuten tuhoutunutta avioliittoa, alkoholin ja huumeiden väärinkäyttöä, joidenkin lähteiden esiin tuomaa Eino Leinon varjoon jäämistä) asennettani alkoi määritellä halu nostaa hänet esiin, tuoda hänestä sellaisia puolia, joita ei aiemmin ollut huomioitu, ja pohtia avoimesti sitä, mistä eri syistä hänen unohtamisensa oli voinut johtua. Hänen nuorta, uhmakasta, epäsovinnasta ja jokseenkin omnipotenttia runoilijaminäänsä (vrt. Leskelä-Kärki 2021, 111–112) ei ollut helppo lähestyä, mutta samalla se teki asetelmasta kiehtovamman. Olin erityisen kiinnostunut syrjään jäämisestä juuri mieskirjailijan kohdalla: oliko se erilainen prosessi kuin naisten kohdalla ja jos, niin millä tavalla? Entä miten Kouta itse sitä mahdollisesti omista teksteissään prosessoii vai näkyisikö se aineistossa lainkaan?

Katsettani Koutaan ohjasi toki vahvasti silloinen tutkimushankkeemme suomalaisen esoterian kulttuurihistoriasta. Halusimme nähdä

Koudan osana tätä historiaa. Hain aineistosta vihjeitä ja vinkkejä hänen suhteestaan henkisyteen ja uskonnollisuuteen sekä esoteerisiin liikkeisiin. (Ks. myös Silvén 2024.) Koutaan kohdistunut unohdus oli hankkeemme tavoitteiden kannalta merkityksellistä. Halusimme nostaa esiin unohdettuja, syrjään tai marginaaliin jääneitä toimijoita, joiden merkityksen juuri esoteerinen linssi nostaisi esiin. Tämä kertoo tutkijan ja tutkimuskohteen relationaalisesta suhteesta; esoterian historian tulkitsijoina olimme riippuvaisia tutkimuskohteistamme. Tulkintamme eivät synnykään irrallaan tästä suhteesta, vaan muotoutuvat jatkuvasti uudelleen suhteessa kohteeseemme ja siihen, mitä voimme aineistojen perusteella tietää.

Millaisena Koudan kirjailijuus näyttäytyy tämän aineiston valossa?

Kun Koudan arkistoaineisto oli harjoittelijan avulla saatu alustavasti järjesteltyä ja luetteloitua arkistolaatikoihin, asetuin aineiston eteen pohtimaan, miten suomalaisen kirjallisuuden historian muisti on rakentunut ja mitä on jäänyt muistamisen ohessa syrjään. Ensimmäistä kertaa tein itse työtä aineiston parissa, jonka omistajasta en tiennyt juuri mitään etukäteen. Itselleni Kouta oli etäisesti tuttu 1900-luvun alun runoilijanimenä. Aloin pohtia, miksi en tiennyt hänestä enempää ja toisaalta, millaisena 1900-luvun alun kirjallinen elämä, tai laajemminkin suomalainen kirjallisuudenhistoria, näyttäytyisi kun sitä tarkastelisi unohdetun näkökulmasta. Mitä sitten on mahdollista tietää Koudan kirjailijuudesta, kirjallisesta urasta ja työstä tämän arkistoaineiston valossa?

Aineiston sisältämät suoraan kirjalliseen työhön liittyvät dokumentit käsittävät lähinnä käsikirjoituksia, yksittäisiä runoja tai luonnoksia, kustannussopimuksia, joitakin kirjeitä kirjailijakollegoilta sekä lehti-leikkeitä. Käsikirjoitusaineisto on osin käsin, osin koneella kirjoitettua ja sisältää seuraavien teosten käsikirjoitusversioita: runokokoelmat *Uhriliikki* (1915), *Jäiset temppelit* (1911) ja *Ristin tie* (1922), Henrik Ibse- nin näytelmän *Kjærlighedens Komædie* suomennos *Rakkauden komedia*, proosateos *Elämä ja kuolema* (1917), runokokoelma *Rakkauden temppeli*

(1920) ja *Aurinkohäät* (1924), Henrik Ibsenin näytelmän *Gildet paa Solhaug* suomennos *Päiväkummun pidot* (1923), lehtitekstit ”Golgatan mysteeri” ja ”Aineellisten virtausten murtuminen henkisten tieltä maailmankirjallisuudessa”, Selma Lagerlöfin teoksia kuten *Kunghällan kuningattaria* -teoksen (1905), runokokoelmia ja August Strindbergin runojen suomennoskokoelma *Eri aseina* (1914). Näiden yhteydessä on lehtileikkeitä, kirja-arvosteluja ja kokoelmissa julkaisemattomien runojen käsikirjoituksia. Aineisto avaa ennen muuta Koudan runoilijuutta ja sen suhdetta myös hänen yksityiseen elämäänsä, koska monet runoista tai käsikirjoituksista hän on omistanut puolisolleen. Toisaalta käsikirjoitukset ja lehtileikkeet kertovat hänen kääntäjän roolistaan, ja erityisesti suhteesta ajan pohjoismaiseen kirjalliseen kenttään. Koudan kirjailijuutta määrittävä sekatyöläisyys (Leskelä-Kärki 2021, 109–110) nousee esiin aineistostakin. Runoteosten ja käännösten käsikirjoitusten sekä kustannussopimusten lisäksi löytyy muutaman kymmenen lehtileikkeen verran esimerkkejä hänen eri lehtiin kirjoittamistaan teksteistä.

Kiinnostavaa Koudan kirjailijahahmossa on, että hän oli hyvin lähellä aikansa kuuluisia kirjailijoita, mutta tuli silti itse unohdetuksi. Hän on samaan aikaan sekä kirjallisuudenhistorian marginaalissa että aikansa verkostojen ytimessä. Kuten olen aiemmin (Leskelä-Kärki 2021) tuonut esiin, Kouta oli läheinen niin Joel Lehtosen, Eino Leinon kuin L. Onervankin kanssa. Etenkin Leino ja Onerva muodostivat Koudan kanssa usean vuoden ajan kolmikon, joka teki aktiivista työtä kirjallisella ja sanomalehtikentällä. Kouta ihaili Leinoa, mistä kertoo sekin, että harvat Koudan aineistossa jäljellä olevat kollegoiden kirjeet ovat juuri L. Onervalta ja Eino Leinolta. Onerva oli myöhemmin merkittävä myös Koudan persoonan ja kirjailijan luonteen hahmottamiselle. Kirjeessään Koudalle, joka tuolloin toimi kustannustoimittajana, Onerva luonnehti kirjailijajystävänsä persoonaa: ”Sinussa on sitä mitä harvassa: mielikuvituksen ryhtiä, runoilijan hulluuden ylpeyttäsi, antautumista kauniin muodon aistilliselle huumaukselle.” (L. Onervan kirje Aarni Koudalle 6.II.1911.) Onerva kirjoitti muistorunon Koudasta tämän kuoltua, ja sen käsin kirjoitettu originaali löytyy aineistosta (ks. Leskelä-Kärki 2021, 126). Hän myös luonnehti Koudan persoonaa sekä tämän ja Leinon ystävyyttä 1930-luvulla ilmestyneessä Eino Leino -elämäkerrassaan (Onerva 1932,

393–397). Siten Onerva on yksi keskeinen reitti Koudan kulttuurisen jäljen luo. Koudan verkostoista kertovat myös kuvaukset hänen hautajaisistaan: kukkansa laskivat Leinon ja Onervan lisäksi myös muiden muassa Leevi Madetoja, Joel Lehtonen sekä näyttelijä, teosofi Olga Salo ja virallisista tahoista Otava, Kirjailijaliitto ja Ruusu-Risti (lehtileikkeet, Aarni Koudan arkisto).

Toinen keskeinen reitti Koutaan avautuu Teosofisen Seuran ja Pekka Ervastin kautta. Tosin itse aineistossa tämä ei näy vahvasti. Mukana on vain yksi kirje Pekka Ervastilta: kutsu osallistua Ruusu-Ristin kokoukseen sekä Koudan astrologiseen karttaan liittyvä kirje teosofi Olga Salolta. Selkein vihje ovat aineiston mukana tulleet Ruusu-Ristin ja Tietäjä-lehden vuosikerrat muutamalta vuodelta ja niistä löytyvät Koudan kirjoitukset. Tätä kautta pääsin jäljille ja löysin Teosofisen Seuran julkaisujen, historiikkien ja henkilöiden kautta tarkempaa tietoa siitä, miten Kouta toimi osana näitä verkostoja ja seuroja. (Ks. myös Leskelä-Kärki 2021, 115–122.) Koudan aineisto paljastaa joitakin verkostoja, joiden osana hän toimi, mutta laajempaa kuvaa varten on koluttava muita kirjeenvaihtoja, muiden kirjailijoiden elämäkertoja, ajan sanomalehdistöä ja muuta kirjalliseen maailmaan liittyvää aineistoa.

Yksi johtolanka on tietysti selvittää, missä yhteyksissä Koudasta on aiemmin kirjoitettu, ketkä häntä ovat tutkineet ja minkälaiseen kirjallisuushistorialliseen perintöön hänen työnsä on liitetty. Koudan keskeisin kulttuurinen perintö näytti kiinnittyvän filosofi Friedrich Nietzscheen, olihan hän tämän ensimmäinen suomentaja. Käännös *Näin puhui Zarathustra* ilmestyi 1907 Koudan ollessa 23-vuotias. Suomalaisen kirjallisuushistorian perinteessä Kouta onkin asetettu osaksi 1900-luvun alun suomalaista nietzscheläisten kirjailijoiden verkostoa, ja juuri tässä kontekstissa häntä on tutkittu. Esko Ervastin vuonna 1960 julkaistussa kirjallisuudentutkimuksen alan väitöskirjassa *Suomalainen kirjallisuus ja Nietzsche I. 1900-luvun vaihde ja siihen välittömästi liittyvät ilmiöt* Kouta nousee merkittävänä kirjailijana Volter Kilven, Joel Lehtosen ja L. Onervan rinnalle. Ilmeisesti kaksiosaiseksi tarkoitettussa mutta yksiosaiseksi jääneessä tutkimuksessaan Ervasti tarkastelee 1890-luvun ja 1900-luvun alun suomalaista kirjallista kulttuuria suhteessa Nietzscheen aatehistorialliseen vaikutukseen. Ervasti käy tarkasti läpi Koudan runokokoelmia

ja kirjallista kehitystä kiihkeästä nietzscheläisestä kohti vetäytyvämpää, antroposofis-teosofista asennetta. Kouta asettuu tutkimuksessa 1900-luvun alun suomalaisen kirjallisuuden ”ehdottomimmaksi nietzscheläisyyden edustajaksi” (Ervasti 1960, 153).

Ervastin tutkimus tarjoaa myös runsaasti johtolankoja siihen kirjailijaverkoston ja kirjalliseen maailmaan, jonka keskellä Kouta eli, joten oli luontevaa lähteä etsimään lisää niin elämäkerrallista kuin kirjallisuushistoriallista tietoa näiden kirjailijakollegojen elämäkerrista. Erityisesti Eino Leinoa ja L. Onervaa koskeva tutkimus tuo esiin myös unohduksiin jääneen sivullisen Aarni Koudan, joka ei 1900-luvun alun kontekstissa kuitenkaan näytä sivulliselta. Anna Kortelaisen (2005) L. Onerva -elämäkerrassa Kouta nousee painokkaasti esiin vuoden 1908 Rooman matkalla, jolle Kouta Leinin, Onervan ja tuoreen uuden puolisonsa Elsan kanssa osallistui, mutta hän on merkittävässä roolissa myös Onervan ja Väinö Strengin avioerossa. Kouta joutui toimimaan todistajana puolisoiden eroprosessissa viranomaisiin päin. Erilaiset ihmissuhteet ja verkostot kietoutuvat yhteen: käy ilmi, että Koudan ensimmäinen puoliso Salli Kouta avioitui Onervan entisen miehen Väinö Strengin kanssa. Eri elämäkerrat johtavat muun arkistomateriaalin ja esimerkiksi aikaislehtiaineiston äärelle, ja kuva Koudasta tarkentuu jatkuvasti. (Ks. Kortelainen 2005, 348 ja 290–312; Leskelä-Kärki 2021, 104–105.)

Erittäin merkittäväksi osoittautuu 1940-luvun lopulla tehty kotimaisen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Hedvig Järvenpään tutkielmassa (SKS KIA. Opinnäytteet-kokoelma. Kotelo 6) oli tutkimuskohteena niin koko Koudan elämä kuin hänen tuotantonsa. Erilaiset kirjallisuushistorialliset teokset kuten Huugo Jalkasen (1956) Kirjailijaliiton historia valaisevat aikalaistulkintoja Koudan kirjailijan roolista. Tämä varhainen kirjallisuudentutkimusta edustava materiaali paljastaa Koudan keskeisen aseman 1900-luvun alun kirjallisissa verkostoissa, tosin se paljastaa myös hänen kirjalliseen jälkimaineeseen vahvasti vaikuttaneen seikan eli jo edellä mainitun läheisen suhteen Eino Leinoon. Erilaisista lähteistä on luettavissa tulkintoja, joissa katsotaan Koudan ihailleen suunnattomasti Leinoa ja kenties siinä määrin liikaa, että hän omassa tuotannossaan lähti imitoimaan ihailun kohdettaan pääsemättä kuitenkaan koskaan samalla tasolle. (Järvenpää 1948; Leskelä-Kärki 2021.)

Järvenpään ja Ervastian tutkimuksien jälkeen Kouta on ollut kirjallisuudentutkimuksessa esillä mainintoina 1900-luvun vaihteen dekadenssia ja modernia käsittelevässä tutkimuksessa (ks. esim. Lyytikäinen 1997).

Arkistoaineiston ja aiemman elämäkerta- ja tutkimuskirjallisuuden rinnalla merkittävä polku tietyn ajan kirjallisen ilmaston nuuhkimiseen voi olla lehtikirjoittelu. Kansalliskirjaston lehtiaineisto on digitoitu kattavasti 1940-luvulle asti ja näin ollen se kattaa Koudan elinvuodet. Lehtiaineiston kautta on mahdollista saada laaja ja luotettava kuva siitä, miten Kouta toimi ajan lehdistössä, millaisia tekstejä hän kirjoitti, miten hänestä puhuttiin aikakauden kulttuurissa ja millaisena hänen merkityksensä voi tulkita. Pikainenkin katsaus digitoituun sanomalehtiaineistoon paljastaa tuhansia osumia, joiden takaa paljastuu runoja, käännöksiä, kirjainmainoksia, lehtijuttuja, arvosteluja, toimitustyötä, nekkologeja ja muuta ajan kirjallista maailmaa kuvaavaa aineistoa. Tämä aineisto avaa merkittävällä tavalla Koudan sijaintia 1900-luvun alun kirjallisella kentällä. Hänen teoksiaan mainostetaan usein rinnan Eino Leinon teosten kanssa ja hänen merkityksensä pohjoismaisen kirjallisuuden kääntäjänä tulee esiin. Hänen vahva toimittajantyön panoksensa näkyy muun muassa *Päivässä*, *Sunnuntaissa* sekä Teosofisen Seuran *Tietäjä*-julkaisussa ja Ruusu-Ristin lehdessä. Näin Koutaa koskeva arkistoaineisto ikään kuin avautuu maailmalle asettuessaan rinnan tämän muun aikakautta kuvaavan aineiston kanssa. Sirpaleinen henkilöarkisto kontekstualisoituu, ja Aarni Kouta näyttäytyy laaja-alaisena, monipuolisena, aktiivisena toimijana, joka oli monien ajan keskeisten kirjallisten toimijoiden verkostojen keskiössä. Runoilijuuden lisäksi hän oli (ainakin) kääntäjä, toimittaja, kustannustoimittaja ja ilmeisesti ainakin loppuvuosinaan kiertävä puhuja.

Kirjailija valokuvissa

Lahjoitettu Kouta-aineisto on poikkeuksellinen, sillä se sisältää laajan valokuva-aineiston, joka koostuu niin valmiista perhealbumeista, yksittäisistä kuvista kuin suuresta määrästä lasinegatiiveja. Paperisia kuvia on albumeissa, irtokuvina ja kehyksissä. Ne on eritelty luetteloon sen

mukaan ovatko ne albumeissa vai irtokuvina, mutta varsinaista kattavaa sisältöanalyysia tai tarkkaa luettelointia niistä ei ole vielä tehty. Yhteensä määrä kasvaa noin 1300 kappaleeseen. Lisäksi on noin 600 kappaletta lasinegatiiveja, joita yhä digitoidaan. Ne varmasti osin pitävät sisällään samaa aineistoa, mutta voivat tuottaa myös yllätyksiä. Vaikka kuva-aineiston kartoitus on osin keskeneräistä, voi jo nyt tarkastella, mitä ja miten kuvat kertovat Koudan kirjallisen elämän ulottuvuuksista. Kuvat osoittavat, että aineiston taustalla ovat sekä Kouta että Roschier. Mukana on kuvia niin Koudan elämästä ajalta ennen Roschieria kuin Roschierin lapsuudesta ja nuoruudesta. Kuvamateriaali yltyä 1940-luvulle asti; mukana on muun muassa Tapio Koudan valokuva-albumi, joka kuvaa hänen opiskeluvuotiaan ja aikaansa armeijassa.

Kuvien alkuperän kannalta olennaista on, että niistä suurin osa on nimennomaan Elsa Roschierin ottamia kuvia. Siten ne avaavat katseen hänen maailmaansa, joka Koudan muussa aineistossa jää jokseenkin piiloon, koska Roschierin kirjeitä ei ole säilynyt. Elsa Roschier on aineistossa läsnä amatöörivalokuvaajana. Hän harrasti kuvista päätellen valokuvausta jo nuorena kotonaan Rautalammilla piirilääkärin tyttärenä. Kuvaajia on toki muitakin, sillä kuvista vanhimmat ulottuvat Aarni



Kuva 1. Aarni Koudan toinen puoliso, Rautalammilta kotoisin oleva Elsa Roschier (kuvassa noin vuonna 1913) oli innokas valokuvaaja. Hänen ansiostaan arkistossa on merkittävä valokuva-aineisto. Lähde: Aarni Koudan arkisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto, Turun yliopisto.

Koudan ja Elsa Roschierin lapsuuteen ja nuoruuteen. Mukana on myös kuvia Aarni ja Salli Koudasta sekä Aarni Koudan lapsuudenperheestä. Laajin kokonaisuus kuvista käsittää kuitenkin perhe- ja ystäväkuvia avioliiton vuosilta sekä kuvia pariskunnan lasten elämästä. Aineistosta ei siten avaudu vain Aarni Koudan elämä, vaan myös hänen perheensä ja sukupiirinsä historia. Aineistosta voi havaita, että se on karttunut niin Koudan elinaikana, tämän kuoleman jälkeen kuin Elsankin kuoleman jälkeen – kerrostunut aikajana ulottuu läpi vuosikymmenten.

Kiinnostavin aineisto Koudan kirjallisen elämän kannalta ovat ne Elsa Roschierin ottamat 1910-luvun valokuvat, jotka kuvaavat heidän perhe-elämäänsä ja sosiaalisia verkostojaan. Nuoripari kuvasi arkeaan 1910-luvun taitteessa. Koska kuvia on myös Elsasta eri tilanteissa, voi päätellä, että kameran takana on ollut myös Kouta. He kuvasivat niin kotiaan, toisiaan kuin lähellä Kruununhaassa olevaa elinympäristöään ja lapsiaan. Perhearjen rinnalla kuvastuu sosiaalinen verkosto, joka avaa heidän kirjailija- ja taiteilijakontaktejaan. Kuvatuiksi ovat tulleet niin Eino Leino, L. Onerva, Aino Kajanus, Juhani Aho, Pekka Halonen, Toivo ja Alma Kuula, Akseli Gallen-Kallela, Pekka Ervast kuin Vilho Sjöström. Kuvat ovat kotoa tai vierailuilta, osa välittömämpiä kuin toiset. Kuvien kautta on mahdollista saada konkreettinen otos ainakin osasta verkostoja, joissa he toimivat. Leinosta ja Onervasta on enemmän kuvia, ja ne ovat myös epämuodollisempia, joukossa on hassuttelukuvia. Myös kesäisin Rautalammilla kuvatuissa valokuvissa näkyy Leino, joka tunsu Elsan veljen Rolf Roschierin ja vietti aikaa tämän hoteissa Rautalammin miljöössä. (Ks. verkostoista myös Leskelä-Kärki 2021.)

Kuvia voi jaotella karkeasti eri kategorioihin: perhekuvat, ystäväkuvat, taiteilijaverkostot, Helsinki-kuvat, Koudan (ja Roschierin) muotokuvat ja kesänviettokuvat. Kuvien merkityksestä voi kertoa se, miten ne on säilytetty ja talletettu (ks. Mäkinen 2018). Valokuva-aineistoon sisältyy useita massiivisia nahalla tai kankaalla päällystettyjä albumeita, joista yksi noin vuosilta 1910–1913 käsittää ehkä laajimman otoksen perhearkea, verkostoja ja kesäelämää. Sen sivuilta voi aistia tyytyväisyyden senhetkiseen elämään ja yhteisen elämän rakentamisen eetoksen, joka varmasti määrittä näitä vuosia Aarnin ja Elsan yhteisessä elämässä. Noin vuoden 1914 tienoilla perhetilanne alkoi hajota käsiin eri syistä. Näin voidaan

ajatella, että esimerkiksi juuri perhealbumit voivat kertoa elämän tietyistä hetkistä ja niihin ladatuista ajatuksista ja toiveista.

Valokuvien käyttö elämäkerrallisessa historian tutkimuksessa muuna kuin kuvitusaineistona on ollut harvinaista (ks. kuitenkin esim. Stanley 1992; Autti 2011; Mäkinen 2018; Vahtikari & Männistö-Funk & Laine 2022). Viimeaikaisessa kirjailija- ja taiteilijatutkimuksessa niiden merkitystä on alettu nostaa esiin, kuten esimerkiksi Agneta Rahikaisen teoksissa Edith Södergranista (2014; Södergran 2023) tai Hanna Karhun ja Tellervo Krogeruksen toimittamassa Pentti Lylyn elämäkertateoksessa Otto Mannisesta (2022). Myös arkistot ovat heränneet kirjailijoiden valokuva-arkistojen aarteisiin, ja esimerkiksi juuri Södergranin itsensä ottaman laajan valokuva-aineiston on Svenska Litteratursällskapet i Finland (SLS) digitoitunut, ja se on ollut avoimesti saatavissa jo pitkään.⁷

Elsa Roschierin valokuvausharrastus ajoittuu varhaiseen valokuvauksen teknologisen kehittymiseen kulta-aikaan, jolloin harrastusvalokuvauksesta tuli suositumpaa. 1800-luvun lopun valokuvaaminen oli sukupuolittunut harrastus: harrastajat olivat tyypillisesti keskiluokkaisia, sivistyneistöön kuuluvia miehiä (Mäkinen 2018). Toisaalta kyse voi olla myös kuvien säilymisestä. Elsa Roschierin tapaus kertoo siitä, että kuvaaminen oli täysin mahdollista myös sivistyneistön naisille, vaikka he eivät olisi olleet esimerkiksi omakuviaan tallentaneita taiteilijoita kuten Ellen Thesleff (ks. Schreck 2023, 69–92).

Valokuvat voivat toimia johtolangan tapaisina kurkistusaukkoina menneeseen todellisuuteen, nostaa esiin jonkin muussa lähteistössä piiloon jääneen seikan tai tuoda lisää johonkin tekstiaineistossa olevaan dokumentaatioon. Historioitsija Tiina Männistö-Funkin artikkelissa ”Isoisän meikkipussi” (2019) valokuva toimii avaimena 1920-luvun maaseudun sosiaaliseen elämään ja isoisän menneisyyteen. Kuvassa kirjoittajan nuori isoisä on keskellä satakuntalaisen työväentalon näytelmäporukkaa meikattuna vaaleassa peruukissa mutta miesten puvussa. Valokuva herättää tutkijan kysymään, voiko valokuvaa ja siten myös isoisän historiaa tulkita nykyisestä queer-tutkimuksen näkökulmasta, ja millä ehdoin se voisi tapahtua. Mikä on se sosiaalinen ja historiallinen

7 Ks. aineisto SLS:n Finnassa.

konteksti, jossa valokuva on syntynyt? Entä mitkä ovat valokuvan luomat tulkintojen rajat ja mahdollisuudet? Valokuva herättää Männistö-Funkin tutkimaan maaseudun sosiaalista, sukupuolen, luokan ja paikallisuuden yhteenkietoutumaa. Valokuvan rinnalle löytyy myös muuta aineistoa kuten isoisan 1970-luvulla antama kansatieteellinen haastattelu oman isänsä valokuvaustoiminnasta ja haitarinoitosta. Lopullisia vastauksia artikkeli ei anna, mutta se avaa kiehtovasti sotienvälisen Euroopan kulttuuria ja arjen viihdekulttuuria paikallisesta ja henkilöhistoriallisesta näkökulmasta. Valokuvan kautta sotienvälisen vuosikymmenien moderni ei näyttäydykään vastakohtaisuuksista rakentuvina, vaan jatkuvana erilaisten vaikutteiden sulauttamisena ja neuvottelemisena myös sukupuolen ja seksuaalisuuden osalta, kuten Männistö-Funkin artikkelinsa lopuksi toteaa. (Männistö-Funk 2019, 67.)

Ellen Thesleffin elämään liittyviä valokuvia tutkinut Hanna-Reetta Schreck (2023) painottaa sitä, miten valokuva saa merkityksensä vasta katsomisen kautta, jolloin katsojan lähtökohdat ja tiedot muovaavat kuvan tulkintaa. Näin ”valokuva sellaisenaan ei ole ’valmis’” (Schreck 2023, 46–47. Ks. myös Autti 2011.) Virpi Mäkinen on tutkinut jyväskyläläisen voimistelun lehtorin ja valokuvaharrastajan G. A. Stooresen omakuvia omaelämäkerrallisena aineistona elämäkerrallisesta näkökulmasta. Kuvat tuovat muuten vähäiseen arkistoaineistoon laajentavan näkökulman ja nostavat esiin hänen eri roolinsa. Mäkinen huomioi, miten valokuvat tuottavat hetkellisen representaation elämästä: ”– – kuvat ovat tapahtumien jatkumosta irrotettuja tilanteita, joissa toiminta on pysähtynyt. Ajallisuus rakentuu omakuvien muodostamista kokonaisuuksista tai tiivistymistä, jotka ovat katkonaisia ja intensiteetiltään vaihtelevia.” (Mäkinen 2018.)

Koudankin aineiston valokuvat saavat kontekstin ja tulkinnalliset mahdollisuudet avautuvat, kun niitä tarkastellaan suhteessa muuhun aineistoon ja tietoon hänen elämästään. Koudan ja Roschierin valokuva-aineisto on poikkeuksellista, koska se niin laajasti ja eheästi kuvaa vähintäänkin yhtä muutaman vuoden jaksoa Koudan elämässä. Tällainen laajuus on harvinaista 1910-luvun alun aineistoille, ja siten valokuvat tarjoavat ensiarvoisen tärkeää tietoa Koudan elämästä arjen tasolla mutta myös performatiivisemmassa mielessä. Performanssilla tarkoitan sitä,

mitä kuvissa näkyvä Kouta itsestään ja kirjailijuudestaan viestii. Millaisena hän kuvissa esiintyy ja mitä voimme niiden avulla päätellä hänen kirjallisesta elämästään? (Ks. myös Männistö-Funk 2019.)



Kuva 2. Roschier kuvasi runsaasti perheen kotia ja arkea. Kuvassa kirjailija Kouta kirjakaappinsa äärellä. Lähde: Aarni Koudan arkisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto, Turun yliopisto.

Valokuvat avaavat Koudan kirjailijuuteen kiinnostavan näkökulman. Avioliiton alkuvaiheilta olevat perhealbumikuvat sisältävät paljon molemmissa otettuja yksilökuvia. Huomionarvoista näissä kuvissa on, että niiden ympäristö on hyvin vauras. Elsa ja Aarni ovat sisustaneet kotinsa ajan mukaisilla jugend-huonekaluilla, ja asunnoista esiin piirtyvä kerrostaloasunto Kruununhaassa on ilmeisen laadukas. Samaa sivistyneistöinteriööriä huokuvat kesällä otetut kuvat, jotka ovat ilmeisesti Elsan huvilalta Rautalammilta. Elsa oli varakkaasta piirilääkärin perheestä, ja arvatenkin yhteisen kodin interiööri ja elämisen raamit olivat mahdoli-

sia juuri tämän vauraan taustan vuoksi. Tyylikkääit huonekalut ja sisustus lisäävät valokuviin arvokkuutta ja sivistystä, jota niillä on varmasti myös haettu (statuksen näkymisestä esineiden kautta valokuvissa ks. esim. Mäkinen 2018).

Eniten joukossa on Aarni Koudasta otettuja yksilökuvia, joissa hän on asettunut usein kirjoituspöydän ääreen, toisinaan nojatuoliin tai seisovaan asentoon ikkunan eteen tai parvekkeelle. Kuvat ovat useimmiten sivulta otettuja, ja niissä piirtyy Koudan jylhä profiili. Kuvien katsoja ei voi välttää ajatukselta, että Kouta oli tietoinen ulkoisesta habituksestaan ja näyttävästä profiilistaan ja halusi nimenomaan näitä kuvattaviksi. (Ks. poseerauksesta esim. Mäkinen 2018.) Muutamassa kuvassa Kouta istuu suuren kirjoituspöytänsä ääressä. Pöytä, tuoli ja koko työhuoneen nurkkaus avautuvat kuvassa, ja Kouta istuu kynä kädessä keskittyneenä kirjoittamiseen. Pöydällä on valokuvia ja papereita siistissä järjestyksessä, yhdestä kehystetystä valokuvasta erottuu Elsan muotokuva. Tuolin selkänøjalla on karvainen eläimennahka, ja verhot ja muut tekstiilit ovat jugend-tyyliin kuvioituja. Työpöydän ääreen syventynyt hahmo olikin toistuva kuva ajan tiedemiesten muotokuvissa (Mäkinen 2018). Koudan kirjailijaelämän tutkija näkee nämä kuvat tietoisenaikin projektina esittää ja kuvata, performoidakin omaa kirjailijan elämää. Kuvien avulla Kouta on voinut vahvistaa omaa kuvaansa itsestään kirjailijana.

Julkisuudessa Koudasta levisi samantyyppisiä kuvia, ja esimerkiksi hänen kirjojensa mainoksissa saattoi olla vaikuttavia kirjailijapotretteja. Niiden kuvaajasta ei ole tietoa, eikä niitä ole löytynyt perhekuvien joukosta. Ne kertovat kuitenkin, millaista tulkinnan auraa Kouta halusi ympärilleen. Vakavuus, tietynlainen ankaruuskin, ja jylhyys leimaavat hänen kuvallista habitustaan voimakkaasti. Viimeisissä lehtikuvissa 1920-luvun alussa näkyy vanhentunut, laihtunut ja elämän ankaruuden kokenut Kouta. Näin kuva-aineiston kautta on mahdollista piirtää kuva parikymppisestä kirjailijasta kuoleman lähellä olevaan, raskaan elämän eläneeseen kirjailijaan. Kuvat tuntuvat asettuvan luontevasti siihen kirjailijanlaatuun, joka Koudan teksteissä on läsnä: vakavuus, suurten tunteiden pateettisuus ja äärimmäisyys. Vain oikeastaan yksi kuva näyttää Koudan hassuttelemassa ja rennommassa kontekstissa. Kuvassa hän on Leinon puolison Aino Kajanuksen kanssa sylikkään. Vaikka L. Onerva



Kuva 3. Valokuva-arkisto sisältää runsaasti Koudasta otettuja muotokuvia. Useissa hän on kotona tai kesähuvilalla työpöytänsä ääressä. Lähde: Aarni Koudan arkisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto, Turun yliopisto.

tuo esiin Koudan persoonalle ominaisen huumorinkin, joka sosiaalisissa tilanteissa nousi esiin (Onerva 1932, 393–397), ei sitä näy kuvissa juurikaan. Toisaalta Aarnin ja Elsan toisistaan ottamia kuvia voi tarkastella myös yhteisenä hassutteluna, jossa toista ja yhteistä elämää sekä sen performanssia tutkittiin valokuvien kautta. Tällaiseen voisivat viitata ainakin jotkut Aarnin Elsasta ottamat rennommat, jopa sensuellit kuvat.

Koudan aineiston kuvat ovat osoitus ennen muuta hänen intensiivisistä vuosistaan puolisonsa Elsa Roschierin kanssa ja pariskunnan tarpeesta dokumentoida arkeaan, elettyä ympäristöä sekä sosiaalisia suhteitaan valokuviin. Ne kertovat tietysti Roschierin innostuksesta omaan harrastukseensa ja etenkin tiettyihin vuosiin kytkeytyvästä innokkaasta valokuvaamisesta, joka kohdistui elämänkumppaniin, nuoren perheen arjen kuvaamiseen sekä helsinkiläisyyteen. Yhtä lailla Rautalammin maisemissa kesäelämä sai Elsan kuvaamaan läheisiä ihmisiä mutta

myös luontoa. Kuva-aineisto näyttää myös lasten tärkeyden pariskunnalle elämässä, sillä joukosta löytyy lukuisia kuvia molemmista vanhemmista lasten kanssa. Toisaalta valokuva-aineistosta käy ilmi myös elämän tragedia ja katkos: parin yhteinen elämä ei jatkunut pitkään, ja onnelliset sijoittuvat vain muutaman tiiviin vuoden ajalle. Valokuvien kautta aukeaa paitsi olennaista tietoa Koudasta ja hänen kirjailijuudestaan, myös Elsasta. Ne voivatkin toimia ainutlaatuisena aineistona naisten harjoittaman amatöörikuvauksen kulttuurihistorian hahmottamisessa.

Elämän keskeneräisyydestä

Kuten eletty elämä, myös arkistoihin ja vielä arkistoitamattomiin aineistoihin tallentunut elämä on aina epätäydellinen. Aineistojen käyttäjä on tallelle jääneen vanki, ja ainoa keino nähdä laajemmin on etsiä muuta menneisyydestä jäljelle jäänyttä aineistoa, joka voi avartaa näkymiä. Kirjailija Aarni Koudan Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkistossa nykyään sijaitsevan aineiston tapaus osoittaa, miten rikas suppeakin aineisto voi olla ja miten aineisto itsessään avaa polkuja uuden tiedon lähteille. Samaan aikaan se muistuttaa tutkijaa tulkintojen rajallisuudesta ja kaikesta siitä, mikä jää tietämyksemme ulkopuolelle. Järjestämättömän aineiston kanssa työskentely konkretisoi materiaalisuudessaan tutkijan vastuuta ja menneen elämän tutkimiseen liittyvää eettistä painolastia. Kun laatikoissa vuosikymmeniä lojuneet aineistot ovat tutkijan käsissä, materialisoituu myös elämän hetkellisyys, sattumanvaraisuus, sirpaleista koostunut kokonaisuus.

Materiaalisuutta ja aineistoista kumpuavaa relationaalisuutta painottava näkökulmani avaa mahdollisuuksia myös olemassaolevan aineiston uudelleentulkintoihin. Koudan kohdalla kohtuullisen suppea, mutta kuitenkin monipuolinen aineisto mahdollistaa hänen kirjailijaelämänsä tulkinnan niin henkilökohtaisten suhteiden ja verkostojen kuin vaikkapa käsikirjoitustutkimuksen näkökulmasta. Valokuva-aineisto luo ainutlaatuisen lisän Koudan persoonasta muodostettaviin tulkintoihin (vrt. Mäkinen 2018). Arkisto avaa erilaisia polkuja ja kytköksiä muuhun

ajan kulttuurihistoriaan, kirjallisen ja taidekentän toimijoihin sekä arjen realiteetteihin. On myös hahmotettava, minkälaista aineistoa Koudan ja tämän lähipiirin eletystä elämästä on jäänyt talteen ja millä tavalla, ja mitä tämä kertoo heidän elämästään. Mitä hän on itse säästänyt, mitä muut ja millaista muuta perheaineistoa on tallentunut? Virpi Mäkinen toteaaakin Stoores valokuvien äärellä: ”Valokuvat olivat muistin jatke, kuvaamisen kautta syntyvän perhealbumin rakentamista ja lähiympäristön tallentamisen keino.” Valokuvien avulla voidaan näin luoda ”visuaalisia polkuja henkilöhistoriaan”. (Mäkinen 2018.)

1900-luvun alun valokuvaamisen kulttuurihistorian kannalta pidän Elsa Roschierin tuottamaa valokuva-aineistoa ainutlaatuisena ja merkittävänä tutkimuksellisenä aineistona. Siinä missä usein miestoimijoiden arkistoissa naiset saattavat jäädä sivuun, ja vanhempia aikoja koskevissa arkistokokonaisuuksissa naisten toimijuus on useimmiten hävinnyt miesten mukaan nimettyjen arkistoyksiköiden alle (ks. tästä esim. Härkönen 1994; Peltonen 2021a; Vainio-Korhonen 2021; Lahtinen 2021), nostaa Koudan arkisto esiin ajassaan aktiivisen naistoimijan. Jopa niin vahvasti, että voisi ajatella, että arkisto tulisikin nimetä Aarni Koudan ja Elsa Roschierin arkistoksi.

Aarni Koudan aineistoa käytettiin monipuolisesti hyväksi Uuden etsijät -hankkeen ja Päivälehdessä museon yhdessä toteuttamassa näyttelyssä ”Uuden ja salaperäisen edessä. Kirjailijat ja esoteria modernisoituvassa Suomessa”. Erilaiset käsikirjoitusaineistot, kirjeet, kirjat, ex librikset ja valokuvat mahdollistivat käsinkosketeltavan, materiaalsen näkymän 1900-luvun alun kirjailijoiden kulttuurihistoriaan. Osana näyttelykokonaisuutta koko aineisto avautui uudennlaisille näkymille, kuten niille lukuisille kirjailijoiden, toimijoiden ja esoteeristen seurojen verkostoille, joiden keskiössä Kouda eri tavoin oli. Kirjailijoiden arkistoja tulisikin tarkastella myös siitä näkökulmasta, miten niiden kautta on mahdollista esittää elämää ja tuoda kulttuurihistoriaa esiin lähestyttävällä tavalla.

Lähteet

ARKISTOAINEISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto, Turun yliopisto

Aarni Koudan arkisto (AKA/TY)

Arkistoluettelo

Aarni Koudan kirjeet Elsa Roschierille.

L. Onervan kirjeet Aarni Koudalle

Pekka Ervastian kirje Aarni Koudalle

Aarni Koudan käsikirjoitukset

Anna Sauraman sukuselvyys Aarni Koutaa koskien

Rafael Candolinin muistelma Aarni Koudasta

Muut paperit

Valokuvakokoelma

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA)

Volter Kilven arkisto

Kirjekokoelma 1503

Aarni Koudan kirjeet Volter Kilvelle 1503:35:1–10

Opinnäytteet-kokoelma

Järvenpää, Hedvig: Aarni Kouta. Kotimaisen kirjallisuuden laudatututkielma
8.5.1948. Kotelo 6.

VERKKOLÄHTEET

Kivilaakso, Katri 2023: Helvi Hämmäläisen päiväkirjat avautuivat – miten kävin odotusten.

–*Vähäisiä lisiä* 21.4.2023. <http://neba.finlit.fi/blogi/helvi-hamalaisen-paivakirjat-avautuivat-miten-kavin-odotusten/>. Viitattu 15.9.2023.

Leskelä-Kärki, Maarit 2018: Arkistojen kätköistä: kirjailija Aarni Koudan jäljillä. – *Uuden etsijät* 20.12.2018. <https://uudenetsijat.com/2018/12/20/arkistojen-katkoista-kirjailija-aarni-koudan-jaljilla/>. Viitattu 15.9.2023.

Santala, Mila 2023: Elsa Heporauta: henkisen tien jäljillä henkilöarkistossa. – *KUTU: Kulttuurien tutkijat tuumailevat* 13.11.2023. <https://fokaus.wordpress.com/2023/11/13/elsa-heporauta-henkisen-tien-jaljilla-henkiloarkistossa/>. Viitattu 5.9.2024.

TIEDONANNOT

Anna Sauraman sähköpostitiedonannot Maarit Leskelä-Kärjelle 15.2. ja 18.2.2023

KIRJALLISUUS

- Ahola, Suvi 2023: *Mitä Helvi Hämäläinen todella sanoi?* Helsinki: WSOY.
- Autti, Mervi 2011: The Photograph as Source of Microhistory: Reaching out for the Invisible. Teoksessa Kiiskinen, Harri – Johnson, Bruce (toim.) *They Do Things Differently There. Essays on Cultural History*. Turku: k&h. s. 211–234.
- Assmann, Jan 2008: Communicative and Cultural Memory. Teoksessa Erll, Astrid – Nünning, A. (toim.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter. s. 109–118.
- Brodhead, Richard 1993: *Cultures of Letters. Scenes of Reading and Writing in Nineteenth-Century America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hapuli, Ritva 2005: Kirjoittamisen kulttuurihistoriasta. – *Historiallinen aikakauskirja* 3/2005 s. 317–324.
- Härkönen, Mirja 1994: *Naisia, asiakirjoja, arkistoja. Suomen naishistorian arkistolähteitä*. Tampere: Suomen Historiallinen Seura.
- Ijäs, Minna 2008: Kuviteltu ja koettu ruumis valokuvamuotokuvassa: Uudenlaisia esittäytymisen tapoja käyntikorttikuvissa 1910–1920. – *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 4/2008 s. 16–30.
- Jalkanen, Huugo 1956: *Kirjallinen kevät. Kuvauksia ja muistelmia Suomen Kirjailijaliiton vaiheista*. Helsinki: WSOY.
- Kortelainen, Anna: *Naisen tie. L. Onervan kapina*. Helsinki: Otava.
- Kosonen, Päivi 2000: *Elämät sanoissa. Eletty ja kerrottu epäjatkuvuus Sarrauten, Durasin, Robbe-Grillet'n ja Perecin omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Lahtinen, Anu 2021: *Ebba, kuningattaren sisar*. Jyväskylä: Atena.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2006: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Helsinki: SKS.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2016: Remembering Mother. Relations and Memory in the Biographical Project on Minna Krohn (1841–1917). Teoksessa Erla Hulda Halldórsdóttir – Kinnunen, Tiina – Leskelä-Kärki, Maarit – Possing, Birgitte (toim.) *Biography, Gender and History. Nordic Perspectives*. Turku: k&h. s. 88–206.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2017: *Toisten elämät. Kirjoituksia elämäkeroista*. Helsinki: Avain.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2020: Ethical Encounters in the Archives: On Studying Individuals in Esoteric Contexts. – *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 29 s. 28–48. <https://doi.org/10.30674/scripta.85671>
- Leskelä-Kärki, Maarit 2021: Aarni Kouta, kirjallinen etsijä. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit – Harmainen, Antti (toim.) *Uuden etsijät. Salatieteen ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Helsinki: Teos. s. 97–127.
- Leskelä-Kärki, Maarit & Sjö, Karoliina 2022: Yksilö, elämäkerronta ja kulttuurihistoria. Teoksessa Mähkä, Rami – Ahonen, Marika – Heikkilä, Niko – Ollitervo, Sakari – Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: k&h. s. 51–68.
- Leskelä-Kärki, Maarit & Harmainen, Antti 2021: Prologi. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit – Harmainen, Antti (toim.) *Uuden etsijät. Salatieteen ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Helsinki: Teos. s. 9–19.


- Lyly, Pentti 2022: *Otto Manninen. Säkeiden runoilija*. Toimittaneet Hanna Karhu & Tellervo Krogerus. Helsinki: ntamo.
- Lyytikäinen, Pirjo 1997: *Narkissos ja sfynksi. Minä ja Toinen vuosisadanvaihteen kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS.
- Mäkinen, Virpi 2018: Lehtorin muutokuva – G. A. Stoores valokuvat omaelämäkerrallisuuden tulkkina. – *Ennen ja Nyt* 18. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108899/63891>. Viitattu 24.3.2023.
- Männistö-Funk, Tiina 2019: Isoisän meikkupussi. – *SQS – Suomen Queer Tutkimuksen Seuran Lehti*, 13 (1–2) s. 58–68. <https://doi.org/10.23980/sqs.89129>
- Peltonen, Ulla-Maija 2021a: Provenienssiperiaatteen kulumia. Teoksessa Hupaniittu, Outi – Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 47–80. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Peltonen, Ulla-Maija 2021b. Henkilöarkistot. Kuka kelpaa historiaan? Teoksessa Hupaniittu, Outi – Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 211–247. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Tamboukou, Maria 2017: Reassembling Documents of Life in the Archive. *European Journal of Life Writing* 2017. <https://ejlw.eu/article/view/31482>. Viitattu 24.3.2024.
- Tamboukou, Maria 2015: Feeling Narrative in the Archive: The Question of Serendipity. – *Qualitative Research* 16 (2) s. 151–166.
- Tamboukou, Maria 2019: Archival Methods for Auto/biographical Research. Teoksessa Douglas, Kate – Barnwell, Ashley (toim.) *Research Methodologies for Auto/biography Studies*. New York: Routledge. s. 19–25.
- Tamm, Marek 2013: Beyond History and Memory: New Perspectives in Memory Studies. – *History Compass* 11 (6) s. 458–473 <https://doi.org/10.1111/hic3.12050>
- Tuohela, Kirsi 2008: *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia*. Helsinki: SKS.
- Rahikainen, Agneta 2014: *Edith. Runoilijan elämä ja myytti*. Schildts & Söderström: Helsinki.
- Schreck, Hanna-Reetta 2023: *Elämäntanssi. Ellen Thesleffin elävä ruumis*. Turku: Turun yliopisto.
- Silvén, Sofia 2024: Lusiferin kannel. Henkinen etsijyys runoilija Aarni Koudan (1884–1924) elämässä ja tuotannossa. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2024061251302>.
- Sjö, Karoliina & Leskelä-Kärki, Maarit 2024: Om Sagalund, det levda livet och arkivmaterialets omvandlande kraft. Hur personhistoriska källor kan påverka det kulturella minnet och kulturell kanon. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 99. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland. s. 261–276.
- Stanley, Liz 1992: *The Auto/Biographical I: The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*. Manchester: The Manchester University Press.
- Södergran, Edith 2023: *Maailma on minun. Runoja ja valokuvia*. Toimittaneet Agneta Rahikainen & Eira Sillanpää. Helsinki: S&S.
- Vahtikari, Tanja & Männistö-Funk, Tiina & Laine, Silja 2022: Valokuvan käytön ja tulkinnan menetelmät historiantutkimuksessa. Teoksessa Danielsbacka, Mirka – Hannikainen, Matti O – Tepora, Tuomas (toim.) *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Gaudeamus: Helsinki. s. 229–249.

Vainio-Korhonen, Kirsi 2021: Kadonneet ja unohdetut. Ruotsin ajalla eläneiden naisten kirjeet ja päiväkirjat julkisissa arkistoissa. Teoksessa Hupaniittu, Outi – Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 146–165. <https://doi.org/10.21435/tl.268>

Volter Kilven sivullisuus

Kilven sosiaaliset verkostot arkistoineistojen valossa

Laura Kokko

 <https://orcid.org/0009-0002-0605-1936>

Kirjoitan, mutta kelle? Niin, kelle? – Julkinen olen tavallani. Tu-
hansilla sivuilla olen kätkeytä itseäni puhunut, ja jokaisen luetta-
vana olen, joka suomea lukee. Ja sittekin lienen ehkä yksinäisim-
piä ihmisiä maassa.

Yksinäinen siinä määrässä, että on kuin umpi sieluni ympärillä.
(Volter Kilven muistiinpano marraskuun lopulta 1935. SKS KIA.
Kotelo 13. VK/Kirjoitan, mutta kelle?)

Tutkimuskirjallisuudessa kirjailija Volter Kilven kohdalla on usein ko-
rostettu hänen yksinäistä asemaansa suomalaisen kirjallisuuden ken-
tällä. Kilven täyttäessä 50 vuotta *Aamulehti* (12.12.1924) kirjoitti hänen
olleen ”yksinäisistä ilmiöistä yksinäisin suomalaisen runouden työmaal-
la”. Kilpi-tutkimukseen profiloitunut Vilho Suomi liitti Kilvestä laati-
maansa muistokirjoitukseen painavan tulkinnan tämän tuotannon kie-
lellisestä vaikeudesta, joka erotti Kilven laajemmasta yleisöstä (*Valvoja-
Aika* 8–9/1939). Myös Kilven omissa teksteissä yksinäisyyden teema
korostuu. Yksinäisyys oli Kilvelle hänen omien sanojensa mukaan paitsi
eräänlainen ”peritunto”, myös läpi hänen tuotantonsa kantava kauno-

kirjallinen teema. Viimeisinä elinvuosinaan hän kuvasi itseään sanoen: ”Vieras, vieras minä olen kaikille” (Lyytikäinen 1993, 121–123. Volter Kilven kirje Vilho Suomelle 2.4.1938). Vieraus ja yksinäisyys tuntuvat olevan keskeisiä käsitteitä sekä aiemmin julkisuuteen nousseissa Kilven omissa kuvauksissa että hänestä laadituissa tulkinnoissa.

Luvussani tarkastelen näitä tulkintoja suhteessa havaintoihini Kilven arkistosta. Tutkin Kilven arkistoa sosiaalisten suhteiden paikkana. Pohdin konkreettisten esimerkkien kautta, mitä ja miten Kilven arkistossa säilyneet kirjalliset jäljet voivat kertoa hänen sosiaalisesta elämästään, ja miten jäljet voivat toisinaan olla myös harhaanjohtavia. Kilven laajojen aineistojen tutkiminen monipuolistaa käsitystä Kilven henkilökuvausta ja hänen sosiaalisesta verkostostaan ja auttaa ymmärtämään hänen asemaansa suhteessa muihin aikalaisvaikuttajiin. Tutkin arkistoaaineistojen avulla, merkitsikö Kilven yksinäisyyden tai sivullisuuden kokemus sosiaalisen verkoston puuttumista. Lähestyn aihetta pyrkimyksenäni tehdä samalla näkyväksi arkistotutkimuksessa kohtaamiani haasteita ja niihin soveltamiani ratkaisuja, arkistotutkimuksen metodeja. Esimerkkeinä käytän kokemuksiani ja havaintojani Kilven arkistosta. Pohdin myös tutkijan ja arkiston vuorovaikutuksen merkitystä arkistoaaineistojen entistä rikkaamman käytön mahdollistajana.

Kerrottu ja kerrattu Volter Kilpi

Volter Kilvestä ei ollut ennen vuotta 2022 laadittu kokonaista elämäkertaa. Tästä huolimatta – tai juuri siksi – kuva hänestä näyttää muodostuneen varsin yhtenäiseksi aiemmin julkaistussa tutkimuksessa (mm. Suomi 1952; Tarkka 1990; Lyytikäinen 1993; Assmann & Assmann 1999). Sen voisi tiivistää käsitykseen omaa tietään kulkeneesta yksinäisestä kirjailijasta, jonka tuotantoa on arvostettu tai ihmetelty, mutta joka henkilönä on pitkälti säilynyt yleisölleen etäisenä. (Suomi 1952, 240–241, 262; Tarkka 1990, II, 21–23; Lyytikäinen 1993, II; Assmann & Assmann 1999; Kokko 2022, 14.)

Kilvestä tehty elämäkertatutkimus on tarttunut hänen elämäänsä läpäisseeseen yksinäisyyden kokemukseen. Tämä on luonnollista käytössä

olleiden lähteiden valossa. Kilpi itse antoi monia avaimia persoonansa tulkinnalle muun muassa vuonna 1937 kirjoittamassaan omaelämäkerrassa (julkaistu vuonna 1944), jossa hän korosti esimerkiksi, miten hänen lapsuudenperheensä erityinen asema Kustavin saaristolaisyhteisössä loi pohjan sille, että hänen suhdettaan ulkomaailmaan sävytti myöhemminkin voimakas erillisyyden tunne (Kilpi 1944, 248). Kilven elämästään jakama kertomus on sittemmin toistunut uskollisesti eri lähteissä.¹

Kilven elämäkerrallisesta kuvasta sittemmin pitkään vastannut Vilho Suomi ystävystyi Kilven kanssa tämän viimeisinä elinvuosina, kun Suomi alkoi hoitaa Kilven asioita kustannusyhtiö Otavassa. Kilpi ja Suomi olivat aktiivisessa kirjeenvaihdossa vuosina 1937–1939 (Lyytikäinen 1993, 10–11). Vilho Suomesta muodostui Kilvelle tärkeä aktiivinen linkki kirjallisuuden kentälle, ja Kilpi tilitti hänelle yksinäisyyttään suomalaisessa kirjallisessa maailmassa. Kilpi kirjoitti muun muassa: ”Nyt vanhempana alkaa tämä kirjailijatekoni, joka on sälytetty yksin minun itsetietoni kannettavaksi, muuttua minulle kuormaksi, jonka painoa tuskin kestään.” (Lyytikäinen 1993, 78. Volter Kilpi Vilho Suomelle 7.II.1937.) Kirjeissä Suomelle Kilpi päästää valloilleen nämä kirjailijankohtaloonsa liittämänsä tuntemukset, jotka hän toistaa pienemmässä skaalassa myös kirjeissä muille kirjalliseen maailmaan kuuluneille kirjeenvaihtovereille Alvar Renqvistille, Elmer Diktoniukselle, Lauri Viljaselle, Yrjö Hirnille ja Sampo Haahtelalle.²

Heti Kilven kuoltua vuonna 1939 Suomi kiinnitti kirjoittamassaan laajassa muistoartikkelissa (*Valvoja-Aika* 8–9/1939) Kilpeen käsityksiä, jotka ovat sittemmin toistuneet Kilpi-tutkimuksessa. Hän korosti Kilven tuotannon vaikeutta, erityisyyttä ja työläyttä, mikä aiheutti Suomen mukaan Kilven yksinäisen aseman kirjallisella kentällä:

Volter Kilven joka kohdassaan erittäin persoonallisen kirjailijatyön täysi ymmärtäminen ja omaksuminen on joka tapauksessa ollut parhaimmallekin ja alttiimmallekin tahdolle ylenmäärin vaikea

1 Ks. Kilvestä oman elämänsä kertojana Kokko 2022, 53–54.

2 Kirjeenvaihdot: *Parnasso* 7/1977 (Hirn), Tarkka 1990 (Renqvist), Donner & Lindqvist 1995 (Diktonius), Volter Kilven arkiston kirjekoelmat SKS KIA (Diktonius, Viljanen, Hirn, Haahtela).

työ. Suorastaan työ. – – Hänen voimakas erikoislaatunsa kuljetti hänet alun perin niin pois totunnaisilta ja ettemme sanoisi – myös sovinnaisilta kirjallisuuden poluilta, ettei hänen henkensä tietä jaksanut seurata kuin aniharva – –. Korostetun itsetuntonsa vallassa hän on vaatinut itseltään niin paljon, että hänen ymmärtämisekseen tarvitaan melkein täydellistä itseunhoitusta ja alistumista.

Suomi mainitsee Kilven kirjallisen tuotannon katkenneen nuoruuden tuotannon jälkeen pääosin sen ”kaiuttoman ilmapiirin” vuoksi, joka Kilven teoksilla oli vastassa.

Käsitys Kilven yksinäisyydestä nousee luontevasti hänen omista teksteistään, niin yksityisestä kirjeenvaihdosta kuin julkaistuista teoksista. Kilven mukaan yksinäisyys, sivullisuus tai vierauden kokemus oli hänelle keskeinen elämäntunto. Viimeisinä elinvuosinaan hän vertasi kirjeessä Vilho Suomelle itseään esimerkiksi kirjailija Thomas Manniin todeten: ”eräät hänen tuntonsa, ilmeisesti hänen perituntonsa, hätkähdyttävät minua. – – yhteisintä on eräs vissi perusasenne: perinjuuri-nen muukalaisuuden asenne elämänympäristössä.” (Lyytikäinen 1993, 121–123. Volter Kilven kirje Vilho Suomelle 2.4.1938.)

Kirjailijan yksinäisyys ei ollut Kilvella pelkästään negatiivinen tunne. Kilpi kuvasi yksinäisyyden suojelleen hänen työtään: ”Ja suurena, todennäköisesti ratkaisevanakin tekijänä sen [elämäntyön] täyteydelle on juuri se häiritsemätön ja kajoamaton rauha, jossa se on saanut tapahtua.” (Lyytikäinen 1993, 123. Volter Kilven kirje Vilho Suomelle 2.4.1938.) Hän mainitsi useasti, että hiljaisuudessa suoritettu työ oli suojellut sen tuoreutta. Erillisyyden tunne yhdistyi myös myönteisesti ajatukseen erityisyydestä: ”jokos minä saan ruveta luulottelemaan itseäni neroksi, koska niin työläs on tieni ja umpi edessäni.” (Yksityinen koelma. Volter Kilpi tyttärelleen Riitta Kilvella 6.3.1932; SKS KIA. Volter Kilpi Valtion Kirjallisen Lautakunnan Herra Puheenjohtajalle eli Otto Manniselle 22.5.1935.) Teema nousi Kilvella voimavaraksi myös siinä mielessä, että hänen tuotannossaan yksinäiset ihmiset muodostuivat keskeiseksi kirjoitusaiheeksi. On kuitenkin huomattava, että erityisesti myöhäisemmässä kirjoitusvaiheessaan Kilpi kuvasi yksinäisetkin hahmonsensa johonkin ihmisyyhteisöön kuuluvina. Osallisuus suurempaan

yhteisöön merkitsi Kilven kuvaamille henkilöille jonkinlaista lämpöä, toivoa tai sovitusta. (Kokko 2022, 429–430.)

Kilpi kirjoitti omasta yksinäisyydestään voimavarana erityisesti viimeisinä elinvuosinaan. Hän tahtoi kenties korostaa omavaraisuuttaan uuden kerronnan muodon löytäjänä ja alleviivata erillisyyttään myös hänen esikuvikseen nimettyihin Marcel Proustiin ja James Joyceen. Tämä liittyi Kilven osin omaksumaan romanttiseen taiteilijäkäsitykseen, jossa korostui taiteellisten tekojen alkuperäisyyden arvostaminen. (Koskinen 2006, 24–25; Leskelä-Kärki 2006, 378; Koskela 2008, 44–47; Kokko 2018, 66.) Myös Vilho Suomelle oli leimallista korostaa Kilven tuotannon omavaraisuutta. Suomi kiisti vaikutussuhteen olemassaolon Proustiin ja Joyceen, mutta piti sen sijaan mahdollisena Henri Bergsonin vaikutusta. Kuitenkin Suomen mukaan Kilpi nojasi ennen kaikkea ”omaan laatuunsa” ja käsitykseensä taideteorioista, jota jo hänen nuoruudentuotantonsa heijasti. (*Valvoja-Aika* 8–9/1939, 308; Suomi 1970, 100.) Myöhemmin myös Kai Laitinen (1984, 106) korostaa Kilven omavaraisuutta *Saaristosarjan* tyylin kehittäjänä. Pirjo Lyytikäinen (1992, 86–87) sen sijaan huomauttaa, että Kilven riippumattomuuden korostaminen kuvastaa arvioitsijoiden arvostusta: ”ne kommentoijat, jotka eniten arvostavat Kilpeä kirjailijana, korostavat hänen riippumattomuuttaan ulkoisista vaikutuksista, koska omaperäisyyden katsotaan olevan keskeisesti tällaista riippumattomuutta.” Kilpeä arvostaneet tuloksijat ovat siis tahtoneet lausunnoissaan entisestään korostaa Kilven yksinäisyyttä taiteilijana.

Henkilökohtaisessa elämässään Kilpeä ei kuitenkaan voi pitää varsinaisesti yksinäisenä. Aikalaisten elämäkertoissa ja muistelmissa Kilpi esiintyy sivuhenkilönä (esimerkiksi Jalkanen 1944 & 1956; Nieminen 1982; Kortelainen 2006; Leponiemi 2018). Hänellä ei ollut laajaa ystäväpiiriä, mutta hän oivalsi, miten olennaisia ulkopuoliset vaikutteet ihmiselle olivat ja säilytti yhteyden harvoihin tärkeisiin ystäviinsä läpi elämän. Kilpi eli tasapainoisessa avioliitossa Hilja Kilven (os. Vanhakartano) kanssa vuosina 1907–1927. Näinä vuosina hänen elämänsä täytivät kasvava perhe ja paikoin erittäin palkitseva kirjastotyö. Yksityiskirjeiden kautta välittyy kuva rauhallisesta ja merkityksellisestä perhe-elämästä. Kilvet jakoivat keskenään sekä kodin piiriin kuuluvan elämän

että kiinnostuksen taiteelliseen työhön. Hilja Kilven yllättävä kuolema vuonna 1927 oli Volter Kilvelle lamaanuttava isku, ja sitä seuranneet ensimmäiset vuodet olivat syvästi yksinäisiä. Kilpi ei kuitenkaan jäänyt kiinni yksinäisyyteen, vaan löysi rinnalleen uuden elämänkumppanin Gunborg Grönroosin, jonka kanssa avioitui vuonna 1935. Avioliitto jatkui Kilven kuolemaan saakka, ja merkitsi lähteistä päätellen suurta henkilökohtaista onnea kummallekin aviopuolisosta. (SKS KIA. Volter Kilven ja Hilja Kilven kirjeet; myös Kokko 2013; Yksityinen kokoelma. Gunborg Stenrøjl-Kristensenin ja Lassi Kilven kirjeet; Lyytikäinen 1993, 92, 102–105, 111–112, 141–143, Volter Kilven kirjeet Vilho Suomelle 15.11.1937 ja 2.1., 27.2. sekä 17.8.1938; Yksityinen kokoelma. Volter Kilven kirjeet Riitta Kilvelle; Kokko 2018, passim; Kokko 2022, 423, 527.)

Kilven omissa kuvauksissa kokemus yksinäisyydestä tuntuikin yhdistyvän juuri ulkopuolisuuteen kirjallisella kentällä. Kilpi ei ollut tässä poikkeus; vastaavia tuntemuksia ovat käsitelleet teksteissään lukuisat muutkin aikakauden kirjailijat. (Lyytikäinen 1993, 78. Volter Kilven kirje Vilho Suomelle 3.11.1937; Leskelä-Kärki 2006, 29–32; Elomaa 2011, 274–275, 280; Kokko 2018, 11–12, 43, 69.) Kyse oli siis ensisijaisesti yksinäisyyden kokemuksesta kirjailijana. Nuoruudentuotannollaan Kilpi koki epäonnistuneensa kirjailijana nimenomaan sosiaalisessa mielessä. Hän oli tavoitellut ilmaisullaan yleisöä, mutta hänet oli torjuttu. Sama kokemus toistui Kilven palatessa kaunokirjalliselle kentälle *Alastalon salissa* -teoksen julkaisun myötä vuonna 1933. Kilpi sai teoksistaan palintoja, mutta kirjoja ei myyty eivätkä arviot olleet Kilven näkökulmasta pohjimmiltaan ymmärtäviä. Vähitellen Kilven yksinäisyyden kokemus kirjallisella kentällä muuttui entistä kielteisemmäksi. Tällöin kyse ei ollut ainoastaan erillisyyden tunteesta, vaan eristetyksi tulemisen tunteesta. (Kokko 2022, passim, erityisesti 161–163, 170–171, 175, 188, 195, 459, 481–483.) Kilpi selitti itselleen, että kyse oli kenties hänen saaristolaisesta identiteetistään ”insulaarisuudesta”, jota mannerlaisen järvikansan oli mahdoton ymmärtää (Yksityinen kokoelma. Volter Kilven kirje Riitta Kilvelle 20.2.1933 & 17.10.1937; Kilpi 2001 [1920], 11–12).

Tutkimuksessa käsitystä Kilven yksinäisyydestä on vahvistanut se, mitkä osat hänen kirjeenvaihdostaan ovat olleet tutkimuskäytössä ja laajemmin luettavissa. Kilven laajasta kirjeenvaihdosta oli pitkään kirjaksi

julkaistuna kolme kokoelmaa, kirjeet Alvar Renqvistin (Tarkka 1990), Vilho Suomen (Lyytikäinen 1993) sekä Anto Säynäslahden (Assmann & Assmann 1999) kanssa, joista kaksi ja jossain mielessä kaikki kolmekin on käyty kirjallisessa maailmassa vaikuttavien tai sinne pyrkivien henkilöiden kanssa. Näissä kirjeenvaihdossa korostuvat Kilven yksinäisyyden ja pettymyksen tuntemukset kirjallisessa maailmassa, kun taas yksityiselämää sävyttänyt tasapaino jää sivuosaan. Kirjekokoelmien julkaisupeusteet ovat olleet luontevia, sillä julkaistut kirjeet ovat tärkeällä tavalla valottaneet Kilven julkista kirjailijan työtä. Kilven persoonallisuutta tarkasteltaessa on kuitenkin syytä pitää mielessä, että ihminen kirjoittaa eri tavalla ja eri aihepiiristä ammatilliselle kollegalle kuin esimerkiksi perheenjäsenelle. Ennen vuotta 2013 julkaistujen kirjekokoelmien valossa on ymmärrettävää, että Kilven kokeman yksinäisyyden tunteen suomalaisella kirjallisuuden kentällä on käsitetty leimanneen jokseenkin yksipuolisesti myös hänen yksityiselämänsä ja sosiaalista toimijuuttaan.³

Volter Kilven arkisto

Tutkimustyö Volter Kilven arkiston parissa rikastuttaa merkittävällä tavalla ymmärrystä Kilven elämän sosiaalisista ulottuvuuksista. Ennen tarkempia esimerkkejä aloitan selvittämällä, mikä on tässä mainitsemani Volter Kilven arkisto. Nimittäin tällaista yhtä kaiken kattavaa Volter Kilven arkistokokonaisuutta ei ole olemassa missään yksittäisessä arkistolaitoksessa, arkistoluettelossa tai yksityishenkilöiden hallussa. Samalla on syytä kiinnittää huomio myös siihen, että seuraavaksi määrittelemäni Kilven arkisto ei ole staattinen ja muuttumaton kokonaisuus. Tässä luvussa käsittelemäni Kilven aineisto on muuttunut merkittävästi viimeisten reilun kymmenen vuoden aikana.

Arkistotieteilijä Terry Cook kirjoitti vuonna 2011, että historioitsijat ja arkistotieteilijät ovat perinteisesti esittäneet arkistot liian yksinkertaisesti ongelmattomina linkkeinä menneisyyteen, eräänlaisina menneisyyden säiliöinä (Cook 2011, 600–601; Saarenpää 2021, 82–83). Cook ruotii

3 Vuonna 2013 ilmestyi Volter Kilven ja hänen ensimmäisen vaimonsa Hilja Vanhakartanon seurustelu-aikaisen kirjeenvaihdon kokoelma, Kokko 2013.

arkistojen muodostamisen sekä arkistotieteen ja historiankirjoituksen traditioiden valossa niitä moninaisia syitä, jotka ovat johtaneet hänen näkökulmastaan epätoivottuun tilanteeseen, jossa historioitsijat ja arkistotieteilijät ovat etäännyneet liian kauaksi toisistaan. Peräänkuuluttaessaan yhteisymmärrystä historioitsijoiden ja arkistotieteilijöiden välille Cook argumentoi kärjistäen, että arkistot ovat aikojen saatossa muuttaneet niitä käyttäville historioitsijoille vieraaksi maaksi. Historioitsijoita Cook moittii erityisesti siitä, etteivät he tee omissa töissään näkyväksi arkistojen vaikutusta historian tutkimukseen. Tästä vaikenemisesta Cook päättelee, että historioitsijat eivät myöskään näe tai ymmärrä, miten merkitsevä ja suorastaan kajoava rooli arkistoilla on historian tutkimuksessa. Cook esittääkin kärjistyksensä, että aivan viime vuosiin saakka historioitsijat ovat saapuneet arkistoon ja kuvitelleet uuttavansa heille valmiiksi esiin asetelluista historiallisista dokumenteista kyseenalaistamatonta tietoa menneisyydestä havaitsematta (tai haluamatta havaita) sitä, että arkistot ovat tosiasiaa syntyneet monikerroksisesti ja eri tavoin motivoituneiden valintaprosessien kautta. (Cook 2011, passim, erityisesti 602–618, 631–632.)

Arkistolliseksi käännteeksi nimetty 2000-luvun alun laaja monitieteinen kiinnostus arkistoja kohtaan on muokannut vallinneita käsityksiä, jolloin arkistot on vähitellen opittu näkemään lähteiden sijaan subjekteina (Moore & Salter & Stanley & Tamboukou 2017, 14–18; Mikkola 2021, 167–168). Tutkimuksen menneisyydestä tuottaman käsityksen rikastamiseksi on ollut välttämätöntä tarkentaa katse lähdeaineistoon, sen muotoutumiseen sekä tapoihin työskennellä erilaisten arkistojen parissa (Moore & Salter & Stanley & Tamboukou 2017, 14–18; Saarenpää 2021, 82–83). Kuten edellä on jo tullut ilmi, viimeaikaisessa tutkimuksessa on alkanut vallita ymmärrys siitä, että arkistot eivät säilö historiaa aukottomasti tai puolueettomasti. Se, mitä arkistoihin on valikoitunut, on muovannut ja muovaa yhä käsityksiämme historiasta. Lisäksi arkistomateriaalien löydettävyyden, saavutettavuuden ja se, miten ne on järjestetty vaikuttaa siihen, mitkä aineistot nousevat tutkimuksen kohteiksi eli minkälaisista aineksista historiaa kirjoitetaan.⁴

4 Tästä esimerkkinä aiemmin mainitsemani Kilven julkaistut kirjekokoelmat, jotka vuoteen 2013 ovat korostaneet hänen kirjailijakirjeenvaihtoaan yksityiselämän kirjeenvaihdon jäädessä varjoon.

Terry Cookin artikkelin kirjoittamisen jälkeen on tapahtunut paljon. Arkistollisen käänteeseen seurauksena käsitys arkiston olemuksesta on muuttunut monisyisemmäksi. Arkistollisen käänteeseen lisäksi on puhuttu myös kielellisestä käänteestä, sosiaalisesta käänteestä, performatiivisesta käänteestä sekä representationaalisesta käänteestä, joista jokainen on osaltaan vaikuttanut siihen, miten arkistojen dokumentteihin suhtaudutaan, miten ne nähdään ja miten niistä kirjoitetaan. (Mikkola 2021, 168–169.) Kehityksestä huolimatta moni Cookin esiin tuomista ongelmakohdista tuntuu yhä ajankohtaiselta käytännön työskentelyn näkökulmasta. Historioitsijoiden ja arkistotieteilijöiden keskinäisen ymmärryksen välille syntyneitä kuiluja ja tutkimuksessa näkymättömiksi jääviä työvaiheita arkistossa Cook (2011 passim, 601, 613–614) nimittää hiljaisuuksiksi. Nämä hiljaisuudet eivät ole vielä käytännössä kadonneet.

Arkistollinen käänne on ohjannut mielenkiintoa paitsi aineistoihin myös tutkijaan aineistojen tulkitsijana. Niamh Moore, Andrea Salter, Liz Stanley ja Maria Tamboukou ovat kuitenkin vielä vuonna 2017 huomauttaneet kriittisesti, että vaikka arkistollinen käänne on ollut rikas ideoiden tasolla, metodologisessa mielessä se on yhä kesken. He ovat korostaneet, että on välttämätöntä tehdä näkyväksi arkistotutkimuksen metodit, jotta keskustelussa arkistotutkimuksesta pääosaa ei anastaisi sinänsä arvokas, mutta yksinään riittämätön tutkijaan itseensä kohdentuva tarkastelu. (Moore & Salter & Stanley & Tamboukou 2017, 27–29.) On tärkeää tiedostaa, että tutkijalla on tulkitsijan rooli, mutta keskustelu ei saisi päättyä siihen. Liz Stanley (2017, 45–48) mukaan on yhä harvinaista törmätä tutkimuskirjallisuudessa keskusteluun siitä, mitä arkistotyöskentely pitää sisällään.

Tässä hengessä tahdon täsmentää, mitä tarkoitan puhuessani Volter Kilven arkistosta. En viittaa johonkin tiettyyn yksittäiseen henkilöarkistoon tai kokoelmaan tietystä arkistossa, vaan viittaan kaikkeen tuntemaani Volter Kilven henkilöarkistoaineistoon, johon olen tutustunut tutkimustyötä tehdessäni. Tärkeä osa tutkimustyötäni on ollut eri aineistomateriaalien paikantaminen ja niiden sisältöjen kartoittaminen mahdollisimman kokonaisesti tiedostaen, että täydellistä Kilven arkistoa on mahdoton rekonstruoida. Liz Stanley (2017, 48–51) kutsuu tätä monesti laajalle levittyvän arkiston kartoitustyötä ”arkiston kirjoittamiseksi”

(*archigraphics, writing the archive*). Erilaisista muistiinpanoista, arkistoluetteloiden kopioista ja itse laatimistani luetteloista on syntynyt vähitellen ”oma arkistoni Kilven arkistoista”, eli käsitys siitä, minkälainen on Volter Kilven organisaatioiden rajat ylittävä arkisto. Yleisellä tasolla tämä merkitsee tietoisuutta siitä, mitä missäkin arkistossa on sekä mitä mihinkin koteloon sisältyy että tietoisuutta siitä, mitä yleisissä arkistoissa ei ole tai mitkä aineiston osat ovat kokonaan kadonneet. Käytännössä Volter Kilpeä koskevaan arkistoaineistooni – ”omaan arkistooni Kilven arkistosta” – on kertynyt lukuisia muistiinpanoja, pitkiä kopioituja tekstejä sekä valokuvia.

Lähtökohtaisesti Volter Kilveltä on säilynyt aineistoa laajasti. Keskeisin Kilven aineisto sijaitsee Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa, jossa se kuuluu kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmaan. SKS:n Volter Kilven henkilöarkisto muodostuu erityisesti käsikirjoituksista ja kirjeenvaihdosta, mutta se sisältää runsain mitoin myös henkilökohtaisia dokumentteja, todistuksia ja muita muistiinpanoja.⁵ Kirjeenvaihtojen osalta aineisto on järjestetty pääsääntöisesti kirjeen vastaanottajan henkilöarkistoon, joten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa Kilven kirjoittamia kirjeitä on myös muiden aikaisten henkilöarkistoissa, kuten esimerkiksi kirjailija V. A. Koskenniemen arkistossa.

Samasta syystä Kilven aineistoa on levinnyt myös muihin arkistorganisaatioihin Kilven kirjeiden vastaanottajien nimiä kantaviin kokoelmiin. Näistä aineistokokonaisuuksista merkittävimpiä ovat Larinkyöstin kokoelma Hämeenlinnan kaupunginmuseon arkistossa, Kaarlo Atran kokoelma Kansalliskirjastossa sekä yksityiset kokoelmat Kustavissa (Tukkilan perhearkisto sekä Kunnaraisten perhearkisto).⁶ Kansallisarkistossa Otavan kokoelmassa säilytetään suurinta osaa Kilven kirjeenvaihdosta kustantajan kanssa, osa taas on SKS:n arkistossa. Lisäksi Kansallisarkiston Turun toimipaikassa säilytetään pienehköä

5 ”Arkisto sisältää teosten käsikirjoituksia, luonnoksia ja katkelmia, artikkeleita, esseitä ja muita kirjoituksia, puheita, kirjeenvaihtoa, henkilökohtaisia asiakirjoja, toiminta-asiakirjoja, lehtikirjoituksia, valokuvia ja muiden aineistoja. Arkiston (teksti)aineiston laajuus on 2,26 metriä ja se koostuu 23 arkistokotelosta.” (Arkiston järjestystyöstä vastanneen Ilkka Välimäen sähköpostitiedonanto 15.11.2022.)

6 Lisäksi SLS:n arkistossa on joitakin Kilven kirjoittamia kirjeitä.

Kilven henkilöarkistoa. Merkittävä osa Volter Kilven työelämän arkistosta kuuluu Turun yliopiston keskusarkiston kokoelmiin; aineisto sisältää työasiakirjojen lisäksi myös kirjeet, jotka Kilpi on lähettänyt Turun yliopiston kirjastonhoitajan ominaisuudessa. Opiskeluvuosiin ja kirjastouraan liittyvää aineistoa Helsingin yliopiston ja ylioppilaskunnan kirjaston ajalta löytyy Helsingin yliopiston keskusarkistosta ja Turun kaupunginkirjaston osalta Turun kaupunginarkistosta sekä Turun kaupunginkirjaston arkistosta. Lisäksi yhä Kilven jälkeläisten hallussa on merkittäviä osia tärkeää henkilökohtaista aineistoa, kuten kirjeitä, valokuvia ja asiakirjoja.⁷

Varsinaisten Kilpeen liittyvien arkistoaineistojen lisäksi menneen sosiaalisen elämän ymmärtämiseksi olen tutustunut laajasti Kansalliskirjaston ylläpitämään digitaaliseen sanomalehtiarkistoon, jonka hakutoiminto antaa helpon ja kohtuullisen luotettavan tavan haravoida laajasti sitä, mitä Kilpi on sanomalehtiin kirjoittanut tai mitä hänestä on kirjoitettu.⁸ Hieman vastaavaa, mutta selausmetodista johtuen paljon epätarkempaa anekdoottiarkistoa olen muodostanut Kilven aikalaisien muistelmista.⁹ Omaan Volter Kilpeä koskevaan arkistooni kuuluu muistiinpanoja myös toisenlaisista arkistodokumenteista, kuten sairauskertomuksista ja koulujen päiväkirjoista, jotka ovat eri tavoin auttaneet Kilven sosiaalisen elämän jäljille. Tällaisia aineistoja olen löytänyt muun muassa Turun klassillisen lyseon, Kustavin ja Turun seurakuntien, Helsingin kaupungin sekä Turun kaupungin arkistoista. Tutkijoiden vuosien varrella kartuttamat omat tutkimusarkistot ylittävät eri arkistojen organisaatorajat ja muodostavat rikkaita kokonaisuuksia. Kuitenkin ne usein tutkijan työn päättyessä monilta osin katoavat ja muuttuvat hiljaisiksi, sillä ilman riittävän järjestelmällistä tai ulkopuoliselle avautuvaa arkistointimetodia arvokas tutkimusaineisto on vain läjä työläästi jär-

7 Tarkemmin Kokko 2022, 676–680.

8 Toki on muistettava virhemahdollisuudet kirjoitusasussa, tavutuksessa tai toisinaan epäselvässä ladonnassa.

9 Tarkoitan julkaistuja muistelmateoksia, kuten Huugo Jalkasen *Kirjallinen kevät* (1956), erilaisia elämäkertoja ja historiateoksia kuten esimerkiksi Vesa Vareksen Turun yliopistoa käsittelevät historiateokset (2017 & 2020) sekä arkistoista löytyviä muistiinpanoja, esimerkiksi Viljo Tarkiaisen päiväkirjamerkintöjä, joiden Kilpeä koskevat sivut ovat säilyneet Vilho Suomen tutkimusaineiston yhteydessä (SKS KIA. Vilho Suomen arkisto, Tarkiainen Viljo: Tietoja Volter Kilvestä).

jestettäviä sekalaisia muistiinpanoja, joita ei välttämättä edes luovuteta millekään arkisto-organisaatiolle.

Arkistoni Kilven arkistosta on muodostunut etsimällä. Varsinaisesti Volter Kilpeen suoraan liittyvät tai hänen henkilöarkistoaan sisältävät aineistokokonaisuudet on helppo löytää olemalla suoraan yhteydessä arkistoihin. Kilven aineistokokonaisuuksiin sisältyvät vastaanotetut kirjeet antavat puolestaan johtolankoja siihen, keiden aikalaisten aineistoista Kilven vastauskirjeitä tulee etsiä tai minkä organisaatioiden henkilöarkistot tai kokoelmat (tai yksityishenkilöiden hallussa olevat arkistoa-aineistot) mahdollisesti sisältävät aineistoa Kilvestä. Etsintäni tuloksena muutamia yksityishenkilöiden hallussa olleita aineistoja siirtyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Toisaalta välillä vedin vesiperän. Esimerkiksi Kilven kirjeet hänen nuoruudenystävälleen Juho Päiwiölle ovat Päiwiön jälkeläisten tietojen mukaan kadonneet viimeistään kuolinpesän kirjojen myynnin yhteydessä.

Kilven arkistoon kuuluu myös valokuvia, jotka ovat menneen elämän jäljille pyrkivän apuna toisinaan korvaamattomia. Yleisölle avoimista kokoelmista Volter Kilpeen liittyviä valokuvia löytyy ainakin Museoviraston Kuvakokoelmista, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta sekä Turun yliopiston mediapankista. Roland Barthesin tulkinnan mukaan valokuva todistaa menneisyyden olemassaolosta erityisellä tavalla, sillä se kykenee samaan aikaan sekä olemaan kohteensa että viittaamaan siihen. Tästä syystä valokuvaa on mahdollista pitää sen kuvaaman kohteen materiaalisena ja fyysisenä jatkeena, minkä vuoksi se tuntuu tarjoavan katsojalleen erityisen yhteyden sen esittämään kohteeseen. (Barthes 1983, 76–81; Savolainen 2022, 201.) Valokuvat toimivat todisteina menneisyydestä ja voivat vahvistaa tai kyseenalaistaa muiden dokumenttien, kuten esimerkiksi kirjeiden, kertomia tapahtumia.

Yleisesti on todettava, että Kilven elämästä lähemmin kertovat valokuva-albumit ovat vielä yksityishenkilöiden hallussa. On ymmärrettävää, että valokuvan erityinen luonne menneen elämän säilyttäjänä tekee kuva-aineistoista usein sellaisia, että niitä halutaan säilyttää ja vaalia suvun tai läheisten omistuksessa. Perheen haltuun pitkään kuulunut valokuva-albumi voi toimia eräänlaisena tunnearkistona, joka avaa



Kuva 4. Volter Kilpi ja Hilja Vanhakartano puussa vuonna 1905. Lähde: Matti Kilven yksityisarkisto.

suvun omaa historiaa (Magga 2022, 235). Kilvenkin elämän tutkimisen kannalta kuvat antavat mahdollisuuden päästä lähemmäksi kirjailijan arkea, ja on ollut arvokasta, että suku on antanut mahdollisuuden tutustua albumeihin ja käyttää niiden sisältämiä otoksia. On ollut valaisevaa ja lisäksi hauskaa löytää valokuvia tietyistä Kilven kirjeissä kerrotuista tapahtumista, joita olisi ollut vaikea kuvitella ilman valokuvan tuomaa apua. Tällaisina voin mainita erityisesti kaksi kuvaa.

Ensimmäisessä varsin epäselvässä kuvassa näkyy kaksi ihmistä, mies ja nainen, puuhun kiivenneinä. Tilanne mainitaan Volter Kilven kirjeessä Hilja Vanhakartanolle 22.–23.5.1905 (SKS KIA):

Ja minulla kun olisi ollut halu puhua niin monesta asiasta teidän kanssanne, olisin pyytänyt teiltä, ettette oikein paljon suuttuisi minulle sen valokuvan tähden, muistattehan siellä kun puussa istuimme. Jos olisin tohtinut, olisin pyytänyt serkultanne kaikki kuvat ja hävittänyt ne, senverran sain sentään toimeen, ettei kukaan muita niitä saanut. Oli niin ajattelematonta minulta tulla sinne istumaan, ettette vaan oikein äärettömästi minulle suuttuisi!

Toisista erillään sekä kuva että kirje jäisivät ymmärtämättä, mutta yhdessä lähteet vahvistavat toisiaan, jolloin menneisyyden tapahtuma muuttuu tutkijan näkökulmasta todellisemmaksi. Kuvan ihmishahmot ovat epäselviä, mutta kirje todentaa, että puuhun ovat kiivenneet Volter Kilpi ja Hilja Vanhakartano. Kuvan ottamisen aikaan Kilpi ja Vanhakartano asuivat samassa täysihoitolassa Helsingissä. He eivät seurustelleet, joten heidän vetäytymisensä kahdenkeskeiseen yhdessäoloon oli yllättävää ja herätti kiinnostusta muissa asuintovereissa.

Toisessa kuvassa (kuva 5) näkyy Volter Kilpi perheensä kanssa pukeutuneina asuihin, jotka vaikuttavat jokseenkin kummallisilta. Volter Kilven poika Jaakkima Kilpi piti aikanaan kirjaa perheen valokuvien negatiiveista. Negatiiveja on jäljellä myös sellaisista kuvista, joita ei ole sijoitettu valokuva-albumiin esimerkiksi siitä syystä, että ne olivat tärähtäneitä tai vaikka valotukseltaan epäonnistuneita. Jaakkima Kilpi varusti numeroimansa negatiivit usein myös jollakin selityksellä tilanteesta. Näin pystyy valokuva-albumeita laajemmin seuraamaan, mitä tilanteita perhe taltioi filmille. Tämän kuvan negatiivin kohdalle Jaakkima Kilpi on merkinnyt selityksen ”Perhe maskeerattuna”. Kuva löytyy myös perheen albumista. Tapahtumapaikkana on taustalla näkyvä perheen kesähuvila Lintukoto Kustavissa. Kustavin huvilayhdyskunnan kesken järjestettiin erilaisia illanviettoja, joita on kuvattu lyhyin maininnoin eri lähteissä. Tässä kuvassa Kilven perhe on 1930-luvun puolivälissä pukeutunut naamiaisiksi varten asuista päätellen merirosvoiksi. Jaakkima Kilven selittävä maininta auttaa katsojaa kiinnittämään huomionsa kuvassa olevien vaatetukseen. Kuvasta saa jonkinlaisen käsityksen siitä, miten Kilven perhe valmistautui illanviettoihin, tässä tapauksessa naamiaisiin.

Tämän luvun kannalta olennaisimmat osat Kilven lukuisiin eri henkilöarkistoihin ja kokoelmiin levittäytyvästä arkistosta ovat ne, jotka valottavat hänen sosiaalista verkostoaan ja toisaalta hänen henkilökohtaista kokemustaan siitä. Kilven sosiaaliin suhteisiin pääsee jollain tasolla käsiksi erityisesti kirjeaineistojen kautta. Kirjeet ovat ikään kuin näkyviä jälkiä menneisyyden sosiaalisista verkostoista. Kirjeiden lisäksi Kilpi on jäljentänyt kokemuksiaan myös lyhyen omaelämäkerrallisen kirjoituksen ja siihen liittyvien muistiinpanojen muodossa. Varsin olennaisesti Kilven elämän sosiaalisesta puolesta kertovat lisäksi hänen



Kuva 5. Kilven perhe merirosvoksi naamioituneina 1930-luvun puolivälissä.
Lähde: Matti Kilven yksityisarkisto.

sanomalehtikirjoituksensa, mahdolliset vastineet Kilven kirjoituksiin sekä muut sanomalehtikirjoitukset, jotka kommentoivat eri tavoin Kilven asemaa tai verkostoa. Sanomalehtien avulla on myös mahdollista seurata Kilven julkista uraa, johon liittyi muun muassa luottamustoimia ja esitelmätilaisuuksia.

Ystävyyttä vailla kirjeitä, kirjeitä vailla ystävyyttä

Käsitys Kilven eristyneisyydestä kirjallisista piireistä, hänen kirjallinen yksinäisyytensä, saa jonkinlaista kriittistä vastavaloa jo Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston luetteloista. SKS:n arkistossa Kilven henkilöarkistoon sisältyy hänen kirjekokoelmansa, jonka luettelosta löytyy varsin monen aikakaudella vaikuttaneen kirjailijan nimi. Kilvelle kirjoittaneisiin kirjailijoihin lukeutuvat muun muassa Larin-Kyösti, Viljo Kojo, L. Onerva, Juhani Aho, Juhani Siljo, Aarni Kouta, Ilmari Kianto, V. A. Koskenniemi, Maila Talvio (Mikkola), Lauri Viljanen, Fanny Davidsson, Kaarlo Atra, Ain’Elisabeth Pennanen, Huugo Jalkanen, Bertel Gripenberg, Elmer Diktonius sekä Yrjö Hirn.

Pelkkä kirjeluetelo ei luonnollisestikaan paljasta, minkälaiset suhteet Kilvellä kenenkin kanssa oli. Suomalaiset sivistyneistöpiirit olivat Kilven aikaan pienet: vaikka polut eivät suoraan ristenneet, jonkinlaisen etäisen tuttavuuden aiheutti usein pelkkä elämien rinnakkaisuuskin esimerkiksi opiskeluvuosina yliopistossa.¹⁰ Joka tapauksessa jo pelkkä kirjailijakontaktien määrä kirjeluetelossa viittaa siihen, ettei Kilpi ollut aikalaisilleen vieras. Yleisemmin Kilven arkiston perusteella Kilven yksinäisyys ei ainakaan tyystin johtunut siitä, etteikö halukkaita ystäviä olisi mahdollisesti löytynyt (Suomi 1952, 71). Pääinvastoin kirjeenvaihtonsa ja muiden henkilökohtaisten muistiinpanojensa perusteella Kilpi on ollut

¹⁰ Esimerkiksi Kilpi ja kansanedustaja Heikki Ritavuori osallistuivat samaan Länsisuomalaisen osakunnan kansanvalituskomiteaan, jolloin tulivat toisistaan tietoisiksi. Ei ole tiedossa, että Ritavuori ja Kilpi olisivat muuten olleet yhteydessä keskenään. Yhteys opiskelualjalta kuitenkin ilmeisesti mahdollisti sen, että Kilpi otti ja sai Ritavuoreen yhteyden, kun halusi sisällissodan kestäessä keskustella Suomen valtiomuotoon liittyvistä kysymyksistä. (KK, Länsisuomalaisen osakunnan arkisto/ Kansanvalituskomitean pöytäkirjat.) Kyse on lähinnä vuodesta 1898. Heikki Ritavuoren nimi oli opiskeluvuosina Heikki Rydman. (Kokko 2022, 335–337.)

varsin hyvin verkostoitunut toimija. Kilven arkistoon sisältyvistä erilaisista kirjemuotoisista yhteydenotoista ja Kilven ystävällisen torjuvista reaktioista niihin saa vaikutelman, että Kilpi itse lopulta vieroksui monia yhteydenottoja, eikä ystäväystynyt kuin harvojen kanssa.¹¹ Kilpi totesi, että useimmissa kohtaamisissa hän ei löytänyt yhteyttä keskustelukumppaniin. Hän piti itseään sosiaalisena, mutta ei kyennyt jakamaan itseään kaikille. (SKS KIA. Volter Kilven kirje Sampo Haahtelalle 4.5.1938.)

Kilven tavallaan yksisuuntaiseksi hahmottuva suhde muihin kirjailijoihin näkyy kirjeenvaihtoa lukiessa. Kilpi toimi ateljeekriitikkona kollegoilleen. Esimerkiksi Larin-Kyösti, Viljo Kojo sekä myöhemmin jopa Juhani Aho luetuttivat Kilvellä tekstejään. Kilpi itse ei tietävästi luetuttanut tekstejään ulkopuolisilla. Jonkinlaisena poikkeuksena oli Kilpeä yliopistossa opettanut Eliel Aspelin, joka luki Kilven esikoisteos *Bathseban* käsikirjoitusta ennen sen julkaisua. (SKS KIA. Volter Kilpi veljilleen 2.4.1900; Kokko 2022, 130.) Myöhemmin Kilpi koetteli tekstejään lähinnä lukemalla niitä ääneen tuttavapiireissään (Kokko 2022, 395).¹²

Ystävyysuhteiden tai niiden jättämien jälkien tulkitseminen totuudenmukaisesti ei ole jälkikäteen itsestään selvää. Arkistoihin tallentuneet jäljet voivat olla harhaanjohtavia. Tämän osoittaa esimerkiksi Volter Kilven ystävyysuhteiden kirjailija Juhani Siljon kanssa. Vilho Suomelle Kilpi nimesi Siljon yksiselitteisesti ainoaksi kirjalliseksi ystäväkseen (Lyytikäinen 1993, 70–73, Volter Kilven kirje Vilho Suomelle 3.10.1937).¹³ Tuttavuus sai alkunsa ilmeisimmin Helsingin Ylioppilaskunnan kirjastossa vuonna 1911, jolloin Siljo liittyi Kilven vuosina 1906–1911 johtaman kirjaston henkilökuntaan (Kokko 2022, 282). Arkistot eivät kuitenkaan anna paljoa lisätietoa tämän Kilvelle ilmeisen tärkeän ystävyysuhteen laadusta. Läheinen ystävyys ei näy esimerkiksi runsaana kirjeenvaiht-

11 Esimerkiksi Ilmari Kiannon yhteydenotot liittyen tämän omiin kirjoihin tai kutsusta osallistua Maalaisliiton jutteluseuraan. Ilmari Kiannon kirjeet Volter Kilvelle, SKS KIA; Assmann & Assmann 1999, 97–98. Volter Kilpi Anto Säynäslahdelle 4.3.1908; Kokko 2022, 264–265.

12 *Alastalon salissa* -teosta luki Kilven ohella tarkastusvaiheessa myös Kilven tytär Riitta Kilpi, jota Kilpi kiitti avusta kirjeitse 7.10.1933 (yksityinen kokoelma): ”Kiitos sinulle korrehtuurin luvusta: se oli erittäin hyvä apu minulle! Olen paljon turvallisempi nyt siitä, että ainakin olemme tehneet parhaamme karsiaksemme kirjaa. Mutta ikävää työtä se oikoluku on!”

13 Henkilökohtainen ystävyys käy ilmi myös Kilven kirjoittamasta muistikirjoituksesta Juhani Siljolle (*Valvoja* 2–3/1918).

tona. Tämä on täysin ymmärrettävää, sillä on todennäköistä, että kirjailijat ovat viettäneet aikaa yhdessä, eivätkä ole kirjoittaneet toisilleen kuin harvoin. Kun asiaan osaa kiinnittää erityistä huomiota voi havaita, että Siljon lähettämät lyhyet kirjekortit kielivät välittömästä ystävydestä, mutta ilman taustatiedon antamaa tulkintavihjettä tämä sävy saattaisi helposti mennä ohi selatessa niukkoja säilyneitä viestejä. Arkistosta voi päätellä, että sinunkaupat on solmittu joskus 16.10.1912–29.3.1914 välillä, sillä Kilven kirjeluonnoksessa Siljolle 16.10.1912 tervehdys on vielä muodossa ”K. Herra Kirjailija J. Siljo!”, mutta 29.3.1914 kirjoitetussa kirjeessä tervehdys kuuluu ”H.V.!” eli ”Hyvä Veli!” (SKS KIA. Volter Kilven ja Juhani Siljon kirjeet). Kilven vaimolleen Hiljalle 9.9.1917 (SKS KIA) kirjoittamaan kirjeeseen on tallentunut tieto siitä, että Siljo kyläili Kulosaassa Kilven luona ja viihtyi tämän kanssa koko päivän. Lisäksi Juhani Siljon kuoltua sisällissodassa saamiinsa vammoihin 3.5.1918 Siljon elämänkumppani Ain’Elisabeth Pennanen oli Kilpeen yhteydessä Siljon paperien järjestämisestä (SKS KIA. Ain-Elisabeth Pennanen kirjeet Volter Kilvälle). Arkistoon tallentuneet jäljet ystävydestä ovat hajanaisia, ja ilman Kilven eri yhteyksissä mainitsemaa tietoa ystävyden merkityksestä olisi tutkijan pelkästään arkistossa säilyneen Siljon ja Kilven kirjeenvaihdon valossa haastavaa havaita, että juuri Siljo oli Kilvälle erityisen läheinen.

Vastakkaisen esimerkin tarjoaa kirjailija ja taidemaalari Kaarlo Atran ja Kilven välinen tuttavuus ja sen jättämät jäljet arkistoon. Atra kirjoitti Kilvälle sinnikkäästi vuosien ajan, mutta miesten välit eivät varsinaisesti syventyneet. Tuttavuudesta jäi runsas kirjeaineisto (SKS KIA sekä KK. Kaarlo Atran ja Volter Kilven kirjeet), ja lisäksi Atra maalasi Kilven muotokuvan vuonna 1906.¹⁴ Tutkijana käsitykseeni Kilven laimeasta suhtautumisesta Atran ystävyteen vaikuttaa tietoisuus siitä, että vuonna 1916 Kilpi avasi *Valvojassa* käsitystään Atran taiteellisesta tasosta imartelematta kohdettaan. Kilpi kuvasi Atran olevan keskinkertainen ja tekotaiteellinen kirjailija, joka kuitenkin pärjäsi ja loi ympärilleen kokonaisen

14 Atran maalaama muotokuva Volter Kilvestä kuuluu Suomen Kansallismuseon kokoelmiin.

seurakunnan.¹⁵ Kun Kilven ja Siljon tärkeäksi nimetyn ystävyyden merkitys ei arkistoissa näy yksityiskirjeiden laadussa tai määrässä, Kilven ja Atran ystävyyden kohdalla tilanne on päinvastainen. Ilman muista lähteistä saatua tietoa runsas ja monen vuoden varrelle sijoittuva kirjemateriaali Kilven ja Atran välillä voisi saada tutkijan uskomaan, että he olisivat olleet läheisiä ystäviä. Kilven kommentit muissa yhteyksissä ohjaavat tutkijan havainnoimaan, miten lyhyesti ja ympäröiväisesti kirjeenkirjoittajana tavallisesti kovin runsassanainen Kilpi Atralle kirjoitti.

Menneisyyden ystävyyssuhteiden merkitystä arkistoaineiston kautta arvioitaessa tutkijalta edellytetään herkkyyttä ja tarkkuutta tulkita pieniä nyansseja. Apua aineiston tulkintaan on syytä etsiä aiemmasta tutkimuksesta tai muusta kirjallisuudesta. Edelliset esimerkit kuvastavat hyvin sitä vuoropuhelua, mitä tutkija käy arkistoaineiston ja tutkimuskirjallisuuden välillä. Arkisto antaa mahdollisuuden arvioida uudelleen kirjallisuudessa tutkimuskohteesta aiemmin muodostettuja tulkintoja, toisaalta tutkimuskirjallisuus vaikuttaa tutkijan havaintoihin ja tulkintoihin arkistosta.

Aktiivinen ja aktivistinen Kilpi

Kilven lukuisat yksinäisyyden ja sivullisuuden kokemuksia korostavat kuvaukset ohjaavat helposti tulkitsemaan, että Kilpi olisi pysytellyt syrjässä julkisista keskusteluista tai että hän olisi ollut omana aikanaan jollain tavoin kulttuurikeskusteluiden ulkopuolelle jäävä henkilö. Arkistotutkimus osoittaa tämän käsityksen kuitenkin monelta osin vääräksi. Kilpi toimi julkisuudessa varsin aktiivisesti. Hän osallistui mielipiteenvaihtoon kirjoittamalla sanomalehtiin sekä ottamalla yksityisesti yhteyttä päättävissä asemissa oleviin henkilöihin. Kirjastomiehenä Kilpi oli luonnollisesti aktiivinen kirjastoasioissa, mutta hän kommentoi vuosien varrella ahkerasti myös muun muassa Suomen hallitusmuotokeskustelua, Kansallisteatterin johtajakysymystä sekä kieliriitaa suomen- ja

¹⁵ Kilven kirjeitä Atralle lukiessa voi havaita, että Kilpi joutui usein pahoittelemaan Atralle olevansa tälle kirjevelassa. Kilven mittakaavassa Atra sai myös vastaanottaa varsin lyhyitä kirjeitä. Sikäli, kun Kilpi kommentoi Atran taiteellista työtä, hänen arvionsa olivat suopeita mutta välinpitämättömiä.

ruotsinkielisten välillä.¹⁶ Kilven halu ja kyky käyttää omia sosiaalisia verkostojaan tehokkaasti yksityiseen vaikuttamiseen rikastaa kuvaa Kilven yksinäisyydestä. Hän koki olevansa yksinäinen, mutta halutessaan hän sai yhteyden esimerkiksi suomalaisen poliittisen elämän avainhenkilöihin. Tämä Kilven aktivistiseltakin näyttävä toiminta toisaalta osoittaa Kilven verkostoituneisuuden, toisaalta heijastaa ajan suomalaisen sivistyneistön pienuutta.

Yksi hyvä esimerkki Kilven toimintatavasta on hänen työnsä monarkian ajamiseksi Suomen valtiomuodoksi sisällissodan päätyttyä. Kilpi kertoo tarinan toiminnastaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon tallennetussa julkaisemattomassa kirjoituksessa ”Esipuhe Post festum”. Kilpi oli sisällissodan kestäessä päätenyt kannattamaan Suomen valtiomuodoksi monarkiaa. Hän kirjoitti sodan kestäessä yhteiskunnallisen teoksen *Tulevaisuuden edessä* (1918), jossa hän esitti ratkaisunsa Suomen valtiollisten kysymysten suhteen. Sodan lähetessä loppuaan Kilpi oivalsi, että käsillä olivat ratkaisevat hetket ja kirjan ilmestyminen kestäisi liian kauan. Kilpi päätti ryhtyä itsenäisesti toimiin edistääkseen kirjassa esittämiensä monarkiaa puolustavien ajatustensa tunnettuutta. Maaliskuussa 1918 hän jäljensi muutaman kappaleen kirjansa hallitusmuotoa käsittelevää lukua ja lähti tapaamaan mahdollisia tulevaisuuden päättäjiä, jotka piileskelivät eri puolilla Helsinkiä.

Kilpi selvitti eri piirien keskeisten hahmojen piilo-osoitteet ja kävi tapaamassa valtioneuvos J. R. Danielson-Kalmaria, senaattori Rabbe Wredeä, toimittaja Kaarlo Koskimiestä sekä tuomari Heikki Ritavuorta. Ritavuoren kautta Kilpi sai kuulla kirjoituksensa saavuttavan myös senaattori K. J. Ståhlbergin, joten tämän luokse hän ei tehnyt erillistä visiittiä. Kilpi muisteli toimintaansa jälkikäteen:

Olin täten tehnyt sen, minkä minä kohdaltani voin saattaakseni ajatukseni minun saavutettavissani olevien piirien tietoon, ja jäin tämän jälkeen pelkästään odottavalle kannalle. Helsingin vapau-

¹⁶ Kilpi kommentoi myös lukuisia muita aiheita, kuten kirjallisuuspalkintoja, Kustavin kunnan kehittämiseen liittyviä asioita, Turun yliopiston perustamiseen liittyviä kysymyksiä tai kirjoitti erilaisia puolustuspuheita, jos koki jotakuta ihmistä loukatun julkisuudessa väärin perustein (Kokko 2022, passim).

tumisen jälkeen ja porvarillisten lehtien päästessä taas ilmestymään, aloitti senaattori K. J. Ståhlberg kohta *Helsingin Sanomissa* artikkelisarjan, jossa mm. oli tiukkaa polemiikkaa esittämääni monarkia-ajatusta vastaan. Vasta toista viikkoa myöhemmin, kun mielialoja oli tarpeeksi sondeerattu, julkaisi *Uusi Päivä* minun artikkelini, jonka perusajatusta vastaan jo ennen sen ilmestymistä oli polemisoitu. En tiedä, lienenkö minä paljon parjatun kuningasajatuksen ensimmäinen esittäjä. Todennäköisesti liikkui ajatus ikään kuin ajan ilmassa. Mutta pelkästään omilta pohjiltani minä olin ajatukseen saapunut. (SKS KIA. Kotelo 10. VK/*Tulevaisuuden edessä*, esipuhe post festum.)

Kilpi korosti, että oli päätynt hallitusmuotoesitykseensä itsenäisesti. Oli totta, että ajatuksia monarkiasta ei mainittu julkisessa keskustelussa ennen Kilven mainitsemaa ajankohtaa.¹⁷ Taustalla oli kuitenkin toimijoita, jotka olivat valmistelleet saksalaisen kuninkaan nimeämistä Suomeen jo pidemmän aikaa.¹⁸ Kilvestä tuli yksi monarkian julkisista puolustajista, johon viitattiin monissa sanomalehtikeskusteluissa. Arkistosta löytynyt muistelma valaisee kuitenkin uudella tavalla sitä, miten aktiivisesti Kilpi asiassa toimi: hän ei tyytynyt pelkkään sanomalehtikirjoitteluun, vaan oli myös suoraan yhteydessä päättäjiin.

Esimerkki Kilven toiminnasta sisällissodan aikana haastaa mielenkiintoisesti käsityksen hänen asemastaan suomalaisten kulttuuripiirin ulkopuolella. Epäselvässä tilanteessa sisällissodan kestäessä hänen oli mahdollista selvittää keskeisten suomalaisten poliitikkojen osoitteet ja päästä tapaamaan heitä. Hänet otettiin vastaan, ja hän sai esittää asiansa heille suoraan. Esimerkiksi Heikki Ritavuori ja Kilpi tiesivät toisensa opiskeluvuosilta, jolloin he kuuluivat säännöllisesti kokouksia pitäneeseen Länsisuomalaisen osakunnan kansanvalistuskomiteaan (KK, Länsisuomalaisen osakunnan arkisto/Kansanvalistuskomitean pöytäkirjat, lähinnä vuodelta 1898). Kilpi toimi vastaavalla tavalla muissakin tilan-

17 Vesa Vares mainitsee tutkimuksessaan, että käydessään läpi kymmenittäin johtavien poliitikkojen yksityisarkistoja ja vuosien 1917–1918 lehtiä ja muita julkaisuja, käytännössä missään ei edes pohdittu monarkian mahdollisuuksia. Vasta sisällissota muutti tilanteen. (Vares 1998, 53.)

18 Vanhemman polven aktivistiryhmässä oli muutamia henkilöitä, jotka olivat jo vuonna 1914 esittäneet, että Suomen kuninkaaksi olisi saatava saksalainen Hohenzollern (Hentilä & Hentilä 2016, 291).

teissa. Arkistotutkimus osoittaa, että Kilpi hyödynsi henkilökohtaista vaikuttamista myös pohdittaessa kysymystä Kansallisteatterin johtajasta. Arkistomateriaali täydentää Kilvestä julkisen toiminnan kautta muodostettua kuvaa. Hän pohti asioita itsenäisesti ja monitahoisesti muodostaen vankan henkilökohtaisen mielipiteen. Tämän jälkeen hän kirjoitti asiasta julkisesti mutta toimi myös kulisseyksissä ja lähestyi suoraan avainhenkilöitä. Kilpi uskoi yksilön voimaan. Hän uskoi, että ihmisellä oli mahdollisuus vaikuttaa ja myös vastuu jakaa eteenpäin päätelmiensä tulokset.

Hiljaisuuksia ja melua Volter Kilven arkisto(i)ssa

Volter ja Hilja Kilven kirjeenvaihto oli pitkään yksityisessä omistuksessa. Ainoana tutkijana sen oli saanut käyttöönsä Vilho Suomi, jonka vuonna 1952 julkaistun teoksen *Nuori Volter Kilpi* lähdeviitteistä käy ilmi, että aineisto oli laaja ja ilmeisen kokonaisena säilynyt (Suomi 1952, 304).

Paljon muitakin Kilven arkistoon kuuluvia tärkeitä aineistokokonaisuuksia on ollut ja on yhä yksityisessä omistuksessa, eikä niiden siirtäminen yleisölle avoimeen arkistoon ole ollut yksiselitteinen kysymys. Ulla-Maija Peltonen (2021, 226–230) muistuttaa, että arkistoamattilaisten ammattitaitoa ja eettistä arviointia tarvitaan erityisesti silloin, kun aineisto käsittelee arkaluonteisia asioita, intiimielämää, sairauksia, mielenterveyttä tai väärinkäytöksiä. Kyse ei kuitenkaan ole ainoastaan selvästi intiimeihin tai yksityisiksi luokiteltuihin alueisiin liittyvistä kysymyksistä. Usein aivan tavallinen perhe-elämä ja yksityiset arjen käänteet, jotka tutkijalle näyttäytyvät ainoastaan mielenkiintoisina ja viattomina kirkastavina yksityiskohtina, saattavat omaisille aiheuttaa halun suojella yksityistä muistoa, yksityistä kokemusta menneisyydestä, yksityistä oikeutta muistaa oma ja oman suvun menneisyys tietyllä tavalla. Näissä kysymyksissä korostuu tutkijan asema kunnioittavana vieraana tutkimuskohteensa arkistossa. On syytä muistaa, että aineisto, joka mahdollisesti toisi tarvittavan palapelin palan omaan tutkimukseen, voi olla jollekin toiselle henkilökohtaista elettyä elämää.

Suuri osa Kilven aineistosta on vähitellen löytänyt tiensä arkistoihin, mutta edelleen tämän kirjan ilmestyessä yksityisten henkilöiden hallussa on merkittäviä aineistoja. Näiden yksityisten materiaalien soisi vähitellen siirtyvän julkisiin arkistoihin, jotta ne olisivat tasapuolisesti tutkijoiden ulottuvissa, eivätkä katoaisi niitä säilyttävien ihmisten (olivat nämä sitten omaisia tai tutkijoita) mukana mahdollisesti lopullisiksi hyljaisuudeksi, kadotetuiksi mahdollisuuksiksi kertoa menneisyydestä. Yksityishenkilöt ovat aineistojen säilyttäjinä epävarmempia kuin ammattimaisesti hoidetut arkistot ennen kaikkea jatkuvuuden puutteen vuoksi. Jos perimätieto aineiston merkityksestä katkeaa, aineistoa ei välttämättä osata säilyttää, vaikka sitä ei tarkoituksella haluttaisikaan hävittää.¹⁹

Yksi Kilven arkistoa pitkään vaivannut hyljaisuus, tärkeiden yksityisten kirjeenvaihtojen puuttuminen yleisölle avoimista kokoelmista tai arkistoista, on tulkintani mukaan saattanut osaltaan luoda tietynlaista viinoutumaa Kilven henkilöhaamon kuvauksiin. Volter Kilven kirjeenvaihto painottui monen muun aikalaisen tavoin yhteydenpitoon perheen ja sukulaisten kanssa. Koska Kilven suvun kirjeenvaihto on pitkään puuttunut arkistoista, ja lisäksi tutkimus on ollut ensisijaisesti kiinnostunut ammatillisesta puolesta, ovat nämä yksityisiksi leimatut kirjeenvaihdot vähemmän tutkittuja. Näin on ohitettu tärkeitä puolia Kilven elämästä ja ehkä ainakin osin unohdettu myös se, että Kilven puoliso, erityisesti ensimmäinen vaimo Hilja Kilpi, olivat myös hänen taiteellisen työnsä kannalta merkittäviä keskustelukumppaneita.

Volter Kilpi kuuluu kirjailijana ja koulutettuna miehenä arkistohistorian suosimaan ryhmään, siihen valikoituun eliittiin, jonka aineistoa on pidetty vaalimisen arvoisena.²⁰ Kokemukseni Kilven arkiston parissa ovat auttaneet ymmärtämään käytännön tasolla myös sen, että edes sijoittuminen yleisölle avoimeen arkistoon ei automaattisesti tee aineistosta tasa-arvoisesti ja helposti tutkijoiden käytössä olevaa hyvin järjestettyä kokonaisuutta. Aineiston tutkimuskäyttöön vaikuttaa olennaisesti se, minkälaiset kuvailutiedot siitä laaditaan. Järjestämättömät

19 Näin on käynyt esimerkiksi Juho Päiviön kirjeaineistolle, joka mahdollisesti sisälsi Kilven kirjeitä. Myös ainakin Kilven ja hänen toisen vaimonsa Gunborg Grönroosin väliset kirjeet on todennäköisesti hävitetty niitä säilyttäneen Vilho Suomen kuoltua.

20 Ks. arkistohistoriasta Peltonen 2021, passim, erityisesti 220–226.

aineistot jäävät arkistojen hiljaisiksi osiksi, kun taas tarkoin kuvailut tai peräti digitoidut aineistot muodostuvat helposti tutkittaviksi, arkistojen äänekkäiksi materiaaleiksi. (Mikkola 2021, 170; Peltonen 2021, 231.) Vuoteen 2021 saakka Kilven arkisto Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa oli monin osin järjestämättä. Kilven arkistosta oli olemassa kaksi erillistä luetteloa, jotka oli tehty 1960- ja 1970-luvuilla suurten aineistokokonaisuuksien lahjoitusten jälkeen. Kaikki uudemmat pääosin 2000-luvulla tapahtuneet lahjoitukset kuuluivat Kilven järjestämättömään kokoelmaan, josta ei ollut luetteloa.²¹

Kilven arkiston tilanne Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa on tutkimustyöni kuluessa parantunut suuresti, sillä se on järjestetty uudelleen, ja aiemmin järjestämättömät aineistot on nyt sijoitettu paikoilleen kokonaisuudessa. Olenkin saanut käytännössä havaita, miten erilaista on työskennellä järjestämättömän ja järjestetyn aineiston parissa sekä sen, miten vaikeaa on työskennellä aineiston kanssa, jonka järjestys muuttuu työskentelyn aikana. Järjestämätöntä aineistoa on luonnollisesti vaikea hahmottaa. Ilman luetteloa on hankala saada käsitystä kokoelman laajuudesta, sillä aluksi pitää selvittää arkistokoteloiden määrä, sitten niiden sisältö. Tutkijalle tilanteen tekee vaikeasti hahmotettavaksi se, että pitäisi osata tilata tarvittavat arkistokotelot tutkijasaliin tutkittavaksi, mutta ilman luetteloa siitä, mitä on tilattavissa, joutuu toimimaan ikään kuin sokkona. Tämä oli perustavanlaatuinen ongelma, joka vaikutti suoraan esimerkiksi tutkimustyön ajankäytön suunnitteluun. On vaikea arvioida työtunteja, kun ei ole käsitystä aineiston laajuudesta.

Järjestämätön aineisto voi jäädä myös väliaikaisesti yhdistämättä oikean henkilön arkistoon. Ongelmia Kilven tapauksessa aiheutti esimerkiksi kaksi kotelollista Vilho Suomen hallussa ollutta, osin Kilven itsensä järjestämää, osin Suomen keräämää tutkimusmateriaalia. Koska kotelot olivat tulleet Vilho Suomelta, ne eivät hahmottuneet SKS:n arkistossa osaksi Kilven arkistoa, enkä näin ollen saanut koteloida aluksi käyttööni. Tämä aiheutti hämmennystä, sillä olin toiselta tutkijalta kuullut kyseisestä aineistosta, mutta kaipaamiani aineistoja ei ensin löydetty, koska niitä ei ollut järjestetty eikä sijoitettu Kilven arkistoon. Ongelma ratkesi

21 Volter Kilven arkiston järjestäneen Ilkka Välimäen sähköpostitiedonanto 15.11.2022.

ajan kanssa sinnikkään kyselyni ja pätevän arkistohenkilökunnan ansiosta. Arkistossa oivallettiin Vilho Suomelta saapuneen järjestämättä olleen aineiston olevan tosiasiassa osa Kilven aineistoa.

Aloittaessani laajan tutkimustyön Kilven arkistossa hahmotin itseleni muistiinpanojen avulla yleisluontoisen kartan, jonka avulla saatoin navigoida Kilven osin järjestetyn osin järjestämättömän aineiston parissa. Tein luettelon numeroimattomien koteloiden sisällöstä, joita tilatessa käytin erityisiä itse keksimiäni kuvailevia tunnisteita, kuten esimerkiksi ”se järjestämätön kotelo, jossa lukee lyijykynällä Vilho Suomi ja paljon ylivivattua tekstiä”. Järjestelytyön jälkeen tilanne muuttui. Tuntemani arkistojärjestys lakkasi olemasta, ja aiemmin nimeämättömät kuoret saivat signumit. Järjestelytyö tapahtui hyvässä yhteistyössä arkiston kanssa.²² Keskenäisen ja laaja tutkimustyöni otettiin järjestelytyössä huomioon, ja tavoitteena oli nimenomaan se, että valmiissa työssä olisi mahdollisuus viitata kokonaan järjestettyyn arkistoaineistoon. Tämä tavoite saavutettiin, mikä toivottavasti tekee tulevien Kilven tutkijoiden työn helpommaksi.

Parannustyö aiheutti kuitenkin luonnollisesti mullistuksen omiin viitemerkintöihini. Suurin osa muutoksista oli hyvin hahmotettavissa uusien luetteloiden ja omien muistiinpanojeni merkintöjen vertailutyöllä, eikä vaatinut enää varsinaista aineiston uudelleen tarkistamista tai aineiston osien etsimistä. Jonkin verran jouduin kuitenkin etsimään uudelleen sijoitettuja ja uudelleen nimettyjä aineistoja, mikä tuntui hankalalta, kun aineisto uudelleen järjestettynä muodosti aivan uuden näköisen kokonaisuuden. Tämä merkitsi tietyissä tapauksissa tuntikausien työtä arkistossa, jolloin jouduin etsimään jo käyttämiäni aineistoja uusista yhteyksistä, jotta saisin niiden viitetiedot oikein. Oman tutkimukseni näkökulmasta tämä työ oli ylimääräistä tai ainakin siltä olisi voinut välttyä, jos arkisto olisi ollut järjestettynä jo ennen tutkimustyöni aloitusta. Toisaalta sain havainnoida arkistoa uudelleen järjestettynä ja huomata, miten uusi lukukerta ja uusi yhteys auttaa toisinaan hahmot-

22 Järjestelytyön suoritti Ilkka Välimäki, jolle esitän lämpimät kiitokseni avusta ja yhteistyöstä. Välimäki kuvasi järjestelytyötä seuraavasti: ”Volter Kilven arkiston kokonaisrevisiossa kaikki aineistot käydään lävitse, ne luokitellaan ja järjestetään SKS:n arkiston henkilöarkiston kaavan mukaisesti ja niistä laaditaan uusi luettelo ja kuvailu. Uuteen luetteloon luetteloidaan ja kuvaillaan tiedot myös myöhemmin saaduista aineistoista. Koko arkisto siis kootaan uuteen loogiseen, kaavanmukaiseen järjestykseen.”

tamaan samaa lähettä rikkaammin. Samalla ymmärsin myös hieman enemmän niistä periaatteista, millä mikäkin dokumentti sijoitetaan paikoilleen arkistokokonaisuudessa.

Sain SKS:n arkistosta runsaasti apua tutkimukseeni. Vastaavasti saatoin itse olla apuna Kilven arkiston järjestämisessä. Autoin esimerkiksi tekstiluonnosten ajoittamisessa sekä kirjeiden kirjoittajien tai vastaanottajien tunnistamisessa, koska minun oli laajasti Kilven aineistoon tutustuttuani usein helppo asiayhteydestä tai käsialasta tunnistaa, mistä tekstistä milloinkin oli kyse. Aineiston järjestämisessä yhteistyö arkiston ja tutkijan välillä voi siis parhaimmillaan olla vastavuoroista ja hedelmällistä. Esimerkiksi kirjeiden vastaanottajien ja lähettäjäiden tunnistaminen on kuvailu- ja luettelointityötä, jota yleensä tekee arkisto, mutta johon aineistoon ja kyseiseen historialliseen henkilöön perehtyneellä tutkijalla saattaa olla paremmat valmiudet. Sen sijaan tutkijalla ei yleensä ole riittävää käsitystä arkiston teknisistä muodostusperiaatteista, joten varsinainen järjestäminen kuuluu arkistolle. Vuorovaikutus ja ymmärryksen lisääminen voi joka tapauksessa parantaa sekä tutkijan että arkiston työpyrkimyksiä.

Omassa tutkimustyössäni käyttämäni Volter Kilven arkisto on ollut monin eri tavoin äänekäs ja voimia vievä osa. Näin siis minulle tutkijan roolissa on lukuisten työvaiheiden kautta konkretisoitunut se, että henkilöarkisto on altis muutoksille ja sen säilyttäminen jälkipolville sekä sen järjestäytymisen taso riippuu monista erilaisista seikoista, kuten arvostuksista, politiikasta – sattumastakin.

Keskusteleva arkisto

Terry Cookin vuonna 2011 (608–609, 627) artikkelissaan karrikoima historiantutkija suhtautui arkistoon jonkinlaisena neitseellisenä tiedon lähteenä, josta hän ammensi tietoa kiinnostumatta erityisemmin siitä, minkälaisen prosessin kautta tieto oli arkistokoteloon valikoitunut. Sattumalta oma tutkimuspolkuni Kilven arkistossa alkoi samana vuonna 2011, ja oma kokemukseni on ollut, että aivan alusta saakka Kilven aineisto on tehnyt itsensä näkyväksi minulle ei ainoastaan lähteenä

menneisyyden tapahtumien jäljille, vaan myös eri tutkijoiden eri aikoina järjestämänä kokonaisuutena. Kilven arkisto ei ole ollut aukoton, kokonainen ja hyvin järjestetty, vaan pikemminkin arvoituksellinen, hankalasti hahmottuva ja vaillinainen. Jos suhtauduin jossain vaiheessa Kilven arkistoon ongelmattomana tiedon lähteenä, se oli ennen kuin aloitin tutkimustyöni arkistossa. Arkistoon saavuttuani Cookin kuvaama tilanne muuttui minun nähdäkseni mahdottomaksi, mikä kuvastaa kenties osaltaan sitä myönteistä muutosta, minkä Cook jo artikkelia kirjoittaessaan havaitsi olevan käynnissä.

Kilven arkisto tuntuu elävästi muistuttavan tutkijaansa siitä, että elämä ei muodostu yksioikoisesti eikä siitä näin ollen välttämättä jää jäljelle yksiselitteisiä jälkiäkään. Arkistotutkimus paljastaa, että Kilven yksinäisyyden tai sivullisuuden kokemus ei merkinnyt sosiaalisen verkoston puuttumista. Kuten esimerkit edellä osoittavat, on mahdollista, että tärkeä ystävyysuhde näkyy arkistossa vain harvoina kirjekortteina, kun taas hyvänpäiväntuttu on kirjoittanut lukuisia pitkiä kirjeitä. On myös tärkeää ymmärtää, että ihmisen erillisyyden kokemus ei välttämättä merkitse sitä, että tämä olisi vailla sosiaalisia kontakteja ja mahdollisuutta merkittäväankin vuorovaikutukseen aikakautensa keskeisten vaikuttajien kanssa. Kilven kuvaama yksinäisyyden ja erillisyyden kokemus oli hänelle oleellinen ”peritunto”, joka osaltaan teki hänestä tarkkailijan ja maailman kuvaajan. Se ei kuitenkaan tehnyt hänestä sosiaalisesti tai yhteiskunnallisesti passiivista yksilöä. Kilpeen liitetty sivullisuus tuntuu leimanneen turhan yksipuolisesti käsitystä hänen toiminnastaan. Yksinäiseksi leimautunut henkilö voi ehkä tulla sivuutetuksi myös historiankirjoituksessa, varsinkin jos jäljet toiminnasta jäävät ohuiksi ja osin erillisten henkilöarkistojen säilytettäväksi, kuten Kilven tapauksessa. Samaan aikaan, kun Kilvellä on keskeinen paikkansa Suomen kirjallisuushistoriassa, on hän ja hänen toimintansa saanut kantaa ”yksinäisen suden” leimaa, jolloin Kilpeä ei ole tarvinnut käsitellä osana kokonaisuutta vaan ulkopuolisena.

Kuvatessaan asemaansa suomalaisessa kirjallisuudessa Volter Kilpi sanoi olevansa vieras kaikille. Tällä hän tarkoitti laajempien lukijapiirien karsautta hänen tuotantaan kohtaan sekä sitä, miten arvostavtkin kriitikot jäivät pohjimmiltaan ymmärtämättömiksi hänen teostensa

äärellä. Sana *vieraus* kuvaa hyvin myös tutkijan kokemusta arkiston äärellä. Tutkija on vieras arkistossa ja usein, kuten omassa tapauksessani Volter Kilven tutkijana, vieras sille elämälle, josta arkisto kertoo. Kilvelle häntä ympäröinyt vierastava hiljaisuus sai sekä myönteisiä että kielteisiä merkityksiä. Sama koskee mielestäni myös tutkijan vierauden kokemusta arkistossa. Arkistotutkimukseen liittyy monenlaisia vierauden ja hiljaisuuden kokemuksia, joiden sanoittaminen on hedelmällistä, jotta niin tutkimustyö kuin sen kautta muodostettu kuva menneisyydestä voisivat kehittyä monipuolisemmiksi. Vierauden tiedostaminen voi ainakin parhaassa tapauksessa johdattaa kunnioittamaan menneisyyden monimuotoisuutta. Sari Kivistö ja Sami Pihlström (2022, 27) muistuttavat toiseuden filosofiaa käsittelevässä teoksessaan, miten tärkeää on ottaa tietoista etäisyyttä tutkimuskohteeseen erityisesti humanistisilla aloilla. Tämä on terveellinen muistutus tutkijalle, jonka vuosia kestävä työ samojen aineistojen parissa saattaa johdattaa kuvittelemaan liiallista tuttuutta tutkimuskohteen kanssa.

Voisi sanoa, että Volter Kilven aineiston kohtalo Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa on aivan viime vuosiin saakka ollut jokseenkin analoginen hänen kirjailijankohtalonsa kanssa. Kilven teokset, ennen kaikkea *Alastalon salissa*, ovat arvostettuja, mutta niiden erityinen maine on osaltaan pitänyt suuren yleisön loitolla. Vastaavasti hänen aineistoaan on arvostavasti säilötty, mutta kokonaisuutena sitä ei ole riittävästi tutkittu ja järjestetty. Ikävä kyllä järjestämätön arkisto on helposti myös hiljainen ja yksinäinen arkisto. Sen pariin on vaikeampi löytää, ja sitä on vaikeampi käyttää. Pienen lisäkynnyksen asettaa sekin, että järjestämättömän aineiston käyttöön on haettava lupaa erikseen.

Menneisyyden moniäänisyyden kannalta uutiset arkistojen keinoista sopeutua jatkuvasti kiristyvään taloustilanteeseen aiheuttavat kasvavaa huolta. Kansallisarkiston johtaja Päivi Happonen tiivistä *Helsingin Sanomissa* 13. lokakuuta 2022 kuvan tulevaisuuden arkistosta tavalla, joka ei vähennä uhkakuvia: ”Tulevaisuuden arkisto tarjoaa helppokäyttöisiä, asiakasystävällisiä ja keskitettyjä digitaalisia palveluita. Aineistosta tuotettua dataa voidaan hyödyntää ja louhia eri käyttötarkoituksiin. – – Ihan kaikkea ei kuitenkaan kannata digitoida. Digitointi kohdennetaan aineistoihin, joita asiakkaat tilaavat ja tarvitsevat.” Tässä ilmaistu

tulevaisuuden visio tuntuu hyväksyvän sen, että vain tietyt, suosituimmat ja jo löydettyt äänet saavat jatkossa aseman arkistoissa. Näkemys palvelee sitä, että hiljaisuudet arkistossa syvenevät entisestään, mikä historianitutkimuksessa saattaa heijastua menneisyyden monimuotoisuuden ymmärtämistä vastaan.

Myös se, miten tutkimustyötä arvostetaan ja tehdään näkyväksi tietokirjoissa, on herättänyt keskustelua. Maria Petterssonin laajalle yleisölle suuntaamien naisbiografiakokoelmien niukkojen viittauskäytänteiden johdosta käyty keskustelu herättää ajatuksia myös arkistoja laajasti käytävän tietokirjailijan vastuusta.²³ Taustatutkimus arkistossa on merkittävää työtä, ja sille tulisi varata sija myös lopullisessa teoksessa. Kulloinkin käytetyn lähdeaineiston näkyväksi tekeminen on osa vuoropuhelua arkistojen, tutkijoiden sekä myös lukevan yleisön välillä. Kirjoittajan vastuulla on se, että arkistot eivät jää hiljaiseen rooliin lopullisen tutkimustyön valmistuessa.

Tutkimustyössäni Kilven laajan aineiston äärellä ei ole ollut pulaa luettavasta materiaalista. Sen sijaan olen kaivannut vuorovaikutteisuutta. Mitä pidemmälle yksittäiset arkistot on ehditty järjestää, sitä paremmin on mahdollista tehdä niiden sisältö näkyväksi tutkijoille ja asettaa ne mahdollisesti myös vuoropuheluun muiden aikalaisten arkistojen kanssa. Uuden arkistoluettelon syntyminen SKS:n arkistossa on Volter Kilven arkistolle askel kohti näkyvämpää, äänekkäämpää paikkaa kulttuurisessa muistissa.

Hyvin järjestettyjen henkilöarkistojen onkin tulevaisuudessa mahdollista asettua suhteisiin keskenään. Meneillään oleva historiallisten kirjekokoelmien metadatatutkimus voi auttaa tutkijoita niin aineiston löytämisessä kuin sosiaalisten verkostojen ymmärtämisessä.²⁴ Tämä monipuolistaa tutkijoiden mahdollisuuksia tarkastella menneisyyttä verkostojen kautta. Ongelmalliseksi verkostojen tutkimisen tekee kuitenkin se, että henkilöarkistot eivät ole tasapuolisesti järjestettyjä. Resurssipulan vuoksi moni aineisto on luettelomatta, jolloin järjestämättömien

23 Keskustelu nousi ennen kaikkea Maria Petterssonin teoksen *Suomen historian jännät naiset* (2022) johdosta esimerkiksi *Helsingin Sanomat* 15.9.2022, 24.9.2022, 28.9.2022; *Turun Sanomat* 22.9.2022, 26.10.2022.

24 Ks. Johanna Enqvistin ja Ilona Pikkasen luku tässä teoksessa.

aineistojen käsittämä osa henkilöiden verkostoista jää pimentoon, mikä saattaa aiheuttaa virhearviointeja. Lisäksi oletettavasti monen henkilön arkisto on jakautunut lukuisiin eri arkistoihin tai kokoelmiin, jolloin todellisten verkostojen näkyväksi tekeminen vaatisi laajaa yhteistyötä eri muistiorganisaatioiden välillä.

Historiallisen tiedon kerääminen ja säilyttäminen ei luonnollisesti-kaan tule koskaan olemaan täydellistä, mutta uudet menetelmät niiden aineiston tulkinnassa kuin verkostojen näkyväksi tekemisessä voivat parhaimmillaan lisätä ymmärrystä ja yhteistyömahdollisuuksia eri alojen tutkijoiden välillä, ja auttaa samalla kohti entistä moniäänisempää käsitystä menneestä – ja siten myös tulevasta.

Lähteet

ARKISTOAINEISTO

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA)

Volter Kilven arkisto

Kirjekokoelmat 289, 1503, 1505–1506.

V. A. Koskenniemen arkisto

Vilho Suomen arkisto

Hämeenlinnan kaupunginmuseon arkisto

Larin-Kyöstin kokoelma

Kansalliskirjasto (KK)

Kaarlo Atran kirjeenvaihto

Länsisuomalaisen osakunnan arkisto

Yksityiset kokoelmat

Volter Kilven ja Riitta Kilven kirjeenvaihtoa

Gunborg Stenrøjl-Kristensenin ja Lassi Kilven kirjeenvaihtoa

Tukkilan perhearkisto

Kunnaraisten perhearkisto

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Aamulehti 12.12.1924

Helsingin Sanomat 15.9.2022, 24.9.2022, 28.9.2022, 13.10.2022

Parnasso 7/1977

Turun Sanomat 22.9.2022, 26.10.2022

Valvoja 2–3/1918

Valvoja-Aika 8–9/1939

TIEDONANNOT

Ilkka Välimäen sähköpostitiedonannot 15.11.2022 ja 18.11.2022.

KIRJALLISUUS

Assmann, Dietrich & Assmann, Eeva-Liisa (toim.) 1999: *Vaan väkevää olemista. Volter Kilven kirjeet Anto Säynäslahdelle*. Helsinki: SKS.

Barthes, Roland 1983: *Camera Lucida. Reflections on Photography*. New York: Hill and Wang.

Cook, Terry 2011: The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape. – *The American Archivist* 74 (2) s. 600–632.

Donner, Jörn & Lindqvist, Marit (toim.) 1995: *Elmer Diktonius. Kirjeitä ja katkelmia*. Helsinki: Otava.

Elomaa, Hanna 2011: Henkilökohtaista ja ammatillista. Ruotsinkielisten modernistikirjailijoiden kirjeenvaihtoa 1920-luvun lopulta 1940-luvulle. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit – Lahtinen, Anu – Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS. s. 273–297.

Hentilä, Marjaliisa & Hentilä, Seppo 2016: *Saksalainen Suomi 1918*. Helsinki: Siltala.

Jalkanen, Huugo 1944: Huugo Jalkanen. Teoksessa Haavio, Martti (toim.) *Aleksis Kivistä Olavi Siippaiseen. Suomalaisten kirjailijain elämäkertoja*. Helsinki: WSOY.

Jalkanen, Huugo 1956: *Kirjallinen kevät. Kuvauksia ja muistelmia Suomen kirjailijaliiton vaiheista*. Helsinki: WSOY.

Kilpi, Volter 1916: ”Katsaus arvosteluoloihimme.” – *Valvoja* 3/1916 s. 210–216.

Kilpi, Volter 1918: *Tulevaisuuden edessä. Poliittisia ja yhteiskunta-eettillisiä ääriviivoja*. Porvoo: WSOY.

Kilpi, Volter 2001 [1920]: Kustavin muinaisia I. *Uusi Aura* 30.10.1920. Teoksessa Assmann, Eeva-Liisa & Assmann, Dietrich (toim.) *Kustavin muinaisia*. Järvenpää: Volter Kilven Seura. s. 7–21.

Kilpi, Volter 1944: Volter Kilpi. Teoksessa Haavio, Martti (toim.) *Aleksis Kivistä Olavi Siippaiseen. Suomalaisten kirjailijain elämäkertoja*. Helsinki: WSOY. s. 246–257.

Kivistö, Sari & Pihlström, Sami 2022: *Toista ajatellen. Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia toiseuden kohtaamiseen*. Helsinki: SKS.

Kokko, Laura (toim.) 2013: *Volter ja Hilja. Ovat sanasi niinkuin valoa minulle. Volter Kilven ja Hilja Vanhakartanon kirjeenvaihtoa*. Helsinki: Kirjapaja.

- Kokko, Laura 2018: Miksi Volter Kilpi ei kirjoita? Volter Kilven kaunokirjallisen vaikenemisen kausi 1903–1933. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Kokko, Laura 2022: *Volter Kilpi. Elämäkerta*. Helsinki: SKS Kirjat.
- Kortelainen, Anna 2006: *Naisen tie. L. Onervan kapina*. Helsinki: Otava.
- Koskela, Kaisa 2008: Genius ja vastuu. Kantin kautta uuteen taiteilijakäsitykseen. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Koskinen, Taava 2006: Neroiksi ei synnytä, neroiksi tullaan. Teoksessa Koskinen, Taava (toim.) *Kirjoituksia neroudesta. Myytit, kultit, persoonat*. Helsinki: SKS. s. 9–56.
- Laitinen, Kai 1984: *Metsästä kaupunkiin. Esseitä ja tutkielmia kirjallisuudesta*. Helsinki: SKS.
- Leponiemi, Salla 2018: *Jumalainen kipuna. Laulajatar Hanna Granfeltin ihmeellinen elämä*. Helsinki: Gummerus.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2006: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Helsinki: SKS.
- Lyytikäinen, Pirjo 1992: *Mielen meri, elämän pidot. Volter Kilven Alastalon salissa*. Helsinki: SKS.
- Lyytikäinen, Pirjo (toim.) 1993: *Vieras, vieras minä olen kaikille. Volter Kilven ja Vilho Suomen kirjeenvaihto 1937–1939 ja muita kirjeitä*. Helsinki: SKS.
- Magga, Päivi 2022: Saamelaisten eletty, koettu ja kerrottu paikkatieto. Vuomaselän siidabiografia. Teoksessa Savolainen, Ulla – Taavetti, Riikka (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki: SKS. s. 218–242.
- Mikkola, Kati 2021: Vähemmistöjen roolit muuttuvassa arkistopolitiikassa. Perinnekokoelmien etnisiä ja kielellisiä rajanvetoja Suomessa ja Virossa. Teoksessa Hupaniittu, Outi – Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 166–210. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Moore, Niamh & Salter, Andrea & Stanley, Liz & Tamboukou, Maria 2017: In Other Archives and Beyond. Teoksessa Moore, Niamh – Salter, Andrea – Stanley, Liz – Tamboukou, Maria (toim.) *The Archive Project. Archival Research in the Social Sciences*. New York: Routledge.
- Nieminen, Reetta 1982: *Elämän punainen päivä. L. Onerva 1882–1926*. Helsinki: SKS.
- Peltonen, Ulla-Maija 2021: Henkilöarkistot. Kuka kelpaa historiaan? Teoksessa Hupaniittu, Outi – Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 211–247. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Pettersson, Maria 2022: *Suomen historian jännät naiset*. Jyväskylä: Atena Kustannus.
- Saarenpää, Taina 2021: Keskiajan lähteet ja Diplomatarium Fennicum. Teoksessa Hupaniittu, Outi – Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 81–102. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Savolainen, Ulla 2022: Muistin ideologiat, välineet ja puitteet. Inkerinsuomalaiset menneisyydet ja muistitieto museonäyttelyssä. Teoksessa Savolainen, Ulla – Taavetti, Riikka (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki: SKS. s. 186–217.
- Stanley, Liz 2017: Archival Methodology Inside the Black Box. Teoksessa Moore, Niamh – Salter, Andrea – Stanley, Liz – Tamboukou, Maria (toim.) *The Archive Project. Archival Research in the Social Sciences*. New York: Routledge.
- Suomi, Vilho 1952: *Nuori Volter Kilpi*. Helsinki: Otava.

- Suomi, Vilho 1970: Volter Kilven mestarivuodet. Teoksessa *Juhlakirja Eino Kauppisen täyttäässä 60 vuotta*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Tarkka, Pekka (toim.) 1990: *Kirjailija ja hänen kustantajansa. Volter Kilven ja Alvar Renqvistin kirjeenvaihto 1931–1938*. Helsinki: Otava.
- Vares, Vesa 1998: *Kuninkaan tekijät. Suomalainen monarkia 1917–1919. Myytti ja todellisuus*. Helsinki: WSOY.
- Vares, Vesa 2017: *Yliopistontekijät. Turun Suomalaisen Yliopistoseuran 100 vuotta*. Turku: Turun Suomalainen Yliopistoseura.
- Vares, Vesa 2020: *Turun yliopiston historia. Kansallinen tehtävä 1920–1974*. Turku: Turun yliopisto.

II

Uusi katse kirjallisuushistoriaan


Ylirajaisen kirjallisuushistorian jäljillä

Charlotta Europaeus ja Hanna Ongelin kirjallisen kentän
naistoimijoina

Kati Launis

 <https://orcid.org/0000-0002-8498-7361>

Viola Parente-Čapková

 <https://orcid.org/0000-0002-0629-1182>

Charlotta Europaeusta (1794–1858) ja Hanna Ongelinia (1848–1893) yhdistää paitsi aktiivinen ja monipuolinen toiminta kirjallisella kentällä, myös niin sanottu ensimmäisyys: Europaeusta on kutsuttu Suomen ensimmäiseksi kansanrunoutta keränneeksi naiseksi, Ongelinia taas Suomen ensimmäiseksi ammatikseen kirjoittaneeksi naiseksi. Käytämme tässä luvussa Europaeusta ja Ongelinia esimerkkitapauksina esitellessämme arkistoaineistojen käytön mahdollisuuksia kirjallisuushistorian kirjoittamisessa. Ilmiönä meitä kiinnostaa kirjallisen kentän ylirajaisuus ja erityisesti naispuoliset kirjalliset toimijat ja välittäjät, jotka vaikuttivat kulttuurien, kielten ja valtioiden rajojen yli – ja jotka ylittivät myös kulttuurisesti sovittujen normien, kuten sukupuolinormien, rajoja.¹

1 Luku pohjautuu osin metodologisiin lähtökohtiin, joita on kehitetty Emil Aaltosen rahoittamassa hankkeessa "Tekstit liikkeessä: naiskirjailijoiden tuotannon vastaanotto Suomessa ja Venäjällä 1840–2020" (Turun yliopisto ja Tampereen yliopisto).

Erityisen tärkeässä osassa analyysiamme on ”historiallinen sanomalehtiarkisto”, kuten Kansalliskirjaston digitoimien sanomalehtien kokonaisuutta aiemmin kutsuttiin. Tiiviisti yhteydessä Europaeusta ja Ongelinia koskeviin lehtimainintoihin käytämme kuitenkin myös yksityisarkistoista löytyviä egodokumentteja², kuten kirjeitä ja muuta arkistoaainestoa etsiessämme vastausta siihen, mitä kirjallisen toimijan ja välittäjän määre näiden naisten kohdalla tarkoittaa. Millaisissa rooleissa he toimivat kirjallisella kentällä? Mitä heidän toimintansa kertoo 1800-luvun kirjallisesta kentästä, sen käytänteistä, mahdollisuuksista ja sukupuolittuneista normeista?³ Millaisia arkistoaainestoa heiltä on ylipäänsä säilynyt?³ Keitä he tunsivat ja millaisia verkostoja arkistomateriaaleista ja laajemmasta tekstiaainestosta paljastuu? Naiset toimivat 1800-luvulla usein kirjallisen instituution reunoilla. Tyypillistä on myös se, että he toimivat eri rooleissa: salonkien pitäjinä, kääntäjinä, toimittajina, kielen ja kirjallisuuden opettajina, kirjastonhoitajina, joskus myös kirjakauppiaina, kustantajina ja toimittajina – ja tietenkin kirjoittajina. (Ks. esim. Broomans 2009; Broomans & van Voorst 2012; Parente-Čapková 2017; Parente-Čapková & Launis & Rosenholm [tulossa]).

Europaeuksen ja Ongelinin elämää ja tuotantoa tutkiessamme pohdimme myös metodisia kysymyksiä. Käytämme sekä perinteisiä arkistolähteitä – paperimuotoisia ja digitoituja – että laajempia digitoituja aineistoja. Sanomalehtien kaltaiset digitoidut aineistot muodostavat selkeän, aikajärjestyksessä olevan kokonaisuuden. Niiden järjestämisestä ja kuvailusta vastaavat arkiston asiantuntijat, joiden päätettäväksi jää, missä järjestyksessä sanomalehtiaineistot digitoidaan, miten ne kuvaillaan ja millaisiin teknisiin ratkaisuihin aineiston säilytyksen kannalta päädytään (ks. esim. Lilja 2023). Tutkijalle työskentely tällaisen aineiston kanssa on yksinkertaisempaa kuin pirstaleisempien yksityisarkistojen parissa. Aineistot voivat olla monessa eri paikassa eikä koskaan voi sanoa, ovatko ne täydellisiä vai puutteellisia. Eri arkistoissa

2 Egodokumentti (*egodocument*) tarkoittaa omaelämäkerrallisia tekstejä, kuten kirjeitä, päiväkirjoja ja matkakertomuksia, mutta usein myös kuvia. (Ks. esim. Center for the Study of Egodocuments and History.)

3 On selvää, että Europaeuksesta ja Ongelinista on voinut säilyä arkistolähteitä (Ongelinin kohdalla esimerkiksi eri kustantamojen arkistoissa), joita emme tähän artikkeliin ole jäljittäneet.

olevat henkilöaineistojen kokonaisuudet ovat usein rajoiltaan epäselviä ja tutkijan näkökulmasta epäloogisia. Yksityisarkistoaineistojen ja sanomalehtiaineistojen tutkiminen rinnakkain avaakin uusia, innostavia mahdollisuuksia laajaan vastaanottoon perustuvalla kirjallisuushistorian tutkimukselle.

Hyödynämme tutkimuksessamme jonkin verran niin sanottua *kauko-* tai *etälukemista*, mutta myös tarkastelemiemme lähteiden *lähi-* *lukemista*.⁴ Metodiamme voi luonnehtia *mesoanalyysiksi*, jolla on viitattu eräänlaiseen keskitiehen eli lähi- ja kaukoluvun tai mikro- ja makrotason välillä oleviin menetelmiin, niiden yhdistelmiin ja niiden väliin kompromisseihin (Saint-Amour 2019; Murray 2022). Kontekstualisoivaa ja historiallistavaa analyysia ja tulkintaa harjoittavat tutkijat ovat tehneet tällaista tutkimusta siitä lähtien, kun digitaalisia menetelmiä on humanistisilla aloilla alettu käyttää edellä mainittuun kaukolukemiseen ja laajojen aineistojen läpikäymiseen. Kontekstoivan tulkittamisen ja hermeneuttisen kehän perusedellytys on aina ollut lukemisen, suhteuttamisen ja uudelleen suhteuttamisen jatkuva vuorovaikutus (Parente-Čapková & Launis & Westerlund 2023, 108). Sen ansiosta yksityisarkistojen aineistot sekä lehdistövastaanotto asettuvat laajempaan kontekstiin. Näin saamme käsittelemästämme ilmiöstä kokonaiskuvan silti kiinnittyen yksittäisiin, historiallisiin naistoimijoihin. Luemme yksityisiä arkistomateriaaleja ja asetamme ne laajempaan kontekstiinsa, jonka muodostavat Kansalliskirjaston digitoimat sanomalehdet ja muut painatteet, Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa digitoidut kaunokirjalliset teokset, aiempi tutkimus sekä kirjallisuus- ja aatehistoria. Tämä avaa laajemman kuvan Europaeuksen ja Ongelinin elämään, jota voi kulttuurihistorioitsija Maarit Leskelä-Kärkeä (2006, 29–30) lainaten kutsua *kirjalliseksi elämäksi*, kirjallisuuden ja kielen kantamaksi elämäksi.

Näiden kahden naisen elämänkulkujen tutkiminen lisää tietoa myös tutkimastamme ilmiöstä, kirjallisen kentän ylirajaisesta nais-

4 Lähilukemisella (*close reading*) tarkoitamme kirjallisuudelle tyypillistä menetelmää eli perinteistä kirjallista analyysia ja tulkintaa. Kauko- tai etälukeminen (*distant reading*) tarkoittaa Franco Morettin (2000/2013) kehittämää, digitaalisten metodien enenevästi mahdollistamaa laajojen aineistojen tarkastelua laskennallisin menetelmin, jolloin voidaan saada luotettavampaa tietoa esimerkiksi lajien tai kirjallisten teosten vastaanotosta ja levikistä.

toimijuudesta. Erityisen tärkeää uuden tiedon tuottamisen kannalta on se, että digitoidut sanomalehdet ovat hahmotettavissa erilaisin hauin. Myös digitoiduista kansanrunouden aineistoista, kuten *Suomen Kansan Vanhoista Runoista*, voi hakea tietoa kerääjistä. Naistoimijoiden aineistoja on edelleenkin digitoitu maailmanlaajuisesti hyvin vähän, kuten arkistojen digitointivalintojen maskuliinisuutta ja valkoisuutta kritisoineet tutkijat ovat korostaneet (esim. Bergenmar & Leppänen 2017). Silti systemaattisella läpikäynnillä ja kohdistetuilla hauilla saa arvokasta tietoa naisten tekstien vastaanotosta sekä reaktioista naisten kulttuuriseen toimintaan. Näin nykytutkijat voivat jatkaa aiempaa feministisen tutkimuksen linjaa lukea ”vastakarvaan” naiskirjailijoiden tekstejä, kirjallisuusinstituution historiaa (vrt. Cohen 2006) ja niitä koskevaa vastaanottoa (Brottrager ym. 2022). Seuraavaksi esittelemme ensin sitä kuvaa, joka Charlotta Europaeuksesta hahmottuu arkistolöytöjen ja vastaanoton pohjalta ja keskitymme sitten Hanna Ongeliniin, jonka vastaanotto on ollut laajempaa. Artikkelini on jaettu niin, että Viola Parente-Čapková vastaa Europaeusta ja Kati Launis Ongelinia koskevasta osiosta.

Monikielinen kulttuurivälittäjä ja kansanrunouden kerääjä

Charlotta Europaeus (1794–1858)⁵ on ensimmäinen kansanrunoutta keittänyt nainen, joka on laajentanut folkloren tuntemuksen alaa (Haltsonen 1957, 136). Hän oli monikulttuurinen ja monikielinen toimija, joka osasi ranskaa, saksaa, ruotsia, venäjää ja suomea. Europaeuksen lapsuuden aikana Suomesta tuli suuriruhtinaskunta osaksi Venäjän keisarikuntaa. Europaeus ehti asua sekä Ruotsin valtakunnassa että Suomen suuriruhtinaskunnassa; jonkun aikaa hän asui myös emämaa Venäjän puolella. Hän toimi paitsi kansanrunouden kerääjänä myös kirjailijana, kääntäjänä ja uuden tyttökoulun opettajana Pietarin suomalaisessa seurakunnassa.

5 Kiitämme Senni Timosta ja Niina Hämäläistä arvokkaista huomioista Charlotta Europaeusta koskevaan osioon.

Europaeus syntyi Savitaipaleella vuonna 1794. Hän oli kuuluisan runonkerääjän, kielentutkijan, muinaistieteilijän, toimittajan, lehtimiehen ja *Suometar*-lehden perustajan David Emanuel Daniel Europaeuksen (1820–1884) vanhempi sisarpuoli ja sellaisena hänet yleensä myös esitetään lähteissä. D. E. D. Europaeus oli suomalaisuudelle ja kansanrunouden keruulle omistautunut kulttuurihenkilö, jonka kokoelmat kuuluvat kalevalaisen runouden keskeisiin lähteisiin (Timonen 2001). Hän oli Elias Lönnrotin aikalaisia ja ilmeisesti myös innoittajia.⁶ Charlotta Europaeuksen yhteydessä mainitaan usein paitsi velipuoli myös isä, ”korkeasti sivistynyt kirkkoherra” (Pikkanen 2004, 105) Peter Adolf Europaeus (1753–1825), joka oli tunnettu ennen kaikkea kielitieteellisistä ja kirjallisista harrastuksistaan (Väänänen 1997). Häntä voi luonnehtia välittäjähahmoksi, ”joka poikkeuksellisen aktiivisesti seurasi Tukholman kirjauutisia ja hankki Porthanin avustuksella läntistä kirjallisuutta – ei vain itseään vaan myös tyttäriään ja seurakuntalaisiaan varten” (Hämäläinen & Timonen 2024). Charlotta Europaeuksen koulukäynnistä ei ole varmuutta; asiaa tutkinut Sulo Haltsonen (1957, 133) toteaa, ettei hänen nimeään löydy Viipurin tyttökoulun (Töchterschule zu Wiborg) eikä sen edeltäjän Demoisellen-Schulen nimiluetteloista ja pitää todennäköisenä, että hän sai koulutuksensa kotiopettajalta. Tämä toimi tuli myös Charlotta Europaeukselle itselleen tutuksi: hän toimi lasten *gouvernantina* eri puolilla Suomea (Haltsonen 1957, 134).⁷

Charlotta Europaeusta itseään koskevaa tutkimusta ja aineistoa on hyvin vähän.⁸ Kun tekee Europaeus-nimellä hakuja digitoiduista lehdistä, valtaosa osumista koskee odotusten mukaisesti kuuluisaa Daniel-veli-puolta. Varhaisimmat Charlotta Europaeusta koskevat maininnat ovat 1800-luvun puolivälistä, muut ovat 1900-luvulta ja 2000-luvulta. Nimi-merkki O. K.:n perusteellisessa arvostelussa A. R. Niemen *D. E. D. Europaeuksen kirjeitä ja matkakertomuksia* -julkaisusta sanotaan seuraavaa:

6 D. E. D. Europaeuksen ja Lönnrotin suhteesta ks. esim. Sulkunen 2004, 109–112.

7 Haltsonen (1957, 133) viittaa Charlotta Europaeuksen kirjeisiin, erityisesti kirjeeseen Alexander Blomqvistille, jonka Europaeus lähetti Jaakkimasta 5.8.1941.

8 Charlotta Europaeuksen elämää ovat perinpohjaisimmin tutkineet Haltsonen (1957) ja Hämäläinen ja Timonen (2024).

Sisartansa Charlotta Katarinaa, joka v:sta 1849 oli Pietarin suomalaisen tyttökoulun opettajattarena sekä oli syntynyt 1794 ja kuoli 1858, mainitsee Europaeus usein kirjeissään Reinholmille, jonka kanssa tämä näkyy olleen hyvä tuttava, koska lähetti hänelle kerran palmikkonauhankin muistoksi. Kuten tunnettu, neiti Europaeus toimitti maist. Reinholmin kautta Kirjallisuuden Seuralle ainakin kolme keräämäänsä runokokoelmaa (O. K. 1903, 126, 136).⁹

Myöhempi lehtivastaanotto jatkaa osittain linjaa, jossa Charlotta Europaeus mainitaan tunnetumpien miessukulaistensa eli veljensä ja isänsä yhteydessä:

Jo Porthanin aikana oli Savitaipaleen kirkkoherra *Pietari Adolf Europaeus* († 1825) tullut tunnetuksi Itä-Suomen alueilla tavattavan muinaisrunouden innokkaana kokoojana ja hänen tyttärensä *Katarina Charlotta Europaeus* († 1858) oli menestyksellä tätä työtä jatkanut. Yleisesti tunnetuksi teki sitemmin muinaistutkimusharrastuksista itsensä perheen nuorin poika, omalaatuinen *D. E. D. Europaeus* († 1884), A. J. Europaeuksen pikkuserkku. (Ruutu 1939, 330, kursiivi alkup.)

Charlotta Europaeuksen kiinnostus kansanrunoutta kohtaan on usein tulkittu hänen nuoremman velipuolensa innoittamaksi. Europaeuksen arkistoaineistoja tutkinut Sulo Haltsonen (1957, 134) kirjoittaa:

Folkloren keräämiseen hän ryhtyi ilmeisesti vasta keski-ikään jouduttuaan. Voisi olettaa, että velipuolen D. E. D. Europaeuksen tulokselliset matkat, joista kerrottiin myös sanomalehdissä, sekä kehotukset merkitä muistiin tietoja kansanelämästä, ovat olleet omiaan kiinnittämään Charlottan harrastuksen tälle kansalliselle työsaralle.

⁹ O. K. (1903, 91) mainitsee myös, että Niemen julkaisuun olisi voinut lisätä selityksiä D. E. D. Europaeuksen sukulaisista, koska toinen maininta "sisaresta" viittaa Ulrika Sofia -sisareen.

Ilmaiset ”ilmeisesti” ja ”voisi olettaa” korostavat kuitenkin, että kyse on Haltsonen tulkinnasta, oletuksesta. Haltsonen korostaa miesten roolia Charlotta Europaeuksen keruutyössä myös nostamalla esiin Europaeuksen kirjeet maisteri Henrik August Reinholmille (1819–1883). Reinholm oli yliopiston kirjaston ja yliopiston kansantieteellisen museon amanuenssi, joka oli kulkenut D. E. D. Europaeuksen kanssa keruuretkillä ja keräsi itse varsinkin kansanleikkejä ja -tansseja (Rausmaa 2001). Charlotta Europaeus lähetti Reinholmin välityksellä vuonna 1848 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle ”Loru lauluja” ja myöhemmin Reinholmille hääkuvauksia (Haltsonen 1957, 134). Kuitenkin jotkut Europaeuksen toimintaa kommentoivat tutkijat näkivät asian toisin. Heihin kuului Ida Mikkonen (1910, 143), joka nosti Charlotta Europaeuksen työn kunnioitavasti esiin artikkelissaan Kannaksen runonkeruusta:

Neiti Europaeus oli D. E. D. Europaeuksen sisar ja asui varsinaisesti kotonaan Suomenniemellä. Niinkuin hänen kokoelmistaan voi päätätä, ei hänen keräyksensä ollut mitään tilapäistä laatua vaan vakavasta asian harrastuksesta ja lämpimästä innostuksesta johdunutta. Veljensä kautta hän oli arvattavasti asiaan tutustunut ja häneltä saanut siihen tuon innostuksenkin. Neiti Europaeuksen keräys on siitäkin syystä merkille pantava, että hän oli ensimmäinen naispuolinen työntekijä kansanrunouden keräyksen vainiolla meillä Suomessa.

Mikkonen toki mainitsee D. E. D. Europaeuksen tärkeyden tämän sisaren työlle, mutta hänen muotoilunsa on hyvin varovainen: Charlotta Europaeus oli tutustunut runonkeruuseen ”arvattavasti” veljensä kautta. Käytettävissä olevien arkistolähteiden perusteella on vaikea todistaa, milloin Charlotta Europaeus aloitti runonkeruun.¹⁰ *Suomen Kansan Vanhoissa Runoissa* on yhteensä 153 Charlotta (Charlotte) Europaeuksen

10 Arkistoista löytyvät vuosimerkinnot ovat epäselviä. Yhdessä keruulistassa on Charlotta Europaeuksen lähettämien runojen yhteydessä maininta vuodesta 1836, mutta tästä ei ole löydetty lisää todisteita. Arkiston yhteenvedot käsittelevät keruuvuosia kymmenvuosittain ja joissakin tapauksissa esiintyy virheitä. Uusimpien tutkimusten mukaan (Hämäläinen & Timonen 2024) Charlotta Europaeuksen keruut alkaisivat vuonna 1848.

Karjalassa keräämää runoa 1840-luvun toiselta puoliskolta vuoteen 1856.¹¹ Valtaosa (yli sata) on Savitaipaleelta, toiseksi eniten Jaakkimasta, toistakymmentä on Suomenniemeltä, yksi on Koivistolta ja yksi Kivennavalta.¹² Vuonna 1848 Charlotta Europaeus hyväksyttiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäseneksi.

Charlotta Europaeuksen nimi mainitaan digitoiduissa, kansanrunoutta koskevista tutkimuksista, usein väitöskirjoissa, muiden kansanrunouden kerääjien joukossa (esim. Relander 1894, 302; Juvelius 1906, 187). *Suomi*-lehden artikkelissa ”Pakeneva” S. J. Pentti kirjoittaa Europaeuksen löytämästä lorusta, joka on ”huvittava ja valaiseva esimerkki lasten satuloruista”. Se on Pentin mukaan ”laajimmalti tunnettuja yhteisiä laulurunoja”, jonka osia tavataan Kantelettaren runoissa. (*Suomi* I.I.1909, 55.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmissa olevien ”Pakeneva”-runojen itäsuomalaisten toisintojen yhteydessä on mainittu (Etelä-Savon alla) Charlotta Europeus (1848), Savitaipale.

Charlotta Europaeus opettajana, kääntäjänä ja kirjallisuuden harrastajana

Lehdistä löytyy kuitenkin myös kirjoituksia, joissa Charlotta Europaeus esiintyy itsenäisesti, ilman mainintaa miespuolisista sukulaisistaan. Useampi lehtiutinen koskee Europaeuksen opettajuutta Pietarissa. Monikulttuurisessa ja -kielisessä Pietarissa asui jo 1700-luvulta lähtien sekä suomea että ruotsia puhuvia asukkaita, joista valtaosa oli luterilaisia. Suomalaiset saivat vuonna 1803 Pietarissa oman kivikirkon, ja seurakunnan nimeksi tuli Pyhän Marian Suomen Seurakunta (Kajava 1962–1963, 44–45). Vuoden 1849 *Suomettaressa* (14.9.) on lyhyt uutinen, jossa kerrotaan tyttökoulun perustamisesta ”Wenäen pääkaupungissa, Pietarissa”, kun ”jotkut Suomalaiset rouvat Pietarista” keräsivät rahoja

¹¹ Ks. SKVR-tietokanta, haku ”Europaeus, Charlotta”.

¹² Charlotta Europaeuksen keruutoiminnasta ks. Haltsonen 1957, 134 ja Hämäläinen & Timonen 2024. Haltsonen mukaan Charlotta Europaeuksen kokoelmissa on kaikkiaan 219 runoa. Hämäläinen ja Timonen (2024) tuovat esiin, että Europaeus keräsi loitsuja, mutta hän myös ”tallensi runsaasti aineistoa, joka ei ollut suuressa arvossa vielä 1850-luvulla: kehto-, lasten- ja leikkirunoja sekä paikallisia runoja”.

”pannen lahjoitettuja käsitöitä arwalla myötäväksi”.¹³ Loput artikkelista on lainausta ”erään vaikuttavan maamiehemme kirjoituksesta Pietarista”. Sen mukaan tyttökoulun opettajaksi on saatu ”entisen Kontrahti-Rowastin tyttären Sawitaipaleen seurakunnasta, mamselli Charlotta Europaeus, joka on elähtänyt, tasainen, ja hyvin opetettu nainen, osaa viisi kieltä selkiästi, ja samaten käsityöt ja muut tarpeelliset oppiaineet”.

Kyseessä oleva ”vaikuttava maamiehemme” oli Pietarin Pyhän Marian suomalaisen seurakunnan kirkkoherra Karl Wilhelm Sirén (1795–1866), joka oli kirjeenvaihdossa muiden muassa Elias Lönnrotin kanssa. Hän perusti vuonna 1844 Pietarin suomalaisen poikakoulun (P. Marian Kirkon Suomalainen Koulu) ja vuonna 1849 tyttökoulun (ks. esim. Kajava 1962–1963). Kalevi Kajava on kuvannut Pietarin koulujen vaiheita ja opettajia. Hän nostaa esiin Uno Cygnaeuksen ja Charlotta Europaeuksen,¹⁴ josta hän kirjoittaa: ”Saatuaan kirkkoherra Sirenilta kutsun Pietarin suomaalisen [sic] koulun opettajaksi, hän toimi mainitussa virassa vuoteen 1852 asti, jolloin terveydelliset syyt pakottivat hänet eroamaan koulun palveluksesta.” (Kajava 1962–1963, 56; Pikkanen 2004, 105.)

Sulo Haltsonen (1957, 135) lainaa Europaeuksen kirjettä A. H. Reinholmille (Pietarissa 28.5.1850), jossa Charlotta Europaeus kuvaa työtään:

Suurin osa niistä Suomalaisista tyttö lapsista, joita minä täällä opetan puhuvat venettä. Ja on heidän kielensä niin venähtänyt, että ei ensinkään tahdo taipua Suomenkieleen. Minä lupaisin lapsille, että kutsun niitä heistä, jotka Suomia paremmin ahkeroitii, minun nimipäivälle. 28 lasta oli minun luona, minä soitin itse fiolia ja lapset tanssivat. Pelkkää suomia puhuttiin.¹⁵

Kirjeiden perusteella Charlotta Europaeus piti opettajan ammatistaan, mutta Pietarissa hän vaikutti vain lyhyesti. Hän muutti ilmeisesti terveydellisistä syistä Kivennavalle, missä hän jatkoi keruutoimintaansa.

13 Uutisen on uudestaan julkaissut *Savon Sanomat* 24.9.1909.

14 Europaeuksen syntymävuodeksi sanotaan 1749, mutta viimeiset kaksi numeroa ovat menneet ilmeisesti väärinpäin (Kajava 1962–1963, 56).

15 Myös Kajava (1962–1963, 56) lainaa samaa kirjettä.

Siellä jatkui myös hänen kirjeenvaihtonsa baltiansaksalaisen lääketieteen tohtorin ja estofilin Georg Julius von Schultzin (tunnettu myös Schultz-Bertramina, 1808–1875) kanssa. Von Schultz oli syntynyt ja asunut Virossa, käynyt Suomessa sekä oleskellut Pietarissa. Europaeus kiinnostui Pietarissa kansanrunouden kääntämisestä ja hän toimitti von Schultzille paljon kansanelämän ja -tapojen kuvauksia sekä eri runojen saksannoksia. Von Schultz puolestaan omisti hänelle teoksensa suomalaisista kansantarinoista ja sananlaskuista (von Schultz 1854; Haltsonen 1957, 135).

Europaeuksen käännöstoiminta alkoi siis mitä ilmeisimmin innostuksesta suomalaiseseen kansanrunouteen, jota hän halusi välittää Suomen ulkopuolelle. Europaeuksen kirjeistä von Schultzille löytyy Frans Mikael Franzénin ja Paavo Korhosen runojen sekä kansanrunojen saksannoksia. Tässä Europaeus nousee tärkeäksi kulttuuriseksi välittäjäksi nimenomaan kääntäjänä, jota kiinnosti ”oman” kansanperinteen välittäminen suurille eurooppalaisille kielille. Europaeuksen merkittävimpanä käännöstyönä voidaan pitää hänen *Kanteletar*-saksannoksiaan, joita von Schultz on korjannut kielellisesti (Haltsonen 1957, 135). Saksannokset syntyivät siis yhteistyönä suomea osaamattoman von Schultzin kanssa (Hämäläinen & Timonen 2024). Charlotta Europaeuksen monikielisyys ilmenee myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta,¹⁶ josta löytyy Charlotta Europaeuksen arkistokokonaisuus. Se vaikuttaa – henkilöarkistolle tyyppillisesti – melko sattumanvaraiselta (ks. Peltonen 2021, 211). Arkistoluettelon alussa on kuvaus siitä, miten arkisto koottiin talteen:

Aino Assmuth luovutti 25.2.2013 Margit Nisosen puolesta suvun perintönä saatua aineistoa 0,04 hm. Luovutukseen liitetyn tiedon mukaan Erkki Nisosen [– –] on saanut aineiston Anni Gärda Fagerströmiltä. Tämä oli korjannut sen talteen punaisten hallussa olleen Olkkolan kartanon pihalta sodan jälkeen keväällä 1918. Kartanon irtaimisto oli heitetty ja levitelty pihalle tai hävitetty. Tämä selittää osaltaan aineiston kosteusvaurioita.

16 Kiitos kokoelmapäällikkö Katri Kivilaaksolle arvokkaasta, asiantuntevasta ja monipuolisesta avusta.

Arkistosta löytyy kiinnostavia asiakirjoja suhteessa Europaeuksen kirjallisiin harrastuksiin. Arkisto sisältää Charlotta Europaeuksen muistikirjan sekä hänelle kuuluneita painotuotteita, kuten Anna-Maria Lenngrenin runoja, tunnistamattoman käsikirjoituskatkelman sekä Charlotta Europaeuksen äidille Eva Christina Europaeukselle (os. Platan) kuulu-
neen värjäysoppaan vuodelta 1720 (Soiniola 2013).

Europaeuksen arkistossa on venäjänkielisiä, käsin kirjoitettuja tekstejä, kuten kuvaus ”Keisari Nikolain Pavlovitšin viimeisistä minuuteista” eli Nikolai I:n kuolemasta sekä runo tsaarin kunniaksi. Tekstit ovat hyvin isänmaallisia ja Venäjää juhlistavia. Suoraan ilman otsikkoa tai tekijän nimeä alkava keisarin kuoleman kuvaus on julkaistu osana Nikolai I:n ”viimeisiä minuutteja” käsittelevää kirjaa (*Poslednie minuty* 1855). Europaeuksen arkistossa olevassa käsikirjoituksessa on sama teksti kuin vuonna 1855 painetussa kirjassa; käsikirjoituksesta puuttuu vain kirjan alun parateksti eli painettuun kirjaan sisältyvä S. P. Ševyrovin¹⁷ kirjoittama Venäjää ylistävä runo. Koko tekstin tekijää ei kirjastakaan löydy, alussa on vain V. Fljonov -nimisen sensorin julkaisulupa. Myös tsaarin kunniaksi kirjoitettu runo, joka sekin kuvaa Nikolai I:n kuolemaa, on käsikirjoituksessa anonyymi ja otsikoton. Runossa toivotetaan tervetulleeksi uusi tsaari, joka tulee olemaan aurinko ”kaikille heimoille” ja ”kaikilla alueilla” (C. Europaeuksen arkisto. Kotelo 1. C Käsikirjoitukset).

Tämän runon tekijä kuitenkin tunnetaan: kyseessä on runoilija Fjodor N. Glinkan (1786–1880) kirjoittama runo ”Pääkaupunki on sama kuin eilen...” (”Vse ta že kak vtšera stolitsa...”).¹⁸ Dekabristien¹⁹ salaseuroihin kuulunut Glinka pidätettiin vuoden 1825 dekabristikapinan jälkeen, ja hän oli vangittuna Petropavlovskajan linnoituksessa. Vuonna 1826 hänet karkotettiin Petroskoihin. Siellä Glinka kiinnostui Karjalasta, ja hänestä tuli Karjalan tunnetuin venäjänkielinen kuvaaja (esim. *Muusäus* 2016, 25–27). Hän harrasti kansatiedettä sekä historiaa ja oli kiin-

17 S. P. Ševyrov (1806–1864) oli venäläinen runoilija, filologi ja kirjallisuuden historioitsija, jonka tuotantolle oli ominaista konservatiivinen isänmaallisuus.

18 Runo on kokonaisuudessaan luettavissa Bibra.ru-sivustolla.

19 Dekabristit olivat pääasiallisesti upseereita ja virkamiehiä, jotka osallistuivat vuonna 1825 puhjenneseen ja keisarin joukkojen toimesta kukistuneeseen kapinaan Pietarissa ja Venäjän keisarikunnan eteläosissa. Dekabristit peräänkuuluttivat länsimaisten ihanteiden mukaisesti maaorjuuden lakkautamista ja perustuslaillista hallitusmuotoa Venäjälle.

nostunut folkloresta ja kansanrunoudesta; A. J. Sjögrenin toiveesta hän myös käänsi karjalaisia kansanrunoja; vuonna 1828 julkaistiin Glinkan kääntämä runo Väinämöisen ja Joukahaisen kilpalaulannasta (ks. Huttunen 2024, 19; Laurila-Hellman & Hellman 2024, 219). 1850-luvulla hän asui myös Pietarissa.

Europaeuksen arkistossa olevassa Glinkan runon käsikirjoituksessa on pieniä virheitä samoin kuin kuvauksessa keisarin viimeisistä minuuteista. Näiden venäjänkielisten tekstien käsiala vaikuttaa erilaiselta kuin muissa Charlotta Europaeuksen arkiston käsikirjoituksissa, kuten hänen muistikirjassaan tai kuusitoistasivuisessa ”Saada saalista sisäänsä...”-runomuistiinpanossa (kyseessä on ajankohtaisruno, kalevalamittainen monisatasäkeinen herja eli paskilli Jaakko Juteinille, ks. Hämäläinen ja Timonen 2024). Selvittäväksi jää, kuka kirjoitti käsin nämä venäjänkieliset tekstit ja miksi, ja miten ne päättyivät Charlotta Europaeuksen omistukseen. Europaeuksella ja Glinkalla oli yhteinen kiinnostus kansanrunouteen, ja he molemmat oleskelivat Pietarissa. Europaeus asui kuitenkin Pietarissa vuosina 1849–1852, kun taas Glinka muutti Pietariin vasta 1853 (Šubin 1980). Kuten Hämäläinen ja Timonen (2024) tuovat esiin, Charlotta Europaeus jakoi kiinnostuksen keisariperinteeseen sekä vanhasuomalaisen keisari-ihailun Daniel-velipuolensa sekä von Schultzin kanssa.²⁰

Charlotan muistikirja on pieni vihkonen, jonka sidoksessa on vaalea nahkapäällyys. Muistikirjaan on merkitty vuodet 1772–1846; nämä ”raja-vuodet selittää se, että kirja on peritty äidiltä” (Soiniola 2013). Muistikirjaan sisältyy muistiinpanoja, runoja saksaksi, ruotsiksi, venäjäksi ja ranskaksi sekä muiden merkintöjä ruotsiksi. Kirjaan on lisätty kirjoituskoneella kirjoitettu sivu (päivätty Helsingissä 28.12.1986), jossa sanotaan:

20 Hämäläinen ja Timonen (2024) nostavat esiin Europaeuksen kirjeissä mainittuja ”keisaritarinoita”; jotkut, ”esimerkiksi kertomussikermä Aleksanteri I:n laajasta Suomen-matkasta 1819 on Charlotalla samanlainen kuin Suomen varhaisen naiskirjailijan, Sara Wacklinin muistelmissa” (lähteinä Europaeuksen kirje Schultzille 19.3.1856 ja Wacklin 1844, 85–115). Toinen Europaeuksen kirje Schultzille (17.12.1855) osoittaa, että Europaeus oli myös hyvin vaikuttunut tavattuun keisari Nikolain Kivenavalla 1853 (Hämäläinen ja Timonen 2024).

Tämän vanhan kirjan olen saanut Anni Gärda Fredrika Fageströ-
miltä.²¹ Hän korjasi sen talteen Olkkolan kartanon pihalta kevääl-
lä 1918 Vapaussodan jälkeen Savitaipaleella. Punaisten hallussa
olleen Olkkolan kartanon irtaimisto oli suurelta osaltaan heitetty
pihalle ja hävitetty. Näin kertoi Anni.

Kirjan lienee suurimmalta osaltaan kirjoittanut Charlotte Euro-
paeus [käsini kirjoitettu 1794–1858], jonka vanhemmat olivat Peter
Adolf Europaeus (1723–1825) Savitaipaleen rovasti ja Eva Kristiina
Platan P. A. E.:n ensimmäinen vaimo. Avioliitosta syntyi 4 tytärtä.
P. A. E. erittäin kielitaitoinen ja humaani.

P. A. E.:n toinen vaimo oli pappilan piika, lampuodin tytär Sofia
Peijo. Tästä avioliitosta syntyi 3 lasta. Keskimäinen lapsista oli
David Emanuel Daniel Europaeus (1820–1884) kansanrunouden
kerääjä, kielentutkija. Ch. E. ja DEDE [kirjaimet päällekkäin] oli-
vat siis sisarpuolia keskenään ja tekivät työtä yhdessä. Ikäero n. 15
vuotta. Ch. E. toimi myöhemmin kotiopettajana Pietarissa. Hänet
on haudattu Savitaipaleen hautausmaalle. Ch. E. oli Suomalaisen
Kirjallisuuden Seuran kunniajäsen.

Koneella kirjoitetun tekstin on käsini allekirjoittanut ”Erkki Nisonen”.²²

On kiinnostavaa, että vaikka kirjoituksessa on epätarkkuuksia, kirjoit-
taja esittelee Charlotta Europaeuksen itsenäisenä toimijana. Hän toki
mainitsee Daniel-veljen kansanrunouden kerääjänä, muttei puhu hänen
vaikutuksestaan mitään vaan toteaa, että sisarukset tekivät työtä yhdessä.

Charlotta Europaeuksen arkistoon on järjestetty myös ”painotuot-
teina” kaksi suomenkielistä, isänmaallista ja ”kansaa sivistävää” jul-
kaisua. Ensimmäinen, pieni painettu kirjanen on sarjasta ”Lentokir-
joja rahvaalle” *Suomen kielestä neljä wirttä* (1848), jonka tekijöitä ovat
kansan- eli talonpoikaisrunoilijat Paawo Korhonen (1775–1840), Pietari
Makkonen (1785–1851) ja maanviljelijä ja valtiopäivämies Antti Puhakka

21 Kyseessä on ilmeisesti Anni Gerda Fredrika Fagerström, joka on syntynyt 18. 8. 1899 Savitaipaleella ja
kuollut 29.5. 1996 Helsingissä. Hän oli Charlottan sisaren Anna Platanin (synt. 1796) tyttären Johanna
Fagerströmin pojan Johan Waldermar Fagerströmin tytär. Charlotta ja Daniel Europaeuksen kotitalo
joutui myöhemmin Plataneille ja sitten Fagerströmeille. Kiitämme Senni Timosta näistä tiedoista.

22 Nisokset, Fagerströmit ja Platanit olivat sukulaisia (ks. Peterplatan.com).

(1816–1893). Toinen kirjanen on Savo-Karjalaisten oppivaisten toimitama *Lukemisia Suomen Kansan hyödyksi* (1845). Julkaisu sisältää J. L. Runebergin runon ”Hauta Perhossa” (ruotsista suomennettuna), Antti Puhakan runoelman ”Ilma-kirjan, eli almanakan tekijöistä”, ”Matin ja Eeron keskustelumuksen Pitäjä-kouluin asettamisesta” sekä lopuksi tanskalaisten fyysikon H. C. Örstedin ja kemistin Hans Christian Ørstedin (1777–1851) kirjoitukset ”Ukkosesta” sekä ”Johdatus yleiseen maatietoon”. Tekstit on merkitty ”ruotsista suomennetuiksi”, ja niiden liitteenä on ”Itäisen maan puoliskon” ja ”Läntisen maan puoliskon” kartta.

Samassa kokoelmassa on myös kirja *Skalde-Försök af Anna Maria Lenngren* (1852). Charlotta Europaeus luki siis myös jonkin verran itseään vanhempien naiskirjailijoiden tuotantoa, vaikkakin ruotsalainen Anna Maria Lenngren (1754–1817) oli tunnettu uusklassisen tyyliin edustaja jo 1700-luvulla. Lenngren piti kirjallista salonkia ja kirjoitti sekä proosaa että runoja. Runoja julkaistiin postuumisti nimellä *Skalde-Försök*. Lenngren arvosteli runoissaan naisten asemaa ja kirjoitti satiireja yläluokasta ja papistosta; 1900-luvun jälkipuoliskolta lähtien tutkimus on korostanut hänen tekstiensä ironiaa, jota aikalaiskriitikot eivät ymmärtäneet (ks. esim. Witt-Brattström 2011). Hän oli tärkeä Suomen varhaisille naiskirjailijoille ja oli myös J. L. Runebergin suosiossa (ks. Launis 2005, 37, 48). Koska Lenngren toi varhaisromantiikan ruotsinkieliseen runouteen, hän oli myös Europaeuksen kääntämän Franzénin vakava kilpailija.

Ilona Pikkasen (2004, 105) mukaan Charlotta Europaeus toimi varsinkin kansanperinnettä kerätessään aktiivisesti ja itsenäisesti miehiseksi normitetulla alalla. Hänen arkistostaan löytyy kuitenkin paitsi naiskirjailijan (Lenngrenin) myös oman suvun sekä Savitaipaleen naisten jatkumoon viittaavia merkintöjä. Kuten aiemmin mainittiin, muistikirjansa hän oli perinyt äidiltään. Europaeuksen arkistoon kuuluu myös kokoelma ”muiden aineistoja”. Niiden joukossa on Johan Linderin teos *Svenska Fäрге-Konst* (1720), jonka välistä löytyy merkintä seuraavin sanoin: ”Kirjan ostanut edelliseltä omistajalta Savitaipaleen rovasti Peter Adolf Europaeus vaimolleen Eva Christina Europaeus’lle (o.s. Platan). Kirjan viimeksi omistanut Anni Fagerström.”

Savitaipaleella on siis vaikuttanut Anni Fagerström, joka on Erkki Nisosen mukaan pelastanut ja säilyttänyt arvokkaita Charlotta Europaeukseen liittyviä aineistoja. Tapaus korostaa henkilöarkistojen aineistojen säilyttämisen epäsäännöllisyyttä ja sattumanvaraisuutta (vrt. Peltonen 2021, 211).

Europaeusten muisto elää muutenkin Savitaipaleen paikkakunnalla, sillä siellä toimii Europaeus-museo ja kotiseutuneuvos Pertti Jurvasen perustama Europaeus-seura. Joka vuosi järjestetään erilaisia tapahtumia ja valitaan ”Taneli ja Charlotta”. Taneli ja Charlotta muun muassa julkistavat runohakuja ja -kilpailuja savitaipalelaisille kirjailijoille (*Länsi-Saimaan Sanomat* 2017).

Charlotta Europaeus on siis löydetty paikallisella tasolla, ja tutkijatkin alkavat kiinnostua hänestä (ks. Hämäläinen 2023; Hämäläinen & Timonen 2024). Niina Hämäläinen (2023) on kirjoittanut väheksytyistä suomalaisista naisfolkloristeista ja käsitellyt Charlotta Europaeusta Helmi Helmisen ja Elsi Enäjärven rinnalla. Perustavanlaatuisin katsaus Europaeuksen elämään ja tuotantoon – erityisesti arkistoaineistoihin ja kirjeisiin – on ollut pitkään Sulo Haltsosen *Virittäjä*-lehden artikkeli vuodelta 1957. Hämäläisen ja Timosen tuore artikkeli täydentää, täsmentää ja korjaa Europaeuksen kuvaa monelta osin. Myös *Kajavan kouluhistoriikki* (1962–1963) omistaa Europaeukselle suhteellisen paljon tilaa. Europaeus saa oman osionsa, vaikka vain puoli sivua, myös Irma Sulkusen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran historiassa (Pikkanen 2004), ja Johanna Laakso (2013) on sisällyttänyt Europaeuksen esitelmäänsä ”Naiset Suomea löytämässä: kansallisten tieteiden sukupuolesta”. Laakso (2013) nostaa esitelmässään esiin alati ajankohtaisia kysymyksiä tutkimuskohteen luonteesta: mahtuvatko naiset ylipäänsä mukaan usein ”yleisinhimillisinä” esitettyihin tutkimuksiin, joita kuitenkin dominoi maskuliinisuus? Arkistotutkimus ja digitaalisten aineistojen mahdollistama monipuolinen kontekstualisointi auttavat pohtimaan näitä kysymyksiä entistä tehokkaammin. Monipuolistuvat mahdollisuudet valaisevat uudella tavalla myös arkistotutkimuksen keskeisiä kysymyksiä, kuten sitä, kenen ja keiden aineistot on sivuutettu tai unohdettu arkistoissa (Hupaniitti & Peltonen 2021, 13).

Muuttuva maailma tuotti uusia rooleja, mahdollisuuksia ja paikkoja kirjallisen kentän naistoimijoille. Siinä missä Charlotta Europaeus toimi erityisesti kansanperinteen kerääjänä, kääntäjänä ja opettajana, jolle oma kirjailijuus jäi lähinnä haaveeksi,²³ häntä yli viisikymmentä vuotta myöhemmin syntyneen Hanna Ongelinin ominta alaa oli kirjoittaminen, omakustantaminen ja esitelmöinti.

Hanna Ongelin: radikaali rajojen ylittäjä

Johanna (Hanna) Ongelin (1848–1893) oli kappalaisentytär Helsingin pitäjän kirkolta. Hän suoritti Helsingin ruotsinkielisen rouvasväenkoulun erinomaisin arvosanoin, kävi Taideyhdistyksen piirustuskoulu ja työskenteli senaatin puhtaaksikirjoittajana (Hagerlund 1931, 1–18; Forssell 1999). Ongelin oli siis virkanainen eli kouluttautui position, joka aukesi naimattomille naisille 1800-luvun loppupuolella (Ollila 2000).

Mutta se, mikä on jättänyt Ongelinin osaksi kirjoitettua historiaa, on hänen kirjailijuutensa. Ongelin on Suomen ensimmäinen ammattikseen kirjoittanut nainen (Manninen 1989, 196), joka julkaisi laajan, viisitoista teosta kattavan tuotannon vuosien 1872 ja 1892 välillä. Monet teoksista ovat useampiosaisia, kuten kolmeosainen, massiivinen historiallinen romaani *Ödets dom* (1881–1882). Suurin osa teoksista on kaunokirjallisuutta, kolme taas on lajiltaan kanta-aottavia naisasiaan, avioliittoon, eläinoikeuksiin ja siveellisyyteen liittyviä pamfletteja. On

23 Kansansatujen sekä kirjallisten lähteiden inspiroimana Europaeus kirjoitti oman satunsa, ”Prinsessa Ingo, Suomalainen satu”. Satu oli tarkoitettu ”keisarillisille lapsille”, ja se on säilynyt von Schultzin kokoelmassa ”kolmena käsikirjoituksena, joista yksi on suomenkielinen, toinen suomen- ja saksankielinen rinnakkain, kolmas Schultzin korjaama saksankielinen” (Hämäläinen & Timonen 2024).

helppo yhtyä Ongelinin muistokirjoituksen toteamukseen ”epätavallisen tuotteliaasta kirjailijattaresta” (*Helsingfors Aftonblad* 17.7.1893).²⁴

Tuotteliaisuutta ja ammattimaisuutta oli, mutta jokin meni vikaan. Ongelin unohtui vuosikymmeniksi eikä hänen tuotantoaan edelleenkään liiemmin tunneta. Kirjailija ja kääntäjä Tyyni Tuulio (1980, 248, 251) on esseekokoelmassaan *Fredrikan Suomi* sitä mieltä, että Ongelinia on vaivannut kohtuuton unohdus tämän lahjakkuuteen ja tuotannon laajuuteen nähden. Tomuja Ongelinin – kuten monen muunkin unohduksiin painuneen naiskirjailijan – yltä alkoi pudistella feministinen kirjallisuudentutkimus 1980-luvun lopulta lähtien. Ongelin mainitaan teoksessa *Pöydänkulma ja maailma* (Nieminen & Niemi 1988, 78) ja esitellään naiskirjallisuuden historiassa ”*Sain roolin johon en mahdu*” (Manninen 1989, 195–200). Päivi Lappalainen (2000, 120, 122) liittää Ongelinin *Ödets dom* -romaanin melodraaman lajityyppiin, ja Anne Martin (2001, 137–158) käsittelee sitä gotiikan lajikehikossa. Uusimmissa kirjallisuushistorioissa (Lappalainen 1999; Forssell 1999) Ongelin on jo mukana. Minna Uimonen (2007; 2011) on puolestaan liittänyt Ongelinin osaksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen sekä siveellisyyskeskustelun historiaa. Paljon on kuitenkin vielä piilossa, elämäkerta tekemättä.

Tässä luvussa aiempi kuva Ongelinista kirjallisen kentän naistoimijana täydentyy ja monipuolistuu.²⁵ Myös aineistot ovat osin uusia aiempaan tutkimukseen verrattuna: jäljitämme Ongelinin kirjoittavaa elämää kolmen arkiston, digitoitujen sanomalehtien ja aiemman tutkimuksen avittamana reitillä Helsinki–Viipuri–Lempäälä–Helsinki. Ongelin on ”levällään” eri arkistoissa, ikään kuin eri arkistoista koottava hahmo. Hänen kirjeitään on eri arkistokokonaisuuksien osana Kansalliskirjaston, Åbo Akademin ja Svenska litteratursällskapetin arkistoissa.

24 Laajan tuotannon ohella Ongelin julkaisi lehdissä. Hänen tiettävästi ensimmäinen kertomuksensa ”Glömd” ilmestyi 20. ja 21.2.1868 *Hufvudstadsbladetin* jatkokertomuksena nimimerkillä H. Tiedon jäljille johdatti Ongelinin muistokirjoitus, jonka kirjoittaja nimimerkki C. U. ilmeisesti tunsikin Ongelinin hyvin (*Helsingfors Aftonblad* 17.7.1893). Ongelin julkaisi useissa lehdissä ja kalentereissa sekä Suomessa (mm. *Julkalender, Hufvudstadsbladet*) että Ruotsissa (mm. *Svenska Familj Journalen, Folkvännen, Dagens Nyheter*) (Biograafisia tietoja Suomen naisista, 130). Ongelinin viimeisen teoksen *Smågubbar och smågummor* (1892) kertomuksista viisi on ilmestynyt Ruotsissa *Familjjournalen Svea* -lehdessä. Ongelinin tuotannosta ks. myös Tuulio 1980, 249–257.

25 Kiitos Ongelin-osiota koskevista arvokkaista kommentteista Elsi Hyttiselle ja Heli Peltoniemelle.

Viimeksi mainittuun ne ovat päätyneet, sillä Ongelinin pitkäaikaisen asuinkumppanin, näyttelijä Selma Lundahlin Hilda-sisko oli avioitunut Munsterhjelmin aatelissukuun. Arkistonäkökulmasta on kiinnostavaa, että Ongelin on ”päätenyt” osaksi asuinkumppaninsa siskon aatelissuvun arkistoa – tällaiseen odottamattomaan löytöön tarvitaan aina, kuten nytkin, arkistotyöntekijöiden apua. Lisäksi on oleellista, että Ongelinin aineistot on haluttu säilyttää osana tätä arkistoa.²⁶ Ylipäänsä löytämiämme, eri arkistoissa säilyneitä Ongelinin kirjeitä on vain vähän, päiväkirjoja ei lainkaan. Joko niitä ei ole ollutkaan, ne ovat hävinneet tai emme niitä tämän kirjan tarpeisiin löytäneet.

Kirjailija huhujen keskellä Helsingissä

Ongelinin ura kirjailijana alkoi upeasti. Novelli *Edvard och Edmund* ja näytelmä *Helmi* ilmestyivät nimimerkillä H. joulukuksi 1872²⁷ Ongelinin ollessa 24-vuotias. Kustantajana oli huomattava helsinkiläiskustantaja G. W. Edlund, jonka menestysteoksiin kuului Topeliuksen *Boken om vårt land* (1875, suom. *Maamme kirja*).

Kun lähtee etsimään arvioita Ongelinin esikoisista ajan sanomalehdistä, tulos on laiha. Myynti-ilmoituksia on, mutta arvion tapaisia vain yksi, *Vikingen*-lehden (18.12.1872) ”silmäys joulukirjallisuuteen”. Arvioija löytää *Helmestä* ”puhtaan ja lämpimän tunteen sekä aidon lyyrisen tunnelman”. Myös kieli saa kehuja. Sen sijaan aihepiiri – kamppailu kristinuskon ja Suomen muinaisten jumalien välillä – on kriitikon mielestä kuvattu lapsellisesti. *Edvard och Edmund* sen sijaan saa kehuja juuri aihepiiristään, sillä kirjailija on onnistuneesti pysytellyt ”arkipäivänkuvauksen” parissa. (*Vikingen* 18.12.1872.) Kriitikko luultavasti arvaa nimimerkki H:n sukupuolen – viimeistään 1874 se on tiedossa (*Hufvud-*

26 Kiitos kaikkien mainittujen arkistojen tutkijoille avusta. Svenska litteratursällskapetin arkistossa (Munsterhjelmin suvun arkisto SLSA 1319) on Ongelinin lähettämiä ja saamia kirjekortteja vuosilta 1887–1892. Ongelinin kortit (12 kpl, 1892) Selma Lundahlin pojalle Arthur/Atte Lundahille kertovat huolenpidosta: paketteja lähetetään Lempäälästä koululaiselle Helsinkiin. Ongelinin kirjailijuutta kirjekortit eivät valota.

27 Ks. Frenckell & Son -kirjakaupan mainos *Hufvudstadsbladetissa* 17.12.1872.

stadsbladet 18.12.1874) – ja suosittaa naiskirjailijaa pysymään lestissään. Arkipäivänkuvaus, kotoisa arkipäivän realismi, oli ruotsalaiskirjailija Fredrika Bremerin innoittama laji. Sitä muokkasivat, noudattivat ja osin vastustivat jo Ongelinia ennen kirjoittaneet naiskirjailijat Suomessa. (Grönstrand 2005, 167–168, 178–179; Launis 2005, 61–62, 136, 306, 312.)

Ongelin jatkoi julkaisemista 1870-luvulla (ks. oheinen tietolaatikko). Seuraavalla vuosikymmenellä, 1880-luvulla, ilmestyi lisää teoksia, kuten *Fordom och nu. Teckningar ur qvinnans lif* (1881) ja *Tankar i några samhällsfrågor* (1881). Tahti oli kova. Helsingissä ilmestyneiden teosten jälkeen Ongelin vaihtoi maata. Hänen kolmiosainen *Ödets dom* -romaaninsa ilmestyi Tukholmassa H. Bossen kustantamana ja julkaistiin myös norjaksi nimellä *Regina. Pigen fra fiskeværret I-II* (1911–1912).²⁸ Sama tukholmalaiskustantaja julkaisi myös Ongelinin kaksiosaisen historiallisen romaanin *Den gamla fyrbåkens hemligheter* (1882–1883).

Tässä vaiheessa Ongelin jätti virkatyönsä puhtaaksikirjoittajana. Tätä on tulkittu niin, että kirjailija pystyi elämään kirjojensa tuotolla. Mene ja tiedä: Ongelin itse kirjoittaa kirjeessään Topeliukselle (13.5.1883), että hän erosi esimiehen epäoikeudenmukaisuuden ja oman pahan hermo-sairautensa vuoksi. Ongelinin asiointi kustantajien kanssa päättyi näihin lajoihin, Ruotsissa julkaistuihin historiallisiin romaaneihin. Koko lopputuotantonsa hän kustansi itse.

28 Norjan Kansalliskirjasto on digitoinut teoksen, ja sen toinen osa on vapaasti luettavissa osoitteessa http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013072208009.

HANNA ONGELININ TUOTANTO VAIHTUVINE
KUSTANTAJINEEN JA NIMIMERKKEINEEN

Nykylukija pääsee tutustumaan useimpiin Ongelinin teoksista Litteraturbanken-projektin ja Kansalliskirjaston digitoimina.

Edvard och Edmund. Novell af H. Helsingfors: G. W. Edlund, 1872.

Helmi: Dramtisk dikt af H. Helsingfors: Edlund, 1872.

Noveller af H. Helsingfors: J. C. Frenckell & Son, 1874.

Skizzer och berättelser af Hanna Ongelin. Helsingfors: J. C. Frenckell & Son, 1880.

Fordom och nu. Teckningar ur qvinnans lif af Hanna Ongelin. I. Helsingfors:

J. C. Frenckell & Son, 1881. Suom. K. Wuori 1886, *Ennen ja nykyään.*

*Kuvauksia naisen elämästä I.*²⁹

Tankar i några samhällsfrågor af Hanna Ongelin. Innehåll: Qvinnan och hennes

”bestämmelse”, Ett ord i sedlighetsfrågan, Djurens skydd. Helsingfors: J. C.

Frenckell & Son, 1881.

Ödets dom 1–3. Roman af Hanna Ongelin. Tukholma: H. Bosses förlag, 1881–

1882.

Den gamla fyrbåkens hemligheter 1–2. Original roman af Hanna Ongelin.

Tukholma: H. Bosses förlag, 1882–1883.

Fordom och nu. Teckningar ur qvinnans lif af Hanna Ongelin. II. Helsingfors:

omakustanne, 1884.

Brännande frågor. I. Sedligheten af Tyr Vesten. Tammerfors: omakustanne, 1887.

Brännande frågor. II. Äktenskapet af Tyr Vesten. Tavastehus: omakustanne, 1887.

Guld och slagg af Hanna Ongelin. Tammerfors: omakustanne, 1888.

Babelstornet. Också ett ord i nykterhetsfrågan af Broder Abel. Helsingfors:

omakustanne, 1889.

”Knallhattarne.” Samtidsbild af Hanna Ongelin. Tammerfors: omakustanne,

1890.

På bölja och torfva. Tvänne berättelser af Hanna Ongelin. Tammerfors:

omakustanne, 1891.

Patria. Berättelse af Hanna Ongelin. Tammerfors: Hanna Ongelins förlag, 1892.

Smågubbar och smågummor. Minnen och Skizzer af Hanna Ongelin I.

Tammerfors: Hanna Ongelins förlag, 1892.

29 Ongelinin kirjeestä Topeliukselle 3.11.1882 selviää, että hän koetti myydä jo *Fordom och nu* -teoksen ensimmäisen osan tekijänoikeudet Bonnierille.

Ongelinin teosten vastaanotto Suomessa oli kaikkiaan melko nuiva, joskin myös kehuja on eksynyt joukkoon.³⁰ Tyyni Tuulion (1980, 248) mukaan *Ödets dom* sai Ruotsissa hyviä arvosteluita ja laajan lukijakunnan. Suomen lehdistöstä siitä ei ole ainakaan toistaiseksi löytynyt ainoatakaan arviota, ainoastaan ennakkotilausten mainoksia. Aiemmin ilmestyneen *Skizzer och berättelser* (1880) -teoksen arvioija H. af Schultén toteaa, että kirjailijattarelta puuttuu itsekritiikkiä ja hän antaa mielikuvituksensa laukata liian vapaasti. Niin tässä kuin aiemman *Noveller*-teoksen kritiikeissä kuuluu muutoksen vaatimus kirjallisten ihanteiden muuttuessa: Ongelinin teokset ovat liian kiinni ”fantastis-romanttisessa suuntauksessa”. Sen sijaan hänen pitäisi suuntautua kohti ”vakavaa luonnon ja ihmiselämän tutkimista” (*Finsk Tidskrift* I.II.1880).

Arviot eivät kuitenkaan olleet ainoa asia, joka alkoi syödä Ongelinin mainetta. Hänen siveellisyyskysymystä käsittelevä esseensä teoksessa *Tankar i några samhällsfrågor* keskittyi sivistyneistönaisten harjoittamaan siveellisyystyöhön, jonka tavoitteena oli auttaa ”langenneita” naisia pois kurjuudesta. Ongelin piti prostituoitujen tarkistuksia häpäisynä ja vertasi valtion suojeluksessa olevaa prostituutiota yhteiskuntaruumista jäytävään syöpäkasvaimeen, johon laastarilaput eivät auttaneet. Ongelin kohdisti sarkasminsa paitsi säätyläisnaisten hyväntekeväisyystyöhön myös avioitumiskäytäntöihin ja jäi kenties juuri tämän terävyytensä vuoksi syrjään naisliikkeen valtavirrasta. (Uimonen 2011, 105–130.)

Tämän lisäksi ajan lehtikirjoittelu ja Göta Hagerlundin hänestä vuonna 1931 tekemä pro gradu -tutkielma paljastavat, että Ongelin ei millään lailla sopinut ajan naismuottiin. Hagerlundin tutkielma on erinomainen lähde, sillä se perustuu osin aikalaismuisteluihin ja sisältää tarkan biografian. Helsingkiläisten silmin Ongelin oli originelli, boheemi, maskuliininen, koominenkin hahmo:

30 Lehdistä löytämämme Ongelinin teosten varsinaiset arviot ovat edellä mainittujen lisäksi: *Noveller. Helsingfors Dagblad* 20.12.1874, *Morgonbladet* 24.12.1874; *Tankar i några samhällsfrågor: Åbo Underrättelser* 4.8.1881, *Valvoja* 1.10.1882 (Th. R. eli Helsingin yliopiston filosofian professori Thiodolf Rein kehuu hehkuvaa intoa naisten tasa-arvon ajamisessa, kritisoi hätköimistä ja liiallisuutta, mutta tunnustaa kuitenkin tasa-arvon vaateen oikeutetuksi, joskin nainen hänen mielestään tulee aina löytämään ”todellisen onnensa” avioliitossa); *Smågubbar och smågummor: Tammerfors Aftonblad* 9.12.1892 (kehuva arvio).

Vanhat helsinkiläiset muistavat vielä nuoruudestaan kirjailijatar Hanna Ongelinin kulkemassa kaupungin katuja raskain ja pitkin askelin, pukeutuneena isoon ruskeaan herrainpalttooseen, päässään pieni pyöreä herrojen huopahattu miesmäisesti lyhyeksi leikatun vaalean kiharan tukan päällä. Hänen äänensä oli matala ja hän poltti paljon, mieluiten sikareita. Hanna Ongelinia pidettiin originellina [tai: omituisena; *original*] ja suut venyivät hymyyn, kun hän näyttäytyi. (Hagerlund 1931, 12; suom. Uimonen 2007, 223; hakasulkeissa oleva huomautus suomentajan.)

Ongelinin unohtamisen ääriiviivat alkavat hahmottua – vaikuttaa siltä, että teosten sisällön arviointi ja hänen persoonansa ovat kietoutuneet vastaanotossa tiukasti yhteen. Matalääninen, sikareita polttava Ongelin oli ”kuin luonnonvoima keskellä koreita kahvikutsuja”, kirjoittaa toimittaja Heli Peltoniemi 1800-luvun naiskirjailijoita käsittelevässä juttusarjassaan (*Turun Sanomat* 24.1.2021). Minna Uimosen (2007, 224) mukaan Ongelinista tuli Suomessa ja helsinkiläisyhteisössä ”hylkiö” ja ”naisasianaisen irtokuva”.

Huhut alkoivat liikkua Helsingissä. Ongelin käsittelee niitä Topeliukselle 1880-luvun alkupuolella kirjoittamissaan kirjeissä, jotka ovat säilyneet Kansalliskirjastossa osana Topeliuksen kirjekokoelmaa.³¹ Vaikka Topeliuksen vastaukset eivät ole säilyneet, kirjeistä selviää, että niitä on ollut ja että Topelius luki Ongelinin tuotantoa ja tuki aluksi häntä kuten monia muitakin naiskirjailijoita Marie Linderistä (Launis 2005, 241–242) Fredrika Runebergiin (Huhtala 1989, 125). Topelius oli yli päänsä ”hukkua nuorten alottelijain, enimmäkseen naisten lähettämiin kirjeisiin, kyselyihin ja tunteenpurkauksiin” sekä vierailuihin (*Koti ja yhteiskunta* 15.7.1909).

Ongelinin kirjeet Topeliukselle ovat ammatillisia siinä mielessä, että ne ovat kirjailijan kirjeitä toiselle kirjailijalle. Heillä oli jopa sama tukholmalaiskustantaja, Albert Bonnier. Huomaa, että Ongelin on tot-

31 Kansalliskirjastossa säilyttäviä Ongelinin Topeliukselle kirjoittamia kirjeitä ovat hyödyntäneet ainakin Tyyni Tuulio (1980, 259–261) ja Minna Uimonen (2007, 224). Myös Selma Lundahlin kirjoittama kirje Topeliukselle (11.4.1893) on säilynyt Kansalliskirjastossa ja kertoo hänen näyttelijäntyöstään: Lundahl kertoo lukeneensa Topeliuksen näytelmän *Regina von Emmeritz* (1852) ja haluaisi näytellä tämän roolin: ”Det är mitt käraste hopp att få debytera i denna roll.”

tunut, ammattimainen kynän käyttäjä, sillä kirjeet on kirjoitettu sujuvasti, helpontuntuisesti ja kauniilla käsialalla. Kuten teoksen *Kirjeet ja historiantutkimus* johdannossa todetaan, kirjeet ovat oma kerronnan muotonsa. Niiden kirjoittamista määrittävät ajan tavat, normit, konventiot ja yhteisölliset säännöt: kirjeitä tulkitakseen on avauduttava niiden tekstuaaliselle maailmalle. (Lahtinen ym. 2011, 9–27.) Tämä pätee myös Ongelinin kirjeisiin, jotka noudattavat kirjeen muotoa puhutteluineen ja allekirjoituksineen. Kirjeiden puhuttelussa ”Högtärade Herr Statsråd” näkyy Topeliuksen asema arvostettuna miespuolisena mentorina. Kirjeet ovat henkilökohtaisia, mutta samalla ne ovat kirjeitä mentorille. Ongelin pyytää suosituksia ja kiillottaa mainettaan, selittää häntä koskevat juorut itselleen suotuisiksi ja luo kirjailijakuvaansa.

Kirjeet muuttuvat ajan myötä avoimmiksi ja rohkeammiksi. Toukokuussa 1883 Ongelin kiistää Topeliuksen väitteet siitä, että olisi tuntematon Ruotsissa. Hän ei myöskään ymmärrä tämän näkemystä ”todellisesta naiseudesta”. Ongelin kirjoittaa pelkäävänsä, että Topeliuksen korviin on kantautunut hänestä perättömiä ”huhuja ja valheita”. Hän listaa nämä huhut tarkkaan:

– – såsom att jag skulle varit synlig på stadens alla bordeller, medan jag vistades hos min gamla moster på landet tillbragt mina dagar hos en illa känd gvinna i Rödbergen, blifvit ”skiljd” från min tjenst, den jag sjelf den 5. April förlidet år, tillfölje af mina förmäns orättvisor och min svåra nervsjukdom, afsade mig, att jag suttit en tid på gäldstugan, att jag varit underhållen af en högt uppsatt man och sist och slutligen att jag super. (Ongelinin kirje Topeliukselle 13.5.1883, alleviivaukset alkuperäiset.)

Ongelin kiistää siis jyrkästi käynnit bordelleissa ja ”huonomaineisen” Punavuoren naisen luona, työstä erottamisen, velkavankeuden, korkearvoisen miehen elätettävänä olemisen ja juopottelun. Kirjeen loppupuolella hän lainaa Topeliuksen sanoja: ”Herr Statsrådet uppmanar mig att ej ’gå förlårad’” ja vakuuttaa pysyvänsä kaidalla tiellä. Tähän Topeliuksen kehotukseen – ”älä eksy, Hanna Ongelin” – Ongelin palaa vielä viisi

vuotta myöhemmin toisessa kirjeessään (Ongelinin kirje Topeliukselle 17.1.1888).

Aikalaisuisteluiden, kirjeiden ja niissä raportoitujen huhujen pohjalta on selvää, että Ongelin rikkoi naismuuttia ja laajemminkin heteronormia – hän oli naimaton, lapseton, maskuliinisena nähty boheemi ja arveluttavan maineen saanut ihminen, jonka naissuhteista vihjailtiin. Ongelin mainitsee kirjeessään myös juopotteluhuhun. Tässä huhussa oli perää, sillä Hagerlundin mukaan Ongelin kärsi alkoholiriippuvuudesta 1880-luvun alkupuolelta lähtien. Rahat menivät alkoholiin, ja kirjailija nähtiin kadulla hoipertelemassa ja ihmisten eteisissä pyytämässä rahaa:

Sen vähän, mitä hän ansaitsi, hän käytti mieluiten viinaan, ja useammin kuin kerran hän ilmestyi kadulle horjuen. [– –] Jos häntä aiemmin oli pidetty naurettavana, hänestä tuli nyt mahdoton. [– –] Useat ihmiset ovat kertoneet minulle, kuinka Hanna Ongelin seisoi huonosti pukeutuneena ja viinalle haisten heidän eteisensä odottamassa, että hän voisi vaihtaa käteissummaan likaiset panttiliput, joita hän ei tietenkään koskaan voinut lunastaa. (Hagerlund 1931, 14; suom. Kati Launis.)

Juominen ei ollut omiaan kohentamaan Ongelinin muutenkin epämääräiseksi käynyttä mainetta. Ongelinin ystävät päättivät toimittaa tämän pois Helsingistä, Viipuriin – Suomen suuriruhtinaskunnan itärajalle, missä kasvoi ja vaikutti puoli vuosisataa aikaisemmin tässä luvussa jo aiemmin käsitelty Charlotta Europaeus.

”Taiteilijapari” Viipurissa 1885–1886

Viipuri oli Ongelinin aikaan 1880-luvulla Suomen suuriruhtinaskunnan kaakkoiskolkkaa. Se oli uudenaikainen, eurooppalainen kaupunki monumentaalisine katunäkymineen. Kaupunkipuistot, teatterit, ravintolat ja modernit varieteehuvit loivat kaupungin maineen kosmopoliittisena, monikielisenä, ylirajaisena huvielämän keskuksena, jonka kulttuurielä-

mää hyödytti suuresti Pietarin läheisyys. (Ripatti ja Koivisto 2020, 9–17.) Viipurin menneisyys on vahvasti monikulttuurinen. Se oli raja-alue, jolle oli leimallista kielten ja kulttuurien sekoittuminen. Cederwallerin vuonna 1815 aloittaneen kirjapainon myötä Viipurista kehittyi myös itäisen Suomen kirjallisen kulttuurin keskus (Hakkarainen 2021).

Hanna Ongelinin lyhyeksi jääneeltä Viipurin-ajalta ei ole käytettävissä kirjeitä tai muita henkilökohtaisia dokumentteja. Emme tiedä, miten hän – ruotsinkielisenä kirjailijana – koki Viipurin monikulttuurisen ja monikielisen vilskeen. Sen kuitenkin tiedämme, että paikanvaihto ei auttanut Ongelinin maineen palautuksessa, sillä uudet huhut vaanivat nurkan takana.

Viipurissa asui tuolloin näyttelijä Selma Lundahl (os. Heerman, 1853–1934), joka oli kuulunut Kaarlo Bergbomin perustaman Suomalaisen Teatterin ensimmäiseen näyttelijäseurueeseen (Aspelin-Haapkylä 1907, 3, 43). Lundahl oli naimisissa näyttelijä Arthur Lundahlin kanssa, leskeytyi ja jäi yksin neljän pienen lapsen kanssa. Näyttelijäntyö päättyi sairastumiseen vuonna 1884.

Göta Hagerlundin mukaan ystävät nimenomaisesti toimittivat Ongelinin Selma Lundahlin luo Viipuriin. Naiset eivät tunteneet toisiaan entuudestaan, mutta ystävyistyivät heti. (Hagerlund 1931, 15.) Lundahl oli avannut Viipuriin ”käherrys- ja hiusleikkauslaitoksen” marraskuussa 1885 (*Viipurin Sanomat* 7.11.1885). Ongelin taas piti esitelmän ”Välgöreheten från kritisk synpunkt” joulukuussa 1885 viipurilaishotelli Belvédèren salongissa (*Östra Finland* 2.12.1885), eli viimeistään tuolloin hän oli kaupungissa. Lundahl otti Ongelinin suojiinsa. Hänestä tuli tämän tukija ja asuinkumppani Ongelinin kuolemaan asti.

Ongelin ja Lundahl nähtiin Viipurissa taiteilijaparina. Alkoi jupakka. *Wiborgsbladet*-lehdessä (28.3.1886) ilmestyi ”Krönika”-niminen lehden alakerran katsaus tai pakina, jonka sisällöksi kerrotaan tällä kertaa ”erään taiteilijaparin vaiheet ja seikkailut”. Nimimerkki Anders aloittaa ivallisen juttunsa seuraavasti:

När jag kallar dem ett konstnärspär, så menar jag icke ett par konstnärer, som äro herre och fru eller någon annan dylik sammanställning af maskulinum och femininum. *Hon* är nämligen

S E L M A L U N D A H L

SUOMALAISEN NÄYTTÄMÖN ENSIMÄINEN KUNINGATAR 70-VUOTIAS

SUOMEN KUVALEHDELLE KIRJOITTANUT KAARLO AATRA.

SUOMALAISEN teatterin viettäessä perustamisjuhlaansa Porissa, lokak. 13 p:nä 1872, esiintyi avajaisohjelman suorittajana m. m. eräs vastaperustetun teatterin nuorimmista näyttelijättäristä, 19-vuotias neiti Selma Heerman. Hän oli Porin lapsia, ja onnellinen sattuma oli leikkinyt siten, että hän sai alottaa taiteilijauransa synnyinkaupungissaan. Tosin oli hän jo vähän aikaisemmin ollut jonkun ajan oppilaana Westermarkin kiertävässä teatteriseurueessa, jonka lopullisesti hajotessa nuori neitonon oli luullut teatteriunelmiansakin aini-aaksi haihtuneen. Mutta sitten oli Suomalainen teatteri toteutella perustettu ja uudet mahdollisuudet auenneet nuorelle taiteenharrastajalle, juuri kun kaikki oli näyttänyt synkimmältä.

Juhlaohjelma oli suoritettu yhä kohoutuvan innostuksen vallassa. Ja lopuksi olivat kaupunkilaiset kutsuneet Kaarlo Bergbomin ja vastaperustetun teatterin jäsenet juhlaillallisille. Innostus kuohui. »Kaikki iloitsivat, että Suomalainen teatteri vihdoinkin oli olemassa, että nuori, innokas joukko oli muodostunut palvelemaan kansallista taidetta ja ystävyyttä ja että se oli alkanut toimensa», kertoo prof. Aspelin-Haapkylä tätä teatterin avajaisjuhlaa kuvaillaessaan.

Puhe seurasi toistansa.

»Ensimmäiset askeleenne taiteen uralla olette te astuneet Kokemäenjoen rannalla, mutta ken meistä voi sanoa taikka aavistaa, mitä ihanaa ja suurta tulevaisuudessa on sukelutuva harrastuksestanne isänmaan hyväksi? Pienestä siemenestä voi, kun kevätaurinko luo lämpönsä, nousta taimi, joka kerran puhkeaa rikkaaseen kukoistukseen ja levittää iloa vielä silloinkin, kun istuttaja ei enää ole sitä vaalimassa».

Täten tervehi muuan puhuja vastaperustetun taidelaitoksen näyttelijöitä. On helppoa kuvitella, mitä tulevaisuudenkuvia ja mitä liikutusta nämä sanat herättivät nuorissa näyttelijöissä, joista enemmän kuin puolet oli vasta 19-20 vuotta täyttäneitä. Ilmeellisiä aavistuksia nostivat ne juhlapöydässä utjona ja arkana istuvan, kauniin Selma Heermanninkin mieleen. Hän oli pikku tytöstä alkanen uneksinnut teatterista. Koulutytöntä oli hän saanut tilaisuuden näytellä parin viikkon...

pulta monien vastuksien jälkeen pääsnyt edellainnaituun teatteriseurueeseen, jossa hänen oli täytynyt alkuunsa lopettaa ja nolona palata kotiin. Siksiäpä olikin aivan kuin aurinko olisi äkkiä pylvien lomasta esiintynyt, kun häntä eräänä päivänä oli tultu pyytämään vasta perustettavaan Suomalaiseen teatteriin. Taas olivat alkaneet uudet taistelut kodissa, jossa jo oli ehditty iloita, että tytön teatteriunelmat olivat onnellisen sattuman kautta menneet myttyyn. Joka tapauksessa oli hän eräänä kauniina kesäpäivänä saapunut laivalla Porista Helsingin rantaan, jossa ystävällinen neiti Bergbom oli ollut häntä vastassa ja suojaavana vienyt hänet omaan kotiinsa aluksi asumaan.

— Sitten olivat alkaneet ahkerat harjoitukset, joita oli jatkettu läpi koko kesän. Nyt oli Suomalaisen teatterin avajaisjuhla. Edessä oli työtä silmäin siintämiin. Elämä hymyili ja näytti lupaavan niin paljon.



Selma Lundahl.

Lukiessamme Suomalaisen teatterin historiaa tapaamme Selma Heermannin (sittemmin Selma Lundahlin) nimen alinomaan teatterin kannattavimpien voimien rinnalla mainittuna ensimmäisten kahden toista vuoden aikana. Ja jo aivan ensi vuosina näemme hänel esittämässä suuria pääosia kuten esim. kuningatar Maria Tudorissa ja markiisitar Pompadouria Marcis Rameussa, joissa osissa hänellä oli verrattain epäkiitollinen tilaisuus esiintyä rouva Winterhjelmin juhlistujen vierailujen jälkeen, »antaen kuitenkin enemmän kuin osattiin odottaakaan». Myöskin Lady Millfordina näemme hänen saaneen osaksensa vakavaa tunnustusta. Omasta puolestansa muistelee rouva Lundahl suurella mielihyvällä Ragnhildin osaa näytelmässä Sven Dyringin koti ja kahta ensimmäistä mainitsemaamme näytelmää. Mutta näinä teatterin ensimmäisinä vuosina tiedämme rouva Lundahlin olleen »tulessa» varsinkin, kun tarvittiin edullisia ulkonaisia edellytyksiä, suloutta ja arvokkaisuutta, kuten osissa Kreivitär de Rysiers, Katharina Hoyard tai kuningatar Elisabeth. Luulteloa voisi jatkaa vielä pitkälti myöskin toisenlaisissa osissa. Ainamosta Herrain Eevaan saakka.

Kuva 6. Selma Lundahlin näyttelijäntyöstä ilmestyi artikkeli Suomen Kuvalehdessä 14.4.1923. Lundahl, "Suomalaisen näyttämön ensimmäinen kuningatar", täytti tuolloin 70 vuotta. Lähde: Suomen Kuvalehti 15/1923. Kansalliskirjasto.

enka med det nödvändiga påhänget af ett par tre förhoppningsfulla telningar, och *han* – nej, den andra ville jag säga – är flicka rätt och slätt, eller fröken, om man så vill. Det är historien om huru dessa tu blefvo ett par, som jag nu vill berätta. (*Wiborgsbladet* 28.3.1886, kursiiivit alkuperäiset.)

Jutussa ei mainita nimiä, mutta Lundahl ja Ongelin ovat selvästi tunnistettavissa. ”Han” (Ongelin), on jutun mukaan ”juuri ja juuri” naispuolinen, hän on ”toinen”, ”alunperin syntynyt tytöksi”, ”sinisukka”. Nimimerkki Andersia pillastuttaa selvästi kaksi yhdessä asuvaa naista, ”taiteilijapari” sekoittaa totuttua sukupuoliasetelmaa. Lundahl ja Ongelin tekivät ivajutusta painokanteen lehden vastaavalle toimittajalle (*Wiborgsbladet* 19.8.1886) ja muuttivat Viipurista Hämeenlinnaan. Lehden päätoimittaja tuomittiin sakkoihin lehtijutusta, jonka ”seudulla hyvin tunnetut” kanteen jättäjät Ongelin ja Lundahl kokivat loukkaavan ”hyvää” mainettaan, kuten uutisessa ivallisuutta korostavin lainausmerkein todetaan (*Wiborgsbladet* 30.10.1886).

Ongelin vaikuttaa arkisto- ja lehdistölähteiden valossa henkilöltä, joka aiheuttaa hämmennystä sekä kaaosta ja mihin ikinä meneekin, joutuu hankaluuksiin, oppositioon ja paitsioon. Tutkimuksessa tällaisia historian toimijoita on kutsuttu termillä *marginaaliksi* (myös *hankala henkilö*), joka avaa uusia näkymiä historiaan ja tuo esiin normaalina pidetyn ahtaat rajat (Markkola 1996, 7–19; Launis 2011). Naiseuden, raittiuden, kirjoitustyylin, elämäntavan ja aatteen normit peilautuvat Ongelin elämää ja tuotantoa vasten kirikkaasti ja selkeästi juuri siksi, että hän rikkoi niitä.

Nimimerkki Anders ei päästänyt naisia kynsistään, vaikka nämä olivat jo jättäneet Viipurin. Hänen mukaansa syksyn muuttolintujen mukana kaupungista lähtee ”tunnettu taiteilijapari” Lundahl ja Ongelin: ”Huruvida de med eller mot sin vilja beslutit sig för denna flyttning åtager jag mig ej att säga, men så mycket vet jag säkert att nog var det andra, som fick köpa åt dem vingar.” (*Wiborgsbladet* 3.10.1886.) Vihjaus naisten olemattomiin rahavaroihin on selvä. Erityisesti Ongelin on hänen hampaissaan, sillä hän palaa tämän moraalien iivaamiseen vielä myöhemmässä pakinassaan (*Wiborgsbladet* 14.11.1886). Vuoden päästäkin

”Anders” jatkaa; ilmassa on miltei Ongelin-vainoharhaisuutta. Hän on lukenut lehdestä, että Ongelin on pitänyt esitelmän naisten koulutuksesta ja tasa-arvosta. Hän toteaa, että naisten tasa-arvoa pohdittaessa pitää vain katsoa ”Hannaa itseään”:

Hon är nog den, som kan ta sin karl i kragen, om det gäller – det vet jag bäst. Men däremot är jag ej lika säker på att hon har så alldeles rätt, då hon påstår att qvinnan, om hon får samma frihet som mannen, ”däraf icke skulle bli sämre, utan tvärtom bättre”. Låt oss bara se på Hanna sjelf. Hon *har* haft samma, ja större, friheter i all sin dar än mannen, men – hm – männe hon nu precis blifvit bättre därför? Säg sjelf, Hanna lilla, hur’ är det med den saken? (*Wiborgsbladet* 25.9.1887.)

Koska Viipurin ajalta ei ole säilynyt tai löytynyt Ongelinin kirjeitä, hänen oma näkökulmansa tapahtuneeseen jää arvoitukseksi.

Omakustantajana Lempäälässä vuodesta 1886

Viipurista lähdön jälkeen Ongelin muutti Lundahlin luo Lempäälään (Hagerlund 1931, 16). Hän kiersi luennoimassa kasvatuksesta ja raittudesta eri kaupungeissa (*Hämäläinen* 17.9.1887; *Tampereen Sanomat* 22.10.1886; Åbo *Tidning* 15.2.1888). Lempäälästä käsin hän myös jatkoi kirjalliseen toimintaansa jo aiemmin kuulunutta omakustantamista. Tämä merkitsi sitä, että hän markkinoi ja myi kirjansa itse ja maksoi kirjoista saamallaan tuotoilla niiden painatuksen. Tällä tavoin hän kustansi itse koko lopputuotantonsa, yhteensä kahdeksan teosta vuosien 1887 ja 1892 välillä. Loppuvuosina hän myi kirjojaan junissa Lempäälän ja Tampereen välillä (Hagerlund 1931, 16; *Helsingfors Aftonblad* 17.7.1893).

Lempäälän vuodet ovat olleet vaikeaa, taloudellisesti tiukkaa aikaa. Tämä näkyy Ongelinin kirjeistä Mäntsälän rovastille Carl Edvard Aspelundille, tärkeälle tukijalleen, jolle hän kirjoitti tiheään tahtiin kesästä 1889 tammikuulle 1891. Kansalliskirjastossa säilyneitä kirjeitä on miltei

kolmekymmentä. Tyyni Tuulio (1980, 259) arvelee, että Aspelund voisi olla Ongelinin isän tuttava – joka tapauksessa läheiseen suhteeseen viittaa puhuttelu ”Wärdaste Farbror!” (‘setä’), jolla Ongelin kirjeensä aloittaa. Ongelinin kirjeissä toistuu muutama aihe: ilkeät huhut, joiden kohteeksi hän kokee joutuneensa, rahanpuute, kirjailijuus ja omakustantajan työ. Hän kertoo tarkkaan kirjansa itse kustantavan ja myyvän naisen elämästä: kirjojen myynti on ollut kovaa työtä ja vaatinut matkustamista.

Toistuva aihe on Ongelinin onneton rahatilanne ja pyynnöt saada rahaa. Heinäkuussa 1889 Ongelin kirjoittaa Aspelundille tukalasta rahatilanteestaan ja kertoo muuttaneensa jo vuosia sitten soman (*söt*) ja kiltin (*snäll*) nuoren leskirouvan luo Lempäälään:

Farbror kan förstå att det varit tunga tider för mig i ekonomiskt afseende. [– –] Jag måste den 1. Aug. betala min lilla inai?bordering till den frun der jag bor och det fattas mig litet deri. Hon är shelf en fattig menska och kan ej vänta. Gud var det visst, som ingaf mig tanken att skrifva till Farbror och bedja Eder bistå mig med några mark, allt efter eget behag och lägenhet. (Hanna Ongelinin kirje Carl Edvard Aspelundille 30.7.1889.)

Samassa kirjeessä ilmenee Ongelinin intohimoinen suhde kirjoittamiin ja hänen omakustannuskäytäntönsä:

– – att jag heltochhället egnat mig åt litteraturen, dels af min gamla böjelse, dels emedan mina ögan ej tillåta några strängare regelbunden sysselsättning, att jag skrifer det ena arbetet after det andra, dem jag dels ger ut här, dels sänder till Sverige och att jag i allmänhet för ett mycket stilla och enkelt lif, fjärran från verlden kif och buller, nöjen och frestelser. (Hanna Ongelinin kirje Carl Edvard Aspelundille 30.7.1889.)

Rahanpuute näkyy myös muille lähteneissä kirjeissä. Kesäkuussa 1889 Ongelin kirjoittaa Lempäälästä Volmar Lindmanille (1861–1939), joka oli opettaja, kirjailija ja *Hufvudstadsbladetin* pitkäaikainen toimittaja sekä

Lembois, den 30. juli 1889.

Vårdaste Farbror!

Har ej Farbror för länge sedan
trött mig försvunnen i oöfveranta
äden, såvida Farbror nemligen gjort
mig den äran att allo itilgkoms
na min ringa person; men
german Larna tyktes i allman.
Het förja för att jag ej blir
alldeles bortglömd. Jag är ett
blond hennes skötselara, som
hon med fördeles förklarlek

Kuva 7. Hanna Ongelin kirjoitti useita kirjeitä tukijalleen, Mäntsälän kirkkoherra Carl Edvard Aspelundille. Lähde: Kansalliskirjasto.

Ongelinin tavoin aktiivinen eläinsuojelija. Kyseessä on saatekirje, jonka mukana Ongelin on lähettänyt kirjoituksensa ”Den gamla sagan” *Julkalender*-julkaisuun (1889).

Lempäälän vuosina Ongelin paitsi kustansi teoksensa itse, alkoi myös julkaista miehen salanimellä. Kaksiosainen, siveellisyyttä ja avioliittoa käsittelevä *Brännande frågor* (1887) ilmestyi skandinaavisesta mytologiasta peräisin olevalla nimimerkillä Tyr Vesten. Tekijä nimimerkin takana paljastettiin lehdessä (*Finland* 12.10.1887), jonka jälkeen alkoi nimimerkkileikki: lehteen lähettää nimittäin oikaisupyynnön Tyr Vesten itse. Hän kiistää jyrkästi Tyr Vestenin ja Hanna Ongelinin olevan sama henkilö ja toivoo, että lehti ilmoittaisi lukijoilleen, että uutinen oli hätköity ja huhuihin perustuva. (*Finland* 15.10.1887.)

Toinen Ongelinin käyttämä nimimerkki oli Broder Abel. Tällä nimimerkillä ilmestyi hänen yhteiskunnallinen, tällä kertaa raittiutta käsittelevä lyhyt teoksensa *Babelstornet. Också ett ord i nykterhetsfrågan af Broder Abel* (1889). Broder Abel on kirjoittanut ainakin *Wiborgsbladet*-lehteen (30.11.1890), ja vielä Ongelinin kuoleman jälkeen *Tammerfors*-lehdessä (14.8.1894) ilmestyi lyhyt kertomus ”Herrskapet Klandermann”.

Miksi ihmeessä Ongelin vaivautui kustantamaan itse teoksiaan, nimimerkillä tai omalla nimellä? Omakustantaminen ei 1800-luvulla ollut mitenkään tavatonta. Esimerkiksi Aleksis Kiven *Nummisuutarit* ja *Kanervala* julkaistiin näin, joskin mesenaattien tuella (Häggman 2008, 197–199). Myös esimerkiksi työväenkirjailija Esa Paavo-Kallion tuotanto ilmestyi 1880-luvulta alkaen pääosin omakustanteina – hän ei joko saanut kustantajaa tai ei halunnut sellaista vaan otti omakustanteillaan itselleen paikan vallan marginaalissa, jossa muutenkin viihtyi (Launis 2011). Kustantaminen oli taloudellisesti riskialtista, ja teosten ennakkotilaisuuksia varten luotiin asiamiesverkostoja. Kustantajat tarttuivat teoksiin vasta, kun niiden myyntipotentiaali oli todistettu. Omakustantaminen alkoi vähentyä, kun kirjanmyynti enenevästi siirtyi kirjakauppa-toiminnan piiriin vuosisadan loppua kohti mentäessä. (Hakapää 2008, 209–212, 234.)

Ongelin avaa ajatuksiaan omakustantamisesta jo vuonna 1884 kirjeessään Anders Svedbergille (1832–1889), joka oli Pohjanmaalla Munsalassa vaikuttanut opettaja, toimittaja, valtiopäivämies ja ruotsin kielellä

kirjoittanut kirjailija. Ongelin tiedustelee, josko Svedberg voisi edistää hänen kirjansa *Fordom och nu. Teckningar ur qvinnans lif II* levittämistä paikkakunnallaan pyytämällä ennakkotilauksia. Hintana on 1 marka, ja kirjeen lopussa on yhden munsalalaisen tilaajan nimi:

Jag utger detta arbete på eget förlag, emedan jag tillsvidare vill sjelf vara egare af förlagsrätten och har jag nu liksom vid föregående tillfällen grundat bokens spridning hufvudsakligen på subscription, emedan detta på flere sätt är fördelaktigare. Arbetet utkommer antagligen i Mars. (Ongelinin kirje Anders Sverbergille 21.1.1884.)

Kirjan on painanut Jacob Simeliuksen perillisten kirjapaino,³² joka painoi myös Ongelinin esikoisteoksen *Edvard och Edmund*. Muuten tilanne on uusi: esikoisteoksen aikaan Ongelinin takana oli menestynyt Edlundin kustantamo. Nyt hän hoiti levityksen, myynnin ja markkinoinnin itse – muun muassa yllä oleva kirje on osa tätä kustantajantyötä.

Ongelinin kahteen viimeiseen teokseen on painettu teksti ”Hanna Ongelins förlag”. Tekijyys ja kustantajuus on nyt, tuotannon ja elämän loppua kohti mentäessä, avointa, täysin ilmaista, nimimerkit unohtettu: Hanna Ongelin julkaisee Hanna Ongelinin kustantamossa.

Ongelin perustelee omakustantamista edellä olevassa kirjeessä sillä, että hän haluaa pitää kustannusoikeudet omissa käsissään. On kuitenkin mahdollista, jopa luultavaa, että Ongelin julkaisi teoksensa itse, koska ei saanut kustantajaa. Menestystä ei ollut tullut, ja lisäksi hänen maineensa oli pohjamudissaan. Ongelinista oli tullut julkista riistaa, epäonnistuneen kirjailijan symboli. Tämä näkyy ajan lehdistössä. Esimerkiksi ruotsinkielisessä *Spets-pilalehdessä* (24.11.1888) todetaan, että *Hufvudstadsbladet* on yhtä ylivoimainen muihin lehtiin nähden kuin ruotsalainen menestyskirjailija Emilie Flygare-Carlén Hanna Ongeliniin nähden. Kun *Lördagsqvällenissä* (12.9.1891) kuvaillaan kirjakaupassa sattunutta tulipaloa, Ongelin on kirjailijoista alin ja J. L. Runeberg ylin:

32 Simeliuksen perillisten kirjapainoa johti kumpanakin ajankohtana nainen, Sofie Chydenius. Olisikin kiinnostavaa tietää, millainen oli näiden kirjallisen kentän naistoimijoiden välinen suhde. Se jää tulevien tutkimusten aiheeksi.

”Hu-u-u! Huru de dansade ned från hyllorna, alla dessa alster från mer och mindre kände författare - från Runeberg ner till Hanna Ongelin.”

Ongelin ajautui originellin persoonansa, boheemin elämäntapansa ja pisteliäiden kirjoitustensa vuoksi marginaalin marginaaliin. Hänen unohduksensa sinetöitiin Naisyhdistyksen 1890-luvun julkaisuissa. Teoksessa *Finska qvinnor på olika arbetsområden* (1892) häntä ei esitellä.³³ *Kalenteri Suomen naisten työstä* (1894, 309) kuittaa Ongelinin yhdellä virkkeellä todeten, että hänellä oli ”suuri ja omituinen lahjakkuus”, mutta ”hänen tarkoituksensa hyvä puoli ei voinut sovittaa epäonnistunutta muotoa”. *Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla* (1896, 130) taas antaa Ongelinille arvon ”lahjakkaana sieluna” ja naiskysymyksen esiin nostajana, joskin hän teki sen ”usein epämiellyttävällä tavalla, mutta myöskin usein hyvin selvästi ja asiallisesti”. Alexandra Gripenbergin (1903/1909, 154–155) teoksen *Naisasian kehitys eri maissa* Suomea koskevan osan naiskirjailijaluettelosta Ongelin puuttuu kokonaan (ks. myös Manninen 1989, 199–200).

Ongelinin muistokirjoituksessa puhutaan hermoheikkoudesta, talousongelmista, ahkerasta kädestä ja levottomasta sielusta (*Helsingfors Aftonblad* 17.7.1893). Toinen muistokirjoitus pukee kehut ja niihin toistuvasti sekoittuneen epämääräisen negatiivisuuden sanoiksi seuraavalla tavalla:

Hanna Ongelinilta ei puuttunut kykyä. Mutta hänen haaveksiva luomiskykynsä, joka useimmista hänen teoksistaan ilmeni epämiellyttävällä tavalla, ei suuremmassa määrin huvittanut yleisöä. Se halveksittu asema, johon hän tämän vuoksi joutui kirjailija maailmassa, katkerointi hänen mieltänsä ja tämä myöhemmin ilmaantui hänen teoksissaankin. (*Tampereen Uutiset* 9.6.1893.)³⁴

”Halveksitusta asemastaan” huolimatta Ongelin kirjoitti loppuun asti. Viimeisin teos, muisteleva *Smågubbar och smågummor* ilmestyi 1892.

33 Naisliikkeellä oli valtaa naiskirjailijoiden myöhemmän maineen suhteen. Vertailukohtaksi voi ottaa Ongelinia hieman aiemmin syntyneen Marie Linderin, jonka elämäkerran on mainittuun teokseen laatinut Topelius. Naisliike kehysti Linderin ja hänen teoksensa alusta asti kehulla ja ylistyksellä. Tämä näkyy hänen vastaanotossaan Ruotsissa asti (Lauis & Parente-Čapková & Rosenholm tulossa).

34 *Nya Pressen* -lehdessä (8.6.1893) on ruotsiksi miltei sama muistokirjoitus.

Tuulio (1980) ja Hagerlund (1931) pitävät sitä Ongelinin parhaana. Jopa *Tammerfors Aftonblad* (9.12.1892) yltyy kehuihin paikallista kirjailijaa arvioidessaan.

Hanna Ongelinilla tuntuu olleen loputon kirjoittamisen tarve, loputtomasti energiaa ja kriittinen, rohkea asenne yhteiskunnan epäkohtiin. Hän kirjoitti, esitelmöi, kustansi ja myi. Vielä vuonna 1891 Ongelin suunnitteli lehti-ilmoituksen (*Tampereen Uutiset* 23.5.1891) mukaan oman, ruotsinkielisen ”Lilla Figaro” -lehden julkaisemista. Aiheet ja lajit tulvivat hänelle monelta suunnalta: nais- ja raittiuskysymys, eläinsuojelu, muinaiset jumalat, historia, lapsuusmuistot, kauhu. Uskoa omaan kirjailijuuteen hänellä oli vielä silloinkin, kun kukaan muu ei siihen enää näyttänyt uskovan.

Ongelin kuoli keuhkokuumeeseen Helsingissä kesäkuussa 1893. Hän oli 44-vuotias. Hautajaisiinsa hän sai toivomansa, valkoiseen pukeutuneet naiskantajat arkulleen. Opettaja, naisasianainen Maikki Friberg lausui tilaisuudessa runon. Vielä Ongelinin kuoltua lehdet (*Pohjalainen* 9.6.1893; *Tampereen uutiset* 9.6.1893) muistavat mainita, että vainaja tunnettiin laajalti ”omituisesta ja miehekkäästä käytöksestään”, mutta ilmassa alkaa olla jo lempeyttä vainajaa kohtaan, maineenpalautustakin. Ongelinin kuoleman jälkeen Alexandra Gripenberg otti hänet mukaan *Koti ja yhteiskunta* -lehden artikkeliinsa, joka käsittelee naisasian historiaa. Artikkelin alkaa Marie Linderistä ja päättyy hyvin myönteisessä mielessä Hanna Ongeliniin, jonka ”naisasiaa koskevat kirjoitukset (oikeastaan 1880-luvulla) olivat erinomaisen selvät ja asialliset. Hän osoitti m. m. kuinka erhetyttävä on tuo alituinen puhe naisen heikkoudesta, jonka vuoksi hän ei muka voi saada samoja oikeuksia kuin mies”. (*Koti ja yhteiskunta* 15.10.1903.) Hilda Käkikoski kirjoittaa Elwira Willmanin *Lyylinäytelmästä*, jota juuri esitettiin Kansallisteatterissa. Hänen mukaansa Willman oli vaikuttanut ”surullisiin oloihin sortuneen” Hanna Ongelinin ”Förr och nu” -kertomuksesta (Käkikoski tarkoittanee kaksiosaista *Fordom och nu* -teosta). Willman luki Ongelinin teosta ”intohimoisella tuskalla”, ja se sai hänet ”ensiksi ajattelemaan kaksinaisen moraalien kirousta”. (*Koti ja yhteiskunta* 15.3.1903.) Kun Käkikosken kirjoituksessa Ongelinin ja Willmanin rinnalle marssitetaan vielä Minna Canth, muotoutuu samalla naiskirjailijoiden ketju.

Lopuksi

Olemme tässä luvussa tutkineet kahden hyvin erilaisen naisen kirjoittavaa elämää arkisto- ja vastaanottolähteiden näkökulmasta. Tutkimiemme Charlotta Europaeuksen ja Hanna Ongelinin elämää kantivat kieli – tai *kielet* – ja kirjallisuus sekä Europaeuksen tapauksessa kansanrunous ja -perinne, joiden tunnetuksi tekeminen motivoi häntä kääntämiseen. Molemmat olivat monipuolisia kulttuurisia toimijoita, jotka vaikuttivat myös Suomen suuriruhtinaskunnan itärajan seuduilla, monikulttuurisissa ja -kielissä Pietarissa ja Viipurissa; Europeaus kauemmin, Ongelin vain hetken aikaa. Kontekstualisoivan arkistotutkimuksen ja laajan vastaanottotutkimuksen ansiosta on mahdollista uudistaa Ongelinin ja Europaeuksen kulttuurisen ja kirjallisen toimijuuden kuvaa. Ongelin asettuu tällöin uudella tavalla omakustantamisen ja nimi-merkkikäytäntöjensä kautta kustantamisen ja kirjoittamisen historiaan, sen marginaaleihin. Europeaus taas sijoittuu kansanrunouden kerääjänä ja opettajana ennen kaikkea folkloristiikan historiaan, mutta myös laajemmin kulttuurihistoriaan. Europeaus keräsi paljon naisten laulamaa kansanrunoutta, johon hänellä oli suurempi pääsy kuin mieskerääjillä (Hämäläinen 2023, 13). He molemmat asettuvat myös osaksi erilaisia naisjatkumoit. Molemmat kulttuuriset naisvaikuttajat ovat myös herättäneet eri alojen esseistien ja tutkijoiden, varsinkin naistutkijoiden, kiinnostuksen meidän päiviimme saakka.

Laajasti kontekstualisoiva arkistotutkimus tuo uusia näkökulmia kirjallisuushistoriaan ja sen tutkimukseen. Se valaisee monipuolisesti 1800-luvun kirjallista kenttää, sen käytänteitä sekä naistoimijuuden ja -välittäjyyden rajoituksia ja mahdollisuuksia. Se myös täydentää aiempaa kuvaa näistä kahdesta historian naistoimijasta: esimerkiksi eri arkistoissa ”sijaitsevan” Ongelinin kirjoittavaa elämää jäljitetään luvussa kolmen arkiston, digitoitujen sanomalehtien ja aiemman tutkimuksen avittamana Helsingistä Viipuriin, Lempäälään ja takaisin Helsinkiin. Europaeuksen tapauksessa taas korostuu arkistoaineistojen monikielisyys. Tutkimus paljastaa laajempia verkostoja, joihin Europaeuksen kohdalla kuuluvat suhteet kansanrunouden kerääjiin, Pietarin suomalaisiin, mahdollisesti myös venäläisiin toimijoihin sekä kansanrunoudesta

kiinnostuneisiin saksankielisiin kulttuurihenkilöihin; Ongelinin tapauksessa paitsi Topeliukseen myös hänen tukijoihinsa Carl Edvard Aspelundiin, Volmar Lindmaniin, Anders Svedbergiin ja Selma Lundahliin sekä eri kustantajiin. Molemmat naisvaikuttajat ylittivät sukupuolinormeja, Europaeus itsenäisellä monipuolisella ja -kieliselä toiminnallaan, Ongelin sekä kirjoituksillaan etä elämäntavallaan.

Tutkimamme naiset vaikuttivat kirjallisella kentällä eri vuosikymmenillä 1840-luvulta 1890-luvulle. Pitkä aikajänne valaisee sitä, miten muuttuva maailma tuotti muuttuvia rooleja, mahdollisuuksia ja paikkoja kirjallisen kentän naistoimijoille. Siinä missä Charlotta Europaeus toimi erityisesti kansanperinteen kerääjänä ja opettajana, häntä yli viisikymmentä vuotta myöhemmin syntyneen Hanna Ongelinin ominta alaa oli kaunokirjallisuuden ja yhteiskunnallisten pamflettien kirjoittaminen, esitelmöinti ja kustantaminen.

Lähteet

ARKISTOAINEISTO

Åbo Akademin kirjasto

Käsikirjoituskokoemat

Lindman 2a: Hanna Ongelinin lähettämä kirje Volmar Lindmanille

J. J. Huldén 2o: Hanna Ongelinin lähettämä kirje Anders Svedbergille.

Kansalliskirjasto

Käsikirjoituskokoelmat

Zachris Topeliuksen kokoelma (Coll. 244)

Hanna Ongelinin lähettämät kirjeet Topeliukselle 1880–1888 5 kpl (Coll. 244.42)

Selma Lundahlin lähettämä kirje Topeliukselle 1893 (Coll. 244.35)

Kirjastoneuvos Helle Kannilan lahjoittamat (Coll. 876.2)

Hanna Ongelinin lähettämät kirjeet Carl Edvard Aspelundille 1889–1891, 27 kirjettä ja 1 kortti (Coll.876.2)

Selma Lundahlin lähettämä kirje Carl Edvard Aspelundille 1890 (Coll. 876.2)

Selma Lundahlin kirje Kaarlo Atralle 1924 (Coll.876.2).

Svenska litteratursällskapet

Munsterhjelmin suvun arkisto (SLSA 1319)

Hanna Ongelinin lähettämät kirjekortit Selma Lundahlin pojalle Arthur/Atte Lundahlille 1892.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto
Charlotta Europaeuksen arkisto
C. Käsikirjoitukset
F. Painotuotteet
L. Muiden aineistot

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Finland 12.10.1887: Literatur- och konstnotiser.
Finland 15.10.1887: "Tyr Vesten".
Finsk Tidskrift 1.11.1880: I bokhandeln. Inhemsk novellistik. af Schultén, H.
Helsingfors Aftonblad 17.7.1893: Hanna Ongelin. En minnesruna. C. U.
Helsingfors Dagblad 20.12.1874: Litteratur till Julen.
Hufvudstadsbladet 17.12.1872: Uti Frenckell & Sons Bokhandel.
Hufvudstadsbladet 18.12.1874.
Hämäläinen 17.9.1887: I Fru Nordins salong offentligt föredrag: Uppfostran.
Koti ja yhteiskunta 15.3.1903: Lyyli. Käkikoski, Hilda.
Koti ja yhteiskunta 15.10.1903: Lehti Suomen naisasian historiasta. Gripenberg, Alexandra.
Koti ja yhteiskunta 15.7.1909: Emilie Topelius. Gripenberg, Alexandra.
Lördagsqvällen 12.9.1891: Åbo-bref. Kalle.
Länsi-Saimaan Sanomat 27.7.2017: Haku tuotti sata runoa.
Morgonbladet 24.12.1874: Litteratur.
Nya Pressen 8.6.1893: Dödsfall.
Pohjalainen 9.6.1893: Kuollut naiskirjailija.
Salon Sanomat No. 39, 24. 9. 1909. Wanhoilta ajoilta.
Spets 24.11.1888.
Suomi 1.1.1909: Pakeneva. Pentti, S. J. s. 54–93.
Suometar 14.9. 1849: "Wanhoilta ajoilta".
Tammerfors Aftonblad 9.12.1892: Litteraturanmälan.
Tammerfors 14.8.1894: Herrskapet Klandermand. Broder Abel.
Tampereen Sanomat 22.10.1886.
Tampereen Uutiset 23.5.1891: Uusi sanomalehti Tampereelle.
Tampereen Uutiset 9.6.1893: Kuollut.
Turun Sanomat 24.1.2021: Hanna ja kaksi Fredrikaa. Peltoniemi, Heli.
Valvoja 1.10.1882: Kotimaan kirjallisuutta. Th[odolf] R[ein].
Vikingen 18.12.1872: "Silmäys joulukirjallisuuteen".
Wiborgsbladet 28.3.1886, 3.10.1886, 14.11.1886 & 25.9.1887: Krönika. Anders.
Wiborgsbladet 19.8.1886: Notiser för dagen.
Wiborgsbladet 30.10.1886: Notiser för dagen.
Wiborgsbladet 30.11.1890: Litteratur och konst.
Wiipurin Sanomat 7.11.1885: Ilmoituksia. Harmainveljestenkatu 6. Käherrys- ja hiusleikkauslaitos.
Åbo Tidning 15.2.1888: Offentligt föredrag.

Åbo Underrättelser 4.8.1881: Litteratur.
Östra Finland 2.12.1885: Offentligt föredrag om välgörenheten.

VERKKOLÄHTEET

Center for the Study of Egodocuments and History. <http://www.egodocument.net/egodocument/>. Viitattu 30.8.2024.
Peterplatan.com. Katsaus Platanin suvun vaiheisiin. <https://www.peterplatan.com/platan/fin/suku.htm>. Viitattu 30.8.2024.

KIRJALLISUUS

- Aspelin-Haapkylä, Eliel 1907: *Suomalaisen Teatterin historia II. Puhenäyttämön alkuvuodet ja suomalainen ooppera 1872–1879*. Helsinki: SKS.
- Bergenmar, Jenny & Leppänen, Katariina 2017: Gender and Vernaculars in Digital Humanities and World Literature. – *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 25 (4) s. 232–246. <https://doi.org/10.1080/08038740.2017.1378256>
- Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla* (1896). Helsinki: Suomen Naisyhdistys.
- Broomans, Petra (toim.) 2009: *From Darwin to Weil. Women as Transmitters of Ideas*. Groningen: Barkhuis.
- Broomans, Petra & Sandra van Voorst 2012: Introduction. Teoksessa Broomans, Petra & Van Voorst, Sandra (toim.) *Rethinking cultural transfer and transmission. Reflections and new perspectives*. Groningen: Barkhuis. s. 9–13.
- Brottrager, Judith & Stahl, Annina, Arslan, Arda & Brandes, Ulrik & Weitin, Thomas 2022: Modeling and Predicting Literary Reception. A Data-Rich Approach to Literary Historical Reception. – *Journal of Computational Literary Studies* 1 (1). s. 1–27. <https://doi.org/10.48694/jcls.9>
- Cohen, Margaret 2006: Women and Fiction in the Nineteenth Century. Teoksessa Unwin, Timothy (toim.) *The Cambridge Companion to the French Novel. From 1800 to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 54–72.
- Finska kvinnor på olika arbetsområden. Biografiskt album* 1892. Toimittanut Finska Qvinnoförening. Helsingfors: Otava.
- Forssell, Pia 1999: Hanna Ongelin, en emanciperad skräckromantiker. Teoksessa Wrede, Johan (toim.) *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis.
- Gripenberg, Alexandra 1909 [1903]: *Naisiasian kehitys eri maissa IV. Suomi*. Suomentanut Hainari, Tilma. Helsinki: WSOY.
- Grönstrand, Heidi 2005: *Naiskirjailija, romaani ja kirjallisuuden merkitys 1840-luvulla*. Helsinki: SKS.
- Hagerlund, Göta 1931: Hanna Ongelin. Pro gradu -tutkielma. Åbo Akademi.
- Hakapää, Jyrki 2008: *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. Helsinki: SKS.

- Hakkarainen, Heidi 2021: Ylirajainen lehdistö: Viipurin 1800-luvun alun saksankieliset lehdet kirjallisen kulttuurin välittäjinä. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 18 (4) s. 6–21. <https://doi.org/10.30665/av.107584>
- Haltsonen, Sulo 1957: Katsauksia: Charlotta Europaeus. *Virittäjä* 61 (1) s. 133–136. <https://journal.fi/virittaja/article/view/33429>. Viitattu 23.3.2024.
- Huhtala, Liisi 1989: J. L. Runebergin varjosta – Fredrika Runeberg. Teoksessa Nevala, Maria-Liisa (toim.) *”Sain roolin johon en mahdu”*. *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Helsinki: Otava. s. 124–132.
- Hupaniitti, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2021: Arkistot ja kulttuuriperintö. Teoksessa Outi Hupaniitti ja Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 7–18. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Huttunen, Tomi 2024. Johdatus suomalaisvenäläisiin kirjallisuussuhteisiin. Teoksessa *Henkinen muuri. Suomalaisvenäläiset kirjallisuussuhteet 1800–1930*. Helsinki: SKS. s. 9–37.
- Häggman, Kai 2008: *Paras tawara maailmassa. Suomalainen kustannustoiminta ja kirjakauppa 1800-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: Otava.
- Hämäläinen, Niina 2023. Schizophrenic Identity and Other Gender Issues in Finnish Folklore Studies. Teoksessa Arne Bugge Amundsen (toim.) *ARV, Nordic Yearbook of Folklore* 79. Uppsala: Royal Swedish Gustavus Adolphus Academy. s. 7–25.
- Hämäläinen, Niina & Timonen, Senni 2024. Kirjoittava ja dokumentoiva nainen – kuka oli Charlotta Europaeus? Teoksessa Niina Hämäläinen, Tarja Kupiainen ja Riikka Taavetti (toim.) *Joustavat sukupuolet – muuntuvat merkitykset*. Kalevalaseuran vuosikirja 103. Helsinki: SKS. s. 192–224. <https://doi.org/10.21435/ksvk.103>
- Juvelius, J. W. 1906: Länsi-Suomen käärmeen loitsut. Väitöskirja. Turku.
- Kajava, Kalevi 1962–1963: Pietarin suomalaisen kirkkokoulun vaiheista. – *Koulu ja menneisyys. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja* 15. s. 44–66.
- Kalenteri Suomen naisten työstä* 1894. Toimittanut Suomen Naisyhdistys. Helsinki: SKS.
- Korhonen, Paavo & Makkonen, Pietari & Puhakka, Antti 1848: *Suomen kielestä neljä wirttä*. Helsinki: A. Aspelund.
- Laakso, Johanna 2013. Naiset ja miehet suomea löytämässä. Kansallisten tieteiden sukupuolesta. Esitelmän diasarja. https://www.academia.edu/37769115/NAISET_JA_MIEHET_SUOMEA_L%C3%96YT%C3%84M%C3%84SS%C3%84_Kansallisten_tieteiden_sukupuolesta. Viitattu 1.10.2023.
- Lahtinen, Anu & Leskelä-Kärki, Maarit & Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa 2011: Kirjeiden uusi tuleminen. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit – Lahtinen, Anu – Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS. 9–27.
- Lappalainen, Päivi 1999: Epäkohdat esiin! Realistit maailmaa parantamassa. *Suomen kirjallisuushistoria* 2. Helsinki: SKS. s. 8-15, 18-42.
- Lappalainen, Päivi 2000: *Koti, kansa ja maailman tahravaa lika. Näkökulmia 1880- ja 1890-luvun kirjallisuuteen*. Helsinki: SKS.
- Launis, Kati 2005: *Kerrotut naiset. Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*. Helsinki: SKS.
- Launis, Kati 2011: Muistiinpanoja marginaalista. Luokka-Suomen varhainen tekijä Esa Paavo-Kallio. – *Kulttuurintutkimus* 28 (2). s. 19–32.

- Launis, Kati & Parente-Čapková, Viola & Rosenholm, Arja [tulossa]: Aatteiden liike 1800-luvun puolivälin Suomen suuriruhtinaskuntaan: Jelena Gan ja Marie Linder. Teoksessa Parente-Čapková, Viola – Rosenholm, Arja – Launis, Kati (toim.) Tekstit liikkeessä. Naiset välittäjinä Suomen, Venäjän ja Neuvostoliiton kirjallisella kentällä. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Laurila-Hellman, Erja & Ben Hellman 2024: Kalevalan kahtalainen vastaanotto Venäjällä. Teoksessa Tomi Huttunen (toim.) *Henkinen muuri. Suomalaisvenäläiset kirjallisuustuhteet 1800–1930*. Helsinki: SKS. s. 218–229.
- Lenngren, Anna Maria 1852: *Skalde-Försök af Anna Maria Lenngren* 5. Kuvitettu laitos, kirjailijoiden muotokuvat. Stockholm: Adolf Bonniers Förlag.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2006: *Kirjoittaan maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Helsinki: SKS.
- Lilja, Johanna 2023: Kulttuuriperinnön digitointiin liittyä helpouden harha. – *Think Open* 5.5.2023. <https://blogs.helsinki.fi/thinkopen/kulttuuriperinnon-digitointi/>. Viitattu 30.8.2024
- Lukemisia Suomen Kansan hyödyksi*. Toimittanut Savo-Karjalaisten Oppivaiset. Toim. P. Tikkanen. Helsinki: Simelius 1845. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2014-00003399>
- Manninen, Kirsti 1989: Tuntematon sisar. Hanna Ongelin. Teoksessa Nevala, Maria-Liisa (toim.) *"Sain roolin johon en mahdu"*. *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Helsinki: Otava. s. 195–200.
- Markkola, Pirjo 1996: Marginaali historian keskipisteessä. Teoksessa Peltola & Jarmo & Markkola, Pirjo (toim.) *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*. Tampere: Vastapaino. s. 7-19.
- Martin, Anne 2001: "Kohtalon majesteettinen tytär": goottilaisia laskoksia Hanna Ongelinin romaanissa *Ödets dom*. Teoksessa Lappalainen, Päivi – Grönstrand, Heidi – Kati Launis (toim.) *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Helsinki: SKS. s. 137–155.
- Mikkonen, Ida 1910: Kansanrunouden keräystyö Viipurilaisen Osakunnan alueella 1847–1900. *Kaukomieli. Viipurilaisen osakunnan albumi* 4 s. 136–167.
- Moretti, Franco 2013 [2000]: *Distant Reading*. London: Verso.
- Murray, Simone 2022: Varieties of Digital Literary Studies: Micro, Macro, Meso. – *Digital Humanities Quarterly* 16 (2). <https://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/16/2/000616/000616.html>. Viitattu 30.8.2024.
- Musäus, Tekla 2016: Suloisen etelän suojatit pohjoisen kuolemanmaisemassa. Pohjoisen ja etelän vastakohtaisuus venäläisessä kirjallisuudessa romantiikasta sosialistiseen realismiin. – *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti AVAIN* 2016 (3) s. 23–39. <https://doi.org/10.30665/av.66161>
- Nieminen, Reetta & Irmeli Niemi 1988: Suomen naiskirjailijat kirjallisuushistorioitsijain silmin. Teoksessa: Niemi, Irmeli (toim.) *Pöydänkulma ja maailma. Naiskirjallisuuden tutkimuskohteena*. Turku: Turun yliopisto. s. 73–134.
- O. K. 1903: D. E. D. Europaeuksen kirjeitä ja matkakertomuksia. [Arvio] – *Virtittäjä* 7 (6) s. 81–92. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/890012?page=3>. Viitattu 13.6.2024.
- Ollila, Anne 2000: *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Helsinki: SKS.

- Parente-Čapková, Viola 2017: Naisten kirjoittaman kirjallisuuden yllirajainen vastaanotto. *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 2017 (4) s. 36–49. <https://doi.org/10.30665/av.69305>
- Parente-Čapková, Viola & Launis, Kati & Westerlund, Jasmine 2023: Digitaaliset metadatatarkistot ja mesoanalyysi kulttuurisen vaihdon kartoittamisessa. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 20 (1) s. 100–111. <https://doi.org/10.30665/av.127486>
- Parente-Čapková, Viola & Launis, Kati & Rosenholm, Arja (toim.) [tulossa]: Tekstit liikkeessä. Naiset välittäjinä Suomen, Venäjän ja Neuvostoliiton kirjallisuuden kentillä. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Peltonen, Ulla-Maija 2021: Henkilöarkistot: Kuka kelpaa historiaan? Teoksessa Outi Hupaniittu ja Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 210–247. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Pikkanen, Ilona 2004: Charlotta Europaeus (1794–1858). Teoksessa Sulkunen, Irma (toim.) *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: SKS. s. 105–118.
- Poslednie minuty 1855 = Poslednie minuty. I kontšina v boze potšivšego imperatora, nezabvennogo i vetšnoi slavy dostojnogo Nikolaja I*. Moskva: Tipografija Aleksandra Semena, 1855. Saatavilla: https://viewer.rusneb.ru/ru/000200_000018_rc_1290035. Viitattu 30.8.2024.
- Rausmaa, Pirkko-Liisa 2001: Reinholm, Henrik August. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: SKS. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skv-003598>
- Relander, K. A. O. 1894: *Kuvakielestä vanhemmassa suomalaisessa lyyrillisessä kansanrunoudessa. Akatemiallinen väitöskirja*. Helsinki: SKS.
- Ripatti, Anna & Koivisto, Nuppu 2020: Viipurin kulttuurihistoriaa kartoittamassa. Teoksessa Ripatti, Anna – Koivisto, Nuppu (toim.) *Monumenteista tanssiaskeliin. Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944*. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura. s. 6–20. <https://journal.fi/vskst/issue/view/6942>. Viitattu 31.1.2024.
- Ruutu, Matti 1939: Rovasti A. J. Europaeus Suomen muinaisuuden tutkijana. – *Historiallinen aikakauskirja* 3–4 s. 329–344.
- Saint-Amour, Paul 2019: The Medial Humanities: Toward a Manifesto for Meso-Analysis. – *M/m* 3 (4). <https://doi.org/10.26597/mod.0092>
- Schultz, Georg Julius von 1854: *Jenseits der Scheeren oder. Der Geist Finnlands. Eine Sammlung finnischer Volksmärchen und Sprichwörter*. Leipzig: Breitkopf und Härtel.
- Soiniölä, Tarja 2013: Charlotta Europaeuksen arkiston kuvaus. Painamaton lähde.
- Sulkunen, Irma 2004: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: SKS. *Suomen Kansan Vanhat Runot: SKVR*. <https://skvr.fi/>
- Šubin, V. F. 1980: Fedor Glinka i jevo peterburgski salon v 1850-e gody. – *Russkaja literatura* 1980 (2) s. 159–163.
- Timonen, Senni 2001: Europaeus, David Emanuel Daniel. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: SKS. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skv-004434>
- Tuulio, Tyyni 1979/1980: *Fredrikan Suomi. Esseitä viime vuosisadan naisista*. Helsinki: WSOY.
- Uimonen, Minna 2007: Hanna Ongelinin kivikkoineen kirjailijaintaival. Teoksessa Mustola, Kati – Pakkanen, Johanna (toim.) *Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. Helsinki: Like. s. 223–225.

- Uimonen, Minna 2011: Lihan viekkaus, tavan mahti ja harkinnan vapaus. Hanna Ongelin ja siveellisyyden kontekstit 1800-luvun lopun suomalaiskeskustelussa. Teoksessa Pulkkinen, Tuija – Sorainen, Antu (toim.) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. Helsinki: SKS. s. 105–130.
- Väänänen, Kyösti 1997: Europaeus, Peter Adolf. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: SKS. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk-s-kg-002451>
- Wacklin, Sara 1944: *Hundraide minnen från Österbotten*. Toinen osa. Stockholm: K. R. Looströms bokhandel.
- Witt-Brattström, Ebba 2011: From Parnassus to the Temple of Taste. – *The History of Nordic Women's Literature* 14.8.2011. <https://nordicwomensliterature.net/2011/08/14/from-parnassus-to-the-temple-of-taste/>. Viitattu 23.3.2024.

Minulle ja ystäväilleni

Arkistoaineistot suomalaisvenäläisten kirjallisuussuhteiden varhaisvuosien tutkimuksessa

Tomi Huttunen

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5054-8080>

Suomalaisvenäläisten kirjallisuussuhteiden historia 1800-luvulla on olennaisilta osin ollut tähän päivään saakka vielä kirjoittamatta johtuen siitä, että aiempi tutkimus ei ole kattavasti huomionnut sanomalehti- ja henkilöarkistoaineistoja. Niiden merkitys on toisin sanoen keskeinen. Ilman arkistoaineistojen huomiointia kaikkein varhaisin venäläisen kaunokirjallisuuden suomalainen käännöshistoria jäisi selvittämättä. Tutkin tässä luvussa kahta arkistoista avautuvaa episodina suomalaisvenäläisten kirjallisuussuhteiden varhaiskaudelta 1810- ja 1840-luvuilta. Ne liittyvät aikaan, jolloin kysymys kirjallisuudesta ja sen roolista kansakunnan historiassa, oli puhe sitten Venäjältä, Ruotsista tai Suomesta, vasta haki muotoaan. Suomi siirtyi Ruotsin vallan alta Venäjän vallan alaisuuteen ja etsi samalla kiivaasti itseään ajan hengen mukaisesti. Autonomian ajan alussa suomalaisuus, ruotsalaisuus ja venäläisyys törmäsivät toisiinsa monin tavoin kielellisesti, kulttuurillisesti ja kansallisen identiteetin kannalta. Siksi tämän aikakauden kohdalla erityisen kiinnostava kysymys on kirjallisuuden kääntämisessä dokumenttien ja tekstien tasolla tapahtuva vuorovaikutus.

Seuraavassa tarkastelen kahta suomalaisvenäläisten kirjallisuussuhteiden varhaista ilmiötä nimenomaan arkistoaineistojen varassa. Ensin tutkin kahden ensimmäisen Venäjällä opiskelleen suomalaisylioppilaan – Eric Gustaf Ehrströmin ja Carl Gustaf Ottelinin – stipendiaaikaa Helsingin kaupungin arkistossa piilotelleen päiväkirjan sekä kirjeaineistojen varassa. Tämän jälkeen paneudun Helsingin yliopiston arkistosta löytyvään kirjeenvaihtoon pietarinsuomalaisen kulttuuritoimijan Thomas Frimanin ja helsinkiläisen kielitieteilijän Carl Axel Gottlundin välillä.¹ Korostan, että nämä kaksi tapausta ovat paitsi suomalaisvenäläisten kirjallisuussuhteiden historian kannalta tärkeitä tutkimuskohteita, myös esimerkkejä siitä, millaisia arkistollisia jälkiä myöhemmänkin käännohistorian osalta on yhä löydettävissä ja tutkittavissa.

Käännytyötä stipendiaattimatalla

Varhaisimmat varsinaiset suomalaisvoimin laaditut venäläisen kaunokirjallisuuden käännökset ovat olleet sitkeästi tutkimukselta piilossa arkistoaineistoissa. Ensimmäiset käännökset tehtiin ruotsin kielelle vuonna 1812. Niiden tekijöitä olivat ensimmäiset suomalaiset stipendiaatteina Moskovaan opiskelemaan lähetetyt ylioppilaat, lähtöjään pietarsaarelainen Eric Gustaf Ehrström (1791–1835) ja elimäkeläinen Carl Gustaf Ottelin (1793–1864). Ehrström oli tullut Turkuun Pietarsaaresta Luodon saarelta, Ottelin puolestaan Elimäeltä Porvoon kymnaasin oppilaana. Tiedot heidän Venäjän-matkastaan ja tekemistään käännoksistä löytyvät ensisijaisesti Ehrströmin Moskovan-päiväkirjasta (Helsingin kaupunginarkisto) mutta myös Ottelinin kirjeenvaihdosta (Kansallisarkisto). Ehrström otsikoi päiväkirjansa ”För mig och mina vänner” (”Minulle ja ystäväilleni”), mikä viittaa siihen, että hän suuntasi sen harvalukuiselle lukijajoukkoelle, suorastaan luottamukselliseksi tekstiksi. Tietty intiimi yksityisluontoisuus sävyttääkin tätä romanttista matkapäiväkirjaa. Sen sivuilta löytyvät lukuisat runokäännökset puolestaan kuvittavat ja

1 Luku täydentää arkistotutkimuksen näkökulmasta aiempia julkaisuitani Huttunen 2024 ja Huttunen & Pylsy 2024, jotka ovat ilmestyneet kokoomateoksessa *Henkinen muuri. Suomalaisvenäläiset kirjallisuussuhteet 1800–1930*.

värittävät kirjoittajansa vaikutelmia Venäjältä, koettuja tunteita sekä merkittäviä paikkoja tai tapahtumia. Tärkeää lisävaloa stipendiaattien kokemuksista antavat Ottelinin etenkin äidilleen Johanna Ottelinille Elimäelle lähettämät kirjeet. Yhtä lailla niissä subjektiivinen kokemus ohjaa suurten kulttuuristen ja yhteiskunnallisten tapahtumien tulkintaa. Molemmat nuoret ylioppilaat tekivät yksittäisiä tarkkanäköisiä poliittisia päätelmiä kokemastaan. Ottelinin kirjeitä Venäjän-matkan jälkeiseltä opiskeluajalta on niin Kansallisarkistossa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa kuin Svenska Litteratursällskapetin arkistossa sekä myös Tukholman ja Uppsalan kirjastoissa.

Ehrströmin päiväkirja ja Ottelinin kirjeenvaihto ovat tärkeitä avainlähteitä suomalaisvenäläisten kirjallisuussuhteiden varhaishistoriaan. Kyse on monessa suhteessa arvokkaasta päänavauksesta kotimaisen kirjallisuuden rajanylitysten historiassa, mistä saamme kiittää paitsi ylioppilaiden harvinaislaatuista lukeneisuutta, myös etenkin Ehrströmin pedantin yksityiskohtaista raportointia päiväkirjassaan. Ehrströmin päiväkirja on mustekynällä kirjoitettu 600-liuskainen kokonaisuus, jonka matkan alkuvaiheita kuvaava ensimmäinen osa on valitettavasti kadonnut jäljettömiin. Päiväkirja sisältää myös esimerkiksi käsinkirjoitettuja nuotteja Ehrströmin kuulemista venäläisistä lauluista ja erityisellä huolella laadittuja alaviitteitä. Stipendimatkalaisten tekemien runokäännösten yhteydessä alaviitteisiin on kirjattu paitsi originaalitekstien hyvin tarkat lähdetiedot, myös alkuperäinen teksti sekä kyrillisellä merkistöllä että latinalaiselle merkistölle siirtokirjoitettuna.

”För mig och mina vänner” -päiväkirjassa on kyse ensimmäisestä luvusta suomalaisten Moskovan-stipendiaattien historiassa – stipendiaattien, jotka tulivat näyttelemään erittäin keskeistä osaa suomalaisvenäläisten kulttuurisuhteiden kehityksessä 1800-luvun alusta aina vuoteen 1917 saakka. Professori J. J. Mikkola tiivistä tapahtuneen viitaten lähenytymispolitiikan kannattaja piispa Tengströmiin, jolla oli tärkeä rooli venäjän kielen opintojen aloittamisessa Suomessa:

Piispa Jakob Tengström oli, naivistisesti kyllä, sitä mieltä, että Suomen tehtävänä olisi olla Länsi-Euroopan ja Venäjän sivistyksellisenä välittäjänä. Tässä tarkoituksessa hän myöskin piti tärkeänä, että

nuoret lahjakkaat suomalaiset miehet oppisivat venäjän kieltä ja tutustuisivat Venäjän kulttuuriin. Sitä varten silloisen kanslerin, tunnetun venäläisen valtiomiehen Mihail Speranskin toimesta perustettiin Turun akatemiaan venäjän kielen oppimiseksi stipendi, joka sittemmin yleisesti oli tunnettu ”Moskovan stipendin” nimellä. (Mikkola 1939, 206; ks. myös Jäntere 1928, 54.)

Monista Venäjälle opiskelemaan matkanneista stipendiaateista tuli venäjänkielisen kaunokirjallisuuden kääntäjiä suomeen ja ruotsiin. Ehrströmin ja Ottelinin Venäjän-stipendiaattimatka osuu dramaattisesti samaan aikaan kuin Napoleonin joukkojen hyökkäys Venäjälle, aina Moskovaan saakka, vuonna 1812. Matka kirvoittaa etenkin Ehrströmissä kiinnostavaa pohdintaa myös politiikasta ja hänen omasta kieli- ja kulttuuri-identiteetistään, jonka lähtökohtana on pietarsaarelaisen ruotsinkielinen tausta, suomalaisen kansallistunteen herääminen sekä tätä kautta määrittyvä suhde suuriruhtinaanmaan uuteen emämaahan.

Ehrströmin päiväkirjan tutkimusta on yhtäältä edesauttanut mutta toisaalta olennaisesti rajoittanut vuonna 1985 Ruotsissa ilmestynyt Christman Ehrströmin päiväkirjasta toimittama julkaisu *Moskva brinner. En nyupptäckt svensk dagbok från 1812* (Ehrström 1985). Tämä nide tuo kiinnostavasti osia Ehrströmin inhimillisestä dokumentista tavallisen lukijan ulottuville, mutta toteutus on valitettavan suppea ja paikoin virheellisesti, jopa harhaanjohtavasti koottu. *Moskva brinner* on nimenomaisesti arkistotutkimuksen kannalta monella tapaa ongelmallinen päiväkirjajulkaisu. Tekstiä on huomattavasti lyhennetty, mikä on osin ymmärrettävää laajalle lukijakunnalle suunnatun julkaisuformaatin vuoksi, mutta osa ratkaisuista on hyvinkin ongelmallisia. Päiväkirjatekstiä on kielellisesti modernisoitu, mitä on vaikeaa pitää perusteltuna, sillä Ehrströmin kieli on, kuten Max Engman (1985, 356–357) omassa arvostelussaan on todennut, kaunokirjallisestikin rikasta. Päiväkirjatekstin kiehtovat aikalaissävyt ovat editoinnin seurauksena köyhtyneet. Päiväkirjan merkintöjä on myös siirretty väärrien päiväysten alle, mikä tekee joistakin tekstijaksoista lukijalle käsittämättömiä. Käännöshistorian kannalta harmillisinta on, että suurin osa Ehrströmin ja Ottelinin tekemistä

käännöksistä on jätetty pois julkaisusta. Vuonna 2013 julkaistiin tämän puutteellisen niteen pohjalta myös venäjänkielinen käännös, joka on varustettu hyödyllisin kommentaarein ja aiheeseen liittyvin artikkelein, mutta joka ikävä kyllä toistaa vuoden 1985 edition virheellisiä ratkaisuja. Ehrströmin Moskovan-päiväkirja ”För mig och mina vänner” ansaitsisi ehdottomasti tulla julkaistuksi alkuperäisessä laajuudessaan asianmukaisin akateemisin kommentaarein varustettuna.

Ensimmäiset toimenpiteet venäjän kielen opetuksen käynnistämiseksi tehtiin Turussa vuonna 1812. Ehrström ja Ottelin lähtivät Pietarin kautta Moskovaan keväällä 1812 ”koettaakseen kiinnittää ensimmäisen renkaan sitä yhdyssidettä, joka myös kirjallisessa suhteessa oli liittävä venäläiset ja suomalaiset yhdeksi kansaksi”, kuten piispa Tengström asian muotoili (Jäntere 1928, 55). Heidän erinomainen opintomenestyksensä oli syynä valintaan, ja parivaljakko sai olla edistämässä venäjän kielen opetuksen käynnistymistä Suomessa. Heidän oli määrä opiskella kolme vuotta Moskovassa sikäläisen professorin ohjauksessa ja hankkia oppimateriaalia venäjän kielen opetukseen Turun akatemiaa varten. Samalla venäläiset kielimestarit – Mihail Manitšev ja Pavel Družinin – saapuivat Pietarin pedagogisesta instituutista Turun akatemiaan opettamaan puolestaan venäjää (mts., 54–55). Tämä kielimestarijärjestelmä tarkoitti sitä, että lisää orastavalla venäjän taidolla varustettuja ylioppilaita voitaisiin pian lähettää Moskovaan.

Stipendiaatit matkustivat juhllallisesti keisarillisen senaatin lähettäminä ja itsensä kenraalikuvernöörin myöntämällä matkapasseilla, tapasivat matkallaan Pietarissa Suomen asiain komitean johtavia virkamiehiä, kuten erityisesti Lars Gabriel von Haartmanin ja Robert Rehbinderin, ja saivat näiltä suosituskirjeet vietäviksi Moskovan yliopiston johdolle sekä 900 ruplan matkakassan (Wassholm 2014, 59). Opiskelun maksoi Venäjän valtio ja matkat Turun akatemia. Totta kai opintomatalla oli poliittisia tavoitteita. Venäläiset odottivat, että suomalaiset virkamiehet opiskelevat venäjää, ja suomalaisia tuli kaikin tavoin kosiskella Venäjän valtakunnalle uskollisiksi alamaisiksi. (Näsman 1980, 23; Ketola 2008, 20–22; Wassholm 2013, 48.) Aleksanteri I oli esittänyt jo vuonna 1808 toiveenaan, että suomalaisille aletaan opettaa venäjää (Wassholm 2014,

76–77).² Gustaf Mauritz Armfeltin, joka oli paitsi Suomen asiain komitean puheenjohtaja myös virkaatekevä kenraalikuvernööri, mielestä ”nuorison tulee välttämättä oppia se kieli voidakseen valvoa ja auttaa Suomen menestymistä” (Korhonen 1963, 210).

Heinäkuussa 1812 kirjatussa kirjeessään Moskovasta Ehrström raportoi piispa Tengströmille venäläisestä kirjallisuudesta ja kielitilanteesta:

Humanioraa harrastetaan paljon. Täällä on seura nimeltään ”Venäjän kirjallisuuden ystävät”, johon kuuluu enimmäkseen yliopiston miehiä, ja se on hyvin kuuluisa julkaisuistaan. Pääasiallisesti tuntuu Ranskan kirjallisuus olevan mallina, vaikkakin silloin tällöin jokunen ääni varovasti kohotetaan saksalaisen kirjallisuuden puolestukseksi ja ylistykseksi. Kaikkiialla intoillaan Venäjän nuorison vahingollista ranskalaista sivistystä vastaan, ja näille ranskalaistuneille venäläisille on keksitty nimikin ’venäläinen puoliranskalainen’ (*ruskij polufrantsus*) [– –] Latinaa opiskellaan jossakin määrin, mutta vähemmän kuin Turussa ja muita vanhoja kieliä harrastetaan vähän. Useimmat vanhat auktorit on käännetty venäjäksi, kertomarunot aleksandriineilla ja lyrilliset runot jollakin muulla nykyaikaisella runomitalla. (Ehrström – Tengström 27.7.1812. Sit. Mikkola 1939, 215–216 mukaan.)

Venäläisestä näkökulmasta Ehrströmin ja Ottelinin matkan oli määrä symboloida suomalaisten ja venäläisten hyviä suhteita sekä vahvistaa suomalaisten uskollista alamaisuutta tsaaria kohtaan. Suomalaisesta näkökulmasta heillä oli tehtävänä kerätä oppimateriaalia venäjän kielen tulevaan opetukseen sekä selvittää lisäksi, oliko Venäjän arkistoissa tai muinaisvenäläisissä kronikoissa jotain tietoa suomalaisten menneisyydestä. Tästä jälkimmäisestä tehtävästä Ehrström raportoi piispa Tengströmille kirjeessään heinäkuulta 1812:

Ja olen todella löytänytkin jotakin, josta en ainakaan minä ennen ole kuullut, vaikka asia kuuluukin enemmän Ruotsin kuin Suo-

² Tosiasiassa opetus oli monikielistä, sillä Moskovan yliopiston 25 professorista jopa 14 oli ulkomaalaisia (Wassholm 2014, 76–77).

men historiaan. Esim. novgorodilaisten hallitsijan Gotomyslin (pitänee olla Gostomyslin) kimppuun hyökkäsivät varjagit, jotka tulivat meren toiselta puolelta. Merellä tarkoitettiin tässä Laatokkaa tai Suomenlahtea. He tulivat siis Suomesta, mutta novgorodilaiset karkottivat heidät jälleen meren taa eivätkä maksaneet heille mitään veroa, ja Gotomysl itse teki sen jälkeen sotaretken heidän maahansa, voitti varjago-suomalaiset ja perusti kaupungin, jonka hän kutsui poikansa mukaan Vybor (Выборъ). Missä tämä kaupunki on sijainnut, on epätietoista. Se lienee kuitenkin ollut nykyisen Viipurin tienoilla, jonka ruotsalaiset sittemmin rakensivat uudelleen, ja joka sai pienellä muutoksella pitää vanhan nimensä. Samasta maasta tuli sitten Gotomyslin kutsumana Rurik, joka oli varjagorussien poika ja naimisissa Efandan kanssa. Tämä oli Urmanian kuninkaan tytär, jota Urmaniaa pidetään nykyisin Ruotsin maakuntana, vaikka Nestor väittää Urmanian sijaitsevan itse varjagien maassa. – Tämä on käännetty ja selostettu Jelagin in teoksesta *Opit povestvovanija o Rossii – Venäjän historian koe*. Vanhan venäjän kielen tunteminen on tällaisia tutkimuksia varten varsin tärkeä, jonka takia minäkin sitä harrastan. Muuten meillä ei ole niin paljon tilaisuutta käyttää hyväksemme venäjän kielen puhumista, koska ne, joiden kanssa me asumme, aina puhuttelevat meitä muilla kielillä saadakseen itse niissä harjoitusta, ja niissä perheissä, missä me seurustelemme, puhutaan myöskin melkein yksinomaan saksaa tai ranskaa. (Ehrström – Tengström 27.7.1812. Sit. Mikkola, 1939: 213–214 mukaan.)

Ehrströmin mainitsema novgorodilainen hallitsija Gostomysl, jonka nimeä ei ole muinaisissa kronikoissa mainittu lainkaan, oli puolilegendaarinen hahmo liittyen nimenomaan myyttiin slaavikansojen synnystä ja etenkin niiden suomensukuisesta alkuperästä.

Arkistojen tutkiminen jäi kuitenkin kesken Napoleonin joukkojen hyökätessä. Ehrström ja Ottelin joutuivat pakenemaan yhdessä yliopiston rehtorin, lääketieteen tohtorin, kandidaatin, 8 opiskelijan ja 23 kymnaasilaisen kanssa Moskovasta yli 400 kilometrin päähän Nižni Novgorodiin. Matka tehtiin jalan ja hevoskyydein. Tuon pakomatkan aikana

ylioppilaat tekivät venäjänkielisen kirjallisuuden käännöksiä, jotka Ehrström huolellisesti kirjasi ylös päiväkirjaansa.

Stipendiaattien tulkinnat matkansa tarkoituksesta poikkesivat toisistaan, mutta vain hiukan. Jos Ehrström tulkitisi tehtäväkseen edesauttaa lähempää ystävyyttä kansakuntien välillä, oli Ottelinin mukaan matkan tarkoituksena luoda poliittinen ja kirjallinen liitto kansojen välille (Wassholm 2013, 48). On ilmeistä, että molemmat oppivat venäjän kielen matkallaan hämmästyttävän nopeasti, vaikka lähimpien tovereidensa kanssa he saattoivatkin puhua saksaa tai ranskaa. Esimerkiksi Ottelin valitteli toistuvasti, ettei osaa venäjää lainkaan tarpeeksi (Näsman 1980, 26), mutta joulukuussa 1812 hän kirjoittaa äidilleen Nižni Novgorodista: ”Onnekseni olen ehtinyt oppia sen verran venäjää, että saatan viettää päivän keskustellen ja rupatellen tšekäläisten tuttujeni kanssa, joista tuskin kukaan ei puhu muuta kieltä kuin venäjää” (Carl Gustaf Ottelin – Johanna Ottelin 3./15.12.1812. Kaikki suomennokset kirjoittajan). Kielitaidon edistymisestä kertoo se, että kesällä matkamiehet olivat jo kääntäneet ruotsiksi venäläisiä kansanlauluja, runoja sekä elokuusta alkaen lukuisia kuuluisan venäläiskirjailija Nikolai Karamzinin tekstejä. Kaikkiaan Ehrströmin päiväkirja pitää sisällään kolmisenkymmentä venäjänkielisen tekstin käännöstä (ks. Huttunen 2024). Käännöksillä on Ehrströmin päiväkirjassa säestävä tehtävä – niiden avulla Ehrström välittää omia tuntemuksiaan tai kokemustaan Venäjän kansan mielialoista. Toisinaan runokäännökset motivoi paikkakunta, jossa matkalaiset ovat – toisinaan taas ajankohta. Molemmat ylioppilaat olivat vastuussa käännöksistä, ja välillä Ehrström poimi Ottelinin tekemiä käännöksiä ja kirjoitti ne päiväkirjaansa tältä lupaa kysymättä.

Vaikka kuuluisa kirjailija Karamzin näyttääkin olleen molempien suomalaisylioppilaiden pääasiallinen inspiraation lähde, oli ensimmäinen heidän tekemänsä kaunokirjallinen käännös kuitenkin runoilija Vasili Kolosovin kirjoittama ylistysruno tsaari Aleksanteri I:lle. Kolosov oli kirjoittanut runonsa Suomen suuriruhtinaskunnan asukkaiden lojaliteetin symboliksi. Venäjä halusi integroida Suomen valtakuntaansa ideologisesti, joten oli keskeistä luoda ajatus onnellisista rajaseudun asukkaista. Tämä oli Venäjän valtionjohdon politiikka Suomen suhteen vuosien 1808–1809 sodasta lähtien – sodasta, johon myös Ehrström oli

osallistunut taistellen Venäjää vastaan Ruotsin armeijassa. Kysymys suomalaisten lojaaliudesta oli 1800-luvun ensimmäisen puoliskolla jatkuvasti ajankohtainen venäläisessä keskustelussa, ja niin venäläiset runoilijat kuin lehtimiehetkin korostivat suomalaisten osalta verraten kivutonta siirtymää Ruotsin kuninkaalle uskollisesta alamaisesta ja Venäjän vihollisesta tsaari Aleksanterille uskolliseksi alamaiseksi (Guzairov 2011; Guzairov 2012). Kuten tunnettua, Aleksanteri I:n oma persoona oli suoranaisen palvonnan kohteena Suomessa vuoden 1809 Porvoon maapäivistä lähtien. Hän ymmärsi antaa suomalaisten olla varsin rauhassa, niinpä häntä ylistettiin ”Valistuksen, Lakien, Suomen suojelijaksi”, koska Suomen kaikki säädyt saivat haluamansa ja säästyivät pelkäämiltään muutoksilta (Engman 2018, 64). Myös kahden stipendiaatin opintomatka Moskovaan oli olennainen osa tätä lojaliteetin kasvattamisprojektia. Niinpä kääntäessään Kolosovin oodin ruotsiksi Ehrström toimi odotusten mukaisesti, vahvisti entisestään suomalaisten uskollisuuden ilmaisuja ja omalta osaltaan allekirjoitti tämän valan suomalaisten nimissä:

Koko Eurooppa vapisi, pelko ravisteli kaikkia valtakuntia.
Venäjä tarttui miekkaan, ja Gallia antoi sille ystävyytensä.
Kunnia olkoon ihanalle hallitsijalle, kunnia olkoon Aleksanterille!
Meidät on saatettu tähän maailmaan kivisin, rautaisin rinnoin,
mutta sydämemme on lahjottu lempeällä ja hellällä rakkaudella.
Kunnia olkoon ihanalle hallitsijalle, kunnia olkoon Aleksanterille!
(HKA. Ehrström-suku, E. G. Ehrström. Päiväkirja 16./28.7.1812.)

Ehrströmin Kolosov-käännös on genreltään linjassa vuoden 1809 intoimielisten Aleksanteri-oodien joukossa, mutta vuonna 1812 tehtynä käännöksenä se on konkreettinen osoitus siitä, että Venäjällä ollessaan Ehrström ja Ottelin samaistuiivat Napoleonin hyökkäyksen kohteena olevien venäläisten mielialoihin ja alkoivat myös jossain määrin sovittaa omaa ruotsalaisuuttaan/suomalaisuuttaan Venäjän vallan alamaisuuteen. Syyskuussa 1812 Ehrström kirjasi päiväkirjaansa: ”Olen Ruotsin Kansalainen, vaikkakin nyt Venäjän Alamainen Uudesta Suomesta” (HKA. Ehrström-suku, E. G. Ehrström. Päiväkirja 18./30.11.1812.) Kun kerran matkan tarkoituksena oli symboloida ja lujittaa suomalaisten myönteistä

suhtautumista suhteessa emämaahan, niin itse stipendiaattien kohdalla tämä näyttää myös onnistuneen varsin hyvin. Ottelinin kohdalla tämä ei kuitenkaan ollut yhtä ilmeistä kuin Ehrströmin.

Stipendiaattien matkalla oli myös kauaskantoisia vaikutuksia molempien myöhempiin urakehityksiin. Turkuun palattuana keväällä 1813 Ehrström julkaisi ensi töikseen *Åbo Allmänna Tidning* -lehdessä Moskovassa tekemänsä venäläisen kaunokirjallisuuden ruotsinnoksen eli Nikolai Karamzinin runon ”Till näktergalen” (Karamzin 1813), joka oli tietävästi ensimmäinen venäläisen kaunokirjallisuuden julkaistu ruotsinnos Suomessa. Hän toi Venäjältä Turkuun tuliaisina myös katsauksensa venäjän opetuksesta sekä näkemyksen, että venäjän kielen opettaja ei opeta pelkästään kieltä, vaan myös Venäjän historiaa ja kirjallisuutta. Yhdessä Ottelinin kanssa he julkaisivat venäjän alkeisoppikirjan *Rysk språklära för begynnare*. Se painettiin ensi kerran Pietarissa vuonna 1814, ja mainittakoon, että 16-vuotiaan J. V. Snellmanin käytössä ollut ensipainoksen kappale tätä oppikirjaa on tallessa Helsingin yliopiston kirjastossa. Oppikirjan uudispainokset ilmestyivät 1830-luvulla, ja tekijät laativat kokonaisen oppikirjasarjan kielioppinsa jatkoksi – sarjan, joka hakee vertaistaan venäjän kielioppi- ja oppikirjojen joukossa Suomessa (Janhunen 2008, 90; ks. myös Parente-Čapková & Launis 2021, 248).

Ehrström kirjoitti venäjän opetusta käsittelevän tutkielman *Öfversigt av ryska språkets bildning* (1815), ja hänestä tuli Suomen ensimmäinen Venäjän kielen ja kirjallisuuden dosentti, venäjän kielen opettaja Turun akatemiassa sekä näkyvä toimija kirjallisissa piireissä ollen aikakauden tärkeimmän kirjallisen liikkeen eli Turun romantikkojen perustajajäseniä. Ehrströmistä ja Ottelinista tuli nyt vaikutusvaltaisia hahmoja levittämään venäjän kielen opetusta Suomessa. Ehrström korosti nykykielten opiskelun merkitystä kreikan ja latinan sijaan:

[– –] niiden tilalle tuli asettaa uudet kielet, joiden taito tuotti käytännöllistä hyötyä jokapäiväisessä elämässä ja oli avaimena todelliseen, elävään sivistykseen. Uusista kielistä taas oli Ehrströmin käsityksen mukaan venäjä asetettava ensi sijalle, koska se korkeimman vallan virallisena kielenä ja suuren keisarikunnan kansan

äidinkielenä oli välttämätön Suomen virkamiehille ja hyödyllinen kaikille kansalaisille. (Jäntere 1928, 65.)

Ehrström otti venäjän oppitunneilleen lukemistoksi Nikolai Karamzinin *Aglaja*-albumin (1794–1795). Vähitellen myös muut Turun romantikot noteerasivat Karamzinin, ja näin kuuluisan venäläiskirjailijan nimi mainittiin toisinaan suomalaisessa kirjallisuuskeskustelussa. Ehrström on jäänyt historiaan myös suomen kielen virallisen aseman puolustajana, sillä hän kirjoitteli sanomalehtiin ajatuksiaan kansalliskielen omaksumisesta sekä koulujen ja virkakuntien suomalaistamisesta. Venäjän-matkalla ja venäläisellä kielipolitiikalla, joka korosti suomen kieltä ruotsin kielen syrjäyttämiseksi, oli tähän ilmeinen vaikutuksensa. Mutta pian tuulen suunta kääntyi suuriruhtinaskunnassa ja venäjän kielen vastustus voimistui kohdistuen myös russofiliastaan tunnettuun fennomaani Ehrströmiin. Venäjä-yhteys ei siis ollut enää Ehrströmille eduksi, vaan asenneilmapiirin muuttuessa ylioppilaat järjestivät jopa mielenosoituksen venäjän opettajaansa vastaan. Vaikka hänen tunnettua suomen kielen puolustuspuhettaan ”Finska språket betraktad såsom Nationalspråk” arvostettiinkin, oli Venäjä-myönteisyys hänelle lopulta rasite (Engman 2004, 188). Vuonna 1824 Ehrström vihittiin papiksi, hän luopui venäjänlehtorin virastaan ja päätyi Pietarin ruotsinkielisen Pyhän Katariinan seurakunnan kirkkoherraksi.

Ottelin puolestaan vaikuttaa matkatoveristaan poiketen ottaneen etäisyyttä venäläisyyteen matkan jälkeen. Hän tasapainotti omaa suhdettaan itään ja länteen lähtemällä Ruotsiin vuonna 1815. Ottelin täydensi opintojaan Uppsalassa, jossa hän tutustui Schellingistä innostuneisiin sikäläisiin romantikkokirjailijoihin. Näillä *Phosphoros*-lehteä vuosina 1810–1813 julkaisseilla fosforisteilla oli tunnetusti huomattava vaikutus yleisemmin Turun romantikoihin (ks. esim. Sarjala 2020), mutta he olivat myös kiinnostuneet suomalaisesta kirjallisuudesta ja toivoivat Ottelinilta tietoja siitä. Koska Ottelin oli ollut Venäjällä, myös hänen tietonsa Venäjästä ja venäläisestä kirjallisuudesta näyttävät kiinnostaneen ruotsalaisia kollegoja. Ottelinin oli määrä kirjoittaa katsaus venäläisestä nykykirjallisuudesta fosforisteja varten, mikä käy ilmi hänen kirjeestään

kuuluisalle romantikkorunoilijalle P. D. A. Atterbomille (Ottelin – Atterbom 16.1.1816). Turkulaiset romantikot pitivät fosforisteja esikuvinaan, joten Ottelinista oli tietenkin riemastuttavaa saada Atterbomin hänelle omistama runo omaan muistokirjaansa. Ensin Atterbom piirtää runossaan runoilijahahmon voidellen tätä luontosymboliikalla ja jumalkuvilla, minkä jälkeen hän kääntyy turkulaisen ystävänsä puoleen vedoten tämän runoilijansieluun:

Jos nämä äänet vielä voit muistaa
siellä Auran linnassa meren itärannalla,
ethän kadota runoilijan kuvaa sielustasi
ja vaikka etäältä paina hänen kättään,
tuo riemuterveisesi niiltä, joita polttaa
vanha veljeys jaloa maatani kohtaan,
jotka rakastavat ruotsalaista elämää ja laulua,
ja lausu: Svean aurinko ei ole vielä laskenut.
(KA. Carl Gustaf Ottelinin arkisto. Muistoalbumi.)

Ruotsalaisen kollegan silmissä Ottelin oli nyt siis Ruotsin ystävä ja ruotsalaisen romantiikan lähettiläs. Ottelinin kirje Atterbomille sijaitsee Uppsalan yliopistonkirjastossa. Tässä tammikuussa 1816 lähettämässään kirjeessä Ottelin kertoo Atterbomille, että hänet oli lähetetty Venäjälle osallistumaan Venäjän ja Suomen kansojen yhteensulauttamiseen ("amalgamerande"), mutta että hän matkusti Ruotsiin nimenomaan liittoutuakseen ruotsalaisten romantikkojen kanssa. Hän toteaa, että hänen poissa ollessaan olivat ystävät Turussa perustaneet pienen kirjallisuuspiirin, joka syntyi ruotsalaisten "isoveljien" vaikutuksesta. Samalla Ottelin lupaa kiitokseksi lähettää Atterbomille sekä suomalaista että venäläistä kirjallisuutta käsittelevän kirjoittelmansa, jota ruotsalaiskollegat olivat häneltä toivoneet. (Ottelin – Atterbom 16.1.1816.)

Marraskuussa 1816 Ottelin kirjoitti kirjeen Tukholmaan toiselle fosforistien keulahahmolle eli Lorenzo Hammarsköldille. Tämä kirje on puolestaan Tukholman kuninkaallisen kirjaston arkistossa (Ottelin – Hammarsköld 5.11.1816.). Kirjeessä Ottelin kiittää Hammarsköldiä tältä

saamistaan kirjoista, mutta samalla valittelee sitä, että hänen väitöskirjansa oli hylätty Turun yliopistossa. Ottelin oli nimittäin saanut kärsiä fosforistien luona vahvistuneesta Schelling-mieltymyksestään, joka oli vielä Turussa liian muodikasta. Hänen opettajansa – etenkin professori Anders Johan Lagus – olivat Immanuel Kantin oppien kannalla, ja Lagus tyrmäsi hänen väitöskirjansa mainitusta syystä. Myös Ottelinin pietarilaisiin ”suojelijoihin” lukeutunut L. G. von Haartman kirjoitti aiheesta Ottelinille kirjeessään: ”En halua, että se fosforistinen henki, schellingiläisyys, luonnonfilosofia tai miksi sitä tahdotaan kutsua, joka nyt raivoaa Ruotsissa, siirrettäisiin meille” (sit. Kalleinen 2001, 41 mukaan; ks. myös Näsman 1980, 40). Vuonna 1817 Ottelin kuitenkin sai väitelyä uudella tutkielmalla.

Ottelin siirtyi Turusta matematiikan lehtoriksi Porvooseen ja sieltä Viipuriin kirkkoherraksi, kunnes hänet vuonna 1838 nimitettiin Porvoon hiippakunnan piispaksi. Hänen nimityksensä oli varsin kiistanalainen poliittinen päätös, sillä piispanvaalissa hän oli tullut neljänneksi eikä siis mitenkään ollut oikeutettu nimitykseen. Mutta jälleen entisen stipendiaatin pietarilaiset suojelijat puuttuivat peliin, sillä ministerivaltioshteeri Robert Henrik Rehbinder oli päättänyt, että Ottelin on piispanvirkaan sopivin ja pätevin. Rehbinder oli keskustellut asiasta kenraalikuvernööri Aleksandr Menšikovin ja arkkipiispa Erik Gabriel Melartinin kanssa, ja Ottelinin erinomainen venäjän kielen taito oli ilmeisesti päätöksenteossa painanut argumentti. Rehbinderille kysymys oli myös poliittinen, sillä keisari ja kenraalikuvernööri olisivat halunneet siirtää piispantuolin Porvoosta Viipuriin, lähemmäs Pietaria, mitä Rehbinder taas vastusti, kuten yleisemminkin venäläistämiseen johtavia toimenpiteitä. (Näsman 1980, 105; Kalleinen 2017, 262.) Niinpä Rehbinderille Ottelinin nimittäminen oli omalaatuinen keino torjua venäläistämistä. Ottelinin urakehitys siis oli jokseenkin päinvastainen kuin Pietariin päätyneellä Ehrströmillä. Joka tapauksessa kahden nuoren stipendiaatin matka Venäjälle muodostui määrääväksi molempien myöhempää elämää ajatellen. Muisto yhteisestä matkasta on kiteytetty Ehrströmin vuonna 1815 kirjoittamaan venäjänkieliseen runoon, jonka tämä oli tallioinut Ottelinin muistokirjaan:

Ollos tervehditty, rakas ystävä,
Karl Ottelin Adamovitš!
Niin kuin sinitaivaan alla
lentää kotka siivin harmain
ja yli meren, meren sinisen
pian liittää rakkaaseen maahan,
niin myös minun henkeni, rakas Karl,
lentää yli suurten arojen,
yli inkeriläismetsien,
yli Novgorodin raunioiden,
läpi kristallimetsien
yli Valdain vuorten
ja Tverin laaksojen,
lentää sieluni muinaiseen pääkaupunkiin,
pyhään Moskovaan, kaupunkien äitiin.
Muistan, rakas ystävä, ne ajat,
kun Kremlin valkoisella muurilla,
kultakupolisten tornien välissä
iloisina kuljimme kanssasi,
kuljimme vailla murheita;
ja senkin muistan, kuinka surullisina,
kuinka sydämet täynnä murhetta
jätimme kaupunkien äidin taaksemme
ja jätimme samalla toivon
nähdä rakkaan isänmaamme;
kuinka Oka-joen jyrkillä rannoilla,
rannoilla Volgan keisarillisten vesien
loistavassa Nižni Novgorodissa
puhuimme isänmaasta,
ja lintujen siivillä lähetimme
tervehdyksemme ystäville.
Oi! Muistan tuon menneen ajan,
muistan ystävyytesi uskollisen,
kuin oman veljen toveruuden,

en koskaan unohda sitä,
olen ikuisesti uskollisesti sinun.
Turku, 23. kesäkuuta 1815. Gustaf Ehrström
(KA. Carl Gustaf Ottelinin arkisto. Muistoalbumi.)

Pietarinsuomalaisia kirjeitä 1840-luvulla

Suomi ja suomalaiset kiinnostivat pietarilaisia kirjailijoita erityisen paljon 1840-luvulla, mikä paljastuu etenkin ajan sanomalehtiaineistoista Kansalliskirjaston digitaalisen kokoelman ansiosta. Kielitieteilijä Carl Axel Gottlund (1796–1875) julkaisi sanomalehdissään *Suomalainen* ja *Suomi* sikermän pietarilaisten kirjailijoiden Suomi-aiheisia kirjoituksia. Ensisijaisena lähteenä oli Friedrich von Derschaun toimittama vuodesta 1845 lähtien vuoteen 1847 saakka ilmestynyt lehti *Finski vestnik* ("Suomalainen sanansaattaja"). Lehti oli perustettu ministerivaltiosihtööri Alexander Armfeltin aloitteesta suomalaisvenäläisen kanssakäymisen lujittamiseksi.

Vuoden 1846 huhtikuussa Gottlund julkaisi oman vapaasti mukailun versionsa *Finski vestnikissä* ilmestyneestä Luhanskissa syntyneen Volodymir Dalin (1801–1872) katsauksesta nimeltä "Pietarin tšuhnat" eli "Tšuhontsy v Pitere" (*Suomalainen* 14, 1846). Siinä Dal luettelee tyytellen pietarinsuomalaisten ammatteja, kuten hopeasepän, nuohoojan ja hevosajurin, mutta erittelee myös kansalaistaipumuksia, kuten perisuomalaista juopottelua. Itse Gottlund ei venäjää osannut, mutta hän oli käyttänyt apunaan Dalin tekstin saksankielistä julkaisua, joka oli ilmestynyt *S:t Peterburgische Zeitung* -lehdessä.

Gottlundilla oli oma lähteensä Pietarissa, sillä hän oli tutustunut kirjeitse pietarinsuomalaiseen hengenheimolaiseensa Thomas Frimaniin (1821–1886), joka toimi opettajana paitsi pääkaupungin suomalaisessa luterilaisessa kirkkokoulussa, myös ortodoksisessa hengellisessä akatemiassa. Gottlundin ja Frimanin Helsingin yliopiston arkistossa sijaitseva kirjeenvaihto on merkittävä lähdeaineisto: se dokumentoi kiinnostavalla tavalla pietarinsuomalaista elämää ja kätkee sisäänsä myös

kaistaleita käännöshistoriasta. Pietarilaisena polyglottina Friman toimitti kirjeystävälleen Gottlundille omia käännöksiään, juuri edellä mainittuja venäläisiä *Finski vestnikissä* ilmestyneitä Suomea, suomalaista kansanluonnetta ja suomalaisia ihmisiä käsitteleviä aikalaikirjoituksia.

Niinpä vuonna 1847 *Suomi*-lehdessä ilmestyi Frimanin käännös kirjailija Vladimir Odojevskin tekstistä otsikolla ”Suomenmaan etelä-ranta” (*Južny bereg Finljandii v natšale XVIII stoletija*, 1841). Keisarillisen Aleksanterin yliopiston venäläisen kirjallisuuden professori Jakov Grot, jonka luona Gottlund ahkerasti vieraili, mainitsee tästä käännöksestä kirjeessään Pjotr Pletnjoville: ”Ensin tuli Gottlund, joka ei ole käynyt luonani yli vuoteen. Hän aikoo taas julkaista suomenkielistä sanomalehteä ja sen sivuilla käännöstä Odojevskin novellista ’Suomenmaan etelä-ranta’” (Grot & Pletnjov 1912, II, 208). Teksti oli omistettu kuuluisalle suomalaiskaunottarelle Emilia Stjernvallille (kreivitär Musina-Puškina). Odojevski oli kovin vaikuttanut Jakov Grotin työstä Suomen-tuntemuksen lisäämiseksi ja korosti, että venäläisen lukijakunnan olisi tutustuttava Suomen historiaan ja suomalaiseen elämänmenoon. Hänen kertomuksensa ei sen sijaan vakuuttanut Grotia, sillä siinä toistui stereotyyppiset Suomeen liittyvät motiivit, kuten suomalaisten köyhyys ja näiden luonnonlasten salaperäiset ylikuonnolliset taikavoimat. Odojevski myös koristeli tekstiään suomalaisen kulttuurin yksityiskohdilla, kuten Grotin kääntämällä Väinämöisen lauluilla, Imatran-kuvauksilla ja yksittäisillä suomen kielen sanoilla. (Drozdov 2024, 53.) Kirjeessään Gottlundille Friman epäili virheellisesti Odojevskin tekstin olevan alun perin itsensä Grotin käsialaa, mutta jatkoi vastaavien venäläistekstien kääntämistä Gottlundin lehtiä varten.

Niinpä vuonna 1848 ilmestyi suomeksi osa Grotin kirjoittamista matkamuistelmista *Matkoja Suomeen* (*Suomi* 2, 4/1848) Frimanin suomentamana kuin myös käännös kirjailija Nestor Kukolnikin tekstistä ”Eeriki Silvanus, eli Suomen valloittaminen Pietari ensimmäisen aikana” (*Suomi* 14, 17, 18, 21–23, 26/1848; 2/1849). Tätä viimeistä käännösjulkaisua Gottlund myös saatteli alaviitetekstillä, jossa hän toteaa Kukolnikin tavan kuvata Suomea väkisinkin pintapuoliseksi ja satunnaiseksi, mutta kuitenkin merkkinä siitä, että suomalaisuus kiinnostaa niin venäläisiä

kuin muitakin ulkomaalaisia (*Suomi* 14/1848). Kukolnikin teksti oli alun perin ilmestynyt *Finski vestnik* -lehden ensimmäisessä numerossa. Sen ytimessä on ruotsalaisuuden, suomalaisuuden ja venäläisyyden ristiriitainen kolmiyhteys ja sovittelu. Sankarin ja sankarittaren liitto käy mahdolliseksi, kun morsiamen ruotsalainen isä suostuu antamaan tyttärensä suomalaiselle nuorukaiselle, joka on Venäjän armeijan upseeri. Kukolnik esittää suomalaisnuorukaisen ideologisen profiilin häilyvänä. Venäläistämisen seurauksena hänestä tulee Venäjän valtakunnan uskollinen alamainen. Alun perin suomalaisesta sankarista tulee venäläinen upseeri, joka saa myös venäläisen nimen: Erik Silvanuksesta tulee Jegor Ivanovitš Silvanovski. (Ks. Guzairov 2012, 359.)

Frimanista tuli siis eräänlainen Gottlundin venäjänkielisen kirjallisuuden hovikäntäjä. Frimanin kirjeet paljastavat, että Gottlund kannusti häntä tekemään töitä suomen kielen ja suomalaisen kirjallisuuden kehittämisen eteen Pietarissa (ks. Salonen 2022, 3). Friman päätyi myös suomentamaan melkoisen pinon ortodoksista liturgiakirjallisuutta edesauttaen näin suomenkielisen jumalanpalveluselämän kehittymistä ortodoksisen kirkon piirissä 1860-luvulla. Samaan aikaan hän opetti Pietarin suomalaisessa kirkkokoulussa oppilaanaan esimerkiksi Samuli Suomalainen, josta oli tuleva vuosisadan kuuluisin venäläisen kaunokirjallisuuden suomentaja. Frimanista ja tämän seuraajista tuli varsinainen venäläisen kirjallisuuden suomentajien koulukunta, ensimmäinen laatuaan (ks. Huttunen & Pylsy 2024). Samalla he koittivat jokainen vuorollaan siipiään suomenkielisen kaunokirjallisuuden alalla, mitä on pidettävä merkittävänä varhaisen proosan alkutaipaleena, vaikka Frimanin proosakoikeilut seisahtuivatkin vuonna 1850 julkaistuun kieliasetukseen, jossa kiellettiin julkaisemasta suomeksi muuta kuin uskonnollista ja talouteen liittyvään kirjallisuutta. Suomen kenraalikuvernööri Aleksandr Menšikov noudatti Nikolai I:n vanhoillista linjaa, ja vuoden 1848 Euroopan hullun vuoden levottomuudet vaikuttivat näin myös suomenkieliseen kirjallisuuteen.

On selvää, että Gottlund oli Frimanille esikuva liittyen suomen kielen edistämiseen ja harrastamiseen. Hänen ensimmäinen kirjeensä Gottlundille oli huhtikuulta 1842:

Korkeasti kunnioitettu herra!

Rukoilen nöyryimmästi anteeksi, että minä tuntematon rohkenin Teille kirjoittaa, tehä kulunkia ja vaivata teitä ilman minkäänlaista omaa ansiotani. Teiän aivan harvasti tavattava taitonne Suomen kirjallisuudessa ja rakkautenne Suomalaisuutta kohtaan rohkaisivat minunkin typerän Pietarissa olevan Suomalaisen Teille kirjoittamaan, jota jo kauan aikaa olen halunnut mielelläni, mutta tähän asti en uskaltanut, tietten Teitä ainoastaan Teiän kuuluvista kirjoitimuksistanne, enkä nytkään olis rohennut, ellei yksi Suomessa oleva tuttuni olis neuvonnut Teille kirjoittamaan ja vakuuttanut siitä, ettei lähetys-kirjani tie Teillen mieliharmia. Minä jo lapsuudesta asti olen rakastanut Suomea ja oppinut äitini kieltä, myöskin jo kokenut monijoita vuosia kirjoitella joitakuuta aineita. Näissä kokeissa olen kokenut monia vajavaisuuksia, joista merkittävät ovat Suomalaisten kirjain puute, ohjaamattomuus ja yksinäisyys, näihen lisäksi vielä toisinaan on kykenemättömyyskin, kun ei ole minkäänlaista kehotuksen merkkiä, että työstäni tulis jos yksi rahattu hyötyä Suomen kirjallisuudelle ja valaistukselle. Nämät kaikki pakottivat minut Teille, minun Herrani, kirjoittamaan niin kuin sille, joka ei katso vaivojaan kohentaissaan Suomen kirjallisuutta ja valaistusta, valitettavasti paljoa jälemmäksi jäänneitä heiän kansakumppaneistaan Europan kansain kirjallisuudesta ja valaistuksesta. Ketäs minä voisin pyytää Ohjaajakseni ja opettajakseni, kuin ei sitä, joka ensimmäinen alkoi äitini kielellä kirjoittaa, näyttäen, että voi viljelemättömällä Suomellakin kirjoittaa, niin hyvästi kuin niillä monia satoja vuosia viljelleyillä kielillä joihen kaunistos on ihmisten toimi, joka niissä työtä tekee; vaan Suomemme kaunistos on, jonka paremmin itse tieätte, hänen suloinen luontonsa, joka on pysynyt jo tuhansia vuosia. Älkää pahastuko, että Suomalaiselta lähetetyssä kirjassa tapaatte näin huonoa Suomea; ehkäs sillä puollan itteäni, että olen elämän vaiheilta viskattu viien vuotisena tänne Suomettomaan Pietariin, jossa jo olen seitsemäntoista vuotta elännyt ja kunnollista Suomalaista puhetta tuskin kuullut, senkin silloin, kuin kolme vuotta takaperin kävin syntymämaillani Jaakki-

man pitäjässä oltuani siellä ainoastaan yhen viikon. Minulla vielä on yksi nöyrä rukous Teille: jos te vaivaisitte itsiänne ja laittaisitte minulle hinnat Teiän kirjatoimituksistanne, niistä minulla ainoastaan ovat: Väinämöiset. I. osa ja Runola. Teiän kirjatoimituksianne olen kauan aikaa halunnut ostaa, vaan niitä täällä Pietarissa tuskin saa nähäkkään ja ne kuitenkin pitäis välttämättömästi oleman jokaisella Suomen kielen rakastajalla. Suokat anteeksi! että näillä ripun-raputoksillani Teitä vaivaan. Jään uottamaan Teiltä ja lupaa kokeitani Teille laittaa, tutkittavaksi, tuomittavaksi ja ohjeistavaksi. Auttakat miestä mäessä, nostakat tästä kynnyksestä!
(Helsingin yliopiston arkisto. Kaarle Aksel Gottlundin henkilöarkisto. Frimanin kirje Gottlundille 10.4.1842. Alleviivaukset alkuperäiset.)

Tähän kirjeeseen Friman sai Gottlundilta vastauksen saman vuoden syyskuussa, mikä ilahdutti pietarinsuomalaista kovin. Heidän kirjeenvaihtonsa sisältää paitsi kiinnostavaa informaatiota käännöshistoriaan liittyen, myös yksittäisiä venäjänkielisen kaunokirjallisuuden suomenoksia, jotka ovat nykyisen tietämyksen valossa varhaisimpia sitten edellä mainitun Karamzin-suomenoksen vuodelta 1830. Suomen kielen aseman edistäminen pysyi Frimanille sydämen asiana, mikä käy ilmi esimerkiksi hänen Elias Lönnrotille lähettämästä kirjeestä vuodelta 1856: ”Kumma, ettei suomalaisessa Kirjallisuuden seurassa keskustuskielenä ole suomenkieli vielä nytkään. Näyttää, kuin keskustelevat jäsenet olisivat ummikko-ruotsalaisia, suomenlauseen ymmärtämättömiä ja taitamattomia. Muutoin puhuttaisi ja kirjoitettaisi suomeksi ja ainoastaan tarpeessa käytettäisi ruotsia. Suokaatte anteeksi rohkeuteni!” (SKS KIA. Elias Lönnrotin arkisto. Friman Lönnrotille 8.6.1856.) Friman kertoi myös kirjeissä tehneensä venäjännöksiä, muun muassa *Suomen historian* sekä Gottlundin ”Tacituksen selityksiä” (Virkkala 1929, 12).

Kirjeenvaihdosta käy ilmi, että Friman oli lukenut niin *Literaturnaja gazetaa* (”Kirjallinen sanomalehti”) kuin *Finski vestnikiä*, mutta erityisen innostunut hän oli vuodesta 1840 lähtien ilmestyneestä venäjänkielisestä aikakauslehdestä *Majak*, jonka koko nimi kuului ”Nykyaikaisen sivistyksen ja koulutuksen Majakka. Venäläisten ja ulkomaisten tutkijoiden

ja kirjailijoiden julkaisuja”. Friman mainitsee kirjeessä tuntevansa *Majakin* konservatiivisen päätoimittajan Stepan Buratšokin ja ehdottaa Gottlundille tekstien julkaisemista tämän lehden sivuilla. Buratšokin lehti oli kaikkea muuta kuin edistyksellinen tai liberaali – *Majak* tunnettiin konservatiivisena ja kansallismielisenä julkaisuna, joka hyökkäsi kirjailijoista paitsi Shakespearea, myös liberaalin siiven aikalaiskirjailijoita Puškinia, Gogolia ja Lermontovia vastaan syyttäen näitä muun muassa riittämättömästä hengellisyydestä tai jopa pakanallisuudesta. Ukrainalainen kirjallisuushistorioitsija Myhailo Nazarenko (2021, 236) luonnehtii *Majakia* täysin perustein ”ultrataantumukseksi”.

Meidän aikamme näkökulmasta on erityisen mielenkiintoista, että Frimanin ja Gottlundin yhteiset ponnistelut uuden suomenkielisen käännöskirjallisuuden julkaisemisessa osuivat samaan aikaan kuin Pietarissa käynnistynyt poleeminen debatti ukrainalaisesta venäjänkielisestä ja myös ukrainankielisestä kirjallisuudesta sekä sen oikeudesta itsenäiseen olemassaoloon. *Majak*-lehdessä julkaistiin tuohon aikaan hämmästyttävän paljon ukrainalaista kirjallisuutta kuin myös keskustelua ukrainan kielestä ja Ukrainan kansallisesta kulttuurista. Kansallisen kulttuurin ja kansallisen kirjallisuuden kysymys kun oli tuohon aikaan kuuma peruna niin venäläiselle, suomalaiselle kuin ukrainalaisellekin kirjallisuudelle, ja mitä ilmeisimmin Buratšokin ajattelussa myös ukrainalaista kirjallisuutta piti varjella rappeutuneen länsimaalaisuuden vaikutukselta (Nazarenko 2021, 236).

Koska Gottlund kaipasi suomennoksia omaan lehteensä, Friman poimi *Majakin* sivuilta kirjailijapersoonan nimeltä Mykola Tyhorskyi. Tämän ajan hengen mukainen nationalistinen aate näyttää tehneen vaikutuksen fennomaani Frimaniin, joka otti tuoreeltaan kääntääkseen suomeksi Tyhorskyin luontoallegorisen ja länsimielisistä kieli- ja kulttuurivaikutteista varoittavan heksametriin kirjoitetun sadun nimeltä *Gruša na osine* (suom. sananmukaisesti ”Päärynä haavan oksalla”, Frimanin suomennos ”Heelmät haavalla”). Käännöksen Friman lähetti kirjeessä Gottlundille joulukuussa 1842, kun alkuperäinen kertomus oli ilmestynyt venäjäksi *Majakissa* saman vuoden lokakuussa.

Tekstin kirjoittaja Mykola Tyhorskyi oli ukrainalainen kirjailija, joka asui ja opiskeli Pietarissa, kuten itse asiassa varsin monet *Majak*-

lehden sivuilla esiintyneet tekijät. Pyrkimyksessään ajaa venäläisyyden ja slaavilaisuuden yhteistä pyhää asiaa toimittaja Buratšok kääntyi usein ukrainalaiskirjailijoiden puoleen, ja hän oli muun muassa Ukrainan kansalliskirjailijaksi luonnehditun Taras Ševtšenkon henkilökohtainen ystävä aikana, jolloin tämän kirjailijanura varsinaisesti käynnistyi. Mutta juuri Tyhorskyi oli ukrainalaiskirjailijoista aktiivisin *Majak*-lehden sivuilla. Hän julkaisi lehdessä runoja, kertomuksia ja arvosteluja. Kirjallisuuskritiikeistä kävi ilmi hänen ukrainalainen patriotisminsa, sillä kirjoittaessaan ukrainalaisesta kirjallisuudesta hän asettui polemiikkiin Venäjän kuuluisimman kriitikon Vissarion Belinskin kanssa ja korosti ukrainalaisen kirjallisuuden ja ukrainan kielen itsenäisyyttä ja merkitystä. Erityisen selvästi tämä kävi ilmi hänen kirjoittaessaan arvostelua Ševtšenkon vuonna 1841 ilmestyneestä runoelmasta *Gaidamaki*. Arvostelu ilmestyi *Majak*-lehden yhdeksännessä kirjassa, kun taas seuraavassa Tyhorskyi julkaisi edellä mainitun allegoriansa *Gruša na osine*. Näin pietarinsuomalainen kirjailija kohtasi pietarinukrainalaisen kirjailijan, ja yksi varhaisimmista venäjänkielisen kirjallisuuden suomennoksista oli siis ukrainalaista alkuperää ja tehty tukeutumatta välittäjäkieleen.

Lopuksi

1800-luvun alku tarkoitti Suomessa kolmen kielen – suomen, ruotsin ja venäjän – ja siten myös kolmen kulttuurin keskinäistä kilvoittelua. Venäjän alamaisuuteen joutuminen tarkoitti sitä, että kysymys venäjän kielen osaamisesta ja opiskelusta aktualisoitui Suomessa ennen näkemättömällä tavalla. Kaunokirjallisuudella oli ollut aivan erityinen merkitys venäläisessä yhteiskunnassa viimeistään 1700-luvulta lähtien, ja 1800-luvun alku oli venäläisen kirjallisuuden kiivasta uudistumisen aikakautta. Näin ollen ei ole lopulta lainkaan yllättävää, että myös venäläisen kaunokirjallisuuden kääntäminen alkoi Suomessa jo 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, osana venäjän kielen oppimista. Tätä vain ei ole tiedetty, koska varhaisimmat käännökset ovat piilotelleet niin huomiotta jääneissä Helsingin kaupungin arkiston aineistoissa kuin vähälle huomiolle jääneissä sanomalehtiaineistoissakin. Suomen

Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen myötä jälkimmäiset ovat tulleet helposti tutkijoiden saataville, mikä on osaltaan vaikuttanut kulttuurihistoriallista kokonaiskuvaa täydentävästi.

Sanomalehtiaineistohakujen avulla voimme vaivatta myös tunnistaa varhaisimmat lehdissä julkaistut kaunokirjallisuuden käännökset sekä paikantaa kaunokirjallisuudesta käydyin keskustelun. Näiden löytöjen perusteella avautuvat päiväkirja-, henkilö- ja kirjearkistoaineistot puolestaan johtavat siihen, että löydämme aiemmin tuntemattomia välittäjätoimijoita ja tietoa heidän käyttämistään alkuperäislähteistä. Sanomalehtiaineistohakujen kautta – esimerkiksi venäläisten kirjailijanimien avulla – löytyy ennen tuntemattomia kääntäjiä, joiden arkistoaineistot avaavat käännösten ja tekstien rajanylitysten historiaa huomattavasti aiempaa kattavammin. Näin venäläisen kaunokirjallisuuden suomalaisen käännöshistorian kirjoittaminen käy lopulta mahdolliseksi. Nyt tiedämme, että kaikki alkoi Eric Gustaf Ehrströmin ja Carl Gustaf Ottelinin yrityksistä ymmärtää venäläistä runoutta. Käännöshistoria jatkui 1840-luvulla paitsi Jakov Grotin tunnetun välittäjätoiminnan ansiosta Helsingissä, myös osana pietarinsuomalaisten kulttuurihistoriaa, valtakunnan pääkaupungissa, jossa Thomas Frimanin panos oli merkittävä, kuten hänen kirjeenvaihtonsa Carl Axel Gottlundin kanssa meille paljastaa.

Lähteet

ARKISTOAINEISTO

Helsingin kaupunginarkisto (HKA)

Ehrström-suku, Eric Gustaf Ehrstöm (1791–1835)

Päiväkirjat 1808–1829

Helsingin yliopiston arkisto

Kaarlo Aksel Gottlundin henkilöarkisto

Friman – Gottlund. T. Frimanin kirjeet K. A. Gottlundille

Kansallisarkisto (KA)

Carl Gustaf Ottelinin arkisto

Muistoalbumi (1812–1817)

Kungliga biblioteket i Stockholm
Brevskrivarregister
Carl Gustaf Ottelins brev till Lorenzo Hammarsköld

Universitetsbiblioteket i Uppsala
P. D. A. Atterboms arkiv
Carl Gustaf Ottelins brev till P. D. A. Atterbom

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto
Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA)
Elias Lönnrotin arkisto
Thomas Friman Elias Lönnrotille 8.6.1856

KIRJALLISUUS

Bazanov, V. G. 1966: Venäläiset romantikot ja Suomi. – *Historiallinen aikakauskirja* 4 s. 40–58.

von Bonsdorff, Carl 1912: *Åbo Akademi och dess män 1808–1828 I*. Helsingfors: Finska Vetenskap-Societeten.

[Dal, Volodymir] 1846: Pietarin tšuhnat [Tšuhontsy v Pitere]. [Suomentanut C. A. Gottlund]. *Suomalainen* 14, 1846.

Drozdov, Nikita 2024: Varhaiset venäläiset Suomi-kuvaukset. Teoksessa Huttunen, Tomi (toim.) *Henkinen muuri. Suomalaisvenäläiset kirjallisuussuhteet 1800–1930*. Helsinki: SKS. s. 38–55. <https://doi.org/10.21435/skst.1493>

Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkojulkaisu, 2017–. Helsinki: SKS. <http://lonnrot.finlit.fi/omeka/>. Viitattu 8.5.2024.

Engman, Max 2018: *Kielikysymys. Suomenruotsalaisuuden synty 1812–1922*. Suomentanut Kari Koski. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.

[Grot, Jakov] 1848: Matkustelemisia Suomessa, Laatokan järveltä Tornion jokeen asti. Jaakoppi Grotin matka-muistelmat. – *Suomi* 2 s. 4.

Grot, J. & Pletnjov, P. 1912: *Utdrag ur J. Grots brevväxling med P. Pletnjov angående finska förhållanden vid medlet av 1800-talet*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.

Guzairov, Timur 2011: Pragmatika obraza "vernopoddnannogo finna" v ideologitšeskih tekstah 1809–1854 gg. Teoksessa: Kiseleva, L. N. (toim.) *Mifologija kulturnogo prostranstva*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus. s. 349–372.

Guzairov, Timur 2012: Konstruivovanije etnopolititšeskogo obraza: finskije "tuzemtsy" i "vernopoddannyje" Rossijskoi imperii. – *Russian Literature* LXXXI-II s. 157–173.

Huttunen, Tomi 2024: Ensimmäiset stipendiaatit ja Karamzin. Teoksessa Huttunen, Tomi (toim.) *Henkinen muuri. Suomalaisvenäläiset kirjallisuussuhteet 1800–1930*. Helsinki: SKS. s. 56–75. <https://doi.org/10.21435/skst.1493>

Huttunen, Tomi & Pyly, Mika 2024: Kolme pietarinsuomalaista kirjailijaa. Teoksessa: Huttunen, Tomi (toim.) *Henkinen muuri. Suomalaisvenäläiset kirjallisuussuhteet 1800–1930*. Helsinki: SKS. s. 76–119. <https://doi.org/10.21435/skst.1493>

- Janhunen, Juha 2008: Introducing the Imperial Language: Early Russian Language Tools for Use in Finland. Teoksessa: Lindstedt, Jouko ym. (toim.) *S ljubovju k slovu. Festschrift in Honour of Professor Arto Mustajoki on the Occasion of his 60th Birthday*. Helsinki: Helsingin yliopisto. s. 86–100.
- Jäntere, Kaarlo 1928: Kysymys venäjän kielen asemasta vv. 1809–1828. Teoksessa: Suolahti, Gunnar & von Bonsdorff, Carl & Castrén, Gunnar & Tarkiainen, V. (toim.) *Helsingin yliopiston alkuajoilta*. Porvoo: WSOY. s. 54–108.
- Kalleinen, Kristiina 1994: *Suomen kenraalikuvernementti. Kenraalikuvernöörin asema ja merkitys Suomen asioiden esittelyssä 1823–1861*. Helsinki: Hallintohistoriakomitea.
- Kalleinen, Kristiina 2001: ”Isänmaani onni on kuulua Venäjälle”. *Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä*. Helsinki: SKS.
- Kalleinen, Kristiina 2017: *Suuriruhtinaskunnan etuvartiassa. Ministerivaltioshteeri R. H. Rehbinder Suomen etujen puolustajana Pietarissa 1811–1841*. Helsinki: SKS.
- Karamzin, Nikolai 1813: Till Näktergalen. – *Åbo Allmänna Tidning* 22.4.1813.
- Ketola, Kari 2007: *Ryssän koulussa. Suomalaiset Venäjän stipendiaatit autonomian aikana 1812–1917*. Vammala: Finemor.
- Korhonen, Keijo 1963: *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1825*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- [Kukolnik, Nestor] 1848/1849: Eerikki Silvanus, eli Suomen valloittaminen Pietari ensimmäisen aikana. – *Suomi* 14, 17, 18, 21–23, 26/1848; 2/1849.
- Löppönen, Gunvor 1933: Tuomas Friman ja hänen sanomalehtikertomuksensa. Laudaturtyö. Helsingin yliopisto.
- Mikkola, J. J. 1939: *Hämärän ja sarastuksen ajoilta*. Helsinki: WSOY.
- Nazarenko, Myhailo 2021: *Krim ”Kobzarja”*. *Antologija ukrainskoi literatury*. Kyiv: Laurus.
- Näsman, Nils 1980: *Carl Gustaf Ottelin. Biskop i Borgå*. Vasa: Finska kyrkohistoriska samfundet.
- Parente-Čapková, Viola & Launis, Kati 2021: Kirjallisia kohtaamisia – venäläiset kirjat Turun kaupunginkirjaston vanhassa kokoelmassa. Teoksessa Kolehmainen, Leena & Liira, Aino & Nummilla, Kirsi-Maria (toim.) *Kieliä ja kohtaamisia Turun historiassa*. Helsinki: SKS. s. 239–261.
- Pesonen, Pekka 1991: Luonnon surullinen poikapuoli ja Saimaan rannan nymfi. Teoksessa: Niiniluoto, Marja (toim.) *Suomi, suuriruhtinaanmaa*. Helsinki: Tammi. s. 107–144.
- Salonen, Maria 2022: ”Jos yksikään rattu ois tukelasta taiostani hyötyä kirjallisuuellemme ja Suomemme valaistukselle –”. Kieli-ideologiat Thomas Frimanin kirjeissä Carl Axel Gottlundille. Maisterintutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202203081413>
- Tiitinen, Ilpo 1973: Uuden filosofian hengessä. Carl Gustaf Ottelinin ja muutamien muiden poliittisten romantikkojen vaiheita. – *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja* 27 s. 180–202.
- Virkkala, Helle 1929: Tuomas Frimanin ”Lukemisia Suomen rahvaalle” ja ”Tutkintoja Suomenkielestä” sekä muutamia piirteitä hänen elämästään. Laudaturtyö. Helsingin yliopisto.
- Wassholm, Johanna 2013: Rykten och propaganda i världshistoriens vivlar. – *Historiska och litteraturhistoriska studier* 88 s. 47–80.

Wassholm, Johanna 2014: *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.

Limerikkien Suomi

Runolajin historiaa Reino Palmrothin arkistojen valossa

Sakari Katajamäki

 <https://orcid.org/0000-0002-9031-5887>

Ylioppilas, kotoisin Somerosta,
löys kirjasen ullakkokomerosta.

Ihan kuume nous poikaan:

– tuo tokkopa voikaan

muut' olla kuin itseään – Homerosta! –

(SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2.)

Limerikkirunous pakenee yksioikoisia määritelmiä, vaikka sillä on helposti tunnistettavia piirteitä. Limerikin viisi säettä noudattaa loppusointukaavaa *a a b b a*, jossa ensimmäinen säe päättyy tyypillisesti paikannimeen. Runomitta perustuu anapestiin eli sellaisiin rytmisiin yksiköihin, runojalkoihin, jotka koostuvat kahdesta painottomasta ja yhdestä painollisesta tavusta (○●); välillä anapesti voidaan kuitenkin korvata kaksitavuisella jambilla (○●). Limerikeille on ominaista huumori, joka huipentuu usein viimeisen säkeen yllättävään loppusointuun. Vaikka runo ei noudattaisikaan näitä kaikkia rakenteita, se voi silti olla hengeltään limerikkimäinen. Esimerkiksi Suomessa on kirjoitettu paljon limerikkimäisiä runoja, joiden runomitassa käytetään painollisella tavulla alkavaa daktyyliä (●○○) ja trokeeta (●○).

Limerikkirunouden humoristisuus voi toteutua suorastaan vastakaisilla tavoilla, kuten seksihuumorina, päivänpoliittisena satiirina tai lapsille suunnattuna nonsensena. Kameleonttimaisen runolajin elinympäristökin vaihtelee suullisesta perinteestä sanomalehtien palstoihin ja suurten kustantajien muhkeista kuvitetuista antologioista pikkuisiin omakustanteisiin. Limerikkejä ovat kirjoittaneet salonkikelpoiset kirjailijat, kirjoittajapiirin aloittelevat kynäilijät ja yhteiskunnan huipulla toimivat poliitikot. (Suomalaisista muunnelmista ja kansainvälisestä kirjosta ks. Katajamäki 2009; Reed 1925; Legman 1977; Parrott 1986; Marsh 1997.)

Luultavasti juuri limerikin monimuotoisuus, vaihtelevat käyttötavat ja runojen rihmastomainen levittäytyminen elämän eri alueille ja mitä erilaisimpiin julkaisuihin on johtanut siihen, että suomalaisen limerikkirunouden historiasta on kirjoitettu vain nimeksi (ks. Hirvisettä 1981; Katajamäki 2009). Etenkin suomenkielisten limerikkien historia pirstoutuu moniin pieniin lähteisiin, joista on vaikea muodostaa kokonaiskäsitystä. Arkistojen avulla kuvaa suomenkielisen limerikin rantautumisesta Suomeen on mahdollista täydentää merkittävästi. Etenkin laaja-alaisesti viihteen ja kirjallisuuden saralla toimineen Reino Palmrothin (1906–1992, tunnetuimpina taiteilijaniminä Palle ja Reino Hirvisettä)¹ arkistot auttavat selvittämään limerikkirunouden käyttötapojen kirjoja ja historiallista kehitystä. Kirjailijan henkilöarkistot, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa sijaitseva Reino Hirvisepän ja Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistossa sijaitseva R. W. Palmrothin arkisto, johtavat radio-ohjelmiin ja lehtiin kirjoitettujen limerikkien äärelle ja kertovat, millaisessa yleisösuhteessa limerikit elivät osana suomalaisen median ajanvietesisältöjä. Runolajin suomalaisen kirjallisuushistorian näkökulmasta mullistavinta hänen arkistoissaan on julkaisematta jääneen ”Limerikkien Suomi” -teoksen käsikirjoituskokousnaisuus (SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2).

Tarkoitukseni on selvittää, millä tavoin limerikin suomalaista ja pohjoismaista historiaa voi tutkia Palmrothin henkilöarkistoaineistojen

1 Reino Palmroth kirjoitti limerikkejä ja limerikeistä taiteilijanimillään Reino Hirvisettä ja Palle. Siksi viitataan häneen pääsääntöisesti nimellä Palmroth ja käytän taiteilijanimiä silloin, kun asiayhteys koskee hänen toimintaansa nimenomaan jommallakummalla taiteilijanimellä.

avulla. Minua kiinnostaa tämän kulttuurin eri sopukoissa elävän runoudenlajin rantautuminen osaksi suomenkielistä kirjallisuutta sekä Palmrothin tavat hyödyntää lehdistöä ja radiota limerikkien eräänlaisena ilmoitustauluna tai julkisena laboratoriona. Arkistojen perusteella limerikit elivät hänen toiminnassaan osana muita tekstilajeja. Julkaisematonta ”Limerikkien Suomea” tarkastelen hänen limerikkitoimintansa huipentumana, joka sai kirjallisen muodon vasta 1980-luvulla mutta jonka ainekset ovat kehittyneet seitsemän vuosikymmenen aikana. Palmrothin tarkoin suunnittelemassa teoksessa kulminoituu myös kiinnostavasti hänen ajatuksensa limerikkirunoudesta maantieteellisenä kirjallisuutena.

Palmrothin monikanavainen ja etenkin 1980-luvulla retrospektiivisesti virittynyt limerikkitoiminta hyödyntää usein kirjailijan omia aiempia kirjoituksia. Siksi hänen kotiarkistonsa on oletettavasti ollut myös tärkeä työväline hänen kirjoittaessaan lehtiin ja radioon ja kootessaan ”Limerikkien Suomea”. Koska kirjailijoiden kotiarkistojen luonne väistämättä muuttuu aineistojen siirtyessä julkisiin arkistoihin, niiden merkitys eräänlaisena kirjailijantyön hermokeskuksena voi hämärtyä. Palmrothin tapauksessa suhde alkuperäiseen kotiarkistoon on vielä astetta vaikeampi tavoittaa, sillä hänen arkistoidut aineistonsa ovat jakautuneet kahteen henkilöarkistoon. Toisaalta hänen limerikkiaineistonsa retrospektiiviset piirteet auttavat näkemään dokumenttien välisiä yhteyksiä.

Palmrothin henkilöarkistot Tampereella ja Helsingissä ovat muodostuneet noin kymmenen vuoden ajanjaksolla kirjailijan kuoleman jälkeen. Tampereen Kansanperinteen arkistoon hänen aineistonsa luovutettiin vuonna 1993. Tuolloin muodostettuun R. W. Palmrothin arkistoon hänen tuotannostaan valikoitui erityisesti näytelmiin, kuplettiin ja musiikkiin liittyviä aineistoja, mikä on luontevaa, sillä Tampereen yliopiston Musiikintutkimuksen oppiaine toimi tuolloin arkiston yhteydessä. R. W. Palmrothin arkisto sisältää lähes viisikymmentä arkistokansiota, minkä lisäksi siihen kuuluu kuva-aineistoa, äänitteitä, videotallenteita ja yli 200 savikiekon kokoelma. Aineiston aikaväli ulottuu 1800-luvun lopulta 1990-luvun alkuun. (Jari Mäenpään ja Timo Piipposen tiedonanto 18.8.2023; Reino Palmrothin arkiston luettelot.) SKS:n arkistoon kirjailijan aineistot luovutettiin vuonna 2003. Tämä

Reino Hirvisepän arkistoksi nimetty henkilöarkisto on laajuudeltaan 0,6 hyllymetriä ja ulottuu vuodesta 1913 vuoteen 1991. Henkilöarkisto koostuu biografista, kirjeistä, valokuvista, painotuotteista ja lehtileikkeistä sekä käsikirjoitusaineistosta, jossa on kirjoihin ja lehtikirjoituksiin sekä mainos- ja lyhytelokuvaan liittyviä kirjoituksia. (Katri Kivilaakson tiedonanto 18.8.2023; Reino Hirvisepän arkiston arkistoluettelo.)² Kuten jäljempänä käy ilmi, ilman näitä kahta henkilöarkistoa kuva suomalaisen limerikkirunouden historiasta ja lajin taipuisasta monikäyttöisyydestä jäisi helposti tavoittamatta.

Käsittelen ensin limerikin ensikosketuksia Suomeen, minkä jälkeen tarkastelen limerikkejä kotimaisten sanomalehtien ajanvietesillä, jotka usein pyrkivät aktivoimaan lehtien lukijoita, sekä radioviihteessä, joka sekin elää ajassaan ja luo ympärilleen kuulijayhteisön. Sen jälkeen keskityn Palmrothin kirjahankeeseen ”Limerikkien Suomi”, josta on säilynyt kolme käsikirjoitusta. Kirjailijalta jääneet arkistolähteet osoittavat, että hän kehitti runolajia seitsemän vuosikymmenen ajan, hyödynsi kumuloituvaa limerikkirepertoariaan ja kävi jatkuvaa vuoropuhelua yleisöjensä kanssa. Siksi hänen vuonna 1987 valmistunut teoskäsikirjoituksensa ei ole vain 1980-luvun kirjallisuutta vaan kertoo limerikin historiasta Suomessa useilla vuosikymmenillä. Lopuksi tarkastelen, millä tavoin ”Limerikkien Suomen” humoristiset runot sekä niitä koskevat suunnitelmat ja ihanteet kytkeytyvät maantieteeseen. Tuotuaan ensin limerikin suomenkieliseen kirjallisuuteen 1930-luvulla Palmroth levitti runolajin koko Suomen kartalle puoli vuosisataa myöhemmin. Tämä maantieteellinen kunnianhimo on kansainvälisestäkin ainutkertaista ja kuvaa hyvin kirjailijan kehitystä limerikkien kirjoittajana.

Limerikin ensikosketuksia Suomeen

Limerikkimuoto tuli suosituksi Englannissa 1800-luvun kuluessa. Ensimmäinen säilynyt englanninkielinen limerikkikokoelma on *The*

2 Näiden lisäksi Palmrothin valokuvia ja painotuotteita on luovutettu Sotamuseon arkistoon museon toimialaan liittyviltä osilta. (Tiedonannot Kansanperinteen arkistosta Jari Mäenpäältä ja Timo Piipposelta 18.8.2023 ja Sotamuseosta Riitta Blomgrenilta 12.10.2023.)

History of Sixteen Wonderful Old Women vuodelta 1821 (Baring-Gould 1968, 26). Itse runomuoto on huomattavasti vanhempi, mutta sen ikää on vaikea täsmentää, sillä laji on elänyt pitkälti suullisessa muodossa. Se tosin on varmaa, että limerikkimuotoisia runosäikeitä on kirjoitettu jo satoja vuosia aiemmin. Muun muassa Shakespearen useissa näytelmissä ja jopa Tuomas Akvinolaisen latinankielisissä rukouksissa on limerikkimuotoisia jaksoja (Bibby 1978, 59–61; Baring-Gould 1968, 22; Holmbäck 1990, 187–188). Lajin nimestä on olemassa erilaisia teorioita, mutta yleisimmän, mahdollisesti perättömän uskomuksen mukaan se on nimetty irlantilaisen Limerickin kaupungin mukaan (Bibby 1978, 32–41).

Runolajin tunnetuin edustaja ja koko viktoriaanisen limerikkiboomin aloittaja on kuvataiteilija-kirjailija Edward Lear, joka julkaisi itse kuvittamiaan nonsenselimerikkejä kokoelmasta *A Book of Nonsense* (1846) alkaen. Learin päähähuullut limerikit alkavat tavallisesti säkeellä, jossa esitellään runon päähenkilö ja tämän kotipaikka, esimerkiksi ”There was an Old Person of Putney...”. Useimpien runojen keskushenkilönä on anonyymi ”Old Person”, ”Old Man” tai ”Young Lady”. Maantieteellisesti paikantava avaussäe ei ole Learin omaa keksintöä, mutta hän käytti sitä kaavamaisesti, ja sittemmin siitä on tullut vallitseva käytäntö.³ Toisaalta Learin limerikit vain harvoin kiinnittyvät temaattisesti avaussäkeessä mainittuun paikkaan. Nonsenselimerikkejä tutkinut Ann C. Colley on verrannut Learin asioita vapaasti yhdistelevää limerikkitekniikkaa metaforaan. Molemmat liittävät keskenään erilaisia asioita tai sanoja toisiinsa yhteisten ominaisuuksien perusteella. Koska limerikkien riimisanojen samankaltaisuus pohjautuu ensisijaisesti sanojen äänneasuun, Colley katsoo limerikin toimivan eräänlaisena metaforan parodiana ja syllogis-mipäätelmän nonsenseversiona. (Colley 1988, 66–67; 1990, 23; Katajamäki 2016, 319–320.)⁴

3 Tiettyyn paikannimeen kytkeytyviä limerikkejä on kirjoitettu ainakin 1700-luvun puolivälistä alkaen (Baring-Gould 1968, 23).

4 Vaikka Palmroth ei itse kirjoittanut erityisen Lear-henkisiä limerikkejä eikä hän tuntemissani kirjoituksissa puhu Edward Learista limerikkien yhteydessä, hän kuitenkin tunsi tämän limerikkirunouden brittiläispiioneerin, minkä osoittaa arkistossa säilynyt artikkeli Learista (SKS KIA. Hirvisepän arkisto).

Laji rantautui Suomeen Ruotsista 1900-luvun alussa, mutta näkyvämmin limerikkejä alettiin kirjoittaa ja julkaista vasta 1930-luvulla.⁵ Aluksi limerikkejä harrastettiin ruotsinkielisissä piireissä, ja ensimmäiset limerikkijulkaisutkin olivat ruotsinkielisiä. Lehtien ja kirjojen ohella limerikit elivät suullisena perinteenä. Palmroth muistelee tutustuneensa runolajiin upseeritoveriensä Göran Wichmannin ja Eedu Hanellin ansiosta (Hirvisettä 1981). Jälkimmäistä hän kuvaa leikkimieliseksi herraksi, joka lausui limerikkejä illanistujaisissa korostetun pateettisesti. ”Kun askartelu tuollaisten riimittelyjen ja hupilaulujen parissa oli jo kouluvuosilta ollut minullakin mieluisana ajanvietteenä, ryhdyin kokeilemaan eikö tuo näppäräksi pelkistetty runomitta sujuisi suomenkielellekin sovellettuna, ja niinpä me jo seuraavan visiitin aikana saatoimme laskeella vuoron perään näitä ’neronleimauksia’ kummallakin kotimaisella”, Palmroth muistelee (Hirvisettä 1981). Lausumisen ohella limerikkejä esitettiin laulamalla eri sävelmillä (Giovanni 1939e; Hirvisettä 1981).

Gunnar Waseliuksen (1894–1968) toimittama ja edellä mainitun Wichmannin kuvittama kokoomateos 50 ”limerickare” ilmestyi 1930. Teos teki pohjoismaista historiaa, sillä se oli ensimmäinen ruotsinkielinen limerikkikokoelma, vaikka yksittäisiä limerikkejä olikin julkaistu Ruotsissa jo aiemmin (Holmbäck 1990, 51).⁶ Suomalaisen kansanedustajan ja ministerin Leo Ehrnroothin (1877–1951) teos *Lim-Eriks limerickar* ilmestyi 1936, mutta sitä ennen hän oli jo yli kymmenen vuotta aiemmin kirjoittanut limerikkejä ruotsinkieliseen *Garm-pilalehteen* (ks. Lim-Erik 1924).

- 5 Leo Ehrnrooth muistelee tutustuneensa limerikkimuotoon Ruotsissa kesällä 1900 (Lim-Erik 1936, 5). Vanhimmat tuntemani limerikkimaininnat suomalaisissa lehdissä ovat 1910-luvulta (B. q. R. 1916a–b). Palmroth on kirjoittanut, että ”limerikkarointi” levisi kovasti Ruotsissa 1920-luvulla ja että se sitä kautta rantautui Suomeenkin, jossa sitä viljeltiin muun muassa ruotsinkielisten sitseissä (Hirvisettä 1975, 408).
- 6 Bure Holmbäck (1990, 51) nimeää *Lim-Eriks limerickar* -kokoelman (1936) vanhimmaksi ruotsinkieliseksi limerikkikokoelmaksi, mutta Waseliuksen teos ilmestyi jo puoli vuosikymmentä aiemmin.

Lehdet ja radio suomalaisen limerikin leikkikenttinä

Limerikille on tyypillistä sosiaalinen vuorovaikutus, joka suullisten käyttötilanteiden ohella näkyy lehtien kirjoituskilpailuissa tai pulma-tehtävissä. Jouluaattona 1916 *Åbo Underrättelserissä* julkaistu kilpailu lienee ensimmäinen kerta, kun Suomen lehdistö kannusti lukijoitaan kirjoittamaan limerikkejä. Kilpailunjulistus viittasi Edward Leariin tunnettuna limerikkien kirjoittajana sekä siteerasi muutaman esimerkin ruotsalaisesta *Söndags-Nisse*-pilalehdestä. Kilpailun tulosjulkistus uudenvuodenaattona 1916 kuitenkin paljastaa, että suuri osa kilpailijoista ei ollut ymmärtänyt runolajin säeakaavaa ja että muodoltaan oikeaoppisetkin kilpailutyöt poikkesivat sisällöllisesti limerikin hengestä. Näin kymmenistä kilpailutöistä vain kolmea parasta siteerataan lehdessä. (B. q. R. 1916a–b.) Ruotsinkielinen kilpailu teki runoudenlajia tunnetuksi Suomessa, mutta kesti vielä useita vuosikymmeniä, ennen kuin limerikit saivat lehtien ajanvietesisältöinä lukijat otteeseensa.

Suomenkielisten limerikkikilpailujen muodin saivat aikaan Reino Hirvisseppä ja Veli Giovanni (Hillari Johannes Viherjuuri, 1889–1949), joiden kilpailunjulistus ”Kuka osaa tehdä suomalaisia limerikkareita?” ilmestyi *Uuden Suomen Sunnuntailiitteessä* jouluna 1938 – näin joulunpyhät alkoivat vakiintua limerikkirunouden tärkeäksi sesongiksi Suomessa. Kilpailun mottona olivat seuraavat säkeet:

– Hädintuskin kun järvet sai riitteeseen,
minun tarttua taas piti viitteeseen:
– Runonikkari,
”limerikkari”
tee äkkiä Sunnuntailiitteeseen! –
(Hirvisseppä 1938.)

Varsinaisessa kilpailunjulistuksessa runot pyydettiin lähettämään Veli Giovannille, joka organisoி hanketta. Hirvisseppä oli puolestaan kirjoittanut koko sivun mittaisen runolajia taustoittavan artikkelin, jossa oli monia runonäytteitä. (Hirvisseppä 1938.) Kilpailun tavoitteena oli katsoa,

miten englannin ja ruotsin kielillä vireäksi kehittynyt laji luonnistuisi toisella kotimaisella:

Niin, tiedättekö, hyvät lukijani, mikä n.s. ”limerikkari” on? Se on Irlannista, Limerickin kaupungista peräisin oleva riimittelytapa, joka varsinkin naapurimaassamme Ruotsissa – mutta myös meidän ruotsinkielisissä piireissämme – on päässyt suureen suosioon. [– –] Ruotsinkieli on tässä suhteessa nähtävästi hyvin taipuisa, ja nokkelan loppusoinnun löytää melkein mihin paikannimeen tahansa. [– –]

Tietysti voidaan ylläesitettyä runomittaa käyttää hyvinkin näppärästi suomenkielellä epigrammeissa yleensä, mutta oikeita alkuperäisen kaavan mukaisia maantieteellisiä ”sellaisia” lienee vaikeampaa saada aikaan. Allekirjoittanut esimerkiksi on tällaisella runomitalla joskus tehnyt kokonaisia vuosikronikoitakin, niin urheilun kuin muidenkin maailmantapahtumien alalta – mutta oikeita pesunkestäviä ”limerikkareitahan” ne eivät ole [– –].⁷ (Hirviseppä 1938.)

Hirviseppän kirjoitus oli suomenkielisen limerikkirunouden ensimmäinen runousopillinen julistus sekä hänen varhainen kehitelmänsä lajin kuvailemiseksi. Lajin esittelemisen uusille yleisöille oli tehtävä, jonka äärelle hän tulevana vuosikymmeninä päätyi tämän tästä.

Sunnuntailiitteen kirjoituksessa ja monissa muissakin yhteyksissä Palmroth viittaa epigrammiin määritellesään limerikin ominaispiirteitä. Epigrammi on runolajina monimuotoinen, mutta sillä ja limerikillä on samankaltaisia piirteitä. Esimerkiksi seuraava 1930-luvulla opetusikätyössä ollut määritelmä kiteyttää hyvin runolajin limerikkimäisiä puolia: ”Epigrammi on lyhyt runo, joka lausuu jonkun kärkevän ajatuksen. Runon ponsi on lopussa, ja se on usein ivallinen.” (Juvelius 1931, 42–43). Eräässä pakinassaan Palmroth toteaa, että limerikit ovat epigrammeja,

7 Kirjoituksessa mainittuja kronikoita en ole paikantanut, mutta Palmrothin taipumus urheilutapahtumien raportoimiseen limerikkimuodossa on jatkunut myöhempinäkin vuosikymmeninä. Lehtileikkeinä ja käsikirjoituksina hänen urheiluteemaisia limerikkejään on säilynyt ainakin vuoden 1949 kilpailuista sekä vuosien 1956 ja 1960 olympialaisista (Kansanperinteen arkisto. R. W. Palmrothin arkisto. Kansiot 19, 44 ja 48.)

joilla on lisäksi omat muotosääntönsä. Lisäksi hän siteeraa pakinassa Josef Julius Weckselliltä suomentamia epigrammeja. (Palle 1965.) Palmroth on puhunut myös limerikkiin liittyvästä ”kompamaisesta kärkestä” ja vitikkyydestä (Palle 1955a; Hirviseppä 1981).

Uuden Suomen kilpailun käynnistyttyä lehden sivuilta saattoi seurata pioneerihankkeen etenemistä. Tammikuun 8. päivänä Veli Giovanni muistutti, että ”oikea limerikkari lähtee *maantieteellisestä* sanasta ja seuraava säe on ’riimissä’ sen kanssa”. Samalla hän jo siteerasi useita kilpailutöitä. (V. G. 1939.) Helmikuussa hän raportoi kilpailun välitietoja peräti neljänä perättäisenä sunnuntaina ja julkaisi kilpailurunoja sekä Hirviseppän limerikkejä. (Giovanni 1939a–d.) Kilpailuajan päätyttyä kävi ilmi, että lähetyksiä oli kertynyt yli kolmesataa ja niissä oli ollut keskimäärin 8–10 limerikkiä (Giovanni 1939c).

Voittajatyöt ja palkinnot Veli Giovanni julkaisi 14. toukokuuta 1939. Limerikkimuotoisia säkeistöjä oli kertynyt määräpäivään mennessä yli 2 000. Näistä runoista Giovannin ja Hirviseppän kaksihenkinen palkintolautakunta oli muodostanut kolme sarjaa, joista kustakin he palkitsivat kaksi kilpailutyötä. Vaikka varsinainen kilpailu päättyi tähän palkintojenjakoon, Giovanni muistutti lukijoitaan, että lehti ottaisi vastaisuudessaakin julkaistavaksi limerikkejä. Tässä kirjoituksessa hän julkaisi nuotteina myös melodian, jolla limerikkejä oli tapana laulaa. (Giovanni 1939e.)

Myöhemmillä vuosikymmenillä Palmroth on eri yhteyksissä muistellut kilpailua ja kertonut joko kilpailutöiden joutuneen hukkaan sotien melskeissä tai niiden olevan tallessa, joskaan ei juuri sillä hetkellä käsillä (Palle 1955a; Hirviseppä 1981). Onneksi kilpailutöitä on loppujen lopuksi säilynyt hänen arkistossaan SKS:n arkistossa, sillä niiden perusteella voi muodostaa kuvan kilpailun kokonaisluonteesta. Säilyneiden töiden määrä on tosin vain joitakin kymmeniä, joten valtaosa runoista on kadonnut.

Uuden Suomen kilpailu vaikutti valtavasti suomenkielisen limerikkiharrastuksen yleistymiseen. Seuraavina vuosina limerikkien kirjoittamiseen kannustettiin kilpailuin muissakin suomenkielisissä lehdissä. Kilpailuja järjestäneitä tai mainostaneita lehtiä olivat ainakin *Karjalainen* ja *Etelä-Savo* sekä *Korsulukemisto* (kilpailuista ks. Joensuun Raivausleiri-

toimikunta 1941; Jukolan Eero 1945a–c; Anon. 1944a–b). Osa lukijoita aktiivivista limerikkitehtävistä liittyi riimien tai yksittäisten säkeiden täyttämiseen (tällaisista ks. Anon. 1940; Anon. 1941; Anon. 1946a–b).

Myös limerikkimuotoa hyödyntävien mainosten perusteella limerikin rantautuminen suomenkieliseen lehdistöön näyttää saaneen alkunsa *Uuden Suomen* kilpailusta ja ajoittuvan 1930-luvun loppuun ja 1940-luvun alkupuolelle. Sanomalehtien ohella limerikkejä ilmestyi muun muassa eri ammattiryhmille suunnatuissa lehdissä. Lehti-ilmoituksissa limerikeillä mainostettiin muun muassa Lyijy-Valkoinen-maalia, Klubi 7 -savuketta ja Lahden Erikois-Olutta (ks. *Maalarilehti* 1.1.1939; *Mainostaja* 1.6.1939; *Siirtolainen* 1.7.1940). Mainoshenkisten limerikkien kirjoittaminen ei ollut vierasta Palmrothillekaan. Häneltä on säilynyt 1940-luvulta ja myöhemmiltä vuosikymmeniltä käsikirjoituksina tai julkaistussa muodossa limerikkejä, joissa runomuoto taipuu mitä erilaisimpien tuotteiden tai yritysten mainontaan. Runojen kohteita ovat vaatemyymälät tai muunlaiset kaupan alan yritykset (Kuusinen, Ajanmies, Teinitalo, HOK, Veho, Renlund), leipomotuotteet (SOKLE), kalusteet (Telax-Laveri), uudet rautatievaunut (VR) sekä tahranpoistoaine, saippua, hammastahna, Gentleman-partavaahdoke ja Nefer-Nefer-Nefer-hajuvesi (Teo). Osa limerikeistä oli tarkoitettu yritysten tilaisuuksissa esitettäväksi, osa lehtimainoksiksi. Jopa elokuvanäytöksiä oli ajateltu mahdollisiksi levityskanaviksi. (Kansanperinteen arkisto. R. W. Palmrothin arkisto. Kansiot 16 ja 48.) Kaikkia mainosideoitaan hän ei ehkä lopulta saanut myytyä yrityksille.

Kaiken kaikkiaan sotavuodet uusine lehtineen ja viihteentarpeineen näyttävät toimineen keskeisenä kasvualustana uudelle kirjallisuudenlajille. Nimimerkki Jukka H. Puntari (Viljo Marttila, 1904–1973) rehenteli 1941 perustetussa rintamalehti *Karjalan Viestissä*:

Suomenkielisissä lehdissä limerikkejä perin harvoin tapaa – voimemepa joukolla kehaista, että ”Karjalan Viesti” on ainoa suomenkielinen suurlehti, joka niitä on alusta alkaen jatkuvasti julkaissut (koska allekirjoittaneella sattuu olemaan eräänä karpäsenä juuri limerikkien väsäileminen.) (Puntari 1941.)

Palmrothkin jatkoi limerikkien parissa sanomalehtien sivuilla. Elokuussa 1955 hän alkoi julkaista pakinapalstaa *Ilta-Sanomissa*. Pallen palstan vakionimiä olivat ”Eilen” ja ”Tänään”, mutta välillä otsikoksi valikoitui ”Huomenna” tai jokin muu ajankulkuun viittaava ilmaus. Pian palstalle ilmestyi runosäikeitäkin, ja marraskuussa 1955 limerikit alkoivat saada tilaa Pallen pakinoissa. Ensin hän julkaisi ”päivän limerikkarin”, ja seuraavan päivän pakinassa hän kertoi runolajin taustoista ja viittasi parinkymmenen vuoden takaiseen kilpailuun. (Palle 1955a–b.) Tästä eteenpäin hän julkaisi palstallaan limerikkejä aika ajoin vuoteen 1960 saakka. Pakinapalsta jatkui vuoteen 1966, mutta limerikit jäivät niissä vähemmälle lukuun ottamatta vuotta 1963. Silloin hän lämmitti aiheen uudelleen esittelemällä ensin runolajin muotokriteereitä ja tilaamalla vastaavia runoja lukijoiltakin. Vasta tässä vaiheessa Palmroth luopui vanhahtavasta lajinimestä *limerikkari* ja alkoi kutsua runoja *limerikeiksi* (Palle 1963a–c).⁸

Sanomalehtien ohella radio toimi Palmrothille tärkeänä kanavana limerikkien välittämiseen. Muistelmateoksessaan *Kuin vierivä virta. Jutelmia erään elämän varrelta* (1975) hän kertoo, että menestykseksi osoittautunut *Uuden Suomen Sunnuntailiitteen* kilpailukin sai alkunsa nimenomaan radiosta. Hän kertoo näperrelleensä erääseen 1930-luvun radiorevyhyhnsä sarjan suomalaisiin paikannimiin perustuvia limerikkiuutuuksia, joista Veli Giovanni innostui järjestämään limerikkikilpailun (Hirvisepä 1975, 408). Vuosien 1935–1945 aikana Palmroth teki kaiken kaikkiaan 66 radiorevyvyyttä, mutta hän jatkoi revyiden kirjoittamista myöhemminkin (Anon. 2011; Räisänen & Kolari 2014, 160–161; Kansanperinteen arkisto. R. W. Palmrothin arkisto. Kansio 11). Joidenkin revyiden käsikirjoituksia on säilynyt R. W. Palmrothin arkistossa, mutta niissä ei ole hänen kuvaukseensa sopivaa revyyttä 1930-luvulta.⁹

- 8 25 pakinan käsikirjoitukset ovat säilyneet R. W. Palmrothin arkistossa (kansio 4), minkä lisäksi siellä ja Hirvisepän arkistossa (SKS KIA) on julkaistuja pakinoita lehtileikkeinä. *Ilta-Sanomien* ohella hän kirjoitti pakinoita *Helsingin Sanomiin* vuosina 1956 ja 1957, jolloin hän käytti limerikkimuotoa ajankohtaisia urheilutapahtumia kommentoivissa runoissaan (Kansanperinteen arkisto. R. W. Palmrothin arkisto. Kansio 44.).
- 9 Säilyneissä revyykäsikirjoituksissa limerikkimäistä ainesta on käsikirjoituksissa ”Viheliäinen viikonloppu” (7.4.1937), ”30.000 km/t” (radiorevy nro 18) ja ”Pidämmepä pienen palaverin” (nro 67), joiden lisäksi tallella on käsikirjoitus ”Laulu kiertää kuuta. Limerikkari-rapsodia marraskuun vaiheista” (45 min, 1942) (Kansanperinteen arkisto. R. W. Palmrothin arkisto. Kansio 11; Anon. 1942).

Julkaisematon Limerikkien Suomi

Arviolta vuosien 1986 ja 1987 taitteessa Reino Palmroth sai valmiiksi teoskäsikirjoituksensa ”Limerikkien Suomi”, jota hän tarjosi Otavalle julkaistavaksi taiteilijanimellään Palle. Teoksesta on säilynyt kolme käsikirjoitusta, jotka muodostavat ainutkertaisen suomalaisen limerikin historiasta ja Palmrothin kirjallisesta toiminnasta kertovan aineiston. (SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2.)

Käsikirjoitusten yhteydessä on säilynyt kahden liuskan laajuinen esipuheen luonnos ja sen puhtaaksikirjoitus. Vaikka teksti on lyhyt, siitä käy ilmi Pallen muistikuvia kirjahankkeen historiallisia taustoista sekä hänen ajatuksiaan limerikkirunouden laatukriteereistä ja tekeillä olleen kirjahankkeen tavoitteista. Esipuheen varhaisemman version allekirjoittajaksi on kirjoitettu ”(Kustantaja)”, mutta puhtaaksikirjoitettaessa allekirjoittaja on jätetty pois.

Palle siteeraa esipuheessaan runoa, jonka hän muistelee voittaneen vuoden 1939 limerikkikisan. Näin hän sitoo uuden kirjahankkeenkin puoli vuosisataa aiempaan kirjoituskilpailuun:

Kai maar te kuul olett Porist,
jota ei edes merenrand korist.
Kauas luadotte rantta
he saa lastaoksek kantta,
vaikk he haminast kanss koettava horist.

Runo oli tyylipuhdas limerikki: olihan se mitaltaan horjumaton, ja pakolliseen paikannimeen rimmattiin oikeaoppisesti niin, että siitä muodostui epigrammi välttämättömine loppuletkautuksineen. Ilmeisesti tämä maantieteellis-kansatieteellinen näkemys innosti Pallea väsäämän joukon vastaavanlaisia värssyjä eri puolelta Suomea, ja kun niiden määrä lähenteli jo kunnioitettavaa kaksisataalukua, hän koki aiheelliseksi koota ne tällaiseksi ”Suomen maantieteen alkeiskurssikirjaksi”. (SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2.)

Hän jatkaa kirjan eetoksen kuvailua: ”Tässä kirjassa liikutaan siis runomittaan soveltuvilla paikkakunnilla Suomea ristiinrastiin, kuitenkin suurin piirtein maakunnittain ryhmiteltyinä – mitään seutua syrjimättä tai – liikaa ylistämättä.” Maantieteellisten limerikkien ohella Palle mainitsee teoksessa olevan kymmenkunta ”riimitystä”, jotka osoittavat, että limerikkimuoto soveltuu myös mainoksiin ja vaikkapa vieraskirjoihin. (SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto.)

Limerikin lajipiirteiden näkökulmasta on olennaista, että Palle asettaa esipuheessa itsensä kirjailijana laajemmalle limerikkirunouden ja -harrastuksen jatkumolle, jolla kuka tahansa voi mitellä kykyjään. Samassa hengessä hän kannustaa kirjan lukijoitakin antautumaan limerikkiharrastuksen vietäväksi: ”Tässä esiintyvä limerikkitehtailija ei toki halua väittää, että nämä nyt luettavat teelmät ovat kauttaaltaan ’fiksuja’ ja ainutlaatuisia, mutta tekotavaltaan kyllä esimerkiksi kelpaavia. Tehkää perässä – ja parempia!” (SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto.) Kirjailijan arkisto siis osoittaa, että hänen julkiseksi tarkoitettu limerikkitoimintansa sisälsi vielä 1980-luvullakin samaa yhteisöllistä eetosta kuin 1930-luvun lopun kilpailussa ja 1950–1960-lukujen pakinapalstoilla.

Toisin kuin muissa tuntemissani kirjailijan kirjoituksissa, Palle nostaa esipuheessaan kiinnostavasti esille perinteisen limerikin ja muodoltaan uudistuneen runouden välisen suhteen. Moderniin runokieleen hän ottaa etäisyyttä vanhemman runoilijasukupolven edustajana itseironisin äänenpainoin:

Antakoon tämä kokoelma kimmokkeen kyseisen hauskan runomitan käyttöön tänä riimitönnän runoilun aikana. Monet vanhemmat runoniekat – Palle niistä kai tyypillisimpänä – ovat jyrkästi sitä mieltä, että pysyttäytyminen tiukasti vanhakantaisessa poljennossa räiskyvine riimeineen vasta tekee r u n o n ja että nykyisille suorasanaishille ajatelmille, joita runoiksi kutsutaan, olisi keksittävä oma nimityksensä. Riimitöntä ja rytmitöntä ”runoutta” nuo vanhatparrat kritisoivatkin taitamattomuutena tai vähintäänkin väälinpitämättömyytenä, – mikä hei[l]le suotakoon. (SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2.)

Lisäksi hän viittaa riimittelyn uuteen kukoistuskauteen: ”Osviittana riimittelyn renessanssille ja limerikkien näpertelijöille haluaa näiden värssyjen väsäjä huomauttaa, että limerikistä menee maku jos siinä on pieninkin runomitallinen virhe tai pelkkä tyhjänpäiväisyys” (SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2).

Vaikka ”Limerikkien Suomi” ei ole teoksena päivänpoliittisesti viritynyt, Palle nostaa esipuheessaan esille runolajin mahdollisuudet poliittisen komiikan välineenä, jota voi hienovaraisesti ”käyttää myös lievään (ei kuitenkaan kernaasti lievää törkeämpään) poliittiseen pilailuun”. Malliksi hän siteeraa 1930-luvulla kirjoittamaansa runoa:

Kova vilske käy P i e t a r i n Nevskillä.
Asiaa oli kai Dostojevskillä,
mutta dievotshkaa kiinni
ei saa Rasputiini
ja ei päät’ enää oo – Tuhatshevskillä (!)
(SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2.)¹⁰

Kun Palle esipuheessaan kuvaa omaa kirjoittamistaan ja kutsuu lukijoita saman harrastuksen pariin, hän samalla määrittää muotovaatimuksiltaan rajatun ja tiiviin limerikkirunouden luonnetta yhtäältä eräänlaisena käsityöläisharrastuksena ja toisaalta lehtien šakki- ja muihin pulmatehtäviin rinnastuvana toimintana. Hän suuntaa puhettaan ”limerikkien näpertelijöille” ja kutsuu itseään ”näiden värssyjen väsäjäksi”. Tämä runolajin ulottuvuus korostuu esipuheen päätöksessä:

Ja niin päästämme Pallen runoratsun askeltamaan, mottona eräs hänen varhaisvuosiensa omakohtais[i]sta limerikeistään, joka aiheutti toveripiirissä hänelle lempinimen ”l i m e r n i k k a r i”:

Osa täällä on tää runonikkarin:
hajahaivenin – ennen niin kikkarin –
häll’ olla on huvi

¹⁰ Päättössä viittaa neuvostoliittolaiseen sotilaskomentaja Mihail Tuhatshevskiin, joka teloitettiin salaliitosta tuomittuna Stalinin puhdistuksissa kesäkuussa 1937.

– lie talvi tai suvi –

näin kimpussa vain – LIMERIKKARIN.

(SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2.)

”Limerikkien Suomesta” säilyneet kolme käsikirjoitusta ovat pääpiirteittäin samansisältöisiä. Vanhin käsikirjoitus on tehty A4-kokoisille ruutupaperiarkeille. Suurin osa sen limerikeistä on alun perin kirjoitettu tai tulostettu arkeille, joista ne on leikattu irti ja sitten liimattu oikeille paikoilleen ruutupaperiarkkeihin. Niiden lisäksi arkeille on kirjoitettu jonkin verran limerikkejä sinisellä ja mustalla kuivamustekynällä. Limerikkien maantieteellinen ryhmittely on toteutunut jo tässä vaiheessa, ja mukana ovat kaikki myöhempien käsikirjoitusten limerikit lukuun ottamatta kymmentä puuttuvaa limerikkiä, jotka muissa käsikirjoituksissa sijoittuvat eri osastoihin. Teoksen esipuhe puuttuu vielä tästä käsikirjoituksesta.

Kaksi myöhäisempää käsikirjoitusta näyttävät edustavan samaa teoksen viimeistelyvaihetta. Ne ovat samasta tekstikokonaisuudesta tulostettuja tai kopioituja arkkeja, joihin on tehty kynällä pääosin täysin samoja viimeistelyvaiheen korjauksia. Käsikirjoitusten puhtaaksikirjoittaminen ei olisi ollut kovinkaan suuri työ, mistä päätellen, ettei kumpikaan näistä käsikirjoituskappaleista ole ollut luettavana Otavalla. Palmroth on kuitenkin saattanut tarvita kahta käsikirjoituskappaletta voidakseen lainata toista esimerkiksi jollekin ateljeekriitikolle.

Arkistoon tallentunut käsikirjoituskokonaisuus on arvokas suomenkielisen limerikin historiasta kertova lähde myös siksi, että se kokoaa yhteen Palmrothin limerikkitoimintaa useilla aiemmillä vuosikymmenillä ja toimii siten retrospektiivisenä katsauksena hänen ammatilliseen kehityskaareensa. Lisäksi teoksen esipuhe jatkaa limerikkilajin esittelyä uusille lukijoille, mitä hän oli aiemmin tehnyt muun muassa *Uuden Suomen Sunnuntailiitteessä* vuosina 1938–1939, *Ilta-Sanomien* pakinoissaan marraskuussa 1955 ja helmikuussa 1963 sekä Sommarö-seuran vuosikirjassa vuonna 1981 (Hirvisepä 1981).

Jos ”Limerikkien Suomen” runoja vertaa *Ilta-Sanomien* pakinoissa 1950–1960-luvuilla ilmestyneisiin limerikkeihin, niiden välinen suhde osoittautuu kiinnostavalla tavalla ilmeiseksi mutta kuitenkin löyhäksi.

Pallen pakinoissa on paljon limerikkejä, joita ei ole lainkaan tekeillä olleessa kirjassa. Osa niistä ei operoi paikannimistöllä, mutta mukana on sellaisiakin maantieteellisiä limerikkejä, jotka eivät ole päätyneet teoskäsikirjoitukseen. Vain harvat limerikit ovat samoja tai lähes samoja kuin kirjaan aiotut limerikit, mutta aika monet *Iltä-Sanomien* limerikeistä ovat riimeiltään ja ideoiltaan samantapaisia kuin teoskäsikirjoituksissa. Toisaalta pakinoissa ja kirjahankkeen aineistoissa on myös samoille paikkakunnille sijoituvia limerikkejä, jotka kuitenkin ovat täysin eri runoja. Palle ei ole siis selvästikään rakentanut kirjaansa sanomalehtipakinoidensa varaan, mutta kummankin kirjoitusfoorumien runot ovat osa hänen elinikäistä, kaikkialle levittäytyvää limerikkiharrastustaan.

Kirjahankkeen valmistumisesta ja Pallen julkaisuaikeista todistaa arkistoaineistossa säilynyt hylkäyskirje Otavalta. Kustantaja Heikki A. Reenpään 1.4.1987 kirjoittama kirje on osoitettu kamarineuvos R. W. Palmrothille, mutta itse viestin sävy on tuttavallinen:

Hyvä Veli Palle!

Olemme tutkineet täällä näitä sangen ansiokkaita limerikkejäsi, joita todella on melkein jokaisesta Suomen kylästä! Emme kuitenkaan ole oikein löytäneet niille soveltuvaa julkaisuideaa tai -yhteyttä ja siksi epäröimme ja pelkäämme erillisen pienen julkaisun katoavan kaiken nykyään julkaistavan markkinatavaran alle. Kiitän Sinua ystävällisestä tarjouksestasi ja palautan aineiston sekä kaksi julkaisua.

Parasta vointia toivottaen

tuus

Heikki A Reenpää

(SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2.)

Hylkäyskirje ei kuitenkaan saanut Pallea luopumaan limerikeistään, vaikka hän ei kenties enää jatkanutkaan varsinaista teoskäsikirjoitukseensa työstämistä. Tammi-maaliskuussa 1988 teoksen limerikit alkoivat elää uutta elämää, kun Palle sekä radiojuontaja ja kuuluttaja Jaakko

Salonoja (1933–2020) toteuttivat radio-ohjelmasarjan *Suomi limerikkeinä*. Se koostui kolmesta 20-minuuttisesta jaksosta, joissa ”Palle ja Jaska kiertelevät maata sanaillen ja runoillen”. (Anon. 1988; Anon. 1989a–b.)

Ohjelmasarjan käsikirjoitukset ovat säilyneet Kansanperinteen arkistossa Tampereella ja viimeisen osan käsikirjoitus lisäksi SKS:n arkistossa. Teksteistä saa hyvän kuvan sarjan kokonaisuudesta ja siitä, miten se jatkaa Palmrothin aiempaa toimintaa limerikkien parissa. Ohjelmasarjalla on vahva yhteys edellisenä vuonna hylättyyn teoskäsikirjotukseen. Ensimmäisessä osassa Pallen mainitaan kirjoittaneen kolmattasataa limerikkiä Suomen eri paikkakunnista ja ohjelmasarjan tavoitteena mainitaan, että koko runomäärästä otettaisiin mukaan noin puolet. Käsikirjoituksissa on kokonaisuudessaan 82 limerikkiä, jotka muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ovat kirjahankkeesta tuttuja runoja. Useimpia hän on kuitenkin muokannut jonkin verran. (Kansanperinteen arkisto. R. W. Palmrothin arkisto. Kansio 15; SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2.)

Suomi limerikkeinä -sarjaan sisältyy muutamia maantieteellisten teemojen mukaan valittuja lauluja, mutta muuten jaksot koostuvat Pallen ja Jaskan kevyestä, assosiativisesti etenevästä juttelusta ja runojen vikkelistä saatesanoista. Liikkuminen Suomen eri kolkissa muodostaa sarjan punaisen langan, minkä rinnalla runoja taustoitetaan Pallen muistoilla tai henkilöhistoriallisilla seikoilla. Hyvästä näytteestä käy seuraava katkelma, jossa ensin kommentoidaan Hauholle sijoittunutta pilarunoa ja siitä loikataan suoraan Hirvisepän kotikuntaan:

- P: – Lahja vai loukkaus, kysyi suutari kun saappaalla nakattiin. On sitä Hauhollakin asuttu, mutta synnyinpaikkani on ylempänä
– Toki tunnen mä seudun Ruovetisen,
Runo-Runeberg-lähteenkin metisen.
Olen syntynyt siellä.
Sitä en toki kiellä
ja kai sinäkin huomasit heti sen?
- J: – Kyllä-kyllä. Mutta sitten muihin asioihin.
(SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2.)

Ohjelmien taustoittava ja kommentoiva osuus jää kuitenkin niukaksi, koska jokaiseen minuuttiin pitää mahduttaa yhdestä kahteen limerikkiä. Sarjan päättävän ohjelman loppupuolella juontajapari keskustelee limerikkien mahdollisesta julkaisemisesta:

J: – Mutta, Palle, nyt kun rupeamme olosuhteiden pakosta lopettelemaan tätä antoisaa sarjaa, niin herää kysymys: Eikö noita olisi syytä julkaista kirjana. Sinullahan on niitä kaikkiaan sii kolmattasataa.

P: – Miksei, kunhan vain halukas julkaisija ilmoittautuisi.
(SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2.)

Suomi limerikkeinä -ohjelmasarjassa, kirjailijan ollessa jo yli 80-vuotias, hänen julkisen limerikkitaiteilijuutensa ympärä sulkeutui kauniisti, sillä suomenkielisen limerikin muotivillitys oli saanut alkunsa juuri hänen radiorevyyistään noin puoli vuosisataa aiemmin.

Limerikkien maantiedettä

Limerikkilajin tunnetuimmassa muodossa runo rakentuu ensimmäisen säkeen lopussa mainitun paikannimen ja siihen kytkeytyvän kahden muun loppusoinnun varaan. Paikannimen äänteelliset ominaisuudet antavat ikään kuin perusteet kaikelle muulle, mitä runossa mainitaan, oli se kuinka päätöntä tahansa.

Palmrothin kirjallisessa toiminnassa limerikkien paikkasidonnaisuus vaikuttaa väistämättä monin tavoin runojen luonteeseen ja yleisösuhteeseen. Tiiviit yhteydet maantieteeseen tulevat selvästi esille *Uuden Suomen Sunnuntailiitteen* alkuperäisessä kilpailujulistuksessa sekä kilpailutöiden arviointiperusteissa. Kilpailujulistuksessa Hirvisepä pohdii, että paikannimen vaatimus voi olla suomen kielellä vaikea ja että ”maantieteellisiä” limerikkejä lienee vaikeampi kirjoittaa suomeksi kuin ruotsiksi (Hirvisepä 1938). Lisäksi hän esittelee paikannimiin liittyvää poetiikkaa *Seitsemää veljestä* siteeraten ja siten ikään kuin kansallistaa limerikkirunouden lajipiirteitä:

Uskoisin, että Suomen kansalla on innostusta tällaiseen riimisommitteluun, sillä johan Jukolan Laurikin riehaantui Hiidenkivellä ”limerikkareitten” tekoon omalla tavallaan. Näin saarnasi Lauripoika:

– ”minä, aina lysti-poika, minä viitenä vilkkasit pitkin rantaa, heille potkaisin vasten kuonoa soraa ja santaa. Tulin sieltä Poriin, pantiin pärekoriin ja vedettiin pitkin torii; tulin Uuteenkau-punkiin, siellä akkunasta haukuttiin; tulin Turkuun, pistettiin puukko kurkkuun... Menin minä Helsinkiin, pantiin syömään kruunun vellinkii, ja sitten poikaa tutkittiin ja huikeasti selkään jutkittiin...”
(Hirviseppä 1938.)

Laurin tunnetussa pilasaarnassakin paikannimet antavat perusteen kulkea eri kaupunkeihin, joissa eteen osuvat tapahtumat motivoidaan Ann C. Colley'n nonsensesyllogismien tapaan.

Limerikkikilpailun palkintojulistuksen yhteydessä maantieteen vaatimukset konkretisoituivat, sillä Hirviseppä ja Veli Giovanni jakoivat kilpailutyöt aiheen ja muodon perusteella kolmeen ryhmään: 1) sellaisiin, joissa runon ”aihe liittyy paikkakunnan todelliseen erikoisuuteen”, 2) sellaisiin, jotka sisältävät hyvän vitsin ”ilman, että se liittyy erikoisesti asianomaiseen paikkakuntaan”, sekä 3) sellaisiin, joissa silmiin pistävin vitsi on riimitaituruus. Kategoriat muodostivat arvojärjestyksen siten, että ensimmäisen ryhmän kaksi parasta runoa saivat pääpalkinnon ja kahdesta seuraavasta ryhmästä valittiin toisen ja kolmannen palkinnon saajat (Veli Giovanni 1939e). Kilpailun parhaaksi limerikiksi he valitsivat nimimerkki ”Kiipeli Assalan” edellä siteeratun runon, jossa Porin merilogistiikka yhdistyy paikallismurteeseen. Saman ryhmän toinen maantieteellisesti nokkela runo sijoittuu vankilastaan tunnetulle Sukevalle:

Mikä paikka on maassamme Sukeva,
sen tietäähän jokainen lukeva,
– jos ei muuta niin näitä:
punatiilien päitä.
Vain muoti ei siellä ole pukeva.
(Veli Giovanni 1939e.)

”Limerikkien Suomen” esipuheessa Palle viittaa runomuodon ”maantieteellis-kansatieteelliseen” luonteeseen, mikä oli saanut hänet väsäämään värssyjä eri puolilta Suomea ja kokoamaan ne ”Suomen maantieteen alkeiskurssikirjaksi”. Esipuheen sanoin teoksessa liikutaan ”runomittaan soveltuvilla paikkakunnilla Suomea ristiinrastiin, kuitenkin suurin piirtein maakunnittain ryhmiteltynä – mitään seutua syrjimättä tai – liikaa ylistämättä” (SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2). Kaiken kaikkiaan teoksessa on vahvasti maantieteellinen eetos, joka kulminoituu Vaasaan sijoittuvan runon alkusäkeisiin: ”Samoin syytä nyt muistaa on Vaasaamme, / maantietoa tässä kun paasaamme.”

Teoksen kokonaisrakenne jäsentyy 14 maantieteelliseksi alueeksi, joita ovat Menetetty Suomi, Helsinki, Pohjola, Lappi, Koillismaa, Kymenlaakso, Karjala, Uusimaa, Keski-Suomi, Savo, Pohjanmaa, Häme, Lounais-Suomi ja Ahvenanmaa sekä Satakunta. Määrällisesti ääripäinä ovat Häme, josta on peräti 26 runoa, kahdeksan limerikin Koillismaa ja vain kuuden limerikin Helsinki. Jos teoksen kaikki paikkakunnat asettaa kartalle, ilmansuuntien ääripäinä ovat pohjoisessa Kevo, Liinahamari, Kaamanen ja Saana sekä etelässä Suvisaaristo, Kustaanmiekka ja Kaivopuisto. Itä-länsisuunnan ääripäitä ovat Ääninen, Koirinoja, Liinahamari ja Koli sekä Maarianhamina, Saana, Kuuskajaskari, Rymättylä ja Panelia.

Paikkakuntien sijaintien perusteella on mahdollista määrittää laskennallinen keskipiste, joka kertoo, mihin Suomen kartan kohtaan runojen kaikilta paikkakunnilta olisi keskimäärin lyhin matka. Se sijaitsee Pirkanmaan Kuhmoisissa, Hahmajärven ja Velisjärven välissä, mikä kertoo runojen pakkautumisesta Etelä-Suomeen. Vaikka runopaikkakuntien painopiste onkin noin 300 kilometriä etelämpänä kuin Suomen pinta-alan keskipiste, joka sijaitsee Siikalatvan kunnassa, se on kuitenkin melko lähellä Weberin pisteeksi kutsuttua Suomen väestöllistä keskipistettä, josta on linnuntietä lyhin etäisyys valtion asukkaiden kaikkiin asuinpiesteisiin. ”Limerikkien Suomi” -käsikirjoituksen valmistuessa 1980-luvun puolivälin jälkeen Weberin piste sijaitsi Luopioisissa – vain noin 35 kilometriä luoteeseen käsikirjoituksen limerikkien paikkakuntien mukaan

lasketusta keskipisteestä (Piela 2023).¹¹ Pallen teoksen limerikkien voi siis ajatella painottuvan sille Suomen alueelle, jossa on suhteellisesti eniten yleisesti nimeltä tunnettuja paikkoja, mikä käytännössä tarkoittaa runojen sijoittumista Suomen tiheimmin asutuille alueille.

”Limerikkien Suomen” poetiikka rakentuu paikannimien äänteellisten ominaisuuksien lisäksi myös alueellisesti niin, että suhteellisen monissa limerikeissä runon teema tai jokin runon sisältämä yksityiskohta kytkeytyy avaussäkeessä mainittuun paikkaan. Paikallisväri voi syntyä runoihin esimerkiksi kielellisesti, kun vaikkapa Helsinkiin sijoittuvassa runossa käytetään stadin slangia, Haukivuorella puhutaan savoa tai runoilille annetaan paikallisväriä ruotsilla tai venäjällä.

Muita paikkasidonnaisia piirteitä ovat esimerkiksi ruoat ja juomat, luonnonolot, paikalliset elinkeinot, folklore, jokin tunnettu nähtävyyks tai jokin muu paikkakuntaan assosioituva piirre. Tällaisia kytköksiä ovat esimerkiksi Lemmenjoki – kullanhuuhdonta; Iijoki – metsätyöt; Kuopio – markkinat; Suonenjoki – mansikkamaa; Orimattila – hevoset; Asikkala – puurattaat; Perho – hauta sekä Lahti – hiihtokisat. Alueelle sijoittuviin historiallisiin tapahtumiin viitataan erityisesti menetety Suomen limerikeissä, joissa viitataan muun muassa evakkomatkaan. Muutamissa limerikeissä Palle mainitsee paikkakuntaan liittyvän tunnetun kirjailijan tai säveltäjän, kuten Kalle Päätalon (Jokijärvi lähellä Kurttia), Heikki Klemetin (Kuortane) sekä J. L. Runebergin ja kirjoittajan itsensä (Ruovesi).

Oman mielenkiintoisen lisänsä ”Limerikkien Suomen” maantieteen antavat vuosiluvut, joita on kirjoitettu monien runojen yhteyteen; tätä käytäntöä hän harrasti joissain julkaistuissakin teoksissaan. Vuosiluvut paitsi kertovat hänelle itselleen runojen kirjoitushetkien sijoittumisesta tiettyihin elämänvaiheisiin myös antavat lukijalle taustatietoa runojen syntyvaiheista tai niistä tapahtumista, jotka ovat innoittaneet runojen kirjoittamiseen. Esimerkiksi Menetetty Suomi -osaston limerikit ajoittuvat suotavuosille 1939–1944. Vanhin päivätyistä limerikeistä on Vaalaan sijoittuva runo vuodelta 1919, ja myös uusin päiväty runo vuodelta 1986 sijoittuu Koillismaa-osastoon, Kurttiin. Erääseen hämäläis-

11 Runojen laskennallisen keskipisteen koordinaatit ovat 61° 58' 99" N, 25° 04' 95" E. Sijainnin laskemiseen käytetty Okko Katajamäen laatima algoritmi on julkaistu GitHubissa (Katajamäki 2024); luettelokoordinaateista on kirjoittajan hallussa.

limerikkiin hän on vuosiluvun yhteyteen lisännyt jopa huomautuksen tapahtuman todenperäisyydestä:

Eräs muisto on H ä m e e n l i n n a s t a
pesäpallo ja – ilman kinnasta (!)
Mies iski ja loikki,
nyt on nivel poikki
ja ei lukkarois mistään hän hinnasta.
(Omakohtainen muisto 1923. Runoilijan huomautus)
(SKS KIA. Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2.)

Reino Palmrothille, joka kirjoitti limerikkejä peräti seitsemällä vuosikymmenellä, 1980-luvun lopulla valmistunut ”Limerikkien Suomi” oli retrospektiivinen katsaus omaan toimintaan ja samalla kunnianhimoinen hanke, jossa hän viritti huippuunsa limerikkien maantieteellisen potentiaalin. Vaikka teos ei päässyt Otavan kustannusohjelmaan, arkistoon tallentunut käsikirjoitusaineisto kokoa yhteensä Palmrothin elämäntyötä ja osoittaa, millä tavalla hän aikoi täyttää Suomen niemet ja notkot riimeillään. Sijoittaessaan limerikkejä valtakunnan kartalle hän kävi läpi elämänvaiheitaan maan eri kolkissa. Näin lähtökohdiltaan vitikkäiksi tarkoitettut runot olivat myös tarttuvaan muotoon tallentuneita elämäkerrallisia muistiinpanoja kirjailijan ja viihdetaitelijan elämästä.

Arkistojen muodostumisen ja käytön näkökulmasta on kiinnostavaa, että myös limerikkirunoilija Palmrothin toiminnasta syntyneet arkistomateriaalit sijoittuvat useampaan paikkaan Suomen kartalla. Tämän luvun tärkeimmät lähteet, ”Limerikkien Suomi” -teoksen käsikirjoitukset, ovat osa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa Helsingissä sijaitsevaa Reino Hirvisepän arkistoa. Kuva hänen toiminnastaan limerikkien kirjoittajana jäisi kuitenkin puutteelliseksi ilman Kansanperinteen arkistossa Tampereen yliopistossa sijaitsevaa laajaa R. W. Palmrothin arkistoa, joka valaisee erityisesti hänen limerikkiensä yhteyksiä radioviihteeseen ja mainoksiin. Palmrothista kiinnostuneelle tutkijalle voisi olla käytännössä yksinkertaisempaa, jos kirjailijan henkilöarkisto sijaitsisi yhdessä arkistossa. Toisaalta aineistojen erilaiset arkistolliset kontekstit avaavat niihin uusia näkökulmia ja auttavat näkemään kirjailijantyön

vaihtelevia yhteyksiä. Siten kirjailijan aineistojen jakautuminen kahdeksi tai useammaksi henkilöarkistoksi voi myös palvella tutkijan työtä.

Lähteet

ARKISTOAINEISTO

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA)

Reino Hirvisepän arkisto. Kotelo 2 sekä arkistoluettelo.

Tampereen yliopiston Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Kansanperinteen arkisto

R. W. Palmrothin arkisto. Kansiot 4, 11, 15, 16, 19, 44 ja 48 sekä arkistoluettelo.

MUU AINEISTO

Hirvisepä, Reino 1938: Kuka osaa tehdä suomalaisia limerikkareita? – *Uusi Suomi*.

Sunnuntailiite 25.12.1938.

Hirvisepä, Reino 1975: *Kuin vierivä virta. Jutelmia erään elämän varrelta*. Helsinki: WSOY.

Hirvisepä, Reino 1981: Limerikki – Limerickare. – *Sommarö-Seuran vuosikirja / Sommarö-*

Sällskapetets årsbok 1981 s. 74–76.

Palle 1955a: Eilen. – *Ilta-Sanomat* 22.11.1955.

Palle 1955b: Tänään. – *Ilta-Sanomat* 21.11.1955.

Palle 1963a: Eilen. – *Ilta-Sanomat* 7.2.1963.

Palle 1963b: Tänään. – *Ilta-Sanomat* 18.2.1963.

Palle 1963c: Tänään. – *Ilta-Sanomat* 23.7.1963.

Palle 1965: Eilen. – *Ilta-Sanomat* 7.10.1965.

V. G. [Veli Giovanni eli Hillari Johannes Viherjuuri] 1939: Limerikkarikipailumme. – *Uusi*

Suomi. Sunnuntailiite 8.1.1939.

Veli Giovanni [Hillari Johannes Viherjuuri] 1939a: Limerikkarikipailumme. – *Uusi Suomi*.

Sunnuntailiite 5.2.1939.

Veli Giovanni 1939b: Limerikkarikipailumme. – *Uusi Suomi. Sunnuntailiite* 12.2.1939.

Veli Giovanni 1939c: Limerikkarikipailumme. – *Uusi Suomi. Sunnuntailiite* 19.2.1939.

Veli Giovanni 1939d: Limerikkarikipailumme. – *Uusi Suomi. Sunnuntailiite* 26.2.1939.

Veli Giovanni 1939e: Limerikkarikipailun palkintojen jako. Palkintojen lukumäärä kaksinkertaistettu osanoton vilkkauden johdosta. – *Uusi Suomi. Sunnuntailiite* 14.5.1939.

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

- Anonyymi 1940: 150 mk parhaasta säkeestä. Kilpatehtävä n:o 4 – 1940. – *Tapaturmasuojelu* 11 (4) s. 34.
- Anonyymi 1941: Ratkaisu kilpatehtävään n:o 4 – 1940. – *Tapaturmasuojelu* 12(1) s. 18.
- Anonyymi 1942: Radio-ohjelmat. – *Uusi Suomi* 3.12.1942.
- Anonyymi 1944a: Limerikkikilpailun ratkaisu. – *Korsu-lukemisto* 5/1944 s. 8–9.
- Anonyymi 1944b: Nyt kaikki mukaan limerikkikilpailuun. 500 markkaa parhaasta, 100 markkaa jokaisesta julkaisukelpoisesta limirikistä. – *Korsu-lukemisto* 4/1944 s. 8–9.
- Anonyymi 1946a: Ongelmat n:ossa 46. – *Suomen Kuvalehti* 23.11.1946.
- Anonyymi 1946b: Pikkuongelmia. – *Suomen Kuvalehti* 16.11.1946.
- Anonyymi 1988: Radio & televisio – *Maaseudun tulevaisuus* 31.12.1988.
- Anonyymi 1989a: Radio ja televisio 30.1.–5.2.1989. – *Länsi-Savo* 30.1.1989.
- Anonyymi 1989b: Radio ja televisio – viikko-ohjelma. – *Etelä-Suomen Sanomat* 2.3.1989.
- B. q. R. 1916a: Krönika. 386. – *Åbo Underrättelser* 24.12.1916.
- B. q. R. 1916b: Krönika. 387. – *Åbo Underrättelser* 31.12.1916.
- Joensuun Raivausleiritoimikunta 1941: Raha-arpa parhaasta raivausrunosta. – *Karjalainen* 10.6.1941.
- Jukolan Eero 1945a: Mistä puhutaan. – *Etelä-Savo* 24.2.1945.
- Jukolan Eero 1945b: Mistä puhutaan. – *Etelä-Savo* 28.2.1945.
- Jukolan Eero 1945c: Mistä puhutaan. – *Etelä-Savo* 6.3.1945.
- Lim-Erik 1924: Limerickare. – *Garm* 3/1924 s. 10.
- Puntari, Jukka H. [Viljo Marttila] 1941: Pientä rätinää. – *Karjalan Viesti* 15.10.1941.

SÄHKÖPOSTITIEDONANNOT

- Riitta Blomgrenin tiedonanto Sotamuseosta 12.10.2023.
- Katri Kivilaakson tiedonanto SKS:n arkistosta 18.8.2023.
- Jari Mäenpään ja Timo Piipposen tiedonanto Tampereen Kansanperinnearkistosta 18.8.2023.

MUUT LÄHTEET

- Anonyymi 2011: Pallen radiorevyyt [otteita ohjelmasta ”Kolmekymmentä vuotta suomalaista radiorevyttä (15.1.1965)”]. – *Yle Areena* 20.10.2011. Saatavissa: <https://areena.yle.fi/audio/1-50411125>. Viitattu 9.7.2023.
- Katajamäki, Okko 2024: Earth-geometric-median-calculator. <https://github.com/Okko3/Earth-geometric-median-calculator>. Viitattu 28.2.2024.
- Piela, Pasi 2023: Väestöllisen keskipisteen vauhti nopeutunut. – *Tieto @ Trendit* 16.5.2023. Helsinki: Tilastokeskus. https://www.stat.fi/tietotrendit/blogit/2023/vaestollisen_kskipisteen_vauhti_nopeutunut/. Viitattu 9.7.2023.
- Svenska dagstidningar. Stockholm: Kungliga biblioteket. <https://tidningar.kb.se/>. Viitattu 9.7.2023.

KIRJALLISUUS

- Baring-Gould, William S. 1968: *The Lure of the Limerick. An Uninhibited History*. London: Rupert Hart-Davis.
- Bibby, Cyril 1978: *The Art of the Limerick*. London: The Research Publishing Co.
- Colley, Ann C. 1988: The Limerick and the Space of Metaphor. – *Genre. A Quarterly Devoted to Generic Criticism* 21 (1) s. 65–91.
- Colley, Ann C. 1990: *The Search for Synthesis in Literature and Art. The Paradox of Space*. Athens: The University of Georgia Press.
- Holmbäck, Bure 1990: *Limerick-boken*. Stockholm: Bonniers.
- Juvelius, J. W. 1931: *Lyhyt runousopin oppikirja*. Neljäs painos. Helsinki: WSOY.
- Katajamäki, Sakari 2009: From Limerick to "Rimelick". The Finnish Nonsense Limerick and Its Transformations. Teoksessa: Caruso, Carlo & Tarantino, Elisabetta (toim.) *Nonsense and Other Senses. Dysfunctional Communication and Regulated Absurdity in Literature*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing 2009. s. 275–293.
- Katajamäki, Sakari 2016: *Kukunor. Uni ja nonsensekirjallisuuden traditio Lauri Viidan runoelmassa*. Helsinki: ntamo.
- Legman, G. (toim.) 1977: *The New Limerick. 2750 Unpublished Examples American and British*. New York: Crown Publishers.
- Lim-Erik [Leo Ehrnrooth] 1936: *Lim-Eriks limerickar*. Kuvittanut Gr. Tigerstedt. Helsingfors: Södeström.
- Marsh, Linda (toim.) 1997: *The Wordsworth Book of Limericks*. Ware, Hertfordshire: Wordsworth.
- Parrott, E. O. (toim.) 1986: *The Penguin Book of Limericks*. London: Penguin.
- Reed, Langford (toim.) 1925: *The Complete Limerick Book*. London: Jarrolds.
- Räisänen, Sara & Pertti Kolari 2014: Reino W. Palmroth bibliografia. Teoksessa: Räisänen, Sara & Kolari, Pertti *Palle... villimiehen vieraana Lappeenrannassa*. Lappeenranta: LUT Lappeenranta University of Technology. s. 132–175.
- Waselius, G. (toim.) 1930: 50 "limerickare". Kuvittanut G. Wichmann. Helsinki: Waselius.

III
Arkistoaineistot
kirjallisuudentutkimuksen
ja sen lähitieteiden
käytössä

Kuvittelun ja käsittämisen rajoilla

Kirjallisuuden henkilöarkistot queer-historian tutkimuksessa

Katri Kivilaakso

 <https://orcid.org/0000-0002-1654-8797>

Riikka Taavetti

 <https://orcid.org/0000-0001-9601-2206>

Kirjailija Helvi Hämäläisen (1907–1998) laajaan henkilöarkistoon sisältyvässä julkaisemattomassa tekstissä ”Elina Vaara. Muistojeni” Hämäläinen muistelee, kuinka kirjailijat tekivät tarkemmin ajoittamatta jäävän ”voikukkamatkan” Helsingissä Ruoholahden satama-alueelle:

Kävimme juomassa kahvia, jossain työmaaparakissa – kenties meitä katsottiin hiukan epäilevästi, mutta me olimme huolettomia meihin kenties kohdistuneista ajatuksista, runo säteili ympärillämme ilmassa, koivu latvojen kuin öljyllä voidelluissa nuorissa lehvissä, voikukkien yltäkyläisyydessä, jota maa pursui emon ruumiistaan.

Tekstinkohta pysäyttää lukijan kysymään, millaisia katseita runoilijoihin kohdistui. Mistä ajatuksista Hämäläinen ja Vaara (1903–1980) olivat huolettomia? Onko kertomus vain kuvaus sattumanvaraisesti mieleen

painuneesta hetkestä vai sisältyykö siihen erityisiä merkityksiä, avainsanoja, jotka viittaavat edelleen muualle? Voikukkamotiivi on keskeinen Hämäläisen vuonna 1947 ilmestyneessä runokokoelmassa *Voikukka-pyhimykset*, jonka nimen voi tulkita viittaavan edelleen Elvi Sinervon ”Pilvet”-runoon, joka oli ilmestynyt vain kolme vuotta aikaisemmin. Sinervon sota-aikana poliittisena vankina kirjoittaman runon säkeet “[v]alkean muurin juurella / punovat rikoksentekijänaiset / voikukkasepelettä naislemmitylleen” (Sinervo 1944, 10) ovat yksi harvoja suomeksi kirjoitettuja kaunokirjallisia tekstejä 1900-luvun alkupuolelta, joissa viitataan naistenväliseen rakkauteen (Mustola 1996, 82–83). Onko voikukkamotiivi, jonka Hämäläinen liitti myös muistelmatekstiinsä, viitannut naistenväliseen eroottiseen vireeseen (Kivilaakso 2012, 166–168)? Sekö kiinnitti sivullisten huomion Hämäläisen ja Vaaran voikukkaretkellä?

Edellä kuvatun Hämäläisen arkistosta löytyvän esimerkin innoittamina pohdimme tässä luvussa, miten henkilöarkistoinaistoja on mahdollista käyttää queer-historian tutkimuksessa ja queerien menneisyyksien kuvittelemisessa. Käsite queer viittaa artikkelissamme samaa sukupuolta olevien väliseen seksuaaliseen haluun ja rakkauteen – sekä sellaisiin kokemuksiin, jotka voidaan tunnistaa nykyisten lesbouden, biseksuaalisuuden tai homoseksuaalisuuden käsitteiden avulla että sellaisiin, jotka tuntuvat nykynäkökulmasta vierailta, oudoilta tai jopa sopimattomilta (queer-käsitteestä historian tutkimuksessa ks. esim. Doan 2013; Taavetti 2018). Tarkastelemme, millaisia jälkiä samansukupuolisesta halusta voi löytää henkilöarkistoinaistoista ja pohdimme, miten niitä on mahdollista tulkita. Näyttäytyykö queer-menneisyys vaikkapa kirjeenvaihdossa avoimesti seksuaalisten tekojen kuvauksina vai ainoastaan mahdollisina häivähdyksinä, joiden ääreen lukija pysähtyy ihmetellen, onko käsissä kuvaus samansukupuolisesta halusta ja ulkopuolisten reaktiosta siihen? Entä millaisia ihmisten välisten tunteiden ja tunteiden nimeämisen verkostoja arkistoinaistoissa muodostuu? Vaikka rajaamme queer-käsitteen tässä juuri samansukupuoliseen haluun liittyväksi, tunnistamme sen yhteyden sukupuolienormien rikkomisen historiaan. Kuitenkin esimerkiksi transsukupuolisuuden tai muiden sukupuolirajojen ylittämisen historian tutkimus ja siihen liittyvät henkilöarkistojen kysymykset

olisivat kokonaan oman tutkimuksensa aihe (transhistorian tutkimuksesta Suomessa ks. esim. Suhonen 2007).

Queer-historian tutkijat ovat usein kuvanneet pettymystään, kun arkistoista ei heidän toiveistaan huolimatta löydy yksiselitteistä tietoa menneisyyden ihmisten läheisten suhteiden laadusta tai ihmisen omasta käsityksestä itsestään (esim. Dunn 2016; Doan 2013). Queer-käsite korostaakin sitä, ettei historiantutkimuksessa ole kysymys varmojen todisteiden etsimisestä tai niiden löytämisen mahdollisuudesta. Queer tutkimuksellisenä näkökulmana sisältää aina myös pettymisen, turhautumisen ja epävarmuuden mahdollisuuden: arkistoista ei välttämättä löydy mitään, mikä auttaisi tutkimuksessa eteenpäin, vaan työ voi päätyä umpikujaan. Samoin mikä tahansa yksittäinen arkistolöytö voi tuntua riittämättömältä ja sen tulkinta epävarmalta. Tällaisessa epäonnistumisessa voi nähdä itsessään queeria potentiaalia, kuten Jack Halberstam (2011) on pohtinut, sillä queer käsitteenä väistää varmuutta ja suljettuja tulkintoja. Queer nykyisyydessä toimivan tutkijan työkaluna korostaa vielä, ettei ole olemassa yhtä queer-historiaa, joka voitaisiin selvittää ja jäljittää luotettavien lähteiden avulla, vaan queer-historia syntyy aina kulloisenkin nykyhetken ja sen monien menneisyyksien dialogissa (esim. Taavetti 2018). Yksi tilanne, jossa näitä tutkimuksellisia dialogeja käydään, on arkistoaineiston kanssa työskentely.

Queer-historian tutkijat sekä esimerkiksi elämäkertojen kirjoittajat, jotka ovat avoimia queereille mahdollisuuksille omassa tutkimuskohhteessaan, ovat jo hyödyntäneet erityisesti sellaisten ihmisten henkilöarkistoja, joiden samansukupuoliset suhteet ovat nykyisin tunnettu asia (esim. Karjalainen 2013; Junkkaala 2023). Tutkijoiden käytettävissä arkistoissa on avoimesti tai tiedetysti samansukupuolisissa suhteissa ainakin osan elämästään eläneiden ihmisten henkilöarkistoja. Tällaisia ovat esimerkiksi Pentti Holapan ja Helvi Juvosen henkilöarkistot SKS:n arkistossa tai Vivica Bandlerin ja Edith Södergranin arkistot SLS:n koelmissa, joista jälkimmäinen on myös verkossa avoimesti saatavilla. Lisäksi esimerkiksi Kansan Arkistoon luovutettu toimittaja Max Randin henkilöarkisto on saatavilla tutkimuskäyttöön. Tässä luvussa käsittelemme kuitenkin henkilöarkistoja näistä tunnistetuista arkistoaineistoista

laajentaen. Pohdimme, miten muiden queer-historiallisesti kiinnostavien arkistoaineistojen parissa työskentely etenee ja millaisia tulkinnan ja kuvittelun kysymyksiä siinä kohdataan. Tarkoituksemme on esittää yksittäisiä arkistoaineistoja ja henkilöitä laajempia metodologisia kysymyksiä ja pyrkiä esimerkkien kautta hahmottamaan, miten menneisyyden queereja tunteita ja kokemuksia voi lähestyä henkilöarkistoaineistojen avulla.

Käytämme esimerkkeinä SKS:n kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelman aineistoja ja pohdimme näiden arkistojen erityislaatua queer-historiallisen tutkimuksen lähteinä. Lähestymme aihetta historian tutkimusta ja kirjallisuustiedettä yhdistävästä queer-tutkimuksellisesta näkökulmasta. Esittelemme arkistojen käyttöä kolmen esimerkin avulla, jotka kuvaavat paitsi erilaisia arkistoaineistoja myös sitä, millaisia erilaisia reittejä pitkin tutkija voi päätyä queer-historiallisten aineistojen pariin. Pohdimme kaikkien esimerkkien kohdalla myös julkaistujen teosten – kirjailijoiden omien romaanien tai heihin liittyvien elämäkerrallisten teosten – ja arkistoaineistojen välistä suhdetta. Ensin käsittelemme kahta esimerkkiä, joissa henkilöarkiston pariin voi päätyä kirjailijan oman teoksen avulla. Ensimmäisenä esimerkkinämme on Martti Larni, jonka vuonna 1937 julkaisema teos *Kuilu. Kertomus erästä ihmiskohtalosta* herätti aikanaan kohua osin homoseksuaalisuuden käsittelyn vuoksi. Toisena käsittelemme Helvi Hämäläistä ja tutkimme, mitä hänen henkilöarkistonsa kertoo postuumisti julkaistusta *Kauniista sielusta* (2001) ja teoksen queer-historiallisesta merkityksellistymisestä. Kolmantena esimerkkinä käsittelemme Hämäläisenkin tuttavapiireihin kuuluneiden Kersti Bergrothin ja Liisa Ottosen suhdetta, arkistoaineistoissa avautuvaa verkostoa sekä eri tasoisia rakkaussuhteen kieltämisen kerroksia. Lopuksi pohdimme, miten yksityisarkistojen aineistojen avulla voi rakentaa käsityksiä ja kuvitelmia queereista menneisyyksistä. Aloitamme kuitenkin kuvaamalla henkilöarkistojen merkitystä queer-historian tutkimukselle.

Henkilöarkistot queer-historian tutkimuksessa

Kuten historiantutkimusta yleisemminkin, myös queer-historiantutkimusta luonnehtii lähdeaineiston moninaisuus ja erilaisten jäänteiden kerääminen tutkimuksen käyttöön, jotta ne yhdessä voisivat kertoa menneisyyden moninaisuudesta. Queer-historian tutkija joutuu usein työskentelemään hajanaisten ja fragmentaaristen lähdeaineistojen parissa. Jack Halberstam (1998, 9–13) on kutsunut tällaista asennetta haaskalla käymisen metodologiaksi, sillä queer-tutkija haalii käyttöönsä kaikkea sellaista, minkä muut tutkijat ovat saattaneet ohittaa liian vähäpätöisenä tai epämääräisenä (ks. myös Taavetti 2021, 39). Koska erilaiset julkisen keskustelun aineistot ja viranomaislähteet saattavat kertoa queer-elämästä lähinnä siihen kohdistuneen kontrollin ja skandaalien näkökulmasta, niistä on vaikea löytää samansukupuolista halua tunteneiden tai samaa sukupuolta olevan kumppanin kanssa suhteessa eläneiden ihmisten omien kokemusten jälkiä. Siksi henkilöarkistot tarjoavat arvokkaan mahdollisuuden queerien kokemusten ja tunteiden kuvausten tutkijalle (ks. myös Juvonen 2022).

Siihen, että queer-historiallisesti kiinnostavia henkilöarkistoja on olemassa ja että ne ovat toisinaan hyvinkin laajoja, voi vaikuttaa se, millaista queer-elämän eläminen on ollut. On mahdollista, että ihmiset ovat tietoisesti tallentaneet ja keränneet jälkiä elämästään, jotta heidän kokemuksistaan ja tunteistaan säilyisi tietoa tulevaisuudelle, jonka on voinut toivoa suhtautuvan queeriin seksuaalisuuteen hyväksyvämmiin kuin miten heihin on aikanaan suhtauduttu (esim. Freccero 2011, 62–63). Dokumentointi on ollut keino tehdä suhteita ja tunteita todelliseksi aikana, jolloin niitä ei ollut mahdollista esittää julkisesti. Sekä henkilökohtaisten asiakirjojen huolellinen säästäminen että niiden tietoinen luovuttaminen esimerkiksi arkistolle kertoo ihmisten halusta säilyttää jälkiä elämästään (säästämisestä, arkistoinnista ja queer-elämän jälkien tallentamisesta ks. esim. Dever 2015; Riseman 2022).

Suomalaisessa queer-historian tutkimuksessa yksityisarkistoja on jo hyödynnettykin. Tuula Juvonen (1994) on käyttänyt Hilda Käkikoskea käsittelevässä tutkimuksessaan aineistona SKS:n arkistoon tallennettuja

Käkikosken vastaanottamia kirjeitä, hänen kirjoittamiensa kirjeiden luonnoksia, päiväkirjoja sekä omaelämäkerrallisia muistelmia. Kuten Juvonen (1994, 15) toteaa, yksityisarkiston käytössä pulmia saattaa tuottaa sekä aineiston laajuus että sen puutteellisuus. Juvonen kuvaa, miten henkilöarkistoon tallennettu materiaali on luonteeltaan ”tiheää ja ilmaisuvoimaista”, minkä vuoksi pienikin aineisto saattaa sallia hienovaraisen ja monitasoisen luennan. Tästä syystä arkiston aukkoisuus – esimerkiksi kohdehenkilön itse kirjoittamien kirjeiden puuttuminen, kadonneet tai hävitetyt asiakirjat – ei välttämättä estä tulkintojen tekemistä (erityisesti kirjeenvaihdon arkistoista Lahtinen & Leskelä-Kärki & Vainio-Korhonen 2011, 18–20). Vastaavasti jotta tarkka luenta olisi mahdollista, aineiston laajuuden vuoksi tutkija voi joutua tekemään valintoja siitä, mihin osiin aineistoa hän perehtyy tarkemmin. Tässä avuksi voi olla tutkijan oma teoreettinen esiyymmärrys, aiemman tutkimuksen näkökulmat tai toisaalta se, minkä aiempi tutkimus on ohittanut (Juvonen 1994, 17–22).

Toisinaan henkilöarkistoaaineisto on lähtökohtaisesti niukka ja vähäisiä asiakirjoja on luettava tiheällä kammalla, jotta ne voivat tarjota aineksia tulkinnalle. Harri Kalha (2005) analysoi tutkimuksessaan Magnus Enckellistä tämän kirjoittamia muistiinpanovihkoja, joita säilytetään Ateneumin kokoelmissa. Kalha (2005, 55) pohtii, miten etenkin julkisuuden henkilön yksityisarkistoa käyttäessään tutkijan on luettava aineistoa ”vahvaa, kerroksellista koodausta tietoisesti purkaen”, eli toisin sanoen henkilöarkistokaan ei paljasta kulttuurin kerrosten takaista todellisen henkilön minuutta. Koska Kalhan tutkimuksen kohteena on ”Enckelliaana”, taiteilijaa ympäröinyt julkisuuden ja käsitysten kokonaisuus enemmän kuin Enckell henkilönä, hänen keskeisimmät lähdeaineistonsa ovat aikalais- ja tutkimuskirjallisuus Enckellin taideteosten lisäksi.

Rita Paqvalén (2021) on tutkinut 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alun suomenruotsalaiseen keski- ja yläluokkaan kuuluneiden monisuuntaisia queer-verkostoja erityisesti SLS:n arkistoja hyödyntäen. Paqvalénin esimerkeissä näkyy, miten erilaisia arkistojälkiä naisten ja miesten elämästä on voinut jäädä: siinä missä naisten verkostot näyttäytyvät fragmentarisina ja intiimit suhteet jäävät osin arvailujen varaan, Harald Gallenin elämästä todistaa henkilöarkisto, joka on varsin

suorasanaainen hänen miessuhteistaan ja homoseksuaalisesta identiteetistään. Kuten Paqvalén huomauttaa, Gallenin mittava arkisto ja siitä avautuvat verkostot tarjoavat paljon materiaalia myös tuleville tutkijoille. Henkilöarkistojen kohdallakin näkyy epätasapaino siinä, miten miesten arkistoja on useammin säilytetty ja ne saattavat olla laajempia ja paremmin järjestettyjä kuin naisten (Peltonen 2021). Lisäksi miesten arkistoja on tutkittu enemmän. Esimerkiksi Vesa Mauriala (2005, 156) toteaa, että dokumentteja Tulenkantajina tunnettuun kirjalliseen ryhmittymään liitettyjen miesten homo- tai biseksuaalisista suhteista on säilynyt toisin kuin naisten. Tässä luvussa esimerkeistämme suurin osa liittyy naisten arkistoaineistoihin – myös sellaisiin, joilla oli yhteys Tulenkantajiin. Osoitamme, että myös naisten välistä rakkautta ja halua kuvaavia aineistoja on säilynyt ja naiset itse ovat tietoisesti säilyttäneet niitä.

Arkistoaineistojen perusteella voidaan yrittää hahmottaa, mitä jossain tiettyssä historiallisessa tilanteessa on ollut mahdollista tuntea ja miten tunteita on voinut nimetä tai ilmaista niitä toisille. Queerien tunteiden ja kokemusten lukeminen esiin aineistoista edellyttää tutkijan halua katsoa toisin, pyrkiä ymmärtämään myös sellaisia homoseksuaalisen halun tunnistamisen, ilmaisemisen ja toteuttamisen tapoja, jotka vaikuttavat nykynäkökulmasta vierailta. Annamari Vänskä on queer-historian suhdetta lähdeaineistoihin käsitelleessä keskusteluartikkelissa kuvannut tällaista lähestymistapaa queer-kompetenssin käsitteellä (Hekanaho & Juvonen & Savolainen & Vänskä 2008, 60; ks. myös Juvonen 2021). Tutkijan queer-kompetenssi liittyy tutkimuksessa väistämättä käytettyyn valtaan siinä, miten menneisyyden lähteitä tulkitaan ja mitä menneisyyden ihmisten elämästä valitaan kertoa (Leskelä-Kärki 2021, 116). Kuitenkin hankaluudet lähdeaineiston tulkinnassa – esimerkiksi aineiston paljouden, niukkuuden tai monitulkintaisuuden vuoksi – yhdessä aiempien tutkijoiden puuttuvan queer-kompetenssin kanssa ovat usein johtaneet siihen, että queer-tutkija lähtee liikkeelle hiljaisuuksista.

Aiemmat tutkimukset voivat viitata muiden kuin heteroseksuaalisten merkityksellisten suhteiden mahdollisuuteen varovaisen epämääräisesti tai jopa torjuen sellaisten mahdollisuuden – vaikeneminen, torjuminen ja kieltäminen näyttävät elämäkerrallisessa kirjallisuudessa olevan johdonmukaisesti ainoa tapa käsitellä samansukupuolista rakkautta ja

halua 1900-luvun lopulle saakka. Nyttemmin 2000-luvulla yhä useammat elämäkerturit nostavat esiin myös kohteidensa rakkauselämän queerit ulottuvuudet tai ainakin tiedon niistä aikanaan liikkuneista huhuista ja niiden mahdollisuudesta, vaikka eivät näitä jälkiä kovin pitkälle seuraisikaan (esim. Kortelainen 2005; Paavolainen 2014; Mahlamäki 2017). Samansukupuoliset suhteet ovat kuitenkin valtavirtaelämäkerroissa edelleen yleisesti sivuseikka eivätkä päähuomion kohteena pohdittaessa asioita, jotka ovat määrittäneet kohdehenkilön elämänkulkua. Julkaistut elämäkerrat ja muut henkilöhistorialliset julkaisut ovat yhtä kaikki keskeinen queer-tutkimuksen tietolähde, sillä homoseksuaalisten suhteiden mahdollisuuden kieltäminenkin voi olla queer-tutkijalle kiinnostava lähtökohta.

Queer-historiantutkimuksen piirissä on Suomessakin alettu käydä kriittistä keskustelua siitä, millaisia tulkinnan mahdollisuuksia aiemmissä tutkimuksissa on ohitettu. Kuten Rose-Marie Peake ja Saara Hilpinen (2022a) kirjoittavat, anakronismien välttäminen ja vaatimus menneisyyden ihmisten eettisestä kohtelusta eivät saa johtaa siihen, että heitä käsiteltäisiin lähtökohtaisesti heteroseksuaalisina. Tutkimuskeskustelu siitä, miten menneisyyden jäljistä voi lukea queereja mahdollisuuksia on tärkeä osa historiantutkimuksen eettistä ja metodologista kehittämistä (ks. myös Peake & Hilpinen 2022b; Juvonen 2021; Dahlberg & Timosaari 2014).

Menneisyyden ihmisten nimeäminen nykyisin käytössä olevin termein ja identiteettikäsittein, jotka eivät olleet aikaisemmilla vuosisadoilla tai vuosikymmeninä käytössä tai mahdollisia, on aiheellisesti ymmärretty vältettäväksi anakronismiksi. Anakronismin vaara ei kuitenkaan liity ainoastaan käytettäviin nimityksiin ja käsitteisiin vaan myös siihen, millainen merkitys homoseksuaalisilla suhteilla tai samaan sukupuoleen kohdistuvalla halulla ajatellaan olleen. Nykytutkimuksessa saatetaan käsitellä homoseksuaalisia suhteita tai halua neutraalisti aivan kuin ne eivät olisi vaikuttaneet perustavanlaatuisella tavalla ihmisen elämänkulkuun sellaisena aikana, jolloin homoseksuaaliset teot ovat olleet rikollisia ja sopimattomia tai homoseksuaalisuus on ymmärretty sairaudeksi. On anakronistista ajatella, että homoseksuaaliset suhteet olisivat aiemmin eronneet heteroseksuaalisista suhteista yhtä vähän

kuin nykyisin tai että homo- ja heteroseksuaalisuuden välinen raja olisi ymmärretty kuten nykyisin.

Kuten Peake ja Hilpinen (2022a, 99) esittävät, seksuaalinen suuntautuminen pitäisi ajatella analyttiseksi kategoriaksi, joka on voinut vaikuttaa elämänkulkuun, rajata ja ohjata elämänvalintoja samaan tapaan kuin vaikkapa sukupuoli tai yhteiskuntaluokka ja on siksi esimerkiksi elämäkertoissa keskeinen näkökulma. Vielä 1900-luvun puoliväliin asti ei ollut tarjolla positiivisesti tai edes neutraalisti värittyneitä käsityksiä samansukupuolisesta halusta, joten omien rakkauden, läheisyyden tai seksuaalisen halun tunteiden ymmärtäminen julkisten käsitysten tai käytössä olleiden termien avulla on voinut olla hyvin vaikeaa. Siksi sen pohtiminen, miten ihmiset ovat käsitteellistäneet, tunnistanee tai tehneet näkyviksi tunteitaan, tarjoaa mahdollisuuksia ymmärtää seksuaalisuuden jäsentymistä menneisyydessä.

Henkilöarkistoaineistot ovat erityisen kiinnostavia lähteitä queer-historian tutkimukselle, koska ne asettuvat julkisen ja yksityisen rajalle. Tutkimukselle ja yleisölle avoimet arkistoaineistot ovat julkistettuja, mutta eivät julkaistuja, toisin kuin vaikkapa painettu kaunokirjallisuus, omaelämäkerrat tai kirjailijaelämäkerrat. Arkistoaineiston julkisuus vaihtelee julkaistusta tai julkaistua lähenevästä tekstistä, esimerkiksi julkaistun teoksen käsikirjoitusversiosta, hyvin yksityiseen aineistoon kuten kirjeisiin, päiväkirjoihin ja henkilökohtaisiin muistiinpanoihin. Yksityisissä aineistoissa edelleen vaihtelee se, millä tavalla kirjoittaja on asennoitunut yksityisen varjelemiseen – yksityisyydestään huolimatta osassa teksteistä ilmaistaan tietoisuus ulkopuolisten lukijoiden mahdollisuudesta tai jopa toive myöhemmästä lukijasta (esim. Hyttinen 2010, 19–20; Kivilaakso 2010, 137; päiväkirjoista historian tutkimuksessa Sjö & Leskelä-Kärki 2020 ja kirjeistä Lahtinen & Leskelä-Kärki & Vainio-Korhonen 2011). Toisinaan arkistoon luovutettu yksityinen aineisto on suljettu ulkopuolisilta lukijoilta määräaikaikaisella käyttörajoituksella. Silti näidenkin tekstien säilyttämisen ja arkistoon luovuttamisen taustalla on luovuttajan toive tai hyväksyntä sille, että aineistot säilyvät ja lopulta tavoittavat jonkin lukijan ja yleisön. Erityisesti kirjailijoiden henkilöarkistot ovat queer-historian tutkimukselle kiinnostava aineisto, sillä ne kiinnittyvät kysymyksiin siitä, miten omia kokemuksia, tunteita ja

ajatuksia on voinut eri aikoina nimetä ja kuvata. Kirjallisuuden ja kulttuurin alalla toimineet ihmiset ovat usein olleet kielitaitoisia ja kansainvälisiä, heidän on ollut mahdollista matkustaa sekä oleskella ulkomailla, ja he etsivät ilmaisua aikansa ilmiöille ja kirjoittivat niistä työkseen. Näistä syistä heidän arkistonsa kertovat 1900-luvun mittaan modernisoituvan seksuaalisen identiteetin kehityksessä.

SKS:n arkiston kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmaan sisältyy kaksi valtavan laajaa queer-historiallisesti kiinnostavaa henkilöarkistoa, L. Onervan, jota on 18 hyllymetriä, ja Helvi Hämäläisen, jota on yli 13 hyllymetriä. Molemmat kirjailijat paitsi säilyttivät käsikirjoituksensa myös luovuttivat aineistonsa testamenttaamalla ne arkistolle eli he halusivat varmistaa asiakirjojensa säilyvän. Molempien arkistojen kohdalla laajuus on aiheuttanut pulmia niin aineistoa järjestäville ja kuvaileville arkistotyöntekijöille kuin tutkijoillekin: esimerkiksi Helvi Hämäläisen arkistoa on järjestetty vaihteittain ja siitä on useita, osin rinnakkaisia arkistoluetteloita. Hämäläinen asetti arkistonsa käytölle rajoituksia, minkä lisäksi aineistoon sisältyvät alkuperäiset päiväkirjat 1920-luvulta 1990-luvulle sekä erikseen määrätyt kirjeet suljettiin 25 vuodeksi Hämäläisen kuolemasta, ja ne järjestettiin vasta aineistojen avautuessa käyttöön 18.1.2023. Laajojen aineistokokonaisuuksien tutkiminen edellyttää, että aineisto on edes jollakin tavalla järjestetty ja kuvailtu, mutta hyvin järjestetynkin aineiston läpikäymisessä on työtä. Laajan aineiston queer-historiallisesti kiinnostava osa voi olla vaikeasti tulkittavaa, ja asiakirjojen heinäsuovasta löydetyn fragmentin analysointi voi osoittautua mutkikkaaksi (laajan aineiston queer-tulkinnasta ks. esim. Dever 2015).¹

Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen historian tallentamisen merkitys on tunnistettu vasta 2000-luvun mittaan, eikä sitä ole edelleenkään

1 Aineiston laajuuden vuoksi L. Onervan aineistoa ei ole mahdollista tässä artikkelissa käsitellä, vaikka se sopisi hyvin yhdeksi esimerkiksi: Onervan julkaistussa tuotannossa sekä käsikirjoituksissa, esim. *Mirdjan* (julkaistu 1908) käsikirjoituksessa, on viitteitä naistenväliisen erotiikan tunnistamisesta (ks. Kortelainen 2006; Parente-Čapková 2014), ja myös Onervan arkistoon SKS:ssa sisältyy paljon toisille naisille omistettuja runoja (Nikkilän sairaalan hoitajalle Liisa Salmelalle omistetuista, Rolando Pieraccinin yksityiskokoelmaan sisältyvistä runoista ks. Parente-Čapková 2012, 233–246).

kirjoitettu auki SKS:n hankintapolitiikkaan.² Vaikka arkistojen vastaanoton käytännöt ja hankintapolitiikka ovat SKS:n pitkän historian aikana monella tavalla muuttuneet, arkisto on ollut aina avoin hyvin monenlaisille henkilöarkistoaineistoille – aineiston vastaanoton kriteerinä on ollut osallistuminen kirjallisuuden kentälle, ei tietynlainen henkilökohmainen elämä. Vaihtelevia kohtaloita ja värikästä elämäntapaa on voitu pitää jopa taiteilijoille odotuksenmukaisena ja moninaisiin vaiheisiin liittyviä aineistoja on mielellään otettu vastaan. Tiedossa ei ole tapauksia, jossa arkisto olisi seulonut saapunutta aineistoa tai ollut antamatta sitä käyttöön myös samansukupuolisia suhteita tutkineille.

Toisaalta seksuaalivähemmistöön kuulumista ei ole ainakaan ennen 2000-lukua yritettykään huomioida SKS:ssa aineistojen tai arkistonmuodostajan kuvailussa. Kuvailematta jättäminen ei välttämättä ole ollut vain sitä, ettei queereja teemoja ole tunnistettu tai ettei niitä olisi haluttu nostaa esiin, vaan yleiseen yhteiskunnalliseen ilmapiiriin sidoksissa olutta tietoista vaikenemista ja mahdollisesti jonkinlaista liittolaisuuden ja luottamuksen rakentamista aineiston luovuttajien kanssa. Aikaisemmilla vuosikymmenillä arkiston hiljaisuus on saattanut mahdollistaa aineistojen saamisen, kun aineistoja on voinut luovuttaa luottaen siihen, ettei arkaluontoisia teemoja arkiston puolesta nosteta erikseen esiin.³ 2000-luvulla arkistollisen käänteen, yleisen ilmapiirin muuttumisen ja vähemmistöjen aineistoihin kohdistuvan kiinnostuksen myötä arkistojen on vähitellen täytynt ja ne ovat voineet reflektoida ja tehdä näkyviksi niin hankinnan kuin aineistojen kuvailunkin linjauksia ja käytänteitä.

2 Kansallisarkiston johdolla sovitun hankintapoliittisen työnjaon perusteella sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen aineistoja on vastaanotettu lähinnä Työväen Arkistoon, jossa on esimerkiksi Setan arkisto. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden aineistoja kertyy kuitenkin kaikkiin niihin arkistoihin, jotka vastaanottavat henkilöarkistoja, ja lisäksi yksityisarkistoissa on jonkin verran aihepiiriin liittyviä kokoelmia, kuten Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -muistitietokeruun (2014) aineisto SKS:ssa ja Minoritet i minoriteten -aineisto (2016–2017) SLS:n arkistossa.

3 Aineistojen määrä on valtava ja henkilöarkistokaavaan perustuvassa järjestämisessä pyritään tarkimmillaan tunnistamaan ja nimeämään arkistoyksiköt, esimerkiksi erottamaan käsikirjoitukset toisistaan, mutta yksityiskohtaisempaa sisällönkuvailua (esim. mikä on julkaisemattoman käsikirjoituksen aihe ja sisältö) on saatettu tehdä satunnaisesti. SKS:ssa henkilöarkistoaineistojen kuvailussa ei ole käytetty asiasanoja, mikä johtuu myös henkilöarkistoaineistoille tyypillisestä laajuudesta: kuvailtaessa ja järjestettäessä aineistoa ei ole mahdollista lukea läpi.

Martti Larnin kohuttu kirja ja hiljainen arkisto

Käsitlemme ensimmäisenä esimerkkinämme kirjailijoiden henkilöarkistoista Martti Larnin (1909–1993, vuoteen 1942 asti Laine) arkistoa. Larnin vuonna 1937 julkaistu esikoisromaani *Kuilu. Kertomus eräästä ihmiskohtalosta* herätti aikanaan keskustelua. Teos koostuu suurimmaksi osaksi päähenkilön, Unto Kamaran vankilassa kirjoittamista muistelmista. Aikalaiskriitikeissä Kamaran homoseksuaalisuuden tulkittiin olevan seurausta hänen tutustumisestaan tohtori H:hon, tuolloin lääketieteessä yleistyneen homoseksuaalisuuden viettelyteorian mukaisesti (Palmgren 1984, 229). Homoseksuaalisuuden lisäksi kirjan ympärillä aiheutti kohua sen kuvaus sisällissodasta: kirjassa Kamaran liittyminen punaisten riveihin kuvataan nuoren porvarismiehen nopeana aatteellisenä heräämisenä, ei pitkällisenä vakaumuksena tai seurauksena työväestön oloista sodan taustalla. Toisaalta kuvaus sodasta ja sitä seuranneista vankileireistä on raaka eikä missään nimessä valkoisen puolen muiston mukainen. Teos ei siis sopinut vallitsevan valkoisen totuuden muttei myöskään punaisen vaihtoehtotulkinnan kehyksiin.

Aikalaiskohusta huolimatta *Kuilu* oli pitkään teoksena unohdettu, eikä sitä ole käsitelty queer-historian tai -kirjallisuushistorian tutkimuksissa. Vuonna 2017 se nostettiin itsenäisyyden juhluvuoden *Kirjojen Suomi* -esittelyyn, minkä seurauksena myös sen kuvaus homoseksuaalisuudesta nousi käsittelyyn (Puttonen 2017). Teosta koskevassa haastattelussaan historian tutkija Sandra Hagman kuvaa Kamaraa eräänlaiseksi 1930-luvun ”antimieheksi”, jonka hahmossa tiivistyy kaikki se, mitä miehen tuolloin ei pitänyt olla: punikki, mielisairas, työtön, avioliittoon ja lasten saamiseen kykenemätön – sekä homo (Hagman & Puttonen 2017). Hagman (2016, 152–153) onkin tutkimuksessaan luonnehtinut 1930-lukua ajaksi, jolloin Suomessa vakiintui käsitys erityisesti miesten homoseksuaalisuudesta yksilön pysyvänä ja ongelmallisena ominaisuutena.

Kamaran kertomuksessa tiivistyvätkin aikakauden ymmärrykset homoseksuaalisuudesta. Teoksessa Kamara kuvaa itseään synnynnäisesti heikkohermoisena ja sairaalloisuuteen taipuvana sekä pohtii riskiä sairaan perimänsä siirtämisestä omille lapsilleen, joiden saamista hän

toisaalta kovasti kaippaa. Tässä Kamaran ajattelu heijastelee aikakauden eugenistisia käsityksiä, joiden vuoksi esimerkiksi samansukupuolisesta haureudesta tuomittujen kastointi tuli mahdolliseksi (näitä tapauksia ei kuitenkaan ollut paljon, ks. Mattila & Eskola 2021; Hagman 2016, 133–161). Lisäksi teoksessa Kamaran homoseksuaaliset kokemukset alkavat suhteesta vanhempaan tohtori H:hon, minkä voi tulkita näkökulmasta riippuen joko nuoren miehen hyväksikäyttönä tai yhteisymmärrykseen perustuvani suhteena, jossa osapuolten välillä on merkittävä ikä- ja kokemusero (vastaavista tulkintamahdollisuuksista Aino Malmbergin novellin yhteydessä ks. Rojola 2004, 42). Kamaralla on myös vankilaloissa suhteita, jotka ovat esimerkkejä homoseksuaalisuuden ymmärtämisestä sellaisista olosuhteista johtuvana, joissa heteroseksuaaliset suhteet eivät ole mahdollisia.

Kuitenkin viime vuosienkin keskustelussa *Kuilun* ympärillä piirtyy vain osittain näkyviin se, miten moniulotteisesti Larnin teos kuvaa homoseksuaalisuutta. Teoksessa Kamaran ensimmäinen kosketus homoseksuaalisuuteen ei ole tohtori H, vaan jo hänen aiempaan tuttavapiiriinsä kuuluu koulutoveri Olavi. Olavin hahmoon liittyy myös teoksen kriittinen kommentti homoseksuaalisuuden kriminalisointia kohtaan, sillä Olavi oli omien sanojensa mukaan tuomittu vankilaan ”siitä, mistä miestä ei pitäisi tuomita” (*Kuilu*, 228). Olavin kautta Kamaralle avautuu kokonainen homomiesten yhteisö, jota Olavi kuvaa seuraavasti Kamaran, minäkertojan, kanssa käydyssä keskustelussa:

- Sinä olet siis kirjoittautunut meidän kirottuun seurakuntaamme?
- Sanoitko *meidän*?
- Sanoin – ja meitä on legio...
- Legio kurjia! huudahdin miltei toivottomasti.
- Minkä vuoksi kurjia? Ovatko taiteen, tieteen ja filosofian suurmiehet mielestäsi kurjia? Etkö tunne sellaisia miehiä kuin Sokrates, Plato – Ja Oscar Wilde?
- Luetko sinä Platoninkin samaan joukkoon?
- Hyvä veli! huudahti Olavi kylmästi naurahtaen. –Etkö sinä ole lukenut oppikoulun kirjoista, että Plato harrasti sylipainia?...

Humala alkoi turruttaa aivojani, en kyennyt enää minkäännäköiseen johdonmukaiseen ajatteluun. Kirosin kulttuurin, tieteet ja taiteet, koska niiden kintereillä seurasi aina rappeutuminen. Vähitellen aloin nähdä ihailemani hellenistisen kulttuurin uudessa valossa... Ja patologiseen jaotteluun ja erittelyyn taipuvaiset aivoni tekivät rohkeita johtopäätöksiä aina Daavidin ja Jonathanin ystäväydestä alkaen. (*Kuilu*, 49–50.)

Tässä katkelmassa rakentuu yli ajan ulottuva tunnistaminen, itsen ymmärtäminen osana pitkää homomiesten historiaa. Viimeistään Wilden mainitseminen tekee lukijalle – sekä 1930-luvulla että nyt – selväksi, että nimeämättä jäävä ”kirottu seurakunta” viittaa homoseksuaalisuuteen, sillä Wilden oikeudenkäynti oli yksi modernia homoseksuaalisuuskäsitystä kansainvälisesti muokanneista tapauksista (esim. Sorainen 2006). Vastaavia jaksoja on teoksessa muitakin. Niille on tyypillistä, että miehet tunnistavat olevansa osa samaa ”legiota” tai toisaalla ”armeijaa”, mutta tätä ryhmää ei suoraan nimetä. Esimerkit osoittavat, että Larni oli teoksen kirjoittaessaan hyvin perillä siitä, millaisia käsityksiä homoseksuaalisuuteen liitettiin ja millä tavalla homoiksi toisensa tunnistavat miehet saattoivat puhua itsestään ja kokemuksistaan. Yhteisen halun kautta muodostuvan yhteisön tunnistaminen edellyttää teoksen tutkijalta queer-kompetenssia, eli queer-elämälle erityisten käytäntöjen tunnistamista.

Homoseksuaalisuuden kuvaukseen teoksessa kuuluvat myös Kamaran yritykset muuttaa itseään ja tulla lääkärin avustuksella heteroseksuaaliseksi sekä solmia avioliitto, joka kuitenkin päättyy traagisesti. Astalla, Kamaran vaimolla, on suhde toimittaja Koiviston kanssa, johon Kamara tutustuu avioliiton päättymisen jälkeen rinnakkaissuhteesta tietämättä. Miesten välille syntyy ystävyys ja ainakin nykylukija voi tulkita, että vähintään Kamaran tunteet lähestyvät rakkautta. Kamara ja Koivisto tekevät pitkiä kävelyitä Helsingissä ja istuvat penkillä Tähtitorninmäellä, jolla oli jo teoksen kirjoittamisen aikaan maine helsinkiläisten homomiesten kohtaamispaikkana⁴ – kirjassa tosin intiimi hetki, jota miehet

4 Tästä tiedosta kiitokset tutkija Sandra Hagmanille sekä tutkija Kati Mustolalle.

naapuripenkillä todistavat, on heteroseksuaalinen. Teoksen loppupuolella Kamara ja Koivisto ovat lähdössä yhteiselle matkalle Pariisiin, mutta suunnitelma ei koskaan toteudu. Tässä juonikuviossa näkyy, miten lähelle miesten välistä rakkautta Larni pystyi tuomaan kertomuksensa vuonna 1937: miehillä on suhde samaan naiseen ja heidän suunnitelmissaan on yhteinen matka pois Helsingistä kaupunkiin, jossa homoseksuaalisuus ei ollut rikollista ja jolla oli dekadentti maine. Teoksessa suhteen mahdollisuus suljetaan kuolemalla. Kamara tappaa entisen vaimonsa, naisen kahden miehen välissä, ja hänet tuomitaan murhasta vankilaan. Jo kirjan alussa lukijalle on selvinnyt, että Kamaralle on usean vankilavuoden jälkeen haettu armahdusta ja että hakija on toimittaja Koivisto. Kolmen viikon kuluttua vapautumisestaan Kamara löydetään hirttäytyneenä Kaivopuiston rannasta.

Koska *Kuilu* on suomenkielisessä kirjallisuudessa huomattavan varhainen ja jo omana aikanaan huomiota herättänyt homoseksuaalisuutta käsittelevä teos, kirjailijan henkilöarkiston voisi toivoa tarjoavan viitteitä siitä, miten Larni oli päätenyt aiheeseensa. Larnin henkilöarkisto SKS:n arkistossa koostuu kuitenkin valtaosiltaan myöhemmiltä ajoilta olevasta aineistosta ja keskittyy ajanjaksoon 1950-luvun puolivälistä alkaen, jolloin Larni palasi Suomeen työskenneltyään joitakin vuosia Yhdysvalloissa. Larni on kertonut kirjailijahaastattelussa vuonna 1975 (KIAÄ1984:24–25) osan varhaisista teksteistään tuhoutuneen Helsingin pommituksissa vuonna 1944, joten on mahdollista, että tämä on koitunut myös *Kuiluun* liittyvän aineiston kohtaloksi. Haastattelussa Larni puhuu esikoisteoksestaan vain lyhyesti ja kuvaa sen herättäneen kohua sisällissodan käsittelyn vuoksi – homoseksuaalisuusteemaa hän ei mainitse lainkaan eikä kerro, miten teoksen ympärillä käyty keskustelu vaikutti häneen. Seppo Puttonen (2017) kuitenkin selittää Larnin muutamia vuotta myöhempää nimenmuutosta kirjan aiheuttamalla kohulla. Toisessa, vuosina 1974–1975 tehdyssä haastattelussa (KIAÄ2006:100) haastattelija Antti Halli kysyy Larnin kokemuksista ”boheemityyppisestä elämästä”. Tässä yhteydessä Larni mainitsee salaisen Maaliskuun kerhon⁵, ”jota myös sanottiin Uno Kailaan kerhoksi”. Tämä on säilyneen

5 Maaliskuun kerho viitannee tällä nimellä vuosisadan ensimmäisillä vuosikymmenillä Helsingissä toimineeseen salakapakkaan.

arkistoineiston ainoa viite Larnin yhteyksistä queereihin ihmisiin tai yhteisöihin.

Ylipäättään SKS:n arkistossa on hyvin vähän Larnin henkilökohtaista aineistoa, ja asiakirjat liittyvät enimmäkseen hänen kirjojensa julkaisuun, käännöksiin sekä Larnin toimintaan Kirjailijaliiton johdossa. Lisäksi muissa SKS:n henkilöarkistoissa on yksittäisiä Larnin (Laineen) lähettämiä kirjeitä, mutta nekään eivät valota *Kuilun* taustoja. Vaikka *Kuilu*-teoksen käsikirjoitusversioita ei ole arkistossa, joitain muita varhaisia julkaisemattomia käsikirjoituksia kyllä on. Myös näissä kirjoituksissa käsitellään seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyviä teemoja sekä ulkopuolisuutta ja erilaisuutta. Onkin mahdollista, että Larni oli kiinnostunut homoseksuaalisuudesta esimerkkinä laajemmista teemoista pikemmin kuin keskeisenä kysymyksenä itsessään. Vastausta siihen, miten ja millaisten esikuvien avulla Larni rakensi *Kuilun* käsitykset homoseksuaalisuudesta, ei saada säilyneen henkilöarkiston avulla.

Tuntuu mahdolliselta, että julkisen keskustelun seurauksena *Kuilun* monipuolinen homoseksuaalisuuden kuvaus olisi saattanut saada siitä itsensä tunnustaneita lukijoita ottamaan yhteyttä kirjailijaan. Joitakin lukijakirjeitä Larnin omasta henkilöarkistosta löytyy, mutta ne ovat myöhemmiltä vuosikymmeniltä ja liittyvät Larnin muihin teoksiin. Myöskään Kansan Arkistossa säilytettävästä *Kuilun* kustantaneen Kirjailijain Kustannusliikkeen arkistosta ei löydy teokseen liittyviä yhteydenottoja ja Tulenkantajien arkistosta löytyy yksittäinen Ilmari Kiannon *Kuilua* käsittelevä, mahdollisesti kirja-arvioksi tarkoitettu teksti.⁶ Joka tapauksessa, koska 1930-luvulla homoseksuaalisuutta käsitteleviä kirjoja oli vähän ja Larnin teos sai julkisuutta, sillä oli merkitystä aikana, jolloin homoseksuaalisuutta koskevat käsitykset olivat muutoksessa. Larnin teoksen ja sen ympärillä käydyin keskustelun puuttuminen queer-historian tutkimuksessa on esimerkki Suomea koskevan tutkimuksen vähäisyydestä: edes aikanaan julkista keskustelua herättänyttä teosta ei ole luettu osaksi jatkumoa, jossa käsitykset homoseksuaalisuudesta rakennettiin.

6 KALEVALLE! Huomiota ansaitseva paljastusromaanin – kaamea kotimainen asiakirja. Ea Erkki Valalle saapuneet kirjeet 1938. Ea Kirjeet 1935-39. 1F9 Tulenkantajain seura. KansA.

Helvi Hämäläisen esikoiskäsikirjoitus ja nuoruuden intensiivinen ystävyys

Helvi Hämäläisen teos *Kaunis sielu* ja hänen arkistoaineistonsa muodostavat kiinnostavan vertailukohdan Martti Larnille ja *Kuilu*-teokselle. Hämäläisen pienoisromaanin ei julkaistu kirjoittamisajankohtanaan 1920-luvun lopulla, vaan vasta kolme vuotta kirjoittajan kuoleman jälkeen, vuonna 2001. *Kaunis sielu* kuvaa nuorta naista, joka teoksen alusta lähtien ajattelee pakonomaisesti miesystävänsä murhaamista, minkä sitten tekeekin. Nainen tunnustaa tekonsa, joutuu joksikin aikaa sairaalaan, mutta vapautuu sitten. Teoksen loppupuolella nainen pohtii tekoaan ja sen syitä, kunnes sairastuu ja kuolee. Läpi teoksen minäkertoja epäilee tulevansa hulluksi ja kuvailee harhojaan.

Kuten Anna Ovaska (2020, ks. myös Stang 2015) on esittänyt, *Kaunis sielu* tarjoaa monenlaisia tulkinnallisia viitekehyksiä, joista käsin kertomusta voisi purkaa. Ovaskan (2020, 51) mukaan päähenkilön hulluuden voi tulkita metaforaksi naishahmon epäonnistuvalla kapinalla alistavia sosiaalisia normeja vastaan. Joka tapauksessa *Kaunis sielu* tuntuu monella tasolla purkavan ajatusta tavallisesta heteroseksuaalisesta elämästä nuorelle päähenkilölle mahdollisena valintana: minäkertojan miesystävällä on perhe, vaimo ja lapsi, mutta mies pettää vaimoaan. Päähenkilö paitsi hetkittäin haluaa, myös halveksii ja inhoaa miestä. Päähenkilö ikään kuin harkitsee rakastuvansa toiseen, kävelyllä tapaamaansa mieheen, mutta hylkää sitten jo ajatuksissaan tämänkin. Heteroseksuaalinen himo tai miehet tuntuvat romaanissa myös olevan kategorisesti syyllisiä naisten turmeltumiseen, kuten päähenkilön kuvauksessa prostituoiduista näkyy: ”Säälin lokaan heitettyä kauneutta heissä, sillä monet heistä ovat olleet kauniita ja ovat vieläkin sieviä.” Kertoja kääntyy puhuttelemaan miehiä: ”Kauneutta olette hävittäneet, olette sen häpäisseet, sen vuoksi teitä pitäisi kiduttaa, teidät palasina polttaa.” (*Kaunis sielu*, 139–140.) Läpi romaanin päähenkilöä vetävät puoleensa esteettiset yksityiskohdat, hänen näkemänsä tai kuvittelemansa pirut – sekä, kuten muutamasta yksittäisestä kohdasta käy ilmi, toiset naiset.

Hämäläinen kertoo vuonna 1993 julkaistuissa muistelmissaan käsi-
kirjoituksestaan seuraavasti:

Syksyn ja talven kuluessa kirjoitin ensimmäisen proosateokseni, pienoisromaanin *Kaunis sielu*, jota ei ole julkaistu ja jonka käsi-
kirjoituskin on kadoksissa. Teoksen päähenkilö on maailmaan es-
teettisesti asennoituva nuori nainen, jolla on samanlaisen maail-
mankatsomuksen omaava ystävätär. [– –] Tarjosin *Kaunista sielua*
Otavaan ja Kansanvalta-nimiseen kustantamoon. Sitä ei hyväksytty
kumpaankaan kaiketi siksi, että sitä pidettiin lesbolaisena. Teoksen
on täytynyt syntyä täysin vaistonvaraisesti, sillä en lainkaan siihen
aikaan tiennyt, että ihminen voi rakastaa eroottisesti ja seksuaali-
sesti omaa sukupuoltaan. Minä en ollut huomannut *Kauniin sielun*
ystävättärien suhteessa mitään sukupuolista, mutta ilmeisesti ro-
maanissa näyttäytyi liian suuri nuorten naisten keskinäinen kiinty-
mys – ehkä siinä kuvastui Sirkka Koskenrannan ja minun välinen
ystävyyys, joka ei koskaan saanut sukupuolisia muotoja, mutta oli
intensiivinen ja meille molemmille tuossa kehitysvaiheessa tavat-
toman tärkeä. (Haavikko 1993, 92–93.)

Tämä katkelma liitti tuolloin vielä julkaisemattoman käsikirjoituksen
suomalaiseen lesbokirjallisuuden kaanoniin kadonneena teoksena (vrt.
Pakkanen 1996, 49). Vaikka Hämäläinen itse – suunnilleen 65 vuotta
romaanin kirjoittamisen jälkeen mutta vuosia ennen sen julkaisemis-
ta – arvelee kustantamojen syyksi käsikirjoituksen torjumiseen siinä
kuvatun naisten keskinäisen ”kiintymyksen”, tällaisia ”ystävättäriä” ro-
maani tai sen käsikirjoitus⁷ eivät kuvaa (ks. myös Stang 2015, 225–232).
Päähenkilö tuo parissa kohdassa esiin ”sairaalloisen halunsa naisiin”,
mutta itse romaanissa ei esiinny tiettyä toista hahmoa, johon tuo halu
erityisesti kohdistuisi tai joka siihen vastaisi. Hämäläisen myöhemmin
muistelemaa läheistä ystävätärtäkään ei romaanissa kuvata, sillä lähinnä
kuvausta vastaava hahmo koulutoveri ”neiti L” alkaa vältellä päähenkilöä

7 SKS:n arkistossa Helvi Hämäläisen henkilöarkistoon sisältyvän käsikirjoituksen otsikko on ”Pakko-
mielle”. Vaikka nimi on eri, käsikirjoitus on hyvin lähellä *Kaunista sielua*, eli teos on julkaistu aikanaan
sellaisenaan lähinnä kirjoitusvirheet korjaten.

tämän suudeltua häntä. Toisin kuin Larnin *Kuilun* päähenkilö, *Kauniin sielun* minäkertoja näyttää olevan halunsa kanssa aivan yksin maailmassa eikä mitään samoin tuntevien yhteisöä ympärillä ole. Kiinnostava paralleeli teosten välillä on sekin, että myös *Kauniissa sielussa* on kohtaaus, jossa istutaan penkillä Tähtitorninmäellä – mutta *Kauniin sielun* päähenkilö istuu siellä yksin, kun vanha, epämiellyttävän näköinen nainen ilmaantuu puhumaan hänelle synnistä (*Kaunis sielu*, 127).

Vaikka teoksen viittaukset toisia naisia kohtaan tunnettuun haluun ovat yksittäisiä, kuvaa päähenkilö halunsa naiseen voimakkaammaksi kuin tunteensa miesystävänsä kohtaan, ja kuvaus laajenee traagiseksi pohdinnaksi elämänmittaisesta paitsi jäämisen kokemuksesta:

Minussa on tapahtunut kehitys väärään, luonnottomaan suuntaan. Tänään tapasin pienen neiti L:n puistikossa, hänellä on laihat kädet ja ruskea tukka. Katselin häntä ja ajattelin äkkiä, että tuota tukkaa, noita käsiä ja siroa ja surumielistä pikku suuta ja kasvoja suudlessani tuntisin hekumaa, hellyyttä, riemua ja kiihkoa, jota en koskaan ole tuntenut esimerkiksi h ä n t ä [miesystävä] suudlessani. Sanoin hyvästi voimattomana häpeästä ja äärettömästä surusta.

Hänelle minä antauduin, mutta tuntematta kiihkoa tai riemua, ikään kuin asiallisesti, oudon asiallisesti. Humaltumusta, hehkuvaa iloa ja nautinnokasta aistillisuutta, värähdyksiä, kiihkeitä ja riemukkaita haluja olen tuntenut vain katsellessani maalauksien alastomia naisruumiita: sinervän valkoista, kiiltävää, ikään kuin nihkeätä ihoa ja hoikkia jäseniä, lanteen kuoppaa tai pientä vatsaa. En koskaan ole mitään tekevä, minua pöyristyttää ajatuskin, mutta minä tiedän, että tulen aina syömään kuivaa leipää, kun toiset nauttivat meheviä, kirkkaita hedelmiä. Minulta on väärin viety pois riemukas, ihana juoma. Huuleni ovat kuivat. Tunnen katkeruutta. Minä olen ilman omaa syytäni kadottanut rehevät aurinkoiset maisemat. Olen tuomittu väärin. Minunko on kuljettava asiallisia, harmaita tienoita? (*Kaunis sielu*, 38–39.)

Edellä lainatussa katkelmassa yhden ainoan kappaleen sisällä halu toisiin naisiin sekä myönnetään että kielletään: kertoja kuvaa toisaalta

”hehkuvaa iloa ja nautinnokasta aistillisuutta” mutta samalla korostaa, että ajatuskin pöyristyttää. *Kauniissa sielussa* esiintyy kahdesti vakuutus, ettei päähenkilö ”koskaan ole mitään tekevä” tai tehnyt (*Kaunis sielu*, 39 ja 130). Kieltämisen, halun esittämisen hulluutena tai jonkin vielä isomman teeman – Hämäläisen teoksessa murhan ja Larnilla taas sisällissodan kauhujen – ensisijaisen käsittelyn voi tulkita kirjalliseksi strategiaksi, joka mahdollisti homoseksuaalisesta halusta kirjoittamisen.

Kauniin sielun käsikirjoitus julkaistiin Hämäläisen kuoleman jälkeen hänen laajasta arkistostaan, jonka Hämäläinen testamenttasi SKS:n arkistolle. Käsikirjoituksen julkaisemisesta oli oletettavasti sovittu WSOY:n kanssa jo Hämäläisen vielä eläessä, sillä arkistoon sisältyvä lista kustantamoon vuonna 1995 viedyistä käsikirjoituksista, joiden joukossa *Kauniin sielun* käsikirjoituskin on ja joista julkaistiin vielä useampia.⁸ Siinä missä Larnin *Kuilun* kirjoittamiseen tai sen teemaan liittyvää arkistoaineistoa ei ole säilynyt, Hämäläinen jätti jälkeensä paljon myös *Kauniiseen sieluun* liittyvää aineistoa. SKS:n arkistossa ovat esimerkiksi vuosina 1971 ja 1981 annetut kirjailijahaastattelut, joissa molemmissa Hämäläinen kertoo *Kauniin sielun* käsikirjoituksesta (Kivilaakso 2012, 151–155). *Kauniin sielun* kirjoittamisen ajalta on säilynyt myös Hämäläisen ja Koskenrannan välistä kirjeenvaihtoa⁹, joskin kirjeenvaihdon parilta ensimmäiseltä vuodelta on säilynyt enemmän kirjeitä Koskenrannalta Hämäläiselle (yli neljäkymmentä) kuin toiseen suuntaan (vain kymmenen kirjettä). Kirjeet on arkistoon luovuttanut Hämäläinen – on mahdollista, että osa kirjeistä on jo aikanaan tuhottu tai kadonnut tai että Hämäläinen on valikoinut aineistoa myöhemmin.

Koskenranta kirjoittaa vuosien 1926–1928 kirjeissään usein kiihkeästi ikävöivänsä Hämäläistä ja rakastavansa tätä. Seksuaaliseen haluun ei kirjeissä viitata suoraan, ja kirjeet olisi mahdollista tulkita kiihkeäksi

8 Hämäläisen vuosikymmeniä aikaisemmin kirjoittamista käsikirjoituksista julkaistiin *Säädylisen murhenäytelmän* jatko-osa *Kadotettu puutarha* (1995), *Uusi Aadam* (1997), *Kylänruusut* (1998) ja *Kaunis sielu* (2001). Lisäksi postuumisti eri reittiä on julkaistu *Raakileet* (2007). Hämäläinen kokosi arkistoaan koko elämänsä ja valmisteli sen säilymistä poikkeuksellisen huolellisesti. Hän sopi aineistonsa luovuttamisesta SKS:n Kirjallisuusarkiston kanssa kirjallisesti vuonna 1992 ja varmisti asian vielä 1995 laaditulla arkiston käsittelyn osalta yksityiskohtaisella testamentilla.

9 Hämäläisen ja Koskenrannan varsin kattavasti säilynyt kirjeenvaihto alkoi vuodesta 1926 ja jatkui vuoteen 1992. Viimeinen yhteensä 357 viestistä on Koskenrannan Hämäläiselle vuonna 1992 lähettämä kirjekortti, jossa hän antaa ohjeita siitä, miten tulla vierailulle Kivelän sairaalaan.

ystävyydeksi, joksi Hämäläinen itse suhdetta myöhemmin nimittää, mutta rakkauskirjeiksi lukemisellekin on perusteita: esimerkiksi elokuun 8. vuonna 1926 päivätyssä kirjeessään Koskenranta haaveilee yhteisestä kodista – ”emmekö me, sinä ja minä, voisi joskus perustaa kodin kuten Christophe ja Oliver? Olen jo kauan uneksinut siitä kodista.”¹⁰ Naisten suhde vaikuttaa rakkaussuhteelta paitsi kirjeiden intohimoisen sävyn myös jatkuvan dramatiikan vuoksi: välillä Koskenranta anoo Hämäläistä kirjoittamaan, sitten kirjoittaa ymmärtävänsä, että Hämäläinen on liian hyvä hänelle, ja kohta taas riemuitsee saamistaan kirjeistä. Vuoden 1927 alussa Koskenranta myös kommentoi suhteen ”väärrä” laatua kertoessaan Hämäläiselle ”erästä sankarityöstä”: ”Kirjoitin äidille, joka on nykyisin hiukan sairas, kirjeen, jossa paljastin itseni hänelle, sekä sen väärän suhteen, jonka minä olen luonut meidän kahden välille. Jospa tietäisit miten paljon voimia sen kirjeen kirjoittaminen kysyi, itkin koko ajan – –.” (Helvi Hämäläisen kirjekokoelma 1305:2:11. Sirkka Koskenranta Helvi Hämäläiselle 5.1.1927). Koskenrannan Hämäläiselle kirjoittamien kirjeiden perusteella ystävyyden voi tulkita muuttuneen joksikin enemmänä ainakin Koskenrannan osalta vuonna 1926 ennen kuin Koskenranta kirjoittaa suhteesta äidilleen. Seuraavan vuoden syksyn ja talven aikana Hämäläinen oman kertomuksensa mukaan kirjoittaa *Kauniin sielun*, jonka jälkikäteen muistelee heijastelevan tätä suhdetta. Vuoden 1928 aikana Hämäläinen kertomansa mukaan tarjoaa käsikirjoitusta kustantamoihin, mutta se tulee hylätyksi (ks. myös Stang 2015, 225–226).

Koska Hämäläisen arkistosta osa – hänen päiväkirjansa vuodesta 1926 vuoteen 1998 – oli suljettu kirjailijan päätöksellä 25 vuodeksi hänen kuolemastaan, arkiston avautumisen odotus rakensi toiveen, että käsitys homoseksuaalisen halun merkityksestä hänen elämässään täydentyisi arkiston avautuessa tutkijoiden käyttöön tammikuussa 2023. Hämäläisen ensimmäinen päiväkirja on vuodelta 1926, joten päiväkirjat olisivat voineet sisältää kuvauksen siitä, miten *Kaunis sielu* syntyi ja mitä Hämäläinen sitä kirjoittaessaan koki ja ajatteli. Tammikuussa 2023

10 Kirjeen kohta viittanee ranskalaisen kirjailija Romain Rollandin 10-osaiseen romaaniin *Jean-Christophe* (sen kahdeksannen osan päähenkilöihin), joka oli ilmestynyt suomeksi vuosina 1917–1919 (WSOY, suom. Joel Lehtonen ja Huugo Jalkanen).

avautuneen päiväkirja-aineiston ensimmäisen, vuodesta 1926 alkavan päiväkirjan viimeinen merkintä on kuitenkin kirjoitettu 27.5.1927, ja seuraava päiväkirja alkaa vasta syksystä 1928, keskeltä virkettä, sillä alusta puuttuu sivuja. *Kauniin sielun* käsikirjoituksen kirjoittamisen ajalta, syksyltä 1927 ja keväältä 1928 päiväkirjaa ei ole säilynyt.

Kauniin sielun kirjoittamista seuraavalta vuodelta, maaliskuulta 1929 on säilynyt seuraava päiväkirjamerkintä:

Minulla on halu tehdä tunnustuksia.

Hekuman tunnon on minussa ensiksi herättänyt lihavan kalan ruumis. Se on tuonut mieleeni alastoman naisen ruumiin veltot pehmeät jäsenet. Se on sanalla sanoen saanut hereille kaiken aistillisuuteni. Vieläkään en voi koskettaa sen liukasta ihoa, kiemurtelevaa lihaa ilman että mieleeni tulee naisen alaston ruumis rajut huohottavat hyväilyt ja veltto nautiskelu lävitseni käy väristys. Kala muistuttaa minusta omia kimmoisia lihaksiani.

Piru kuvattuna sellaisena kuin se elää kansan ajatuksissa Simbergin pirut varsinkin ovat herättäneet minussa aina himon yhtyä saastaisesti, nautinnon halusta, minussa olisi jos aina tai sen kaltainen – –

Merkintä päättyy kesken virkkeen ja sitä seuraava sivu kirjasta on revitty pois. Halua ja inhoa toisiinsa yhdistävä kuvaus on arkistossa tältä ajalta löytyvistä teksteistä ainoa naisiin kohdistuvan halun kuvaus. Simbergin pirut ja toiseen naiseen kohdistuva halu yhdistävät tämän päiväkirjamerkinnän *Kauniiseen sieluun*. Merkintä ei kerro mistään suhteesta eikä kenestäkään konkreettisesta ihmisestä halun kohteena vaan on muodoltaan kaunokirjallinen kuvaus, kuin katkelma jo aiemmin kirjoitettua romaanikäsikirjoitusta. Irralliseksi jäävä, irti revittyyn sivuun kesken päättyvä katkelma on myös ainoa millään tavalla *Kauniiseen sieluun* viittaava kohta Hämäläisen 1920-luvun lopulta säilyneissä päiväkirjoissa.

Kaunokirjallisella tekstillä tai sitä muistuttavalla päiväkirjan sekaan sovitetulla kuvailulla ei tarvitse olla mitään tekemistä kirjailijan omien tunteiden kanssa. Siinä missä minämuotoisella päiväkirjamerkinnällä tavallisesti ajatellaan olevaan yhteys kirjoittajan henkilökohtaisiin, yk-

sityisiin tuntoihin, päiväkirjan sekaan kirjoitettu minämuotoinen katkelma voi olla myös kaunokirjallinen harjoitelma. Arkistoaineistolle mahdollinen tai jopa tyypillinen tekstilajien äkillinen sekoittuminen ja vaihtuminen samojen kansien välissä ja tekstien sisällöllinen yhteys herättää kuitenkin kysymyksiä: onko *Kaunis sielu* kirjailijan omien tunteiden kuvausta, vai onko päiväkirjamerkintä kirjoittajasta irrallista fiktiota, pelkkä kirjallinen harjoitelma päiväkirjamaisten merkintöjen joukossa? Irtirevitysten sivujen myötä on hävinnyt paitsi sisältöä, myös tekstuaalinen kehys, jossa merkintää voisi tulkita – esimerkiksi kirjoittajan oma reflektio kaunokirjalliselta vaikuttavasta katkelmasta.

Kiinnostavaa on myös se, miten Hämäläinen muistelmissaan noin kuusikymmentäviisi vuotta myöhemmin tuntuu sekoittavan *Kauniin sielun* käsikirjoituksen sisällön ja kirjoittamisen aikaisen ystävyysuhhteensa toisiinsa kirjoittaessaan teoksen ystävättäristä siten tuoden itse esiin tekstin ja omien kokemustensa välisen yhteyden.¹¹

Myöhemmällä iällä Helvi Hämäläinen on tallentanut Elina Vaaran kanssa käydyt keskustelun seksuaalisuudesta julkaistuissa päiväkirjoissaan näin:

5.II.1965 [Toini] Havu oli sanonut jollekulle: ”Sormet pois minun Helvi Hämäläisestääni!” ”Sehän on kuin rakkautta”, sanoi Elina [Vaara]. ”Niin”, sanoin minä, ”olen itsekkin rakastunut häneen.” Elina tietenkin ajatteli epänormaalia erotiikkaa, joka minun kohdallani ei ole koskaan ollut totta, olen rakastanut miehiä, aina. En ole voinut sietää naisia, mutta tosi on, että moni nainen on ollut rakastunut minuun. (Haavikko 1994, 250).

Mitä Hämäläisen katkelmassa kerrotaan julkaistun päiväkirjan lukijoille? Ainakin se, että naisten välinen erotiikka on tunnistettu ja sillä hiukan leikitellään suhteessa kriitikko Havuun. Toisaalta rakastumisesta päästään ”epänormaaliin erotiikkaan”, jota Elina ”tietenkin” ajattelee,

11 Sekä kirjeiden että Ritva Haavikon toimittaman muistelmateoksen perusteella Koskenranta on suhteen se osapuoli, joka jää kaipaamaan – muistelmateoksessa julkaistussa kirjeessä Koskenranta kirjoittaa vielä maaliskuussa vuonna 1931 rakastavansa Hämäläistä kuin ”Dante Beatriceaan”. Ystävyysuhde siis jatkuu läheisenä ja Hämäläinen ja Koskenranta myös testamenttaavat salaisimmat paperinsa toisilleen. (Haavikko 1993, 116–118.)

mutta joka Hämmäläisen sanojen mukaan ”ei ole koskaan ollut totta” hänen omalla kohdallaan. Hämmäläinen ei ”ole voinut sietää naisia, mutta tosi on, että moni nainen on ollut rakastunut” häneen. Kahden voimakkaan ilmaisuuden välille rakentuu jännite, joka herättää kysymään, mitä oli ”rakastaa miehiä, aina”, vaikka kaksi tunnettua suhdetta (Niilo Haapmaniin ja Olavi Paavolaiseen) kestivät molemmat vain lyhyen aikaa, ja millaisia kokemuksia jää yhtäaikaisen toisten naisten rakkauden kohteena olemisen myöntämisen ja omien tunteiden jyrkän kieltämisen väliin?

Seksuaalisuuden pohtiminen oli Hämmäläiselle kysymys, johon hän palasi julkaisemattomissa, alkuvuodesta 2023 tutkimukselle avautuneessa päiväkirja-aineistossaan tavalla, joka ei ole päätyntä 1990-luvulla julkaistuihin katkelmiin.¹² Maaliskuun 23. päivänä vuonna 1976 Hämmäläinen kirjoittaa esteettisen elämyksen, seksuaalisen nälän ja täyttymättömyyden kokemuksesta ja pohtii omaa seksuaalisuuttaan näin:

--

En-Voimakkaimman nautinnon on minulle tuonut jokin esteettinen elämys, luonnon tai taiteen, useimmiten kirjallisuuden, maalaus- tai kuvanveistotaiteen antama. Seksuaalinen nautinto on jäänyt minulta kokematta, kaiken eroottisen – sitä olen aikoinani paljon kärsinyt – nälän jälkeen, olen ollut kykenemätön nautintoon. Aavistuksen siitä mitä akti voi olisi voinut olla olen kokenut 2 kertaa elämässäni. Aivan tilapäisessä yhden ainoan kerran tapah-tuneessa yhteydessä, ja toisen kerran, mutta myöskin vain kerran hiukan pitempiaikaisessa, mutta ei merkittävässä suhteessa. Usein sukupuolielämyksen tuottamaan iloon minulla liittyi esteettinen nautinto. Toisen ruumiin tai ympäristöni – akti luonnossa, kuutamossa – antama, voimakas oma hellyyteni ja läheisyyden kaipuu, joka viime mainittu harvoin koki täyttymyksen.

Luulen että kaltaisiani on paljon – ehkä eivät kaikki koe esteettistä nautintoa, mutta monet hellyyden purkautumisen ilman ruumiillista iloa yhdyntästä.

12 Kiitos keskusteluista Suvi Aholalle, joka *Mitä Helvi Hämmäläinen todella sanoi* -teosta (WSOY 2023) tehdessään ehti ensimmäisenä pisimmälle Hämmäläisen päiväkirjojen luku-urakassa, jakoi havaintojaan sekä auttoi Hämmäläisen käsialan tulkinnassa.

--

Nämä ajatukset tulivat mieleen kun luin Giden ”Jottei vehnänjyvä kuole”, jossa nautinnolla on suuri osa ja niin suuri täyttymys. En tiedä, olisinko minä kokenut sukupuolisen nautinnon, jos olisin antautunut lesbolaiseen suhteeseen – monet naiset olivat minuun rakastuneita sillä tavoin – mutta en koskaan tuntenut vetoa siihen. Muistan erään 16-vuotiaana kokemani Tanssielämyksen – toisen tytön kosketus oli värähdyttävämpi kuin miehen. Ehkä minussa onkin koko ikäni piililyt tämä – niinkuin sanoin Olaville, paljon mutkikkaampi sukupuoliongelma: Olin mies, joka ei rakastanut varsinaisesti naisia vaan miehiä.

Ilmaisua omille seksuaalisille tunteille on vaikea löytää 1970-luvulla-kaan, jolloin Hämmäläisen käytössä on sen ajan sanasto samansukupuolisten suhteiden kuvaukseen. Päiväkirjojen kuvaus avaa näkymän Hämmäläisen ja Paavolaisen tunnettuun suhteeseen, jossa on kyse paljosta muustakin kuin heteroseksuaalisuudesta: fyysinen rakkaussuhde ”homoseksuellin” Paavolaisen kanssa on asia, jota Hämmäläinen palaa pohtimaan moneen kertaan ja joka on samalla merkinnyt Hämmäläiselle jollain tavalla myös heteroseksuaalisen normin ulkopuolista tilaa. Hämmäläinen kirjoittaa 9.2.1978 rakastaneensa Paavolaista ”lesbolaisella rakkaudella” ja pohtii, että olisi kenties voinut kokea onnea toisten naisten kanssa:

Olavin ja minun sukupuolisuhteemme oli suunnattoman kieroutunut: hän oli homoseksuelli – mutta hän rakasti myös naisia. Hän oli meidän suhteessamme nainen ja koki minut miehenä. Minä – rakastin koskaan asiaa tiedostamatta [naista] \niinkuin mies miestä/ rakastin häntä lesbolaisella rakkaudella. (Rakastin häntä kuin hän olisi ollut nainen.) Voiko olla kieroutuneempaa yhdistelmää. En ole koskaan fyysisesti ollut suhteessa naiseen. – Rakkautta ehkä intohimoakin on minua kohtaan oman sukupuoleni taholta tunnettu paljon, usein, itse olen rakastanut toteuttamattomalla rakkaudella muutamia omaan sukupuoleeni kuuluvia ja aavistanut,

että olisin voinut kenties kokea onnen heidän kanssaan. Onnellisuutta, jota en koskaan kokenut suhteessani mieheen. –

Vuoden 1978 päiväkirjakatkelma poikkeaa monesta muusta Hämäläisen julkaistusta ja julkaisemattomasta päiväkirjakatkelmasta, sillä siinä Hämäläinen kirjoittaa myös itse rakastaneensa samaa sukupuolta olevia ja aavistaneensa, että olisi ehkä voinut heidän kanssaan olla onnellinen sellaisella tavalla, joka ei toteutunut suhteissa miehiin. Samalla katkelma avaa näkökulmia queerin menneisyyden moninaisuuteen. Hämäläinen käyttää homoseksuaalisuus-käsitettä, joka vielä 1970-luvulla viittasi myös biseksuaalisuuteen (Kangasvuo 2022). Kuvaus ei kyseenalaista Hämäläisen ja Paavolaisen suhteen merkityksellisyyttä, mutta kylläkin sen sopimisen normatiivisen heteroseksuaalisuuden (Rossi 2006) kehyyksiin, ehkä jopa kokonaan sen heteroseksuaalisuuden. Samoin katkelma herättää pohtimaan samansukupuolisen halun ja sukupuolirajojen ylitysten yhteenkietoutunutta historiaa, ”paljon mutkikkaampaa sukupuoliongelmää”, kun Hämäläinen kuvaa itseään ja Paavolaista oletettua sukupuolijakoa kyseenalaistaen.

Arkistossa avautuvat naisten verkostot

Hämäläisen henkilöarkisto on kiinnostava myös niiden yhteyksien vuoksi, joita sen kautta rakentuu muihin arkistoaineistoihin. Todennäköisesti Elina Vaaran kuoleman jälkeen kirjoitetussa ”Elina Vaara. Muistojani” -tekstissä, jolla aloitimme tämän luvun, Hämäläinen kuvaa, kuinka tapasi Vaaran ensimmäisen kerran vuonna 1926, jolloin Vaaran sulhasen Lauri Viljasen kokoelma *Tähtikeinu* oli juuri ilmestynyt. Hämäläinen kirjoittaa tapaamisesta näin:

Tähtikeinun Elina oli kaunein runoilija, jonka olen nähnyt hän oli kuin veden tai niityn neito – – Hänen kauneutensa järkytti minua, mykisti minut aivan hiljaiseksi niin kuin aina kauneus. Hänen ulkonainen olemuksensa oli tässä ensimmäisessä tapaamisessamme

samalla tavoin kauneuden tulkki kuin hänen runoutensa. Tajusin Tähtikeinin säikeissä ilmenevän palvonnan.

Erityisesti runoilijana ja suomentajana tunnettu Elina Vaara on Katri Valan ohella toinen niistä naiskirjailijoista, jotka on liitetty Tulenkantajiin. Vaara ja Hämäläinen olivat ystäviä aina Vaaran kuolemaan asti, ja heillä oli yhteisiä tuttavuuksia, esimerkiksi edellä Hämäläisen päiväkirjatkkelmassa mainittu Toini Havu sekä kirjailija ja käsikirjoittaja Kersti Bergroth (1886–1975).

Myös Elina Vaaran henkilöarkisto on ajallisesti kattava, sillä aineistoa on säilynyt Vaaran nuoruudesta 1920-luvulta alkaen aina 1970-luvun lopulle saakka yhteensä 2,60 hyllymetriä ja aineisto on monipuolista. Laajan kirjeenvaihdon ohella Vaaran arkistoon kuuluvat myös hänen elämänsä loppupuolella kirjoittamansa vihott ja Katri Valaa koskevat kirjoitukset, jotka tuovat esiin Tulenkantajien piiriin kuuluneiden naisten keskinäisiä suhteita (ks. Mauriala 2005; Kivilaakso 2010). 1970-luvun lopulla kirjoittamissaan vihoissa Elina Vaara kirjoittaa Katri Valaa muistelllessaan:

Sinä [Katri Vala] sanoit useinkin olevasi kuin erään Södergranin runon prinsessa ”äärimmäisestä etelästä”. Sinussa oli tosiaan sekä äärimmäistä etelää että syntymä-Lappisi eksotiikka, revontulten uskaliaisuutta. Molempia, etelää ja pohjolaa, ehkä yhtä paljon kumpaakin ”äärimmäisessä” asteessa, ne vetävät toisiaan magneettisesti puoleensa, iskevät vastakkain ja räiskähtelevät, salamoivat kohdatessaan toisensa Sinussa, vastakohtain ihmisessä.¹³
(Elina Vaaran arkisto. Kotelo 9. Vihko VIII, 6.7.)

Teksti viittaa Södergranin runoon ”Prinsessa”, joka alkaa seuraavasti: ”Kaikkina iltoina salli prinsessa hyväiltävän itseään. / Mutta hyväilijä tyydyttää vain oman nälkensä, / ja hänen kaipauksensa oli arka mimoosa, /

13 Uuno Kailas käyttää Kaarlo Sarkialle 4.9.1931 omistamassa rakkausrunossa (Kaarlo Sarkian arkisto; ks. Artemis Kelosaaren artikkeli Jäätikön pojat, *Nuori voima*, 30.8.2019) samanlaista vastakohtien kuvastoa: ”Olet jäätikön poika, / unessa nähnyt palmun. / Kaks kukkaa, tuttua mulle, on sielussasi: / terät mustan orkidean ja heleän valmun. // Sinut tunnen läheiseksi ja – kaukaiseksi. / Mitä polkuja ruoholle poljet, kun matkallas / tomu sinuss’ on varkain muuttunut kirkkaudeksi?”

suurisilmäinen satu todellisuuden edessä.” (Södergran 2004 [1929].) Vaikka Södergran ei kirjoita runossa eksplisiittisesti naisten välisestä halusta tai kaipuusta toisen naisen kosketukseen, tekstissä on vire, joka asettaa ”prinsessan” halun sekä eroottiseksi että hänen ympäristölleen vieraaksi. Vihkossaan Elina Vaara myös muistelee, miten hyvillään Vala oli ollut Hagar Olssonin huomautettua, että ”tuberkuloosi tekee eräät niin suloisen eroottiseksi – –”: ”Silmäsi loistivat lämpimästi, huulesi kaartuivat punaisina ja pehmeinä. Tämä kuva muistojesi medaljongissa varmaan oli on [sic] yksi niistä, jotka ovat painuneet mieleeni elävimpinä”, Vaara kirjoittaa.

Arkistoaineistossa säilyneet tekstit kuvaavat lukijalle, miten naisten väliset eroottiset tunteet ja halu tunnistettiin, miten niillä leikiteltiin ja miten niitä muisteltiin yksityisesti, ehkä vain omassa päiväkirjassa. Vaara näyttää suhtautuvan ristiriitaisesti siihen, mitä on mahdollista kirjoittaa tai mahdollisesti julkaistavaksi aiotussa muistelmatekstissä muistella: siinä missä Katri Valalle osoitetun yksityisen muistelun seassa olevan ”kirjeen” kuvauksessa on lämpöä, Uno Kailaalta Vaara päätyy samoihin vihkoihin sisältyvässä muistelevassa tekstissä pyytelemään anteeksi ja kieltämään tämän homoseksuaalisuuden, josta on samoihin aikoihin tehdyssä kirjailijahaastattelussa kuitenkin puhunut. (Kivilaakso 2010, 145.)

Elina Vaaran ja Helvi Hämäläisen arkistojen kautta aukeaa monisuuntaisesti haaroittuva verkosto naisten välisiin suhteisiin, joista käsittelemme viimeisenä esimerkkinämme Kersti Bergrothia. Hämäläinen on kertonut tutustumisestaan Bergrothiin jo kirjeissään Sirkka Koskenrannalle vuonna 1929, ja myös Toini Havun arkistossa on Bergrothiin liittyvää aineistoa. Tiina Mahlamäki (2017) kirjoittaa Bergrothin elämäkerrassaan pitkästi paitsi tämän kahdesta avioliitosta ja rakkaussuhteesta jääkärikenraali Lennart Grandelliin myös Bergrothin ja kirjailija Liisa Ottosen suhteesta. Mahlamäen (2017, 208) mukaan Bergroth ja Ottonen tutustuivat toisiinsa antroposofian piirissä jo 1930-luvulla ja olivat ystäviä siitä asti. Bergrothin ja Ottosen suhde vaikuttaa olleen niin läheinen, että miehen ja naisen välisenä sitä ilman muuta pidettäisiin parisuhteena: naiset matkustelivat yhdessä ja vuonna 1952 he muuttivat Roomaan, jossa asuivat ja elivät yhdessä aina Ottosen kuolemaan,

vuoteen 1965 saakka. Bergrothin ja Ottosen luona Roomassa vieraili myös Helvi Hämäläinen, ja vierailusta on tallentunut katkelmia myös Hämäläisen päiväkirjoihin (Haavikko 1994). Leijonaksi nimittämänsä Ottosen kuoltua Bergroth suree ”tärkeimmän ja rakkaimman ystävänsä” poismenoa pitkään.

Mahlamäki (2017, 208 ja 275) kirjoittaa, että suhteen laadusta on esitetty monenlaisia tulkintoja ja että se jää arvailujen varaan. Bergrothin ja Ottosen suhteen osalta Mahlamäen käyttämät keskeiset lähteet ovat Anu Seppälän kirjoittama Isa Gripenbergin elämäkerta sekä erityisesti Toini Havun arkistossa olevat muistiinpanot tämän keskusteluista Bergrothin kanssa. Seppälä (1995, 115) luonnehtii Bergrothia yhdeksi Gripenbergin elämäntarinan merkkihahmoista eli kuvaa heidän suhdettaan läheiseksi. Liisa Ottosta Seppälä kuvaa Gripenbergin suulla Kersti Bergrothin ”holhotiksi” ja ”häikäilemättömäksi parasiitiksi”, joka jalkavammaansa vedoten on heittäytynyt Bergrothin elätettäväksi ja vahtinut Bergrothia kerberoksena sekä ollut hänestä mustasukkainen. Seppälä (1995, 219) kirjoittaa: ”[T]ämä antoi joillekin aiheen kuvitella, että kysymyksessä oli näiden kahden naisen suhde. Kun eräs Kerstin sukulainen mainitsi näistä huhuista Kerstille, tämä kauhistui. Hän ei ollut tullut koskaan ajatelleeksikaan, että asian voisi tulkita näin. Hänen tunteensa olivat aina kohdistuneet miehiin.” Tämä kieltö suhteen laadusta on vähintään toisen käden kuvaus erään sukulaisen kanssa käydystä keskustelusta ja olennaista lieneekin, että viittaus itse asiassa nimenomaan tunnistaa ja tallentaa rakkaussuhteen mahdollisuuden. Kieltämisen kohdat ovat queer-tutkimuksen kannalta tärkeitä, sillä niissä suorasanaisesti tunnistetaan ja nimetään samansukupuolisen halun mahdollisuus, joka on niin voimakkaasti läsnä, että se pitää erikseen sulkea pois.¹⁴

Toinen Bergrothin ja hänen Leijonansa suhdetta värikkäästi, mutta niin ikään kielteisessä valossa, kuvannut henkilö oli Toini Havu, Kersti Bergrothin ystävä ja kriitikko. Havu vieraili Bergrothin luona sairaalassa tämän viimeisinä aikoina 1974–1975, haastatteli Bergrothia ja laati

¹⁴ Seppälä (1995, 109) viittaa Gripenbergin elämäkerrassa toisaalla, Vivica Bandlerin kohdalla homoseksuaalisuuteen positiivisesti: Vivica Bandler ”oli taiteellinen, boheemi, ulkoiselta olemukseltaan erottuva. Hän pukeutui poikamaisesti ja kohdisti hellät tunteensa tyttöihin. Sellainen avoimuus vaati siihen aikaan suurta rohkeutta, mutta sitä Vivicalla oli.”

tapaamisista muistiinpanot, jotka ovat säilyneet osana Havun arkistoa. Nämä muistiinpanot ovat itsessään erikoinen aineisto – ne eivät ole haastattelun litteraatio, vaan Havun haastattelujen ja tapaamisten pohjalta jälkikäteen kirjoittamia tämän omia tulkintoja, vaikutelmia ja tietoja kuvaava teksti, jonka seassa on lyhyitä, ilmeisesti lähinnä ulko-muistista jälkeensä kirjoitettuja dialogeja. Havun muistiinpanojen todistusvoima nojaa asetelmaan, jossa hän on käynyt haastattelemassa ja tapaamassa Bergrothia tämän kuoleman lähestyessä, mutta toisaalta Bergrothin omaa ääntä ei kuulla – kyse on nimenomaan Havun kirjoituksesta ja kertomuksesta. Arkistossa tehty valinta järjestää ja kuvailla muistiinpanot haastattelun oheisaineistoksi, vaikka nauhoja ei tietävästi ole säilynyt,¹⁵ vahvistaa ehkä turhankin paljon Havun kertoman dokumentaarisuutta. Havu viittaa toistuvasti haastatteluissa sivuttuihin aiheisiin, mutta muistiinpanot sisältävät runsaasti nimenomaan hänen omaa tulkintaansa ja muisteluaan, kuten seuraavassa otsikon ”Kersti Bergroth ja ihmissuhteet” alla:

Kaunis hän ei suinkaan ollut, mutta ulkonäkö ei koskaan ole merkinnyt mitään KB:n ihailijoille, kummallekaan sukupuolelle. – – Oivalsin etenkin näiden keskustelujen aikana, että rumuus – kaikesta KB:lle ominaisesta elegantista elämäntyylistä ja -taidosta sekä hänen persoonallisuuteensa elimellisesti kuuluvasta sisimmän, haavoittuvan minänsä salaamiskyvystä huolimatta \-/ juuri tietoi-

15 Havun haastatteluun liittyy arkistossa epäselvyyksiä: arkiston tietojärjestelmään on kirjattu haastattelun pituus, 3 tuntia 35 minuuttia, mikä on erikoinen ratkaisu, mikäli äänitettä ei ole koskaan ollut, ja muistiinpanoille on annettu myös ääniteaineistojen tunniste, KIAÄ2006:190. Hankintaluettelon merkintä, jossa mainitaan sivunumerot, viittaa kuitenkin siihen, ettei haastattelusta ole vastaanotettu nauhaa. Kotimaisten kielten keskuksen nauhoitearkistossa, jossa on samaa ääniteaineistoa kuin SKS:n arkistossa, on Toinin Havun luovuttama äänite, jossa Kersti Bergroth lukee runojaan saksaksi. Tässäkin äänitteessä on aikanaan ollut käyttörajoitus. Mahlamäen keskeinen lähde ovat Havun haastatteluistaan laatimat muistiinpanot, jotka Havu on luovuttanut SKS:n arkistoon, mutta joiden toinen osa oli Mahlamäen tutkimusten aikaan kadoksissa. Muistiinpanojensa ensimmäisessä osassa Havu kertoo nimenomaan toisessa osassa käsittelevänsä Bergrothin elämän intiimiä, salattua puolta. Toisen osan Havu oli määrännyt salaiseksi, mistä syystä sitä arkistossa säilytettiin erillään vielä käyttörajoituksen päätyttyäkin ja se löysi tiensä takaisin muun aineiston yhteyteen vasta Mahlamäen elämäkerran valmistamisen jälkeen, vuonna 2019 toteutetussa äänitteiden oheisaineistojen järjestämisprojektissa. Toisessa osassa Havu kertoo yli 80-vuotiaan Bergrothin ihastumisesta Vatikaanin sisäpiiriin kuuluneeseen apotti Karl Eggeriin. Bergroth kirjoitti viimeisen runokokoelmansa *Neue Romantik* (1971) saksaksi, joka oli myös Bergrothin ja Eggerin yhteinen kieli. Saksankielisiä runoja Bergroth oli tosin kirjoittanut jo aiemmin.

suus omasta rumuudesta ehkä sittenkin oli pohjimmaisena syynä sekä ihailun ahnehtimiseen että siihen yllättävän rajuun pettymykseen ja hätäännykseen, mihin hän sanan täydessä merkityksessä syöksyi ja vajosi, ellei hän tuntenut ihailua saaneensa.

Havu kytkee pohdintansa Bergrothin kaipuusta ihailuun tämän suhteen Liisa Ottosen kanssa:

Erään tällaisen tapauksen lähitodistajaksi ja tavallaan asianosaiseksikin jouduin. Tapaukseen liittyy käsitykseni mukaan jopa primus motorina rampa ja sielullisestikin sangen häiriintynyt kirjailija Liisa Ottonen, jonka KB:n ystäväpiiri tunsu Leijonan nimellä. Liisa Ottonen, itse elämän lapsipuoli, takertui – muistaakseni – jolloin\kin/ 40-luvun lopulla Kersti Bergrothiin kiusallisen itsepintaisesti ja suorastaan majoittui hänen ahtaaseen kotiinsa. KB oli hänestä hyvin vaivautunut, ostipa hänelle, kodittomalle, oman osakkeenkin, jotta saisi itselleen/ oman elämän ja työrauhan, mutta Leijona ei pysynyt siellä, vaan uhkasi tehdä itsemurhan – niin kuin monesti myöhemminkin heidän eriskummaisen ystävyytensä ja symbiosiksensa aikana – ellei pääsisi takaisin KB:n luo.

Kuvaus Bergrothin ja Ottosen suhteesta viittaa varsin suorasanaisesti suhteen intensiivisyyteen ja mahdollisesti väkivaltaisuuteenkin:

– – Leijona oli itse jäänyt niin paljosta vaille ja oli niin ahne ystävydelle ja – vaikutusvallalle, että KB oli hänen kynsissään avuton – ja Leijona tosiaan ryösti hänestä itselleen leijonanosan, ja myös ”raateli” Kerstiä. \Joskus ruumiillisestikin!/ Tekisi mieli sanoa: Kersti\ -n/, ainakin pitkäksi aikaa. Leijonan ja Kersti\ -n/ ystävyys oli jopa mysteeri, joka ansaitsisi psykologisen, jopa psykoanalyttisen tutkimuksen. – – Ihmiset tietysti puhuivat että heillä olisi ollut ”suhde” – siihen en usko. Samalla lailla huhuttiin, että KB olisi murhannut hänet – tosiasiaassa Leijona kuoli hotellin kylpyhuoneessa tapaturmaisesti, \kai sydänkohtauksen saatuaan/ palovammoihin, ja KB toipui vain ~~sana~~ vaivoin sekä tästä järkytyksestä

että kokonaan hänen palvomiseensa omistautuneen ystävän menetyksestä.

Kuitenkin Leijonan kuolema merkitsi myös ”vangitun kuningattaren vapautumista”, sillä Leijona vartioi häntä tulimmaisen mustasukkaisesti kaikilta muilta, ei suorastaan laskenut häntä silmistään. (Havun muistiinpanot, s. 21–25.)

Pia Livia Hekanaho (Hekanaho & Juvonen & Savolainen & Vänskä 2008, 60) esittää, että queer on aina myös tutkijalle jotain vierasta, haastavaa ja vaikeasti omankin ajattelun verkostoihin sovitettavissa olevaa, minkä vuoksi sen ”esiin lypsäminen” aineistoista on vaikeaa. Näin on myös Bergrothin ja Ottosen suhdetta koskevien kertomusten äärellä. Bergroth ja Ottonen olivat Roomaan muuttaessaan jo varttuneita naisia, Ottonen viisissäkymmenissä ja Bergroth lähes seitsemänkymmentä. Voisiko vanhenevien naisten välinen suhde olla näin intohimoinen ja vielä väkivaltainenkin? Sekä Seppälä Gripenbergin elämäkerrassaan että Havu muistiinpanoissaan kuvaavat suhteen negatiivisessa valossa, vaikka se on selvästi ollut kummallekin osapuolelle tärkeä. Mistä kuvausten myrkyllisyys kumpuaa ja mikä yhteys Ottosen kielteisellä kuvaamisella on rakkaussuhteen mahdollisuuden kieltämiseen? Helvi Hämäläinen kuvaa suhdetta muistelmissaan neutraalimmin ja suhtautuu siihen ymmärtäväisesti (Haavikko 1994; Hämäläisen kirjeet Bergrothille; Helvi Hämäläisen arkisto. Kirjekokoelma 1311:11:1–5; Mahlamäki 2017, 211).

Myös Ottosen lempinimi Leijona on kiinnostava. Onko Leijona Leijona, koska puhuminen Liisasta Liisana viittäisi toisella tavalla suhteen laatuun – onko lempinimi tapa viitata suhteen vaikeasti määriteltävään erityislaatuun, merkityksellistä se juuri näiden kahden, Kerstin ja Leijonan, väliseksi sen sijaan, että kyseessä olisi kaksi yhdessä asuvaa naista? Mahlamäki (2017, 208) kirjoittaa Leijonan merkitsevän teosofiassa valon ja auringon symbolia ja Bergrothille tärkeässä antroposofiassa apokalyp-tista vahvaa eläintä. Toini Havu taas tarttuu lempinimen eläimelliseen puoleen kirjoittaessaan, että Leijona raateli fyysisestikin. Lempinimi luo toisaalta suhteelle erityislaadun ja olemassaolon aikana, jolloin kahden naisen avoliiton kaltaiselle yhteisasumiselle ei ollut hyväksyvää nimitystä. Ulkopuolisten, erityisesti Havun, kuvauksissa Leijonaan tarttuu

myös epäilyttävää elämellisyttä ja ei-ihmismäisiä ominaisuuksia – ja intohimoiseksi kuvatun mustasukkaisuuden myötä seksuaalisuuttakin.

Muiden arkistoaineistojen avulla on mahdollista nähdä muistelmatekstien ja moneen kertaan välitettyjen kuvausten taakse myös Ottosen ja Bergrothin suhteen osalta. Ottosen ja Bergrothin yhteiselämän ajalta on säilynyt erityisesti Bergrothin kirjeitä useammalle enemmän tai vähemmän yhteiselle ystävälle. Arkiston luettelointi vaikuttaa jossain määrin sattumanvaraiselta sen suhteen, onko Ottonen merkitty luettelon toiseksi lähettäjäksi, mutta näin on tehty ainakin Sirkka Rapolalle lähetettyjen kirjeiden osalta. Bergroth kirjoittaa usein me-muodossa myös muille vastaanottajille, eli Ottonen on kirjeenvaihdosta toiseen läsnä. Kirjeitä, kortteja ja kirjekortteja on kymmeniä ja Bergrothin ja Ottosen suhteesta muodostuva kuva on yleisellä tasolla samanlainen kirjekoelmasta toiseen: Bergroth kirjoittaa meidän huoneestamme, meidän koirastamme, meidän nojatuoleistamme, meidän päiväohjelmastamme ja viittaa Ottoseen Leijonana – mainitsee mitä Leijona on sanonut tai lähettää terveiset Leijonalta, joka on liian laiska kirjoittaakseen itse, ellei tämä sitten olekin lisännyt kirjeen loppuun omaa lyhyttä tervehdystään. Roomasta ystäväpiirille lähetetyt kirjeet välittävät kuvaa suhteesta joka-päiväisenä, seesteisenä yhdessä elämisenä – kovin erilaisena kuin mitä muut ovat kertoneet.¹⁶

Queer historiassa: ”Paljon mutkikkaampi sukupuoliongelma”

Tässä luvussa olemme pohtineet, miten queer-historiallisesti kiinnostavia henkilöarkistoaineistoja voi lähestyä tutkimuksessa. Osin käsittelemämme aineistot ovat löytyneet julkaistun kirjallisuuden tai aiemman

16 Ks. esim. Bergrothin kirjeet Sirkka Rapolalle (Sirkka Rapolan arkisto, Kirjekokoelma 1010:1:1-80), Toini Havulle (Toini Havun arkisto, Kirjekokoelma 462:1:1-22) ja Tuuli Reijoselle (Tuuli Reijosen arkisto, Kirjekokoelma 1384: 14:1-7) ja Helvi Hämäläiselle (Helvi Hämäläisen arkisto, kirjekokoelma 1300:54:1-16). Bergrothin omaa henkilöarkistoa ei ole juuri säilynyt, vain hänen lähettämiään kirjeitä muiden henkilöarkistoissa. Bergrothin ja Ottosen suhteesta on lisäksi säilynyt toistaiseksi yksityishenkilön hallussa oleva kirjeaineisto, Bergrothin kirjeet Ottoselle 1930-luvun lopulta vuoteen 1951, mutta tämä aineisto ei ole ainakaan vielä tutkimuksen käytössä.

tutkimuksen, myös sen hiljaisuuksien tai kieltämisten avulla. Toisinaan, kuten Martti Larnin kohdalla, henkilöarkisto ei avaa teemaa enempää, vaan mahdolliset kirjeet, luonnokset tai muut tekstit eivät ole koskaan päätyneet arkistoon, jos niitä ikinä on ollutkaan. Toisinaan taas, kuten esimerkiksi Helvi Hämäläisen osalta, pitkään julkaisemattomaksi jääneen teoksen ympäriltä avautuu arkistossa kokonaisuus – tässä esiin nostettuja esimerkkejä laajempi¹⁷ – jossa naisten väliset suhteet ovat monella tasolla läsnä, vaikka ne samalla esimerkiksi julkaistuissa muistelmassa tarmokkaasti kielletään. Myös toisten ihmisten kuvauksiin sisältyy yhtäältä pontevaa queerien mahdollisuuksien kieltämistä, kuten Kersti Bergrothin kohdalla, ja toisaalta naistenväliset tunteet tunnistavia viittauksia, kuten Helvi Hämäläisen ja Elina Vaaran teksteissä. Henkilöarkistojen anti queer-historialle syntyy siitä, miten useat erityyppiset tekstit samoilta ihmisiltä, joskus samalta ajalta ja joskus eri ajoilta, jokainen heijastavat valoa takaisin omasta suunnastaan. Tämä asettaa kyseenalaiseksi, queeriksi, jokaisen yksittäisen tekstin väitteen ja nostaa tulkinnan keskiöön teksteihin sisältyvät tai niiden välille syntyvän logiikan tai ristiriidat.

Arkistoaineistoissa ja julkaistussa kirjallisuudessa rakentuvat verkostot kertovat yhtäältä siitä, millä tavoilla eri aikoina ja eri yhteyksissä on ollut mahdollista ymmärtää samansukupuolista halua. Esimerkkimme eletty aika ulottuu 1920-luvulta 1950-luvulle, jolloin homoseksuaaliset teot olivat Suomessa rikollisia, sairaita ja vaiettuja. Niistä kirjoittamiseen ei ollut positiivista tai edes neutraalia mallia. Silti tunteita ja kokemuksia on ollut, ne on tunnistettu ja niillä on jopa leikitelty, niitä on jaettu ja vielä paljon myöhemmin pohdittu ja muisteltu, niin yksityisesti kuin julkisesti. Yhdessä elämisen mahdollisuuksiakin on ollut, tosin rajoitusti ja joskus niiden rakentaminen on vaatinut muuttamista pois Suomesta, kuten Bergrothin ja Ottosen kohdalla, jotka asuivat yhdessä Roomassa – jopa suhteen kuvitteleminen on saattanut vaatia siirtymistä pois kotimaasta, kuten Larnin romaanissa, jossa miesten välinen suhde on

17 Hämäläinen pohtii *Kaunistia sielua* laajan arkistonsa eri teksteissä, esim. ajoittamattomissa muistiinpanoissaan ja kirjailijahaastatteluisaan (1972, haastattelija Mirjam Polkunen; 1982, haastattelija Toini Havu), minkä lisäksi yhteensä 17 arkistokoteloä käsittävässä päiväkirja-aineistossa on varmasti muitakin tämän tekstin aihepiirin kannalta kiinnostavia pohdintoja.

lähellä toteutumistaan suunnitellulla matkalla Pariisiin. Homoseksuaalisten tunteiden ja suhteiden ulossulkemisten varjot ovat pitkiä, sillä vielä 1970-luvun ja 1990-luvunkin muisteluissa halujen olemassaolo kielletään ja elämäkerroissa samansukupuolisten suhteiden tai kiinnostuksen mahdollisuus on vaiettu tai erikseen kielletty. Hämäläisen oma kertomus ystäväydestä Sirkka Koskenrannan kanssa sekä Toini Havuun, rakastumiseen ja epänormaaliin erotiikkaan liittyvät sanailut Elina Vaaran kanssa 1990-luvulla julkaistuissa muistelmissa ja elämäkerrassa vaikuttavat tätä taustaa vasten jonkinlaisten pienten murtumien tuottamiselta – naisten välisten suhteiden ja tunteiden mahdollisuus nostetaan esiin, vaikka sitten se kieltämällä.

Mitä sitten voisi tarkoittaa seksuaalisen suuntautumisen ottaminen huomioon tutkimuksen analyttisenä kategoriana, jota Peake ja Hilpinen (2022a) ovat peräänkuuluttaneet, juuri näiden aineistojen osalta? Martti Larnin teoksen osalta ainoaksi queer-historialliseksi ”arkistoksi” jää itse teos ja sen ympärillä käyty keskustelu. Niiden avulla voi hahmottaa, miten 1930-luvun käsitykset homoseksuaalisuudesta rakentuvat, miten niitä merkityksellistettiin kirjallisuuden piirissä ja millainen vaikutus aiheen käsittelyllä saattoi olla kirjailijan elämään. Samalla teos kertoo queer-elämän ja -yhteisöjen kuvittelun mahdollisuuksista. Jos arkistoaineistoa olisi, se saattaisi valottaa, miten kirjailijan käsitykset ovat syntyneet ja oliko hänen elämänpiirissään jotain, mikä teki aiheesta niin läheisen, että hän ryhtyi siitä myös kirjoittamaan. Larnin arkistoon tallennetuista kirjailijahaastatteluista lisävalaistusta ei saada, sillä mikäli aihetta edes sivutaan, hän kommentoi *Kuilua* vain lyhyesti, eivätkä haastattelijatkaan kysy asiasta enempää. Hämäläisen osalta yhtäältä halun kieltäminen moninkertaisesti ja toisaalta sen kuvaaminen kertoo siitä, miten vahvasti homoseksuaalisuuden sairauden ja mahdottomuuden diskurssit vaikuttivat sekä miten vahva tarve kuvata, pohtia ja tallentaa omia ajatuksia vuosikymmenestä toiseen siltikin oli. Sekä Larnin että Hämäläisen kirjoituksissa samansukupuolinen halu ja siihen liittyvät kiintymyksen ja läheisyyden tunteet sekoittuvat inhoon ja vastenmielisyyteen tavalla, joka tuntuu nykynäkökulmasta vieraalta ja käsittämättömältä – siis queerilta.

Hämäläisen arkistoaineiston lukeminen eri katkelmia queeristi tulkiten herättää kysymyksen, onko samansukupuolisen rakkauden mahdollisuuden puuttuminen – ettei tällaista rakkautta ole edes voinut kuvitella – osaltaan johtanut yksinäisyyden, erilaisuuden tai seksuaalisen nälän tunteisiin, jotka Hämäläistä askarruttivat vuosikymmeniä myöhemmin. Hämäläinen kirjoittaa julkaistuissa ja julkaisemattomissa aineistoissa monenlaisia, keskenään ristiriitaisia asioita, mutta yhtenä tulkintana voi perustellusti esittää, että hänen omalla kohdallaan *Kauniin sielun* minäkertojan kuvaama synkkä ennustus rakkaudetta jäämisestä jossain määrin toteutui: vuosien 1976 ja 1978 päiväkirjoissaan, puoli vuosisataa esikoisromaanin kirjoittamisen jälkeen, Hämäläinen pohtii täyttymättömyyden kokemusta ja sitä, olisiko voinut saavuttaa onnen suhteessa toisen naisen kanssa. Bergrothin ja Ottosen suhteen kuvauksista ja suhteen laadun tarmokkaista kieltämisistä taas voi analysoida, millaiset hyvin rajalliset mahdollisuudet yhdessä elämiseen oli ja miten suhdetta saattoi joutua suojelemaan ulkopuolisilta kieltämisillä, vaikka samalla ympärillä oli myös yhteisö, jonka luonteva osa naiset saattoivat yhdessä olla. Suhtautuminen seksuaaliseen suuntautumiseen tutkimuksen analyttisenä kategoriana tarkoittaa joka tapauksessa muutakin kuin halua hyväksyä samaa sukupuolta olevien välisten suhteiden mahdollisuus; se tarkoittaa sen pohtimista, millä tavalla samansukupuolinen halu tai suhteet ovat eronneet heteroseksuaalisista ja mitä niiden käsittely edes yksityisissä kirjeissä, päiväkirjoissa tai fiktiossa on voinut omana aikanaan merkitä.

Queer-historiallisesti kiinnostavia aineistoja on olemassa, niin pitkään käytössä olleita kuin uusia, vasta avautuvia tai löytyviä, sekä niitä, jotka avautuvat vasta myöhemmin. Silti se, että joku menneisyyden ihminen on tuntenut seksuaalista halua samaa sukupuolta olevia ihmisiä kohtaan tai merkitys, joka näillä tunteilla on hänen elämässään ollut, ei useinkaan käy kiistattomasti ilmi arkistoaineistoista (ks. myös Wolff 2024). Tutkijan tekemä aineiston kokoaminen ja valikoiminen on samalla aineiston kehystämistä, sirpaleiden asettamista toistensa yhteyteen – eri ajoilta peräisin olevat sirpaleet kertovat enemmän kuin yksi dokumentti erillään muista. Aineistot voivat olla aukkoisia, mutta queerius ei myöskään katoa jonkin henkilöarkiston kokonaisuudesta

sillä, että sieltä puuttuu jokin tietty dokumentti, kun monta muuta jää vielä jäljelle.

Queer-historiallisesti kiinnostavat kirjailijoiden aineistot ovat harvoin pelkästään arkistossa, vaan samoista kokemuksista ja ajatuksista, eletystä elämästä, on jälkiä myös julkaistussa tuotannossa, elämäkertoissa tai muistelmissa. Queer-historialliset arkistot voivat olla myös julkaistuja lähteitä (vrt. Guenther 2017) ja jatkoa arkisto-organisaation ulkopuolelle. Koska seksuaalisuuteen liittyvät kokemukset ja tunteet ovat hyvin yksityisiä ja normeista poikkeavat kokemukset on täytynyt pitää salassa, tulee kuvauksen avoimuudesta ja aineiston laadusta keskeinen tekijä kaikenlaisten jälkien tulkinnessa. Onko kyseessä fiktiivinen käsikirjoitus, päiväkirja tai kirje, onko aineisto aukkoinen, millaisia ponnisteluja aineiston säilyttämiseksi ja toisaalta yksityisyyden suojaamiseksi on tehty? Miten samaa asiaa koskevat muistot ja merkinnät muuttuvat siirtyessään yksityisen muistelun piiristä julkiseen tai julkaistuun teokseen ja miten ajallinen etäisyys muuttaa niitä? Mitä ajatteli homoseksuaalisuudesta Toini Havu, joka haastatteli Hämäläistä myös *Kauniin sielun* vaiheista, tunsiko teoksen olemassaolon ja johon Hämäläinen oli omien sanojensa mukaan ”rakastunut”, mutta ilman ”epänormaalia erotiikkaa”? Havu arvosteli myös Larnin *Kuulu*-teoksen ja Havu kävi tapaamassa ja haastatteli Kersti Bergrothia, jota koskevat muistiinpanot hän luovutti arkistoon. Säilyneistä jäljistä emme saa suoraan tietää, mitä kulttuurin kentällä toiminut ja tietoisesti kulttuurihistoriaa tallentamaan pyrkinyt Toini Havu omasta ajastaan käsin piti tallentamisen arvoisena, mahdollisena tuoda näkyviin, ja mitä peitettävänä, pois selitettävänä tai turhanpäiväisenä asiana – ja mikä oli jotain tältä väliltä.

Millaiset edellytykset meillä on nykyisyydestä käsin ymmärtää, mitä merkitsi samansukupuolisessa suhteessa eläminen tai homoseksuaalinen halu aikana, jolloin suhteiden olemassaolo yleensä jyrkästi kielletään, mutta jossa tunteita ja kokemuksia samalla sekä yksityisesti että varovaisesti julkisestikin tuodaan esiin, muistellaan, niillä leikitellään ja flirttaillaan? Ymmärrämmekö sitä logiikkaa, jolla suhteet toisissa tiloissa olivat ja toisissa eivät olleet olemassa? Ymmärrämmekö, mitä kielletään, kun kirjoitetaan, ettei ole koskaan antautunut ”lesbolaiseen suhteeseen”? Tavoitammeko, mikä merkitys on ollut samansuku-

puolisen halun ilmaisulla ja sen tallentamisella tai flirtillä, vaikka fyysistä suhdetta ei olisi ollut, tilanteessa, jossa halun toteuttaminen on ollut kiellettyä? Mitä merkitsi se, että homoseksuaalista halua pystyi fiktiossakin kuvittelemaan ainoastaan sen samalla kieltäen tai väkivalan alle piilottaen?

Lähihistorian kokemusten kuvittelun ja käsittämisen rajoja määrittävät mielikuvituksemme rajat ja se, paljonko painoarvoa annamme häivähdyksille, joita voimme arkistoaineistojen avulla tavoittaa. Seksuaalisen suuntautumisen mieltäminen analyttiseksi kategoriaksi ei merkitse vain sen tunnistamista, millä tavalla elämäntoiveet ovat voineet jäädä täyttymättä, vaan myös elämän keskeisten rakenteiden, esimerkiksi perhemallien ajattelemista uudelleen. Elämänkumppanit voivat elää erillään, mutta jakaa arjen ja ajatuksia, yhteisiä kokemuksia menneisyydestä ja kirjallisuuden kentästä. Julkinen flirtti muistelmateoksessa voi olla tapa merkitä läheisyyttä ja intiimiyttä, vaikkakin toisessa mielessä kuin miten sen yleensä nykyisin ymmärrämme – yhdessä asumisena, johon sisältyy oletus myös seksin harrastamisesta yhdessä. Aineistojen välittämä intiimiys voi kertoa jaetusta ja tunnistetusta halusta, jonka toteuttaminen ei ole ollut mahdollista, eikä välttämättä edes toivottua, mutta joka on silti ollut tärkeää ja merkityksellistä – ja osa queerhistorian kudosta.

Lähteet

ARKISTOAINEISTO

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA)

Toini Havun arkisto

Kotelo 3. Kirjekokoelma 462:1:1-22

Helvi Hämäläisen arkisto

Kotelot 28, 56, 64 ja 69 sekä kirjekokoelmat 1300:54:1-16, 1305:2 ja 1311:111.

Helvi Hämäläisen kirjailijahaastattelu 1972. Haastattelija Mirjam Polkunen.

KIAÄ1981:40-43.

Helvi Hämäläisen kirjailijahaastattelu 1982. Haastattelija Toini Havu.

KIAÄ1982:51-54.

Martti Larnin arkisto. Kotelot 1–3.

Martti Larnin luovuushaastattelu 1974–1975. Haastattelija Antti Halli.

KIAÄ2006:100.

Martti Larnin kirjailijahaastattelu 1975. Haastattelija Satu Apo. KIAÄ1984:24–25.

Sirkka Rapolan arkisto

Kirjekokoelma 1010:1:1–80.

Tuuli Reijosen arkisto

Kirjekokoelma 1384: 14:1-7

Kaarlo Sarkian arkisto

Elina Vaaran arkisto

Kotelo 9.

Kansan Arkisto (KansA)

1F9 Tulenkantajain seura. Ea Kirjeet 1935–39.

KAUNOKIRJALLISUUS

Hämäläinen, Helvi 2001: *Kaunis sielu*. Helsinki: WSOY.

Laine, Martti 1937: *Kuilu. Kertomus erästä ihmiskohtalosta*. Helsinki: Kirjailijain kustannusliike.

Onerva, L. 1909: *Murtoviivoja*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Sinervo, Elvi 1944: *Pilvet*. Helsinki: Tammi.

Södergran, Edith 2004 [1929]: *Levottomia unia. Runoja*. Suomentanut Uuno Kailas. Helsinki: Tulenkantajain osakeyhtiö.

MUUT LÄHTEET

Hagman, Sandra & Puttonen, Seppo 2017: 1937 Martti Laine: Kuilu. *Yle Areena*. <https://areena.yle.fi/1-3482224>

Puttonen, Seppo 2017: Olisiko tasa-arvoinen avioliittolaki pelastanut Unto Johannes Kamaran? *Yle, Kirjojen Suomi*. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2017/03/01/olisiko-tasa-arvoinen-avioliittolaki-pelastanut-unto-johannes-kamaran>. Viitattu 18.8.2024.

Kelosaari, Artemis 2019: Jäätikön pojat. *Nuori voima*. <https://nuorivoima.fi/lue/juttu/jaatikon-pojat>. Viitattu 28.3.2024.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Dahlberg, Julia & Timosaari, Niina 2014: ”Kaikkihan tiesivät että Edvard-setä oli homo!” Seksuaalisuuden tutkiminen lähdekriittisenä ongelmana. Teoksessa: Hakosalo, Heini & Jalagin, Seija & Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS. s. 98–112.

Dever, Maryanne 2015: *Paper, Materiality and the Archived Page*. London: Palgrave Macmillan.

- Doan, Laura 2013: *Disturbing practices. History, sexuality, and women's experience of modern war*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Dunn, Thomas R. 2016: *Queerly Remembered: Rhetorics for Representing the GLBTQ Past*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Freccero, Carla 2011: The Queer Time of the Lesbian Premodern. Teoksessa: Giffney, Noreen & Sauer, Michelle M. & Watt, Diane (toim.) *The Lesbian Premodern*. New York: Palgrave Macmillan. s. 61–73.
- Guenther, Faye Chisholm 2017: Archives, Creative Memoirs, and Queer Counterpublic Histories: The Case for the Text-as-Record. – *Australian Feminist Studies* 32 s.75–90. <https://doi.org/10.1080/08164649.2017.1357012>
- Haavikko, Ritva (toim.) 1993: *Ketunkivellä. Helvi Hämäläisen elämä 1907–1954*. Helsinki: WSOY.
- Haavikko, Ritva (toim.) 1994: *Helvi Hämäläinen. Päiväkirjat 1955–1988*. Helsinki: WSOY.
- Hagman, Sandra 2016: *Seitsemän kummaa veljestä: Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Halberstam, Jack 1998: *Female Masculinity*. Durham: Duke University Press.
- Halberstam, Jack 2011: *The Queer Art of Failure*. Durham: Duke University Press.
- Hekanaho, Pia Livia & Juvonen, Tuula & Savolainen, Matti & Vänskä, Annamari 2008: Pervot arkistot ja kaapit: Tutkimusaineistojen tosinajatteluista. – *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 3 (2) s. 58–68.
- Hyttinen, Elsi 2010: Elvira Willmanin elämä ja teokset. Teoksessa: Hyttinen, Elsi & Kivilaakso, Katri (toim.) *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Helsinki: SKS.
- Junkkaala, Heini 2023: *Pirkko Saisio. Sopimaton*. Helsinki: WSOY.
- Juvonen, Tuula 1994: *Sukupuoli ja halu Hilda Käkikosken kirjeenvaihdossa ja päiväkirjoissa*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, tasa-arvotoimisto.
- Juvonen, Tuula 2021: Historiantutkimusta toisin katsoen. – *Historiallinen Aikakauskirja* 119 (1) s. 66–76.
- Juvonen, Tuula 2022: Queer-historian lukemattomat aineistot: Uusia avauksia kulttuurihistoriaan. Teoksessa: Mähkä, Rami & Ahonen, Marika & Heikkilä, Niko & Ollitervo, Sakari & Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: Kulttuurihistorian seura. s. 225–237.
- Kalha, Harri 2005: *Tapaus Magnus Enckell*. Helsinki: SKS.
- Kangasvuori, Jenny 2022: *Bi- ja panseksuaalisuus*. Helsinki: SKS.
- Karjalainen, Tuula 2013: *Tove Jansson. Tee työtä ja rakasta*. Helsinki: Tammi.
- Kivilaakso, Katri 2010: "Pitäisikö vielä kirjoittaa se, mikä on verisesti eletty?" Elina Vaaran julkaisemattomat muistelmat. Teoksessa: Hyttinen, Elsi & Kivilaakso, Katri (toim.) *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Helsinki: SKS. s. 133–158.
- Kivilaakso, Katri 2012: Queer litteraturhistorie-skrivning och arkivmappens epistemologi. Teoksessa: Kivilaakso, Katri & Lönngren, Ann-Sofie & Paqvalén, Rita (toim.): *Queera läsningar*. Stockholm: Rosenlarv förlag. s. 146–175.
- Kortelainen, Anna 2006: *Naisen tie. L. Onervan kapina*. Helsinki: Otava.
- Lahtinen, Anu & Leskelä-Kärki, Maarit & Vainio-Korhonen, Kirsi 2011: Kirjeiden uusi tuleminen. Teoksessa: Leskelä-Kärki, Maarit & Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS. s. 9–25.


- Leskelä-Kärki, Maarit 2021: Empatia historioitsijan työvälineenä. – *Historiallinen Aikakauskirja* 119 (1) s. 115–117.
- Mahlamäki, Tiina 2017: *Kaikki maallinen on vain vertauskuvaa. Kirjailija Kersti Bergrothin elämäkerta*. Helsinki: Partuuna.
- Mattila, Markku & Eskola, Petri 2021: ”Pikkutyttöjen ahdistelijat vaarattomiksi”: Kastratio seksuaalirikollisten käsittelymuotona Suomessa vuosina 1935–1970. – *Historiallinen Aikakauskirja* 119 (2) s. 223–237.
- Mauriala, Vesa 2005: *Uutta aikaa etsimässä. Individualismi, moderni ja kulttuurikriittikki tulenkantajien elämässä 1920- ja 1930-luvuilla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Mustola, Kati 1996: Syöjättärestä naapurintyöksi: Naisia rakastavia naisia ennen vuotta 1971 suomeksi julkaistussa kaunokirjallisuudessa. Teoksessa: Hekanaho, Livia & Mustola, Kati & Lassila, Anna & Suhonen, Marja (toim.) *Uusin silmin. Lesbinen katse kulttuuriin*. Helsinki: Yliopistopaino. s. 67–113. <https://doi.org/10.31885/9789515150523>
- Ovaska, Anna 2020: *Fictions of Madness. Shattering Minds and Worlds in Modernist Finnish Literature*. Helsinki: Unigrafia.
- Paavolainen, Pentti 2014: *Nuori Bergbom. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ. I, 1843–1872*. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-6670-23-2>
- Pakkanen, Johanna 1996: Hänen ruusuiset käsivartensa – missä kulkevat Suomen lesbokirjallisuuden rajat? Teoksessa: Hekanaho, Livia & Mustola, Kati & Lassila, Anna & Suhonen, Marja (toim.) *Uusin silmin. Lesbinen katse kulttuuriin*. Helsinki: Yliopistopaino. s. 38–66.
- Palmgren, Raoul 1984: *Kapinalliset kynät. Itsenäisyyssajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus II*. Helsinki: WSOY.
- Paqvalén, Rita 2021: *Queera minnen. Essäer om tystnad, längtan och motstånd*. Helsinki: S&S.
- Parente-Čapková, Viola 2012: ”Oi ystävä, oi kallis sana se!” L. Onervan Nikkilän sairaalan varjossa kirjoittamat ystävyys-invokaatiot. Teoksessa: Leskelä-Kärki, Maarit & Tuohela, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa (toim.) *Ritvan ystäväkirja*. Turku: K&h-kustannus. s. 233–246.
- Parente-Čapková, Viola 2014: *Decadent New Woman (Un)Bound. Mimetic Strategies in L. Onerva’s Mirdja*. Turku: Turun yliopisto.
- Peake, Rose-Marie & Hilpinen, Saara 2022a: Kohti sateenkaarisensitiivistä käännettä Suomen historian tutkimuksessa. – *Historiallinen Aikakauskirja* 120 (1) s. 98–102.
- Peake, Rose-Marie & Hilpinen, Saara 2022b: Kuinka nähdä ja puhua seksuaalisuuden, sukupuolen ja suhteiden moninaisuudesta historiassa? – Kaksi 1800-luvun esimerkkiä arkistosta. – *Historiallinen Aikakauskirja* 120 (3) s. 289–303.
- Peltonen, Ulla-Maija 2021: Kuka kelpaa historiaan? Teoksessa: Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 155–198. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Riseman, Noah 2022: Finding ”Evidence of Me” through ”Evidence of Us”. Teoksessa: Summerskill, Clare & Tooth Murphy, Amy & Vickers, Emma (toim.) *New Directions in Queer Oral History. Archives of Disruption*. London: Routledge. s. 59–70. <https://doi.org/10.4324/9781003092032-7>.

- Rojola, Lea 2004: Sukupuolieron lukeminen: Feministinen kirjallisuudentutkimus. Teoksessa: Liljeström, Marianne (toim.) *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Tampere: Vastapaino. s. 25–43.
- Rossi, Leena-Maija 2006: Heteronormatiivisuus: Käsitteen elämää ja kummastelua. – *Kulttuurintutkimus* 23 (3) s. 19–28.
- Seppälä, Anu 1995: *Isa Gripenberg. Aatelisnaisen tarina*. Helsinki: Otava.
- Sjö, Karoliina & Leskelä-Kärki, Maarit 2020: Päiväkirja, minuus ja historia. Teoksessa: Leskelä-Kärki, Maarit & Sjö, Karoliina & Lalu, Liisa (toim.) *Päiväkirjojen jäljillä. Historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino. s. 11–38.
- Sorainen, Antu. 2006: Productive Trials: English and Finnish Legislation and Conceptualisations of Same-Sex Sexualities in Course of Trials of Oscar Wilde, Maud Allan, Radclyffe Hall and Herb Grove, from 1885 to 1957. – *SQS – Suomen Queer-Tutkimuksen Seuran lehti* 1 (1) s. 17–38.
- Stang, Alexandra 2015: *Possibilities, Silences. The Publishing and Reception of Queer Topics in Finland during the Interwar Years (and Beyond)*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Suhonen, Sami 2007: Transsukupuolisuuden näkymätön historia. Teoksessa: Mustola, Kati & Pakkanen, Johanna (toim.) *Sateenkaari-Suomi: Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. Helsinki: Like. 53–65.
- Taavetti, Riikka 2018: Queer-historian avoimet menneisyydet. Teoksessa: Hakoniemi, Elina & Kärrylä, Ilkka & Silvan, Kristiina & Taavetti, Riikka (toim.) *Menneet tulevaisuudet. Ajankohta, poliittisen historian vuosikirja 2018*. Helsinki: Helsingin yliopisto. s. 95–125.
- Taavetti, Riikka 2021: ”Jotta meidät muistettaisiin sellaisina kuin elimme”: Queerit äänet ja muistitietoarkistojen hiljaisuudet. – *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 15 (1–2) s. 37–53.
- Wolff, Charlotta 2024: Pyyteetön rakkaus, intohimoinen ystävyys: Miesten väliset suhteet 1700-luvun jälkipuoliskolla. – *Historiallinen Aikakauskirja* 122 (2) s. 136–154.

Poistojen tähdistö

Geneettinen näkökulma Markku Lahtelan
runokäsikirjoitukseen

Veijo Pulkkinen

 <https://orcid.org/0000-0002-6899-7447>

Runous on ein Sternbild des Weggelassenen [poistojen tähdistö] kuten joku viisas on sanonut – ehkä välillä olen jättänyt liikaa pois ja vaikeuttanut käsittämistä, toisinaan taas ottanut liikaa mukaan ja vaikeuttanut runoutta. Arvoituksellinen tämä kokoelma minusta edelleen on – kun vain ei olisi liian.

Näin Markku Lahtela (1936–1980) kuvasi runojensa kirjoittamista 3.1.1975 päivämässään kirjeluonnoksessa kustannustoimittaja Juhani Salokanteleelle (s. 1946) viimeistellesään ainoa elämänsä aikana julkaistua runokokoelmaansa *Rakastan sinua, musta tuuli* (1975).¹ Lahtelan käyttämä sitaatti on todennäköisesti peräisin saksalaiselta kokeelliselta runoilijalta Albert Arnold Schollilta (1926–2004), joka vuonna 1955 julkaistussa runossaan ”Das Gedicht ist” (’Runo on’) toteaa, että runo on muun muassa ”Ein Sternbild aus Weggelassenem” (’poistojen tähtikuio’).

¹ Postuumisti on ilmestynyt Juhana Blomstedtin toimittama valikoima *Muistiinpanoja* (1981), joka sisältää Lahtelan julkaisemattomia runoja.

Lahtelalla poistojen tähtikuvio viittaa ennen kaikkea *Rakastan sinua, musta tuuli* -kokoelman revisiointiin. Tekstiin tehdyt muutokset, kuten poistot, lisäykset, korvaukset ja siirrot paikasta toiseen, ovat Roman Jakobsonin termein tasapainottelua referentiaalisen ja poeettisen funktion välillä eli ymmärrettävyyden ja runollisuuden välillä (Jakobson 1960). Revisioista ja yleisemmin runon kirjoitusprosessista tulee näin yksi runoutta keskeisesti määrittävistä ominaisuuksista. Runo ei saa selittää liikaa, vaan siinä pitää olla aukkoja ja arvoituksellisuutta. Mutta runon täytyy tarjota joitain johtolankoja ymmärrykselle, jotta se ei jää täysin hämäräksi.

Ilmestyessään Lahtelan kokoelma vaikutti kuitenkin olleen liian arvoituksellinen, sillä se ei saanut kummoista vastaanottoa. Sitä moitittiin vaikeasti avautuvaksi runoudeksi (Kangasluoma 1975) ja kummalliseksi sana- ja miellesilpuksi (Saviniemi 1975), joka ei vakuuta runokuvien omaperäisyydellä (Tuomarila 1975). Lily Onjukka (1975) sentään löysi runoista sympaattista ”lämpöä, pehmeyttä ja läheisyyttä”. Vastaanoton nihkeydestä huolimatta Lahtela onnistui saamaan tukea kokoelmansa julkaisemiseksi ranskankielisenä käännöksenä, joskin se ilmestyi vasta kaksi vuotta hänen kuolemansa jälkeen 1982. Tutkimuksessa Lahtelan runoutta ei ole käytännössä tuotu lainkaan esille. Ainoaksi myönteiseksi luonnehdinnaksi Lahtelan runoudesta vaikuttaa jääneen Saara Hytösen (1997, 23) arvio *Rakastan sinua, musta tuuli* -kokoelmasta näyttönä kirjailijan taitojen monipuolisuudesta.

Tässä luvussa tutkin Lahtelan runoutta nimenomaan poistojen tähdistönä eli konstellaationa, joka on syntynyt lisäysten, poistojen ja muiden vastaavien tekstuaalisten operaatioiden seurauksena. Menetelmänä käytän geneettistä kritiikkiä, joka on kirjallisuudentutkimuksen suuntaus, joka tarkastelee teoksen syntyprosessia siitä säilyneiden käsikirjoitusten valossa. Keskityn yhteen ”Lain alainen olen/ en kaava” -nimiseen runosarjaan, joka sisältyy kokoelmaan *Rakastan sinua, musta tuuli*. Analysoin runosarjan käsikirjoituksissa esiintyviä lisäyksiä, poistoja, korvauksia ja muita muutoksia, joita Lahtela teki kirjoittaessaan sarjaa ja selvitan, minkälaista lisätietoa ne tuottavat sen ymmärtämisen ja tulkinnan kannalta.

Esittelen aluksi geneettisen kritiikin menetelmää ja sen suhdetta arkistoihin sekä *Rakastan sinua, musta tuuli* -kokoelman käsikirjoitusaineistoa. Tämän jälkeen tarkastelen ”Lain alainen olen/ en kaava” -sarjan nimen syntyä ja luvun loppupuolen käytän runosarjan syntyprosessin yksityiskohtaiseen analyysiin.

Geneettinen kritiikki ja arkisto

Geneettinen kritiikki (ransk. *critique génétique*) on kirjallisuudentutkimuksen suuntaus, joka on olennaisella tavalla riippuvainen arkistoista.² Sen synty voidaan ajoittaa 1960-luvun loppupuolelle, jolloin Ranskan kansalliskirjasto Bibliothèque nationale de France (BnF) hankki merkittävän kokoelman Heinrich Heinen (1797–1856) käsikirjoituksia. Käsikirjoitusten tutkimuksella on sinänsä toki paljon pitempi historia, mutta käännteentekevää oli Heinen käsikirjoituksia varten perustetun tutkimusryhmän piirissä kehittynyt uusi teoreettinen näkemys käsikirjoitusten tutkimuksesta. Geneettinen kritiikki määriteltiin tutkimussuuntaukseksi, joka toi uudenlaisen näkökulman kirjallisuudentutkimukseen: sen lähtökohtana ei ollut valmis, painettu ja pysyvä teksti, vaan syntyprosessi, jossa teksti on jatkuvassa muutoksen tilassa (Bellemin-Noël 1972, 2–3; Contat & Hollier & Neefs 1996, 2; Contat & Ferrer 1998, 7; Ferrer & Groden 2004, 7).

1960- ja 1970-luvun strukturalistisista ja jälkistrukturalistisista tekstikäsitteistä ammentaneet geneettiset kritiikit kokivat, että poistojen, lisäysten ja korvausten täyttämässä luonnoksissa ja käsikirjoituksissa oli konkreettisesti esillä se kaikkien tekstien pintatason alla vaikuttava tiedostamaton ja näkymätön prosessi, jota esimerkiksi Julia Kristeva on nimittänyt genotekstiksi (*génotexte*) ja Roland Barthes kirjoitukseksi (*écriture*) (Hay 1985, 147–150; Debray-Genette 1979, 48; Jenny 1996,

2 Suositeltavia yleisesityksiä geneettisestä kritiikistä ovat muun muassa de Biasi 2005, Grésillon 1994 (saksankielinen käännös 1999), Deppman & Ferreri & Groden 2004 sekä tuoreimpana Van Hulle 2022 ja Katajamäki & Pulkkinen 2023. Suomenkielinen esittely geneettisestä kritiikistä on esim. Karhu 2012. Mainitsemisen arvoinen on myös Tekstuaalitieteiden sanasto (Hallamaa ym. 2010), joka sisältää laajan joukon geneettisen kritiikin termistöä selityksineen. Sanasto on sisällytetty myös Tieteen termipankkiin (2012).

II–12, 20–21). Geneettisessä kritiikissä teoksen syntyprosessia jäljitetään ensisijaisesti tuosta prosessista säilyneiden suunnitelmien, muistiinpanojen, luonnosten ja muiden käsikirjoitusten pohjalta. Näin käsikirjoituksia vastaanottavat, säilyttävät, järjestävät ja luetteloiivat arkistot muodostavat perustan ja edellytykset geneettiselle kritiikille. Vastavuoroisesti geneettinen kritiikki ylläpitää ja uudistaa arkistojen kulttuurista merkitystä herättäessään käsikirjoitukset eloon teksteinä, tekstien välisinä suhteina ja materiaalisina esineinä samalla tavoin kuin kirjalliset teokset ovat olemassa vain niitä luettaessa.

Geneettisen kritikon ensimmäinen tehtävä on kerätä ja järjestää niin kutsuttu *dossier génétique*, suoraan käännettynä 'geneettinen kansio', vapaasti kääntäen geneettinen tutkimusaineisto. Tämä pitää sisällään kaikki tutkittavaan teoksen syntyprosessiin liittyvän aineiston, kuten muistiinpanot, suunnitelmat, luonnokset, työkirjoitukset ja korjausvedokset.

Tutkimuskohteen kannalta keskeiset aineistot eivät välttämättä sisälly samaan henkilöarkistoon tai edes saman kokoelman tai arkiston aineistoihin. Esimerkiksi *Rakastan sinua, musta tuuli* -kokoelman ensimmäinen käsikirjoitusversio löytyy Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelman Gummerus Kustannus Oy:n käsikirjoitusarkistosta, eikä siis Lahtelan henkilöarkistosta. Useiden kirjailijoiden käsikirjoituksia on arkistojen lisäksi yksityishenkilöiden hallussa. Kuten arkistoaineiston kohdalla aina, aineistoa on voinut myös kadota tai tuhoutua.

Kun tutkija on kartoittanut kaikki säilyneet käsikirjoitukset, ne on koottava yhteen ja järjestettävä kronologisesti kirjoitusprosessin mukaiseen järjestykseen. Arkistoissa käsikirjoituksia ei yleensä järjestetä kronologisesti, vaan prosessia voi ohjata esimerkiksi sisäinen provenienssi-periaate, jonka mukaan kirjailijan käsikirjoituksilleen antamaa järjestystä ei saa jälkikäteen muuttaa. Tämä käsikirjoitusten alkuperäinen yhteys ja järjestys voi myös sisältää merkittävää tietoa aineiston ymmärtämisen kannalta. Vaikka teoksen kaikki käsikirjoitukset pyrittäisiinkin arkistossa sijoittamaan samaan arkistoyksikköön, saattaa sen luonnoksia ja käsikirjoitusversioita löytyä eri arkisto- ja säilytysyksiköistä. Alkuperäisten käsikirjoitusten järjestystä ei tietenkään yleensä saa arkistossa muuttaa,

vaan tutkija käyttää uudelleenjärjestämisessä aineistosta otettuja valokuvia tai skannattuja kuvia.

Oma ongelmansa on yksittäisiin käsikirjoituksiin viittaaminen, sillä esimerkiksi SKS:n arkistossa yksittäisiä käsikirjoituslehtiä ei ole signumoitu eli niillä ei ole yksilöllistä tunnusta, vaan ainoastaan yhteinen tunnus osana laajempaa arkistoyksikköä (Karhu 2010). Olen ratkaissut tämän ongelman tutkimuksessani *Runoilija latomossa. Geneettinen tutkimus Aaro Hellaakosken Jääpeilistä* (2017) viittaamalla alkuperäisestä aineistosta arkiston ottamiin digikuviin. SKS:n arkisto on digitoitunut suurimman osan *Jääpeilin* arkistoaineistosta ja jokaisella kuvalla on arkiston Vakka-tietokannassa (nykyinen AHAA-tietokanta) pysyvä yksilöllinen koodinsa, jota voidaan käyttää viitatessa käsikirjoitusaineistoon. Lahtelan runosarjan eri versioiden kohdalla joudun yksilöimään eri versiot kuvailemalla niitä. Apuna toimivat myös Lahtelan käsikirjoituksiin tekemät merkinnät versioiden järjestyksestä sekä käsikirjoituksista otetut valokuvat, joihin viitataan tekstissäni.

Rakastan sinua, musta tuuli -kokoelman syntyprosessista jälkeen jäänyttä aineistoa säilytetään suurimmalta osaltaan SKS:n arkistossa. Aineisto koostuu runojen luonnoksista, eri versioista sekä kokoelman eri käsikirjoitusversioista sekä korjausvedoksesta. Näiden lisäksi on Lahtelan henkilöarkistossa säilynyt kirjailijan ja hänen kustannustoi-
mittajansa Juhani Salokanteleen kirjeenvaihtoa, joka koskee kokoelman viimeistelyä. Näistä kirjeistä löytyy valokopiot myös Jyväskylän maakunta-arkistosta.

Kokoelman käsikirjoitusaineistot on järjestetty Lahtelan arkistossa erilaisiksi kokonaisuuksiksi, jotka voidaan jakaa vähintään seitsemään eri ryhmään:

1. joukko luonnoksia, joka sisältää myös yksittäisiä kokoelmassa julkaistujen runojen versioita
2. alun perin yhteen nidottu kokonaisuus, joka sisältää varhaisen version kokoelman ensimmäisestä osasta eli niin kutsutusta Musta tuuli -sarjasta sekä hiilipaperikopion Gummerukselle lähetetystä kokoelman toisesta osasta, johon on liitetty mukaan kaikkien runojen eri versiot käänteisessä kirjoitusjärjestyksessä

3. alun perin yhteen nidottu hiilipaperikopio Gummerukselle lähetetystä kokoelman ensimmäisestä osasta eli niin kutsutusta Musta tuuli -sarjasta
4. Gummerukselle lähetetty alkuperäinen käsikirjoitus, johon on lyijykynällä tehty joitakin vähäisiä korjauksia ja kommentteja
5. kustannustoimittaja Juhani Salokanteleen editoima käsikirjoitus
6. valokopio Juhani Salokanteleen editoimasta käsikirjoituksesta, johon on tehty muutosmerkintöjä
7. kokoelman korjausvedos.

Rakastan sinua, musta tuuli -kokoelman käsikirjoitusaineisto on monella tapaa kiinnostava. Se tarjoaa ensinnäkin havainnollistavan näköalan kirjailijan ja kustannustoimittajan väliseen yhteistyöhön. Salokannel editoi huomattavasti Lahtelan käsikirjoitusta muun muassa karsien runoja ja yhdistellen niitä uudenaikaisiksi kokonaisuuksiksi. Toisekseen aineistossa huomiota kiinnittää Lahtelan tapa säilyttää, järjestää, merkitä ja nittoa yhteen runojensa versiot kirjoitusjärjestyksensä mukaan.³ Tämä koskee kokonaisuuteen 2 kuuluvia kokoelman ensimmäisen version toisen osaston erillisiä runoja, joista kaikista on säilynyt useita versioita. Musta tuuli -sarjasta ei sen sijaan ole säilynyt kuin yksi Gummerukselle lähetettyä käsikirjoitusta varhaisempi versio, joka sisältyy myös kokonaisuuteen 2. Erillisten runojen versioista kukin on merkitty järjestysnumerolla, joka ilmaisee kirjoituskertaa (ks. kuva 10). Keskimäärin runoista on noin kuusi eri versioita. Eniten versioita (kymmenen kappaletta) on runosarjalla ”Lain alainen olen/ en kaava”, mikä osaltaan on vaikuttanut siihen, että valitsin sen tutkimuskohteekseni.

Runojen versioiden kirjoitusjärjestyksen säilyttämisellä on todennäköisesti ollut pragmaattinen tarkoitus: se on helpottanut pysymistä kärryillä siitä, mikä on kunkin runon viimeinen versio. Tämä ei ollut itsestään selvää, sillä Lahtela todennäköisesti kirjoitti rinnakkain useampaa runoa samanaikaisesti ja jokaisesta oli olemassa useampi versio. Lisäksi Lahtela kirjoitti lähes yksinomaan kirjoituskoneella eikä tehnyt

3 Olen käsikirjoitusten parissa työskennellessäni poistanut nidonnan arkiston käytäntöjen mukaisesti, sillä hapettuvat niitit vaurioittavat käsikirjoituksia. Kunkin runon versiot on nyt asetettu omaan paperitaitoksen väliin, jotta alkuperäinen yhteys ja järjestys säilyisi.

versioihin juuri lainkaan muutoksia käsin, vaan revisiointi tapahtui yleensä kokonaan uuden version kirjoittamisena. Ennen kaikkea runot muuttuivat usein hyvinkin paljon versiosta toiseen, jolloin niiden keskinäinen järjestys tai edes kuuluminen saman runon kirjoitusprosessiin ei ole ilmiselvää. Joissakin tapauksissa Lahtela on myös yhdistänyt kaksi erillään syntynyttä runoa yhdeksi runoksi.

Versiohallinnan lisäksi kirjoitusjärjestyksen säilyttämisen voidaan katsoa implikoivan yleisempää kiinnostusta kirjoitusprosessiin. Se, että Lahtela on säilyttänyt kaikki versiot osoittaa, että hän näki merkitystä ja arvoa myös niillä eikä vain valmiilla ja painetulla lopputuotteella.

”Lain alainen olen/ en kaava” -sarjan nimestä

Rakastan sinua, musta tuuli -kokoelman rakenne on varsin monimutkainen. Osaltaan rakenteen ymmärtämistä vaikeuttaa se, ettei julkaistussa teoksessa ole sisällysluetteloa, josta rakenteen voisi hahmottaa yhdellä silmäyksellä. Lisäksi kokoelman runojen ja sarjojen nimeämisen ja numeroinnin logiikka ei avaudu kovin intuitiivisesti. Runoja on jaettu erillisiksi osastoiksi välilehdillä, joilla on otsikonomainen kursivoitu säe tai säepari. Ensimmäiset kolme tällaista osastoa sisältävät runoja, joilla ei ole omaa otsikkoa eikä numerointia. Sen sijaan neljännen osaston runot on numeroitu yhdestä kolmeen arabialaisin numeroin. Viidennen osaston runot on jaettu kahteen alaosastoon, jotka on merkitty roomalaisin numeroin. Näiden kahden alaosaston sisältämät runot on edelleen ryhmitelty kokonaisuuksiksi, jotka on merkitty arabialaisin numeroin. Musta tuuli -nimisen viidennen osaston runot vievät yhdessä noin puolet kokoelman tilasta.

Kokoelman sekavasta rakenteesta seuraa, että lukijan on vaikea hahmottaa, onko runo itsenäinen runo vai osa pitempää runosarjaa. Ei ole myöskään selvää, pitäisikö osastoja erottavilla välilehdillä olevia kursivoituja säkeitä pitää osaston sisältämien runojen otsikkoina tai jonkinlaisena mottona.

Hieman selkeyttä kokoelman rakenteeseen tulee kustannustoimittaja Juhani Salokanteleen 29.1.1975 päivätyistä kirjeistä Lahtelalle, josta käy

ilmi, että kompositio on itseasiassa häneltä tullut ehdotus. Tällä tavoin arkistoaineisto voi konkreettisesti valaista ja auttaa ymmärtämään julkaistuja tekstejä. Alla oleva kuvailu viittaa käsikirjoitukseen, jonka avulla Salokannel on hahmottanut tulevan kokoelman kompositiota.

Systeemi on se, että punaiset kehystetyt numerot ovat sivunumeroita.⁴ Niiden kulusta näkee, että joka osaston välillä on välilehti, samoin Musta tuuli -osaston I ja II osasto on merkitty omalla lehdeksi. Sen sijaan sarjan numerot Mustassa tuulessa ovat samalla sivulla kuin kunkin sarjan ensimmäinen runo. Tarkoitus on, että tuotesuunnittelu löytää hienoja kirjaintyyppisiä näihin tarkoituksiin. Osastonnimet olisivat aika suurella, kursivoidulla tekstillä. Sarjannumerot olisivat kookkaita, helposti tekstiä jäsentäviä graafisia pikku taideteoksia. Niiden jälkeen joissakin tapauksissa saataisi olla sarjalla vielä nimikin: se olisi tuon ison numeron jälkeen pienellä kursivilla, samankokoisella kuin itse teksti tai pistettä suuremmalla. Minusta tuommoista runoillesi ominaista arvoituksellisuutta syntyisi siitä, että jollakin sarjalla tuollainen otsikko / motto olisi, toisella taas ei. Vaikka hämäryyteen tuo menettely ei toki ole tarkoitettu, päinvastoin selvennyksiin ja painotuksiin. (Salokannel 29.1.1975.)

Kiinnostavaa Salokanteleen ehdotuksessa on, että osastoja ja sarjoja erottavien välilehtien kursivoidut säkeet on irrotettu kokoelmasta pois jätetyistä runoista. Hän ikään kuin kierrätti luovalla tavalla ylimääräiseksi jäänyttä tekstuaalista materiaalia takaisin osaksi teosta. Kursiivin käytön näissä säkeissä Salokannel motivoi siten, että ”lukija saa mieltää että ne ovat tavallaan lainauksia, sekä nimiä että myös runoja”.

”Lain alainen olen/ en kaava” on otsikko tai motto kokoelman neljännelle osastolle. Käytän sitä tässä luvussa ikään kuin se olisi osaston sisältämän kolmiosaisen runosarjan nimi. Tämän säkeen tai säeparin muotoutumisesta löytyy myös käsikirjoitusaineistoa kolmen luonnok-

4 Julkaistussa kokoelmassa ei ole punaisia kehystettyjä sivunumeroita, vaan varsin tavanomaiset sivunumerot.

sen verran, jotka on Lahtelan runojen tapaan merkitty kirjoituskerran mukaan. Ensimmäiseksi versioksi merkitty kuuluu:

Lainalainen olen
mutta en kaava.

Toisessa versiossa Lahtela on suoraan koneella kirjoittanut uuden version, jossa on poistanut toisesta rivistä sanan ”mutta”. Tämän jälkeen hän on vielä käsin erottanut ensimmäisen rivin sanan ”Lainalainen” kahdeksi sanaksi: ”Lain alainen”:

Lain< >alainen olen [käsin merkitty sanavälin lisäys]⁵
en kaava.

Kolmas versio löytyy kokoelman ensimmäisen, Gummerukselle lähetetyn, version sivulta 60 (kokonaisuus 4). Säe ei siinä ole missään erityisessä yhteydessä sen runosarjan kanssa, jonka nimittäjäksi se tuli julkaistussa kokoelmassa. Runosarja on käsikirjoituksen sivulla 76. Näiden käsikirjoitusten perusteella vaikuttaa siltä, että säe on alun perin tarkoitettu itsenäiseksi aforistiseksi säepariksi tai fragmentiksi. Kolmannessa versiossa Lahtela on korvannut ensimmäisen suuraakkosen pienaakkosella ja jättänyt pisteen pois. Vastaavia suuraakkosten ja välimerkkien poistoja kohdistui lähes kaikkiin kokoelman runoihin.

Aforismista runoksi

”Lain alainen olen/ en kaava” -sarjan erilaisia versioita on säilynyt yhteensä kymmenen. Jokainen versio on kirjoitettu koneella erilliselle A4-arkille. Vain viidennessä ja yhdeksännessä versiossa on liijykynällä tehtyjä muutoksia tekstiin (kuva 12). Yhdeksän käsikirjoituksista on alun

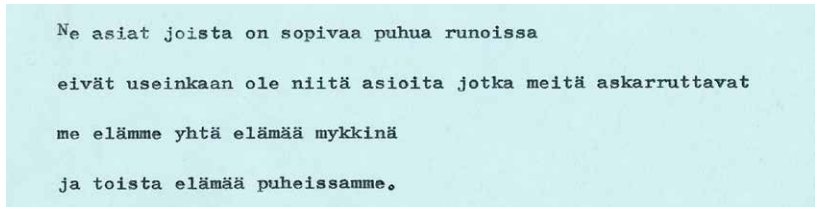
5 Käytän käsikirjoitusten transkriptioissa seuraavia merkintätapoja. Kursiivilla merkitty on käsin kirjoitettua tekstiä, muu koneella kirjoitettua. Omat selitymerkintäni ovat hakasulkeissa. Lisäykset ovat kulmasulkeissa ja poistot yliviivattuja.

perin ollut nidottuna yhteen kirjoitusjärjestyksessään ensimmäisestä alkaen. Kirjoitusjärjestykseen viittaa oikeaan yläkulmaan lyijykynällä kirjoitettu luku: esimerkiksi "x1" tarkoittaa ensimmäistä kirjoituskertaa eli ensimmäistä versiota. Epäselvää on, missä vaiheessa Lahtela on tehnyt nämä merkinnät. Ne voivat olla jälkikäteen tehtyjä merkintöjä, mutta kuten yllä totesin, pidän todennäköisempänä, että kyseessä on eräänlainen versionhallintajärjestelmä, jota Lahtela on käyttänyt jo runoja kirjoittaessaan.

Tällaisen versiohallintajärjestelmän tarve on yhteydessä kirjoituskoneella luonnostelemiseen. Käsini kirjoitettaessa tekstiä on helppo revisoida tekemällä muutoksia koko esillä olevalle sivulle joko välittömästi tai myöhemmin. Koneella sen sijaan on paljon vaikeampaa tehdä muutoksia, sillä koneella kirjoittaminen on lineaarista. Koneella kirjoitettaessa kirjoitus etenee käytännössä vain yhden sivun yhdellä rivillä kerrallaan, kun käsini kirjoitettaessa voidaan liikkua vapaasti koko sivulla ja jopa käsikirjoituslehdestä toiseen. Revisioiminen kirjoituskoneella tapahtuukin yleensä vasta jälkikäteen tekstin lukemisen yhteydessä. Matthew Kirschenbaumin (2016, 4, 47) tavoin voidaan todeta, että kirjoituskoneella kirjoitettaessa kirjoittaminen ja revisiointi ovat kaksi eri toimintaa, kun kynällä kirjoitettaessa ne limittyvät enemmän tai vähemmän toisiinsa. Kirjoituskoneen mekaanisten ominaisuuksien soveltuvuus revisiointiin vaikuttaa näin siihen, minkälaisen roolin kirjoituskone saa kirjoitusprosessissa. Kirjoittajan luovuus ja kokeilevuus tulevat esille siinä, miten hän yhtäältä hyödyntää kirjoitusprosessissa kirjoituskoneen etuja ja toisaalta ratkaisee koneen kirjoittamiselle asettamia rajoituksia.

Lahtela oli enemmän kirjoittaja kuin revisioija. Toisin sanoen hänen kirjoitusprosessissaan korostuu uusien tekstiversioiden tuottaminen enemmän kuin niiden lukeminen ja hiominen. Lahtelan runokäsikirjoitukset tukevat tällaista hypoteesia, sillä hän korjaa hyvin harvoin koneella kirjoittamiaan käsikirjoituksia käsini tai koneella. Sen sijaan hän kirjoittaa koneella runosta aina kokonaan uuden version uudelle paperille ja usein runo muuttuu huomattavasti versiosta toiseen. Vastakaista kirjoittajatyyppejä edustaa runouden saralla Elina Vaara ja proosan puolella Joel Lehtonen, jotka olivat molemmat kyltymättömiä revisioijia. Vaara on myös kiinnostava esimerkki siinä mielessä, että hän saattoi

käyttää myös kirjoituskonetta revisioinnin välineenä. (Ks. Pulkkinen 2019 ja 2023.)



Kuva 8. Rajattu kuva Markku Lahtelan "Lain alainen olen/ en kaava" -runon ensimmäisestä versiosta. Alkuperäinen käsikirjoitus on A4-kokoinen.

Se, miten Lahtela mieluummin kirjoittaa uuden version kuin revisioi aiempaa tekstiä, näkyy "Lain alainen olen/ en kaava" -nimellä julkaisutun runosarjan kohdalla erityisesti sen ensimmäisen (kuva 8) ja toisen version välillä (kuva 9). Ensimmäinen tunnettu versio koostuu neljästä rivistä.

Suorapuheisuudessaan, pohdiskelevuudessaan sekä mykän ja puhe-
lian elämän paradoksaalisuudella nämä vasemmalta tasatut rivit tuovat
enemmän mieleen aforismin kuin runon. Runouden aiheiden sanotaan
olevan etäällä arkielämän puheenaiheista, mikä rinnastuu ajatukseen
ihmisten sisäisestä ja ulkoisesta kaksoiselämästä.

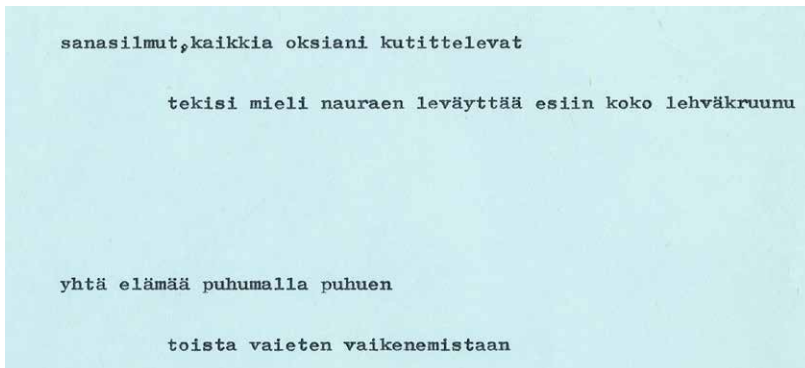
Lahtela on käsitellyt samaa teemaa myös muissa yhteyksissä. *Parnassossa* vuonna 1971 julkaistu artikkeli "Kauneudesta" alkaa virkkeellä: "Kauneus, totuus, oikeudenmukaisuus, pyhyys ja hyvyys ovat jotenkin liian yleviä, jotenkin sopimattomia puheenaiheita." (Lahtela 1971, 348.) Lahtela toteaa kuitenkin, että nämä sopimattomat aiheet ovat ihmisen perustarpeita ja olisi sellaisina otettava mukaan myös asiapitoiseen keskusteluun. Kyse on taiteen ja politiikan kielistä, joiden välistä suhdetta Lahtela on pohtinut myös *Kanavan* artikkelissa "Kenen puolella kirjailija on?" (1980):

Voidaan sanoa, että kirjailija ilmaisee kahdella kielellä. Toinen kieli on se, jolla hän luo taiteensa; ja toinen kieli koostuu hänen kai-
kista muista ilmauksistaan. Kirjailijan taiteellisen kielen ylimpinä

säätelijöinä toimivat taiteellisen ilmaisun lainalaisuudet, joiden perimmäistä luonnetta koskevat käsitykset onneksi vieläkin ovat ilahduttavan ristiriitaiset. Hänen muiden ilmaustensa säätelijöinä toimivat sitten kaikki ihmiseen yleensäkin vaikuttavat tekijät. (Lahtela 1980, 243.)

Lahtelan mukaan nämä kaksi ilmaisutapaa voivat olla enemmän tai vähemmän ristiriidassa. Artikkelissa Lahtela tarkastelee tätä suhteessa vallanpitäjiin. Hänen mielestään kirjailijan ei tule asettua vallanpitäjien puolelle. Toisaalta hän myös sanoo, että taide lakkaa olemasta taidetta politisoituessaan, vaikka olisi kyse sosialistisesta realismista. Sen olemus ei Lahtelan mukaan ole poliittista vaan ainoastaan yksi tyyllisuunta muiden joukossa. (Lahtela 1980, 243.)

Kysymys kahdesta eri kielestä resonoi myös Lahtelan runon genesiksen kanssa, sillä tekstin seuraavassa versiossa (kuva 9) tapahtuu varsin radikaali muutos: aforismista tulee runo. Teksti muuttuu referenttikseen: ensimmäisen aforistisen version puheenaiheesta – eli runoudesta – tulee nyt tekstin oma laji.

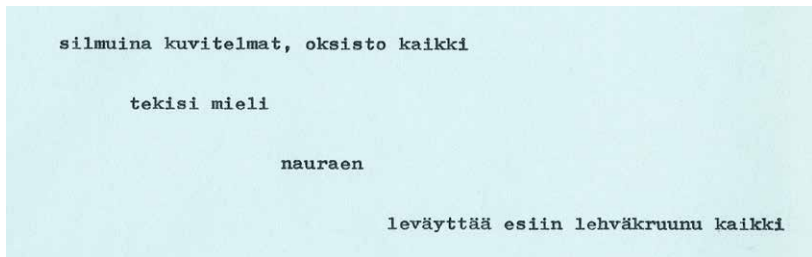


Kuva 9. Rajattu kuva Markku Lahtelan ”Lain alainen olen/ en kaava” -runon toisesta versiosta. Alkuperäinen käsikirjoitus on A4-kokoinen.

Runon kaksi viimeistä riviä ovat sisällöltään aika lailla samanlaisia kuin ensimmäisessä versiossa. Sen sijaan ensimmäiset kaksi riviä ovat muuttuneet melkoisesti. Aiempi aforistinen pohdinta runoa askarrut-

tavista asioista ja niistä vaikenemisesta on muuntunut metaforaksi kutkuttavista sanasilmuista. Niidenkin väliltä voidaan kuitenkin löytää semanttinen yhteys. Aforismissa oli vastakkainasettelu runon aiheiden ja meitä kiinnostavien aiheiden välillä. Tämä jännite toteutuu toisessa versiossa suljettujen sanasilmujen ja auki leväytetyn lehväkruunun välisessä suhteessa, jotka rinnastuvat kahden viimeisen rivin vaikenemiseen ja puhumiseen.

Siirtymää aforismista runoon alleviivaa myös tekstiin ilmestyneet modernin runon visuaaliset tunnusmerkit: suuraakkosten ja pisteiden poisjätö sekä porrasmaisten sisennysten käyttö tekstin asemoinnissa. Tämä kehitys jatkuu runon kolmannessa versiossa (kuva 10). Siinä Lahtela on jakanut ensimmäisen säkeistön neljäksi erilliseksi riviksi, jotka hän on porrastanut oikealle laskeviksi askelmiksi.



Kuva 10. Rajattu kuva Markku Lahtelan "Lain alainen olen/ en kaava" -runon kolmannesta versiosta. Alkuperäinen käsikirjoitus on A4-kokoinen.

Kolmannen version merkittävin muutos on kuitenkin toisen säkeistön karsiminen kokonaan pois runosta. Viimeisen säkeistön ohella Lahtela on poistanut silmujen yhteyden sanoihin korvaamalla uudissanan "sanasilmut" pelkillä "silmuilla". Runo etääntyy näin entisestään lähtökohtana olleen aforismin metapoeettisesta pohdinnasta. Nämä muutokset korostavat runon poeettista funktiota sen referentiaalisen funktion sijaan. Toisin sanoen kyse on juuri sellaisista revisioista, jotka hankaloittavat runon ymmärtämistä, kuten Lahtela totesi puhuessaan runoudesta poistojen tähdistönä. Lisäksi koko ensimmäisen rivin syntaktinen järjestys on muuttunut, ja Lahtela on korvannut sanan "kutittelevat" sanalla

”kuvitelmat”. Sana ”kuvitelmat” rinnastuu niin saman rivin ”silmujen” kuin ”oksistonkin” kanssa säilyttäen vielä niiden yhteyden aforismin ihmismieltä askarruttaviin asioihin. Lahtela korostaa myös entisestään silmujen ja lehväkruunun välistä yhteyttä sanalla ”kaikki”, joka toistuu sekä ensimmäisen että viimeisen rivin lopussa.

Kasvupyrahdyks

Tähän asti Lahtela on etäännytynyt ensimmäisestä versiosta enimmäkseen tekstiin tehdyin poistoin. Neljännen version myötä Lahtela siirtyy tästä karsimisesta runon kasvattamiseen (kuva 11). Ja kasvu on huomattavaa: viimeisen rivin hipoessa sivun alalaitaa runo mahtuu hädin tuskin yhdelle A4-sivulle. Toisin kuin Lahtelan runouden luonnehdinnassa poistojen tähdistönä, lisäyksissä ei ole yksinomaan kyse runon referentiaalisuuden eli sen ymmärrettävyyden helpottamisesta, vaan ne liittyvät myös sen runollisuuden kasvattamiseen. Hän kääntää näissä revisioissa kieltä koskevaa ajatteluaan käsitteellisestä kielestä kuvalliselle kielelle.

Runo alkaa nyt kolmannen version tekstillä, jonka Lahtela on säilyttänyt miltei sellaisenaan asemointia myöten. Hän on lisännyt pilkun ensimmäiselle riville sanojen ”oksisto” ja ”kaikki” väliin. Lisäksi hän palauttanut neljännen rivin siihen muotoon, jossa se oli toisessa versiossa (rivin perään Lahtela on vielä jälkeempään lisännyt käsin kaksoispisteen). Tämä viestii siitä, että Lahtela hyödynsi kirjoittaessaan myös varhaisempia versioita eikä ainoastaan edellistä versiota. Tässä runon eri versioiden säilyttämisestä ja versionhallintajärjestelmästä on luultavasti ollut apua.

Sivun sommitelma on varsin levoton. Äkkiseltään voisi ajatella, että kyseessä on työkäsikirjoitus, johon on koneella luonnosteltu irrallisia säkeitä. Seuraaviin versioihin verrattuna on kuitenkin selvää, että kyseessä on yhtenäinen kokonaisuus, sillä ne ovat käsillä olevan version jatkokehitemiä (kuvat 12–16).

Lisäyksistä on hahmotettavissa kaksi perusideaa. Ensimmäinen koskee sanoja ”tosi”, ”yleistajuinen” ja ”kaunis”, jotka esiintyvät kaksi kertaa. Aluksi vasemmalle laskevana portaikkona (r. 5–7) ja myöhemmin oikeal-

silmuina kuvitelmat, oksisto, kaikki
tekisi mieli
nauraen
leväyttää esiin koko lehväkruunu :
tosi
yleistajuinen
kaunis ---
syyssoidinasussaan vaahtera;
silmuina kuvitelma t
oksisto
kaikki :
tulemaisillaan, poissa
yötä vasten hohtaa :
lumena, poissa
ruuhona, poissa
puuna, poissa ---
tosi
yleistajuinen
kaunis
syyssoidinasussaan vaahtera

Kuva 11. Markku Lahtelan "Lain alainen olen/ en kaava" -runon neljäs versio.

le laskevana portaikkona (r. 17–19). Lisäys palauttaa runon lähemmäksi aforismin pohdintaa runon ja arkielämän aiheiden välisestä vastakkainasettelusta. Totuus ja kauneus kuuluivat niihin runoudelle varattuihin liian yleviin puheenaiheisiin, joita Lahtela vaati ”Kauneudesta”-artikkelissaan takaisin asiapitoisen puheen piiriin. Ne eivät kuulu vain esteetikoille, vaan ne ovat ihmisen perustarpeita ja siinä mielessä ”yleistajuisia”.

Toinen idea, jonka Lahtela lisää runoon, on ajatus poissaolosta. Oikeastaan poissaolon ajatus oli runossa läsnä jo ensimmäisessä aforismissa ja toisen version toisessa säkeessä, jossa esiintyi vastakkainasettelu puhumisen ja vaikenemisen eli puheen poissaolon välillä. Tämä on merkittävä seikka neljännen version lisäyksen ymmärtämiseksi, sillä poissaolo liittyy nimenomaan Lahtelan ja usean hänen aikalaisensa, kuten Eeva-Liisa Mannerin ja Juha Mannerkorven, käsitykseen kielestä tai tarkemmin sanottuna kielen kyvyttömyydestä ilmaista todellisuutta (ks. esimerkiksi Pulkkinen 2012, 99–100 ja 2020, 10–11). Kieli pikemminkin tuottaa todellisuutta kuin kuvaa, heijastaa tai representoi sitä.

Shane Weller nimittää tällaista käsitystä kieliskeptisismiksi (engl. *language scepticism*) ja esittää, että siihen on vastattu modernistisessa kirjallisuudessa periaatteessa kahdella eri tavalla: pyrkimällä uudistamaan kieltä, kuten Stéphane Mallarmé tai James Joyce, tai tuhoamalla se, kuten Samuel Beckett. Lahtela edustaa nähdäkseni ensimmäistä linjaa. Hänen käsityksensä runoudesta on lähellä Immanuel Kantin näkemystä, jonka mukaan runous muistuttaa meitä kielen rajallisuudesta, mutta tekee sen tavalla, joka manaa esiin sen, jota ei voi nimetä ja josta ei voi puhua (Weller 2018, 63–65, 71, 74).

”Lain alainen olen/ en kaava” -runon neljännessä versiossa Lahtela rakentaa vastakkainasettelun lisäämällä kuvan syksyisestä puusta, jonka keltaisiksi ja oranssiksi muuttuneet lehdet ovat ”syyssoidinasussaan”. Kuva on kuin antiteesi alun keväiselle puulle, jonka lehdet ovat vasta silmuja. Samalla silmuissa ja kohta putoavissa lehdissä on tietenkin kyse syntymisestä ja kuolemisesta, mutta myös muun muassa tulemisesta ja lähtemisestä, ilmestymisestä ja katoamisesta, lisäämisestä ja poistamisesta sekä läsnäolosta ja poissaolosta.

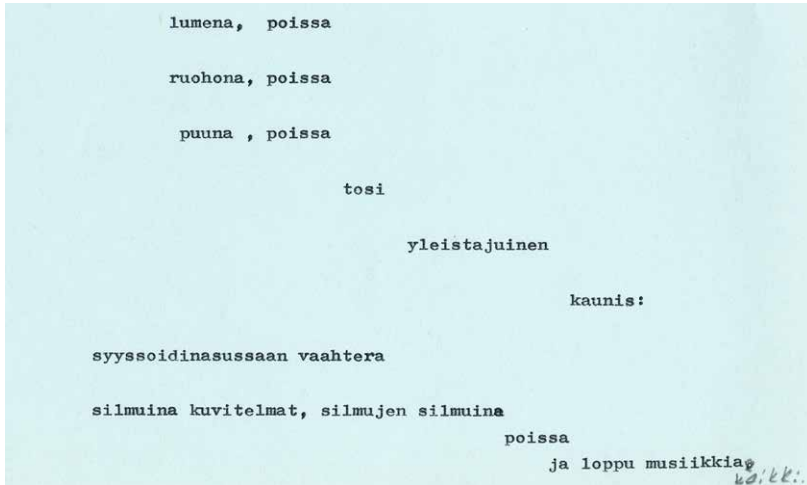
Näissä läsnäolon ja poissaolon kuvissa on kyse kielen ja todellisuuden välisestä suhteesta: todellisuus on läsnä, kun se koetaan ja havaitaan, mutta kielessä se on poissa. Ajateltu, kuviteltu, kirjoitettu ja puhuttu puu ei ole todellinen olemassa oleva yksilöllinen puu, vaan abstraktio, yleistetty käsite. Runossa puu on nimenomaan kuvitelma, jonka lehdet ovat ”tulemaisillaan, poissa” (r. 12). Vaahteran auki leväytetty lehväkruununkin esitetään mielitekona, ja siinä suhteessa myös syyssoidinasussaan oleva vaahterakin, kuten koko asetelma, voidaan ymmärtää kuvitelmaksi, joka: ”yötä vasten hohtaa / lumena, poissa / ruuhona, poissa / puuna, poissa” (r. 13–16).

Asemointi

”Lain alainen olen/ en kaava” -runon neljännessä versiossa teksti alkaa olla valmis. Yksi osoitus tästä ovat käsin tehdyt lisäykset. Lahtela on lisännyt jälkikäteen lyijykynällä neljännen version käsikirjoitukseen välimerkkejä. Mainitsin yllä jo kaksoispisteen neljännen rivin lopussa. Muita ovat ajatusviivat riveillä 7 ja 16 sekä kaksoispisteet riveillä 11 ja 13. Käsin tehdyt lisäykset voidaan tulkita siten, että hän on siirtynyt kirjoittajasta lukijaksi, tekstin tuottajasta revisioijaksi. Lukijana Lahtela nimenomaan katsoo tekstiä, kuten sana *revisio* implikoi, sillä seuraavissa versioissa Lahtela tekee tekstiin enää hyvin pieniä muutoksia. Sen sijaan hän keskittyy niissä tekstin visuaaliseen sommitteluun.

Tätä siirtymää voi verrata Aaro Hellaakosken *Jääpeili*-kokoelman (1928) typografisesti kokeellisten runojen sommitteluun. Hän luonnosteli runot käsin ja käytti korjausvedoksia apuna niiden visuaalisen ulkoasun viimeistelyssä. Myöhemmin Hellaakoski hankki kirjoituskoneen varta vasten runojen viimeistelyä varten. (Pulkkinen 2017, 83 ja 2019, 27–29.) Suoraan kirjoituskoneella luonnostelewan Lahtelan tapauksessa ei tällaista kirjoitusteknologista jakoa ole kirjoittamisen ja asemoimisen välillä, vaan siirtymä kirjoittajasta viimeistelijäksi näkyy muutosten painopisteen siirtymisenä tekstin lingvistisestä sisällöstä tekstin graafiseen ulkoasuun.

Runon viides versio näyttää olevan käsin korjatun neljännen version puhtaaksikirjoitus, sillä teksti on sama lukuun ottamatta ajatusviiva rivillä 16, jonka Lahtela jätti pois viidennestä versiosta (kuva 12). Viidennessä versiossa on kuitenkin yksi huomattava ero. Lahtela on lisännyt runon loppuun neljä uutta riviä.



Kuva 12. Yksityiskohta Markku Lahtelan ”Lain alainen olen/ en kaava” -runon viidennestä versiosta.

Nämä rivit eivät kuitenkaan ole välttämättä merkki uuden version kirjoittamisesta, vaan Lahtela on mahdollisesti ajatellut kirjoittaa ne jo edellistä versiota kirjoittaessaan. Neljännen version viimeinen rivi on nimittäin aivan sivun alareunassa (ks. kuva 11), mikä voi tarkoittaa sitä, että runo ei ehkä mahtunut kokonaan paperille. Näin viides versio olisi uusi yritys mahduttaa neljäs versio kokonaan samalle sivulle aloittamalla lähempää paperin ylämarginaalia. Kuitenkin myös viidennessä versiossa on tila loppunut kesken, ja Lahtela on joutunut turvautumaan lyijykynään lisätäkseen viimeisen rivin sanan ”kaikki”.

Tätä hypoteesia voidaan perustella sillä, että neljännen ja viidennen version tekstin asemointi on lähestulkoon sama. Runossa on viisi eri syvistä sisennystä. Lahtela on tässä voinut hyödyntää kirjoituskoneen

sarkainta, jonka avulla sisennykset pysyvät täsmällisinä. Rivi 9 on neljännessä versiossa sisennetty kaksi sarkainaskelta, kun se viidennessä versiossa on syvennetty kolme askelta. Sama koskee riviä 13. Näin ne ovat yhtä syvällä rivien 4 ja 18 kanssa. Rivit 14–16, joita ei ole sisennetty neljännessä versiossa, on nyt sisennetty yhden askeleen verran.

Toisaalta käsikirjoitukset tukevat myös vastakkaista hypoteesia, sillä seitsemännessä versiossa Lahtela lisää vielä kaksi uutta riviä runon loppuun (kuva 14). Näin viidennessä versiossa voisi yhtä hyvin olla kyse uudesta versiosta.

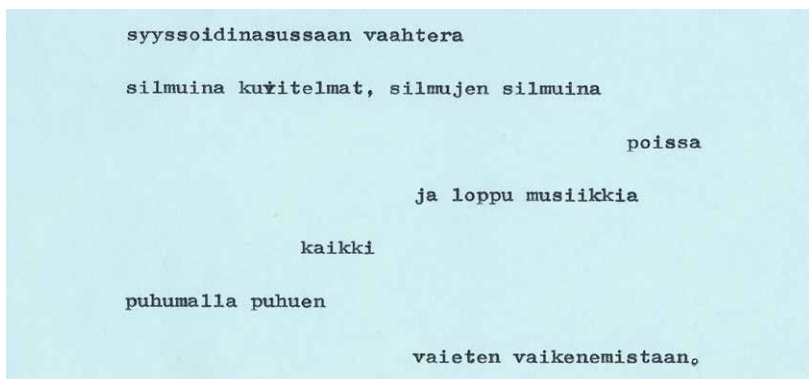
Kuudennen version Lahtela on aloittanut entistä lähempää sivun yläreunaa ja on onnistunut tällä kertaa kirjoittamaan vaivattomasti koko runon samalle sivulle koneella (kuva 13). Nyt ei ole epäilystä, etteikö kyseessä olisi puhtaaksikirjoitus, sillä tekstin sisältöä ei ole lainkaan muutettu. Sen sijaan Lahtela on työstänyt tekstin asemointia. Hän on tasannut rivit 14–16 takaisin vasempaan laitaan, kuten neljännessä versiossa. Lisäksi hän on muuttanut kahden viimeisen rivin sisennyksiä, jotka eivät edellisessä versiossa olleet linjassa muiden rivien kanssa: rivi 23 on siirtynyt vasemmalle kolmannelle sarkainaskelmalle ja rivi 24 on siirtynyt viimeiseltä askeleelta sivun vasempaan reunaan.

Seitsemännessä versiossa Lahtela tekee jälleen runon tekstiin pieniä lisäyksiä ja niiden mukana säätää asemointia (kuva 14). Neljännen rivin lopusta on poistettu kaksoispiste. Viidennen rivin sana ”tosi” on saanut seurakseen verbin ”ollakseen”. Seitsemännen rivin ajatusviiva on muuttunut kaksoispisteeksi. Rivin 24 lopusta on poistettu piste, sillä Lahtela on jälleen pidentänyt runoa lopusta päin kahdella rivillä, joista jo yllä mainitsinkin.

Asemoinnissa merkittävin muutos on tapahtunut riveillä 5–7. Aiemmassa versiossa rivit on porrastettu laskemaan oikealta vasemmalle. Nyt rivit laskevat vasemmalta oikealle päin. Tämä liittyy luultavasti tekstin sisällön muutoksiin. Kuudennessa versiossa neljäs rivi päättyi kaksoispisteeseen, joka kytki seuraavat rivit kiinteämpään yhteyteen sen kanssa. Neljäs rivi muodosti myös yhtenäisen portaikon näiden rivien kanssa. Viidenteen riviin lisätty verbi ”ollakseen” aloittaa nyt uuden itsenäisemmän semanttisen kokonaisuuden, jota erillinen portaitto myös vahvistaa. Se myös selkeyttää hieman runon alkuosan visuaalista



Kuva 13. Markku Lahtelan "Lain alainen olen/ en kaava" -runon kuudes versio.



Kuva 14. Markku Lahtelan ”Lain alainen olen/ en kaava” -runon seitsemäs versio.

ilmettä, kun sanat eivät enää kulje ristiin rastiin, vaan portaat laskevat samaan suuntaan. Runon lopussa on kuitenkin vielä yksi porras (r. 22–25), joka laskee päinvastaiseen suuntaan oikealta vasemmalle.

Runon kahdeksas versio on erityisen kiinnostava asemoinnin kannalta, sillä Lahtela hylkää koko aiemman kompleksisen porrasrakenteen ja tasaa kaikki rivit sivun vasempaan marginaaliin, jotka nekin selittyvät porrasrakenteen purkamisella ja yhdistämisellä yhdeksi riviksi, kuten rivillä kaksi, kahdeksan ja neljätoista, jossa pilkut korvaavat aiemmat rivinvaihdot (kuva 15). Lisäksi Lahtela on poistanut kaksoispisteet riveiltä 6 ja 7. Riville 16 hän on lisännyt kaksoispisteen jälkeensä lyijykynällä. Tämä tuo esille välimerkkien käytön olennaisen yhteyden runon asemointiin: ne ovat vaihtoehtoisia tapoja jäsentää ja rytmittää tekstiä. Merkittävin muutos runossa on runon jakaminen kolmeen osaan tyhjillä riveillä, jolloin rivit 1–7, 8–15 ja 16–21 muodostavat omat säkeistönsä. Tässä voi myös piillä selitys sille, miksi Lahtela on palauttanut runon ikään kuin visuaaliseen nollapisteeseen. Runo oli nyt sommiteltava uusiksi näiden kolmen eri säkeistön ja visuaalisen elementin pohjalta.

Yhdeksäs versio on vasempaan marginaaliin tasattua asemointia myöten kahdeksannen version puhtaaksikirjoitus. Se on täsmälleen

Silmuina kuvitelmat, oksisto, kaikki
tekisi mieli, nauraen
leväyttää esiin koko lehväkruunu
ollakseen tosi
yleistajuinen
kaunis
syysoidinasussaan vaahtera

silmuina kuvitelmat, oksisto, kaikki:
tulemaisillaan, poissa
yötä vasten hohtaa:
lumena, poissa
ruuhona, poissa
puuna, poissa
tosi, yleistajuinen, kaunis
syysoidinasussaan vaahtera

silmuina kuvitelmat, silmujen silmuina,
poissa
ja loppu musiikkia
kaikki
puhumalla puhuen
vaieten vaikenemistaan.

Kuva 15. Markku Lahtelan "Lain alainen olen/ en kaava" -runon kahdeksas versio.

silmuina kuvitelmat, oksisto, kaikki:

tekisi mieli

nauraen

leväyttää esiin koko lehväkruunu

ollakseen tosi

yleistajuinen

kaunis

syyssoidinasussaan vaahtera

silmuina kuvitelmat, oksisto, kaikki:

tulemaisillaan, poissa

yötä vasten hohtaa:

lumena, poissa

ruohona, poissa

puuna, poissa

tosi, yleistajuinen kaunis

syyssoidinasussaan vaahtera

silmuina kuvitelmat, silmujen silmuina:

poissa

ja loppu musiikkia

kaikki

puhumalla puhuen

vaieten vaikenemistaan

Kuva 16. Markku Lahtelan "Lain alainen olen/ en kaava" -runon kymmenes versio.

samanlainen. Ainoa ero on kahdeksannen version lyijykynällä lisätty kaksoispiste rivillä 16, joka on nyt kirjoitettu puhtaaksi koneella. Lahtela tekee kuitenkin koneella kirjoitettuun tekstiin jälkeinpäin yhden muutoksen yliviivaamalla lyijykynällä 15. rivin.

Kymmenes versio on jo osa Gummerukselle lähetetyn kokoelman käsikirjoitusta (kuva 16). Kirjoituskerran järjestysnumeroa ei ole kirjoitettu oikeaan ylänurkkaan, vaan sen tilalla on kokoelman käsikirjoituksen sivunumerointiin kuuluva luku 76. Tässä versiossa Lahtela on jälleen asemoinut runon porrasmaisiksi kuvioiksi. Viidennestä versiosta lähtien runo on aina alkanut suuraakkosella, mutta nyt runo alkaa pienellä s-kirjaimella, ja runon lopusta on poistettu piste. Välimerkit vastaavat 9. versiota, joskin pilkut on poistettu toisen rivin ”mieli”-sanan jälkeen, sillä Lahtela on rikkonut aiemmin yhtenäisen rivin kahdeksi eri riviksi. Lahtela on myös palauttanut 14. rivin, jonka hän yliviivasi lyijykynällä yhdeksännessä versiossa.

Verrattuna seitsemännen version porrassasemointiin kymmenes versio on huomattavasti selkeämpi. Runossa ei ole enää lainkaan vastakkaisiin suuntiin laskevia portaita, vaan kaikki porraskuviot laskevat oikealle. Toisessa säkeistössä (r. 9–16) Lahtela on säilyttänyt kahden aiemman version kokonaan vasemmalle tasatun asemoinnin, mikä rauhoittaa sivun ulkoasua. Vain säkeistön viimeinen rivi on sisennetty.

Kirjastosta arkistoon

Lahtela kuvaili runoutta poistojen tähdistöksi, millä hän viittasi tekemiinsä poistoihin ja lisäyksiin, jotka vaikuttavat yhtäältä runouden ymmärrettävyyteen ja toisaalta sen esteettisiin ominaisuuksiin. Runojensa kirjoittajana Lahtela tunsi itse runojensa syntyhistorian eli kaikki ne eri vaiheet lukuisine muutoksineen, joita ne olivat käyneet läpi ennen kirjan kansiin päätymistä. Hänelle runo ei ollut vain painettu teksti, vaan myös se prosessi, jonka tuloksena tuo painettu teksti muotoutui. Jokaisella sanalla oli oma muodonmuutosten historiansa, jonka tuloksena siitä tuli, mitä se on, ja alkoi merkitsemään sitä mitä se hänelle merkit-

si. Samalla tavoin *äiti* merkitsee eri asioita vasta puhumaan oppineelle lapselle, psykoanalyttikolle ja etymologille. Tässä voi piillä yksi selitys, miksi Lahtelan runous koettiin aikanaan vaikeasti avautuvaksi miellesilpuksi.

Ehkä runous poistojen tähdistönä edellyttää erilaista lukutapaa kuin perinteinen painettuun ja julkaistuun tekstiin pohjaava lukutapa. Me ulkopuoliset lukijat emme voi tietenkään koskaan päästä käsiksi siihen, miten Lahtela ymmärsi ja koki runonsa, mutta meillä on mahdollisuus siirtyä kirjastosta arkistoon ja kirjoista käsikirjoitusten pariin tutkimaan sitä oksistoa, jossa runon sanasilmut ovat kasvaneet lehvistöksi. Arkistoissa on monenlaisia materiaaleja, jotka voivat valottaa tekijän elämää, työtä ja hänen teostensa syntyprosesseja sekä rikastaa niistä tehtäviä tulkintoja. Alkuun mitättömiltäkin vaikuttavat lippuset ja lappuset voivat oikeassa yhteydessä tarjota ratkaisevaa tietoa erilaisille tutkimuskysymyksille. Arkistokäytännöt, järjestämättömät henkilöarkistot tai eri arkistoihin hajautuneet aineistot toki monimutkaistavat kirjallisuuden tutkijan työtä, mutta useimmiten nämä ongelmat ovat ratkaistavissa. Arkistojen ja arkistoaineistojen hyödyntäminen on itsessään taitolaji, jonka oppii ja jossa kehittyä tekemällä ja soveltamalla.

Lahtela totesi runoihinsa tekemistään revisioista, että ”ehkä välillä olen jättänyt liikaa pois ja vaikeuttanut käsittämistä”. Olen edellä osoittanut, miten arkistoaineistoja tutkimalla voidaan vähintäänkin helpottaa hänen runojensa ymmärtämistä selvittämällä, mitä hän poisti ja lisäsi runoihinsa niiden kirjoitusprosessin aikana sekä tulkitsemalla näiden muutosten taustalla olevia motiiveja. Keskeisimpänä havaintona oli runon kytkeytyminen Lahtelan tuotannossa tiheästi esiintyvään kielen pohdiskeluun, jolla runo osallistuu niin suomalaisia aikalaiskirjailijoita askarruttaneeseen representaation kriisiin kuin kansainväliseen kielellisen skeptismin traditioon. Arvoitukselliseksi Lahtelan kokoelma silti jää – vaan ei liian.

Lähteet

ARKISTOAINEISTO

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma

Gummerus Kustannus Oy:n käsikirjoitusarkisto

Lahtela, Markku. *Rakastan sinua, musta tuuli*. Käsikirjoitus. Kotelo 19.

Markku Lahtelan arkisto

Gummerus Oy./ Juhani Salokannel. Kirje Markku Lahtelalle. 11.12.1974. Markku Lahtelan kirjeenvaihto. 901.

Lahtela, Markku. Kirje Juhani Salokanteleelle. 3.1.1975. Laatikko 5.

Lahtela, Markku. Kirjeluonnos Juhani Salokanteleelle. 3.1.1975. Laatikko 5.

Lahtela, Markku. *Rakastan sinua, musta tuuli*. Käsikirjoitukset. Laatikko 5.

Salokannel, Juhani. Kirje Markku Lahtelalle. 29.1.1975. Laatikko 5.

KIRJALLISUUS

Bellemin-Noël, Jean 1979: Lecture psychoanalytique d'un brouillon de poème: "Eté" de Valéry. Teoksessa: Hay, Louis (toim.) *Essais de critique génétique*. Paris: Flammarion. s. 101–149.

Biasi, Pierre-Marc de 2005: *La Génétique des textes*. Paris: Armand Colin.

Contat, Michel & Ferrer, Daniel 1998: Introduction. Teoksessa Contat, Michel & Ferrer, Daniel (toim.) *Pourquoi la critique génétique? Méthodes, théories*. Paris: CNRS Editions. s. 7–10.

Contat, Michel & Hollier, Denis & Neefs, Jacques 1996: Editors' Preface. Kääntänyt Alyson Waters. Teoksessa: Contat, Michel & Hollier, Denis & Neefs, Jacques (toim.) *Yale French Studies*. New Haven: Yale University Press. s. 1–5.

Debray-Genette, Raymonde 1979: Génétique et poétique: le cas Flaubert. Teoksessa: Hay, Louis (toim.) *Essais de critique génétique*. Paris: Flammarion. s. 21–67.

Deppman, Jed & Ferrer, Daniel & Groden, Michael (toim.) 2004: *Genetic Criticism. Texts and Avant-textes*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Grésillon, Almuth 1994: *Éléments de critique génétique. Lire les manuscrits modernes*. Paris: Presses Universitaires de France.

Grésillon, Almuth 1999: *Literarische Handschriften. Einführung in die "critique génétique"*. Kääntäneet Frauke, Rother & Wolfgang, Günther. Bern: Lang.

Ferrer, Daniel & Groden, Michael 2004: Introduction: A Genesis of French Genetic Criticism. Teoksessa: Deppman, Jed & Ferrer, Daniel & Groden, Michael (toim.) *Genetic Criticism. Texts and Avant-textes*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. s. 1–16.

Hallamaa, Olli & Heikkilä, Tuomas & Karhu, Hanna & Katajamäki, Sakari & Kokko, Ossi & Pulkkinen, Veijo: *Tekstuaalitieteiden sanasto*. [verkkoaineisto] Helsinki: SKS, 2010. <http://www.edith.fi/tekstuaalitieteidensanasto/>. Viitattu 7.10.2022.

- Hay, Louis 1985: "Le texte n'existe pas". Reflexions sur la critique génétique. – *Poétique* 62/1985 s. 146–158.
- Hytönen, Saara 1997: Yksinäinen sotamies: Markku Lahtelan syntymästä 60 vuotta. – *Kirjastoletti* 1/1997 s. 23.
- Jakobson, Roman 1960: Linguistics and Poetics. Teoksessa: T. Seboek (toim.) *Style in Language*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press. s. 350–377.
- Jenny, Laurent 1996: Genetic Criticism and its Myths. – *Yale French Studies* 89/1996 s. 9–25.
- Kangasluoma, Tuukka 1975: Kaksi tapaa tehdä sulkeutuvaa runoa. – *Helsingin Sanomat* 287/1975 s. 21.
- Karhu, Hanna 2010: Miten löytää neula heinäsuovasta ja auttaa muutkin sen jäljille – eli kuinka viitata arkistoinneistoihin? – *Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti Avain* 3/2010 s. 62–64.
- Karhu, Hanna 2012: *Säkeiden synty. Geneettinen tutkimus Otto Mannisen runokäsikirjoituksista*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Katajamäki, Sakari & Pulkkinen, Veijo (toim.) 2023: *Genetic Criticism in Motion. New Perspectives on Manuscript Studies*. Helsinki: SKS.
- Kirschenbaum, Matthew 2016: *Track Changes. A Literary History of Word Processing*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Lahtela, Markku 1971: Kauneudesta. – *Parnasso* 6/1971 s. 348–352.
- Lahtela, Markku 1975: *Rakastan sinua, musta tuuli*. Jyväskylä: Gummerus.
- Lahtela, Markku 1980: Kenen puolella kirjailija on? – *Kanava* 6/1980 s. 234–237.
- Lahtela, Markku 1981: *Muistiinpanoja*. Jyväskylä: Gummerus.
- Lahtela, Markku 1982: *Je t'aime, vent noir*. Kääntäneet Albertini, Lucie & Guillevic, Eugène & Laakso, Pertti. Paris: Obsidiane.
- Onjukka, Lily 1975: Kuolematon rakastettu. – *Kaleva* 327/1975 s. 11.
- Pulkkinen, Veijo 2012: Ristin varjossa: Eeva-Liisa Mannerin "Tiet ovat pitkät" -runon tekstuaalinen variaatio ja tulkinta. Teoksessa: Kainulainen, Siru & Lummaa, Karoliina & Seutu, Katja (toim.) *Työmaana runous. Runoutentutkimuksen nykyuuntauksia*. Helsinki: SKS. s. 84–105.
- Pulkkinen, Veijo 2017: *Runoilija latomossa. Geneettinen tutkimus Aaro Hellaakosken Jääpeleistä*. Helsinki: SKS.
- Pulkkinen, Veijo 2019: Poistoja. Lisäyksiä. Liimauksia. Kirjoituskoneen asema Joel Lehtosen kirjoitusprosessissa. – *Synteesi* 37: 1–2/2019 s. 66–85.
- Pulkkinen, Veijo 2020: The Diary, the Typewriter and Representative Reality in the Genesis of Juha Mannerkorpi's *Päivänsinet*. – *European Journal of Life Writing* 9/2020 s. 1–21.
- Pulkkinen, Veijo 2023: A Curious Thing: Typescripts and Genetic Criticism. Teoksessa: Katajamäki, Sakari & Pulkkinen, Veijo (toim.) 2023: *Genetic Criticism in Motion. New Perspectives on Manuscript Studies*. Helsinki: SKS. s. 33–57.
- Saviniemi, Kari 1975: Suljettu arkku. – *Demari* 94/1975 s. 5.
- Scholl, Albert Arnold 1955: Das Gedicht ist. Teoksessa: Hans Bender (toim.) *Mein Gedicht ist mein Messer: Lyriker zu ihren Gedichten*. Rothe: Heidelberg.
- Tuomarila, Ilpo 1975: Musta kosmos. – *Turun Sanomat* 137/1975 s. 18.
- Van Hulle, Dirk 2004: *Textual Awareness. A Genetic Study of Late Manuscripts by Joyce, Proust, & Mann*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

- Van Hulle, Dirk 2022: *Genetic Criticism. Tracing Creativity in Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Weller, Shane 2018: Modernism and Language Scepticism. Teoksessa: Maude, Ulrika & Nixon, Mark (toim.) *The Bloomsbury Companion to Modernist Literature*. London: Bloomsbury Acade.

Titanic-arkkiveisuäänitteet, rekilaulut ja Otto Mannisen arkistoaineistot

Näkökulmina multimodaalisuus ja intermediaalisuus

Hanna Karhu

 <https://orcid.org/0000-0003-4693-9382>

Silja Vuorikuru

 <https://orcid.org/0000-0002-6421-9453>

Kun arkkiveisuista ja rekilauluista kiinnostunut tutkija astuu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon, hän huomaa pian päätyneensä intermediaalisten ja multimodaalisten aineistojen äärelle. Arkistoon on tallennettu sekä kirjoitusta että ääntä. Niin arkkiveisuista kuin rekilauluistakin on säilynyt äänitettyjä lauluesityksiä, muistiin kirjattuja laulu-lyriikoita sekä nuotinnoksia, arkkiveisulehtisiä ja runokäsikirjoituksia, joissa suullinen ja kirjallinen ilmaisu lomittuvat. Aineistojen merkitys ja niille annetut tulkinnat myös rakentuvat eri medioiden välisessä suhteessa.

Se että arkistot todella keräävät, tallentavat ja tekevät tutkittaviksi sekä ääntä että kirjoitusta, mutta myös valokuvia ja liikkuvaa kuvaa, pitää esillä aineistojen monimuotoisuutta. Toisaalta arkistoissa on usein ollut vallalla aineisto- eikä käyttäjakeskeinen lähestymistapa ja arkistolähteiden löytämistä pidetään ylipäätään yhtenä tutkimuksen vaikeimmista

vaiheista (Henttonen 2015, 246). Aineistojemme etsiminen ei olekaan ollut mutkatonta, sillä juuri multimodaalisuutensa eli eri aineistotyypeistä johtuvien tallennusmuotojen erojen vuoksi aineistot käsitetään arkistossa erillisinä.

Koska SKS:n arkiston käsikirjoitus- ja ääniteaineistot on saatettu kerätä erikseen, eri aikoina, eri välineillä ja eri yhteyksissä, ne on myös usein luetteloitu ja kuvailtu aineistotyyppikohtaisesti eri kortistoihin tai tietojärjestelmiin. Samaa aihepiiriäkin käsittelevät mutta erityyppiset aineistot yleensä säilytetään arkistossa erikseen, jotta säilytysolosuhteet olisivat kullekin aineistolle optimaaliset. Toisaalta samasta laulun tallennustilanteesta voi olla useita ilmentymiä: laulu voi olla olemassa äänitteenä, nuotinnoksena ja tekstimuistiinpanona, minkä lisäksi esimerkiksi informantin sanelusta on voitu tehdä muistiinpanoja ja äänitteistä litteraatioita. Arkistossa näihin eri ilmentymiin viitataan usein siten, että äänite toimii lähteenä muille ilmentymille. (Risto Blomsterin tiedonanto 2023.)¹ Aineistojen löytämistä mutkistaa myös se, että kiinnostavia aineistoja on sekä SKS:n perinteen ja nykykulttuurin kokoelmassa että kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmassa. Tutkijan täytyy toisoin sanoen tutustua kahden eri kokoelman hakujärjestelmiin ja ymmärtää erilaisia järjestämisen periaatteita – ja usein tukeutua arkiston tutkijoiden ja tietopalvelun apuun.

Tutkimiemme aineistojen osalta vanhimpia ovat tekstimuistiinpanot, ja äänitteitä on tehty myöhemmin, kun tekniikka on kehittynyt. Kirjoitettuja arkiston rekilaulumuistiinpanoja voi etsiä kansanlaulukortiston avulla (kortistosta ja sen muotoutumisesta ks. Laaksonen & Saarinen 2004, 50–51; Hämäläinen & Karhu 2023, 93–94), kun taas äänitteinä tallennettujen ja arkistoitujen laulujen äärelle pääsee erillisten ääniteluetteloiden tai äänitekortiston avulla. Rekilauluja tutkivalle kansanlaulukortiston kanssa päällekkäinen tanssikortisto voi myös

1 Käsikirjoituksille ja äänitteille on laadittu omat kortistot tai luettelot, joiden sisälle on toki pyritty luomaan toisiaan mahdollisimman hyvin vastaavia hakumahdollisuuksia ja kirjattu samankaltaisia tietoja (kuten aihe, kerääjä, paikkakunta ja ajankohta). Lisäksi luettelointia on täydennetty ja parannettu takautuvasti. Luettelointiperiaatteet on eri aikoina luotu vastaamaan oman aikansa tarpeisiin, kuten tuolloin relevantteina pidettyihin tutkimuskysymyksiin. Luettelointia on eri aikoina pyritty uudistamaan siten, että se vastaisi paremmin kunakin aikana keskeisiä tarpeita ja kysymyksiä. Kiitämme Risto Blomsteria, Juha Nirkkoa ja Katri Kivilaaksoa tärkeistä ja hyödyllisistä kommentteista.

olla hyödyllinen. Perinteen ja nykykulttuurin kokoelman äänitteiden temaattisessa kortistossa (äänitteiden perinnelajikortistossa) on puolestaan oma luokkansa arkkiyeisuille. Kortistoon on koottu viitteitä äänitekokoelman arkkiyeisuäänityksiin 1950–1960-luvuilta. Äänitteiden pääsarjoista, A-nauhasarjasta (1905–1957, osin vuoteen 1970) ja SKSÄ-nauhasarjasta (alkaen 1957, vuoden 1980 jälkeen satunnaisemmin) on laadittu myös nauhakohtaiset kortistot ja sisällysluettelot, jotka antavat kattavamman kuvan äänitekokoelmasta ja sen sisältämistä arkkiyeisuäänitteistä. Nämä nykyisin myös digitaalisessa muodossa olevat tiedot ovat tietosuojasyistä ensisijaisesti arkiston henkilökunnan käytössä, mutta henkilökunta tekee digitaalisiin aineistoihin hakuja asiakkaiden pyynnöstä. Aineisto on laaja: esimerkiksi SKSÄ-nauhasarjaa koskevaa tietoa on yli 16 000 sivua. (Risto Blomsterin tiedonanto 2024.)

Aineistojen kontekstien ymmärtäminen on tärkeä osa arkistoissa tehtävää tutkimusta (vrt. Henttonen 2015, 246). Kontekstitietoa ei kuitenkaan aina ole, se saattaa jäädä niukaksi tai olla monitulkintaista. Käytämme kontekstin käsitettä tässä luvussa hyvin laajasti ja konkreettisesti tarkoittamaan sitä yhteyttä, johon aineisto asettuu ja josta käsin se on ymmärrettävissä (Tieteen termipankki 19.6.2024, Kirjallisuuden tutkimus:konteksti). Aineiston kontekstitietona voivat toimia esimerkiksi lähettäjän aineistoonsa kirjoittama saate tai perustiedot keruusta, jonka vastauksena aineisto on saapunut. Olisi myös tärkeää yrittää hahmottaa, mitä oikeastaan on kerätty tai millaisiin kysymyksiin ihmiset ovat vastanneet, kun jokin tietty aineisto on saatu talteen. Lisäksi aineistojen ymmärtämiseen vaikuttaa se, miten keräävä taho eli arkisto on organisoinut ja ajatellut keruutoiminnan.

Tämän luvun tutkimusaineistomme koostuu kahdesta keskenään erilaisesta aineistosta, joista kumpikin liittyy suullis-kirjallisen problematiikkaan. Toisen osan muodostavat suomalaiset Titanic-arkkiyeisujen äänitteet, joita on taltioitu 1950-luvulta lähtien. Toinen osa aineistosta ovat rekilauluihin ja kaunokirjallisiin rekilauluihin (Karhu 2019, 30), eli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa kirjoitettuihin rekilauluja muistuttaviin runoihin, liittyvät muistiinpanot, runokäsikirjoitukset ja

äänitteet. Lisäksi luvussa tutkitaan tanssikortistoa, sillä rekilaulukulttuuria tarkastellaan tässä luvussa erityisesti tanssiperinteenä.²

Varsinkin vanhemmassa aineistossa – kuten sanomalehtikirjoittelussa – arkkiveisut ja rekilaulut saatettiin samastaa toisiinsa. Lajien välille punoutuukin monia yhteyksiä: molemmat olivat rahvaan tuottamia ja suosimia mutta sivistyneistön pitkälti halveksimia lauluja, joiden aiheita, runomuotoa ja sanastoa moitittiin toistuvasti (Hakapää 2013, 222; Karhu & Kuismen 2021, 22). Kumpikin laji eli kultakauttaan 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa (esim. Hakapää 2013, 226, ks. myös Niinimäki 1999, 33). Myös arkeille painetun kirjallisuuden eli arkkikirjallisuuden joukkoon sisältyy sekä arkkiveisuja että rekilauluja. Rekilaulut ovat kuitenkin lähtökohtaisesti suullisen perinteen laji, joka on elänyt laulettuna ja laulutilanteissa varioituvana (Asplund 2006).³

Niin arkkiveisujen, kaunokirjallisten rekilaulujen kuin suullisen perinteen rekilaulujen olemukseen liittyy elimellisesti useamman median, kuten musiikin ja laululyriikoiden, kirjallisuuden ja musiikin tai musiikin ja tanssin yhteys. Intermediaalisina voidaan pitää mitä tahansa ilmiöitä, joissa kaksi tai useampi mediaa yhdistyy toisiinsa (Piippo & Kilpiö 2022a, 7–8). Arkkiveisuissa ja rekilauluissa musiikillinen ja sanallinen ilmaisu kohtaavat toisensa. Arkkiveisut ja rekilaulut edustavatkin intermediaalisten eri ilmiöiden joukossa niin kutsuttuja media-yhdistelmiä, joissa kaksi tai useampi erillistä mediaa tai mediaalisen ilmaisun tapaa yhdistyy (Wolf 2005, 254; Rantala 2022, 69).

Intermediaalisuus on läsnä myös rekilaulujen kaunokirjallisissa uudelleenkirjoituksissa, joissa tekstin ja musiikin yhteys on keskeinen. Rekilauluja käytettiin tanssilauluina, ja Ingrid Pfandl-Buchegger ja Gudrun Rottensteiner kirjoittavat artikkelissaan ”Intermedia Studies

2 Aineistomme ovat sikäli epätyypillisiä kirjallisuudentutkimukselle, että ne sisältävät pääosin SKS:n arkiston perinteen ja nykyluktuuriin kokoelmaan: useimmiten kirjallisuudentutkimuksessa hyödynnetään SKS:n arkiston kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelman aineistoja, kirjailijoiden tai muiden kirjallisten toimijoiden arkistoja. Myös ääniteaineistoja käytetään kirjallisuudentutkimuksessa melko harvoin – kirjailijahaastatteluja lukuun ottamatta.

3 Arkkiveisuperinne liittyy myös piirileikkiperinteeseen, mikä näkyy arkkiveisujen sävelmistössä. Muun muassa Titanic-aiheinen (tässä alkusanojensa mukaan otsikoitu) ”Surman laiva” -arkkiveisu (esim. Myrsky 1912) käyttää sävelenään ilmestymisvuotenaan (1912) ensimmäistä kertaa äänitettyä ”Kalliolle, kukkulalle” -laulua, joka tunnettiin vuosikymmenten aikana myös piirileikkilauluna (Asplund 2006, 137).

and Dance” (2008), että tanssi voidaan hahmottaa itsenäisenä mediumina. Tanssi on omalakinen kommunikoinnin muoto, jota voidaan käyttää erilaisissa yhteyksissä: esimerkiksi rituaalisissa ja muissa sosiaalisissa merkityksissä, viihteenä tai terapiana. Marie-Laure Ryanin (2005, 291) piirresysteemin mukaan tanssi on lisäksi monikanavainen mediumi, sillä se välittyy useamman kuin yhden aistin avulla. Tanssi pohjaa liikkeeseen mutta nivoutuu myös musiikkiin, lauluun ja muuhun kielelliseen ilmaisuun.

Aineistojemme keskeinen ominaisuus on multimodaalisuus, jolla tarkoitamme usean mediamuodon rinnakkaista olemassaoloa ja esimerkiksi tekstin tai esityksen ilmaisullista monimuotoisuutta (multimodaalisuuden määritelmästä ks. Piippo & Kilpiö 2022a, 18–19). Tutkimuksesamme multimodaalisuus tarkoittaa käytännössä esimerkiksi sitä, että arkistoaineistoa on taltioitu eri muodoissa (äänitteinä, käsikirjoituksina, kirjoitettuna muistiinpanoina ja painatteina), joista myös aineistojen tutkimuksellinen merkitys rakentuu. Tutkimamme mediamuodot eivät ole olemassa ainoastaan itsensä varassa, vaan eri mediumit ovat kytköksissä toisiinsa niin rakenteellisesti kuin sisällöllisesti.

Arkistoaineistojen lähestyminen multimodaalisina eli eri tallennusmuotoihin tallennettuina aineistoina nostaa lajien intermediaalisuuden paremmin esiin kuin se, että aineistoja tutkittaisiin vain tekstilähtöisesti. Kahden erityyppisen aineiston tarkasteleminen rinnakkain antaa laajemman kuvan sekä suullis-kirjallisten tekstien intermediaalisuudesta että multimodaalisuudesta ja multimodaalisten aineistojen arkistointiin liittyvistä kysymyksistä kuin vain yhteen aineistokokonaisuuteen keskittyvä analyysi.

Keskitymme luvussamme etenkin medioiden eri muotoihin ja näiden vuorovaikutukseen tutkimusaineistossamme. Millaista on aineistojemme multimodaalisuus? Millaista uutta tietoa se tuottaa intermediaalisuudesta? Millaista kontekstitietoa tutkimamme aineistot sisältävät? Kuinka tutkija käytännössä löytää näiden aineistojen äärelle? Nämä ovat keskeisimmät kysymykset luvussamme, joka tarjoaa konkreettisia ideoita ääniteaineiston käyttöön.

Analyysissamme korostuu arkistoaineistojen merkitys kontekstuaalisovallalle tutkimukselle (vrt. Karhu & Kivilaakso & Parente-Čapková 2023,

3). Kontekstualisointi näyttäytyy luvussamme tulkintana menneisyydestä, prosessina, joka rakentuu tutkimusta tehdessä ja joka voidaan itsessään ymmärtää tutkimustuloksena. Arkistolähteet saavat merkityksensä osana kulttuurista ympäristöään sekä vastavuoroisesti muodostavat siitä uusia tulkintoja. (Vrt. Saarelainen 2019, 41.) Myös tutkimuksen yleinen kiinnostus multimodaalisuutta ja intermediaalisuutta kohtaan (esim. Välimäki & Steinby & Kainulainen 2018; Piippo & Kilpiö 2022b) vaikuttaa siihen, miten arkistoaineistoja tässä hetkessä lähestymme.

Arkiveisut, rekilaulut ja rekilaulujen kaunokirjalliset uudelleenkirjoitukset

Arkiveisut määritellään yleensä halvalla hinnalla myyntiä varten tehdyiksi lauluiksi, joille tyypillisiä aiheita ovat esimerkiksi rikokset, onnettomuudet, rakkaus ja etenkin sen onneton päättymisen sekä muut yhteisössä epätavalliset, huomiota herättäneet tapahtumat. Terminä *arkkiveisu* viittaa painotapaan: arkkiveisut painettiin koko-, puoli- tai neljännesarkille, joka usein taiteltiin vihkoseksi. (Hakapää 2013, 222; Hosiaisuusluoma 2003, 71–72.)

Lajin yleiseurooppalainen historia ulottuu 1400-luvulle saakka, kun taas Suomessa arkkiveisuja on painatettu 1600-luvulta lähtien. Suosionsa huipun suomalaiset arkkiveisut saavuttivat niin kutsutun pitkän 1800-luvun loppupuolella, noin 1870-luvulta 1920-luvulle jatkuneena ajanjaksona. Tuona ”kotimaisen arkkiveisutuotannon kulta-aikana” arkkiveisuja laadittiin, painettiin ja levitettiin erityisen runsaasti. Vaikka vanhimmat Suomessa painetut arkkiveisut olivat sivistyneistön laatimia, usein hengellisiä aiheita käsitteleviä lauluja, 1800-luvun aikana laulut maallistuivat sekä aiheistoltaan että melodiavalinnoiltaan, ja arkkiveisuja tekivät ja levittivät etupäässä oppimattoman rahvaan edustajat. Arkiveisuihin tuli kansan suosima ja elossa pitämä, mutta sivistyneistön sinnikkäästi moittima laji. (Mm. Asplund 1994, 25–26; Hakapää 2013, 222, 226–227; Karhu & Kuismin 2021, 22.)

Titanicin haaksirikko on suomalaisissa arkkiveisuihin hyvin suosittu aihe – jopa siinä määrin, että aihetta käsittelevät laulut tarjosivat esiku-

van myöhemmille vesionnettomuusaiheisille arkkiveisuille (ks. Huhtala 2017, 19–22). Pääosa Titanic-arkkiveisuista syntyi heti onnettomuusvuonna 1912, pienehkö osa muutaman seuraavan vuoden aikana (Huhtala 1988, 55) ja yksittäisiä myöhemmin. Tutkimuksessa Titanic-arkkiveisuja on nimitetty sekä historiallisia tapahtumia kuvaaviksi arkkiveisuiksi (Asplund 1994, 767) että esimerkiksi tiettyä uutistehtävää täyttäneiksi ajantasarunoiksi (Huhtala 1988, 55). Ne olivat myös onnettomuusveisuja, joita on verrattu esimerkiksi nykypäivän skandaaliuutisiin (Kuismin 2021, 47). Sensaatiohakuisuus oli monille arkkiveisuille ominainen piirre, josta lajia myös kritisoitiin (esim. Moon 2014, 237; Hakapää 2013, 236). 1910-luvulla syntyneinä lauluina Titanic-arkkiveisut sijoittuvat niin kutsuttujen maallisten arkkiveisujen tuotannon kulta-aikaan, jolloin uusia lauluja seipitettiin, painettiin ja levitettiin erityisen runsaasti (ks. esim. Hakapää 2013, 224–226 ja Niinimäki 1999, 33). Kuten pääosa muistakin ajanjakson arkkiveisuihin, myös Titanic-arkkiveisut syntyivät kouluja käymättömän rahvaan keskuudessa.

Suosioistaan huolimatta suomalaisia Titanic-arkkiveisuja on tutkittu toistaiseksi vain vähän (Asplund 1994, 767–784; Vuorikuru 2019, 2022). Tämä selittyy osin sillä, että tutkimuksellinen mielenkiinto arkkiveisuja kohtaan on alkanut kasvaa voimakkaasti vasta 2010-luvulta lähtien. Koska arkkiveisut edustavat lajina suullista perinnettä, painettua kirjallisuutta sekä lauluperinnettä, myös arkkiveisuihin kohdistuvaa tutkimusta tehdään useilla tieteenaloilla.

Titanic-arkkiveisuja olisi ollut mahdollista äänittää jo laulujen syn-
tyaikana, mutta SKS:n arkiston vanhimmilta äänitteiltä niitä ei löydy. Tämä kertoo ennen kaikkea arkkiveisuaineistojen tuolloisesta matalasta statuksesta: vahalieriöille mahtui vain niukasti aineistoa, eivätkä Titanic-arkkiveisut lukeutuneet aineistoihin, joita pidettiin niille taltioimisen arvoisina. Titanic-arkkiveisut päättyivät äänitteille vasta vuosikymmeniä myöhemmin äänistekniikan kehityttyä siinä määrin, että laajoja aineistoja oli mahdollista tallentaa. Kaikkea ei enää saatu talteen, sillä laulujen aktiivisesta elinajasta oli kulunut liian pitkään, eikä niitä enää esitetty samankaltaisissa tilanteissa. Monet laulut olivat säilyneet muistinvaraisesti, mutta vuosikymmeniä myöhemmin kaikkia lauluja ei enää muistet-

tu hyvin. Valtaosa Titanicia käsittelevästä ääniteaineistosta on syntynyt 1950–1970-luvuilla, mutta aineisto on täydentynyt vielä 1990-luvullakin.

Rekilaulu puolestaan on yksisäkeistöinen riimillinen kansanlaulu, joka koostuu kahdesta riimillisestä parisäkeestä ja noudattaa rekilaulumittaa.⁴ Koska formaatti on lyhyt, sanottava piti esittää aforisminomaisesti parissa säkeessä. Rekilauluperinne kohosi suureen suosioon 1800-luvun mittaan ollen vuosisadan loppupuolella vallitseva kansanlaulannan tapa. (Asplund 2006, 148, 152–156; Asplund 1981b, 95; Sykäri 2023; Laitinen 2003.)

Rekilaulua on pidetty nuorten perinteenä, joka käsitteli pitkälti rakautta, mutta myös esimerkiksi merille tai sotaan lähtöä. Heilastelu ja nuori rakkaus olivat lauluissa etusijalla. Kylän juoruämmille naurettiin, ja naisetkin lauloivat rempseitä lauluja. Osa lauluista oli puolestaan rivoa seksuaaliperinnettä. (Asplund 1981b, 105–109.) Rekilauluilla ilmaistiin myös muuttuvan maailman herättämiä tunteita, jotka liittyivät niin muuttuneisiin parinmuodostustapoihin kuin yhteiskuntaan (Asplund 2006, 152–156). Toisaalta lauluissa saatettiin laulaa hyvin arkisistakin tilanteista, kuten esimerkiksi kahvin juonnista (Sykäri 2023).

Tässä luvussa keskitymme rekilauluihin erityisesti osana piiritanssiperinnettä, tanssi- tai leikkilauluina, ja tutkimme, millaista rekilauluihin liittyvää tietoa SKS:n arkistosta löytyy. Rekilaulut ovat monella lailla intermediaalista ilmaisua, sillä lyriikoiden ja musiikin lisäksi myös liikkeellä on merkitystä niiden ymmärtämisen kannalta. Rekilaulujen tanssilaulukonteksti on huomioitu myös tutkimuksessa. Viimeisimpänä Venla Sykäri (2023, 168) on nostanut esiin riimillisen parisäkeen yhtymäkohdat jo keskiajalla Euroopassa tunnettuun piirileikki- ja lauluperinteeseen. Sykäri kirjoittaa myös Anneli Asplundiin ja Samuli Paulaharjuun viitaten, että rekilaululyriikoiden parinvaihdon ja uusien suhteiden tematiikka liittyi nuorten piirileikin koreografian vaiheisiin (mts. 166,

4 Rekilaulun määritelmistä on käyty keskustelua musiikintutkijoiden ja folkloristien keskuudessa. Heikki Laitisen mukaan rekilauluiksi lasketaan tiettyä mittaa noudattavat laulut (Laitinen 2003). Lauluissa oli myös paljon variaatiota ja liukumaa. 1800-luvulla yksi rekilaulujen monista säkeistö- ja sävelmämalleista yleistyi, ja sitä alettiin kutsua rekilauluksi. Rekilaulun molemmat säeparit sisältävät seitsemän runojalkaa (7 +7), joko painollisella tavulla alkavia trokeeta (●○), daktyylia (●○○), peonia (●○○○) tai jopa painottomalla tavulla alkavaa jambia (○●). (Asplund 2006, 145–146.) Vuosisadanvaihteen valistushenkisessä keskustelussa rekilauluilla saatettiin tarkoittaa myös monenlaisia, paheksuttavia kansanlauluja (Karhu & Kuusmin 2021).

Asplund 1981a; 2006, 137–139, 149; Paulaharju 2010 [1932], 240–253). Timo Leisiön mukaan piiritanssiperinne kulki puolestaan Pohjanmaalla käsi kädessä rekilaulun runo- ja melodiamallien kanssa (Leisiö 1987, 407–408). Antero Warelus kirjoitti 1847 tiettyjen laulujen kera tapahtuvia piirileikkejä tanssittavan ympäri Suomea (Varelius 1985, 59–60).

Piiritanssit olivat koko kansan perinnettä. Vaikka pääosa säilyneistä laululeikkitalenteista on tehty talonpoikaisen väestön keskuudessa, myös säätyläisnuoriso huvitteli samalla tavalla. Suomalaisen ja ruotsalaisen kielialueella piirileikkilauluissa oli lisäksi yhteisiä aineksia niin sanojen kuin melodiodenkin osalta.⁵ (Asplund 2006, 137, 139.) Anneli Asplundin (1981a, 183) mukaan 1800-luvulla piirileikeissä laulettiin pääasiassa välimuotoisia lauluja, mutta 1930-luvun keruissa nuoremmän polven käytössä oli nimenomaan rekilauluja. Tässä luvussa tutkimiamme rekilauluja on laulettu arkistoaineistojen tietojen perusteella 1900-luvun alussa juuri osana piirileikkejä tai -tansseja.⁶ Asennoituminen piirileikkeihin muuttui ajan saatossa. 1800-luvun puolessa välissä tämä liikunnallinen toiminta ajateltiin tanssimisena, myöhemmin oikean tanssin väliaikana harrastettuna leikkinä (mts. 185). Piirileikki-perinne jatkui aina 1900-luvulle asti muuntuen 1950-luvulta lähtien koululaisperinteeksi (Asplund 2006, 139–140).

Useita 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisten runoilijoiden runoja voidaan pitää rekilaulujen adaptaatioina (Karhu 2019). Niin Otto Manninen, Eino Leino, Kyösti Larson (Larin-Kyösti) kuin Ilmari Kiantokin (Calamnius) käyttivät julkaisemassaan runoudessa varioiden rekilaulusäkeistöjä ja hyödynsivät kansanlaulujen tyyliä ja mittaa. Myös muussa kaunokirjallisuudessa viitattiin uudempiin kansanlauluihin (Karhu [tulossa], Kuusmin 2023). Rekilaulujen uudelleenkirjoituksia – kaunokirjallisia rekilauluja – voidaan pitää suullisen rekilaulukulttuurin kirjallisena jatkumona.

- 5 Elina Niiranen on käsitellyt rekilauluja osana Vienen Karjalan tanssiperinnettä (Elina Niirasan esitelmä Rekilaulut. Paikallista ja ylijärjätistä -seminaarissa 24.3.2022). Ks. piiritanssiperinteestä yleisemmin myös Asplund 1981 sekä rekilauluista tanssiperinteestä Kannaksella Virtanen 1965, 412–413. Kiitämme Venla Sykärää näistä tiedoista.
- 6 Piirileikkilauluina ja tanssilauluina käytettiin myös muita laulutyyppisiä kuin rekilaulua. E. Kivisen (1980) mukaan tanssilauluina laulettiin myös polkkaa, sottiisia ja valssia. E. A. Tunkelon mukaan piirilauluksi kelpasi puolestaan melkein mikä laulu tahansa ”kun sisälls on hiukan sinne päin ja sävel tahdikas.” (Längelmäki. E. A. Ekman (Tunkelo). 1891.)

Rekilauluihin ja kaunokirjallisten rekilaulujen syntyprosesseihin liittyviä aineistoja on SKS:n arkiston molemmissa kokoelmissa. Perinteen ja nykykulttuurin kokoelmassa on suuret määrät tallennettuja lauluja niin kirjoitettuin muistiinpanoina kuin äänitteinäkin. Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmassa kirjailijoiden arkistoissa on sekä kansanlaulumuistiinpanoja että heidän kansanlauluihin viittaavien kirjallisten teostensa käsikirjoituksia, jotka myös sisältävät kansanlauluja.

Sekä arkkiveisuja, rekilauluja että kaunokirjallisia rekilauluja voidaan lähestyä laulurunoutena. Laulurunous on ilmiö, jossa kirjallinen ja musiikillinen komponentti ovat yhtäaikaaisesti ja erottamattomasti läsnä. Laulun sanojen merkitykset muuttuvat musiikin tullessa mukaan ja vaihtelevat laulajakohtaisesti. Tämä kirjallisen ja musiikillisen komponentin välinen yhteys on perusteltua ymmärtää historiallisesti: taiteen lajeja ei ymmärretty pitkällä 1800-luvulla samalla tavoin eriytyneiksi kuin nykyisin, eikä toisaalta myöskään ”taide” käsitteenä ollut eriytynyt – moni nykyisin taiteena pidettävä toiminto oli yhteisön yhteistä tekemistä. (Välimäki & Steinby & Kainulainen 2018, 7–9, 11, 25.) Kysymys kansanlaulun ja kirjallisuuden rajoilla operoivasta laulurunoudesta liittyy myös siihen, miksi siihen liittyvä arkistoaineisto on jakautunut kahteen kokoelmaan. Yhteisöllistä runo- ja lauluilmaisua tallentava aineisto on perinteen ja nykykulttuurin kokoelmassa, mutta tämän aineiston oma taiteellinen kehittäminen (kuten Mannisen tai kirjailija Johannes Linnankosken tapauksessa) kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmassa.

Arkkiveisuja ja rekilauluja ei juuri tutkittu niiden kukoistuskaudella, ja lajit pysyivät tutkimuksen marginaalissa vielä vuosikymmeniä myöhemminkin. Tutkijoiden mielenkiintoa rajoitti lajien matala status sekä arkkiveisujen kohdalla myös sen asema eri tieteenalojen tutkimuskohdeiden rajamailla. Arkistojen multimodaaliset, intermediaalisuuden kysymyksiä ilmentävät arkkiveisu- ja rekilauluaineistot soveltuvat esimerkiksi folkloristiikan, kirjallisuuden-, historian- ja musiikintutkimuksen aineistoksi, mutta eivät yksinomaan kuulu näistä mihinkään (ks. esim. Hämäläinen & Karhu & Vuorikuru 2019, 25, 40; Karhu & Kuismin 2021, 23).

Lajien asema tutkimuksen marginaalissa on puolestaan osaltaan vaikuttanut siihen, että arkistoaineistoa ei ole käytetty yhtä paljon kuin ar-

vostetumpia perinnelajeja, esimerkiksi kalevalamittaista runoperinnettä (vrt. Hämäläinen & Karhu 2023, 95).⁷ Voidaankin puhua kulttuurisessa muistissa tapahtuvasta passiivisesta unohtamisesta (Assmann 2010, 109–118; Hupaniittu & Peltonen 2021, 11), joka asettaa omalta osaltaan haasteita tutkimukselle. Rekilauluja on tutkittu jo 1980-luvulta lähtien (esim. Asplund 1981b; Laitinen 2003), mutta viime vuosina kiinnostus lajia kohtaan on kasvanut (Sykäri 2023; Niiranen 2013; Karhu 2019). Arkkiveisuista tutkimusta on alkanut enenevissä määrin syntyä parin viime vuosikymmenen aikana eri tieteenaloilla.⁸ Tutkimuksen uusi kiinnostus näitä uudemman laulun perinteen lajeja kohtaan näkyy myös esimerkiksi SKS:n arkiston kokoelmatyössä siten, että uudemman laulun kortiston digitointia on ryhdytty käynnistämään vuonna 2022 (Hämäläinen & Karhu 2023, 90).

Äänitteet, muistiinpanot ja tanssikortisto

SKS:n arkiston perinteen ja nykykulttuurin kokoelman äänitteille on tallentunut sekä arkkiveisuina julkaistuja lauluja että rekilauluja. Äänitteillä on kaksi pääsarjaa: arkistonauhasarja (A-nauhat, 1905–1957, osin vuoteen 1970 saakka) ja SKSÄ-nauhasarja (alkaen 1957, karttuu edelleen). Pääsarjojen lisäksi on olemassa myös erillissarjoja. (Risto Blomsterin tiedonanto 2024.) Eri-ikäisyytensä lisäksi aineistot poikkeavat toisistaan luettelointitapansa perusteella. Luettelot ja kortistot ovat aina tietynlaisia kynnystekstejä, jotka kehystävät arkistoaineistoja ja vaikuttavat niiden saavutettavuuteen ja tulkintaan (Hämäläinen & Karhu 2023). Arkistonauhasarjan aineistoista on laadittu nauhakohtainen ja muun muassa temaattinen kortisto, jota käytetään sisällysluettelona. SKSÄ-sarjan aineistosta on sen sijaan laadittu vain A4-kokoisia, kone-

7 On kuitenkin huomioitava, että *Suomen Kansan Sävelmiä* -teoksen jakso *Laulusävelmät* (1904–1912) sisältää kohtuullisen määrän rekilauluja, yli 4 000 kpl. Teoksen koonneet maailman johtavat kansanmusiikintutkijat Ilmari Krohn, Armas Launis ja A. O. Väisänen olivat myös luomassa analyyssejä, joihin nämä julkaisut sekä myös arkiston luokittelusysteemit perustuivat. (Risto Blomsterin tiedonanto 2023.)

8 Tuoreesta arkkiveisuja koskevasta tutkimuksesta voidaan mainita esimerkiksi Hakapää 2013, Bastman 2019, Suodenjoki 2019 ja Vuorikuru 2019; kansainvälisestä monitieteisestä arkkiveisututkimuksesta mm. Atkinson & Roud 2022.

kirjoitettuja sisällysluetteloja. Nauhakohtainen kortisto ja sisällysluettelot on myös konvertoitu tekstiksi tiedostomuotoon, ja osa nauhojen pääsarjojen äänitteistä on litteroitu. (Risto Blomsterin tiedonanto 2024.)

Aineistojen eri-ikäisyys ja erilaiset luettelointitavat vaikuttavat siihen, miten helppoa tutkijan on löytää haluamiaan aineistoja tai ylipäättään päästä niiden äärelle. Koska A-sarjan aineistojen kuvailutiedot on myöhemmin koottu taulukkomuotoon, tutkija voi etsiä haluamiaan aineistoja sanahauilla. SKSÄ-sarjan aineisto on sen sijaan luettelointitavaltaan kirjavampaa: vain osasta aineistoa on laadittu sisällysluettelot, vain osa on digitoitu, vain osa litteroitu. Jos aineistoa ei ole digitoitu, tutkija ei saa sitä välittömästi käyttöönsä vaan joutuu odottamaan digitoinnin valmistumista. Tutkijan työtä mutkistaa lisäksi se, että SKSÄ-sarjan aineisto on A-sarjan aineistoihin verrattuna hyvin suuri. Tämä liittyy aineiston taltiointiaikaan: koska tallennustekniikka kehittyi ja muuttui edullisemmaksi 1960-luvulta lähtien, oli mahdollista taltioida aiempaa suurempia ja sisällöltään moninaisempia perinneaineistoja. Tämän siinänsä myönteisen kehityksen vuoksi ääniteaineistoon on kertynyt suuri määrä tietoa, jota on ollut vaikeaa kuvailla ja luetteloita.

Osa äänitteistä syntyi osana suullisen perinteen laajoja, pääosin opiskelijavoimin tehtyjä keruita, joissa tallentui sekä niin kutsuttuja kiinteämuotoisia perinnelajeja että myös väljämuotoisempaa muistitietoa (ks. esim. Asplund 1994, 43; Laaksonen & Saarinen 2004, 79). Esimerkiksi Titanicin haaksirikkoon liittyvään ääniteaineistoon sisältyy niin arkki-veisuina painettuja lauluja, lauluja kontekstualisoivaa keskustelua kuin myös lyhyitä, irrallisia mainintoja haaksirikosta ja sitä käsittelevistä lauluista. Keskusteluissa informantti esimerkiksi mainitsee onnettomuuden historiallisena, muistamana tapauksena (esim. SKSÄ 415:5–26. 1979) tai toistaa turmaan liitettyjä uskomuksia.⁹ Joissain tallenteissa itse laulut saatetaan sivuuttaa vain maininnalla laulun olemassaolosta (SKSÄ 438:10–13. 1979), sen myöhemmästä unohtumisesta tai kieltäytymisellä laulamasta siksi, että sanat eivät muistu enää mieleen (SKSÄ: 57b. 1959).

9 SKS:n arkiston sisällysluettelo sisältää lyhyitä kuvauksia äänitteiden sisällöstä, kuten ”Lapset uittelivat hyvin paljon laivoja ennen Titanicin uppoamista. Leikissä upposi aina iso peltilaiva.” (SKSÄ 270:1-47. 1965.), ”Titanicin haaksirikko. Pettersson muka laivassa mukana.” (SKSÄ 88:1–34. 1966.)

Tiettyä aihetta käsittelevä ääniteaineisto on siis luonteeltaan moninaista ja sijaitsee hajallaan pitkillä äänitteillä. Tämä asettaa vaatimuksia tutkijalle: esimerkiksi Titaniciin liittyvän ääniteaineiston löytäminen edellyttää, että tutkija käy sisällysluettelot ja litteraatiot tarkasti läpi. Viime vuosina hakumahdollisuuksia on kuitenkin parannettu. Esimerkiksi SKSÄ-sarjan äänitteiden sisällysluetteloihin ja litteraatioihin aikanaan tehtyjä OCR-skannauksia on käsitelty: koneen tekemiä virheitä on korjattu ja rakennetta yhdenmukaistettu. Myös arkiston viitekäytäntö palvelee tutkijaa, sillä äänitteet on numeroitu tavalla, joka opastaa tutkijaa löytämään halutun kohdan äänitteeltä. Esimerkiksi arkkiveisuäänitteen merkintä A761:56 tarkoittaa, että etsitty laulu ("Titanic, tuo nimi ylpee") löytyy äänitteen A761 kohdasta 56. Tämä nopeuttaa tutkijan työtä merkittävästi: samalta informantilta on voitu saada talteen hyvin monentyyppistä aineistoa, josta tietylle tutkijalle relevanttia voi olla vain yhden laulun mittainen kokonaisuus.

Vaikka arkkiveisututkimus on vilkastunut parin viime vuosikymmenen aikana, arkkiveisuäänitteitä ei ole paljoakaan tutkittu. Tutkimus on keskittynyt pääosin arkkiveisupainatteisiin, minkä lisäksi arkkiveisuja kehystävää kontekstittietoa on käsitelty lähinnä sanomalehti- ja kaunokirjallisuusaineiston valossa (esim. Kuismin 2021).¹⁰ Äänitteet tarjoavat kuitenkin runsaasti lauluja koskevaa kontekstittietoa, kuten tietoja arkkiveisujen sepittäjistä, myyjistä, painatteiden myyntitilanteista, laulujen oppimisesta ja muistamisesta. Lisäksi äänitteet tarjoavat tietoa, jota mikään muu tallennemuoto ei samassa määrin tavoita: äänitteillä laulut esitetään laulettuina alkuperäisellä melodialla. Vaikka muista lähteistä saatavaan, arkkiveisuaineistoja kontekstualisoivaan tietoon on kiinnitetty tutkimuksessa huomiota (ks. esim. Kuismin 2021, 45), ääniteaineistojia ei ole tältä kannalta tarkasteltu.

Laajimmin arkkiveisuäänitteitä on hyödynnetty Anneli Asplundin teoksessa *Balladeja ja arkkiveisuja* (1994), johon suomalaisia arkkiveisuja

¹⁰ Merkittävä määrä suomalaisia arkkiveisupainatteita on taltioitu Kansalliskirjaston arkkiveisukokoelmaan, kun taas arkkiveisuäänitteitä ja -käsikirjoituksia säilytetään SKS:n arkistossa. Lisäksi arkkiveisupainatteita ja -käsikirjoituksia sisältyy mm. maakunta-arkistojen kokoelmiin sekä yksityishenkilöiden arkistoihin. Myös SKS:n kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmaan sisältyy joitakin arkkiveisukäsikirjoituksia: esimerkiksi Juho Fredrik Ollisen aineistot (J. F. Ollisen kokoamia käsikirjoituksia ja painotuotteita 1700- ja 1800-luvuilta) sisältävät muun muassa arkkiveisuja.

on nuotinnettu ja sanoitettu osin juuri SKS:n arkiston äänitteiden perusteella. Äänitteisiin pohjautuvia Titanic-lauluja kirjassa on yhdeksän, joista osa on nuotinnettu. (Asplund 1994, 10–12, 48.) Osa näistä lauluista on samojen laulujen toisintoja siten, että kokonaan eri lauluja on neljä eli (alkusanojensa mukaan nimettyinä) ”Taas murheen viesti kertoo” (myös ”Nyt murheen viesti kertoo”, ”Nyt murheen viestit kertomaan”), ”Surman laiva, kuolon pursi” (myös ”Tää surman laiva, kuolon pursi”), ”Maailman suurin laiva, Titanic nimeltään” ja ”Ensi matkalta Enklannista” (Asplund 1994, 767–784).¹¹ Osa nuotinnoksista on lisäksi varustettu huomioilla laulajan käyttämästä sävellajista sekä sävellajin ja melodian varioinnista kesken laulun (Asplund 1994, 778–778), mikä hyödyttää erityisesti arkkiveisuaineistoa käyttäviä musiikintutkijoita. Lauluja kontekstualisoivaa keskustelua teokseen ei kuitenkaan juuri sisälly, vaan tämä tieto löytyy yksinomaan äänitteiltä.¹²

Rekilaulujen osalta on tutkittu myös arkiston kortistoja sekä kirjoitettuja muistiinpanoja. Osa aineistoista kuuluu SKS:n perinteen ja nykykulttuurin kokoelmaan, osa runoilija-suomentaja Otto Mannisen henkilöarkistoon kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmassa. Otto Mannisen arkistossa sijaitsevassa uudempia kansanlauluja sisältävässä vihossa (SKS KIA A1908) on rekilauluja, joista eräitä Manninen uudelleenkirjoitti ja liitti osaksi runojaan. Vihosta löytyy myös erillinen laulukokonaisuus, joka on otsikoitu rinkilauluiksi ja joka viittaa kyseisten laulujen käyttöön tanssilauluina. Pääasiallisena tutkimuskohteena ovat tässä vihossa olevat rekilaulumuistiinpanot sekä kolmeen vihon lauluun liittyvät aineistot SKS:n perinteen ja nykykulttuurin kokoelmassa. Tätä lukua varten on tarkasteltu näiden rekilaulujen esiintymiä tanssikortistossa, sekä niiden äänitteitä. Toisin kuin arkkiveisuäänitteitä, rekilauluäänitteitä on tutkittu etnomusikologien ja folkloristien toimesta (esim. Laitinen 2003).

11 Myös arkkiveisupainatteisiin sisältyy samojen laulujen eri toisintoja. Hieman toisistaan poikkeavia versioita samoista lauluista julkaistiin eri painatteissa ja jopa eri tekijänimillä. Arkkiveisujen tekijäys miellettiin toisin kuin tekijän rooli nykyisin: laulun tekijäksi saatettiin merkitä esimerkiksi laulun muistiin kirjannut henkilö. (Vuorikuru 2019 ja 2022; Kuismen 2021.)

12 Asplundin teokseen ei syystä tai toisesta sisälly kaikkia SKS:n arkiston äänitteille taltioituja Titanic-lauluja. Puuttuvia ovat esimerkiksi useamman informantin laulama ”Aavan Atlantin ulapoilla” ja ”Oi, kuinka murtuneeksi on mieli muuttunut” (mm. SKSÄ 443: 54. 1979, SKSÄ 445: 29–32.1979), myös muodossa ”Voi, kuinka murtuneeksi on mielet muuttuneet”.

Ensisijaiset hakuvälineet perinteen ja nykykulttuurin kokoelman aineistojen äärelle ovat olleet arkiston ääniteluettelo (A-sarjan nauhoilta numerot 1–718), äänitekortisto (Riimilliset kansanlaulut: Rekilaulut aakkosissa) sekä tanssikortisto. Ääniteluettelo on saatu arkistosta Excel-tiedostona. Kortistot sijaitsevat puolestaan tutkijasalissa ja ovat tutkittavissa vain siellä. Näiden hakuvälineiden avulla on tarkasteltu, mainitaan-ko Mannisen arkiston vihossa esiintyviä rekilauluja tanssikortistossa tanssilauluina. Lähempään tarkasteluun on valittu kolme rekilaulua, jotka alkavat säkeillä (tai niiden versioilla) ”Heilini silmillä sinisillä”, ”En mie sen vuoks laulele” ja ”Ennen oli mettä”. Kaksi jälkimmäistä on tallennettu SKS:n arkistoon tutkitun ääniteluettelon perusteella vain amerikansuomalaisilta informanteilta, ensimmäisestä on säilynyt myös Suomessa tehtyjä äänitteitä. Tietyt kulttuuriset piirteet, erityisesti laulut, säilyivät amerikansiirtolaisten parissa pidempään kuin Suomessa (Rantanen 2017).

SKS:n arkiston tanssikortisto on temaattinen kortisto, joka tarjoaa monentyyppistä tanssiperinteeseen ja rekilaulujen intermediaalisuuteen liittyvää kontekstitietoa. Sinne on kerätty tietoja perinnetansseista, lauluperinteen suhteesta tanssiperinteeseen ja myös laajemmin tanssimisesta. Tanssikortisto sisältää sekä julkaistuihin lähteisiin että arkistolähteisiin viittaavia viitekortteja. Osa tämän luvun piiritanssilauluihin liittyvistä painetuista tutkimuslähteistä on löydetty tanssikortiston avulla. Kortiston on laatinut folkloristi Pirkko-Liisa Rausmaa, ja kyseisen metatietovarannon kohdalla poikkeuksellisesti korostuu Rausmaan henkilökohtainen, omista tutkimusintresseistä kumpuava panos kortistojen laatimisessa. Useinhan arkiston tiedonhallinnan välineet näyttäytyvät käyttäjälle organisaation laatimana yleisenä linjana, joka ei personoidu yksittäisiin toimijoihin. Tanssilaulukortistossa on muun muassa seuraavia luokkia: Tanssiminen. Yleistä; Tanssituslaisuudet; Tanssiin liittyvät tavat ja muu perinne; Tanssirepertuaarit sekä Tanssiluetteloita ja Piirileikkiperinnettä.

Arkkiyeisuina julkaistujen laulujen oppiminen, muistaminen ja variointi

Arkkiyeisuäänitteiden haastatteluosiot tarjoavat tietoa laulujen oppimisesta. Laulujen melodiaa pidettiin esimerkiksi yksinkertaisena ja sellaisena helposti omaksuttavana: ”No tämä kun melkein semmonen kansansävelmä on niin tähän tarttu jo monelle ihan ens kerran laulaulaen” (SKSÄ 93. 1969).

1800-luvun puolivälistä lähtien suuri osa suomalaisista arkkiyeisista käytti sävelenään nimenomaan kansanlaulun tai kertovan laulun melodiaa (Niinimäki 1999, 33).¹³ Yksinkertaisen melodian on esitetty vihjaavan siitä, että arkkiyeisut tarkoitettiin ensisijaisesti laulettaviksi, ei niinkään luettaviksi (Huhtala 1996, 240). Moni oppi laulut korvakuulolta (Niinimäki 2006, 146–171), mistä on äänitteissä useita mainintoja: informantit kertovat oppineensa laulut ”suusanallisesti” tai muita kuuntelemalla. Painetun arkkiyeisun olemassaolosta ehkä tiedettiin, mutta laulu opittiin muilta – tai sitten laulun arveltiin syntyneen ja lähteneen leviämään ainoastaan suullisessa muodossa (esim. SKSÄ 180a. 1969).

- Mites nämä, nämä, oliks tämä jonain kirjoitettuna arkkina silloin vai?
- Oli, oli se, oli se kirjoitettunakin varmaan, mutta kun ne yks ja toinen laulo niin se jäi mulle mieleen. Ei minulla oo sitä arkkii, ei, sitä arkkiyeisuvihkoo. (SKSÄ A 881:1. 1960.)

Yksinkertaiseksi mielletyn laulun oppimista oli helppoa vähätellä: helppo ”kansansävelmä” oli melkein kenen tahansa opittavissa nopeasti. Äänitteillä vähätellään myös arkkiyeisuina painettujen laulujen laulamisen tapaa sekä omaa, kehnona pidettyä laulutaitoa.

13 Tämä liittyi arkkiyeisujen sekularisointumisprosessiin: varhaisempien arkkiyeisujen hengelliset aihe- ja sävelmävalinnat korvautuivat maallisilla jo ennen suomalaisen arkkiyeisutuotannon kulta-ajan alkua (Niinimäki 1999, 33). Samalla kuitenkin myös laulun aihe ohjasi sävelmävalintaa. Oikein valittu melodia tuki laulun aihetta (Moon 2014, 239). Titanic-arkkiyeisut olivat tyypillisesti surullisia ja vakavia lauluja, ja niiden sävelmävalintoina myös käytettiin edelleen virsien ja hengellisten laulujen melodioita.

- Ja tuo sävel oli sit –
- Se oli tommosta joikumista suunnilleen. En minä kyllä laulaja oo, minulla ei oo nuottikorvoo. (SKSÄ A 88I:1. 1960.)

”Joikumisesta” puhuminen heijastaa väheksyntää, jota sekä arkkiveisuihin että rekilauluihin kohdistettiin jo niiden elinvoimaisena aikana: esimerkiksi rekilauluja nimitettiin ajan sanomalehdissä muun muassa renkutuksiksi ja loilotuksiksi (Karhu & Kuismin 2021, 22–24). Jotkut informantit myös pitivät itseään niin huonoina laulajina, että he kieltäytyvät esittämästä hyvin hallitsemaansa laulua laulamalla ja ainoastaan lausuvat sen äänitteellä – haastattelijan mahdollisista suostutteluista huolimatta (esim. SKSÄ 32: 27–41. 1973). Tällöin laulun melodia jää tallentumatta.

Tietoa arkkiveisuina painetun laulun melodioista tarjoavat kuitenkin sävelmäviitteet, jotka yleensä merkittiin painatteen kansilehdelle (Niinimäki 1999, 9; ks. myös Suomenjoki 2019, 229, 231; Huhtala 1988, 48).¹⁴ Sävelmäviitteessä mainitaan toinen tunnettu sävelmä, jonka melodialla arkkiveisu on tarkoitettu laulettavaksi. Se on konkreettinen intermediaalinen viittaus, jossa suullinen (laulettu) ja kirjallinen (luettu) risteävät toisensa (ks. Piippo & Kilpiö 2022a, 13; Välimäki & Steinby & Kainulainen toim. 2019, 15; Wolf 2005, 254). Osa näistä sävelmäviitteistä viittaa nykyisinkin hyvin tunnettuihin melodioihin, kuten edellä mainittuun ”Kalliolle, kukkulalle” -laulun säveleen (Vuorikuru 2019). Osa omana aikanaan tunnetuista, ”melkein semmosista kansanlauluista” on sen sijaan sittemmin painunut unohduksiin ja säilynyt ainoastaan äänitteillä.

Äänitteille on tallentunut myös variaatiota, jota painettu arkkiveisuaineisto ei tavoita. Osa äänitteillä kuulluista lauluversioista poikkeaa painatteissa julkaistuista tosinnoista – ja eri laulajat varioivat samoja lauluja. Voidaan ajatella, että äänitteiden kuuntelu tai äänite- ja painateaineiston vertailu tuo esiin perinteen todellista variaatiota paremmin kuin keskittyminen yksinomaisesti kirjalliseen aineistoon. Lisäksi

14 Pääasiallisesti arkkiveisupainatteen eivät sisältäneet nuotteja. Nuotinlukutaito oli harvinaista, joten nuotit olisivat olleet tarpeettomia suurelle osalle arkkiveisujen kuluttajia. (Asplund 1994, 10.) Poikkeuksiakin kuitenkin on: esimerkiksi Titanic-arkkiveisupainatteen joukkoon sisältyy yksi nuotinnettu arkkiveisu, Pekka Inkisen ”Surulaulu Höyryl. ’Titanicin’ merionnettomuudesta Atlannin merellä”. (Ks. myös Vuorikuru 2019.)

ääniteaineisto taltioi informanttien persoonallisia äänenpainoja ja kerroksen vivahteita tavoilla, joita kirjallinen arkistoaineisto ei tavoita (ks. myös Siikala 1984, 15).

Äänitteille on tallentunut esimerkiksi murteellisia ja puhekielisiä ilmauksia, joita samojen laulujen painateversiot eivät sisällä. Äänitteillä kuullaan, kuinka jäävuori kellui ”vappaana” (painatteessa *vapaana*), laiva kulki ”etteenpäin” (painatteessa *eteenpäin*), Titanic oli ”laiva suurin maailman” (painatteessa *maailman*) ja haaksirikossa kuolevat ihmiset ”vajelsi kohti kotia ijäistä” (painatteessa *vaelsi* kohti kotia *iäistä*) (SKSÄ 101:15 & 16. 1969).

Murre-erot ja laulujen variaatio tulevat esiin myös amerikkansuomalaisen pelimannin ja kansanlaulaja Frank Hietalan sekä häntä haastatelleen Elli-Kaija Könkään keskustelussa (A 433/10). Hietala on laulanut nauhoille useita rekilauluja. Hän muistelee (433/16), että ainakin laulua ”Kaksipa poikaa tuumaili” laulettiin hänen lapsuudessaan Alavieskassa vähän eri tavoin kuin miten hän sen oli oppinut laulamaan. Äänitteellä on säilynyt keskustelu, joka koskee ”Ensin oli mettä” -laulun variaatiota:

E-MK: Frank Hietala laulaa Ensin oli mettä

FH: Ensin oli metsä ja sitten oli vettä ja sitten oli korkia vuori.

Sen korkian vuoren takana oli neito nätti ja nuori.

Korkian vuoren takana oli neito nätti ja nuori.

E-MK: Oliko se metsä vai mettä?

FH: Metsä, mettä, metsä ja mettä. Ei nyt oo. Mitä minä sanoin, en minä muista itekään?

E-MK: Te sanoitte ensin mettä.

FH: Metsäkö?

E-MK: Mmm.

FH: No pitääkö se parsiheija [epäselvä sana]

[Haastattelu katkaistu hetkeksi]

FH: Jos veteliläinen olis ni se sanos että metshä. (A 434/38)

Kysymys painetun ja suullisesti esitetyn aineiston eroista kytkeytyy kysymyksiin tutkimiemme aineistojen asemasta suullisen perinteen ja painetun kirjallisuuden välillä. Voidaan ajatella, että arkkiveisuista tulee

suullista perinnettä nimenomaan eri laulajien laulaessa ja varioidessa lauluja (esim. Kuismiin 2021, 54). Äänitteitä tutkittaessa on samanaikaisesti kuitenkin olennaista muistaa, että äänitteillä esiintyvät usein jo iäkkäät informantit, jotka toistavat vuosikymmeniä aiemmin oppimiaan ja aktiivisesti toistamiaan, oman lapsuutensa ja nuoruutensa lauluja.¹⁵ Koska ajallinen välimatka laulun oppimisen ja sen äänitteellä toistamisen välillä on pitkä, on mahdollista, että äänitteelle taltioitu versio poikkeaa tavoista, joilla laulua on sen syntyaikana laulettu (ks. myös Niinimäki 2006, 35–36). Vaikka informantti saattaa esittää laulun hyvin samalla tapaa kuin on oppinut sen vuosikymmeniä aiemmin, laulun varhaisista esitystilanteista ei välttämättä ole tietoa.

Äänitteillä kuuluvat myös laulujen erilaiset väärinmuistamiset ja sanojen hakemiset, mikä luo variaatiota ääniteaineistoihin (ks. Siikala 1984, 9). Informantit ovat tietoisia omaan korkeaan ikäänsä liittyvistä muistamisen rajoitteista, mikä käy ilmi esimerkiksi kommenteista ”Nyt tulloo niitä katkoja ja oikosulkuja jo” (SKSÄ A 881:1. 1960) ja ”Nyt en pysty enää laulamaan” (SKS 1: 2. 1960). Laulut katkeilevat, kun informantti hakee oikeita sanoja, hyräilee katkelman säkeistön alusta tai aloittaa laulun kokonaan uudelleen (esim. SKSÄ 130b_C. 1997 ja SKSÄ 100: 3 (b-osa) 1969 ja SKSÄ 203:2. 1969). Väärin muistettua laulua voidaan myös korjata kesken säkeen tai sanan (esimerkiksi ”suurin merenku-, -kyntäjistä”, SKSÄ A 761/56).

Muistin epäluotettavuutta voidaan pitää lähdekriittisenä ongelmana muistitietoaaineistoja tarkasteltaessa (Kuismiin 2021, 45), mutta väärin tai kirjallisesta aineistosta poikkeavasti muistaminen tuo näkyviin myös suullisesti esitetyn aineiston variaation tapoja. Esimerkiksi riimi saattaa muuttua tavalla, jota voidaan pitää suulliselle ilmaisulle ominaisena: täysriimi oli piirre, jota nimenomaan kirjallinen ilmaisu suosi, kun taas suullisessa ilmaisussa käytettiin muunkinlaisia riimejä (Karhu 2021). Arkkiveisupainatteen ja -äänitteen versiot samasta laulusta voivat

15 Moni informantti kertoo Titanic-laulun oppimisesta keskusteltaessa myös itse onnettomuudesta ja muistelee, minkä ikäinen oli onnettomuusutisen kuullessaan ja laulun oppiessaan. Osa informanteista muistaa tarkasti iän (esimerkiksi seitsemän vuotta), jolloin oppi nyt äänitteellä esittämänsä laulun. (SKSÄ 382. 1991, ks. aiheesta myös SKSÄ 93. 1969).

poiketa voimakkaastikin toisistaan, kuten esimerkki ”Oli laiva suurin maailman” -laulun painate- ja ääniteversioinnit osoittavat:

Se määräsi: sinut kohtaava
on tuho, turma valtava.
(Lauluja 1912.)

Se laivan määräsi kulkemaan
tuhon, turmion valtavan.
(SKSÄ 130b_C. 1997).

Toisinaan koko riimi katoaa:

joka määräsi: sinut kohtaava
on tuho, turma välttämätön.
(SKSÄ 480:36_61 5. 1963).

Useinkaan lauluversioiden väliset erot eivät ole suuria. Arkkiveisupainatteessa esiintyvä säepari ”Oli laiva suurin maailman / jättiläinen, sanottiin” muuttuu äänitteillä esimerkiksi muotoon ”oli laiva suurin maailman / jättiläiseksi sanottiin” (SKSÄ A 881:1. 1960; SKSÄ 100:3 (b-osa) 1969) ja myös muotoon ”ja jättiläiseksi sitä sanottiin” (SKS 101a-b. 1969), joka poikkeaa sävelen määrittämästä mitasta. Toisen äänitteillä toistuvan Titanic-laulun avaussäe esiintyy sekä painatteen yksikkömuodossa ”Nyt murheen viesti kertoo” että monikkomuodossa ”Nyt murheen viestit kertovat”, SKSÄ 130b_c. 1997). Väärin muistamisen aikaansaaman tilanne- ja laulajakohtaisen variaation ohella kyse voi olla myös siitä, että laulu on alun alkaenkin elänyt yhteisössä useina, hieman toisistaan poikkeavina toisintoina. Laulaja- ja tilannekohtaisen variaation rinnalla voidaankin puhua yhteisön luomasta variaatiosta (ks. Asplund 1994, 28).

Informantit ottavat eri tavoin kantaa laulun muistamiseen liittyviin kysymyksiin. Pitkän laulun muistaminen ulkoa voi olla ylpeyden aihe: yhden informantin kerrotaan olleen ylpeä kyvystään muistaa laulu, jonka esittämiseen äänitteellä kuluu kymmenen minuuttia (SKSÄ 78b.

1994 ja saate). Myös oma kyky oppia laulu nopeasti, parin kuuntelukerran jälkeen, tuodaan esiin (SKSÄ 203a. 1969). Toisaalta äänitteillä esiintyy myös informantteja, jotka ovat etsineet arkkiveisuvihkon haastattelutilannetta varten esiin ja lukevat laulun sanat vihkosta (esim. SKSÄ 6: 1.17. 1976, SKSÄ 140: 1–9. 1977 ja SKSÄ 37a. 1968). Informantit ovat pääosin iäkkäitä, sekä miehiä että naisia.

Aina edes laulun oppimisprosessi ei perustu muilta kuulemiseen, vaan lauluja opeteltiin myös itsenäisesti arkkiveisupainatteita tai käsin kirjoitettuja, omia tai lainattuja laulu- ja muistovihkoja lukemalla (ks. aiheesta myös Kuismin 2021, 54). Painatteen lukeminen yhdistyi myös tiedonhaluun: kotiin ostetusta arkkiveisuvihkosta oli mahdollista lukea yksityiskohtia onnettomuudesta, josta puhuttiin paljon (esim. SKSÄ 78. 1994). Titanicin turma oli kansainvälistä huomiota kerännyt mediatapaus, jota koskeva tieto levisi eri maissa paitsi tiedotusvälineissä, myös muissa varhaisissa aihetta käsittelevissä kirjallisissa tuotteissa (Bergfelder & Street 2004, 3; Huhtala 1980, 96–97). Arkkiveisupainatetta ei välttämättä omistettu, vaan laulun sanoja kirjoitettiin myös muistinvaraisesti vihkoihin, joita lainailtiinkin tuttavien kesken.¹⁶

Moni informantti esittää Titanic-aiheisen laulun äänitteellä kohdassa, jossa myös edeltävä laulu on käsitelty merta, haaksirikkoja tai esimerkiksi Amerikan-siirtolaisuutta.¹⁷ Titanic-arkkiveisuja on tutkimuksessa kuvattu historiallisia tapahtumia käsitteleviksi arkkiveisuiiksi (Asplund 1994, 767), ja vesionnettomuusaiheisiksi lauluiksi (ks. esim. Huhtala 2017, 19–20). Voidaan otaksua, että yksi tiettyyn aihepiiriin liittyvä laulu muistuttaa mieleen myös muita. Toisinaan myös haastattelija kytkee saman aihepiiriin laulut toisiinsa esimerkiksi esittämällä, että informantti laulaisi Titanic-aiheisen laulun jälkeen höyrylaiva Kurun haaksirikkoa käsittelevän laulun (SKSÄ 203a. 1969, Kuru-laivaa käsittelevistä arkkiveisuiista ks. Huhtala 2017, 5–32). Lisäksi Titanic-aiheiset laulut kytetään vakavina, surullisina lauluina yhteen myös muiden kuulijoissaan tunteita herättävien laulujen kanssa. Tunteikas laulu saattoi saada

16 Tällaisia laulu- ja muistovihkoja sisältyy esimerkiksi SKS:n arkiston LM- ja F-sarjoihin.

17 Esimerkiksi äänitteellä SKSÄ 6: 1.17. 1976. informantti laulaa ensin New Yorkia käsittelevän laulun, minkä jälkeen etsii arkkiveisuvihkosta laulettavakseen Titanic-aiheisen ”Taas murheen viesti kertoo”-laulun. Äänitteellä SKSÄ 100: 3. 1969 (b-osa). informantti laulaa ensin laulua, jossa puhutaan muun muassa ”laivan seilistä” ja esittää sitten Titanic-aiheisen laulun.

kuulijansa itkemään ja pyytämään, että laulua ei enää jatkettaisi (SKSÄ 180a. 1969).

Titanic-arkkiveisuäänitteiden tekijät, myyntitilanteet ja aiheet

- Se oli yks Hakkarainen joka laulo tää, laulo tän Titanicin haaksirikosta, joka kierti talosta talloon ja möi näitä painettuja viisuja.
 - No ostettiinko niitä?
 - Niitä ostettiin. Kymmenen penniä, viis penniä aina tämä laulu makso. Ja nuotin sai siihen sitte vielä kaupan päällisiksi.
 - No mites sen nuotin sai?
 - Se ukko laulo joka se niitä möi.
 - Lauloks se monta kertoo niin että sen oppi vai?
 - [– –] Ja usein se laulohan se useemman kerran jos ei kelle ruvennu tämä tarttumaan päihin.
 - Olikos se sama maksu sitten?
 - Sama maksu.
- (SKSÄ 93. 1969.)

Katkelmassa mainittu ”Hakkarainen” oli nimimerkillä A. Hakkarainen esiintynyt arkkiveisunikkari, jonka tuotantoon sisältyy arkkiveisu ”Kertomus Titanic-laiwan haaksirikosta” (Hakkarainen 1912; ks. myös Vuorikuru 2019). Informantti muistelee hänen kiertäneen ovelta ovelle kaupittelemassa lauluaan. Arkkiveisujen tekijöiden tiedetään ylipäätään sekä myyneen laulujaan itse (esimerkiksi toreilla ja markkinoilla) että myös antaneen niitä myytäviksi kiertävien kulkukauppiaiden matkaan. Lisäksi painatteita sai ostaa kirjakaupoista, -sitomoista ja -painoista. (Kuismin 2021, 50–51, 56). Äänitteille on tallentunut ihmisten omakohvaisia muistoja arkkiveisujen myyjistä ja myyntitilanteista: ”Myyjät olivat laukkuryssä tapaisia. Paikkakuntalaisia.” (SKS:n sisällysluettelo, SKSÄ 160: 1–60. 1980).

Äänitteiden sisältämä tieto arkkiveisunikkareista on kiinnostavaa, koska yleisesti ottaen heistä tiedetään vain vähän. Arkkiveisuntekijöi-

den hengentuotteita ei arvostettu oikeana kirjallisuutena, eikä heitä pääasiallisesti luettu kirjailijoiden joukkoon. Monet heistä elivät liikkuvaa elämää ja olivat vähäisesti koulutettuja, eikä yksittäisen tekijän arkkiveisutuotanto välttämättä kasvanut suureksi. Kaikista näistä syistä arkkiveisuntekijöitä koskevaa henkilöhistoriallista tietoa ei pidetty tärkeänä tai tallentamisen arvoisena: usein tallennettavaksi päätyikin lähinnä negatiivista tietoa. (Kuismin 2021, 48–50).¹⁸ Osa arkkiveisuntekijöistä jäi kuitenkin kohtaamiensa ihmisten mieleen persoonallisuutensa, muun kirjallisen tuotantonsa tai esimerkiksi yhteiskunnallisen aktiivisuutensa vuoksi (ks. Hakapää 2013, 248).

Katkelmassa kuvataan myös laulun opettamista: laulua kaupitellut arkkiveisunikkari opetti melodian painatteen ostajalle itse kaupantekotilanteessa. Arkkiveisujen myyntitilanteet olivat toisinaan hyvinkin viihdyttäviä: eri arkkiveisunikkareilla oli omalaatuisia esityksiä, joiden erityispiirteet tulivat yleisölle tutuiksi ja joita he osasivat odottaa (Kuismin 2021, 53, 56). Nämä kuvaukset liittyvät kuitenkin myyntitilanteisiin julkisilla paikoilla: kuvauksia arkkiveisupainatteiden ovelta ovelle myynnistä on vähemmän.

Äänitteillä käydään myös keskustelua itse laulujen aiheesta. Titanicin haaksirikko mytologisoitui ja muuttui maasta toiseen levinneiden tarinoiden lähteeksi hyvin pian onnettomuuden jälkeen (ks. Bergfelder & Street 2004, 3; Hill 2004, 15; Howells 1999, 1–4). Titanic-aiheisia lauluja laulavat informantit toistavat ja varioivat myös näitä, monissa sanomalehdissä ja varhaisessa aihetta käsitelleessä kirjallisuudessa esiintyneitä tarinoita.¹⁹ Tarinat käsittelevät niin uskomusta uppoavan laivan kannella veisatusta virrestä (ks. esim. Howells 1999, 120–130) että suomalaisessakin aineistossa yleisiä tarinoita ihmepelastuksista, jotka selitetään usein yksilön sinnikkyuden tai esimerkiksi suomalaisen sisukkuuden ansioksi (esim. Waltala 1912; kansallisuuden roolista Titanicin sankaritarinoiden ks. Howells 1999, 105).

18 Osa arkkiveisunikkareista esiintyi anonymisti tai pelkillä nimikirjaimilla. Vaikka tekijä olisikin nimetty, hän ei välttämättä ollut laulun todellinen tekijä, vaan esimerkiksi henkilö, joka oli kirjannut kirjoitustaidottoman lauluntekijän sanat muistiin. (Kuismin 2021, 47.)

19 Haastattelija kysyy myös suoraan, onko informantti lukenut onnettomuudesta esimerkiksi ajan sanomalehdistä (SKSÄ 203:2. 1969.).

”Sua kohti, Herrani” laulanneet [– –]. Torvi suussa painuvat meren pohjaan laivan matkassa. Nii ku tuhat kuussattoo ihmistä meren aallot surmas ja paljon rahhaa tavaraa. Niitä ei oo seihtemänkösattoo niistä pelastu pelastusvennee- kun niin ne ois pelastunna kaikki ku aikannaa ois apu joutunna. Ohan ne sähköttännä merelle ja sieltä sitte ku joutu laivat kerreemään... yks poikahan se uinunna montako tuntii lie siellä... [– –] jalassa rypenä ja sehii pelastu. (SKSÄ 203a:2. 1969.)

Osa informanteista myös laulaa äänitteillä ”Titanicin viimeistä virttä” ja kertoo totena, että laivan soittajat ja matkustajat soittivat ja lauloivat tätä laivan uppoamisen hetkillä (esim. SKSÄ 22: 1–12. 1974). Virren kerrotaan jopa keksityn uppoavassa laivassa. Yksi informantti vahvistaa tarinansa uskottavuutta kertomalla kuulleen sen turmasta selviytyneiltä suomalaisilta, jotka olivat kotoisin samalta paikkakunnalta hänen kanssaan. Tarinansa päätteeksi informantti laulaa kaksi säkeistöä ”Titanicin viimeisestä virrestä” käyttäen yhtä vuonna 1912 julkaistuista tilapäisistä suomennoksista, joita julkaistiin esimerkiksi ajan sanomalehdissä (SKSÄ 1:2. 1960, suomennoksista ks. Vuorikuru 2021).²⁰

Informantit toisin sanoen välittävät aiheen kannalta tärkeänä pitämänsä tietoa ja taitamaansa perinnettä, joihin tuovat haastattelutilanteessa oman yksilöllisen sävynsä. Yksilön kokemaa kulttuurinen ja yhteisöllinen todellisuus sekä yksilön hallitsema perinne vaikuttavat toisiinsa, minkä lisäksi yksilö on itse myös kulttuuristen vaikutteiden kohde. (Siikala 1984, 12–13.) Lauluja käsittelevä, haastattelijan ja informantin välinen keskustelu liittyy laulut osaksi niiden elinympäristöä ja osaksi informanttien ennen tai yhä hallitsemaa repertoaaria.

”Titanicin viimeistä virttä” laulaneen informantin esittämä laulu sisältyy Anneli Asplundin *Balladeja ja arkkiveisuja* -teokseen myös nuotinetuna. Laulun oheen on kirjoitettu myös informantin laulamaksi

20 ”Titanicin viimeisenä virttenä” tunnetuksi tuli englantilainen virsi ”Nearer, my God, to Thee”, jonka suomennos on julkaistu Suomessa ensimmäisen kerran jo 1800-luvun puolella. Se nousi tunnetuksi vasta Titanicin haaksirikon jälkeen ja siitä laadittiin useita tilapäisiä suomennoksia, mutta laajimmin tunnetuin oli Aune Krohnin suomennos alkusanoilla ”Sua kohti, Herrani”, joka ilmestyi vain viikkoja onnettomuuden jälkeen. Vuonna 1912 virttä esitettiin useissa konserteissa ja esimerkiksi hengellisissä tilaisuuksissa eri puolilla Suomea. (Ks. Vuorikuru 2021.)

virrensäkeistöä ("Kuitenkin laulelen / rannalla Jortanin. / Likemmäs, Jumala, sua / likemmäs, oi"), jotka on erotettu laulusta informantin lausumalla "Se on sanottiin hymniksi, siin oli siinä laulu ollu sitte" (Asplund 1994, 774).²¹ Arkkiveisuna julkaistun laulun ja virrenkatkelman ero jää kuitenkin hämäräksi, koska informantin (yllä siteerattua) kertomusta "Titanicin viimeisen virren" laulamisesta ei siteerata, eikä arkkiveisuna julkaistun laulun vaihtumista virreksi tuoda selvästi esiin. Teokseen on toisin sanoen valikoitu vain pieni osa laulua kontekstualisoivasta tiedosta, joka on tallentunut äänitteelle. Saman aineiston ääreen myöhemmin syventyvä tutkija ei välttämättä tiedä, millä periaattein äänitteiden sisältämää tietoa on valikoitu julkaistavaksi.²² Äänitteille jää tietoa, jota ei ole olemassa muissa tallennusmuodoissa.

Otto Mannisen vihkon rekilaulujen piiritanssikonteksti

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kirjallisuudessa viitataan rekilauluihin sekä riimillisten kansanlaulujen ja tanssi- ja piirileikkiperinteen yhteyksiin. Johannes Linnankosken *Laulu tulipunaisesta kukasta* -teoksessa (1903) esiintyy kohta, jossa nuoret tanssivat piirissä ja laulavat riimillistä kansanlaulua, myös rekilaulua.²³ Myös kaunokirjallisissa rekilauluissa on havaittavissa runsaasti intermediaalisia viitteitä sekä laulettu piirileikkiperinteeseen. Runoissa on suoria intermediaalisia viittauksia, kuten tekstien nimeämistä rekilauluiksi tai nimen alle merkittyjä sävelmäviitteitä. Ilmari Calamniuksen esikoiskokoelmassa *Soutajan lauluja* (1897) julkaistun, rekilaulumittaa noudattavan "Nuorra"-runon nimen alle on esimerkiksi merkitty: "Sävel piiritanssi-laulusta: Tuopa tyttö nätti on..." (Calamnius 1897, 97). Lisäksi esiintyy epäsuora inter-

21 "Titanicin viimeistä virttä" kutsutaan monilla arkkiveisupainateilla "Titanicin hymniksi". Äänitteillä nimitystä "Titanicin hymni" käytetään lisäksi arkkiveisuina painetuista Titanic-aiheisista lauluista (esim. SKSÄ 180s, 1969.).

22 Joitain valikoinnin periaatteita avataan teoksessa: julkaistaviksi valittiin ensisijaisesti lauluja, joiden tiedettiin esiintyvän suullisena perinteenä – ei niinkään niitä, joista oli olemassa pelkkä arkkipainate. Laulajan tapaa esittää laulu pyrittiin kunnioittamaan, eikä esimerkiksi murteellisuuksia yleiskielistetty. (Asplund 1994, 45–47.)

23 Linnankoski (Vihtori Peltonen) oli saanut kansanlauluja informanteilta kirjeitse ja valinnut niistä osan osaksi teostaan (Karhu [tulossa]).

mediaalisuutta, jossa vasta runon rekilaulukontekstin tuntemus auttaa havaitsemaan intermediaalisen suhteen (tästä Otto Mannisen runouden kohdalla ks. Karhu 2019). Kaunokirjalliset rekilaulut ovatkin adaptaatioita, jossa suullisen laulun piirteitä muutetaan kirjalliseen muotoon, perinne kirjallisuudeksi.

Arkistoja tutkimalla kaunokirjallisista rekilauluista avautuu uudenlaisia merkityksiä ja ymmärrys rekilaulujen yhteyksistä tanssi- ja leikki-perinteeseen syvenee. Esimerkiksi SKS:n arkiston tanssikortisto sisältää kontekstietoa piiritanssi- ja piirileikkiperinteestä.²⁴ Nikolaus Ruusunen kertoo vuonna 1903 seuraavaa (SKS KRA. Harjavalta N. Ruusunen 52. 1903):

Nuori kansa ennen oli kiihkeätä tanssilla itseään huvittamaan – aivan samoin kun nykyaikanakin on asian laita.

Kansassa kehkeyt silloin ominaiset tanssinsa, joissa oli eloa ja vaihtelua. Soittokoneita kun ei ollut sai suu käydä soittimesta ja sävelelt sillä raikuikin ja sanat tulvivat milloin lemmenkaihoisina, milloin pilkallisina tai leikillisinä.

Piirileikkilaulut ovat tavallisesti kaksijakoiset ja yksivärsyiset. Kaksi säettä on kumpaisessakin jaossa niin että säkeitten kerron voi asetaa toisen säkeen perään, joten kaksi säettä värsyn alussa lauletaan kahdesti ja loppu värsy taas kahdesti. [– –]

Sitten alkaa iso piiri hiljoilleen pyöriä ja kukin joka vaan osaa lauluun ottaa osaa, alkaa laulella [– –].

Jenny ja Samuli Paulaharjun keräämässä muistiinpanossa, jonka on ker-tonut 1870-luvulla syntynyt Eveliina Sarmela, nousee esiin puolestaan piirileikkiperinteen tasa-arvoisuus 1800-luvun loppupuolella: ”Sillon oli kaikki yhtä hyviä. Ei yhtään erootettu toisia toisista. Oltiin trengit ja

24 Termien käytössä esiintyy tanssikortistossa kirjavuutta. Helmi Laiho esimerkiksi muistelee, että hänen 1864 syntynyt isoisänsä puhui rinkitanssista, 1884 syntynyt äitinsä piiritanssista ja 1930–1940-luvuilla puhuttiin piirileikistä ja piiriloerosta. (Kiiikkala. Rekijoki. Helmi Laiho 1209. 1965.) Tämä on linjassa Anneli Asplundin havaintojen kanssa. Asplundin mukaan rinkitanssista puhuttiin 1800-luvun lopulle saakka, jolloin löytyvät ensimmäiset esiintymät piirilauluista tai piiritansseista (Asplund 1981a, 184). Rekilauluterminään käyttö ei ollut 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa mitenkään vakiintunutta (ks. Karhu & Kuismis 2021).

piiat ja taloon poiijat ja tyttäret yhres hyppelemäs.” (SKS KRA. Alahärmä. Näsi. J & S Paulaharju E 123 s. 26–27. 1930. Eveliina Saarela, 57 v.)

Kortiston avulla löytyy myös tietoa piiritanssien ja -leikkien koreografoista. 1860-luvulla syntyneen Simo Ratian mukaan viulunsoittajan levätessä tanssittiin rinkitansseja ja laulettiin. Joko kaikki olivat yhdessä suuressa ringissä tai sitten ringin sisällä oli pareja neljä tai viisi tai enemmän. (Koivisto. Rautanen. Jorma Väänänen 162. 1935. Simo Ratia, yli 70 v.) K. J. Paasonen tietojen avulla saadaan puolestaan käsitystä, miten Helsingissä tanssittiin piirileikkejä 1900-luvun alussa (SKS KRA. K. J. Paasonen KRK 54. 1935, s. 1888 Hollolassa):

Ensin kaikki meni suureen ulko piiriin, josta sitten erkani pieni ryhmä joko tyttöjä tai poikia sisäpiiriin, molemmat piirit pyörivät myötä päivään. Sitte joku alko laulun johon toiset yhty, 1. vär. lauletaissa sisä piiri hajos ja kukin otti ulko piiristä itselleen parin tyttö ja poika pitäen molemin käsin kiinni 1/2 vär. kääntyen ympäri nopeuden määräsi laulun tahti, joka vaihteli suuresti eri lauluissa.²⁵

A. O. Väisänen (1936, 622) on kiinnittänyt huomiota piirileikin koreografian ja laulun tempon yhteyksiin: ”Piirileikkejä kisattaessa tulee lauluun erikoinen aikamitallinen piirre. Sen johdosta, että poika ja tyttö piirin keskellä pyörrähtelevät jälkisäparin aikana, tämä osa sävelmää lauletaan nopeassa tahdissa.”

Myös runoilija Otto Mannisen arkiston uudempia kansanlauluja sisältävässä vihkossa (A1908) esiintyvät rekilaulut ”Heilini silmillä sinisillä”, ”En mie sen vuoks laulele” ja ”Ennen oli mettä” mainitaan tanssikortistossa, eli näitä lauluja on käytetty osana tanssiperinnettä. Kahta jälkimmäistä laulua Manninen on myös käyttänyt runojensa raaka-aineena. Runoilijan henkilöarkistossa on säilynyt käsikirjoituksia, joissa Manninen on ryhtynyt muokkaamaan lauluista runoja (Hämäläinen & Karhu 2019). Ensimmäinen esimerkilaulu esiintyy tanssikortistossa

25 Kortistossa löytyy myös tarkempia mainintoja koreografoista usean eri piirileikin osalta, esimerkiksi kolme ”Kalliolle kukkulalle” -piirileikin koreografiaa koskevaa korttia. Yksi tiedonanto on vuodelta 1895, kaksi 1960-luvulta.

osana Kaarlo Jalmary Paasosen aineistoja. Paasonen on lähettänyt Helsingistä piiritanssiaineistoja SKS:aan Kalevalan riemuvuoden keräyksen yhteydessä 1935 seuraavin saatesanoin: ”Olen nuoruudestani asti ihaillut Nuorison piiri-leikki laulujen kauneutta. [– –] Sillä onhan ne totellista kansanrunoutta jotka monen nuorisopolven ajalla kehittyneet ilmaisemaan nuorison tundeita niin iloja kuin surujakin [– –].” Lauluja oli laulettu Helsingissä v. 1901–1918 välillä. (SKS KRA. K. J. Paasonen KRK 54. 1935, s. 1888 Hollolassa). Kommentti edustaa samanlaista ihailua kansanlaulua kohtaan kuin Juhani Ahon rekilauluja ihannoivassa artikkelissa *Uudessa Kuvalehdessä* 1892. Ihailu sittemmin konkretisoitui 1890-luvun mittaa runoilijoiden laajassa kiinnostuksessa rekilauluja kohtaan. Paasosen aineisto edustaa myös samanlaista nuoruuden laulukulttuuriin kohdistuvaa muistelukerrontaa kuin aiemmin kuvattu arkkiveisuaineisto.

Otto Mannisen arkiston vihossa (A1908) on variantti seuraavasta Paasosen lähettämästä laulusta (KRK 54, 5):

Heilini silmillä sinisillä
ja poskilla punasilla;;
Noilla mä itseni ilahutan
kun rikkaat tuhansilla;;

Säkeistössä kuvaillaan heilin ulkoisia ominaisuuksia ja tuodaan esiin vertailu rikkaiden ja ei-niin rikkaiden välillä. Laulu kuvastaa hyvin rekilaulujen maailmaa, jossa nuoret laulajaäännet keskittyvät heilien omaisuuksiin ja pyrkivät ilahduttamaan itseään.

Kyseisestä laulusta on SKS:n arkiston äänitekortistossa 10 äänitekorttia. Laulua ovat laulaneet niin amerikansuomalaiset Elli-Kaija Kängäksen 1960 tekemillä nauhoitteilla kuin muutkin laulajat Suomessa 1950-luvulla. Amerikansuomalaisen Fanny Paavolan laulukortin yhteyteen on merkitty tieto, että kyseessä on piirileikkilaulu (A460/I), Olga Sippolan esitys laulusta on nimetty kortistossa puolestaan kansanlauluksi (A443/39). Lauluversioissa vakiintuneen aloitusformulan ympärille muodostuu erityyppisiä jatkoratkaisuja (vrt. Sykäri 2023).

Seuraava Mannisen vihkossa ja tanssikortistossa esiintyvä laulu on ”En mie sen vuoks laulele”. Manninen oli ryhtynyt uudelleenkirjoittamaan laulua vihkoonsa ja muokannut muun muassa riimisanoja. Mannisen versio avautuu muutosten jälkeen enemmän kohti vuosisadanvaihteen melankoliaa ja kirjallista estetiikkaa. (Karhu 2021, 209–210.) Manninen oli ottanut laulun myös osaksi erästä julkaisematonta luonnostaan, jossa hän oli yhdistellyt vihon kansanlauluja (Karhu 2023).

Laulusta on arkistossa useita toisintoja ja tanssikortisto tarjoaa tietoa laulun käytöstä. Eeva Pesonen muistelee tanssikortistua 1920-luvulla Inkerin Leppisaarella (SKS KRA. Toksova. E. Pesonen. 1242. 1964) ja sitä, miten nuoriso pyysi isänniltä lupaa päästä pitämään tansseja. Näiden aineistojen joukossa on säilynyt seuraava tyttöjen laulama piiritanssilaulusäkeistö:

Mie en laula sen tähän
jot minul on hyvä ääni
mie vaa laulan sen tähän
ko heilaa on ikäväni.

Tutkituissa ääniteaineistoissa (äänitekortiston ja A-nauhojen luettelosta haetut aineistot) laulu esiintyy kahden amerikansuomalaisen laulamana. Olga Sippolan (A443/33) laulamana se kuuluu näin: ”Enkä minä sille laulele, että heliä on mulla ääni. Minä laulan vaan huvituksekseni, tuli heilaa ikävääni.” Äänitekortiston perusteella laulusta on säilynyt lisäksi vain eräs toinen nauhoite, joka on myös Elli-Kaija Köngäksen Yhdysvalloissa 1960 tekemä. Tämän toisinnon laulaa 1889 Ristijärvellä syntynyt Greta Malen os. Klemetti (A 455/4).

Kolmas Mannisen arkiston vihon tarkastelluista lauluista alkaa sanoilla ”Ensin oli mettä ja sitten oli vettä”. Myös tämä laulu on ollut ilmeisen suosittu sen perusteella, että siitä on SKS:n arkiston uudemman laulun kortistossa noin 70 toisintoa vuoden 1886 ja 1940-luvun väliltä. Laulu aloittaa Mannisen ”Kosken ruusu” -runon (1897), joka kertoo jokea alas laskevasta pojasta ja töyräällä kasvavasta ruususta. Vihon merkintöjen avulla voidaan tarkastella, miten Manninen on uudelleenkirjoittanut

kansanlaulua osaksi omaa runoan. (Hämäläinen & Karhu 2019, 134–135.) Laulu on tallennettu myös äänitteinä SKS:n arkistoon. Se esiintyy kolme kertaa SKSÄ A -nauhoilla, taltioituina vuonna 1960 amerikan-suomalaisilta Virginian Minnesotasta. Luvussa jo aiemmin mainitun pelimanni ja kansanmuusikko Frank Hietalan (A 434/38) lisäksi sen ovat laulaneet vuonna 1891 syntynyt ja 1908 Yhdysvaltoihin muuttanut rouva Olga Sippola (os. Siikainen; A 443/34) ja vuonna 1886 Ypäjällä syntynyt ja Yhdysvaltoihin 1910 muuttanut Erland Granlund.²⁶ Hän sanelee äänitteellä laulun sanat (pystyviivat merkitsevät taukoja): ”Ensin oli mettä | ja sitte oli vettä | ja sitte oli kuohuva koski | kuohuvan kosken takana | oli se tyttö punaposki.” (A 433 / 10.)

A-nauhojen luettelossa laulu esiintyy piirileikkilaulun nimellä, Erland Granlund puhuu äänitteellä piirilaulusta. Kiinnostavaa intermediaalisuuden kannalta on se, että Mannisen ”Kosken ruusu” -runolla on kytkös tanssilauluperinteeseen myös balladilajin kautta. Runolla on tekstienvälisiä suhteita A. Oksasen balladiin ”Koskenlaskijan morsiamet” (1853) (Hämäläinen & Karhu 2019, 138), joka oli suomenkielisen kirjallisuuden ensimmäinen kaunokirjallinen balladi (Grünthal 1994, 9). Balladilajin historia kytkeytyy puolestaan vahvasti tanssilauluperinteeseen (mts. 14).

Seuratanssi menuettia tutkineet Ingrid Pfandl-Buchegger ja Gudrun Rottensteiner nostavat esiin tanssin kommunikaationa ja kiinnittävät huomiota siihen, minkälaisia viestejä ja merkityksiä tanssi saa aikaan ja herättää, ja miten katsojat kokevat sen. (Pfandl-Buchegger & Rottensteiner 2008, 3–4.) Myös piiritanssi on sisältänyt tietynlaisia viestejä ja merkityksiä yhteisössään. Se on ollut nuorten yhdessäoloa, johon on sisältynyt kehollista, ei sanallista, mutta hyvin merkityksellistä kommunikaatiota. Tanssin semioottinen systeemi sisältää useita semioottisia koodeja. Keho puolestaan toimii viestien välittämisen kanavana. Tanssissa merkitykset eivät ole kielellisiä vaan välittyvät aistimellisesti ja usein niin, etteivät ne tukeudu kiinteisiin semanttisiin merkityksiin. (Mts.

²⁶ Kiinnostavaa Olga Sippolan äänitteillä on hänen suhtautumisensa eroottisävyisiin rekilauluihin. Sippola laulaa eroottisen ”Halaa hiljaa” -laulun nauraen. ”Ei se mitään haittaa. Laulakaa pois vaan”, sanoo haastattelija (443/31).

3–4.) Laulut ja runot ovat nekin kommunikaatiota, mutta rekilaulurunouden tanssillinen intermediaalisuus nostaa esiin myös ei-kielellisen, aistimellisen ja kiinteistä semanttisista merkityksistä vapaan mediumin, jonka välittäjänä toimii epäsuoraa intermediaalisuutta ilmentävä rytmi. Jo pelkkä tieto siitä, että runot ovat tekstienvälisessä suhteessa juuri tanssilauluihin on tärkeä runojen intermediaalisuuteen liittyvän kokonaisymmärryksen kannalta.

Arkistot osoittavat kolmen Mannisen vihossa esiintyvän rekilaulun olleen myös tanssilaulukäytössä. Kyseiset laulut ovat olleet tallennuspaikkojen perusteella myös lauluja, jotka on tunnettu laajasti suomenkielisillä alueilla. Mannisen vihon laulut on kerätty Sippolasta Kaakkois-Suomesta, Paasosen laulut Helsingistä, Pesosen Inkeristä ja amerikkalais-suomalaisen Granlundin laulu Minnesotasta. Granlund oli itse lähtöisin Kytäjältä. Äänitteinä säilyneet laulut antavat kuvaa siitä, minkälaisilla melodioilla niitä on laulettu ja miten niitä on varioitu. Arkistossa on säilynyt myös tietoa siitä, minkälaisissa tanssiyhteyksissä lauluja on laulettu. Intermediaalisuus liittyy näiden laulujen osalta sekä tekstin ja musiikin yhteyksiin, mutta myös musiikkiin yhdistyvään liikkeeseen ja tietäntyyppiseen keholliseen, ruumilliseen kommunikaatioon. Tanssilaulukontekstiin liittyvät löydöt voidaan ottaa mukaan rekilaulurunouden intermediaaliseen tulkintaan: runojen taustalla soivien laulujen melodia ja rytmi kantavat mukanaan myös rytmilliseen ja keholliseen yhdessäoloon ja liikkeeseen liittyviä merkityksiä.

Laulettua, äänitettyä, tanssittua ja kirjoitettua

On tärkeää, että tässä luvussa tutkimamme aineistot on kerätty ja että ne ovat säilyneet SKS:n arkistossa. Tämä mahdollistaa uudenlaiset ja täydentävät tulkinnot tutkimuskohteistamme. Arkistoaineistot nostavat esiin kontekstietoja, jotka liittyvät intermediaalisuuteen eli eri medioihin kytkeytyvään ilmaisuun. Nämä tiedot laajentavat tietämystä tutkimamme lajeista, joita kirjallisuudentutkimuksen piirissä on aiemmin tarkasteltu keskittymällä ensisijaisesti painettuun materiaaliin.

Arkistoon on tallennettu eri aikoina erityyppisiä aineistoja, joiden luettelointitavat ja -periaatteet poikkeavat toisistaan. Etenkin ääniteaineistot ovat myös niin laajoja, ettei tutkijan ole aina vaivatonta löytää haluamaansa materiaalia. Jää nähtäväksi, miten niiden tutkimus tulee muuttumaan mahdollisten puheentunnistukseen tai tekoälyyn pohjaavien apuvälineiden myötä. Lisäksi kaikkien aineistojen äärelle ei pääse suoraan tai itsenäisesti. Tutkimuskohteidemme taltioinnin tapoihin, määriin sekä käytettävyyteen on vaikuttanut myös niiden historiallinen arvostus. Sekä arkkiveisut että rekilaulut ovat olleet väheksytyjä lajeja. Lisäksi arkkiveisut jäävät tutkimusaineistona eri tieteenalojen väliin.

Tässä luvussa tutkimamme aineistot ovat multimodaalisia: niitä on taltioitu sekä teksti- että ääniteaineistoina, jotka täydentävät toisiaan. Tutkimamme lajit ovat myös luonteeltaan intermediaalisia eli esimerkiksi musiikin ja kirjallisuuden yhteys on niissä erottamaton. Rekilauluihin nivoutuu myös kysymys musiikin, lyriikan ja liikkeen vuorovaikutuksesta.

Kirjallisuudentutkijoina olemme olleet tieteenalallemme epätyypillisen materiaalin äärellä, koska tutkimamme aineistot sijoittuvat lähes kokonaisuudessaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston perinteen ja nykykulttuurin kokoelmaan. Samanaikaisesti sekä rekilaulut että arkkiveisut kytkeytyvät monitahoisesti kaunokirjallisuuteen: kaunokirjallisuudessa viitataan näihin lajeihin, runoilijat hyödynsivät riimillisten kansanlaulujen mittaa ja muita piirteitä, ja esimerkiksi Titanic-arkkiveisussa viitataan tapahtumaan yhdistettyyn virteen ja aihetta käsittelevässä varhaisessa kaunokirjallisuudessa esiintyviin tarinoin.

Arkkiveisuja ja rekilauluja on etenkin viime vuosina tutkittu enenevässä määrin, mutta arkkiveisujen osalta ääniteaineistot ovat jääneet toistaiseksi vähälle huomiolle. Arkkiveisuäänitteille on kuitenkin tallentunut runsaasti laulujen kontekstietoa, joka liittyy esimerkiksi laulujen tekijöihin ja niiden oppimiseen. Tämä voi liittyä myös luvussa tarkasteltujen arkkiveisujen aiheeseen: Titanicin onnettomuus oli runsaasti mediahuomiota herättänyt tapaus, josta monilla informanteilla oli omakohtaisia muistoja. Suullisesti esitetyn aineiston variaatio on myös suurempaa ja erilaista kuin kirjallisen aineiston eri toisintojen. Erilaiset

väärinmuistamiset, unohdukset, murteellisuudet ja jopa laulajan tunnetilat nousevat äänitteillä esiin tavoilla, joita yksinomainen kirjalliseen aineistoon keskittyminen ei tavoita. Tutkitut rekilauluäänitteet sisälsivät puolestaan yllättävän vähän lauluihin liittyvää kontekstietoa, mutta se mitä löytyi, oli kiinnostavaa. Merkittävää oli myös se, miten moni informantti oli amerikansuomalainen.

Arkistotutkimus avaa kaunokirjallisten rekilaulujen intermediaalisuuden konteksteja entisestään. Rekilaulujen ja tanssiperinteen yhteyksien tiedostaminen ja tutustuminen tanssikortistoon tarjoavat kaunokirjallisuuden tulkintaan ja ymmärtämiseen uusia tulokulmia. Tanssikortisto tarjoaa monipuolista tietoa piirileikki ja -tanssiperinteestä. Kortiston ja arkistoaineiston tutkimus syventävät käsitystä sekä rekilaulukulttuurin yhteyksistä tanssiperinteeseen että tiettyjen Otto Mannisen arkistostakin löytyvien ja Mannisen uudelleenkirjoittamien laulujen käytöstä piiritansseissa. Kaunokirjallisten rekilaulujen intermediaalisuus ulottuu musiikin lisäksi myös tanssiin, liikkeeseen ja koreografiseen rytmiin. Näitä tietoja voi hyödyntää jatkossa myös rekilaulurunojen tekstianalyseissa.

Intermediaalisuuden tutkimus pyrkii löytämään uusia tarkastelukulmia taiteiden ja medioiden hybridisiin ja uusiin muotoihin, rajanylytyksiin sekä multimodaalisuuteen (Rajewsky 2005, 44). Vaikka termi korostaa nykykulttuurille keskeisiä medioitumisen muotoja, se on kuitenkin sovellettavissa myös vanhojen aineistojen, kuten juuri rahvaan suullis-kirjallisten aineistojen tarkasteluun. Rahvaan suullis-kirjallisiin aineistoihin yhdistyvät intermediaalisuuden kysymykset ovat kuitenkin jossain määrin erilaisia kuin kysymykset, jotka liittyvät niin kutsutun kirjallisen eliitin aineistoihin – ja intermediaalisuus materialisoituu arkistoaineistoissa toisin kuin painetuissa aineistossa.

Lähteet

AINEISTO

Kansalliskirjaston arkhiveisukokoelma

Hakkarainen, A. 1912: *Kertomus Titanic-laiwan haaksirikosta*. Savonlinna.

Teoksessa *Lauluja 1912*. Helsinki: Kansalliskirjasto. Rv. 5961.

Inkinen, Pekka 1912: *Surulaulu Höyryl. "Titanicin" merionnettomuudesta Atlannin merellä*.

Teoksessa *Lauluja 1912*. Helsinki: Kansalliskirjasto. Rv. 5961.

Myrsky, Eino 1912: *Suru-laulu Titanic-laiwan kamalasta tuhosta*. Teoksessa *Lauluja 1912*.

Helsinki: Kansalliskirjasto. Rv. 5961.

Titanicin laulu. Tampere 1912. Teoksessa *Lauluja 1912*. Helsinki: Kansalliskirjasto. Rv. 5961.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (SKS KRA)

Äänitekokoelma (SKSÄ)

SKSÄ 57:4–5. 1959. (Antti Kortesalmi ja Janne Heiskanen).

SKSÄ 1:2. 1960. (Matti Heikkinen)

SKSÄ A A 433/10. 1960. (Erland Grandlund).

SKSÄ A 433/434. 1960. (Frank Hietala)

SKSÄ A443/39. 1960. (Olga Sippola)

SKSÄ A 455/4. 1960. (Greta Malen os. Klemetti)

SKSÄ A 881:1. 1960. (Olga Hirvonen)

SKSÄ 480:36_61–5. 1963. (Antti Ikonen)

SKSÄ 270:1– 47. 1965. ("Lapset uittelivat hyvin paljon laivoja ennen Titanicin uppoamista. Leikissä upposi aina iso peltilaiva.")

SKSÄ 88:1– 34. 1966. ("Titanicin haaksirikko. Pettersson muka laivassa mukana.")

SKSÄ 1968: 37a. 1968. (Kyllikki Malisto)

SKSÄ 37:23. 1968. (Kyllikki Malisto)

SKSÄ 93: 1:57. 1969. (Jalmari Rummukainen)

SKSÄ 100:3 & 29. 1969. (Lydia Pitkänen)

SKSÄ 101:15 & 16. 1969. (Lydia Pitkänen)

SKSÄ 180:3. 1969. (Johannes Kervinen)

SKSÄ 203:2. 1969. (Antti Rummukainen)

SKSÄ 32: 27–41. 1973. (Richard Lahti, Henrik Falklun, Axel Lahti)

SKSÄ 22:1–12. 1974. (Lydia Häyrynen)

SKSÄ 6: 1.17. 1976. (Kerttu Talvitie)

SKSÄ 140: 1–9. 1977. (Martta Pulli)

SKSÄ 443: 54. 1978. (Antti Moilanen)

SKSÄ 445: 29–32. 1978. (Enne Marttilla)

SKSÄ 415: 5–26. 1979. (Martta Airaksinen)

SKSÄ 438:10–13. 1979. (Hilma Lovisa Ruppenen)

SKSÄ 160: 1– 60. 1980. ("Myyjät olivat laukkuryssänsä tapaisia. Paikkakuntalaisia.")

- SKSÄ 382. 1991. (Onni Pursiainen)
SKSÄ 78. 1994. (Kalle Perko)
SKSÄ 130. 1997. (Helena Sällilä)
SKSÄ A 761/56. (Hilma Råman, tallennusvuosi ei tiedossa)
Alahärmä. Näsi. J & S Paulaharju E 123 s. 26–27. 1930.
Harjavalta N. Ruusunen 52. 1903.
Kiikkala. Rekiäjä. Helmi Laiho 1209. 1965.
K. J. Paasonen KKK 54. 1935.
Toksova. E. Pesonen. 1242. 1964.
Koivisto. Rautanen. Jorma Väätänen 162. 1935.

Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA)

- Larin-Kyöstin arkisto
Otto Mannisen arkisto
J. F. Ollisen kokoelma
Vihtori Peltosen arkisto

MUUT LÄHTEET

- Risto Blomsterin tiedonannot tekijöille syyskuussa 2023 ja huhtikuussa 2024 lukuun ja sen aihepiiriin liittyen.
Tieteen termipankki 2024. <https://tieteentermipankki.fi>

KIRJALLISUUS

- Aho, Juhani 1892: Vähän rekilauluista. *Uusi Kuvalehti* 23/1892 s. 1–2.
Asplund, Anneli 1981a: Rinkitanssista piirileikiksi. Teoksessa: Laaksonen, Pekka (toim.) *Pelit ja leikit*. Helsinki: SKS. s. 177–185.
Asplund, Anneli 1981b: Riimilliset kansanlaulut. Teoksessa: Asplund, Anneli & Hako, Matti (toim.) *Kansanmusiikki*. Helsinki: SKS. s. 62–124.
Asplund, Anneli 1994: *Balladeja ja arkkiveisuja. Suomalaisia kertomalauluja*. Helsinki: SKS.
Asplund, Anneli 2006: Runolaulusta rekilauluun – kansanlaulun murros. Teoksessa: Laitinen, Heikki & Leisiö, Timo & Saha, Hannu & Westerholm, Simo (toim.) *Suomen musiikin historia 8. Kansanmusiikki*. Helsinki: WSOY. s. 108–165.
Assmann, Aleida 2010: Canon and Archive. Teoksessa: Erll, Ansgar & Nünning, Astrid & Young, Sara B. (toim.) *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin: De Gruyter. s. 97–107.
Atkinson, David & Roud, Steve 2022: *A Notorious Chaunter in B Flat, and Other Characters in Street Literature*. Birmingham: The Ballad Partners.
Bastman, Eeva-Liisa 2019: Rakkauten ryytimaassa: Korkean veisun repertuaari kansanomaisessa ja kirjallisessa käytössä. Teoksessa: Hämäläinen, Niina & Karhu, Hanna & Vuorikuru, Silja (toim.) *Satuperinteestä nykyrunoon. Suullisen perinteen ja kirjallisuuden yhteyksiä*. Helsinki: SKS. s. 179–206.

- Bergfelder Tim & Street, Susan 2004: Introduction. Teoksessa: Bergfelder, Tim & Street, Susan (toim.) *Titanic in Myth and Memory. Representations in Visual and Literary Culture*. London: I. B. Tauris. s. 1–14.
- Calamnius, Ilmari 1897: *Soutajan lauluja. Kokoelma pieniä runoja*. Porvoo: WSOY.
- Grünthal, Satu 1994: *Välkkyyän virran kalvo*. Helsinki: SKS.
- Hakapää, Jyrki 2013: Arkkiveisut. Teoksessa: Laitinen, Lea & Mikkola, Kati & Salmi-Niklander, Kirsti (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS. s. 221–256.
- Henttonen, Pekka 2015: *Johdatus asiakirjahallinnan tutkimukseen*. Helsinki: Avain.
- Hill, John 2004: The Relaunching of Ulster Pride: The Titanic, Belfast and Film. Teoksessa Bergfelder, Tim & Street, Susan (toim.) *The Titanic in Myth and Memory. Representations in Visual and Literary Culture*. London: I. B. Tauris. s. 15–24.
- Hosiaisuus, Yrjö 2003: *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Howells, Richard 1999: *The Myth of the Titanic*. Basingstoke: Macmillan.
- Huhtala, Anna 2017: Suru- ja murhelaulut lohduttavana perinteenä. Kuolema Kuru-laivan haaksirikosta kertovissa arkkiveisuissa. – *Thanatos* 1/2017 s. 5–32.
- Huhtala, Liisi 1980: Suomen poika pellollansa. Arkkiveisujen maaseutuinen maailmannäkemyksenä. Teoksessa: Viikari, Auli (toim.) *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 32. Helsinki: SKS. s. 91–106.
- Huhtala, Liisi 1988: Arvottomat arkkiveisut? Teoksessa Nuorteva, Jussi (toim.) *Kirjan rantaviiva*. Helsinki: Gaudeamus. s. 45–59.
- Huhtala, Liisi 1996: Arkkiveisu kirjallisuuden tutkimuksen näkökulmasta. Teoksessa: Laine, Tuija (toim.) *Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. Helsinki: SKS. s. 237–251.
- Hupaniitti, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2021: Arkistot ja kulttuuriperintö. Teoksessa Hupaniitti, Outi –Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 7–18. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Hämäläinen, Niina & Karhu, Hanna & Vuorikuru, Silja (toim.) 2019: Suullisen perinteen ja kirjallisuuden rajoilla. Teoksessa: Hämäläinen, Niina & Karhu, Hanna & Vuorikuru, Silja (toim.) *Satuperinteestä nykyrunoon. Suullisen perinteen ja kirjallisuuden yhteyksiä*. Helsinki: SKS. s. 21–50.
- Hämäläinen Niina & Karhu, Hanna 2019: Elias Lönnrot, Otto Manninen ja tekstin tuottamisen prosessit. Teoksessa: Hämäläinen, Niina & Karhu, Hanna & Vuorikuru, Silja (toim.) *Satuperinteestä nykyrunoon. Suullisen perinteen ja kirjallisuuden yhteyksiä*. Helsinki: SKS. s. 110–149.
- Hämäläinen, Niina & Karhu, Hanna 2023: Unohdetut laulut. Elias Lönnrotin ja Herman Niemen käsikirjoitusvihkot ja kynnystekstien merkitys. Teoksessa: Sykäri, Venla & Mäkelä, Heidi Henriikka & Kallio, Kati (toim.) *Sanojen luonto. Kirjoituksia omaehtoisen ilmaisun poeetikasta ja ympäristöistä*. Helsinki: SKS. s. 89–116. <https://doi.org/10.21435/skst.1487>
- Karhu, Hanna 2019: Piipatusta simapillin, paimenhuilun pajatusta? Otto Mannisen ”Pellavan kitkijä” ja ”Luistimilla” -runot ja rekilauluperinne. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti* 16 (2) s. 24–41. <https://doi.org/10.30665/av.74177>
- Karhu, Hanna 2021: Many Ways to Use and Play with Rhymes: The Poet Otto Manninen and the Rhymes of Finnish Rhymed Couplets. Teoksessa: Frog & Grünthal, Satu & Kallio,

- Kati & Niemi, Jarkko (toim.) *Versification. Metrics in Practice*. Helsinki: SKS. s. 200–216.
<https://doi.org/10.21435/sflit.12>
- Karhu, Hanna 2023: L'apprentissage poétique. Les réécritures de rekilaulu du poète Otto Manninen. Hääntänyt Aleksis Moine. – *Études finno-ougriennes* 55 s. 211–242.
<https://doi.org/10.4000/efo.22798>
- Karhu, Hanna [tulossa]: Melancholic, joyful and outlaw voices. Finnish rhymed couplets and writers' archival materials. – *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 94.
- Karhu, Hanna & Kivilaakso, Katri & Parente-Čapková, Viola 2023: Tutkimuskohteena arkistot. Uutta, vanhaa ja tulevaisuuteen kurottuvaa. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti* 20 (1) s. 3–9. <https://doi.org/10.30665/av.127487>
- Karhu, Hanna & Kuismen, Anna 2021: ”Rekiviisujen” halveksunta ja houkutus. Keskustelu arkkiviisuista ja rekilauluista 1870-luvulta 1910-luvulle. – *Kasvatus & Aika* 15 (1) s. 22–44.
<https://doi.org/10.33350/ka.95615>
- Kivinen, E. 1980: Muistelmia Vimpelin pitäjän musiikkiasioista. – *Kansanmusiikki* 1/1980.
- Kuismen, Anna 2023: Rentoja rekiviisuja ja kauniita kansalaislauluja. Suomenkieliset ”laulunsekaiset kansannäytelmät” ja niiden kulttuuriset kontekstit. – *Ennen ja nyt* 21 (1) s. 21–37. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.122995>
- Kuismen, Anna 2021: Rahvas ja kirjallisuuden rikkaruohot. Arkkiveisujen tekijät, myyjät ja kuluttajat Suomessa. – *Ennen ja nyt* 21 (1) s. 44–65. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.90990>
- Laaksonen, Pekka & Saarinen, Jukka (toim.) 2004: *Arkiston avain. Kansanrunousarkiston kortistot, hakemistot, luettelot, lyhenteet*. Helsinki: SKS.
- Laitinen, Heikki 2003: Matkoja musiikkiin 1800-luvun Suomessa. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/urn:isbn:951-44-5707-2>
- Leisiö, Timo 1987: Runoin virsistä Syrjälän Kaappoon polskaan. Näkymiä eteläpohjalaisten kansanmusiikkiin. Teoksessa: Koivusalo, Esko & Leisiö, Timo & Peltonen, Martti & Rantatupa, Martti & Salokangas, Raimo & Seppo, Juha & Ylikangas, Heikki *Etelä-Pohjanmaan historia VI. Autonomian kausi 1809–1917*. Seinäjoki: Eyselä-Pohjanmaan maakuntaliitto. s. 321–442.
- Moon, Nicolas 2014: This is Attested Truth. The Rhetoric of Truthfulness in Early Modern Broadside Ballads. Teoksessa: Davies, Simon F. – Fletcher, Puck (toim.) *News in Early Modern Europe. Currents and Connections*. s. 231–249.
- Niinimäki, Pirjo-Liisa 1999: *Tuomas Ragvaldinpojan sävelmävalikoima. Tutkimus 1700-luvun arkkiveisuista, arkkiveisusävelmistä sekä niiden rakenteista*. Lisensiaatintutkielma. Tampereen yliopisto: Kansanperinteen laitos.
- Niinimäki, Pirjo-Liisa 2006: *Saa veisata omalla pulskalla nuotillansa. Riimillisen laulun varhaisvaiheet suomalaisissa arkkiveisuissa 1643–1809*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-6851-3>
- Niiranen, Elina 2013: *Maria Feodorovan laulupolut. Vienankarjalaisen kansanlaulajan repertuaari musiikkisukupolven rakentajana*. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9162-7>
- Paulaharju, Samuli 2010 (1932): *Härmän aukeilta*. Helsinki: WSOY.

- Pfandl-Buchegger, Ingrid & Rottensteiner, Gudrun 2008: *Intermedia Studies and Dance: a first step towards interart dialogue*. Teoksessa: Schneider, Jan & Krausova, Lenka (toim.) *Intermedialita. Slovo – Obraz – Zvuk*. Olomouc: Univ. Palackeho. s. 163–175.
- Piippo, Laura & Kilpiö, Juha-Pekka 2022a: *Intermediaalinen kirjallisuus, kirjallinen intermediaalisuus*. Taustaa, käsitteitä, tulokulmia. Teoksessa: Piippo, Laura & Kilpiö, Juha-Pekka (toim.) *Intermediaalinen kirjallisuus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. s. 7–31.
- Piippo, Laura & Kilpiö, Juha-Pekka 2022b (toim.): *Intermediaalinen kirjallisuus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Rajewsky, Irina O. 2005: *Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality*. *Intermedialités / Intermediality* 6 s. 43–64. <https://doi.org/10.7202/1005505ar>
- Rantala, Oskari 2022: *Intermediaalisten herrasmiesten liiga*. Sarjakuvan, intermediaalisuuden ja multimodaalisuuden kytkennät sarjakuvasarjassa *The League of Extraordinary Gentlemen*. Teoksessa: Piippo, Laura & Kilpiö, Juha-Pekka (toim.) *Intermediaalinen kirjallisuus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. s. 63–101.
- Rantanen, Saijaleena 2017: *Suomalaisten ”tuplajuulaisten” laulut. – Ennen ja nyt 17 (4)*. Saatavissa: <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108840/63836>. Viitattu 1.3.2024.
- Ryan, Marie-Laure 2005: *Media and Narrative*. Teoksessa: Herman, David & Jahn, Manfred & Ryan, Marie-Laure (toim.) *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London: Routledge. s. 288–292.
- Saarelainen, Juhana 2019: *Runous, tieto ja kansa. Elias Lönnrotin ajattelu ja toiminta aikalaisfilosofian kontekstissa*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7650-8>
- Siikala, Anna-Leena 1984: *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*. Helsinki: SKS.
- Suodenjoki, Sami 2019: *Popular Songs as Vehicles for Political Imagination: the Russian Revolution and the Finnish Civil War in Finnish Song Pamphlets, 1917–1918. – Ad Imperio* 2/2019 s. 228–250.
- Suomen Kansan sävelmiä. 2. jakso, Laulusävelmiä*. 12 vihkoa. Julkaissut Ilmari Krohn. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 68: 2. Helsinki: SKS.
- Sykäri, Venla 2023: *Kaksanasanen sanat. Rekilaulu suullisen komposition ja variaation mikrokosmoksena*. Teoksessa: Sykäri, Venla & Mäkelä, Heidi Henriikka & Kallio, Kati (toim.) *Sanojen luonto. Kirjoituksia omaehtoisen ilmaisen poetiikasta ja ympäristöstä*. Helsinki: SKS. s. 164–197. <https://doi.org/10.21435/skst.1487>
- Varelius, Antero 1985 [1847]: *Suomen kansaa. Kansatieteellisiä havaintoja suuriruhtinaskunnan alueelta*. Suomentaneet Sorvali, Irma Sorvali & Sorvali, Tuomas. Helsinki: SKS.
- Virtanen, Leea 1965: *Raudun kansanperinne*. Teoksessa: *Raudun historia*. Mikkeli: Raudun historiatoimikunta. s. 376–471.
- Vuorikuru, Silja 2019: *Surman laiva, kuolon pursi. Suomalaiset Titanic-arkkiveisut. – Ennen ja nyt 19 (4)*. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/download/108960/63952?inline=1>. Viitattu 1.3.2024.
- Vuorikuru, Silja 2021: *Sua kohti, elämys – ”Titanicin hymnin” vaiheita Suomessa vuonna 1912. – Vähäisiä lisiä* 29.1.2021. <http://neba.finlit.fi/blogi/sua-kohti-elamys-%E2%88%92-titanicin-hymnin-vaiheita-suomessa-vuonna-1912/>. Viitattu 1.3.2024.

- Vuorikuru, Silja 2022: Becoming Vellamo's Brother. Finnish Broadside Ballads about the Titanic. Teoksessa: Atkinson, David & Roud, Steve (toim.) *A Notorious Chaunter in B Flat, and Other Characters in Street Literature*. Birmingham: The Ballad Partners. s. 115–126.
- Väisänen, A. O. 1936: Kansanmusiikki. Teoksessa: Suolahti, Gunnar (toim.) *Suomen kulttuurihistoria IV*. Jyväskylä: K. J. Gummerus.
- Välimäki, Susanna & Steinby, Liisa & Kainulainen Siru 2018: Johdanto: kirjallisuuden ja musiikin leikkauspintoja. Teoksessa: Kainulainen, Siru & Steinby, Liisa & Välimäki, Susanna (toim.) *Kirjallisuuden ja musiikin leikkauspintoja*. Helsinki: SKS. s. 7–36.
- Waltala, Esko [Calamnius, Edvin] 1912: *Titanicin perikato. Romantillinen kuvaus "Titanic"-laivan haaksiriosta yöllä vasten 15 päivää huhtikuuta 1912. Pelastuneitten kertomusten ja muiden luotettavien lähteiden perusteella laatinut Esko Waltala*. Helsinki: Into.
- Wolf, Werner 2005: Intermediality. Teoksessa: Herman, David & Jahn, Manfred & Ryan, Marie-Laure (toim.) *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London: Routledge. s. 252–256.

IV

Uusia tutkimuskysymyksiä tunnetuille aineistoille

Kadonneita kirjeitä ja hylättyjä käsikirjoituksia

Arkistoaineistot Algoth Untolan karnevalistisen vastarinnan tutkimuksessa

Irma Tapaninen

 <https://orcid.org/0009-0004-6009-9863>

Kustantajalle kirjoittamissaan kirjeissä kirjailija-toimittaja Algoth Untola (1868–1918)¹ kertoi toistuvasti kirjoittavansa kokonaan toiselta pohjalta kuin muut aikakautensa kirjailijat (Perttula 1988, 82–83; Kurikka 2001, 15–18). Uusimmassa tutkimuksessa hänen asemansa kirjallisuuden kentällä on alkanut näyttäytyä tavalla tai toisella vastakulttuurisena. Historioitsija Marko A. Hautala esittää hänet epäkirjailijana, jonka perusmotiivina oli aikakautensa kirjailijuuden, kirjallisuusinstituutioiden ja estetiikan vastaisuus (Hautala 2021, esim. 375, 573–576). Kirjallisuudentutkija Kaisa Kurikka (2013, 291–292, 304) puolestaan puhuu vähäkirjallisuudesta, joka muodostaa vastakohtan kaikelle suurelle kirjallisuudelle. Termillä hän viittaa Untolan eri tekijänimillä ilmestyneiden teosten kielenkäyttötapaan, poliittisuuteen ja kollektiivisuuteen. Omis-
sa, lähinnä kulttuurihistorian alueelle sijoittuvissa tutkimuksissani olen

1 Untolan etunimi esiintyy tässä luvussa muodoissa Algoth ja Algot. Hautalan (2021, 22) mukaan Untola itse kirjoitti nimensä virallisessa, kirkonkirjoissa olevassa muodossa Algoth, joten käytän sitä viitatessani häneen henkilönä. Aineistoihin viitatessani käytän kyseisen arkiston virallisessa nimessä olevaa nimimuotoa. Untolan kirjailijanimiä olivat muiden muassa Maiju Lassila ja Irmari Rantamala.

tulkinnut Untolaa karnevalistisena kirjailijana, joka kamppaili kirjoituksillaan aikakautensa virallisen kulttuurin ilmiöitä vastaan. Tavoitteenani on ollut ymmärtää monilla eri tekijänimillä kirjoittaneen Untolan luovan toiminnan logiikkaa sekä sitä historiallista kontekstia, jossa hänen luova toimintansa on saanut merkityksensä. (Esim. Tapaninen 2014; 2022.)

Karnevalistinen kirjallisuus on vastakulttuurin muoto, joka kyseenalaistaa auktoriteetit ja tarjoaa vaihtoehtoisia ratkaisuja (Tieteen termipankki 18.10.2022, Kirjallisuudentutkimus:karnevaali). Kirjallisuudentutkija Irma Perttula (1988) näki ensimmäisenä Maiju Lassilan nimellä julkaistun tuotannon karnevalistisuuden. Sitä ennen Lassilaa pidettiin lähinnä epäpoliittisena humoristina, jonka kirjoituksissa ei nähty mitään vakavaa aatteellista tai moraalista harrastusta (Kupiainen 1954, 257; Ojala 1962, 73). Koska ajatus Untolan kirjoitusten vastakulttuurisuudesta on suhteellisen tuore, käsitykset siitä ovat vasta muotoutumassa. Käytännössä auktoriteettivastaisuus tarkoitti 1900-luvun alun kirjallisuuden kentällä kansalliskirjallisuuteen ja sen tuottajiin kohdistunutta vastarintaa. Kansalliskirjallisuudella tarkoitetaan kansallista identiteettiä luonutta ja muokannutta kauno- ja tietokirjallisuutta (Tieteen termipankki 24.10.2022, Kirjallisuudentutkimus:kansalliskirjallisuus).

Kansalliskirjallisuus oli osa laajempaa kansallista kulttuuria ja julkisuutta. Tutkija Hannu Niemisen (2006, 160) mukaan Suomen kansallinen julkisuus rakentui vuosien 1809–1917 aikana niin voimakkaasti kansallisen ideologian perustalle, että julkisessa keskustelussa esitettyjen näkemysten kyseenalaistaminen joistakin muista kuin sen omassa piirissä hyväksytyistä näkökulmista oli vaikeaa, ellei mahdotonta. Vastakulttuurisuudesta kertoo se, että Untolan kirjoitukset saivat aikaan toistuvia lehtipolemiikkeja. Irmari Rantamalan nimellä julkaistu esikoisteos *Harhama* (1909) aiheutti ennennäkemättömän laajan ja kiivaan keskustelun, ja myös Maiju Lassilan tuotanto jakoi voimakkaasti mielipiteitä. (Tapaninen 2014, 43–70 ja 2022; Hautala 2021, 385–424, 453.) Vastustajat ja tukijat eivät muodostaneet varsinkaan Untolan elinaikana tarkkarajaisia ryhmiä, mutta vastustajia oli eniten kaupunkiporvariston tai oppineiston piirissä, kun taas puolustavia ääniä kuului enemmän maakunnista ja kansanihmisten joukosta (Tapaninen 2014, 43–70, 248–258;

2020, 220–226). Vastakohtaisuus kansalliseen kulttuuriin nähden hui-pentui syksyn 1917 ja kevään 1918 aikana, jolloin Untola tuki kapinaan nousseita työläisiä sosialidemokraattisessa *Työmies*-lehdessä julkaistuilla artikkeleillaan. Sodan päätyttyä siitä seurasi kuolemantuomio. (Hautala 2021, 711–796, 889–913; Tapaninen 2021a.)

Tutkimushypoteesini mukaan Untola oli lehtikirjoittaja ja kirjailija, joka kamppaili oman aikakautensa kulttuurielämän, uskonnon ja poliitiikan auktoriteetteja vastaan. Vastakulttuurisen näkökulman vuoksi olen pohtinut, miten vuosi 1918 tulisi ottaa hänestä kertovien aineis-tojen lähdekritiikissä huomioon. Untolan eläessä häntä pidettiin por-varillisena kirjailijana, mutta kuolemansa jälkeen hänet samastettiin sisällissodan tapahtumien takia sosialisteihin tai kommunisteihin. On syytä olettaa, että hänen kiistanalainen poliittinen asemansa ja väkival-tainen kuolemansa ovat vaikuttaneet niihin tulkintoihin, joiden pohjalta Untolan kirjailijakuva alkoi muotoutua. Tutkija Erkki Sevänen (1994) on osoittanut niitä sääntöjä ja normeja, joiden puitteissa kirjallisuus-instituutioiden sisäiset portinvartijat muokkasivat kulttuuria vuosien 1918–1939 aikana. Untolan kritisoiman kansallisen kulttuurin ylivalta vahvistui sisällissodassa ja säilyi suhteellisen vakaana aina 1960-luvun taitteeseen saakka, jolloin Väinö Linnan romaanisarja *Täällä Pohjantäh-den alla* (1959, 1960, 1962) toi ensimmäisen kerran punaisen puolen näkökulman mukaan julkiseen keskusteluun (Hentilä 2018, 244–252). Vasemmiston integroiduttua mukaan virallisesti hyväksytyyn kulttuu-riin Untolaa tutkittiin myös marxilaisen kirjallisuudentutkimuksen keinoin, mutta häntä ei kuitenkaan pystytty sijoittamaan varsinaisesti työväenkirjallisuuden piiriin (Palmgren 1966; Karhu 1973).

Tässä luvussa paneudun Untolan kirjailijantyöstä syntyneisiin arkis-toaineistoihin ja siihen, miten nykymuotoiset arkistot ovat muotoutu-neet. Tutkin, miten kyseisiä aineistoja voidaan hyödyntää sen selvittämi-sessä, millä tavalla Untolan toiminta kirjallisuuden kentällä oli karneva-listista ja auktoriteetteja tai kansalliskirjallisuuden päämääriä koskevaa konsensusta vastustavaa. Untola julkaisi elinaikanaan kolmekymmentä romaania, kertomusta tai näytelmää sekä reilusti toista sataa lehtikir-joitusta, jotka koostuvat artikkeleista, pakinoista ja kaunokirjallisista

teksteistä.² Kirjallisesta toiminnasta syntyi arkistoituja aineistoja, jotka koostuvat useamman eri kustantajan kanssa käydystä kirjeenvaihdosta ja julkaisematta jääneistä käsikirjoituksista. Kirjeitä ja käsikirjoituksia on säilynyt paljon, mutta epäselvää on esimerkiksi se, kuinka kattavia arkistot ovat Untolan kirjailijantyön tutkimisen kannalta.

Untola tarjosi käsikirjoituksia yhteensä viidelle eri kustantajalle. Suurin osa säilyneestä kirjeenvaihdosta on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmassa olevassa Maiju Lassilan kirjekokoelmassa (SKS KIA. MLKK 137).³ Kokoelma koostuu Suomalainen Kustannusosakeyhtiö Kansan, Kustannusosakeyhtiö Kirjan ja Arvi A. Karisto Osakeyhtiön kanssa käydystä kirjeenvaihdosta. Kansallisarkistossa säilytettävissä Kustannusosakeyhtiö Otavan arkistossa ja Werner Söderström Osakeyhtiön arkistossa on molemmissa Untolaan liittyviä aineistoja. Ensimmäisessä on kustannuspäätöksistä kertovia pöytäkirjoja, toisessa muutamia Untolan lähettämiä kirjeitä. Kansallisarkistossa on myös Vapaussodan arkisto, jossa on hänen viimeisiin, *Työmies*-lehdessä ilmestyneisiin lehtikirjoituksiinsa liittyvää kirjeenvaihtoa sekä joitakin julkaisematta jääneitä artikkelikäsikirjoituksia. Kansalliskirjastossa on sinne vuonna 1952 luovutettu Algot Untolan arkisto (Maiju Lassilan käsikirjoitukset, KK. AUA. MLKK 467), joka sisältää kuusitoista kansiollista käsikirjoitusta.

Untolan kirjeenvaihtoa ja julkaisemattomia käsikirjoituksia käytettiin 1900-luvulla tehdyssä kirjallisuudentutkimuksessa suhteellisen paljon eri näkökulmista. Kirjallisuudentutkija Elsa Erho ajoitti alustavasti Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelmassa olevat käsikirjoitukset sijoittaen ne kirjailijan kokonaistuotantoon (Erho 1957, 47–50, 80–81, 102, 106, 126, 133–136). Kirjallisuudentutkija Raoul Palmgren hahmotti Untolan aatteellishjelmallista paikkaa työväenkirjallisuudessa pääasiassa julkaisutujen lähteiden perusteella, mutta käytti myös joitakin käsikirjoituksia (Palmgren 1966, 260). Kirjallisuudentutkija Liisi Huhtala halusi oikoa

2 Lehtikirjoitusten lukumäärä kattaa *Kokkola*-lehdessä 1906 ilmestyneet Maalaisen mietteet ja Liisan Antin kirjeet yhteensä 41 kpl, *Suomalainen*-lehdessä 1906–1907 ilmestyneet Kyntäjän kirjeet ja muut identifioitavissa olevat kirjoitukset 19 kpl, *Kokkola*-lehdessä 1916 ilmestyneet Arki- ja Tupakkapuheet yhteensä 10 kpl, *Työmies*-lehdessä 1916 ilmestyneet Porvarikirjeet 3 kpl sekä *Työmies*-lehdessä 1917–1918 Irmari Rantamalan ja Maiju Lassilan nimillä ilmestyneet kirjoitukset yhteensä 57 kpl.

3 Kokoelmaan sisältyy 128 kirjettä tai kirjekorttia.

Untolasta syntyneitä myyttejä, jotka perustuivat vähäisiin lähteisiin ja epätarkkoihin, keskenään ristiriitaisiin muistikuviin. Hän hyödynsi tutkimuksessaan julkaistujen teosten ohella myös julkaisemattomia käsikirjoituksia, mutta tavoitteena ei ollut kirjailijakuvan uudistaminen, vaan juuri erheellisten tietojen korjaaminen. Erhon tutkimus näyttäytyi Huhtalalle pätevänä yleisesityksenä Untolasta. (Huhtala 1987.)

Arkistoaineistot olivat vuosikymmeniä sivussa kirjallisuudentutkimuksen valtavirrasta, mutta nyt niitä hyödynnetään jälleen uusista näkökulmista. Kaisa Kurikka on käyttänyt julkaisemattomia käsikirjoituksia ja kirjeenvaihtoa tutkiessaan Untolan moninimistä tekijyyttä ja tekijänä toimimista ranskalaisten filosofien Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin tekstien avulla (Kurikka 2013). Väitöskirjansa lisäksi hän on kirjoittanut erillisen artikkelin Untolan moninimistä tekijyyttä ilmaisevista arkistoaineistoista (Kurikka 2010). Hautalan laatima Untola-elämäkerta perustuu perinteisen biografisen tutkimuksen tavoin pääasiassa erilaisiin arkistoaineistoihin ja sanomalehtikirjoituksiin. Hänen mukaansa tutkimustyön ongelmana olivat kadonneet lähteet, lähteiden vaikea saatavuus ja se, että Untolan yksityiselämästä kertovia lähteitä ei juuri ole käytettävissä. (Hautala 2021, 28–30.) Huhtala (1987, 5) ja Kurikka (2010, 115) ovat myös kiinnittäneet jälkimmäiseen seikkaan huomiota. Jälkiä on säilynyt ainoastaan Untolan julkisesta roolista, toiminnasta erittäin aktiivisena kirjailijana ja lehtikirjoittajana.

Aikaisemmissa tutkimuksissani olen käyttänyt eräitä Untolan kirjeitä ja analysoinut käsikirjoituksia kahdessa artikkelissa. Ensimmäisessä tutkin Untolan perikunnalta Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelmaan saatua Maiju Lassilan *Liika viisaan* (1915) ensipainosta, johon kirjailija on tehnyt merkittävän määrän käsin kirjoitettuja lisäyksiä ja analysoin geneettisen kritiikin keinoin, miten ja miksi kyseinen dokumentti on syntynyt (Tapaninen 2019). Toisessa artikkelissa lähestyin Untolan uskontosuhdetta analysoimalla hänen laajaa tutkielmatyypistä käsikirjoitustaan *Jeesus Kristus 1–2* (Tapaninen 2021b).

Tässä luvussa avaan ensin omaa lähestymistapaani Untolan käsikirjoituksiin ja kirjeisiin. Toiseksi selvitan Untolan ja kustantajien välistä kirjeenvaihtoa pyrkien hahmottamaan, mitä siitä on säilynyt arkistoihin. Kolmanneksi tarkastelen sitä, miten vuoden 1918 tapahtumat vaikuttivat

käsikirjoitusten matkaan kohti Kansalliskirjaston kokoelmia. Lopuksi arvioin, miten Untolan arkistoaineistot palvelevat karnevalistisen vastarinnan tutkimista.

Lajina fiktiota, filosofiaa vai jotakin muuta?

Tutkimusteni päämäärä on ollut määritellä, miten karnevalistisuus ja auktoriteettivastaisuus ilmenevät Untolan kirjoituksissa ja toiminnassa kirjallisuuden kentällä. Seuraavassa on syytä pohtia myös sitä, mitä uutta lähestymistapani tuo Hautalan perusteelliseen, samoja arkistoaineistoja hyödyntäneeseen elämäkertaan nähden. Hautalan mukaan kirjoittaminen kansan syville riveille oli Untolan ”antiestetiikan” ja ”epätaidefilosofian” ydin, jolla hän erottui muista kirjailijoista (Hautala 2021, 492, 573). Maiju Lassilan osalta tähän on helppo yhtyä, perustuuhan karnevalistinen kirjallisuus kansan nauruun (Bahtin 1995, 5–6 ja passim.), mutta päteekö se myös Irmari Rantamalan teoksiin? Lähestymistapani yksi haaste on yhdistää eri tekijänimien alla kirjoitetut, tyylillisesti varsin erilaiset tekstit perustellusti toisiinsa. Seuraavassa lähestyn tätä ongelmaa tutkimalla yhtä Rantamalan nimellä julkaistavaksi aiottua käsikirjoitusta siitä käydyn kirjeenvaihdon valossa.

Tutkittava käsikirjoitus sisältyy Algot Untolan Kansalliskirjastossa sijaitsevaan käsikirjoituskokoelmaan nimellä *Ihmis-Kristus*, mutta Maiju Lassilan kirjekokoelman kirjeissä siitä puhutaan latinankielisellä nimellä *Crede mihi* (’Luota minuun’), joten käytän sitä tässä luvussa. *Crede mihi* on säilynyt ainoastaan katkelmana, joka alkaa sivulta 57 ja päättyy sivulle 261. (KK. AUA. MLKK 467:5, 928–1188.) Käsikirjoitus mainitaan kymmenessä Kustannusosakeyhtiö Kirjan arkistoimassa kirjeessä, jotka ajoittuvat loppuvuoden 1914 ja syksyn 1917 välille. Kustannusyhtiön tammikuussa 1915 lähettämä kirje sisältää kustantaja Eino Railon perusteellisen palautteen, ja loput yhdeksän ovat Untolan kirjoittamia kirjeitä, joista löytyy kommentteja teoksesta. Railon palautteesta voidaan havaita, että kustantaja on nähnyt kokonaisen tekstin, joka on ollut huomattavasti säilynyttä katkelmaa laajempi. (SKS KIA. MLKK 137:8:12.)

Untolan vastakulttuurisuuden kannalta on merkittävää, että Railo arvioi käsikirjoitusta nimenomaan romaanina, kun taas tekijä painotti kirjeissään toistuvasti, että kyseessä ei ollut kaunokirjallinen teos (SKS KIA. MLKK 137:3:15 ja 137:3:31). Kirjallisuusauktoriteettien vastaisuuden ytimessä on siis hänen kohdallaan kysymys kirjallisuuden lajista. Huhtalalle (1987, 49) käsikirjoituksen romaanimaisuus ja ajatus Jeesuksesta esimerkillisenä ihmisenä toivat mieleen ranskalaisen filosofin Ernest Renanin teoksen *Vie de Jésus* (1863). Huhtala on nähdäkseni lajimäärityksessä oikeilla jäljillä, sillä Untola tunsikin Renanin teoksen ja viittasi siihen käsikirjoituksessa *Jeesus Kristus 1–2*, jossa hän pyrki kiistämään Jumalan olemassaolon ja Jeesuksen jumaluuden. Kyseisen käsikirjoituksen perusteella Untola oli perehtynyt 1800-luvun kansainväliseen raamatuntutkimukseen sekä historiallista Jeesusta käsittelevään kirjallisuuteen ja uskonnonfilosofiaan. (Tapaninen 2021b, 102, 106.) Kirjailija itse ei määritellyt *Crede mihin* lajia tarkasti, vaan puhui siitä tavalliseen tapaan ”tuherruksena” ja ”tekeleenä”. Sen sijaan hän pyrki selittämään teoksensa tarkoitusta lähettämällä kustantajalle luettavaksi *Jeesus Kristus*-käsikirjoituksen: ”Kun tämä on pakanallinen kuten *Crede mihin* niin heräsi sitä korjaillessani halu lähettää nähdäksenne, tosin sangen epäroiden.” (SKS KIA. MLKK 137:3:5.)

Palautekirje osoittaa, että Railo oli paneutunut *Crede mihin* käsikirjoitukseen, vaikka kirjailijan käsiala on siinä paikoin erittäin vaikeasti luettavaa. Railo kertoi olevansa halukas kustantamaan teoksen ohjeitensa mukaan korjattuna ja tarjoutui tarkastamaan sen vielä uudelleen. Huomautukset käsittelivät pitkälti samoja seikkoja, joista Rantamalan julkaistujakin teoksia arvosteltiin, kuten rakenteen hajanaisuutta, toiminnan puutetta, epäonnistuneita sanavalintoja ja toistuvia vertauksia. Untolan teokset eivät ole yhtä avoimesti yhteiskuntakriittisiä kuin hänen lehtikirjoituksensa, mutta vastakulttuurin tutkijana kiinnitän huomiota niihin vaatimuksiin, joilla käsikirjoitusten yhteiskuntakritiikkiä pyrittiin lieventämään. Maiju Lassilan *Liika viisaan* täydennetyin version tutkimuksessa jäi epäselväksi, paikkasivatko kirjailijan siihen tekemät lisäykset alun perin kustantajan vaatimia poistoja. (Tapaninen 2019, 61–62.) *Crede mihistä* Railo halusi poistaa erään henkilöhaahmon liiketoiminnan

laajemmat erittelyt ”kauppaneuvoksineen, Pietarissa-käynteineen ja lakkoineen” sekä rovasti Pātiälän hahmon, koska ei katsonut sen edustavan pappien yleistä mielipidettä: ”Kirjanne vaikuttaa siinä suhteessa agitatsiooniteokselta, joka maistuu sangen vanhalta. Ettekö voisi pyyhkiä pappia?” (SKS KIA. MLKK 137:8:12.)

Untola ei ottanut näihin ehdotuksiin kantaa, mutta tarttui Railon moitteisiin Bertta-nimisen hahmon kanamaisuudesta. Hän kieltäytyi muuttamasta hahmoa, jota piti velvollisuudentuntoisen naisen ihanneytyypinä ja kertoi kuvanneensa Berttaa suuremmalla sympatialla kuin koskaan mitään muuta. (SKS KIA. MLKK 137:3:31.) Käsikirjoituskatkelman perusteella Bertta on suuren sukukartanon omistajan vaimo, jonka sisar ja aviopuoliso ovat päätyvässä keskenään seksisuhteeseen. Sivujen puuttumisen vuoksi emme tiedä, miten Bertta tilanteeseen reagoi. (KK. AUA. MLKK 467:5, 928–1188.) Jesus Vaeltajasta Railo totesi, että suora saarnaaminen ei sopinut kaunokirjalliseen teokseen. Hän ei halunnut väittää kirjailijan aatetta kokonaan epäonnistuneeksi, mutta huomauttaa: ”Tällainen oppi tulee ilmi elämästä, ei sanoista.” (SKS KIA. MLKK 137:8:12.) Untola ei olisi halunnut poistaa saarnoja ja painotti, että teos ei ollut kaunokirjallinen, vaan se oli kirjoitettu nimenomaan saarnojen vuoksi. Hän ei uskonut opin nousevan elämästä: ”Kyllä tuon filosofisen koulun olen monesti ennen lukenut mutta filosofia ja muu viisaus on yhtä ja elämä toista.” Tässä vaiheessa kirjailija suunnitteli luopuvansa kokonaan teoksen julkaisusta, mutta pohti myös muita vaihtoehtoja: ”Voi olla, että muussa muodossa koetan sitä muotoilla ja parannella.” (SKS KIA. MLKK 137:3:31.)

Säilyneessä katkelmassa on vain muutamia Jesus Vaeltajan puhe- tai mietintäosuuksia, joten siltä osin tekijä on saattanut muokata tekstiä tai ne ovat hävinneet puuttuvien sivujen myötä. Railon ehdottomasti poistettavaksi vaatimat latinankieliset otsikot ovat edelleen jäljellä. Niiden osuuden on täytynyt olla alun perin iso, sillä katkelmaankin niitä sisältyi yhteensä viisitoista. (KK. AUA. MLKK 467:5, 928–1188.)

Sisällissodan jälkeen Railo kertoi *Crede mihin* jääneen julkaisematta ainoastaan siksi, että kirjailija niin ”oudostuttavalla itsepäisyydellä” kieltäytyi ja kielsi tekemästä siihen minkäänlaisia korjauksia tai poistoja (Railo 1923, xxv–xxvi). Kustantajana Railo itse oli varsin ehdoton ilmoit-

taessaan palautteensa lopuksi, ”etten näistä asioista ryhdy mihinkään väittelyihin kanssanne” (SKS KIA. MLKK 137:8:12). Keskustelu teoksesta kuitenkin jatkui ja Untolan vastauskirjeiden perusteella Railo kysyi käsikirjoituksen edistymisestä toistuvasti vielä vuoden 1917 aikana. Kirjailija kertoi muokkaavansa parhaillaan tekstiä ja lupaili sen valmistuvan pian, mutta selitti myöhemmin viipymistä keskeytyksillä ja terveysongelmilla. (SKS KIA. MLKK 137: 3: 34–36.) Säilyneen katkelman teksti on selvästi keskeneräistä: siinä näkyy useita poistettavaksi merkittyjä kohtia ja käsikirjoituksen lopussa on noin kolmekymmentä yliviivattua liuskaa.

Hautala ei tunnista kirjallisuuden lajiin liittyviä ongelmia Untolan vastarinnan välineeksi vaan esittää (2021, 512), että ”Maiju Lassilan koomisten kertomusten ja huvinäytelmien rinnalla Untola jatkoi vakavampien ja taiteellisesti kunnianhimoisempien teosten kirjoittamista”. Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelman keskeneräisistä teksteistä suurin osa on vakavia ja allekirjoitettu jollakin muulla kuin Maiju Lassilan nimellä. Kirjeessään Untola vaati itselleen – tekijänimiä erottelematta – oikeutta kirjoittaa toisin: ”Maailmassa pitää saada kirjoittaa muutakin kuin taidetta ja estetiikkaa ja Suomessa on jo noin 70 taidekirjailijaa. Kyllä ne ehtivät sitä tavaraa kirjoittaa haluaville aivan kylliksi. Minä olisinkin siinä jo liikaa.” (Sit. Hautala 2021, 492 mukaan.) Sitaatin valossa Untola ei näytä tavoitelleen taidekirjailijan asemaa aikansa kansallisessa kulttuurissa, mutta joutui muokkaamaan käsikirjoituksiaan, jotta ne pääsivät julkisuuteen. Sen vuoksi juuri julkaisemattomat käsikirjoitukset paljastavat hänen taiteellisideologista ajatteluaan julkaistuja teoksia selkeämmin.

Kirjeittensä perusteella Untola näyttää arvostaneen *Crede mihiä* enemmän kuin samaan aikaan kustantajan tarkastettavana ollutta Lassila-tuotantoon (SKS KIA. MLKK 137: 3:15). Se voi johtua siitä, että hän kehitti kirjoittamalla eettistä ajatteluaan eli oman sisäisen olemuksensa ydintä. Käsikirjoituksen aihe, tyyli ja latinankielinen otsikointi osoittavat, että *Crede mihi* ei ollut tarkoitettu samalle yleisölle kuin Lassilan teokset. Siinä, kenelle hän Rantamalana kirjoitti, on vielä paljon tutkittavaa. Kirjallisuuden asiantuntijat pitivät Rantamalan filosofointia ikävänä ja liiallisena (Hautala 2021, 568), eikä *Crede mihiä* niin ollen haluttu kustantaa tekijän toivomassa muodossa.

Rantamalaa, Lassilaa ja muita tekijänimiä yhdistävät toisiinsa Untolan arvomaailma ja hänen alhaalta ylöspäin suuntautuva näkökulmansa maailmaan. Käsikirjoitukset ovat karnevalistisen vastarinnan kannalta monipuolista tutkimusaineistoa, mutta tässä yhteydessä nostan esiin ainoastaan Untolan uskontosuhteen, jonka tutkimisessa *Crede mihi* ja *Jeesus Kristus* ovat erityisen tärkeitä tekstejä. Untola julistautui ateistiksi, mutta siihen nähden hän käsitteli kirjoituksissaan uskontoa huomattavan paljon. Hän tiedosti oman taustansa ”Jeesuksen hengen kasvatina”, joten hänen etiikkansa nousi siltä perustalta mutta maallisessa ja materialistisessa muodossa (Tapaninen 2021b, 109–110).⁴ Tällainen uskontosuhte sopii karnevalistiseen kirjallisuuteen. Kaikille karnevaalimuodoille on tunnusomaista, että ne ovat epäkirkollisia ja epäuskonnollisia, sillä ne kuuluvat täysin toiseen järjestelmään, kansanjuhlan ja karnevaalivapauden piiriin (Bahtin 1995, 9–11).

Untolaan liittyvät aineistot tukevat hypoteesiani hänen vastakulttuurisesta asemastaan ajan ”viralliseen, vakavaan kulttuuriin” nähden. Suh-taudun Untolan kirjeisiin samansuuntaisesti kuin Kurikka (2001), joka on osoittanut niistä erilaisia taktisia ja strategisia keinoja. Niitä tarvittiin, kun tekijä pyrki edistämään omia kirjallisia tavoitteitaan aikakauden ihanteiden kyllästävässä kustannusmaailmassa. Käsikirjoituksissaan Untola etsi ilmaisulleen sallitun rajoja, ja siksi ne ovat rankempia kuin julkaistut tekstit (vrt. Kurikka 2010, 122). Yksi lähestymistapani tuot-tamista merkittävistä eroista Hautalaan nähden on se, että hän pitää Railoa Untolan kirjailijanlaadun ja sanataiteen ymmärtäjänä (Hautala 2021, 509, 554), kun taas karnevalistista kirjallisuutta omana lajinaan analysoivan tutkimuksen näkökulmasta niin ei voida sanoa.

Säilyneet ja kadonneet kirjeet

Hautala (2021, 28, 559, 594, 1054, 1058, 1093) viittaa Untola-elämäker-rassaan toistuvasti kadonneisiin arkistoaineistoihin asiaa kuitenkin

4 Olen tutkinut Untolan uskontosuhtetta Bahtinin filosofisten tekstien avulla. Bahtinia pidetään uskonnollisena ihmisenä, joka pyrki kuitenkin pitämään tutkimuksensa sekulaarina silloinkin, kun ne suuntautuivat uskontoon (Bagshaw 2013, 131).

varsinaisesti problematisoimatta. Karnevalistista vastarintaa käsittelevälle tutkimukselle aineistojen katoaminen on merkittävää siksi, että sisällissodan jälkeen aiemmin porvarilliseksi mielletty kirjailija alkoi näyttäytyä kirjallisuuspiireissä verisenä kansankiihottajana ja vallankumouksellisena kommunistina. Arkistoissa oleva kirjeenvaihto on syntynyt pääosin vuosina 1909–1918. Untolan kirjoittamat kirjeet ovat usein päiväämättömiä, eivätkä ne ole arkiston mikrofilmeillä välttämättä kronologisessa järjestyksessä. Kirjeiden sisällön ja muiden lähteiden perusteella ne on kuitenkin mahdollista ajoittaa suhteellisen helposti. Ajoittamisen lisäksi on tärkeä määritellä, kenelle kirjeet on osoitettu. Seuraavassa esittelen, keiden kanssa Untola kävi kirjeenvaihtoa eri aikoina eri kustantamoissa, sekä pohdin, onko ollut olemassa myös muita kirjeitä ja jos on, milloin ne ovat mahdollisesti kadonneet.

Ensinnäkin kaikki Untolan yksityishenkilöiltä tai yrityksiltä saamat kirjeet ovat kadonneet. Niitä on saapunut, sillä hän viittaa toistuvasti saamiinsa ja säilyttämiinsä kirjeisiin. Esimerkiksi eräässä lehtikirjoituksessaan hän kertoo käyneensä kirjeenvaihtoa vanhasuomalaisen puolueen tilanteesta jonkun nimeltä mainitsemattoman puolueen johtohenkilön kanssa (*Työmies* 2.7.1916, 5–6). Kustantajille lähettämissään kirjeissä hän viittaa aikaisempaan kirjeenvaihtoon ja saamiinsa vastauskirjeisiin sekä vakuuttaa niiden olevan tallella (kirjeet sit. Hautala 2021, 379, 477 mukaan). Kuka siis hävitti kirjeet, miksi ja milloin? Hautala (2021, 824, 994) arvioi, että valkoiset takavarikoivat Helsingin valtauksen jälkeen Untolan asunnolta kirjeet, valokuvat ja osan käsikirjoituksista ja että Railo hävitti kirjeet saatuaan käsikirjoitussäkin haltuunsa loppuvuodesta 1919. Railon vuonna 1923 *Tulitikkuja lainaamassa* -teoksen uuteen laitokseen kirjoittama esipuhe paljastaa epäsuorasti, että hän tiesi joidenkin Untolan saamien kirjeiden sisällöstä. Toisaalta on mahdollista, että Untola hävitti osan kirjeistään myös itse. Ainakaan ketään ei ole vaadittu niiden takia tilille, kuten olisi voinut käydä, jos esimerkiksi yksityisiksi tarkoitettut puolueasioita käsittelevät kirjeet olisivat päätyneet viranomaisten haltuun. Sisällissotaa edeltäneen ajan julkisuudessa Untolan kirjoituksia paheksuttiin, ja hänen tukijoitaan vedettiin toistuvasti vastuuseen niistä. Kirjailijalla oli tarve ilmaista itseään vapaasti, mutta hän ei halunnut aiheuttaa tukijoilleen vaikeuksia, vaan korosti

riippumattomuuttaan ja painotti vastaavansa kirjoituksistaan yksin. (Tapaninen 2020, 221–222.)

Kustantajien arkistot eivät nekään ole Untolan kirjailijantyön osalta kattavia. Otavan arkistossa on vuodesta 1880 lähtien kirjailijakirjeenvaihtoa ja kirjailijoita koskevaa materiaalia, mutta Untolaan liittyvää tietoa ei löydy muuta kuin hänen teostensa kustannussopimusten synnystä kertovat johtokunnan pöytäkirjat (Hautala 2021, 1058). Kirjeenvaihtoa on täytyntä olla, sillä Otava julkaisi vuosina 1913–1917 Untolalta yhteensä kuusi teosta: kolme Maiju Lassilan, kaksi Irmari Rantamalan ja yhden J. I. Vatasen nimellä sekä hylkäsi käsikirjoituksen *Vaeltajia*. Kirjailijan yhteyshenkilönä toimi varatoimitusjohtaja Aapo Kohonen (Railo 1923, xxvi). Otavan vuosia 1890–1918 käsittelevässä historiikissa Rantamala mainitaan yhtenä niistä kirjailijoista, joiden suhteet kustantajaan säilyivät jatkuvasti hyvinä (Koskimies 1946, 290). Untola tarjosi muutamia käsikirjoituksia myös WSOY:lle, jonka kanssa yhteistyötä ei syntynyt. Näistä kontakteista kertovat kirjeet ovat säilyneet, ja ne on julkaistu Hautalan kirjassa. (Hautala 2021, 101–102, 414, 434, 566–567.)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa oleva Maiju Lassilan arkisto näyttää sekin olevan osin vajavainen. Vuosina 1909–1910 Suomalainen Kustannusosakeyhtiö Kansa julkaisi Rantamalan *Harhaman* ja *Martvan* (1909) lisäksi Lassilan *Tulitikkuja lainaamassa* (1910) sekä hylkäsi viisi käsikirjoitusta. Tältä ajalta kirjekokoelmassa on vain yksi kirjekatkelma (SKS KIA. MLKK 137:16:1). Hautala on löytänyt Lauri Ingmanin arkistosta Untolan Kansan johtokunnalle osoittaman kirjeen, jossa on merkkejä siitä, että yhteydenottoja on alun perin ollut enemmän (Hautala 2021, 442–443). Untolan yhteyshenkilönä Kansassa oli toimitusjohtaja Väinö Hämeen-Anttila. Saattaa olla, että hän ei alun perinkään arkistoinut kaikkia kirjeitä, mutta ajanjaksoon kuuluvaa aineistoa on saattanut kadota myös myöhemmin. Ingmanin arkistossa on esimerkiksi Hämeen-Anttilan saatekirje, mutta varsinaista dokumenttia, Untolan kirjettä, ei ole liitteenä, vaikka se mainitaan arkistoluettelossa (Hautala 2021, 380).⁵

5 Arkistoluettelossa lukee kyseisen kirjeen kohdalla ”liitteenä kirjailija Rantamalan kirje teoksesta Harhama. ks. myös ’sekalaisia asiakirjoja’”, joten se saattaa vielä löytyä toisaalta Ingmanin arkistosta.

Hämeen-Anttila jätti vuoden 1910 lopussa Kansan vetovastuun V. J. Tuomikoskelle, joka toimi Untolan yhteyshenkilönä syksyyn 1912 saakka. Hänen aikanaan ei hylätty yhtään käsikirjoitusta, vaan yhtiö julkaisi viisi Lassilan nimellä ilmestynyttä teosta, joista yhdenkään kustantamisesta ei ole säilynyt kirjeenvaihtoa. Kirjeitä on alun perin ollut, sillä Tuomikoski on kertonut niistä muistelmissaan (*Satakunnan Kansa* 8.8.1950). Kustantajana toimiessaan hän puolusti Untolaa näkyvästi julkisuudessa sen jälkeen, kun estetiikan dosentti K. S. Laurila oli tyrmannyt *Tulitikkuja lainaamassa* ja *Pirttipohjalaiset* (1911) kirjallisuuslehti *Valvojassa*. Untola kertoi kirjoittaneensa välittömästi Tuomikoskelle vaatien, että kaikille oli turvattava sananvapaus, eikä hänen teostensa arvosteluihin sen vuoksi saanut enää puuttua. (Sit. Hautala 2021, 456 mukaan.) Tuomikoski siirtyi Kansasta Pohjanmaalle *Vaasa*-lehden päätoimittajaksi ja työskenteli siellä vuosina 1913–1924. Valkoisen Suomen vahvoilla tukialueilla aikaisempi yhteistyö Untolan kanssa saattoi olla hänelle rasite, mutta on epävarmaa, pääsikö hän yhtiöstä lähdettyään enää käsiksi kirjeenvaihtoon.

Suomalainen Kustannusosakeyhtiö Kansa joutui pian perustamisensa jälkeen talousvaikeuksiin. Syksyllä 1912 yhtiö yhdistyi toisen helsinkiläisen talousvaikeuksissa olleen kustantajan Yrjö Weilin & Kumpp. Osakeyhtiön kanssa, jolloin uudeksi nimeksi tuli Kustannusosakeyhtiö Kirja. Yhtiön toimitusjohtajaksi nimitettiin Oskari Lampinen ja kirjalliseksi johtajaksi runoilija V. A. Koskenniemi. Vielä saman vuoden lopussa kirjalliseksi johtajaksi tuli Harri Holma, mutta Koskenniemi jatkoi yhtiön kirjallisena asiantuntijana syksyyn 1913 saakka. (Hautala 2021, 479.) Holman kaudella Kirja julkaisi kaksi Lassilan kertomusta, *Manasse Jäppisen* (1912) ja *Kilpakosijat* (1913), sekä hylkäsi neljä eri tekijänimillä kirjoitettua käsikirjoitusta. Näiden prosesseja koskevaa kirjeenvaihtoa on säilynyt. Untola kirjoitti kustantajalle kirjailijanimillään, pari kertaa myös A. Rantalan nimellä osoittaen kirjeensä Kunnioitetulle Tohtorille eli Holmalle ja KH:lle (Kunnioitettavalle Herralle), eli ilmeisesti Lampiselle tai yhtiön johtokunnalle. (SKS KIA. MLKK 137:1:1, 2:1–2:7, 3:3, 4:1–4:8, 5:1–5:17.) Ajanjaksolta säilyneet vastauskirjeet ovat kaikki Holman kirjoittamia (SKS KIA. MLKK 137: 6:1–6:9).

Kun Holma jätti tehtävänsä vuodenvaihteessa 1914, hänen tilalleen nimitettiin maisteri Eino Railo ensin kirjalliseksi johtajaksi ja Oskari Lampisen eron jälkeen heinäkuussa myös toimitusjohtajaksi (Hautala 2021, 528, 530). Kirjailijan ja kustantajan välinen vuorovaikutus jatkui säilyneen kirjeenvaihdon valossa vilkkaana. Osa kirjeistä on osoitettu Railolle, osa kustannusyhtiölle. Yhtiön johtokuntaan kuuluivat tuolloin vakinaisesti ainakin tohtorit J. K. Paasikivi, August Hjelt ja Santeri Ivalo (Hautala 2021, 479). Railo kävi pitkään neuvotteluja *Liika viisaan* ja *Crede mihin* kustantamisesta, mutta lopulta sopimus syntyi vain Lassilan *Ivanan* (1915) ja Rantamalan *Turman talon* (1917) julkaisusta. Lisäksi hän tarkasti kuusi julkaisematta jäänyttä käsikirjoitusta. Kirjeenvaihdossa puhutaan usein rahasta, ja uuden toimitusjohtajan tärkeimpänä tehtävänä lieneekin ollut yhtiön jo vuosia jatkuneiden talousvaikeuksien selättäminen (SKS KIA. MLKK 137: 5:18, 2:8–2:27, 3:1–3:36).

Arvi A. Kariston kanssa Untola aloitti yhteistyön vuonna 1911. Yhteydenottovaiheessa hän ei tiennyt kohtaavansa siellä jälleen Hämeen-Anttilan, joka oli siirtynyt Kansasta *Hämeen Sanomien* päätoimittajaksi ja Kariston kirjalliseksi neuvonantajaksi. Karisto julkaisi vuosina 1911–1916 yhteensä kahdeksan Lassilan teosta – kolme näytelmää ja viisi kertomusta – sekä tarkasti kolme julkaisematta jäänyttä käsikirjoitusta. Vuorovaikutuksen vilkkaudesta huolimatta kirjailijan ja kustantajan kirjeenvaihtoa ei ole juurikaan säilynyt. Jälleen tulee mieleen, oliko Hämeen-Anttilan arkistointi alun perinkään järjestelmällistä? Kariston historiikin kirjoittaneen Juhani Niemen mukaan yhtiön alkuaikojen liikekirjeenvaihto tuhoutui suurelta osin varaston vesivahingossa talvisodan aikaan (Niemi 2008, 119). Erhon tutkimuksesta voi kuitenkin havaita, että hänellä on ollut 1950-luvulla käytössään myös sittemmin hävinnyttä aineistoa. Hautalan mukaan ainakin Untolan vuonna 1911 Karistolle lähettämä kirje ja yhtiön kanssa tehdyt kustannussopimukset ovat kadoksissa. (Erho 1957, 157, 160, 161, 163; Hautala 2021, 594, 1054–1055.)

Hämeen-Anttila teki pitkän ja menestyksekkään uran Kariston kirjallisena johtajana. Hän ei ole voinut vaikuttaa Kariston arkistoon ainakaan enää Erhon tutkimuksen jälkeen, sillä hän menehtyi jo vuonna 1942. Niin ollen katse kohdistuu johtaja Arvi A. Karistoon, joka kuo-

li vasta vuonna 1958. Vuonna 2005 Kariston kustannusliike luovutti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle hallussaan olleet Untolan kirjeet. Ne ovat *Martvan* julkaisun aikoihin kirjoitettu kirjekatkelmä sekä laaja haukkumakirje, jossa Untola kritisoi Hämeen-Anttilaa johtaja Kariston välityksellä. (SKS KIA. MLKK 137:15:1, 16:1.)⁶ Puhevälit edellisen kanssa olivat ilmeisesti katkenneet, mutta jälkimmäisen kanssa oli yhä toimiva yhteistyösuhde.

Edellä käsiteltyyn perusteella voidaan sanoa, että Untolan kirjailijantyöstä kertovat kirjearkistot ovat puutteellisia ja lisäksi vääristyneitä siten, että toimivista yhteistyösuhteista kertovat kirjeet ovat hävinneet, kun taas ristiriidoista ja kustantajien torjunnasta kertovat kirjeet ovat säilyneet paremmin. Ilmiö saattaa liittyä siihen, että sisällissodan jälkeen kansallisen kulttuurin piirissä varsinkin Rantamalasta rakentui kuva punaisena kiihottajana. Sopuisasti sujunut yhteistyö stigmatisoituneen kirjailijan kanssa saattoi vaikuttaa kiusalliselta, jolloin siitä kertovien todisteiden hävittäminen saattoi olla houkuttelevaa. Kirjearkistojen aukkoinen luonne on hyvä tiedostaa, mutta vastakulttuurin tutkimuksen kannalta juuri säilyneet kirjeet ovat kaikkein kiinnostavimpia.

Käsikirjoitusten pulmallinen matka arkistoon

Olen tutkinut Untolan karnevalistisen vastarinnan osalta kirjailijan omien tekstien ohella myös muiden reaktioita niihin. Pitkään kadonneiksi luulluista käsikirjoituksista käyty julkinen keskustelu tuo esiin niitä jännitteitä, joita kirjailijaan sisällissodan jälkeen liittyi. Jako oikeistoon ja vasemmistoon ei kuvaa keskustelun osapuolia täysin oikein, sillä varsinkin maaseudulla Untolalla oli sympatisoijia jakolinjan molemmilla puolilla. Siihen viittaa hänen Lassila-näytelmiensä suuri suosio, joka jatkui ja osittain jopa lisääntyikin sisällissodan jälkeen. Niitä esitettiin porvarillisiin ja työväen näyttämöihin jakautuneella teatterikentällä lähes kaikkialla muualla paitsi maan päänäyttämöllä Kansallisteatterissa.

6 Kirje 15:1 on kirjoitettu *Mimmi Paavaliina* -näytelmän julkaisun jälkeen keväällä 1916. Se on mikrofilmattu sekä käsin kirjoitettuna versiona että koneella puhtaaksi kirjoitettuna. Jälkimmäisen pituus on 46 sivua.

(Tapaninen 2022, 205–206.) Kirjoitustensa vuoksi teloitettua Untolaa muistettiin punaisten keskuudessa marttyyrina ja valkoisten parissa kansankiihottajana (Tapaninen 2021a, 124, 137, 150). Toisin sanoen hän oli poliittisesti hyvin kiistanalainen mutta kulttuurin kentällä ajankohdainen hahmo.

Untolan käsikirjoitusten katoamisesta puhuttiin ensimmäisen keran julkisuudessa, kun *Suomen Sosialidemokraatti* (11.12.1920, 4) kyse li pikku-uutisessaan niiden perään. Sen mukaan kadoksissa olivat ne käsikirjoitukset ”jotka besorgattiin hänen asunnossaan, sekä ne, jotka häneltä jäivät murhayönä laivaan kuin myöskin eräitten yksityisten luota kotitarkastuksessa vohkitut”. Tunnetun kirjailijan väkivaltainen kuolema symboloi hävinneille kaikkien valkoisen terrorin uhreiksi joutuneiden punaisten kohtaloa ja siksi työväenlehtien kirjoitukset olivat sävyiltään katkeria ja syyttäviä. Sisällissodan jälkeen Untolaa pidettiin työväenlehdissä kirjailijana, jonka muistoa työväki ei voisi koskaan unohtaa (Tapaninen 2021a, 150).

Yksityisten luota kotitarkastuksessa viedyt kirjoitukset tarkoittavat toimittaja Yrjö Räisäsen kokoelmaan sisältyvää Untola-aineistoa, johon kuuluu muun muassa *Työmies*-lehteen lähetettyjen kirjoitusten saatekirjeitä ja joitakin julkaisematta jääneitä artikkelikäsitkirjoituksia. Tämä aineisto on Kansallisarkistossa tutkijoiden käytettävissä. (Vapaussodan arkisto 146a.) Laivaan jääneillä kirjoituksilla viitataan niihin teksteihin, jotka Untola lehtitietojen mukaan kirjoitti vankila-aikanaan. *Helsingin Sanomissa* (23.5.1918, 6) ja sen jälkeen useissa maakuntalehdissä julkaistiin seuraava tiedonanto: ”Irmari Rantamala käytti koko vankilassaoloaikansa mitä ahkerimpiin kirjallisiin töihin ennättäen tehdä kokonaisia pinkkoja käsikirjoituksia. Tämän kummallisen kirjailijan ’jälkeenjääneet teokset’ ovat sittemmin joutuneet viranomaisten haltuun ja tulevat ne epäilemättä olemaan mielenkiintoisia todistuskappaleita.”

Untolalla oli todellakin mahdollisuus kirjoittaa vankilassaoloaikanaan, ja ainakin osa kirjoituksista oli hänen mukanaan viimeisellä laivamatkalla Santahaminaan teloitettavaksi. Vankila-ajan kirjoituksista ovat puhuneet eri henkilöt sekä valkoiselta että punaiselta puolelta (*Aika* 12.4.1933, 3; *Suomen Sosialidemokraatti* 21.5.1938, 3; Suomela 1947, 317–318; Hautala 2021, 853, 945). Niistä tunnetaan ainoastaan kirjailijan

juuri ennen kuolemaansa kirjoittama puolustuspuhe, joka on säilynyt Kansallisarkistossa Toivo T. Kailan arkistossa. Sen olemassaolosta saatiin ensimmäisen kerran tieto Kailan muistelmissa vuonna 1954. Myöhemmin puolustuspuhe on julkaistu useita kertoja eri teoksissa. (Kaila 1954, 77; Huhtala 1987, 62–64; Piilonen 1998, 378; Hautala 2021, 947.) Vankila-ajan käsikirjoitukset olivat ainakin *Iltalehdessä* (27.12.1919, 3) julkaistun artikkelin mukaan tallessa vielä loppuvuodesta 1919.

Kolmas kadonneeksi mainittujen kirjoitusten ryhmä ovat asunnolta ”besorgatut” käsikirjoitukset. Railo (1923, xxv–xxvi) luetteli laatimassaan ensimmäisessä Untola-elämäkerrassa tiedossaan olleet julkaisemattomat käsikirjoitukset ja totesi lopuksi: ”Jokunen näistä käsikirjoituksista lienee hänen veljensä hallussa, mutta suurin osa on nähtävästi hävinnyt, joko hänen itsensä tuhoamana tahi sitten hänen vähäisten tavaroidensa mukana kapinakeväänä.” Pian tämän jälkeen Sosialidemokraattisen puolueen kausilehti *Kevättervehdys* julkaisi Untolan viimeiset kirjeet, jotka hän oli lähettänyt Yrjö Räisäsen puolisolle Kerttu-Liisa Räisäselle Sörnäisten vankilasta. Ne käsittelivät pääasiassa ruuan ja oikeusavun järjestämistä, mutta ensimmäiseen viestiinsä kirjailija oli tehnyt sivun reunaan lisäyksen: ”Sanokaa T:lle että huoneeni vuokra-asian järjestän kuun lopussa. Ehkä hän silloin ottaa sieltä kirjani ja muut vähät [eri lähteissä vihot] ullakolleen siksi kun saan jonkun ne pois ottamaan.” (*Kevättervehdys* 1923, 31–33.) Ajankohdan kireää ilmapiiriä kuvaa se, että lehti jätti kaikkien Untolan kanssa tekemisissä olleiden henkilöiden nimet mainitsematta. ”T” viittaa talonmies Oskari Tammilehtoon. Kirjeensä perusteella Untola ei näytä olleen tietoinen kirjojen ja muiden huoneessaan olleiden tavaroiden takavarikoinnista.

Tieto säilyneistä käsikirjoituksista tuli julkisuuteen, kun kirjallisuudentutkija Rafael Koskimies (1939, 357–359) kertoi artikkelissaan, että Untolan sisarentyttärellä Maiju Ollilaisella oli hallussaan enonsa painamattomia käsikirjoituksia. Ollilainen oli ”sitä paitsi kertonut, että Untolan oikeudenomistajien hallussa on suuri määrä painamattomia käsikirjoituksia, osaksi kylläkin erittäin vaikeasti luettavia ja huonossa kunnossa olevia liuskoja.” Oikeudenomistajalla viitataan tässä Maiju Ollilaisen veljeen Vesa S. Ollilaiseen, joka oli myöhemmin antamiensa tietojen mukaan saanut hallussaan olleet käsikirjoitukset enoltaan Johannes

Tietäväiseltä tammikuussa 1929. Koskimies ei ollut vielä nähnyt kumppaakaan käsikirjoituserää itse, mutta piti varmana, että niiden joukossa oli paljon tutkimukselle tärkeää aineistoa. Muutamaa vuotta myöhemmin kirjoittamassaan artikkelissa hän esitteli teos teokselta Maiju Ollilaisen hallussa olleet käsikirjoitukset, joihin myös *Ihmis-Kristus / Crede mihi* kuului (Koskimies 1943, 120–134).

Koskimiehen artikkeli saattoi herättää Untolan muistoa kunnioittaneen työväenliikkeen piirissä keskustelua ja kysymyksiä käsikirjoitusten päättämisestä Ollilaisen sisarusten haltuun. Kerttu-Liisa Räisänen ryhtyi tekemään julkisuudessa selkoa toimistaan Untolan auttamiseksi: ”Rantamalan peruja menin turhaan tiedustelemaan. Huone, jossa hän oli asunut näytettiin minulle ja se oli aivan tyhjä. Viranomaiset olivat ottaneet haltuunsa Rantamalan kaikki tavarat, siemenperunoita myöten, niin selitettiin minulle”. Räisäsen kertomusta tukee myöhemmin ilmi tullut tieto siitä, että Untola oli lähettänyt vankilasta Tammilehdolle moitteet siemenperunoiden haltuunotosta (*Työväen joulualbumi* 1944, 20–24; Hautala 2021, 857–858, 862).

Seuraavan kerran Untolan käsikirjoituksia käsiteltiin julkisuudessa Untamo Utrion kirjoittamassa artikkelissa, jossa Vesa S. Ollilainen kertoi seikkaperäisesti hallussaan olleiden kirjoitusten päättämisestä hänelle (*Suomen Kuvalehti* 14–15/1952, 28–29). Tässä ja myöhemmin käsikirjoitusten luovutustilaisuudessa pitämässään puheessa Ollilainen kertoi enonsa Johannes Tietäväisen keränneen kesällä 1918 käsikirjoitukset kirjailijavainajan asunnolta: ”Vieras käsi, jonka jäljelle ei enää voitu päästä, oli siellä jo aikaisemmin vieraillut ja vienyt mennessään tietämättömän määrän kirjallista jäämistöä.” (KK. AUA. MLKK 467:1.) Ollilaisen kertomus on toisen käden tietoa, joten ei voida olla varmoja, sanoiko Tietäväinen todella keränneensä käsikirjoitukset kirjailijan huoneesta – joka oli Räisäsen puheiden mukaan tyhjennetty jo Untolan vankilassaoloaikana – vai luovuttiko Tammilehto hänelle sieltä talteen ottamansa tavarat ja kertoi samalla viranomaisten suorittamasta takavarikoinnista.

Kirjallisuudentutkija Unto Kupiainen (1954, 449) ymmärsi Ollilaisen edellä siteeratun puheenkohdan siten, että ”ennen tämän aineiston talteenottoa keväällä 1918 oli joku vieras jo ehtinyt viedä kirjailijan jäämistöä. Tämä viety osa on tuntemattomilla teillä”. Käsikirjoituksista Erho

totesi, ettei niistä kaikista luultavasti ollut tietoa (Erho 1957, 133). Näin työväenliikkeen kerrontaperinne, jonka mukaan osa käsikirjoituksista oli päätyntä viranomaisten kautta tietymättömille teille, oli siirtymässä marginaalista osaksi kansallista kulttuuria.

Uusi käänne keskusteluun tuli vuonna 1963 sen jälkeen, kun *Uudessa Suomessa* ilmestyi toimittaja Esa Arran tekemä tuomari Armas R. Taipaleen haastattelu. Aikaisemmista tiedoista poiketen Taipale väitti, että Untola olisi pidätetty ilmiannon perusteella asunnoltaan vasta pari päivää Helsingin valtauksen jälkeen. Pidättäjien saapuessa kirjailija olisi ollut keräämässä pöydällä olleita papereita säkkiin, jolloin säkki otettiin mukaan viranomaistarkastusta varten. Jutun lopussa on lisäksi toimituksen huomautus: ”edellä olevassa haastattelussa mainittu säkki sisälsi todennäköisesti ne käsikirjoitukset, joita nykyään säilytetään Yliopiston kirjastossa.” (Lindsten 1977, 230–233; Hautala 2021, 821–823.) Taipaleen todistus kyseenalaisti ensinnäkin vasemmiston puheet käsikirjoitusten ”besorkkaamisesta” ja toiseksi Johannes Tietäväisen sisarenpojalleen antamat tiedot siitä, miten käsikirjoitukset olivat päätyneet hänelle. Taipaleen todistus on ristiriidassa myös Untolan pidättämisestä kertovien alkuperäislähteiden kanssa, mutta on silti vaikuttanut tulkintoihin käsikirjoitusten matkasta Kansalliskirjaston kokoelmiin.

Asiaan vaikutti keskeisesti WSOY:n arkistoista löytynyt kirje, joka tuli julkisuuteen kirjailija Leo Lindstenin kirjassa *Maiju Lassila, legenda jo eläessään* (1977). Dokumentti todistaa, että Railo oli saanut viranomaisilta Johannes Tietäväisen valtuuttamana haltuunsa säkillisen Untolan käsikirjoituksia, jotka hän oli lähettänyt Tietäväiselle tammikuussa 1920. Lindsten ja hänen jälkeensä Hautala tulkitsevat lähteitä siten, että Tietäväinen ei ollutkaan hakenut käsikirjoituksia Untolan asunnolta vaan luovutti Vesa S. Ollilaiselle nimenomaan Railolta saamansa käsikirjoitussäkin. (Lindsten 1977, 158–159, 233–234; Hautala 2021, 824, 994.) Pohtimatta jää, mistä Maiju Ollilaisen hallussa olleet käsikirjoitukset olivat peräisin. Saattaahan olla, että yhden käsikirjoituserän Untolan asunnolta jo haltuunsa saanut Johannes Tietäväinen luovutti Railon lähettämät paperit sisarelleen Johanna Tietäväiselle, jolta ne puolestaan tulivat pian perinnöksi hänen tyttärelleen Maiju Ollilaiselle. Tämä tuskin itsekään tiesi, mitä tietä käsikirjoitukset olivat alun perin tulleet,

tai ainakaan hän ei puhunut asiasta mitään julkisuudessa. Mielestäni ei pidä kyseenalaistaa kirjailijan omaisten kertomusta, sillä juuri heille puolueeton tieto Untolasta on ollut emotionaalisesti kaikkein tärkeintä. He myös toimittivat käsikirjoitukset tutkijoiden käyttöön nimenomaan puolueetonta tutkimusta varten.

Johannes Tietäväinen ei Ollilaisen mukaan halunnut ”heittää tuota arvokasta perintöä areenalle aikana, jolloin kirjailija-vainajan muisto oli poliittisen kiuhkan rikkirepimä.” Juuri ennen kuolemaansa Tietäväinen lahjoitti hallussaan olleet käsikirjoitukset sisarenpojalleen ja pyysi tätä luovuttamaan ne sopivana ajankohtana joko Helsingin yliopistolle tai Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle. Tarkkaan harkittuaan Ollilainen päätyi luovuttamaan vuonna 1952 aineiston Helsingin yliopistolle. (KK. AUA. MLKK 467:I.) Hän aloitti käsikirjoitusten järjestämisen pian sotien jälkeen ja liimasi samalla irralliset liuskat taustapapereille. Aineistoa kertyi yhteensä kymmenen arkistokansiota. (Hautala 2021, 1000.) Ainakin osa liimauksista on tehty siten, ettei se estä liuskojen tutkimista molemmilta puolilta. Luovutuksen jälkeen käsikirjoitukset sidottiin kuuteentoista niteeseen, jolloin kokoelma sai nykyisen muotonsa (Kupiainen 1954, 448–449). Maiju Ollilaisen hallussa ollut *Liika viisaan* täydennetty versio jäi tässä vaiheessa vielä perikunnalle ja liitettiin kokoelmaan vuonna 2015. Samana vuonna Karisto luovutti myös siihen asti hallussaan olleen, tiukalle rullalle käärityn käsikirjoituksen. Avattuna se paljastui 12 metriä pitkäksi saarnaparodiaksi, joka sisältyy Lassilan julkaistuun *Liika viisas* -teokseen. (Tapaninen 2019, 48.) Täydennetty *Liika viisas* ja käsikirjoitusrulla ovat nyt konservoituina tutkijoiden käytettävissä Kansalliskirjastossa.

Käsikirjoituksista käyty keskustelu osoittaa, että Untolan kirjoituksia pidettiin merkityksellisinä. Vankilassa kirjoitettuja tekstejä lukuun ottamatta julkaisematta jäänyt tuotanto näyttää säilyneen olosuhteisiin nähden hyvin, joskin osa käsikirjoituksista on tutkittavissa vain katkelmina. Erho ja Hautala ovat pystyneet tunnistamaan käsikirjoitukset ja sijoittamaan ne ajallisesti Untolan kirjailijanuralle. Jonkin verran sekaannusta aiheuttaa se, että jotkut käsikirjoitukset ovat voineet käydä eri nimillä eri aikoina eri kustantajilla. Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelmassa on vain muutamia sellaisia tekstejä, joiden ei tiedetä käyneen millään

kustantajalla. Kustantajien kanssa käydyssä kirjeenvaihdossa tai muissa lähteissä mainittuja tekstejä, joita ei ole säilynyt, on vain pari kappaletta. (Erho 1957, 106; Hautala 2021, 473–474, 521–522, 556–558, 583–584, 709–710.) Julkaistujen ja talteen saatujen julkaisemattomien kirjoitusten pohjalta saadaankin varsin kattava kokonaiskuva Untolan tuotannosta vuosien 1909–1918 aikana (liite).

Huomioita karnevalistisen vastarinnan tutkimisesta

Untolan auktoriteettivastaisuus kirjallisuuden kentällä perustui siihen, että hän pyrki kirjoittamaan muunlaista kirjallisuutta kuin ajan vaatimusten mukaista kaunokirjallisuutta, jota kohti häntä kuitenkin aktiivisesti ohjailtiin. Tavoitteeni on ollut selvittää hänen kirjallisia tavoitteitaan ja sitä, miten hyvin tai huonosti hän niihin pääsi. Tutkimuksessani ilmeni, että Untolan kirjailijantyöstä säilyneet arkistoaineistot soveltuvat hyvin tutkimustehtävääni. Käsikirjoitukset antavat yhdessä julkaistujen tekstien kanssa kattavan kuvan hänen kirjallisesta toiminnastaan. Niiden avulla on mahdollista tutkia kirjoittajan esteettisiä, eettisiä ja uskonnollisia arvoja. Esimerkiksi *Ihmis-Kristus / Crede mihi* olisi kokonaan säilyneenä ollut arvokas lähde hänen eettiseen ajatteluunsa, mutta antaa avaimia siihen tällaisenaankin yhdessä kirjeenvaihdon kanssa.

Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelmassa on runsaasti tutkimukseni kannalta kiinnostavaa aineistoa, joka avaa Rantamalan filosofista ajattelua. Kirjearkistot ovat selvästi puutteellisempia kuin käsikirjoitusarkisto, mutta niissäkin on säilynyt riittävästi kirjeitä, jotka paljastavat Untolan omia kirjallisia tavoitteita ja kamppailua kustantajien vaatimuksia vastaan. Eino Railo ei esiinny tutkimuksissani Untolan taiteen ymmärtäjänä, vaan yhtenä hänen kulttuuripoliittisista vastustajistaan. Railo edusti juuri sitä aikakautensa kansallismielistä valtavirtakulttuuria, jota Untola kritisoi alhaalta ylöspäin nousevasta näkökulmasta: joskus suoraan, usein naurun keinoin. Kirjeenvaihdon puutteet ja käsikirjoituksista käyty keskustelu osoittavat, että vuoden 1918 vaikutukset on otettava lähdekritiikissä entistäkin paremmin huomioon. Sekä Untolan kirjailijantyöstä kertovat arkistot että häneen liittyvä muistitieto ovat

muotoutuneet sisällissodan jälkeisinä vuosikymmeninä, jolloin hänen muistonsa oli katkerien poliittisten kiistojen aiheena. Siinä hän eroaa muista aikakauden kirjailijoista.

Lähteet

ARKISTOAINEISTO

- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto
Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA)
Maiju Lassilan kirjekokoelma (MLKK) 137
- Kansalliskirjasto
Käsikirjoituskokoelma (KK)
Algot Untolan arkisto (AUA)
Maiju Lassilan käsikirjoitukset (MLKK) col. 467
- Kansallisarkisto
Vapaussodan arkisto
Yrjö Räsäsän kokoelma 146a

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

- Aika* 12.4.1933. Helsingin ensimmäisen suojeluskunnan synty.
Helsingin Sanomat 23.5.1918. Kapinoitsijat.
Iltalehti 27.12.1919. Br. S., Fraaseista. Hiukan kansanvillityksen välikappaleista.
Kevättervehdys 1923. Irmari Rantamalan viimeiset kirjeet.
Satakunnan Kansa 8.8.1950. Muutama muistelma Algoth Untolasta.
Suomen Kuvalehti 14–15/1952. Utrio Untamo, Säkkillinen mestarin tuntemattomia käsikirjoituksia.
Suomen Sosialidemokraatti 11.12.1920. Kansalaissotaperut waltoarkistossa.
Suomen Sosialidemokraatti 21.5.1938. –o–ja–, Eräs suomalainen murhenäytelmä. Irmari Rantamalan kuoleman 20-vuotismuisto.
Työmies 2.7.1916. Rantamala, Irmari [Untola, Algoth] Porvarikirjeitä 3.
Työväen joulualbumi 1944. Räsäsänen Kerttu-Liisa, Irmari Rantamalan viimeisiltä ajoilta.

KIRJALLISUUS

- Bagshaw, Hilary B. P.: *Religion in the Thought of Mikhail Bakhtin. Reason and Faith*. Farnham: Ashgate.
- Bahtin, Mihail 1995 [1965]: *François Rabelais. Keskiajan ja renessanssin nauru*. Suomentaneet Laine, Tapani & Nieminen, Paula. Helsinki: Taifuuni. Venäjänkielinen alkuteos 1965.
- Erho, Elsa 1957: *Maiju Lassila. Kirjallishistoriallinen tutkimus*. Turku: Turun yliopisto.

- Hautala, Marko A. 2021: *Algoth. Kapinallinen kynämies. A. Untolan merkillinen elämä*. Sastamala: Warelia.
- Hentilä, Seppo 2018: *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka*. Helsinki: Siltala.
- Huhtala, Liisi 1987: Esipuhe. Maiju Lassila 28.11.1868–21.5.1918. Teoksessa: Huhtala, Liisi (toim.) *Maiju Lassila. Kodin suuret klassikot*. Espoo: Weilin + Göös. s. 5–71.
- Kaila, Toivo T. 1954: *Eräs elämä. Muistelmia ja merkintöjä*. Helsinki: Otava.
- Karhu, Eino 1973: *Suomen 1900-luvun alun kirjallisuus*. Suomentanut Heino, Ulla-Liisa. Helsinki: Kansankulttuuri Oy. Venäjänkielinen alkuteos 1973.
- Koskimies, Rafael 1939: Tekijän täydennyksiä ”Liika viisaaseen” ynnä muuta Maiju Lassilasta. –*Valvoja-Aika* 17 (8–9) s. 357–359.
- Koskimies, Rafael 1943: Maiju Lassilan kirjallinen jäämistö. Teoksessa: Koskimies, Rafael (toim.) *Juhlakirja J. V. Lehtosen täyttääessä 60 vuotta 8. XII. 1043*. Helsinki: SKS. s. 121–134.
- Koskimies, Rafael 1946: *Otavan historia 1809–1918*. Helsinki: Otava.
- Kupiainen, Unto 1954: *Huumorin sukupolvi 1900-luvun alun suomalaisessa kirjallisuudessa II*. Helsinki: WSOY.
- Kurikka, Kaisa 2001: Monena tilanteen mukaan. Algot Untolan tekijänimet taktiikkana ja performatiivisena allekirjoituksena. Lisensiaatintutkielma. Turun yliopisto: Taiteiden tutkimuksen laitos.
- Kurikka, Kaisa 2010: Monumentaalista ilmaisu. Arkistomateriaali ja Algot Untolan tekijäys. Teoksessa: Hyttinen, Elsi & Kivilaakso, Katri (toim.) *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Helsinki: SKS. s. 114–132.
- Kurikka, Kaisa 2013: *Algot Untola ja kirjoittava kone*. Turku: Eetos.
- Lindsten, Leo 1977: *Maiju Lassila. Legenda jo eläessään*. Porvoo: WSOY.
- Niemi, Juhani 2008: *Kisällistä kauppaneuvokseksi. Kirjankustantaja Arvi A. Kariston elämäkerta*. Hämeenlinna: Karisto.
- Nieminen, Hannu 2006: *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Tampere: Vastapaino.
- Ojala, Aatos 1962: Mekaaninen kosija. – *Parnasso* 2/1962 s. 71–79.
- Palmgren, Raoul 1966: *Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus 2*. Helsinki: WSOY.
- Perttula, Irma 1988: Bahtinilainen näkökulma Maiju Lassilaan. Teoksessa: Anttila, Jaana (toim.) *Teokset, taustat, tutkijat*. Helsinki: SKS. s. 75–85.
- Piilonen, Juhani 1998: Algot Untolan viime vaiheet. – *Parnasso* 4/1998 s. 368–388.
- Railo, Eino 1923: *Algoth Untola*. Teoksessa: Lassila, Maiju *Tulitikkuja lainaamassa*. 4. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja. s. 3–31.
- Sevänen Erkki 1994: *Vapauden rajat. Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Suomela, Klaus U. 1947: Kun ahdas ikkuna avautui. Teoksessa: Mäkelä, Juho (toim.) *Luokkasodan muisto*. Helsinki: Kansankulttuuri. s. 303–319.
- Tapaninen, Irma 2014: *Karnevalistinen henki. Algot Untolan varhaistuotanto ja virallisen kulttuurin muutos 1900-luvun alussa*. Helsinki: Unigrafia.
- Tapaninen, Irma 2019: Torjutut sanat. Maiju Lassilan täydennetyt Liika viisaan laji ja synty. –*Synteesi* 1–2/2019 s. 46–65.

- Tapaninen, Irma 2020: Kiihottaja vai kannustaja? Algot Untolan kirjoitukset torpparien muutosvoimana. Teoksessa: Rantanen, Saijaleena & Välimäki, Susanna & Mononen, Sini (toim.) *Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana. Kirjoituksia työväen musiikista, kirjallisuudesta, teatterista ja muusta kulttuuritoiminnasta*. Helsinki: Tutkimusyhdistys Suoni. s. 207–237.
- Tapaninen, Irma 2021a: Kirjailija Algot Untolan näkökulma vuoteen 1918. Teoksessa: Vuorinen, Marja (toim.) *Vihapuheen, viholliskuvien ja disinformaation historiaa. Vallan ja vastarinnan välineitä*. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys. s. 123–158.
- Tapaninen, Irma 2021b: Totuuden etsijä – Algot Untolan uskonnollinen epäily ja kirjailijuuden kriisi. Teoksessa: Kuivala, Petra & Lempinen-Enqvist, Olli & Sevilamo, Annaleena (toim.) *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 2021. Kriisit kristinuskon historiassa*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura. s. 98–118.
- Tapaninen, Irma 2022: Kansansuosiota kaanonin varjossa. Maiju Lassilan näytelmien vastaanotto vuosina 1911–1929. Teoksessa: Hämäläinen, Niina & Tarkka, Lotte (toim.) *Kaanon ja marginaali. Kulttuuriperinnön vaietet äänet*. Helsinki: SKS. s. 201–221.
- Tieteen termipankki 2022. <https://tieteentermipankki.fi/>

Liite

Algoth Untolan teokset ja käsikirjoitukset ryhmiteltynä kustantajien ja siellä toimineiden yhteys-henkilöiden mukaisesti.

| Kustantaja | Yhteyshenkilö | Julkaistut | Hylätyt | Kadonneet |
|---|---|--|--|------------|
| Otava | Aapo Kohonen | J. I. Vatanen: Avuttomia 1913 Irmari Rantamala: Israelitar 1913 Maiju Lassila: Isä ja poika 1914 Irmari Rantamala: Kuoleman rajoilla 1915 Maiju Lassila: Kuolleista herännyt 1916 Maiju Lassila: Mestari Nyke 1916 | Väinö Stenberg: Vaeltajia. Syntisen vaimon tarina 1911 | |
| WSOY | Jalmari Jäntti / Martti Raitio | | J. I. Vatanen: Äiti riepu 1913 Irmari Rantamala: Kesä 1915 | Äiti riepu |
| Suomalainen Kustannus- osakeyhtiö Kansa | Väinö Hämeen- Anttila (1909–1910) | Irmari Rantamala: Harhama 1-3, 1909 Irmari Rantamala: Martva 1-3, 1909 Maiju Lassila: Tulitikkuja lainaamassa 1910 | Syntinen vaimo 1910 (= Vaeltajia. Syntisen vaimon tarina) Liisa Vatanen: Veden haussa 1-2, 1910 Aino Kerpola / Liisa Vatanen: Saakkunoita 1910 Liisa Vatanen: Runoutta, ihmisiä ja avioliitto 1910 Liisa Vatanen: Kansan seassa 1910 (= Runoutta, ihmisiä jne) | |

| Kustantaja | Yhteyshenkilö | Julkaistut | Hylätyt | Kadonneet |
|--|------------------------------|---|--|--------------|
| Suomalainen Kustannus-osakeyhtiö Kansa | V. J. Tuomikoski (1911–1912) | Maiju Lassila: Pirttipohjalaiset 1911 Maiju Lassila: Pojat asialla 1911 Maiju Lassila: Tytöt talosilla 1911 Maiju Lassila: Luonnon lapsia 1912 Maiju Lassila: Nuori mylläri 1912 | | |
| Kustannusosa- keyhtiö Kirja | Harri Holma (1912–1913) | Maiju Lassila: Manasse Jäppinen 1912 Maiju Lassila: Kilpakosijat 1913 | Väinö Stenberg: Kyläsoittaja 1912 Maiju Lassila: Ville Voutilainen 1912 J. I. Vatanen: Äiti riepu 1913 Allani vajonneita 1913 (= Avuttomia) | Kyläsoittaja |
| Kustannus- osakeyhtiö Kirja | Eino Railo (1914–1918) | Maiju Lassila: Iivana 1915 Irmari Rantamala: Turman talo 1917 | Maiju Lassila: Purasen häät 1914 Maiju Lassila: Liika viisas 1914–1915, siirtyi Karistolle Maiju Lassila: Viisas neitsyt 1914-1915 Maiju Lassila: Maiju Miehimys 1914 Antti lialon satuja, Railon mukaan kirjoitettu n. 1912 J. I. Vatanen: Tehtaalla 1915 (= Kuoleman rajoilla) | |

| Kustantaja | Yhteyshenkilö | Julkaistut | Hylätyt | Kadonneet |
|---|---|--|--|--------------------|
| | | | Irmari Rantamala: Crede mihi (= Ihmis- Kristus) 1915–1917 Irmari Rantamala: Jeesus Kristus 1–2, 1915 | |
| Arvi A. Karisto | Tj. Arvi A. Karisto tai kirj. joht. Väinö Hämeen- Anttila | Maiju Lassila: Kun lesket lempivät 1911 | Kilpakosijat 1913, siirtyi Kustannusosakeyhtiö Kirjalle | |
| | | Maiju Lassila: Kun ruusut kukkivat 1912 | Pirun kukistaja | Pirun kukistaja |
| | | Maiju Lassila: Rakkautta 1912 | Jeesus Kristus 1–2 | |
| | | Maiju Lassila: Elämän vaihteessa 1912 | | |
| | | Maiju Lassila: Pekka Puavalj 1912 | | |
| | | Maiju Lassila: Jussi Puranen 1912 | | |
| | | Maiju Lassila: Liika viisas 1915 | | |
| | | Maiju Lassila. Mimmi Paavaliina 1916 | | |
| Eivät tiettävästi käyneet kustantajilla | | | Ville Sorsan romaani | |
| | | | Ikiliikkuja (näytelmä, julkaistu 1962) | |
| | | | Naisten hurmaaja (näytelmä, esitetty 1963) | |
| | | | Portto (julkaistu Maiju Lassilan nimellä 2002) | |

| Kustantaja | Yhteyshenkilö | Julkaistut | Hylätyt | Kadonneet |
|-------------------------------|----------------------|-------------------|---|------------------|
| Muut sekalaiset tekstit | | | Liha (Liika viisaan version käsikirjoituskatkelma) Pekka Tuohus Punainen laulu Uuden Seelannin eläimiä (suomennos) Kylän lauluja Jeesus (kaksi katkelmaa, eri versioita) Virsiä | |

Lähde: Algot Untolan arkisto. Maiju Lassilan käsikirjoitukset coll. 467; Railo 1923; Erho 1957; Hautala 2021.

Tarkkaan ja valikoiden

Näkökulmia Elias Lönnrotin arkistoaineistoihin

Niina Hämäläinen

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-8788-9065>

Tutkiessaan Ruotsin ajan naisten kirjoittamia vähälukuisia kirjeitä julkisissa arkistoissa historioitsija Kirsi Vainio-Korhonen (2021, 146) kysyy:

Mistä tämä johtuu? Kirjoittivatko varhaismodernit naiset olemattoman vähän kirjeitä miehiin verrattuna? Vai onko naisten kirjeistä tai päiväkirjoista otettu talteen vain murto-osa miesten jäämistöihin verrattuna? Jos viimeksi mainittu oletama pitää paikkansa, miksi naisten arkistot on jätetty huomiotta, kun vanhinta kansallista muistia on koottu suomalaisiin arkistoihin?

Kysymykset havainnollistavat arkiston ja siellä olevan aineiston aukkoisuutta sekä kansallisen muistin ja menneisyyden syntymistä osana erilaisia valikointiprosesseja. Arkistoaineisto ja arkisto itsessään tuottaa monin eri tavoin ja eri muodoissa (mm. kirjallista, visuaalista, digitaalista) tietoa kulttuuriperinnöstä ja luo samalla tietystä ajassa ja paikassa yhteisesti jaettuja, tunnustettuja tarinoita. Viime vuosikymmenien kriittinen arkistotutkimus korostaakin, että arkisto ei ole viaton ja vain aineistoja säilyttävä paikka, vaan toimii erilaisten ideologioiden

ohjaamana ja käyttää eri tavoin valtaa (Hupaniittu & Peltonen 2021; Steedman 2006; Schwartz & Cook 2002). Niin ikään aineiston kartunnan, järjestämisen ja kuvailun laatimisen tavat ovat yhteydessä erilaisiin vallan diskursseihin (Mikkola & Olsson & Stark 2023; Mikkola 2021; Stark & Olsson 2014), ja kuten Joan M. Schwartz ja Terry Cook (2002, 15–16) asian ilmaisevat, arkisto on vallan, muistamisen ja identiteettien kamppailukenttä. Toisinaan aineistoon liittyvä tutkimushistoria saattaa määritellä arkiston muodostumista, aineiston paikkaa arkistossa tai siihen liittyviä kuvailutietoja (esim. Kuhn 2018; Fitzgerald & Hämäläinen 2018; Koski 2004). 2000-luvulla digitalisaatio on tuonut myös arkistoaineistojen muodostumiseen ja niiden ymmärtämiseen uudenlaisia haasteita ja mahdollisuuksia (Jaillant ym. 2022; Saarenpää 2021; Driscoll & Pierazzo 2016).

Tarkastelen tässä luvussa kansallisesti tunnetun ja tunnustetun toimijan, Elias Lönnrotin (1802–1884) arkistoaineistoja, jotka on sijoitettu osaksi Lönnrotiana-nimistä kokonaisuutta.¹ Lönnrotiana-aineiston laajuudesta (430 yksikköä sekä kirjeet, 8,1 hm) johtuen havainnollistan tarkemmin muutamia aineistokokonaisuuksia, jotka heijastelevat myös laajemmin aineistoa, sen muotoutumisen ja järjestämisen periaatteita sekä käyttöä. Pohdin myös yleisemmin, miten ja mistä syistä tietyt aineistot kiinnostavat tutkijoita ja muita aineiston käyttäjiä, kun taas toiset ovat jääneet sivuun. Kontekstualisoin aineistoja ja niiden käyttöä tutkimushistoriallisiin käännteisiin ja vallitseviin aineistokeskittymiin, jotka ovat ohjanneet paitsi arkistoaineiston käyttöä myös aineiston paikkaa arkistossa. Lisäksi nostan esiin metatietojen merkityksen niin aineiston tunnistamiselle kuin tutkimukselle (ks. esim. Wilson ym. 2022; Saarenpää 2021, 82–83; Hämäläinen & Keravuori & Niku 2017; Enqvist & Pikkanen tässä teoksessa).

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto on jaettu kahteen eri kokoelmaan, perinteen ja nykykulttuurin sekä kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmaan, jotka on arkistoitu, luokiteltu ja kuvailtu vuosikymmenien saatossa toisistaan eroavien periaatteiden pohjalta. Perinteen ja nykykulttuurin kokoelmassa aineistot on ryhmitelty pääosin

1 Kiitän kirjan toimittajia Hanna Karhua ja Katri Kivilaaksoa sekä arkistotutkija Tarja Soiniolaa Lönnrotin aineiston terminologiaan liittyvistä hyvistä huomioista ja tarkennuksista.

perinnelajien mukaan. Luokittelussa aineiston esittäjän, tekijän, sijaan tärkeä on ollut perinnelaji, jota kyseinen aineisto edustaa sekä perinteen maantieteellinen paikka (ks. Koski 2004). Erityisesti vanhemmat aineistot ovat niukkoja kuvailutiedoiltaan: informantista ja tämän henkilökoh- taisista tiedoista saattaa olla kirjattuna vain nimi, ikä ja kylä (ks. Pöysä & Timonen 2004, 220). Kirjallisuuden ja nykykulttuurin kokoelman puolella arkistonmuodostajalla (kirjailijalla tai muulla kirjallisella toi- mijalla), eli henkilöllä, jonka toiminnan tuloksena aineisto on syntynyt, on ollut keskeisin merkitys aineiston järjestämisessä.² SKS:n arkiston kahtiajako määrittelee jossain määrin myös arkiston Lönnrotiana-koko- naisuutta, joka on jaettu kokoelmien välillä.

Arkistoa on perinteisesti luonnehtinut käsitys siitä, että arkisto ”tietää kaiken” ja että siellä on kulttuuriperinnön kannalta olennaiset aineistot (ks. Schwartz & Cook 2002, 11–12). Kuitenkin jokainen arkisto muodos- tuu erilaisten valintojen (aineiston hankinta, järjestäminen, kuvailutie- dot, käyttö) tuloksena ja sitä ohjaavat yleiset arvostukset ja ideologiat sekä aineiston tai sen tekijän tunnettuus (mt.; Hupaniittu & Peltonen 2021). Arkistoaineisto tarvitsee myös lukijaa ja käyttäjää, jotta aineisto tunnistetaan. Tässä prosessissa esimerkiksi erilaiset vähemmistöt, nais- ten tuottamat aineistot tai seksuaalinen perinne ovat jääneet marginaa- liin (Wilson ym. 2022; Peake & Hilpinen 2022; Mikkola 2021; Hyttinen & Kivilaakso 2010). Näin arkistojen kantama tieto on aina välttämättä aukkoista ja vaillinaista. Lähtökohtaisesti Elias Lönnrotin kohdalla voisi olettaa, että kansallisesti arvostetun miestoimijan arkisto on tarkoin lue- teltu, läpikäyty ja tutkittu. Lönnrotianaan liittyy kuitenkin myös epämää- räisyyttä sekä tutkimatonta ja hiljennettyä aineistoa (ks. Hämäläinen & Soiniola 2024; Fitzgerald & Hämäläinen 2018). Esitän, että arkistoin- nin käytännöt sekä tiettyjen aineistojen tutkimushistoriallinen arvostus ovat ohjanneet ja ohjaavat edelleen sitä, millaisena Lönnrotiana ja siihen sisällytetyt eri aineistokokonaisuudet hahmottuvat arkistoaineistoja ja Lönnrotia tutkivalle (vrt. myös Kuhn 2018). Lönnrotin aineistojen arvos- tus liittyy myös arkiston valtamekanismeihin. Arkistossa oleva aineisto

2 Henkilöarkistojen järjestämisestä ks. esim. Peltonen 2021. Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelman arkistoista yli 90 % on henkilöarkistoja.

on aina jo sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotettua jossain historian vaiheessa, ja siten lukuisten valintojen ja tulkintojen tulosta (ks. Mikkola 2021, 169). Kuten Pertti Anttonen painottaa, kokoelmien muodostuminen edellyttää aineistojen keruuta, tallentamista, mutta prosessi ei ole vain säilyttävä vaan erilaisia tulkintoja välittävä. Siten kokoelmien muodostuminen, arkisto ja sen tuottama tieto ovat osa kulttuuripolitiikkaa, jossa osallistutaan arvottamisen, erottamisen ja omistamisen valtakursseihin (Anttonen 2012, 327–328), toisin sanoen kulttuuriperinnön aktiivisiin tekemisiin (muistamisen, unohtamisen, toistamisen) prosesseihin, perinnöllistämiseen³ (ks. Mäkelä & Tarkka 2022).

Käsittelen myös aineiston digitointia ja siihen liittyviä mahdollisuuksia ja haasteita. Kysyn, muokkaako digitointi arkistoaineistosta ”äänekäämpää” ja näkyvämpää vai onko se vain yksi, uusi keino aineiston parempaan käyttöön tarjoamiseen ja säilyttämiseen. Jatkan ja kehitän aiemmin ilmestyneen yhteisartikkelini (Fitzgerald & Hämäläinen 2018) ajatuksia arkistosta dynaamisena, mutta samalla hiljaisena ja vaiettuna tiedon muodostumisen paikkana silloin(kin), kun kukaan ei tunnista ja käytä aineistoa, pohtien, miten digitointia voidaan lähestyä tieteellisenä toimintana, joka muuttaa myös metatietojen käsittelyä ja merkityksiä.

Outi Hupaniitun ja Ulla-Maija Peltosen vuonna 2021 toimittaman kirjan *Arkistot ja kulttuuriperintö* keskeisiä kysymyksiä ovat muun muassa ”Kenen ja keiden historia on ollut ja on säilyttämisen arvoista? Kenen ja keiden aineistot on arkistossa sivuutettu ja unohdettu?” Elias Lönnrotin kohdalla ja tämän artikkelin kontekstissa kysymykset asettuvat hie-man toisin: Millainen historia tai aineisto on ollut tutkimisen arvoista? Entä mitä säilytetystä, ja siten kulttuuriperinnön kannalta arvokkaaksi mielletystä aineistosta on arkistossa tai tutkimuksessa sivuutettu ja unohdettu? Näiden kysymysten avulla lähdän tutkimaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa sijaitsevaa arkiston kokoamaa Elias Lönnrotiin ja hänen työhönsä liittyvää aineistokokonaisuutta.

3 Perinnöllistäminen viittaa aktiiviseen, tietoiseen toimintaan, joiden vaikutuksesta perintö rakentuu (engl. *heritigization*). Myös muodolla *perintöyttäminen* on sama merkitys (ks. Enqvist & Pikkanen tässä teoksessa). Ks. lisää Tieteen termipankki 14.9.2023, Perinteentutkimus:perintötytminen.

Lönnrotiana-kokoelma ja tutkimuksen käänneet

Jokaisen arkistoaineiston muodostumisessa on omat historialliset ja käytännölliset vaiheensa. Lönnrotin tuottama aineisto alkoi muotoutua vaiheittain Lönnrotin elinaikana. Lönnrot lähetti useassa erässä SKS:aan julkaistavaksi aiottuja kansanrunokokoelmiaan ja niihin käytettyjä runomuistiinpanoja jo 1830-luvulla (ks. Perttunen 1976, 6–7). Lönnrotiana-kokoelma muodostui aluksi Elias Lönnrotin kirjallisesta jäämistöstä, joka oli suurimmaksi osaksi nimenomaan henkilöarkistoaineistoa, eli Lönnrotin elinaikanaan tuottamia ja tallentamia käsikirjoituksia, jotka hän testamenttasi 27.4.1882 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle. Testamenttiin tehtiin lisäksi Lönnrotin viimeisinä elinvuokoina (8.3.1884, Lönnrot kuoli 19.3.1884). Lisäys antoi hänen asioidensa hoitajalle Carl Gustav Borgille valtuudet käydä läpi käsikirjoitusaineisto ja kirjeenvaihto sekä hävittää tarpeeton, vähemmän sopiva aineisto, erityisesti koskien yksityistä kirjeenvaihtoa (Lna 269; SKS:n pöytäkirja 7.5.1884; Majamaa 1990, 582). Lönnrotin käsikirjoitusjäämistö sekä osa kirjoista⁴ siirrettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle (ks. Anttila 1935, 362; SKS:n pöytäkirja 7.5.1884). Myöhemmin SKS:ssa työskentelevät toimijat ja tutkijat, kuten A. R. Niemi, Julius ja Kaarle Krohn sekä E. A. Tunkelo, ovat vaikuttaneet syntyneen Lönnrotianan järjestämiseen. Vaikka aineisto kansanrunomuistiinpanoja lukuun ottamatta on pääosin luokittelematonta, on aineistojen ryhmittelyssä havaittavissa jonkinlaista temaattista järjestely-yritystä (ks. Hämäläinen & Soiniola 2024; Anttila 1935).⁵

Laajuudeltaan ja kulttuurihistorialliselta arvoltaan Lönnrotiin liitetty aineistokokoelma on poikkeuksellinen, mutta se on myös institutionaalisoitu arkiston luokittelun ja jäsentelyn puolelta. Jo kokoelman nimi *Lönnrotiana* viittaa erityiseen aineistoon. SKS:n arkistossa vain Carl Axel Gottlundin (1796–1875) ja Axel August Boreniuksen (vuodesta 1907 Lähteenkorva) (1849–1931) aineistot ovat saaneet samanlaisen tunnuksen: Gottlundiana, Boreniana. Näissä kokoelmissa hallitseva järjestämisperiaate on ollut aineiston yhteys tiettyyn, merkittävään henkilöön.

4 Tytär Ida sai valita osan kirjoista, loput annettiin Helsingin yliopiston kirjastolle.

5 Myös Lönnrotianan numerot 1–30, jotka kattavat pääosin Lönnrotin erilaiset kansanrunomuistiinpanot, sisältävät osin sinne kuulumatonta aineistoa.

Lönnotiana on puolestaan vuosikymmenien saatossa syntynyt kokoelma, jossa on paljon muutakin kuin nimihenkilön henkilöarkistoa. Laajan, kerroksellisen aineiston sekä tutkimushistoriallisen muodostamisen vuoksi Lönnotiana on niin erityislaatuinen, ettei siihen liittyviä näkemyksiä voi täysin yleistää muihin arkistoihin. Lönnotiana-aineistokokoelmaa leimaava piirre on ollut sen historiallinen jakaminen fyysisesti kahteen eri arkistoon. Lönnotianan numerot 1–30, jotka sisältävät pääosin Lönnotin tallentamia kalevalamittaisia runoja, sijaitsevat perinteen ja nykykulttuurin kokoelmassa, muu aineisto, numerot 31–430 sekä kirjeaineisto kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmassa. SKS:n arkisto ja kirjasto erotettiin 1930-luvulla ja arkistoaineistoista perinnekokoelmat siirrettiin vuonna 1934 erilliseen ”kansantietousarkistoon”, joka myöhemmin nimettiin Kansanrunousarkistoksi. Kirjallisuuteen liittyviä käsikirjoitus- ja henkilöarkistoaineistoja säilytettiin omana kokoelmanaan, kunnes ne siirrettiin vuonna 1971 perustettuun Kirjallisuusarkistoon. (Ks. Häggman 2012, 357–364.) Kansanrunousarkisto ja Kirjallisuusarkisto yhdistyivät vuonna 2016 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoksi, joka jaoteltiin kahteen eri kokoelmaan (perinteen ja nykykulttuurin sekä kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmat). Kokoelmat oli kuitenkin sijoitettu edelleen eri paikkoihin Hallituskadulle ja Mariankadulle. Fyysisesti nämä kaksi kokoelmaa yhdistyivät syksyllä 2022 SKS:n arkistomakasiinin valmistuttua. Havainnollistan tässä luvussa näiden kokoelmien tuottamaa tietoa Lönnotianasta keskittyen erityisesti jälkimmäiseen, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmaan.

SKS:n perinnearkiston aineistot on järjestetty perinnelajien mukaan. Luokittelussa on seurattu kalevalamittaisen runouden luettelointihankkeen (*Suomen Kansan Vanhat Runot*=SKVR) perinnelaji- ja funktioanalyttistä lajittelua. (Laaksonen & Saarinen 2004, 8, 9.) Kalevalamittaisen runouden luokittelu- ja julkaisuidea virisi jo ennen SKS:n arkiston syntymistä erilaisissa 1830-luvulla alkaneissa keskusteluissa, mutta varsinaisesti se alkoi edistyä 1880-luvulta alkaen A. A. Boreniuksen sekä maantieteellis-historiallisen menetelmän kehittäjän (Julius ja) Kaarle Krohnin johdolla. Tarkoituksena oli lajitella ”Kalevalan syntyä koskevat kertovat runot, myöskin muut eepissisällyksiset runot” maantieteellisesti ja geneettisesti. (Haavio 1931, 87–89.) Hanke laajeni

sittemmin käsittämään myös muun muassa lyriikan, loitsut ja lasten lorut (mts. 90) sekä vuonna 1997 kalevalamittaiset seksirunot. Taustalla oli maantieteellis-historiallinen menetelmä, joka keskittyi selvittämään yksittäisen runon alueellista ja ajallista syntyä ja leviämistä. Perinnelajijaottelun periaatteet ohjasivat pitkälle 1900-luvulle arkiston käytäntöjä sekä aineistojen tallennusta ja hankintaa (ks. Mikkola & Olsson & Stark 2023). Perinnelajijaottelusta on vähitellen luovuttu 2010-luvulta alkaen (ks. Stark 2022).

Lönnrotianan aineistoluokittelun taustalla vaikuttavat myös tutkimushistorialliset käännteet ja painotukset, jotka liittyvät folkloristiikan tutkimuskohteen määrittelyyn. Herderiläinen ajatus kansanlaulujen alkuperäisyydestä ohjasi pitkään käsitystä suullisen perinteen tekijätömyydestä ja luomisprosessin kollektiivisuudesta. Siten kysymykset, kuka on koostanut jonkun tietyn kansanrunon tai kuka omistaa tarinan, eivät ole olleet tutkimuksessa – tai SKS:n perinneaineistojen kohdalla – keskeisiä (ks. Hafstein 2004). Toisaalta paradoksaalisesti tutkijat ovat usein keskittäneet mielenkiintonsa folkloren esittäjiin, yksilöihin. Yksilöihin keskittyminen oli myös luonteva jatkumo tutkimuksen siirtyessä 1960-lähtien vähitellen teksteistä konteksteihin ja esitystilanteisiin, arkistosta kentälle (ks. esim. Paakkonen 2022). Tämä on johtanut kuitenkin siihen, että folkloristit ovat osallistuneet perinteen yksityistämiseen ja ajatukseen folkloren syntymisestä osana taiteellisen tekijän luomisprosessia (Hafstein 2004, 309).

Folkloren aitouden määrittely anonyymiyden ja kollektiivisuuden kriteereillä sekä kalevalamittaisen perinteen arvostus ovat ajaneet perinnelajiluokituksen ulkopuolelle tai erilliseen ”kaatoluokkaan” (Tarkka 1999, 57) monenlaista perinnettä, kuten kirjallisperäistä aineistoa ja joidenkin vähemmistöryhmien omaehtoista perinnettä (Kurki 2004, 66, 82–83; Mikkola 2021; vrt. Paakkonen 2022). Lönnrotianassa perinteen ”kaatoluokkaa” edustavat muun muassa uudemmat, kalevalamittaiset rahvaanrunot ja riimilliset laulut. Ne ovat pudonneet välitilaan, sillä niitä ei myöskään ole eroteltu erikseen perinnelajiluokkiin (Perttunen 1976, 3). Ei-kalevalamittaiset tai uudemmat runot on sijoitettu joko erilleen niin sanotusta vanhasta runoaineistosta tai sisällytetty niihin ilman runojen

tarkkoja kuvailutietoja.⁶ Näin osasta Lönnrotin tallentamasta runoperinteestä on muotoutunut eräänlaista piiloperinnettä, joka on arkistossa, mutta jota ei ole välttämättä tunnistettu puutteellisten kuvailutietojen ja erilleen luokittelun takia (ks. Hämäläinen & Karhu 2023).

Historiallisten valintojen takia Lönnrotin tallentamat kalevalamittaiset kansanrunot on erotettu muusta Lönnrotianasta. Arkistokäytännön näkökulmasta Lönnrotiin liitetyn aineistokokoelman provenienssiperiaate eli aineistojen alkuperäinen kokonaisuus, joka on syntynyt Lönnrotin toiminnan tuloksena, on tämän myötä heikentynyt (ks. Peltonen 2021). Toisaalta aineistojen alkuperäisyyden järjestyksen merkitystä on kritisoitu ja korostettu, että ennemminkin arkistoaaineistot muotoutuvat ja saavat uusia merkityksiä sosiaalisissa ja kulttuurisissa konteksteissa sekä suhteessa ihmisten toimintaan (mts. 49–50). Lönnrotianan kohdalla on kuitenkin nähtävissä, että aineistojen jakaminen on vaikuttanut niin aineistojen luentaan kuin sen tunnistamiseen ja tunnustamiseen – seikka, johon palaan luvussa myöhemmin.

Lönnrotin kirjallinen aineisto, kuten biografinen aineisto, kirjeet sekä kaikki kirjalliset työt, *Kalevala*, *Kanteletar*, virsikirja- ja sanakirjatyö, on sijoitettu kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmaan (entinen Kirjallisuusarkisto). Arkistojen jakamisen yhteydessä 1930-luvulla Lönnrotianasta erotettiin Lönnrotin kansanrunomuistiinpanot, kirjeet sekä muita papereita (Anttila 1935, 387). Lönnrotiana on kasvanut Lönnrotin kuoleman jälkeen satunnaisilla lahjoituksilla ja sitä on myös aktiivisella hankinnalla täydennetty vaihtelevin tavoin. Arkistossa on pyritty pitämään samaan aiheeseen kuuluva aineisto lähellä toisiaan. Kronologia, millä tässä tarkoitan aineistojen ajallista järjestystä, ei kuitenkaan läpäise Lönnrotianaa, ja aineiston käyttäjä saattaa kohdata epäselvyyttä kuvailutietojen ja muiden metatietojen kohdalla. Aineiston luettelointia on kuitenkin haastavaa muuttaa, sillä tutkimukseen on vakiintunut monelle tuttu tapa viitata (ainakin tiettyihin) aineistoihin pohjautuen C. G. Borgin ryhmittelyyn ja jaotteluun, jota on myöhemmin täydennetty ja julkaistu osana Lönnrotin elämäkertaa (Anttila 1935). Aineiston luettelointia ja kartuntaa on jatkettu viime vuosikymmeneen saakka.

6 Ks. kuitenkin digitoitu aineisto, jonka kuvailutiedot ovat tarkemmat.

Lönnrotiana sisältää myös koko joukon sinne kuulumatonta aineistoa, kuten Carl Niclas Keckmanin (1793–1838) aineistoa, Lönnrotin lasten aineistoa sekä perheen ulkopuolista aineistoa (mm. Lna 381, 382, 390, 420), jotka nykyisten järjestämisperiaatteiden mukaan kuuluvat kyseisten arkistonmuodostajien omiin henkilöarkistoihin tai esimerkiksi SKS:n virka-arkistoon.⁷

Lönnrotianalle on tyypillistä, että mitä varhaisempi aineistokokonaisuus on kyseessä, sitä vakiintuneempi, jopa institutionalisoitunut, sen muoto arkistossa on. Esimerkiksi 1830–1840-luvuille ajoittuneet *Kalevalaan* liittyvät aineistot (esityöt, työversiot, selitykset, sanojen luettelot) sisältävät pääosin selkeät kuvailu- ja luettelointitiedot, vaikka niissäkin on huomattu epätarkkuutta ja epäselvyyttä (ks. Hämäläinen & Soiniola 2024). Ne lienevät myös Lönnrotiin liitetyistä aineistoista tunnetuimmat ja tutkituimmat. *Kalevalan* säeviitteitä selvitti jo 1890-luvulla A. R. Niemi (1898) ja 1900-luvulla hyvinkin laajasti Väinö Kaukonen (1939, 1945, 1956). Viime vuosikymmeninä *Kalevalan* käsikirjoitusaineistoa on hyödynnetty useassa Kalevala-tutkimuksessa (Hämäläinen mm. 2012; 2020; Hyvönen 2005; *Avoin Kalevala*). Toisaalta Lönnrotin tallentamat kansanrunomuistiinpanot osana perinnekekoelmaa lienevät tutuimmat folkloristeille, mutta niitä on tavallisesti tutkittu irrallaan Lönnrotista ja tämän kirjallisista kansanrunotöistä. Lönnrotin aineistojen kiinnostavuus ja niiden tunnettuus on vuosien varrella kasvanut myös Raija Majamaan toimittaman Elias Lönnrotin *Valitut teokset* -sarjan myötä (1990–1993).

Kalevalan rinnalla toinen tunnettu Lönnrotiana-kokoelman aineisto on Lönnrotin kirjeenvaihto (kattaa vuodet 1823–1884), joka on järjestetty Lönnrotin lähettämiin ja vastaanottamiin kirjeisiin. Kirjeet on digitoitu ja niistä on tehty digitaalinen editio. Kirjeiden kulttuuri- ja henkilöhistoriallinen arvo sekä tutkijayleisöä laajemmin kiinnostava aineisto lienevät olleet taustalla, kun kirjeistä ryhdyttiin laatimaan digitaalista korpusta. Lönnrotin kirjoittamien noin 2 900 kirjeen kokoelmaa on transkriboitu

7 Parhailaan SKS:ssa käynnissä olevan Elias Lönnrotiin liittyvän arkistoaineiston revisiointityön tarkoituksena on uudelleenjärjestää, korjata ja selkiyttää aineiston kuvailutietoja noudattamalla nykytutkimuksessa vakiintuneita käsitteitä sekä selvittää eritasoisten aineistojen suhdetta toisiinsa. Tavoitteena on erottaa Lönnrotiana-kokoelmasta Elias Lönnrotin arkisto, joka sisältää hänen oman kirjallisen jäämistönsä. (Ks. lisää Hämäläinen & Soiniola 2024.)

SKS:n eri hankkeissa 1980-luvulta alkaen. Kaikki kirjeet digitoitiin vuosina 2001–2004. (Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkojulkaisu.) Lönnrotin kirjeiden digitointi on osa SKS:n arkiston aineistojen säilymiseen ja käytettävyyden edistämiseen tähtäävää työtä, mutta taustalla on vaikuttanut myös viime vuosikymmenien monitieteinen kiinnostus omaelämäkerrallisia aineistoja, kuten kirjeitä ja päiväkirjoja, kohtaan (mm. Leskelä-Kärki ym. 2011; Laitinen & Mikkola 2013; Keravuori 2017). Aineistojen digitaalisuus yhdistyy myös tutkijoiden kiinnostukseen aineistojen materiaalisuutta ja fyysisyyttä kohtaan (ks. Hämäläinen & Keravuori & Niku 2017). Digitoidut kirjeet on koottu verkkojulkaisuksi, joka käsittää vajaat 6 300 kirjettä, joista noin puolet on Lönnrotin lähettämiä. Verkkojulkaisussa on Lönnrotin lähettämien kirjeiden transkriptiot sekä koko kirjeenvaihdon (myös Lönnrotin vastaanottamat kirjeet) faksimile-kuvat. Digitaaliseen kirjeenvaihtoon voi myös tehdä hakuja, jolloin aineiston käytettävyyks kasvaa. Hakutuloksia voi rajata ja kohdentaa vastaanottajan, kirjoitusajan, kirjoituspaikan, kielen ja dokumentin lajin (kirje, kirjekonsepti tai merkintä konseptikirjassa) mukaan. Myös avoimet haut ovat mahdollisia, jolloin haettavia kohteita ovat paitsi kirjeiden sisältämät sanat, henkilöt ja paikat, myös kirjeisiin liittyvät metatiedot.

Arkiston välitilassa

Arkistoa on luonnehdittu ratkaisemattomaksi arvoitukseksi, sillä se saattaa sisältää aineistoja, asioita, kokemuksia ja tunteita, joita ei arkistoinnista huolimatta ole tunnustettu tai tunnistettu (Hyttinen & Kivilaakso 2010, 10; ks. myös Wilson ym. 2022, 300–301; Peltonen 2021; Fitzgerald & Hämäläinen 2018; Hämäläinen 2023). SKS:n arkistossa on esimerkiksi aineistoa, joka on ollut vain siellä toimivien keskuudessa tunnettua, kuten kalevalamittainen seksirunous. Seksirunoja on tallennettu laajasti, mutta niiden arkistointiin, tutkimukseen ja tunnistamiseen on liittynyt erilaisia vaimentamisen strategioita. (Mäkelä & Tarkka 2022, esim. 44–45.) Vaimentamisessa, tai ylipäätään perinnöllistämättä jättämisessä, ei ole kyse ainoastaan epämuikavista tai sopimattomiksi katsotuista aineistoista tai ilmiöistä. Yhtä lailla arvostettuun suomalai-

seen kulttuuriperintöön sisältyy aineistoja, jotka on hiljennetty, unohdettu tai koettu arvottomiksi.

Lönnrotianaan sisältyy ainakin kaksi merkittävää runokäsikirjoituskokoelmaa, jotka on luetteloitu ja kuvailtu, mutta jääneet niin suuremmalta käyttäjäkunnalta kuin tutkijoiltakin varjoon. Yksi Lönnrotianan katvealue on *Kantelettaren* uusi, laajennettu laitos, jota Lönnrot toimitti viimeisinä elinvuosinaan 1870–1880-lukujen vaihteessa. Lönnrot suunnitteli käyttävänsä laitokseen kaiken siihen asti kerätyn lyyrisen runomateriaalin, jolloin siitä tulisi ainakin puolet aikaisempaa *Kanteletarta* (1840) laajempi (kirje C. G. Borgille 25.9.1881). Lönnrotin kuolema maaliskuussa 1884 keskeytti työn. Lönnrotin kirjeenvaihdosta selviää, että hän aloitti runojen muokkaamisen heti *Kantelettaren* ilmestymisen jälkeen 1840-luvulla (kirje A. Ahlqvistille 20.7.1847). Työ kuitenkin keskeytyi muiden kirjallisten töiden, kuten *Kalevalan* uuden painoksen, sananlaskujen ja virsikirjatyön, vuoksi. *Kantelettaren* laajennettuun laitokseen Lönnrot palasi vasta 1870-luvun lopulla (kirje C. R. Ehrströmille 12.6.1877). Aarne Anttilan (1935, 308) mukaan Lönnrot alkoi työskennellä käsikirjoituksen kanssa keväällä 1879. Kirjeessään SKS:lle 18. tammikuuta 1880 Lönnrot ilmoittaa loitsurunojen laitoksen valmistuttua alkavansa ”sovittellemaa Kantelettaren lisäyksiä paikoillensa” (kirje SKS:lle 18.1.1880). (Ks. tark. Hämäläinen 2023.)

SKS:n arkistossa on 19 käsikirjoitusnidettä Lönnrotin uutta Kanteletar-työtä. Aineiston ymmärtämistä hankaloittaa kuitenkin sen tutkimattomuus ja tutkimista se tapa, jolla aineisto on järjestetty tai jätetty järjestämättä tai huolellisesti kuvailematta. Lönnrotin viimeisten vuosien kansanrunotyö ei ole tunnettu (ks. Hämäläinen 2023; Fitzgerald & Hämäläinen 2018), vaikka sen muutamat tutkijat ovatkin lyhyesti huomioineet (Krohn 1920; Anttila 1935; Hautala 1954; Kaukonen 1988). Pääosin näkemykset Lönnrotin Kanteletar-työstä ovat olleet väheksyviä. Lönnrot-elämäkerrassaan Aarne Anttila (1935, 308, 311) moitti uudetaan toimitettuja runoja vähäpätöisiksi ja huomautti, ettei vanhenevan Lönnrotin olisi pitänyt ryhtyä korjaamaan nuoruuden työtään. Tähän yhtyi myös Jouko Hautala (1954, 125) tutkimushistoriassaan. *Kantelettaren* säetutkimuksen laatija, Väinö Kaukonen (1984) ei puolestaan viitannut laajennetun laitoksen toimitustyöhön tutkimuksessaan. Kun Kanteletar-

työtä ei ole tutkittu tai selitetty, sille ei myöskään ole vakiintuneita käsitteitä, joiden avulla aineistosta puhua tai sitä kuvailla. Lönnrot käytti Kantelettaren laajennetusta aineistosta nimeä ”uusi Kanteletar -laitos” (”en ny Kanteletar-upplaga”, kirje C. G. Borgille 25.9.1881). Uuden Kanteletar-laitoksen luonne ei kuitenkaan avaudu arkiston kuvailutiedoista, eikä metatiedoissa mainita ”uutta Kanteletar-laitosta”. Esimerkiksi yksi keskeisistä käsikirjoituskokonaisuuksista (Lönnrotiana 54–57) on merkitty seuraavasti: ”Kantelettaren kolmannen laitoksen esitöitä”. Kuvailutiedot eivät kerro, mitä ”esityöt” pitävät sisällään, mitä tarkoittaa kolmas laitos tai mikä on sen suhde vuoden 1840 *Kantelettareen*.⁸ Toinen painos *Kantelettaresta* otettiin vuonna 1864 ja Lönnrotin kuoleman jälkeen 1887 ilmestyi kolmas, joka sisältää osan Lönnrotin uudelleen toimittamista runokokonaisuuksista (Hämäläinen 2023). Muu käsikirjoitusaineisto katsottiin niin keskeneräiseksi, ettei sitä voitu julkaista.⁹ Kaikki uuteen Kanteletar-laitokseen liittyvät aineistot eivät myöskään ole Lönnrotianassa toisiaan lähellä, vaan osin erillään (esim. Lna 46–48, 151, 312). Kun aineisto on hajallaan, sen osia on vaikea tunnistaa ja yhdistää toisiinsa (ks. Mikkola 2021, 197).

Toinen vähän tunnettu käsikirjoitusaineisto on Lönnrotin käsikirjoitettu vihko ”Suomen Kansan Nykyisiä Lauluja”. Lönnrot työsti riimillisistä lauluista koostuvaa vihkoa 1830-luvulla aikomuksenaan julkaista se (mm. Lönnrotin kirje Keckmanille 7.2.1834; Hämäläinen & Karhu 2023). Vihkolle on annettu numero 58 Lönnrotiana-kokoelmassa ja sen kuvailutieto on vuosikymmenet ollut seuraava: ”Suomen Kansan Nykyisiä Lauluja. Mustakantinen, sidottu kirja. IV:o, 158 sivua.” Näillä tiedoilla käyttäjälle ei vielä selviä, mitä vihko varsinaisesti sisältää ja mihin työvaiheeseen se Lönnrotin kansanrunotöiden joukossa sijoittuu. ”Nykyiset laulut” vihkon otsikossa antaa ainoastaan asiaa tuntevalle tiedon, millaista aineisto on. Lönnrot käytti aikalaissanastoa: ”runolla” hän tarkoitti kalevalamittaisia runoja ja ”laululla” loppusoinnollisia lauluja (Perttunen 1976, 79). Merkintä ”nykyinen” viittaa, että kyse on 1800-lu-

8 Lönnrotin arkiston revisiointityössä muokataan uuden Kanteletar-työn metatietoja niin, että ne avautuvat aineiston käyttäjälle.

9 Tosiasiassa uuden Kanteletar-laitoksen käsikirjoitusvihkot eivät suinkaan ole keskeneräisiä, vaan osa niistä on toimitettuja ja jotkut lähes julkaisuvalmiita, viimeistelyjä kokonaisuuksia (ks. Hämäläinen 2023).

vun ajankohtaisesta rekilauluperinteestä, riimillisen parisäkeen muodostavista yksisäkeistöisistä kansanlauluista, mutta tämä tieto avautuu vain asiaan perehtyneelle. (Ks. lisää Hämäläinen & Karhu 2023.)

Aineiston tunnistamiseen vaikuttaa myös se, mihin kohtaan arkistoa se on sijoitettu. Nykyisten laulujen käsikirjoitus (Lönnrotianan nro 58) löytyy Lönnrotin muiden lyyristen runojen käsikirjoitusten ja Kanteletaraineistojen (numerot 54–57 sekä 59–67) välistä. Kyseessä olevat aineistot on yksiköiden numeroinnilla liitetty edellä kuvattuun 1870–1880-vaiheen uuden Kantelettaren laitoksen toimitustöihin. 1830-luvulla toimitettu riimillisten laulujen vihko olisi kuitenkin arkistolueteloinnissa sopinut ajallisesti Lönnrotin ensimmäisten kansanrunotöiden, *Kantelevihkojen* (1829–1831) ja *Kantelettaren* ensimmäisen painoksen (1840) väliin. Näin se olisi saatettu tunnistaa laajasta käsikirjoituskokoelmasta. Nykyisten laulujen vihkon sijoittaminen toisen tutkimattoman ja unohtetun käsikirjoitusaineiston väliin on todennäköisesti vaikuttanut sen unohtumiseen.

Myös Nykyisten laulujen vihkon aineisto, Lönnrotin tallentamat riimilliset laulut ovat jääneet käyttäjiltä sivuun ja tutkimuksen kiinnostuksen ulkopuolelle. Yksi syy lienee laulujen loppusoinnallinen mitta sekä eroottisesti avoin sisältö, mikä ei sopinut käsityksiin vanhasta ja arvokkaasta runoperinteestä. Riimilliset laulut löytyvät hajanaisesti SKS:n kokoelmista. Perinnearkiston Lönnrotiin liitetyt aineistot (1–30) eivät sisällä riimillisten laulujen erillisiä kuvailuja, vaan laulut pitää niistä kiinnostuneen erikseen etsiä käsikirjoitusten sisältä.¹⁰ Lönnrotin riimilliset laulut on luetteloitu Kaisa-Marja Perttusen (1976) tutkimuksessa, mutta arkistossa ei ole erikseen Lönnrotin riimillisten laulujen luetteloa. Lönnrotin tallentamia riimillisiä lauluja sijaitsee Lönnrotianassa myös muissa aineistokokonaisuuksissa/-yksiköissä, kuten *Mehiläisessä* julkaisuissa lauluissa (Lna 68), Paavo Korhosen runoissa ja lauluissa (Lna 87), kansanlaulusävelmistössä (Lna 95) sekä erillisessä uudemmalla mitalla seipitettyjen laulujen kokonaisuudessa (Lna 339).

Arkistoinnin ja aineistojen luetteloinnin sekä metatietojen epämääräisyys ja epätarkkuus hankaloittavat Lönnrotianaan sisältyvien

10 Ks. esim. Lna 7, 17a–c, 24.

aineistojen käyttöä ja tutkimusta. Lönnrotin aineistojen ajallisesti pitkä fyysinen erillisuus sekä kahden kokoelman toisistaan poikkeavat kuvailu- ja luokittelutiedot ovat vaikuttaneet myös aineiston ymmärtämiseen. Aineistojen jaottelua ja määrittelyä ohjaavat periaatteet voidaan ymmärtää aineistoa ja sen sisältöä ohjaavina tietoina. Esimerkiksi SKS:n perinnekokoelmassa olevat uskomustarinat on jaoteltu aktantti-periaatteen (erilaiset kerronnalliset tyyppiluokitukset) mukaisesti, mikä, kuten Kaarina Koski (2004, 106–107) huomauttaa, vaikeuttaa aineiston piirteiden (kuten motiivien) löytämistä ja tulkintaa. Myös Lönnrotin riimillisten laulujen muistiinpanot perinnearkistossa ovat jääneet näkymättömiin arkiston perinnelajijärjestelmässä. Vaikka riimillinen laulu on saanut arkistossa oman luokituksen (b2), on Lönnrotin tallentamat laulut jätetty kalevalamittaisten runokokoelmien sisään. Aineiston metatietojen merkitys korostuu erityisesti sellaisten aineistojen kohdalla, jotka ovat iältään vanhoja, hankalasti luettavissa tai eivät ole laajalti tunnettuja, kuten edellä mainitut Lönnrotin käsikirjoitukset. Metatiedot tekevät myös näkyväksi arkistoon liittyvä hiljaisuuksia (Wilson ym. 2022, 301; ks. Schwartz & Cook 2002; Enqvist & Pikkanen tässä teoksessa). Koska edellä esitellyistä Lönnrotin Kanteletar-aineistosta, riimillisten laulujen vihkosta sekä riimillisten laulujen muistiinpanoista on niukasti metatietoja tai tiedot ovat epäselviä, niitä on arkiston käyttäjän ollut haastavaa tunnistaa.

Lukijoilta unohduksiin jääneet Lönnrotin kansanrunotyöt paljastavat tutkimuksen ja arkiston ihanteita. Suomalaisessa folkloristiikassa ja SKS:n perinnearkistossa korkeimman arvostuksen on saanut kalevalamittainen runous, erityisesti *Kalevalan* tärkeimmät lähteet, eepiset ja myyttiset runot. Kun arkisto julkaisi ensimmäisen keruuhjelmansa vuonna 1850, huomautettiin, että kerääjillä tuli olla hyvä *Kalevalan* ja *Kantelettaren* tuntemus, jotta he osaavat erottaa, mikä on keräämisen arvoista vanhaa runoutta, mikä taas uutta laulua ja siten arkiston kannalta epäkiinnostavaa (Haavio 1931, 32). Erityisen epäaidoksi on arvioitu kaikki kirjallisperäinen ja alun perin kirjoitettu aineisto, joka on merkattu perinnelajiluokituksessa kirjaimella f (ks. myös Mikkola & Olsson & Stark 2023), mutta myös SKS:n keruuhjeistuksessa mainitut uudemmat, riimilliset laulut, joita Lönnrotin Nykyisten laulujen vihko

edustaa. Toisaalta Lönnrotin *Kantelettaren* uudelleen toimitetut runot, jotka pohjautuvat kalevalamittaisiin lyyriisiin tallenteisiin, ovat vaipuneet unohduksiin toisesta syystä. Esimerkiksi kansanlyriikka (ja Kanteletar) ei ole arvoltaan eppisten runojen ja *Kalevalan* tavoin kansallisesti kiinnostavana ja Lönnrotin toimitustyöstä lausutut arvovaltaiset, kielteiset arviot ovat ohjanneet lukijoita aineiston ohi (ks. lisää Hämäläinen 2023). Niin kansallinen kuin tutkimushistoriallinen kiinnostus kalevalamittaisiin runoihin sekä *Kalevalan* asema arvokkaana suomalaisena kulttuuriperintönä ovat vaikuttaneet joidenkin Lönnrotianaan sisältyvien aineistojen paikkaan ja kuvailutietoihin arkistossa sekä, ainakin osittain, tutkimuksen kiinnostukseen epäaidoiksi kuvailtuja tai muuten marginalisoituja aineistoja kohtaan. Tämä on edelleen heijastunut myös aineiston digitointiin.

Digitoinnista kohti kriittistä digitaalista arkistoa

Lönnrotiana-kokoelman digitointi on kohdistunut kulttuuriperinnön kannalta arvostettuihin, tunnettuihin ja tutkijoiden käyttämiin aineistoihin. Kirjeet, *Kalevalaan* liittyvä aineisto sekä Lönnrotin tallentamat kalevalamittaiset kansanrunot on digitoitu varhaisessa vaiheessa 2000-luvun alussa.¹¹ SKS:n arkiston kalevalamittainen perinne on 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla myös koottu tieteellisen tarkasti sekä transkriboitu ja pääosin julkaistu *Suomen Kansan Vanhat Runot* -teossarjassa (1908–1948, 1997). Sittenmin aineistosta on laadittu digitaalinen versio (skvr.fi), joka sisältää myös runotyyppiluettelon ja mahdollisuuden tehdä erilaisia aineistohakuja. Kulttuuriperintöorganisaatioissa, kuten SKS:ssa, digitointiin valitaan yleensä paljon käytettyjä ja tunnettuja aineistoja. Tästä seurauksena on usein jo marginalisoitujen aineistojen yhä lisääntyvä marginalisoituminen. Lisäksi tunnettujen aineistojen ensisijainen digitointi ei välttämättä ole tarkoituksenmukaista, jos aineistoa ei ole päivitetty tai tarkistettu. Tämä on käynyt ilmi Lönnrotiin

11 Viime vuosina Lönnrotianaan digitointia on laajennettu myös muuhun, vähemmän tutkittuun aineistoon, kuten uuteen Kanteletar-aineistoon ja Nykyisten laulujen vihkoon.

liitetyn aineiston kohdalla, joka sisältää jo digitoitua, mutta sinne kuulumatonta aineistoa (esim. Lna 1–30).¹²

Arkistoaineistoa ja arkiston luokittelu- ja järjestämisperiaatteita tunteva käyttäjä saattaa kohdata uudenlaisia kontekstiin liittyviä haasteita digitaalisia aineistoja tai editioita lukiessaan. Yksi näistä liittyy aineiston sijaintiin ja metatietoihin. Arkistoon sijoitettu aineisto on käynyt tietynlaisen valinta- ja tulkintaprosessin. Tämän seurauksena aineisto on tehty luettavaksi ja käytettäväksi, mutta samalla arkiston järjestäminen ja luettelointi on sijoittanut aineiston tietynlaiseen kontekstiin, osaksi arkistoympäristöä (ks. Peltonen 2021). Digitaalisessa editiossa tai ylipäättään aineiston digitoinnissa tieto arkistokontekstista heikkenee – puhutaan myös ”litteästä” aineistosta (Jensen 2021; Enqvist ja Pikkanen, tässä teoksessa). Digitoidussa aineistokokonaisuudessa osien yhteys toisiinsa ja alkuperäiseen kokonaisuuteen hämärtyy. Aineisto on kuvattava metatietojen avulla ja kontekstualisoitava uudelleen. (Ks. Hämäläinen & Keravuori & Niku 2017.) Digitoidun aineiston haasteita ovat aineiston materiaalien ja affektiivisten ulottuvuuksien katoaminen sekä aineiston yhteyksien heikkeneminen osana laajempaa arkistokokonaisuutta.

Aineiston digitointi, joka käytännössä on tarkoittanut aineiston kvaamista, edistää aineiston säilymistä ja käytettävyyttä, mutta ei välttämättä sen käyttöä (ks. Saarenpää 2021, 85; Sahle 2016). Tavallisesti, kuten pitkään SKS:n aineistojen kohdalla, digitoitua aineistoa voi lukea vain arkiston tiloissa erillisen palvelimen kautta. Digitointi saattaa toisinaan mahdollistaa aineiston laajemman käytön (ks. Jaillant ym. 2022, esim. 286), mutta ei suoraan selvennä aineiston luonnetta tai eri aineistoyksiköiden suhdetta toisiinsa. Pelkkä digitointi, jota Patrick Sahle (2016) kutsuu digitoiduksi editioksi, ilman ajantasaista kuvailua, aineiston transkribointia, xml-koodausta tai taustoittavia kommentaareja, ei auta käyttäjää, jos aineisto on vaikeasti luettavissa, käsiala epäselvää tai jälki heikkoa.

Aineiston digitointia ja arkiston digitalisaatiota voikin tarkastella digitaaliseen muotoon siirtämisen sijaan tieteellisenä (engl. *critical*) toimintana, jonka seurauksena aineisto järjestetään ja kontekstualisoidaan

12 Lönnotianan revisiointityössä vähemmän tunnettu aineisto, jota siis ei ole vielä digitoitu, saadaan uudestaan kuvailtua ennen digitointia.

uudelleen. Wilson ja muut (2022, 296) peräänkuuluttavat digitaalista, kriittistä arkistoa, jossa aineistoon on liitetty alusta alkaen tutkimuksellista tietoa, kuten esimerkiksi laajempia metatietoja ja niiden avaamista, aineiston tieteellistä kommentointia ja kontekstualisointia sekä linkitystä muuhun läheiseen aineistoon. Tällöin myös aineiston luonne kulttuuriperintönä arvioidaan uudelleen.¹³ Kriittinen lähestymistapa edellyttäisi paitsi arkiston lisääntyneitä työresursseja myös monenlaista valikointia ja on siten sekin kytköksissä myös ideologioihin ja kulloisenkin ajan tutkimusintresseihin.

Elias Lönnrotin vuoden 1849 *Kalevalasta* laadittu digitaalinen, kriittinen editio *Avoim Kalevala* on yksi esimerkki uudenaikaisesta lähestymistavasta arkistoaineistoon, digitalisointiin ja metatietoihin. Editio sisältää *Kalevalan* viisikymmentä runoa sekä transkriboinnin ja käsikirjoituksen lisäksi sitä kriittisesti kommentoivia osioita. Editiossa on selitetty *Kalevalan* sanoja ja kommentoitu runoja sekä niiden yhteyttä tallennettuun kalevalamittaiseen aineistoon. Lisäksi on avattu *Kalevalan* käsikirjoituksen suhdetta painettuun kirjaan ja kontekstualisoitu laajempien kirjoitusten avulla eepoksen syntyä, kehitystä ja suhdetta 1800-luvun ilmiöihin. Editio sisältää myös linkitykset *Kalevalan* kannalta keskeisiin digitaalisiin aineistoihin, kuten SKVR-aineistoon, Lönnrotin kirjeenvaihtoon sekä digitaaliseen sanomalehtiaineistoon sekä monipuoliset hakuominaisuudet. *Avoimta Kalevalaa* voi ajatella eräänlaisena *digitaalisena meta-arkistona*, jossa aineistoon liittyvä arkistollinen ja tutkimustieto on uudelleen järjestetty, valittu, kuvattu ja kontekstualisoitu (ks. Sahle 2016). Digitaalinen editio on myös tehnyt näkyväksi aiempaa syvällisemmin ja konkreettisemmin Lönnrotin temaattisesti hyödyntämän kansanrunoaineiston osana *Kalevalan* laadintaa (ks. Sykäri 2020, 48). *Avoimen Kalevalan* tapaisen edition merkitys ja lukutapa ovat riippuvaisia käyttäjistä, jotka kukin vuorollaan muodostavat oman tiedollisen maailmansa editiota käyttämällä.

Humanistisilla aloilla yhä lisääntyvä konelukeminen on tuonut digitaalisen aineiston käyttöön erilaisia uusia lukutapoja, kuten etälukemisen eli tietokoneavusteisen aineistomassan – sähköiseen muotoon

13 Ks. metatietojen perinnöllistämismuutoksista Enqvist & Pikkanen, tässä teoksessa.

muunnettujen, laajojen, rakenteistettujen tietokokonaisuuksien – tarkastelun (mm. Enqvist & Pikkanen tässä teoksessa; Kallio ym. 2023). Sähköiset lukutavat edellyttävät laajoja, syviä aineistoja, joita esimerkiksi SKS:n arkistossa tarjoavat Elias Lönnrotin kirjeenvaihto ja kalevalamittaisen runouden korpus, SKVR-aineisto. Aineistosta on mahdollista etsiä pitkän ajan samankaltaisuuksia tai varioivia esiintymiä erilaisten hakumenetelmien avulla. Parhaimmillaan sähköisen aineiston luenta tukee ja tarkentaa manuaalista ja analogista aineiston käyttöä. Kuten Kati Kallio tutkimusryhmineen kuitenkin kansanrunoaineistojen kohdalla korostavat, sähköiset menetelmät vaativat monipuolista lähdekriittistä, aineistojen monitasoista tutkimushistoriaa tuntevaa lähestymistapaa, jotta hakutulosten relevanssi avautuu käyttäjälle (Kallio ym. 2023, 60).

Valikoituja paloja

Olen tässä luvussa tarkastellut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa sijaitsevaa Elias Lönnrotiin liittyvää aineistokokonaisuutta, Lönnrotianaa, joka on jaettu perinne- ja nykykulttuurin sekä kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelman kokonaisuuteen. Keskittyen erityisesti jälkimmäiseen olen pohtinut, missä määrin ja millä perusteilla kansallisesti arvostetun tekijän kohdalla osa keskeisistä aineistoista on marginalisoitunut sekä jäänyt käyttäjiltä tunnistamatta. Lönnrotianan fyysinen ja aineistoperustainen historiallinen jako on ohjannut aineistojen ymmärtämistä ja käyttöä. Ennen arkiston digitointia 2000-luvulta alkaen Elias Lönnrotia tutkiva joutui kävelemään kahden arkiston välillä sekä opettelemaan toisistaan erilaiset, osin puutteelliset järjestämisen tavat ja kuvailutiedot. Tutkimushistorialliset painotukset ja ideaalit, joita tässä luvussa on käsitelty vain folkloristiikan osalta, ovat vaikuttaneet tiettyjen Lönnrotia koskevien aineistojen käyttöön, tunnettuuteen, arvotukseen, ja myöhemmin myös näiden aineistokokonaisuuksien, kuten kirjeenvaihdon ja *Kalevalaan* liittyvän aineiston, digitointiin. Myös joidenkin Lönnrotin käsikirjoitusten keskeneräisyys ja fragmentaarisuus ovat saattaneet vaikuttaa käyttäjien intoon tarttua niihin. Lisäksi arkiston

omat järjestämis- ja luokitteluperiaatteet sekä metatietojen sisällöt ovat osaltaan ohjanneet käyttäjiä joidenkin aineistojen ohi – ja toisten luokse.

Näiden seikkojen vuoksi käsitys Lönnrotianasta on ollut osittainen ja vain tietyt kokonaisuudet ovat olleet aktiivisen muistamisen ja tutkimuksen mielenkiinnon kohteina. Keskeisiä, kansanrunojen toimitustyöhön liittyviä käsikirjoituksia sekä 1800-luvun alkupuolelta että Lönnrotin viimeisiltä elinvuosilta 1880-luvulta on jäänyt tutkijoilta ja laajemmalla käyttäjäkunnalla huomioimatta. Vaikka kyse voi olla myös passiivisesta unohtamisesta ja tahattomasta lukemattomuudesta, liittyy aineiston varjoon jäämiseen aktiivista vaijentamista, mistä osoituksena tässä luvussa ovat esimerkiksi vähättelevät näkemykset Lönnrotin uudesta Kanteletarlaitoksesta. Myös aineiston hukkuminen toisen aineistokokonaisuuden sisään arkiston luokitteluperiaatteiden vuoksi (Lönnrotin tallentamat riimilliset laulut) piilottaa välinpitämättömän suhtautumisen tiettyyn perinnelajiin. Kriittisessä arkistotutkimuksessa katsotaankin arkiston ja siellä olevien aineistojen muotoutuvan ja saavan merkityksiä aktiivisesti, vuorovaikutuksessa ympäröivän yhteiskunnan ja arkistossa työskentelevien, vierailevien ja arkistoa määrittävien toimesta. Arkistoon ja sen toimintaan liittyvät vallan mekanismit ja ideologiat ovat keskeisiä tämänhetkisessä arkistojen koskevassa keskustelussa. Arkistojen tulkitaan tuottavan ymmärrystä kulttuuriperinnöstä valikoiden, osittain ja subjektiivisesti.

Lähteet

ARKISTOAINEISTO

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (SKS KRA)

Lönnrotianan numerot 1–30

Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA)

Lönnrotianan numerot 46–48, 54–67, 87, 95, 151, 269, 312, 339, 381, 382, 390, 420

MUUT LÄHTEET

- Avoim Kalevala, kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio, 2019–2021: Osat I–III. Helsinki: SKS. <http://kalevala.finlit.fi>. Viitattu 23.9.2023.
- Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkojulkaisu, 2017–: Elias Lönnrotin kirjeenvaihto – vuosisadan mittainen läpileikkaus. <http://lonnrot.finlit.fi/omeka/tiedot>. Viitattu 20.2.2024.
- Hämäläinen, Niina & Soiniola, Tarja 2024: Lähteiden äärellä. Havaintoja Lönnrotin arkistosta. –*Vähäisiä lisiä* -blogi 20.2.2024. <https://www.finlit.fi/ajankohtaista/uutiset/lahteiden-aarella-havaintoja-lonnrotin-arkistosta/>. Viitattu 29.2.2024.
- Stark, Eija 2022: From Genre Analysis to Examination of Everyday Narratives. A Short History of the Vocabulary Uses in the Folklore Archives of the Finnish Literature Society. Esitelmä SIEF:n Arkistot työryhmässä 4.4.2022. https://www.youtube.com/watch?v=fNn_ThJlm4w. Viitattu 15.4.2023.
- Suomen Kansan Vanhat Runot: SKVR. <https://skvr.fi/>.
- Tieteen termipankki 2023. <https://tieteentermipankki.fi>

KIRJALLISUUS

- Anttila, Aarne 1931, 1935: *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta I–II*. Helsinki: SKS.
- Anttonen, Pertti 2012: Oral Traditions and the Making of the Finnish Nation. Teoksessa: Baycroft, Timothy & Hopkin, David (toim.) *Folklore and Nationalism in Europe during the Long Nineteenth Century*. Leiden: Brill. s. 325–350.
- Driscoll, Matthew James & Pierazzo, Elena (toim.) 2016: *Digital Scholarly Editing. Theories and Practices*. Cambridge: Open Book Publishers.
- Elias Lönnrot. *Valitut teokset 1–5*. Toimittanut Majamaa, Raija. Helsinki: SKS, 1990–1993.
- Fitzgerald, Kelly & Hämäläinen, Niina 2018: Individual Aims, Public Purposes: Creation and Access to Tradition Archives and Vernacular Publications in Finland and Ireland. Teoksessa: Harvilahti, Lauri & Kjus, Audun & O’Carroll, Cliona & Österlund-Pötzsch, Susanne & Skott, Fredrik & Treija, Rita (toim.) *Visions and Traditions. The Production of Knowledge at the Tradition Archives*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia. s. 178–204.
- Haavio, Martti 1931: *Kansanrunouden keruu ja tutkimus*. Helsinki: SKS.
- Hafstein, Valdimar 2004: The Politics of Origin: Collective Creation Revisited. – *Journal of American Folklore* 117 (465) s. 300–315.
- Hautala, Jouko 1954: *Suomalainen kansanrunoudentutkimus*. Helsinki: SKS.
- Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2021: *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. <https://doi.org/10.21435/tl.268>.
- Hyttinen, Elsi & Kivilaakso, Katri 2010: Johdanto. Teoksessa: Hyttinen, Elsi & Kivilaakso, Katri (toim.) *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Helsinki: SKS. s. 7–18.
- Hyvönen, Jouni 2005: Vanhan Kalevalan Vipusessa käynti -runon tekstuaalisointi. Elias Lönnrotin tekstuaalisointistrategiat. Lisensiaattitutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Häggman, Kai 2012: *Sanojen talossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan*. Helsinki: SKS.
- Hämäläinen, Niina 2012: *Yhteinen perhe, jaetut tunteet. Lyyrisen kansanrunon tekstuaalisoinnin ja artikuloinnin tapoja Kalevalassa*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5170-3>

- Hämäläinen, Niina 2020: Säe säkeeltä. Väinö Kaukosen säetutkimukset Kalevalasta. – *Sananjalka* 62 s. 215–235. <https://doi.org/10.30673/sja.91113>
- Hämäläinen, Niina 2023: Vaiettu, unohdettu. Elias Lönnrotin ”uusi Kanteletar-laitos”. – *AVAIN - Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti* 20 (1) s. 10–27. <https://doi.org/10.30665/av.122932>
- Hämäläinen, Niina, Keravuori, Kirsi & Niku, Maria 2017: Digitaalisen kirjeen katoava aineellisuus? – *Ennen ja nyt* 4/2017. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108842/63838>. Viitattu 30.8.2024.
- Hämäläinen, Niina & Karhu, Hanna 2023: Unohdetut laulut. Elias Lönnrotin ja Herman Niemen käsikirjoitusvihkot ja kynnystekstien merkitys. Teoksessa: Sykäri, Venla & Mäkelä, Heidi Henriikka & Kallio, Kati (toim.) *Sanojen luonto. Kirjoituksia omaehtoisen ilmaisun poetiikasta, merkityksistä ja ympäristöistä*. Helsinki: SKS. s. 90–116. <https://doi.org/10.21435/skst.1487>
- Jaillant, Lise & Aske, Katie & Goudarouli, Eirini & Kitcher, Natasha 2022: Introduction: Challenges and Prospects of Born Digital and Digitized Archives in the Digital Humanities. – *Archival Science* 22 s. 285–291. <https://doi.org/10.1007/s10502-022-09399-y>
- Jensen, Helle Strandgaard 2021: Digital Archival Literacy for (All) Historians. – *Media History* 27 (2) s. 251–265. <https://doi.org/10.1080/13688804.2020.1779047>
- Kallio, Kati & Janicki, Maciej & Mäkelä, Eetu & Saarinen, Jukka & Sarv, Mari & Saarlo, Liina 2023: Eteneminen omalla vastuulla: Lähdekriittinen laskennallinen näkökulma sähköisiin kansanrunoaineistoihin. – *Elore* 30 (1) s. 59–90. <https://doi.org/10.30666/elore.126008>
- Kaukonen, Väinö 1939: *Vanhan Kalevalan kokoonpano I*. Helsinki: SKS.
- Kaukonen, Väinö 1945: *Vanhan Kalevalan kokoonpano II*. Helsinki: SKS.
- Kaukonen, Väinö 1956: *Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos*. Helsinki: SKS.
- Kaukonen, Väinö 1984: *Elias Lönnrotin Kanteletar*. Helsinki: SKS.
- Kaukonen, Väinö 1988: Europaeuksen osa Kalevalan laadinnassa. Teoksessa: Kuusi, Matti & Laaksonen, Pekka & Timonen, Senni (toim.) *D. E. D. Europaeus. Suurmies vai kummajainen*. Helsinki: SKS. s. 65–81.
- Keravuori, Kirsi 2017: *Saaristolaisia. Elämä, arki ja vanhemmuus laivuriperheen kirjeenvaihdossa*. Helsinki: SKS.
- Koski, Kaarina 2004: Monitulkintaisen aineiston ongelmia. Huomioita uskomustarinoiden luokittelusta. Teoksessa: Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: SKS. s. 91–110.
- Krohn, Kaarle 1920: Kantelettaren runojen kokoonpanosta. – *Suomalainen Suomi* 5/1920 s. 43–54.
- Kuhn, Konrad J. 2018: Culture as Political Argument: Collection Policies and the Production of Knowledge by Swiss Volkskunde Scholars. Teoksessa: Harvilahti, Lauri & Kjus, Audun & O’Carroll, Cliona & Österlund-Pötzsch, Susanne & Skott, Fredrik & Trejja, Rita (toim.) *Visions and Traditions. The Production of Knowledge at the Tradition Archives*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia. s. 224–238.
- Kurki, Tuulikki 2004: Tekstit Kansanrunousarkiston liepeillä. Teoksessa: Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: SKS. s. 65–90.
- Laaksonen, Pekka & Saarinen, Jukka (toim.) 2004: *Arkiston avain. Kansanrunousarkiston kortistot, hakemistot, luettelot ja lyhenteet*. Uusi laitos. Helsinki: SKS.

- Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.) 2013: *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Leskelä-Kärki, Maarit & Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2011: *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS.
- Lönnrot, Elias 1829–1831: *Kantele taikka Suomen kansan, sekä wanhoja että nykyempiä runoja ja lauluja I–IV*. Helsinki.
- Lönnrot, Elias 1849: *Kalevala*. Helsinki: SKS. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00000147>
- Lönnrot, Elias 2000 [1840]: *Kanteletar elikkä Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä*. Helsinki: SKS.
- Majamaa, Raija 1990: Taustatietoja. Teoksessa *Elias Lönnrot. Valitut teokset 1: Kirjeet*. Toimittanut Majamaa, Raija. Helsinki: SKS. s. 486–582.
- Mikkola, Kati 2021: Vähemmistöjen roolit muuttuvassa arkistopolitiikassa. Perinnekokoelmien etnisiä ja kielellisiä rajanvetoja Suomessa ja Virossa. Teoksessa: Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 166–210. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Mikkola, Kati & Olsson, Pia & Stark, Eija 2023: Kampailu aidosta perinteestä. Ulla Mannosen ja Martti Haavion kirjeenvaihto ja perinneaineistojen arvonmääritys. Teoksessa: Sykäri, Venla & Mäkelä, Heidi Henriikka & Kallio, Kati (toim.) *Sanojen luonto. Kirjoituksia omaehtoisen ilmaisun poetiikasta, merkityksistä ja ympäristöistä*. Helsinki: SKS. s. 61–89. <https://doi.org/10.21435/skst.1487>
- Mäkelä, Heidi Henriikka & Tarkka, Lotte 2022: Sopimatonta: Seksuaalisuuteen liittyvien kalevalamittaisten runojen perinnöllistäminen Suomessa 1818–1997. – *Elore* 29 (2) s. 34–58. <https://doi.org/10.30666/elore.121473>
- Niemi, A. R. 1898: *Kalevalan kokoonpano I. Runokokous Väinämöisestä*. Helsinki: SKS.
- Paakkonen, Heli 2022: Miksi tätä kirjoitan? Perinteen talenttija Johan Knut Harjun ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston vuorovaikutus. Teoksessa: Hämäläinen, Niina & Tarkka, Lotte (toim.) *Kaanon ja marginaali. Kulttuuriperinnön vaiennetut äänet*. Helsinki: SKS. s. 158–177. <https://doi.org/10.21435/ksvk.101>
- Peake, Rose-Marie ja Hilpinen, Saara 2022: Kuinka nähdä ja puhua seksuaalisuuden, sukupuolen ja suhteiden moninaisuudesta historiassa? Kaksi 1800-luvun esimerkkiä arkistosta. – *Historiallinen aikakauskirja* 120 (3) s. 289–303.
- Peltonen, Ulla-Maija 2021: Provenienssiperiaatteen kulmia. Teoksessa: Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 47–80. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Perttunen, Kaisa-Marja 1976: *Lönnrotiana 1–30. Selvitys Elias Lönnrotin käsikirjoituskokoelmasta*. Suomi 121 (1). Helsinki: SKS.
- Pöysä, Jyrki & Timonen, Senni 2004: Kuinka ahkerat muurahaiset saivat kasvat? Henkilökohtaisen tiedon paikka arkiston keruuohteissa. Teoksessa: Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: SKS. s. 218–254.
- Saarenpää, Taina 2021: Lähdejulkaisutyön elinkaaren läpinäkyvyys digitaalisessa ympäristössä. Keskiajan lähteet ja Diplomatarium Fennicum. Teoksessa: Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 81–102. <https://doi.org/10.21435/tl.268>

- Sahle, Patrick 2016: What is a Scholarly Digital Edition? Teoksessa: Driscoll, Matthew James & Pierazzo, Elena (toim.) *Digital Scholarly Editing. Theories and Practices*. Cambridge, UK: Open Book Publishers. s. 19–39.
- Schwartz, Joan M. & Cook, Terry 2002: Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory. – *Archival Science* 2 s. 1–19. <https://doi.org/10.1007/BF02435628>
- Stark, Eija & Olsson, Pia 2014: Making Cultural Heritage in Finland: The Production of and Challenge to Tradition. – *Journal of Finnish Studies* (18) 1 s. 3–10.
- Steedman, Carolyn 2006: *Dust. The Archive and Cultural History*. Manchester: Manchester University Press.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran pöytäkirjat / keskustelemukset v. 1883–1884. *Suomalainen Suomi* 17. osa. s. 195–319.
- Sykäri, Venla 2020: Digital Humanities and How to Read the Kalevala as a Thematic Anthology of Oral Poetry. – *ARV. Nordic Yearbook of Folklore* 76 s. 29–54.
- Tarkka, Lotte 1999: Smöt kyn Riiko. Mikrohistoriallinen kertomus vienalaistietäjän elämästä ja runoudesta. Teoksessa: Laaksonen, Pekka & Mettomäki, Sirkka-Liisa (toim.) *Tuulen jäljillä. Kirjoituksia kansanperinteestä ja kulttuurihistoriasta*. Helsinki: SKS. s. 41–94.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2021: Kadonneet ja unohdetut. Ruotsin ajalla eläneiden naisten ja tyttöjen kirjeet ja päiväkirjat julkisissa arkistoissa. Teoksessa: Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 146–165. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Wilson, Nicola & Battershill, Claire & Clarkson, Helena & Hannah, Matthew N. & Nokhrin, Illya & Willson Gordon, Elizabeth 2022: Digital Critical Archives, Copyright, and Feminist Praxis. – *Archival Science* 22 s. 295–317. <https://doi.org/10.1007/s10502-021-09384-x>

Kirjeluettelot tutkimusaineistona ja kulttuuri-perintönä

Metadatan mahdollisuudet digitaalisen käänteen jälkeen

Johanna Enqvist

 <https://orcid.org/0000-0003-0901-7987>

Ilona Pikkanen

 <https://orcid.org/0000-0001-9435-7163>

Kirjeet, kirjekortit, postikortit ja sähkösanomat – ihmisten toisilleen kirjoittamat henkilökohtaiset viestit – ovat menneisyyttä käsittelevien ihmistieteiden keskeistä lähdeaineistoa. Kirjeaineistojen kautta on mahdollista tarkastella niin kulttuurihistoriallisia ja poliittisia ilmiöitä kuin talous- ja teollisuushistoriaakin. Kirjeenvaihto kertoo yksilöistä yhteisöjensä jäseninä ja avaa ainutlaatuisia näkymiä ihmisyhteisöjä ja yhteiskuntia kannatteleviin suhdeverkostoihin, valta-asetelmiin ja vuorovaiikutukseen. Aineistot kiehtovat, koska kirjekokoelmaa avatessaan tutkija ei koskaan tiedä, mitä kaikkea kirjeiden sivuilta löytyy (Dumont 2016).

Vaikka kirjeitä hyödynnetään laajalti tutkimusaineistoina, määrälliset kysymykset puuttuvat lähes tyystin humanistisesta kirjeiden ja kirjekulttuurin tutkimuksesta (ks. esimerkiksi Stanley 2004; Lahtinen & Leskelä-Kärki & Vainio-Korhonen 2011; kirjekulttuurin määritelmästä ks. Keravuori 2015). Tämä johtuu ainakin osittain siitä, että hermeneuttiset paradigmat ovat vuosikymmenien ajan suosineet lähilukuun ja laadul-

lisiin menetelmiin perustuvaa kirjekokoelmien tarkastelua. Määrällisiä ja tutkimustuloksien edustavuuteen liittyviä pohdintoja vaikeuttaa myös se, että yksittäisillä kulttuuriperintöorganisaatioilla on yleensä vain suuntaa-antava käsitys hallussaan olevien kirjeaineistojen laajuudesta.¹ Käytettävissä ei siis ole tietoa siitä, kuinka paljon arkistojen, museoiden ja kirjastojen kokoelmissa on kirjeaineistoa kokonaisuudessaan, saati siitä, kuinka suuri osa aineistosta on kuvailtu eli löydettävissä erilaisten luetteloiden tai tietokantojen avulla. Yksittäinen arkistoissa puurtava tutkija saattaa toki vuosikymmenien kuluessa kartuttaa panoraamisen kuvan tutkimansa aikakauden kokoelmista, niiden erityispiirteistä ja yhteyksistä. Tällaisen osin intuitiivisen tiedon todentaminen tai siirtäminen eteenpäin on kuitenkin hankalaa ellei mahdotonta.

Arkistojen etälukeminen eli digitaalisten ihmistieteiden menetelmien hyödyntäminen tarjoaa mahdollisuuden tarkastella ja ymmärtää laajojenkin aineistojen olemusta ja muodostumista aiempaa paremmin. Tällaisen tiedon merkitystä korostetaan myös teoksessa *The Network Turn. The Changing Perspectives in the Humanities* (Ahnert ym. 2020), joka lähestyy kulttuuritutkimuksellisia aineistoja laskennallisesta näkökulmasta. Kirjoittajat painottavat, että tutkijoiden ja muiden laajoja digitaalisia aineistokokonaisuuksia käyttävien pitää olla erityisen valppaita niiden kokoamiseen ja rakentamiseen liittyvien valintojen suhteen ja kysyä jatkuvasti, miten kukin aineisto on syntynyt, minkälaisia ratkaisuja sen kokoamisessa ja käsittelyssä on tehty, mitä aineistosta puuttuu, mistä se todellisuudessa kertoo ja mihin sitä voi verrata (Ahnert ym. 2020, 54–55; ks. myös Beelen ym. 2022; Guldi 2023). Systemaattiset laskennalliset menetelmät voivat tarjota vastauksia juuri näihin keskeisiin mutta haastaviin kysymyksiin. Samalla avautuu uusia näkökulmia arkistojen ja asiakirjallisen kulttuuriperinnön hiljaisuuksia, puolueellisuksia ja poisjättämisistä koskeviin keskusteluihin.

Monitieteisen kirjoittajakunnan (kirjallisuudentutkija, fyysikko, historioitsija ja digitaaliseen suunnitteluun erikoistunut arkkitehti) yhteisesti

¹ Esimerkiksi SKS:n arkiston kirjeaineisto sisälsi vuonna 2021 yhteensä 1 400 luetteloitua kokoelmaa, joissa on arvon mukaan yli 230 000 kirjettä. Määrällisyyden vähämerkityksisyydestä kertoo jo se, että tämä tieto löytyy Ulla-Maija Peltosen SKS:n henkilöarkistoja käsittelevän artikkelin loppuviiteestä. (Peltonen 2021, 236, loppuviite 39.)

kirjoittama ja avoimesti julkaistu *The Network Turn* kuvastaa hyvin digitalisaation aikaansaamaa paradigman muutosta tai käännettä, joka on havaittavissa humanistisilla aloilla viimeisten vuosikymmenien aikana. Niin sanotut digitaaliset tai laskennalliset ihmistieteet (*digital humanities*) alkoivat toden teolla kehittyä 2000-luvun taitteessa. Tietojenkäsittelytieteen menetelmät saavuttivat tuolloin tason, jolla niiden avulla saattoi ryhtyä erittelemään monimutkaisia ja monikerroksisia humanistisen tutkimuksen kohteita kuten kieltä ja historiaa. Samaan aikaan tutkijat saivat käyttöönsä ensimmäiset laajat, historialliset tekstikorpuset. (Honkela 2020, xviii; Paju & Oiva & Fridlund 2020, 5; ks. myös Salmi 2021, 1–19, 44–56.)

Historian- ja kulttuurintutkimuksen perinteiset metodit, kuten intensiivinen, huolellinen ja yksityiskohtiin keskittyvä tekstien, lähteiden ja kokonaisten arkistojen lähiluku, eivät tietenkään ole menettäneet merkitystään. Niiden rinnalle ja niitä täydentämään on kuitenkin noussut luonnollisten kielten prosessointiin pohjautuva etälukeminen eli tietokoneavusteinen *massadatan* – sähköiseen muotoon muunnettujen, laajojen, monimuotoisten ja rakenteistettujen tietokokonaisuuksien – tarkastelu.² Etälukeminen tarkoittaa systemaattista aineistojen läpikäymistä ja niissä havaittavien määrällisten muutoksien ja osakorpusten hahmottamista erilaisin laskennallisin tekniikoin sekä löydettyjen piirteiden tarkastelua humanistis-yhteiskuntatieteellisin menetelmin. Tuloksia esitellään yleensä erilaisten visualisointien avulla. (Salmi 2021; Nivala 2022.) Etälukeminen toimii usein tutkimuksen ensimmäisenä askeleena, josta edetään aineistojen yksityiskohtaiseen tarkasteluun (Havu & Tolonen 2022; Marjanen & Ihalainen 2022).

2 Digitaalisista ihmistieteistä, niiden parissa hyödynnetyistä menetelmistä ja aineistoista on viimeisten vuosien aikana kirjoitettu suomeksi lukuisia artikkeleja (ks. esim. Havu & Tolonen 2022; Marjanen & Ihalainen 2022). Käsitteitä ja niiden välisiä suhteita on määritelty myös Tieteen termipankissa ja Sanastokeskuksen TEPA – erikoisalojen sanastojen ja sanakirjojen kokoelmassa. Näissä teksteissä viitataan laajoihin, vaihteleviin, sähköisessä muodossa käytettävissä oleviin tietoaineistoihin sekä niiden tunnistetietoihin *data*-sanasta muodostetuilla termeillä, esimerkiksi *massadata* ja *metadata*. Seuraamme samaa vakiintunutta käytäntöä. TEPA-termipankki ja Tieteen termipankki käyttävät *metadataria* ja *metatietoa* synonyymisinä, mutta me teemme niiden välille käsitteellisen eron. Käytämme *metatietoa* kun haluamme viitata yleisesti erilaisten tietoaineistojen sisältöä, rakennetta, kontekstia, hallintaa, käsittelyä tai kokoamista koskevaan tiivistettyyn tietoon, riippumatta sen tuottamiskontekstista tai muodosta – useimmiten toki kirjekokoelmia koskevaan tietoon.

Pohdimme tässä luvussa, minkälaisia uusia näkymiä digitaalinen ja laskennallinen käänne avaa suomalaisissa kulttuuriperintöorganisaatioissa säilytettäviin kirjeaineistoihin. Esittelemämme huomiot ja havainnollistukset perustuvat Suomen Akatemian rahoittamassa monitieteisessä Kirjeenvaihdon kulttuurit – Constellations of Correspondence (CoCo) -hankkeessa (2021–2025) tehtävään yhteiseen työhön (esim. Drobac ym. 2023; Pikkanen 2022). Hankkeen tavoitteena on muodostaa kokonaiskuva tiettyjen arkistojen, kirjastojen ja museoiden tallentamista 1800-luvun kirjeaineistoista kokoamalla yhteen eli aggregoimalla kirjeiden digitaalisessa muodossa (esimerkiksi csv-tiedostoina tai Excel- ja Word-dokumentteina) saatavilla olevat luettelointi- eli kuvailutiedot, kuten tiedot kirjeiden kirjoittajista ja vastaanottajista. Tuloksena syntyvä virtuaalinen arkisto ylittää ja rikkoo tietoisesti instituutioiden välisiä raja-aitoja. Se valottaa ihmissuhteiden ja sosiaalisen vuorovaikutuksen historiallisia verkostoja sekä kirjeenvaihtokulttuurin muotoja, mutta myös kulttuuriperinnön muotoutumiseen ja säilymiseen vaikuttaneita arkistollisia ratkaisuja. Tutkimuksemme ei siis kohdistu kirjeiden sisältöihin sinänsä, vaikka digitaalisten ihmistieteiden piirissä tehty määrällinen tutkimus vaatiikin usein myös aineistojen laadullista tarkastelua ja lähilukua.

Aineistokokonaisuus julkaistaan hankkeen lopuksi avoimen käyttöliittymän (niin sanottu semanttinen portaali) kautta vapaasti verkossa selailtavaksi. Suomen suuriruhtinaskunnan kirjekokoelmien metadataa voi tämän jälkeen tarkastella kokonaisuutena erilaisten ajallisten suodattimien avulla, henkilö- tai paikkahauin, organisaatiolähtöisesti tai arkistonmuodostajittain.

Pohdinnassa on myös, olisiko tarpeen työstää joitain tutkimuksellisesti painotettuja temaattisia näkymiä aineistoihin. Ohjelmointitaitoiset voivat lisäksi tehdä avoimen rajapinnan kautta ketterämpiä, omista tutkimusintresseistä kumpuavia kyselyjä, esimerkiksi hakea henkilöt, jotka yhdistävät kokoelmia eli joiden kirjeitä on useamman kuin yhden organisaation kokoelmissa. Suomalaisen aineiston voi myös helposti yhdistää edempänä esiteltävien eurooppalaisten kirjemetadatakankkeiden linkitettyyn avoimeen dataan (Burge ym. 2022).

Keskeisiä käsitteitä ja luvun rakenne

Viittaamme seuraavassa *arkistometatiedolla* arkistollisista lähtökohdista syntyvään, aineistojen säilymiseen, saatavuuteen, ymmärrettävyyteen ja pitkän aikavälin käytettävyyteen liittyvään tiedontuotantoon, joka käsittää sekä aineiston kuvailun että hallinnan (Kansallisarkiston Arkistoitavien tietoaineistojen perusmetatiedot -suositus 2023). Kirjekokoelmien kohdalla tämä tarkoittaa esimerkiksi kirjeiden lähettäjien ja vastaanottajien tunnistamista sekä sen määrittelemistä, minkälaisia aineistokokonaisuuksia kirjeistä muodostuu. Lisäksi tietokantoihin tai arkistoluetteloihin kirjataan tietoja kirjeiden päiväyksistä tai päiväysten puuttumisesta, kirjeenvaihdon laajuudesta, kielestä ja lähettämispai-koista. Arkistometatiedot sisältävät näiden sisällöllisten kuvailutietojen lisäksi muun muassa erilaisia aineistoja yksilöiviä tunnisteita sekä kontekstitietoja ja elinkaaritapahtumia (mt).

Virtuaalinen arkistomme ei sisällä vastaanottamaamme, monimuotoista ja usein monivaiheisesti kuratoitua arkistometatietoa sellaisenaan. Yhdenmukaistamme ja pelkistämme saamamme aineiston (*kirje*)*meta-dataksi* ja *massadataksi* ja rikastamme sitä humanististen tiedonintressien kannalta keskeisillä tiedoilla, joita kuvailutietoihin ei yleensä kuulu (esimerkiksi kirjeiden kirjoittajien ja lähettäjien sukupuolta koskevat tiedot). Näin muodostuvaa sähköistä arkistoamme voi lopulta luonnehtia *massametadataksi*. Haluamme siis käsitteellisesti erottaa toisistaan yhtäältä arkisto(i)ssa tuotetun metatiedon sekä toisaalta tiedon, joka syntyy kun arkistometatieto irrotetaan alkuperäisestä kontekstistaan ja linkitetään muihin samankaltaisiin aineistoihin ja tietovarantoihin. Arvioimme tässä luvussa tällaisessa arkistometatiedosta luodussa massametadatassa piilevää tutkimuksellista potentiaalia, mutta erittelemme myös kulttuuriperinnöstä uutettujen isojen tietoaineistojen lähdekriittisiä haasteita. Aineistoesimerkkeinä hyödynnämme virtuaaliseen arkistoomme sisältyvää kahta suurta aineistokokonaisuutta: Kansallisarkiston yksityishenkilöiden kirjekokoelmaa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kirjekokoelmia, erityisesti laajaa Elias Lönnrotin kirjeenvaihtoa.

Esittelemme ensin tiivistetysti aikaisempia kirjemetatietoja käsitelleitä tutkimushankkeita ja erittelemme oman työmme tuloksena syntyvän virtuaalisen arkiston erityislaatuisuutta suhteessa niiden lähtökohtiin ja tuloksiin. Pohdimme tämän jälkeen suurten datamäärien käsittelyn ja työstön eli niin sanotun *datatyön* avaamia näköaloja aineistoihin ja arkistoihin. Lisäksi käsittelemme 2000-luvulla voimistuneen kriittisen perintödiskurssin valossa sekä aineistoa kuvaavien että sen hallintaan liittyvien metatietojen roolia ja merkitystä kulttuuriperinnön rakentumisessa sekä oleellisena osana sen kerroksellista ja dynaamista olemusta. Esittelemme aineistomme lähdekritiikin ja tulkintojen perustaksi hahmottelemamme neliulotteisen jäsennyksen, jonka yhteydessä pohdimme kirjemetadatan laskennalliseen tutkimukseen liittyviä konkreettisia haasteita.

Samoja teemoja on ansiokkaasti käsitelty jo tämän teoksen johdannossa sekä muissakin luvuissa mainitussa *Arkistot ja kulttuuriperintö* -kokoomateoksessa (Hupaniittu & Peltonen 2021a). Keskittyminen nimenomaan arkistokokoelmiin kytkeytyvään metatietoon tuo kuitenkin tuoreen näkökulman myös arkistoihin liittyvään kriittiseen keskusteluun sekä valottaa kirjemetadatan laskennalliseen tarkasteluun liittyviä käytännön kysymyksiä.

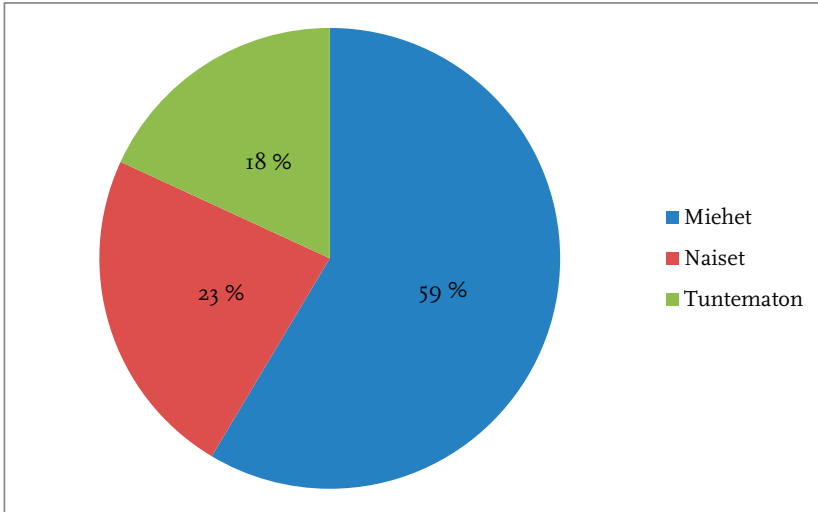
Tarkkuus vai laajuus? Kirjeiden metatietoja kokoavia hankkeita

Laajin ja kunnianhimoisin aiemmista kirjeenvaihdon kulttuureja tutkivista hankkeista on edelleen jossain muodossa jatkuva Reassembling the Republic of Letters, 1500–1800 (RoFL), joka käynnistyi EU-rahoituksella 2014. Tavoitteena oli tuoda yhteen varhaismodernin ajan oppineiden välisen intensiivisen ja ylitrajaisen kirjeenvaihdon metatiedot. Useita vuosisatoja kattavaa kirjeaineistoa käsittelevässä hankkeessa jouduttiin ratkomaan perustavia metatietojen yhdenmukaistamiseen kytkeytyviä kysymyksiä, jotka liittyivät muun muassa vaihteleviin kalenterijärjestelmiin sekä henkilö- ja paikannimien erilaisiin muotoihin ja kirjoitusasuihin (Hotson & Wallnig 2019).

RofL-hankkeen tuottama massametaddata ei ole tällä hetkellä vapaasti saatavilla tekijä- ja omistajuuskysymyksiensä takia. Samanaikaisesti toteutettiin kuitenkin pienemmän mittakaavan hankkeita, jotka tarjoavat kirjemetaddataa avoimesti tutkijayhteisön käyttöön. RofL-hankkeen osahanke, hollantilainen Circulation of Knowledge and Learned Practices in the 17th-century Dutch Republic (CKCC; Huygens Institute, Amsterdam) on julkaissut hieman yli 20 000 kirjeen kuvailutiedoista koostuvan datan hollantilaisten intellektuellien 1600-luvun kirjeenvaihdosta ja jatkaa yhä laajenevan aineiston julkaisemista. Saksalainen correspSearch-hanke tuo yhteen saksankielisten kirjeaineistojen metatietoja 1500-luvulta aina 1900-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin. Mukaan kelpuutetaan editoiduissa kokoelmissa julkaistujen kirjeiden kuvailutietoja, joita tällä hetkellä on yli 240 000 erillisestä kirjeestä. Norjalainen Norkorr-projekti keskittyy sekin tunnettujen henkilöiden kirjekokoelmiin ja on tähän mennessä julkaissut metatiedot noin 8 500 kirjeestä. Ruotsissa Uppsalan yliopiston kirjasto on vastikään julkaissut digitaalisessa muodossa lähes 80 000 kirjekortin Brevkatalogen-kokoelman aikakaudelta 1500–1950.

Suomalaisten kulttuuriperintöorganisaatioiden kirjekokoelmiin perustuvaa metaddataa julkaiseva virtuaalinen arkisto on lähtökohdiltaan varsin erilainen kuin pääosa edellä mainituista hankkeista, jotka koostavat temaattisesti valikoitua, mahdollisimman yksityiskohtaista ja tietyin periaattein yhdenmukaistettua aineistoa. Näin syntyvät kuratoidut kokonaisuudet hiottua ja tarkistettua metaddataa muodostuvat siis lukuisien tutkimuksellisten ennakkovalintojen tuloksena. Kun etusijalle laitetaan tarkkuuden sijasta laajuus, on mahdollista tuottaa kokonaisuus, joka valottaa kirjeenvaihtokulttuurin monimuotoisuutta ja yhteiskunnallista kontekstia aikaisempaa kattavammin. Esimerkiksi naisten osuus CKCC- ja correspSearch-korpuksissa on ollut noin 10 % tasolla, mutta suomalaisessa aineistossa tällä hetkellä keskimäärin 23 % (kuvio 1; ks. myös Pikkanen 2022). On siis selvää, että naisten ”kirjetoimijuus” – heidän aktiivinen roolinsa aikakauden kirjeenvaihtoverkostoissa – tulee huomattavasti selvemmin esille, kun aineistoja yhdistetään valikoimatta ja karsimatta.

Kuvio 1. Sukupuolijakauman prosenttiosuudet suomalaisessa kirjemetadatan aineistossa keväällä 2024.



Sukupuoli tunnustetaan koneellisesti etunimen perusteella, mikä tarkoittaa, että esimerkiksi nimet, jotka ovat olleet sekä miesten että naisten käytössä, voivat aiheuttaa virheitä. Joidenkin henkilöiden kohdalla tietojen linkittyminen ulkopuolisiin biografiaisiin tietoaaineistoihin korjaa tilannetta. Lähes kaikki henkilöt, joiden etunimi ilmaistaan arkistometatiedoissa pelkillä nimikirjaimilla, ovat tutkimamme otoksen mukaan miehiä, ja heidät on tässä kuviossa sijoitettu miesten joukkoon. Tuntematon sukupuoli kattaa tunnistamattomat henkilöt sekä suvut, liikeyritykset ja muut ryhmät.

Tämän kirjan ilmestyessä aineistossamme on noin 998 000 kirjeenvaihdon ja 95 000 henkilön, yhteisön ja muun ryhmän (esim. organisaatioiden) tiedot niin sanotulta pitkältä 1800-luvulta.³ Tämä tarkoittaa, että kuratoiva eli manuaalinen tai puolimanuaalinen datan käsittely voidaan ulottaa vain murto-osaan aineistosta. Niin sanottua datahälyä (engl. *data noise*) eli turhaa, merkityksetöntä dataa, virheitä ja päällekkäistä tietoa voidaan kuitenkin osin vähentää automaattisilla menetelmillä. Esi-

3 Aineistossa on Kansallisarkiston, Kansalliskirjaston, Åbo Akademin kirjaston, SKS:n arkistotietokannan, SLS:n kirjetietokannan, Kansallislatterian, Elias Lönnrotin kirjeenvaihdon, Siirtolaisuusinstituutin ja muutamien pienempien kokonaisuuksien sisältämä kirjemetadatan. Käsittelemme parhaillaan SKS:n ja SLS:n Word-luetteloita. Lisäksi käsittelyyn on tulossa aineistoa muun muassa Teatterimuseon, Helsingin kaupunginarkiston ja Serlachius-museoiden kokoelmista.

merkiksi kirjeaineistossa väistämättä esiintyviä saman henkilön nimen erilaisia kirjoitusasuja on mahdollista tunnistaa yhdistämällä sääntöihin, malleihin ja neuroverkkoihin perustuvaa, säännönmukaisuuksia etsivää koneoppimista. Lisäksi aineistossa esiintyviä henkilöitä voidaan vertailla ulkoisissa tietolähteissä, kuten biografisissa tietokannoissa, oleviin henkilöihin. Historiallista kontekstiymmärrystä ja selvitystyötä tarvitaan usein silti, vaikkapa kun pitää ratkaista, ovatko metadatatassa esiintyvät Elias Lönnroth (kirjeaineistoja vuosien 1845 ja 1856 välillä), Elias Lönnrot (kirjeiden rajavuodet 1822–1884), Eljas Lönnrot (rajavuodet 1822 ja 1883) ja Eljas Lönnrot (vuodet 1895–1924) kaksi vai kolme eri henkilöä (Drobac & Leskinen & Wahjoe 2023).

Mahdollisimman huolellisesta datan käsittelystä huolimatta näin laajaan korpuukseen jää väistämättä virheitä. Massadataa kokoavaa aineistokorpusta luonnehtivat epävarmuudet ja -täydellisyydet on hyväksyttävä, otettava osaksi tutkimusprosessia ja jaettava tutkijayhteisön kanssa. Tutkijat joutuvat puolestaan pohtimaan niiden vaikutusta tutkimuskysymyksiinsä.

Datatyön ja digitaalisen lukutaidon välttämättömyys

Kirjemetatietojen mahdollisimman laaja, aineistolähtöinen kokoaminen ja digitaalinen yhdenmukaistaminen luo siis aivan erityisiä metodologisia ongelmia, vaikka käytettävissä onkin aiemmissa laskennallisissa kirjehankkeissa kehitettyjä menetelmiä. Ongelmakohtien havaitseminen ja ratkaisujen miettiminen vaatii koko aineiston – niin kulttuuri-perintöorganisaatioilta saadun alkuperäisen arkistometatiedon kuin koneluettavaksi rakenteistetun kirjemetadatan – jatkuvaa, huolellista läpikäyntiä, erilaisten merkintätapojen yhdenmukaistamista, virheiden korjaamista ja muutoksien dokumentointia eli datatyötä.

Tämän luvun johdannossa mainittu *The Network Turn* -teos yhdistää datatyön osaksi digitaalisten korpuksien rakentamisessa ja hyödyntämisessä edellytettävää teknistä ja eettistä ”huolellisuusvelvoitetta” (engl. *duty of care*) (Ahnert ym. 2020, 53–55). Teknistä datatyötä on esimerkiksi erilaisten selkeiden virheiden tai päällekkäisyyksien poistaminen ja kor-

jaaminen suuria aineistoja käsiteltäessä. Tätä vaihetta kutsutaan usein datasiivoukseksi (*data cleaning*). Käsitettä on kuitenkin myös kritisoitu; esimerkiksi Katie Rawsonin ja Trevor Muñozin mukaan termin helppo arkipäiväisyys häivyttää harmonisointivaiheessa tapahtuvien päätöksien merkitystä laskennallisten tietoaaineistojen tutkimuskäytössä. Heidän mukaansa pitäisi puhua esimerkiksi ”kriittisesti virittyneestä datatyöstä” (Rawson & Muñoz 2019). Eettinen datatyö käsittää puolestaan pohdinat siitä, miten aineistojen vinoumia eli puutteita ja aukkoja käsitellään ja pyritään mahdollisesti korjaamaan.

Eräs *The Network Turn* -teoksen keskeisistä viesteistä on, että humanistitutkijoiden ja rahoittajien pitää määritellä datatyö uudelleen humanistisen tutkimuksen lähtökohdista. Etenkin suurten data-aineistojen luominen ja käsitteleminen tulisi ymmärtää rutiininomaisen ja teknisen esityön sijaan itsessään merkittävänä ja välttämättömänä tutkimuksellisenä panostuksena sekä oleellisena vaiheena aineiston ymmärtämisessä ja analysoimisessa, minkä tulisi näkyä myös tutkijoiden julkaisuluetteloissa. Ratkaisut täytyy myös dokumentoida perusteellisesti, sillä mahdollisimman suuri läpinäkyvyys aineiston käsittelyssä on ratkaisevaa tutkijayhteisön luottamuksen saavuttamisen ja samalla aineiston tutkimuksellisen jatkokäytön kannalta.

Datatyön eettiseen puoleen voi liittää Helle Strandgaard Jensenin ajatuksen digitaalisten arkistojen lukutaidon merkityksestä jälkidigitaalisessa eli datafikoituneessa maailmassa. Digitaalista kokoelmaa selävan tutkijan tulisi ensinnäkin tiedostaa, että kyseessä on ”populaarin popularisointi”. Kulttuuriperintöorganisaatiot valitsevat digitoinnin kohteeksi pääsääntöisesti paljon käytettyjä aineistoja, joita digitoinnin takia käytetään entistä enemmän. Pienet, marginaaliset kokoelmat, joiden ylläpitoon ja digitointiin on vähäisesti resursseja, jäävät jatkossakin katveeseen. (Jensen 2022; ks. myös Guldi & Armitage 2014; Bergenmar & Leppänen 2017; Hyvönen ym. 2021, 52–54.)

Toisekseen Jensen korostaa, että digitoituista aineistokokonaisuuksista puuttuu analogisen arkiston syvyys. Tällä hän viittaa kontekstuaaliseen (tai provenienssia koskevaan) ymmärrykseen aineistokokonaisuudesta, jonka osaksi digitoitu materiaali on alun perin muodostunut tai

johon se on arkistoinnin yhteydessä liitetty. Lisäksi digitaaliset käyttöliittymät eivät aina näytä hakutulosten yhteyttä laajempaan aineistokokonaisuuteen analogisessa arkistossa, mikä vaikeuttaa niiden merkityksen arvioimista. (Jensen 2022, 257–259.) Digitoitujen aineistokokoelmien tarjoamat joustavat hakumahdollisuudet näyttävät tutut aineistot usein uudessa valossa, mutta perinteisempiäkin näkymiä aineistoihin kaivataan. Esimerkiksi historioitsijat ovat tottuneet painettuihin, kronologisesti eteneviin kirje-editioihin, jotka myös palvelevat hyvin historiallisia, ajallisiin muutoksiin kytkeytyviä kysymyksiä.

Jensenin hahmottamat ongelmat on syytä ottaa huomioon, mutta samalla kannattaa pohtia, kuinka uusia digitalisaatioon liitetyt uhat tai vaikeudet todella ovat. Historioitsijat ja muut menneisyyttä tutkivat työskentelevät aina puutteellisesti säilyneen aineiston parissa (Salmi 2021, 26). Aineistojen aukkoisuuden huomioiminen on osa tutkijakoulutukseen sisältyvää lähdekritiikkiä, joka datafikoidussa maailmassa täydentyy luontevasti niin sanotulla datakritiikillä – ainakin mikäli tutkijoilla on valmiuksia ymmärtää riittävästi aineiston käsittelyssä ja hallinnassa käytettyjä tietoteknisiä ratkaisuja. Voi myös kysyä, pohtiiko analogisia arkistoja käyttävä tutkija aineistonsa taustalla olevan arkistokokonaisuuden rakennetta tai sen koostamiseen liittyviä kulttuurisia ja poliittisia valintoja yhtään syvällisemmin kuin digitaalista käyttöliittymää tai laskennallisia menetelmiä hyödyntävä kollegansa, kuten esimerkiksi Helle Strandgaard Jensen tuntuu ajattelevan. Analogiset aineistot saattavat synnyttää mielikuvan, että valinnat ovat selkeämmin näkyvillä, mutta näin ei välttämättä ole.

Sen sijaan on mahdollista, että algoritmisten välineiden tai suurten sähköisten tietomäärien kanssa työskentely pakottaa pohtimaan menetelmiä ehkä jopa perinteisiä humanistisia tutkimusprosesseja perusteellisemmin. On myös perusteltua ajatella, että erilaisten tietovarantojen etälukeminen avaa käytettyjen aineistokokonaisuuksien ominaispiirteitä uudella tavalla ja paljastaa niihin sisältyviä vinoumia (Hyvönen ym. 2021, 53; Guldi 2023, 29). Parhaimmillaan eettinen datatyö viitoittaa uusien tutkimuskysymyksien äärelle sekä kohti uusia aineistoja, joita pitäisi etsiä tai luoda aukkojen ja puutteiden korjaamiseksi (Ahnert ym.

2020, 55–56; Paju & Oiva & Fridlund 2020, 12–15; Kurvinen 2020, 161). Esittelemme seuraavaksi pohdintoja, joihin datatyö suomalaisen kirje-metadatan parissa on meidät johdattanut.

Onko kulttuuriperinnön metatieto kulttuuriperintöä?

Tutkijat ovat määritelleet *perinnön* moniulotteiseksi kulttuuriseksi, sosiaaliseksi, yhteiskunnalliseksi ja poliittiseksi ilmiöksi, joka kattaa niin institutionaalisella tasolla tuotetun julkisen kulttuuriperinnön kuin arkiset ja yksityiset perinnötkin. Laajasti määriteltynä perinnöksi voidaan lukea lähes mikä tahansa menneisyyden ilmentymä, joka asettuu tai asetetaan nykyisyydessä yhteisöllisen identiteetin, ideologian tai tarinan elementiksi. (Tieteen termipankki 29.2.2024, Perinnöntutkimus:perintö.) Kulttuuriperinnön viittausala tarkentuu puolestaan – samassa identiteettejä rakentavassa, esittävässä ja vahvistavassa tarkoituksessa – kansainvälisten sopimusten kehystämään tietoiseen kulttuuripolitiikkaan ja sen tuotteisiin sekä kulttuuri- ja perinnetuotteiden institutionalisoituun arvottamiseen kulttuuriperintöhallinnon käytännöissä. Tietyn ilmiön kulttuuriperinnöllinen ulottuvuus nostetaan myös usein esiin, kun ilmiö koetaan jollakin tavalla uhanalaiseksi. (Tieteen termipankki 16.4.2023, Folkloristiikka:kulttuuriperintö; ks. myös Hupaniittu & Peltonen 2021a.) Muistiorganisaatioissa vaalittaviin aineistoihin eri aikoina liitetyt metaforat (esim. todiste, muisti, omaisuus, identiteetti tai perintö itsessään) heijastelevat osaltaan kulttuuriperintöhallinnon ja kulttuuriperintöä tutkivien tieteenalojen vuorovaikutuksessa muodostunutta käsitystä perinnön ja kulttuuriperinnön perustavasta merkityksestä identiteettityön välineenä (Cook 2013; Enqvist 2016, 275–277).

Kulttuuriperinnön institutionaalisen hallinnan tarkoituksissa kulttuuriperintöä luokitellaan edelleen esimerkiksi aineellisen, aineettoman ja digitaalisen kulttuuriperinnön kategorioihin, joiden avulla järjestetään ja hallitaan niin esineitä, rakennettuja ympäristöjä, tapoja ja taitoja kuin museoiden ja arkistojen kokoelmiakin. Samalla nämä historialliseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiinsa kiinnittyvät käsitteellistykset

rakentavat ja ohjaavat katsomaan maailmaa oman jäsennyksensä kautta arvotettuna (Enqvist 2021). Institutionaalisen tai julkisen kulttuuriperinnön poliittista ydintä, kulttuuriperinnön määrittelyissä ja käytännöissä heijastuvaa eurosentrismiä, nationalismia, kolonialismia, asiantuntijavaltaa sekä vähemmistö- tai sosioekonomiseen asemaan perustuvaa ulossulkemista on 2000-luvun kuluessa pyritty purkamaan etenkin ”kriittisen” perinnöntutkimuksen piirissä (esim. Smith 2006; 2012; Harrison 2013). Eriarvoisuutta ja epäsymmetrisiä valtasuhteita tuottavien rakenteellisten vinoumien, ennakkoluulojen ja stereotyyppisten asenteiden analysointi ja itsekriittinen pohdinta kuuluu ja näkyy 2020-luvulla yhä enenevässä määrin myös kulttuuriperintöä hallinnoivien instituutioiden käytännöissä ja linjauksissa.

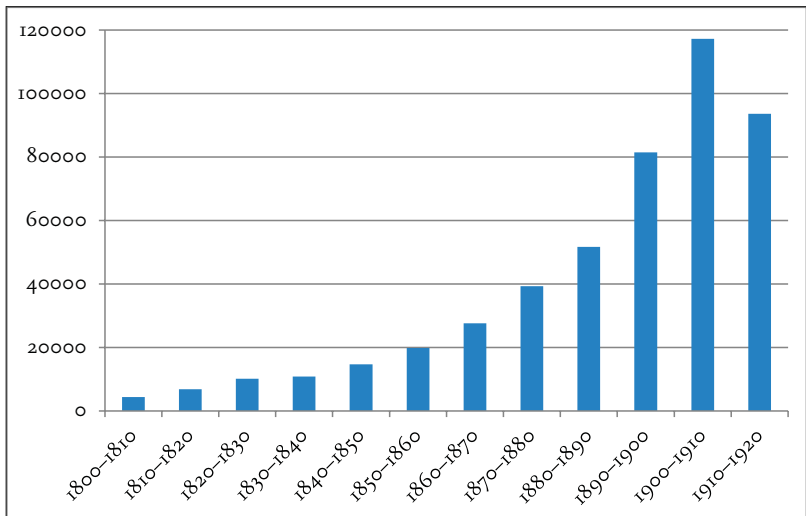
Arkistoalalla on puolestaan 1990-luvulta alkaen puhuttu arkistollisesta tai asiakirjallisesta kulttuuriperinnöstä (Hupaniittu ja Peltonen 2021b, 10). Keskusteluissa on viime vuosina korostunut erityisesti arkistopoliittikka ja ”rajanvetojen logiikka” eli esimerkiksi se, miten vähemmistöt näkyvät arkistoaineistojen hankinnassa ja kokoelmien muodostamisessa, tai kuinka kuvailu- ja luokittelutavat ohjaavat ja rajoittavat tutkimusta (Mikkola 2021, 167–168). Näissä keskusteluissa painottuvat asiakirjallisen kulttuuriperinnön lähtökohtainen vinoutuneisuus ja kulttuuriperinnön institutionaalisen vaalimisen periaatteisiin ja käytäntöihin eri aikoina kutoutuneet kertomukset, maailmankuvat, ideologiat ja intressit (ks. esim. Schwartz & Cook 2002; Cook 2013; Taavetti 2016; Mikkola & Olsson & Stark 2019; Hupaniittu 2021; Hupaniittu & Peltonen 2021b; Mikkola 2021; Peltonen 2021). Samoihin kysymyksiin pureudutaan myös jälkikolonialistisessa arkistotutkimuksessa, usein suhteessa kolonialistisen vallankäytön arkistollisiin jälkiin (esim. Risam 2019).

Kokoelmien ja aineistojen syntymiseen liittyviä valintoja sivutaan arkistotieteellisen keskustelun ja niin sanottuihin arkistojen hiljaisuuksiin liittyvän tutkimuksen lisäksi kulttuuriperintöorganisaatioiden ja niiden keskeisten vaikuttajien toimintaa käsittelevissä historioissa (Kerkkonen 1988; Knapas & Suvikumpu 2012; Häggman 2012; Häggman 2015). Tiedetään esimerkiksi, että Kansallisarkiston pitkäaikainen johtaja Reinhold Hausen (1850–1942) piti perustuslaillisena ruotsalaisuusmiehenä

Anjalan liittoon (1788–1789) liittynyttä asiakirjallista kulttuuriperintöä tärkeänä kansallisena aineistona ja pyrki lisäksi kokoamaan kattavasti niin sanottuun laillisuustaisteluun liittyvää aineistoa Kansallisarkiston kokoelmiin myöhemmän, ”oikean” historiaymmärryksen tukipilariksi (Lybeck 2016; Hakala 2021). Arkistonhoitaja toimi siis menneisyyden portinvartijana ja ajatteli samalla tekevänsä roolissaan objektiivisia valintoja. Vaikka Kansallisarkiston kokoelmat ovat toki karttuneet Hausenin jälkeenkin, voinee henkilöarkistojen kirjeaineistojen selkeää kasvua 1880-luvun lopulla selittää ainakin osin Hausenin aktiivisella aineistonhankintapolitiikalla (kuvio 2).

Vaikka historiallisten lähteiden syntyyn ja säilymiseen liittyvien tekijöiden kriittinen tarkastelu on aina kuulunut oleellisena osana akateemiseen historian tutkimukseen, arkistoinnin yhteydessä tehtyjen valintojen erittely ja vaikutus on jäänyt toistaiseksi vähemmälle huomiolle

Kuvio 2. Kansallisarkiston kirjeaineistomäärä elokuussa 2024.



Aineiston määrän lasku 1900-luvun alussa johtuu aineistoaggregoinnin päättämivuodesta (1917). Lähde: CoCo-projektin sisäisessä käytössä oleva semanttinen portaali.

isoja digitaalisia aineistoja hyödyntävissä tutkimushankkeissa (Oldman & Doerr & Gradmann 2015; Guldi 2023). Ajatus arkistosta myös muuttuu kiinnostavasti, kun huomio kiinnitetään kulttuuriperintönä vaalittujen objektien metatietojen ja niistä jalostuvan metadatan kulttuuriperinnölliseen luonteeseen. Outi Hupaniitun mukaan ”arkistoidut kerrostumat tallentavat kulttuuriperinnön historiaa ja kehittymistä mutta myös tallentamistapahtumia, kulttuuriperinnön tutkimuksen historiaa ja arkistotoiminnan perinteitä” (Hupaniittu 2021, 33–34). Kun arkistotalalla on siirrytty korostuneen säilyttävästä ajattelusta kohti aktiivista ja dynaamista kulttuuriperintökäsitystä tulee arkistoaineistojen ”käyttöön saattamisesta” ja arkistoissa työskentelevien henkilöiden aktiivisista, subjektiivisista valinnoista tässä prosessissa (Hupaniittu 2021, 32) itsessään merkityksellisiä tutkimuskohteita.

Vaikuttaa kuitenkin siltä, että nimenomaan käyttöön saattamisen eri vaiheita – kuten aineistojen löydettävyyden kannalta välttämätöntä arkistometatiedon tuottamista – olisi syytä eritellä nykyistä yksityiskohtaisemmin ja kattavammin. Tällainen ”kriittinen kokoelmahistoria” kysyisi – kuten jo luvun alussa esitettiin – miten, kuka ja mitä sekä milloin ja miksi -kysymyksiä koskien arkistoja ja kokoelmia. Kuinka määrätietoista kokoelmapolitiikkaa on harjoitettu, ja missä vaiheessa kokoelmiin on päätynyt mitään aineistoa? Milloin ja millä tavalla aineisto on järjestetty ja kuvailtu? Minkälaisia kerroksia kuvailutiedossa on? Aineiston katsomistavat ja kuvailun käsitteet elävät ajassa. Joissain tapauksissa hajanaista metatietoa tietystä ilmiöstä on voitu tuottaa vuosikymmenien kuluessa, mutta vasta näiden tietojen yhteentuominen (esimerkiksi uudeksi analogiseksi luetteloksi tai aggregoiduksi metadataksi) piirtää ilmiön koko laajuudessaan näkyviin ja tutkijoiden tutkittavaksi. Näin on käynyt esimerkiksi SKS:n arkistossa olleiden kansankirjoittajien aineistojen ja romaniperinteen kohdalla, joiden osalta aiemmassa tutkimuksessa on käsitelty myös kuvailuun ja arkistopolitiikkaan liittyviä kysymyksiä (Laitinen & Mikkola 2013; Blomster & Mikkola 2017).

Metatietojen suhdetta kulttuuriperintönä ymmärrettyyn menneisyyden jälkeen, kuten 1800-luvun kirjeeseen tai muuhun asiakirjaan, on mahdollista teoretisoida edelleen soveltamalla kriittisen perinnöntutkimuksen keskeistä ajatusta perinnöstä identiteettejä ja kertomuksia

rakentavana performatiivisena toimintana ja ”tekemisenä” staattisen ”olemisen” sijaan (Harvey 2001; Waterton & Smith 2009; Harrison 2013). Tämän näkemyksen mukaan kulttuuriperintö ei typisty vain materiaaliin ilmentymiinsä, vaan määrittäyty ennemminkin materiaa ja merkityksiä yhteen kietovaksi dynaamiseksi *perintötytymiseksi*⁴ tai jopa *perintöyttämiseksi*. *Perintöyttäminen* korostaa perinnön aktiivista ja tietoista rakentamista tiettyyn aikaan sekä yhteiskunnalliseen, kulttuuriin, sosiaaliseen ja institutionaaliseen kontekstiinsa sidottuna ilmiönä (ks. myös Mäkelä & Tarkka 2022, 37). *Perintöytyminen* viittaa taas yleisemmin tapahtumien, arvojen, valintojen ja tekojen verkostoissa sekä inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden suhteissa kehkeytyvään ja elävään perintöön.

Analogiset kuvailutiedot tai digitaalisessa muodossa oleva metadata on siis mahdollista käsittää kulttuuriperinnöksi itsessään. Perintöytämisen dokumentaationa metatiedot muodostavat elimellisen osan kulttuuriperinnön vaalimista määrittävää arvojen, merkitysten ja merkityksellistämisen tapojen diskursiivista kehystä (vrt. Smith 2006; 2012; Gentry & Smith 2019). Olemassa olevat arkistometatiedot eivät sinänsä ole uhattuina tai katoamassa, mutta kulttuuriperintöorganisaatioissa ei aineiston hallintaan liittyvien paradigmanmuutoksien ja resurssien vähenemisen myötä enää välttämättä pyritä aiempien vuosikymmenien kaltaiseen, kattavaan ja järjestelmälliseen kuvailutyöhön. Samaan aikaan metatiedon merkitys korostuu: sen pohjalta rakentuva laadukas, digitaalinen metadata tekee aineistot näkyviksi ja löydettäviksi, ja nostaa samalla esiin esimerkiksi vähemmistöjen kuvailua ja esittämistä koskevia eettisiä kysymyksiä.

Metatietona kirjattu kattava dokumentaatio tekee näkyväksi, perustelee ja avaa niitä institutionaalisia ja yhteiskunnallisia tilanteita ja valintoja, joissa menneisyyden ilmentymät perintöytetään ja merkityksellistetään kulttuuriperinnöksi. Metatiedon rooli kulttuuriperinnön

4 Perintöprosesseja ja perinnön rakentumista kuvaava suomenkielinen termistö ei ole vielä vakiintunutta. Samantyyppisestä ilmiöstä (engl. *heritagization*) voidaan siis puhua käyttäen perinnöntutkimuksen ja museologian aloihin kiinnittyvästä perinnön käsitteestä johdettuja termejä *perintöyttäminen* tai *perinnöllistäminen* (aktiivisena, tietoisena merkityksellistämisenä ja valintoina) ja *perintöytyminen* tai *perinnöllistyminen* (passiivisena, tiedostamattomana ylläpitona ja uusintamisena).

välttämättömänä ytimenä havainnollistuu myös kuvitellussa tilanteessa, jossa se syystä tai toisesta katoaisi. Historialliset kirjeet tai vaikkapa arkeologiset esineet olisivat kulttuuriperintönä tai tutkimusaineistona käytännöllisesti katsoen arvottomia tai mahdottomia käyttää ilman niiden aitoudesta ja alkuperästä todistavia ja hallintaan liittyviä tietoja. Tallentamistapahtumia ja arkistoinnin käytäntöjä koskevat rakenteelliset arkistometatiedot sekä tallennettujen objektien ominaisuuksia tavoittavat vähäisetkin kuvailutiedot muodostavat sen sijaan jo itsessään aineiston, jonka perusteella on mahdollista tietyn ehdoin analysoida ja tulkita paitsi perintöyrittämisen/perintöytymisen prosessia myös menynyttä todellisuutta, jossa alkuperäiset asiakirjat tai esineet ovat syntyneet ja täyttäneet tarkoitustaan.

Elias Lönnrotin kirjekokoelman perintöyttäminen

SKS:n hallinnoima Elias Lönnrotin (1802–1884) arkisto havainnollistaa kirjeiden ja metatiedon perintöyttämistä ja perintöytymistä, joskin monessa mielessä se on erityislaatuinen esimerkki. Sen asiakirjalliseksi alkupisteeksi asettuu Lönnrotin 1880-luvulla tekemä testamentti. Tietoisena asemastaan suomen kielen ja suomalaisen kulttuurin suurmiehenä Lönnrot testamenttasi kirjallisen jäämistönsä (mukaan lukien hänelle lähetetyt kirjeet) SKS:n kirjastolle ja siten seuralle, jota oli itse ollut perustamassa vuonna 1831. Aikalaistensa silmissä jonkinlaisena instituutiona itsekin Lönnrot osallistui siis aktiivisesti oman yksityisen perintönsä institutionalisointiin. On mahdoton sanoa tarkalleen, kuinka paljon hän itse tai arkistoa myöhemmin järjestäneet ja kuvailleet henkilöt ”kuratoivat”, siivosivat ja karsivat aineistoa ohjaten siten sen tulevia merkityksiä osana kansallista kulttuuriperintöä (ks. kuitenkin Niina Hämmäläisen luku tässä teoksessa). Näihin päiviin säilyneen kirjekokoelman laajuus on joka tapauksessa mittava: noin 6 300 kirjettä kattavat yli 60 vuoden ajanjakson. Vajaa puolet kirjeistä on Lönnrotin kirjoittamia, loput hänen vastaanottamiaan.

Henkilöarkistoihin sisältyy usein vain arkistonmuodostajan vastaanottamia kirjeitä. Lönnrotin SKS:lle testamenttaamaa saapuneiden kirjeiden kokoelmaa on siis sen laajuudesta päätellen myöhemmin täydennetty varsin määrätietoisesti. Lönnrotin kirjoittamien kirjeiden kerääminen näyttääkin liittyneen 1890-luvulla virinneeseen ajatukseen kansallisen suurmiehen elämäkerrasta ja patsaasta, joiden oli määrä valmistua Lönnrotin syntymän 100-vuotisjuhlien kunniaksi vuonna 1902. Kirjeitä etsittiin muun muassa sanomalehti-ilmoitusten avulla. Keruuhankkeen edistymistä koskevia raportteja on niin ikään säilynyt, ja niitäkin voi pitää niin Lönnrotin nimeä kantavan kokoelman perintöytämistä kertovina historiallisina metatietoina kuin kulttuuriperintönä itsessään.

Esimerkiksi *Uusi Suometar* kirjoitti 17.3.1896 Lönnrotin kirjeitten jäljittämisestä ja kokoamisesta seuraavaa:

Tämä valmistava työ uskottiin maist. A. R. Niemelle, joka saisi Seuralta korvausta matkakuluista – – Erittäin tärkeä tehtävä oli kirjetten kerääminen, ja on niitä Seuran talteen viime vuonna koontunut osittain ennen puheen-alaista matkaa, osittain sen kautta, 112 Lönnrotin kädestä lähtenyttä. Seuran päätöstä myöten on kirjastoon laitettu erinäinen Lönnrotiana-osasto, jossa säilytetään kaikki Lönnrotin elämäkertaa koskevat kirjalliset tiedot j.m.s. Tässä osastossa on nyt tutkijain käytettävänä n. 380 Lönnrotin kirjoittamaa kirjettä ja n. 3 300 Lönnrotille kirjoitettua.

Uuden Suomettaren tietojen perusteella Lönnrotin kirjoittamia kirjeitä oli siis vielä 1800-luvun lopussa koossa huomattavasti vähemmän kuin hänelle kirjoitettuja. Loppujen kirjeiden hankintatavat ja -ajat tai kuvailutietojen muodostuminen eivät selviä suoraan käytettävissämme olevasta arkistometatiedosta, mutta lienevät jäljitettävissä SKS:n kartuntakirjoista, jotka eivät kuitenkaan tällä hetkellä ole koneluettavassa muodossa. Lönnrotin kirjoittamien noin 2 900 kirjeen kokoelman sisältöjä on joka tapauksessa transkriboitu 1980-luvulta alkaen ja kaikki kirjeet digitoitiin 2000-luvun alussa. Kirjeitä on 1900-luvun kuluessa myös julkaistu osana Lönnrotin matkoja ja elämää valottavia teoksia (Niemi 1902; Anttila

1931) sekä valikoituna, toimitettuna ja kommentoituna kirjekokoelmana (Lönnrot 1990).⁵

Kaikki edellä mainitut Lönnrotin kirjekokoelmien muodostumista ja vaiheita valottavat tiedot auttavat osaltaan tunnistamaan ja arvioimaan kokoamamme kirjemetadata-aineiston painotuksia, aukkoja ja vinoumia. Lönnrotin sosiaalista elämää ja suhteita edustavan kirjeaineiston perintöyttämisen tarina on monin tavoin poikkeuksellinen, mikä pitää ottaa huomioon, kun virtuaalista arkistoamme tarkastellaan kokonaisuutena. Lönnrotin asema yhtenä Suomen suuriruhtinaskunnan oppisivistyneistön keskeisistä hahmoista on toki kiistämätön. Hänen kulttuuriperintöään on kuitenkin tietoisesti kanonisoitu – kartutettu aktiivisilla keruilla, priorisoitu vuosikymmenien aikana kuvailutyössä sekä lopulta julkaistu kommentaarein täydennettynä ja avoimessa digitaalisessa muodossa SKS:n Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkojulkaisuna. Missä määrin tämä vääristää kirjeaineiston pohjalta muodostettavaa kuvaa 1800-luvun sosiaalisista suhteista ja verkostoista? Kertooko säilyneen kirjeenvaihdon suuri määrä kirjoittajan poikkeuksellisesta vaikutusvallasta ja verkottuneisuudesta omana aikanaan?⁶ Vai ennemminkin kulttuuriperintöaineistoa tallentavien organisaatioiden käytänteisiin kieltotuneista ideologioista ja intresseistä – viime kädessä vallasta päättäen, mikä menneisydessä on arvokasta, säilytettävää ja vaalittavaa perintöä? Eräänlaisesta vuosikymmenien ajan jatkuneesta ”kulttuuriperintöteosta”? Vai samaan aikaan näistä kaikista?

Emme vielä tiedä, miten tämänkaltaisia kysymyksiä pitäisi lähestyä, kuvata ja ratkoa datan keruun, harmonisoinnin ja rikastamisen yhteydessä tai kun tässä luvussa käsitelty virtuaalinen arkisto avataan tutkimuskäyttöön. Näyttää kuitenkin selvältä, että historiallisista kirjekokoelmista – tai muista kulttuuriperintöaineistoista – muodostetun massadatan etäluenta, analyysi ja tulkinta määrällisten menetelmien avulla edellyttää ymmärrystä sekä perintöyttämisen/perintöytymisen että tut-

5 Ks. myös Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkojulkaisu 2017–.

6 Elias Lönnrotin kirjekokoelma ei silti ole aineistomme suurin kokoelma. Esimerkiksi senaattori Leo Mechelinin aineisto koostuu yli 14 000 kirjeestä (eri organisaatioissa) ja Åbo Akademin kirjastossa olevassa Aline Reuterin (omaa sukua Procopé) kokoelmassa on yli 11 000 kirjettä. Molempien henkilöiden aineistoissa on kuitenkin selvästi enemmän vastaanotettuja kuin lähetettyjä kirjeitä.

kimusprosessin dynaamisesta luonteesta ja kumuloituvasta kerrostuneisuudesta, mitä tarkastelemme yksityiskohtaisemmin seuraavaksi.

Asiakirjallisen kulttuuriperinnön kumuloituvat kerrokset

Arkisto kumuloituvana ja kerroksellisenä jatkumona vertautuu arkeologiseen kerrossarjaan, stratigrafiseen muodostelmaan, jonka muotoihin ja järjestykseen kätkeytyy kulttuuriperinnöksi ymmärrettyjen historiallisten asiakirjojen itsensä lisäksi jälkiä arkistoa ylläpitävien ihmisten intresseistä, arkistoinstituution käytänteistä sekä instituution taustalla vaikuttavista ideologioista ja yhteiskunnallisista tilanteista. Asiakirjallisen kulttuuriperinnön arvoa, mahdollisuuksia ja rajoituksia tutkimuksen lähdeaineistona ei voi ymmärtää irrallaan tästä kokonaisuudesta, johon myös metatiedot kuuluvat. Arkiston kerroksiin kiinnittyvien ajallisten ja toiminnallisten ulottuvuuksien hahmottelu auttaa lisäksi kohdentamaan lähdekritiikkiä ja tutkimuskysymyksiä isojen kulttuuriperintöaineistojen monialaisissa ja -menetelmäisissä tutkimuksissa.

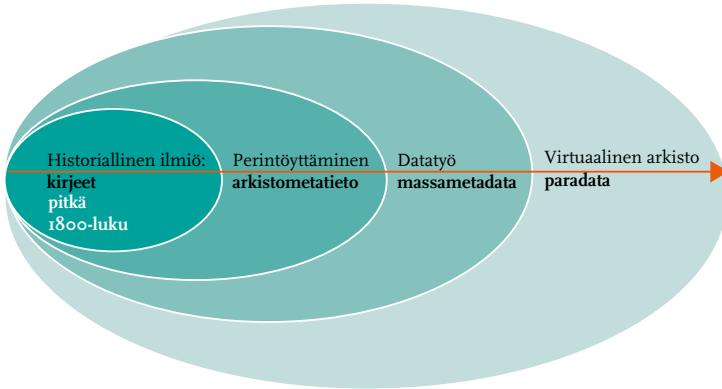
Jäsennämme ja havainnollistamme kirjemetadatan avaamia näkökulmia omassa tutkimuksessaamme seuraavina toisiinsa kytkeytyvinä ja osin päällekkäisinä ulottuvuuksina:

1. Historiallinen ilmiö: kirjeenvaihto tiettyyn aikaan (pitkä 1800-luku) ja paikkaan (Suomen suuriruhtinaskunta) sijoittuvana menneisyyden ilmiönä sekä ihmisten moninaisia tarpeita ja päämääriä palvelaina tapahtumina.
2. Perintöyttäminen ja perintöytyminen: tiettyjen kirjeiden valikointi ja päätyminen osaksi kulttuuriperintöorganisaatioiden kokoelmia ja käsittely asiakirjallisenä kulttuuriperintönä (esim. kuvailu).
3. Datatyö: 1800-luvun kirjekokoelmien kartoittaminen mahdollisimman yhdenmukaista tietoa tuottavin menetelmin; metadatan kokoaminen, harmonisointi ja rikastaminen uudeksi virtuaaliseksi arkistoksi ja massametadataksi.
4. Virtuaalinen arkisto: Massametadatasta koostuva avoin ja linkitetty aineistojulkaisu, datan jakamiseen ja tarkasteluun tarkoitettut väli-

neet ja työkalut sekä datatyön dokumentointi eli paradatan muodostaminen.

Ulottuvuudet kytkeytyvät myös ajalliseen jatkumoon 1800-luvulta nykypäivään, mutta eivät peräkkäisinä ja tiukasti rajattuina vaiheina, vaan ennemminkin eri suuntiin haarovina rihmastoina (ks. kuvio 3).

Kuvio 3. Asiakirjallisen kulttuuriperinnön kumuloituvat kerrokset.



Kussakin vaiheessa syntyy omanlaistaan aineistoa, joka kerrostuu historiallisia ilmiöitä edustavan kirjeaineiston ympärille. 1800-luvun sosiaalista ja yhteiskunnallista todellisuutta rakentaneen kirjeenvaihdon verkostojen sekä perintöyttäamisen vaiheita kannattelevien ihmisten ja organisaatioiden lisäksi erilaiset digitaalista kulttuuriperintöä käsittelevät hankkeet asettuvat siten osaksi kuvattua jatkumoa. Ne luovat kulttuuriperintöorganisaatioiden tarjoamien metatietojen pohjalta uusia menneisyyttä valottavia aineistoja ja samalla ihmistieteellisen tutkimuksen digitaalista perintöä (McGann 2010; Oldman & Doerr & Gradmann 2015; Prescott 2015).

Neliulotteinen jäsenyksenämme pyrkii hahmottamaan muun muassa sitä, mihin edellä mainituista ulottuvuuksista virtuaalisen arkistomme muodot, ilmiöt, anomaliat tai poikkeamat kulloinkin kytkeytyvät: kirjeenvaihtoon historiallisena ilmiönä, perintöyttäamisen ja arkistoinnin käytänteiden jatkumoihin vai tutkimushankkeessamme sovellettuihin menetelmiin. Lisäksi jäsenyys auttaa ymmärtämään ja dokumentoi-

maan tieteelliseen tutkimukseen kuuluva datatyötä kehystävää ”epistemologista prosessia” eli episteemisten oletusten, kysymisen sekä havainnoista lähtevän ja dataa jalostavan tiedonmuodostuksen etenemistä (McCarty 2015; Oldman & Doerr & Gradmann 2015). Kuhunkin ulottuvuuteen kohdistuu sisällöllisiä ja lähdekriittisiä tutkimuskysymyksiä, joiden kautta on mahdollista etsiä myös uusia aineistoja, jotka täydentäisivät kirjemetadatasta muodostuvaa datakokonaisuutta.

Tarkastelemme seuraavaksi jäsenystämme tutkimuskysymysten näkökulmasta. Millaisiin kysymyksiin massametadatan eli digitaalinen tietoaaineistomme voi lopulta vastata? Minkälaisia ongelmia vastauksiin liittyy?

HISTORIALLISEN ILMIÖN TUTKIMUS

Yleistäen voi sanoa, että digitaalisten ihmistieteiden hankkeita toteutetaan kahdesta limittäisestä ja toisiaan täydentävästä näkökulmasta. Hypoteesilähtöinen tutkimus testaa massadatan tai digitaalisten menetelmien avulla tiettyjä ilmiöitä koskevia käsityksiä. Joskus hieman yllätyksellisesti vaikuttavien tuloksien kritisointi liittyy juuri tähän aiempien hypoteesien tai intuitiivisesti itsestään selviltä vaikuttavien käsityksien määrälliseen todentamiseen. Datalähtöinen tutkimus taas tarkastelee laajaa aineistoa tai hyödyntää digitaalisia työkaluja löytääkseen uusia rakenteita ja säännönmukaisuuksia tai ennen tuntemattomia ilmiöitä. (Graham ym. 2022, 32–33.)⁷ Ongelmana on tällöin usein se, että ennen aineiston käsittelyä on vaikea esittää kovin yksityiskohtaisia tutkimuskysymyksiä. Tutkijan pitää myös jatkuvasti pohtia, miten erottaa merkityksellinen historiallinen signaali datahälyn joukosta.

Kirjemetatiedon kattavalla aggregoinnilla liikutaan uutta aineistoa monimenetelmäisesti tarkastelevan eli datalähtöisen humanististen ihmistieteiden tutkimuksen alueella. Kulttuuriperintöorganisaatioiden rajat ylittävä metadata ei myöskään avaudu itsestään selvästi minkään yksittäisen oppialan tai tutkimustradition kysymyksille. Vastaavissa, tietyn instituution kokoelmaa tai temaattisesti koottua metadata-aineistoa hyödyntävissä hankkeissa on tutkittu muun muassa Tudorin ajan

7 Shawn Grahamin, Ian Milliganin, Scott B. Weinlgartin ja Kim Martinin muotoilu on ”generative discovery vs justification of a hypothesis”.

Englannin poliittista vaikuttamista ("vakoilijatyypillisen" kirjeenvaihtajaprofilin tunnistaminen ja muiden vakoilijoiden löytäminen tämän "kirjeenvaihtosormenjäljen" avulla) tai valistusajan tieteellisiä, yllirajaisia verkostoja (Ahnert & Ahnert 2019; Hotson & Wallnig 2019). Vastavaa keskeisten henkilöiden profiilien tunnistamista voidaan ehkä tehdä myös suomalaisella aineistolla, aineiston aukollisuus ja toisaalta kanoisten henkilöiden – kuten jo mainitun Elias Lönnrotin – tuottamat vääristymät huomioiden.

Toisaalta on kiehtovaa ajatella, että tässä luvussa kuvattu virtuaalinen kirjemetadatan-arkisto antaa kaikkine aukkoineen ja puutteineen täysin uudenlaisen näkymän 1800-luvun sosiaalisiin verkostoihin, ikään kuin hivenen säröilevän peruutuskuvan tilanteeseen, jossa kirjeitä säilytettiin alkuperäisessä kontekstissaan ennen kuin ne päätyivät (usein sattumanvaraisestikin) eri organisaatioiden kokoelmiin. Voimme siis esimerkiksi kysyä, mitä meidän päiviimme säilynyt kirjeenvaihto kertoo vallasta, toimivuudesta, eriarvoisuudesta tai ihmisten mahdollisuuksista ja rajoituksista 1800-luvun yhteiskunnassa ja omissa yhteisöissään.

Kuten edellä kuvasimme, historiallisen asiakirjakokoelman tutkiminen tarkentuu myös aineiston vinoutumien ja aukkoisuuden tarkasteluksi. Yllä hahmoteltu kriittinen kokoelmahistoria kysymyksineen nousi siis väistämättä keskeiseksi näkökulmaksi isoja kulttuuriperintöaineistoja koskevissa tutkimuksissa. Stratigrafian seuraavissa kohdissa paneudumme tarkemmin kirjemetadatan tarjoamiin mahdollisuuksiin nimenomaan arkistojen ja kokoelmien tutkimuksessa.

PERINTÖYTTÄMISEN JA PERINTÖYTYMISEN TUTKIMUS

Kulttuuriperintöorganisaatioiden kokoelmien historia on osa kansallisten tai kansallistuvien yhteisöjen rakentumisen tutkimusta siinä missä laajenevan ja tehostuvan tiedonvälityksen historia, erilaiset tieteenala- ja oppihistoriat tai keskeisten kansallisten toimijoiden elämäkerrallinen tutkimuskin. Kokoelmiin kytkeytyvän kuvailutiedon ja metadatan tutkimuskäyttö edellyttää ymmärrystä kokoelmien *biografiasta* eli elämäkaaresta. Mitä tarkoitusta palvelemaan kokoelmat ovat syntyneet? Museot, arkistot ja kirjastot ovat laatineet yksityiskohtaisia hankintasuunnitelmia ja aineistopolitiikkoja vasta 1900-luvun jälkipuoliskolta alkaen

mutta esimerkiksi 1800-luvun kirjemetadatan avulla voi päästä tutki-
maan aineistoprofilien muodostumisen aiempia vaiheita.⁸ Kokoelmien
karttumisen ajalliset kerrokset huomioiden voi myös kysyä, kertooko
kokoelma toista kertomusta (tai toisia kertomuksia) kuin organisaatio
itse strategioissaan ja muissa toiminnan kuvauksissaan.

Toisaalta tarvitsemme vastauksia myös perustavanlaatuisiin kysymyk-
siin, kuten se, kuinka laajoja tietyt kokoelmat tai aineistot ylipäänsä ovat.
Entä onko niissä ajallisia painopisteitä? Jo se, että kirjemetadataa aggre-
goimalla saamme sekä suuntaa antavan kuvan yksittäisten organisaati-
oiden aineistojen koosta että panoraamisen kokonaiskuvan keskeisten
kokoelmien suuruudesta avaa uusia mahdollisuuksia niin metatiedon
heijastaman aikakauden tutkimukselle kuin kriittiselle, vertailevalle ko-
koelmahistorialle.

Kun huomioimme aineistojen säilymiseen ja arkistointiin aina
liittyvän sattumanvaraisuuden voimme myös purkaa luonnollistumia ja
pohtia, miksi kulttuuriperintöorganisaatioiden kokoelmat ovat juuri täl-
laisia eivätkä toisenlaisia. Millaista maailmankuvaa tai ideologiaa kokoel-
miin valikoitu aineisto heijastaa? Keiden varaan suomalaista kulttuuria
ja kulttuuriperintöä on rakennettu? Minkä suuruista siivua 1800-luvun
Suomen suuriruhtinaskunnan väestöstä ja yhteiskunnasta muistiorgani-
saatioiden kokoelmiin tallennettu otos edustaa? Keiden kirjeaineistoihin
on kohdistunut aktiivisia perintöyrittäviä toimia, ketkä jäävät kulttuuripe-
rinnön ”tuottajina” näkymättömiin tai edustetuiksi marginaalisesti? Li-
säksi laaja virtuaalinen arkisto voi osoittaa esimerkiksi henkilöitä, joilta
on säilynyt vain heidän lähettämänsä kirjeet eli joita ei itse – vaihtelevis-
ta syistä – ole olemassa (kirje)arkistonmuodostajina. Eikö kyseisen hen-
kilön merkitystä ole hahmotettu hänen omana aikanaan, vai onko kyse
esimerkiksi liikkuvuudesta (maastamuutto, monipaikkainen ammatti),
itsesensuurista tai sattumasta? Kiinnostava jatkokysymys on, voimmeko
arvioida pelkkien lähetettyjen kirjeiden avulla kyseisten kirjeenvaihtojen
intensiteettiä.

8 Nykyhankinta kohdistuu lähinnä nykyaineistoihin, vaikka satunnaisesti kokoelmiin saadaan edelleen
varhaisempaa aineistoakin. Kiitämme tätä kohtaa koskevista tarkennuksista SKS:n arkistonjohtaja Outi
Hupaniitua.

DATATYÖ JA AINEISTOYMMÄRRYS

Kokoelmiin liittyvän määrällisen kokonaistiedon puuttumisen lisäksi emme yleensä tiedä, kuinka suuri osa aineistosta on kuvailtu ja kuinka suuri osa olemassa olevasta kuvailutiedosta on rakenteisessa muodossa eli tietokoneohjelmistoilla käsiteltävissä olevaa metadataa.⁹ Keräsimme tätä tietoa lähettämällä yli 100 kulttuuriperintöorganisaatiolle 18 kysymystä sisältävän 1800-luvun kirjekokoelmia kartoittavan kyselyn. Saamiemme vastauksien perusteella noin 60 % kirjeaineistoista on luetteloitu ja alle 40 % tästä kokoelmakuvailuista on jonkinlaisessa sähköisessä muodossa.¹⁰

Nämä luvut kertovat jo itsessään, kuinka tärkeää on kerryttää systemaattista ja tutkijayhteisölle välitettävää tietoa erilaisiin digitaalisiin tietovarantoihin päätyvien aineistojen edustavuudesta ja samalla aineistoista tai kokoelmista, jotka jäävät niiden ulkopuolelle. Toisin sanoen, virtuaalista arkistoamme lopulta hyödyntävän tutkijan tulee suhteuttaa tuloksensa ei ainoastaan menneisyydestä tallentuneiden aineistojen aukkoisuuteen vaan myös kokoelmien järjestämis- ja kuvailuasteeseen. Yhdistettynä yksityiskohtaisempaan kokoelmahistoriaan taustatiedot voivat avata kiinnostavalla tavalla myös perintöyttämisen prosessia kuvailun priorisointien osalta eli sitä, mihin työvoimavaltaista aineistojen kuvailua on kohdennettu organisaatiotasolla. Kohdassa kaksi hahmoteltu ajatus kokoelmapolitiikan käytännön ilmentymisen tutkimuksesta täydentyy siis tässä kohdassa kuvailun historialla. Näin hahmottuvien kokoelmaprofilien (kokoelmat ja kuvailun prioriteetit) kautta pystytään avaamaan suomalaisen kulttuuriperintöhallinnon ideologisia lähtökoh- tia ja suomalaista identiteettiä rakentaneiden instituutioiden tarkoitusta ja tehtäviä toteuttaneita käytännön tulkintoja ja painotuksia.

Kuvailun vaihtelevat käytännöt haastavat nekin kirjekokoelmien metatietojen laskennallista hyödyntämistä. Aineistoa ja kuvailutietoja on kertynyt kokoelmiin vuosikymmenien, joskus vuosisatojen ajan. Kirjeaineistoja on yksittäisen arkiston sisälläkin kuvailtu eri vaiheissa

9 Esimerkiksi csv- tai xml-muodoissa saadut sekä erilaisten avoimien rajapintojen kautta haetut aineisto- kokonaisuudet.

10 Kyselystä ja siitä saaduista tuloksista kevääseen 2023 mennessä ks. tarkemmin Drobac ym. 2023.

ja erilaisille alustoille. Kuvailukäytännöt ja -käsitteet ovat eläneet ajassa, mutta myös suhteessa kuvailtavien aineistojen omalaatuisuuksiin ja yksittäisten kuvailijoiden luoviin ratkaisuihin. Nykyiset digitaaliset järjestelmät ohjaavat tuottamaan määrämuotoisempaa ja jo valmiiksi rakenteista kuvailutietoa. Ei silti ole itsestään selvää, että eri järjestelmien metadatatietueet olisivat verrannollisia tai että datan myöhempää ulosottoa olisi suunniteltu ja testattu organisaatioiden tietokantoja ja arkistotietojärjestelmiä rakennettaessa.

Osa kirjekokoelmien kuvailutiedoista on edelleen perinteisissä arkistonmuodostajittain ryhmitellyissä kirjelueteloissa. Nämä vastaavat erinomaisesti ihmiskäyttäjien tarpeisiin: ne ovat riittävän yhdenmukaisia, jotta tietoa etsivät pystyvät nopeasti hahmottamaan niiden logiikan aiemman tiedon perusteella. Koneellinen, algoritminen lukeminen ei kuitenkaan ymmärrä esimerkiksi riviltä toiselle jatkuvia nimiä tai sitä, että tietyillä merkeillä (vaikkapa vinoviivoilla) voidaan merkitä useita eri asioita. Aineiston rakennetta kaavamaisesti havainnoivalle algoritmillemme ongelmaksi muodostuu myös se, että yhden arkistonmuodostajan arkisto saattaa sisältää toisia arkistoja – esimerkiksi SKS:n arkistossa säilytettävässä Juhani Ahon kirjekokoelmassa on Eva Acken kirjeitä Venny Soldan-Brofeldtille. Ratkaisuna voi olla tietoteknistä käsittelyä edeltävä manuaalinen työvaihe eli kirjelueteloiden yhdenmukaistaminen yhteisesti sovittujen, algoritmillemme myöhemmin opetettavien sääntöjen mukaisesti.

Suurinta osaa kirjeaineistoista ei myöskään ole ollut järkevää luettelloida yksittäisen kirjeen tasolla eli ”sumeiden” ajanmääreiden (20 kirjettä aikavälillä 1850–1870) ongelmaan pitää pystyä löytämään tyydyttävä ja aineiston myöhemmille käyttäjille helposti hahmotettava ratkaisu. Ajoituksissa on usein myös epävarmuutta, koska kirjeiden päiväykset saattaavat puuttua kokonaan tai ne on kirjoitettu alkuperäisiin dokumentteihin epäselvästi. Usein osassa kirjekokoelman kirjeistä on tarkka päiväys, osassa päiväys on päätelty luetteloinnin yhteydessä ja osa jää ajoittamatta. Nämä tiedot ja ratkaisut näytetään eri organisaatioissa eri tavoin riippuen myös arkistometatiedon tallentamismuodosta (tietue tietokannassa tai tekstimuotoinen luettelo). Automaattisessa käsittelyssä

on tärkeää löytää tapa ilmoittaa tiedon lähde ja luotettavuus sekä tehdä ero kulttuuriperintöorganisaatioissa ja kirjemetadatan käsittelyn yhteydessä tehtyjen tulkinnallisten ratkaisujen välillä. Kaikissa laajoissa kirjeenvaihdossa on myös lähettäjiä, joita ei pystytä tunnistamaan esimerkiksi kirjeiden sisällön tai muiden kirjeaineistojen perusteella. Tämä saattaa olla yksittäisen kokoelman käyttäjälle turhauttavaa, mutta ongelmaksi se muodostuu, kun lukuisia tunnistamattomia lähettäjiä sisältäviä aineistoja tuodaan yhteen. Jokaiselle tunnistamattomaksi jäävälle pitää siis luoda yksilöllinen ja yksilöivä ”tunnistamattomuustunniste”, jotta massametadataan ei muodostu kaikki tunnistamattomat kattavaa ja tuloisia hallitsevaa Tunnistamatonta kirjeenlähettäjiä.

Kuvailutieto ei myöskään anna meille yksiselitteistä vastausta kysymykseen siitä, mikä on kirje. Kuvailun yhteydessä kirjeiksi on usein niputettu kortteja, kirjekortteja ja sähkösanomia, joskus myös esimerkiksi kiertokirjeitä. Kortti saattaa sisältää yhtä paljon tietosisältöä kuin lyhyempi kirje; toisaalta kortti saattaa joskus lakonisuudessaan lähestyä sähkösanomaa. Lyhyestä ilmaisustaan huolimatta sähkösanomilla oli erityinen painoarvo, koska niiden lähettäminen oli kallista. Joissain tapauksissa kortit ja sähkösanomat on luetteloitu samalla tarkkuudella kuin ”oikeat” kirjeet, jolloin ne pääsevät mukaan aineistoon. Toisaalta ilmaukset kuten ”onnittelukortteja vuodelta 1885” tarkoittaa, ettei pelkkä metatietojen koneellinen aggregointi riitä, vaan aineistoja pitäisi käydä läpi manuaalisesti ja lisätä mukaan tieto lähettäjistä ja määristä. Kirje on siis rajoiltaan epäselvä ja tiettyihin muihin aineistokategorioihin liukuva käsite. Yksittäisen kuvailutiedon tuottajan valinnat ja aineistoa omistavan tai hallinnoivan organisaation kuvailuun liittyvät priorisoinnit määrittelevät lopulta sen, miten kirje määritellään ja mitä aineistoja voidaan käsitellä laskennallisesti.

Kun vuosikymmenien kuluessa käsin tuotettua kuvailutietoa muunnetaan metadatakseen tieto ei pelkästään rikastu eli täydenny; se myös tiivistyy ja pelkistyy. Kulttuuriperintöorganisaatioilta saatu, monimuotoinen kuvailutieto muutetaan kohdassa neljä esiteltävään linkittyvän datan vaatimaan tietomalliin niin sanotussa datanmuunnosprosessissa. Prosessoimme kuitenkin vain sen osan saamastamme tiedosta, jota

pidämme humanististen tutkimuskysymyksien kannalta keskeisenä.¹¹ Tämän monivaiheisen käsittelyn dokumentaatio toimii pohjana aineiston julkaisemisen yhteydessä syntyvälle paradatalle eli ”prosesseja ja tekemistä kuvaavalle datalle”, jonka avulla saatetaan myös esittää pohdintoja aineistojen jatkokäyttöön liittyvästä potentiaalista (Huvila 2022).

LINKITTYVÄ, AVOIN DATA-ARKISTO JA SEN RAKENTAMISEN DOKUMENTAATIO

Tässä luvussa esitellyt ideat ja datatyön peruseriaatteet kumpuavat Aalto-yliopistossa kehitetystä niin sanotusta Sampo-sarjasta, jonka tausta-ajatuksena on rakenteistaa kaikki data RDF-muotoiseksi *linkitettyksi avoimeksi dataksi*. Linkitetty data muodostaa semanttiseen eli merkityksellistä tietoa sisältävään tietoverkkoon *tietämysgraafeja* (*knowledge graphs*), jotka yhdistyvät laajaksi *semanttiseksi pilveksi* (Oldman & Doerr & Gradmann 2015; Hyvönen ym. 2021). Päämääränä ei siis ole erillisten tietokantojen rakentaminen, sillä jokaisessa tietokannassa päädyttäisiin todennäköisesti kuvamaan samoja asioita hieman erilaisin termein, ja aineiston yhdistäminen vaatisi erillisen tietomalleja yhdistävän vaiheen. Linkitetyn avoimen datan maailmassa erilaiset datasetit rakenteistetaan samoja periaatteita noudattaen. Lisäksi hyödynnetään *www*-kauden (*post-web-language*) mahdollisuutta viitata kokonaisuuksiin – kuten henkilöihin, organisaatioihin tai paikkoihin sekä näiden välisiin suhteisiin – tietoverkossa sijaitsevan tiedon pysyvillä tunnisteilla (URI:t), olemassaolevia tietokantoja kuten wikidataa ja yhteisiä sanastoja (ontologioita) käyttäen. Tämä ratkaisu tarkoittaa, että ainakin periaatteessa kaikkiin linkitettyä avointa dataa sisältäviin tietokokonaisuuksiin voisi tehdä hakuja kerralla (Blaney 2017).

Aalto-yliopiston, erilaisten tutkimusryhmien ja suomalaisten kulttuuriperintöorganisaatioiden yhteistyönä 2000-luvun alusta alkaen kehitetyt Sampot¹² muodostavat joukon aineistopalveluja, jotka tuovat monimuotoisia, linkitettyjä kulttuuriperintöaineistoja (henkilö- ja paikka-tietoja, bibliografista ja museokokoelmiin liittyvää metatietoa) käyttöön

11 Kaikki organisaatioilta saatu tieto säilytetään mutta lopullisessa aineistokokonaisuudessa osa on saatavilla vain tekstimuodossa, ei siis rakenteistettuna, linkittyvänä datana, johon voi tehdä kyselyjä.

12 Semantic Computing Research Group (SeCo).

kahta reittiä. Helppokäyttöinen, erilaisiin datatarpeisiin muunneltavissa oleva käyttöliittymä tarjoaa vaihtelevia näkökulmia tarkastelun kohteena olevaan aineistoon. Aineistoon voi myös tehdä kyselyjä avoimen käyttöpiirteen kautta tai aineistoa voi ladata omalle koneelle tutkimusta ja jatkokehitystyötä varten. (Hyvönen ym. 2021; 2019.) Kansainvälisesti näihin tietoteknisiin ratkaisuihin on viitattu jopa paradigmaattiseen käänteeseen viittaavalla termillä Sampo-liike (*the Sampo Movement*).¹³

Biografiasampo ja Akatemiesampo tarjoavat laajoja biografisen tiedon kokonaisuuksia. Edellinen pohjautuu pitkälti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansallisbiografiaan ja muihin tietokantoihin kattaen yhteensä noin 13 000 elämäkertaa ja jälkimmäinen Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeleihin vuosilta 1640–1899. Kirjasampo-portaalin kautta suomalaisten kirjastotietokantojen aineistoja voi tutkia ja visualisoida vaikkapa lajin, kirjailijoiden, aiheiden ja jopa kansikuvien perusteella ja hahmottaa näin 1900-luvulla kirjallisuuden kentällä tapahtuvia temaattisia muutoksia, ainakin siinä määrin missä kirjastotietokantojen kuvailutieto tämän mahdollistaa.¹⁴ Parlamenttisampo tarjoaa avoimesti käyttöön kaikki Suomen eduskunnan täysistuntopuheet 1917–2022, ja Oopperasampo-projektissa muunnettiin tuhansia Suomessa pidettyjä ooppera- ja musiikkiteatteriesityksiä vuosilta 1830–1960 sekä niihin liittyviä henkilöitä ja sävellyksiä sisältävä tietokanta semanttisen portaalin kautta hyödynnettäväksi linkitetyksi avoimeksi dataksi.

Tässä luvussa käsitelty kirjemetadata-arkisto linkittyy luontevaksi osaksi paitsi muita samalla tavalla rakennettuja kirjemetadatarpuksia myös laajempaa avoimen linkitetyn datan verkostoa. Esimerkiksi Akatemia- ja Biografiasammon kehitystyössä tehty henkilöiden tunnistaminen ja linkittäminen on suoraan hyödynnettävissä kirjemetadatasissa esiintyvien henkilöiden tunnistamisessa. Toisaalta on kiinnostavaa huomata, että vain pieni osa kirjeiden lähettäjistä ja vastaanottajista linkittyy näihin pääasiassa akateemista, poliittista ja kulttuurieliittiiä edustaviin

13 Prof. Charles van den Heuvelin esitys Amsterdamissa kirjemetadataseminaarissa syyskuussa 2022.

14 Kirjasampo on yksi käytetyimmistä Sampo-palveluista. Se julkaistiin alun perin vuonna 2011 ja parhaillaan (2023) uudistetaan palvelun käyttöliittymää Sampo-UI:n periaatteita vastaavaksi.

kokonaisuuksiin.¹⁵ Pohdimmekin parhaillaan, miten voimme kasvattaa aineistossa esiintyvien, toistaiseksi linkittömien henkilöiden tunnistamista ja linkittymistä. Jatkossa tämä kehitystyö voi hyödyttää vaikkapa ooppera-aineiston henkilöiden tunnistamista. Avoimen linkitetyn datan idea onkin perustavimmillaan juuri tässä: yhden aineiston hyväksi tehty työ voi potentiaalisesti hyödyttää kaikkia muita aineistokokonaisuuksia.

Virtuaalisen arkistomme avaamisen yhteydessä on myös ensiarvoisen tärkeää tarjota käyttäjille riittävästi aineiston käsittelyprosessia kuvaavaa paradataa. Isto Huvilan (2022) mukaan paradatan puute saattaa estää suurten digitaalisten aineistokorpuksien tehokkaan hyödyntämisen: tarjolla on usein riittävästi metadataa, mutta ei kattavaa ”datakenttätyön” eli aineiston hankinnan ja käsittelyn kuvausta. Huvila korostaa lisäksi, että tällaisen dokumentaation pitää olla mahdollisimman kattavaa, sillä on mahdoton ennakoita paradatan hyödyllisyyttä ja käyttötapoja tulevaisuudessa (Huvila 2022, 38). Paradatan jatkuvalla keräämiselle on olemassa erilaisia tietoteknisiä malleja, mutta tieto pitäisi olla helposti ymmärrettävää myös kirjemetadatan arkiston semanttisen portaalin satunnaiskäyttäjälle. Miten antaa kaikki relevantti tieto laatimatta liian pitkiä dokumentteja? Toimisivatko visualisoinnit myös paradatan esittämisessä?

Johtopäätöksiä ja näkymiä

Vuonna 2015 Dominic Oldman, Martin Doerr ja Stefan Gradmann kiinnittivät artikkelissaan *Zen and the Art of Linked Data* huomiota kulttuuriperintöorganisaatioissa työskentelevien humanistien ratkaisevaan rooliin rakenteisen datan tuottajina ja tämän metatiedon valtavaan tutkimukselliseen potentiaaliin. He huomioivat, että nämä aineistot on suurelta osin jätetty huomiotta analyttisen humanistisen tutkimuksen merkittävänä lähteenä, mutta toteavat, että ne voivat tarjota arvokkaita ja ainutlaatuisia merkityksiä, konteksteja ja näkökulmia sekä tutkimuksen

15 Tätä lukua kirjoitettaessa keväällä 2024 käytettävissä olevassa aineistossa n. 17 % kirjemetadatatassa esiintyvistä henkilöistä linkittyi ulkoisiin tietolähteisiin, kuten Akatemia- tai Biografiasampoon, Kansalliskirjaston Kanto – kansalliset toimijatiedot -sanastoon, Deutsche Nationalbibliothekin Die Gemeinsame Normdatei (GND) -tietokantaan tai yhdysvaltalaisen Gettyn tutkimuslaitoksen Union List of Artist Names -tietokantaan.

mikro- että makrotasoilla. (Oldman & Doerr & Gradmann 2015, 251–252.) Nyt käynnissä oleva 1800-luvun kirjekokoelmien kuvailutietojen muuntaminen linkitetyksi ja linkittyväksi avoimeksi dataksi ja taustalla oleva laajempi ”Sampo-liike” paikkaa Oldmanin ja kumppaneiden osoittamaa aukkoa kulttuuriperinnöllisen metadatan hyödyntämisessä. Aineiston potentiaali on huomattu ja sitä tarjotaan tutkimuskäyttöön yhä enenevässä määrin.

Kutsumme 1800-luvun kirjemetadatan aggregoinnin, harmonisoinnin ja julkaisemisen myötä syntyvää lopputulosta tietoisesti *arkistoksi*, vaikka sana perinteisesti viittaa kokoelmaan asiakirjoja, yksittäiseen instituutioon tai konkreettiseen, säilyttämiseen suunniteltuun tilaan. Kuten olemme kuvanneet, pohja-aineistomme on kulttuuriperintöorganisaatioiden omistama kuvailutieto. Saamamme alkuperäinen arkistometatieto on tärkeää säilyttää, jotta käsittelyprosessissa tehdyt muutokset voidaan tarpeen mukaan todentaa. Näiden rinnalle syntyy muokattu eli eri tavoin karsittu, yhdenmukaistettu ja linkitetty dataversio, virtuaalinen metadata-arkisto, jossa käyttäjä voi vierailta joko portaalin tai käyttöpuoleen kautta. Arkistoa voi tarkastella joko kokonaisuutena tai osa-aineistoina, esimerkiksi kohdentaa hakuja vain tiettyjen organisaatioiden kokoelmiin tai laatia käyttöönsä kokonaisuuden, jossa on vain naisiksi tunnistettujen kirjoittajien ja vastaanottajien kirjemetadatan. Kyse on siis elävästä, muokkautuvasta ja – metadatan rajoissa – uusille tutkimuskysymyksille avautuvasta aineistojulkaisun ja käyttöliittymän yhdistelmästä, jälkidiigitaalisen aikakauden arkistosta, joka on yhtä aikaa samanlainen, toisenlainen ja enemmän kuin yksittäisten kulttuuriperintöorganisaatioiden kokoelmapolitiikkojen mukaan määrittäneet kokonaisuudet. Tällainen arkisto haastaa ja rikkoo kirjeluetteloiden ja -tietokantojen tiedollisen systeemin mutta tuottaa samalla uusia tapoja havainnoida ja lukea historiallisia aineistoja sekä uusia tiedollisia kategorioita.

Arkistojattelu on hyödyllistä myös siksi, että se suuntaa kohti tulevaisuutta. Tällä hetkellä on avoin kysymys, onko 1800-luvun kirjemetadatan yhteentuotuna, yhdenmukaistettuna ja linkitettyinä arkistona niin merkittävä, että se kuuluu pitkäaikaissäilytettävän kulttuuriperintöaineiston piiriin. Missä määrin ylipäänsä pitkäaikaissäilytämme erilaisia digitaalisten ihmistieteiden piirissä syntyviä uusia, tutkimuksellisia aineisto-

kokonaisuuksia? Kuka vastaa niiden säilyttämisestä? Jos päätämme säilyttää, koskeeko se vain hankkeen päättyessä olemassa olevaa versiota? Toisaalta pitkäaikaissäilyttäminen ja aineistojen mahdollinen jatkuva päivittäminen vaatii resursseja, mutta toisaalta on yhä suurempi tarve saada kulttuuriperintöaineistojen metatietoja avoimesti selattavaksi verkkoon, mistä kertoo esimerkiksi Finnan suosio. Metatietojen laaja selailtavuus olisi myös hyvä keino todentaa ja korjata sitä vääristymää, jonka digitointi tuottaa aineistojen näkyvyydelle.

Ajattelemme, että tässä luvussa kuvattu lähestymistapa lähentää arkistollista ja museokentältä kumpuavaa kulttuuriperintöajattelua entisestään. Kun lähtökohtana on digitaalinen datasiirto – kopio erilaisten arkistojärjestelmien sisältämästä tiedosta – ei huolenaiheena enää ole yksittäisen, ainutlaatuisen kirjeen (todistusvoimaisen asiakirjan) tai arkistoammattilaisten hioman kuvailutietokentän säilyttäminen nykyisen ja tulevaisuuden tutkimuksen käyttöön. Kytös alkuperäisen ja kopion välillä säilyy, mutta samalla saamme aineiston, jonka kanssa voimme kokeilla ja harjoitella, yrittää löytää piirteitä ja ilmiöitä, jotka katoavat aineistosiiloihin. Aiemmasta varjelevasta arkistollisesta kulttuuriperintödiskurssista voidaan siis tehdä konkreettinen siirtymä yhdessä tekemistä, kollektiivista tutkijuutta sekä laajempaa saavutettavuutta korostavaan ajatteluun. Laaja kirjemetadata-aineisto voi myös nostaa tutkimuksen kohteeksi aiemmin tuntemattomia tai vähemmän tutkittuja henkilöitä tai ryhmiä, ja toteuttaa näin osaltaan kriittisen perinnöntutkimuksen emansipatorisia intressejä.

Lähteet

VERKKOLÄHTEET

- Arkistoitavien tietoaineistojen perusmetatiedot -suositus, versio 1. Kansallisarkisto 2023. <https://kansallisarkisto.fi/ohjepankki#metatietosuositus>. Viitattu 3.3.2024.
- Brevkatalogen. Uppsala universitetsbibliotek. <https://hosting.softagent.se/upps-brev/index.jsf>. Viitattu 7.3.2024.
- Circulation of Knowledge and Learned Practices in the 17th-century Dutch Republic. Het Huygens Instituut ja Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. <https://ccc.huygens.knaw.nl/> Viitattu 7.3.2024.

correspSearch. Search scholarly editions of letters. Die Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://correspsearch.net/en/home.html>. Viitattu 7.3.2024.

Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkójulkaisu 2017–: Elias Lönnrotin kirjeenvaihto – vuosisadan mittainen läpileikkaus. <http://lonnrot.finlit.fi/omeka/tiedot>. Viitattu 27.9.2022.

NorKorr. Norwegian correspondencies. Norsk nasjonalbiblioteket ja Munchmuseet <https://norkorr.hypotheses.org/337>. Viitattu 7.3.2024.

Semantic Computing Research Group (SeCo). Sampo Model, Data Services, and Series of Semantic Portals. <https://seco.cs.aalto.fi/applications/sampo/>. Viitattu 7.3.2024.

TEPA-termipankki. Erikoisalojen sanastojen ja sanakirjojen kokoelma. Sanastokeskus. <https://termipankki.fi/tepa/fi/>. Viitattu 24.2.2024.

Tieteen termipankki 2024. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/>.

MUUT LÄHTEET

Burge Caitlin & Göggelmann, Michael & Ketoja, Milja & Koho, Mikko & Le Roux, Maelle & Leskinen, Petri & Lippolis, Anna Sofia & Pikkanen, Ilona & Rantala, Heikki & Vuorio, Voitto Alarik & Xing, Yikun 2022: *Epistolary Fingerprints. Identity & Representation: Patterns in Historical Letter Metadata*. – Poster in the Helsinki Digital Humanities Hackathon, 11–20.5.2022. https://www.helsinki.fi/assets/drupal/s3fs-public/from_d7/epistolary_fingerprints.pdf

Pikkanen, Ilona 2022: Arkistojen (ja DHH22) ääriivivoja. – *Constellations of Correspondence (CoCo)* 18.5.2022. Blogikirjoitus. <https://coco.rahtiapp.fi/2022/05/18/arkistojen-ja-dhh22-aariviivoja/>

KIRJALLISUUS

Ahnert, Ruth & Ahnert, Sebastian E. 2019: Metadata, Surveillance and the Tudor State. – *History Workshop Journal* 87 s. 27–51. <https://doi.org/10.1093/hwj/dby033>

Ahnert, Ruth & Ahnert, Sebastian E. & Coleman, Catherine Nicole & Weingart, Scott B. 2020: *The Network Turn. Changing Perspectives in the Humanities*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108866804>

Anttila, Aarne 1931: *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta I–II*. Helsinki: SKS.

Bergenmar, Jenny & Leppänen, Katarina 2017: Gender and Vernaculars in Digital Humanities and World Literature. – *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 25 (4) s. 232–246. <https://doi.org/10.1080/08038740.2017.1378256>

Blaney, Jonathan 2017: Introduction to the Principles of Linked Open Data. – *Programming Historian* 6 (2017). <https://doi.org/10.46430/phenoo68>

Beelen, Kaspar & Lawrence, Jon & Wilson, Daniel C. S. & Beavan, David 2022: Bias and Representativeness in Digitized Newspaper Collections: Introducing the Environmental Scan. – *Digital Scholarship in the Humanities* 38 (1) s. 1–22. <https://doi.org/10.1093/dlsc/fqac037>

Blomster, Risto & Mikkola, Kati 2017: Kenen perinnettä? Romani-informantit Suomen Kansan Vanhat Runot -aineistoissa. Teoksessa: Kytö, Meri & Ramstedt, Kim &

- Haapoja-Mäkelä, Heidi (toim.) *Etnomusikologian vuosikirja 2017*. Helsinki: Suomen Etnomusikologinen Seura SES. 1–40.
- Cook, Terry 2013: Evidence, Memory, Identity, and Community: Four Shifting Archival Paradigms. – *Archival Science* 13 (2) s. 95–120. <https://doi.org/10.1007/s10502-012-9180-7>
- Drobac Senka & Leskinen, Petri & Wahjoe, Muhammad Faiz 2023: Navigating the Challenges of Deduplicating Actors in Historical Letter Exchanges. – *Proceedings of the 24th European Conference on Knowledge Management* 24 (2). Reading: United Kingdom. s. 1694–1697. <https://doi.org/10.34190/eckm.24.2.1317>
- Drobac, Senka & Enqvist, Johanna & Leskinen, Petri & Wahjoe, Muhammad Faiz & Rantala, Heikki & Koho, Mikko & Pikkanen, Ilona & Jauhiainen, Iida & Tuominen, Jouni & Paloposki, Hanna-Leena & La Mela, Matti & Hyvönen, Eero 2023: The Laborious Cleaning: Acquiring and Transforming 19th-Century Epistolary Metadata. – *Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries Publications* 5 (1) s. 248–262. <https://doi.org/10.5617/dhnbpub.10669>
- Dumont, Stefan 2016: CorrespSearch – Connecting Scholarly Editions of Letters. – *Journal of the Text Encoding Initiative* 10. <https://doi.org/10.4000/jtei.1742>
- Enqvist, Johanna 2021: Reflections on Museology – Classifications, Conceptualisations and Concepts at the Core of Museology Theory and Practice. Teoksessa: Robbins, Nina & Thomas, Suzanne & Tuominen, Minna & Wessman, Anna (toim.) *Museum Studies. Bridging Theory and Practice*. Jyväskylä: ICOFOM. s. 18–39. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8964-4>
- Enqvist, Johanna 2016: *Suojellut muistot. Arkeologisen perinnön hallinnan kieli, käsitteet ja ideologia*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2242-1>
- Gentry, Kynan & Smith, Laurajane 2019: Critical Heritage Studies and the Legacies of the Late-Twentieth Century Heritage Canon. – *International Journal of Heritage Studies* 2019 s. 1148–1168.
- Graham, Shawn & Milligan, Ian & Weingart Scott B. & Martin, Kim 2022: *Exploring Big Historical Data. The Historian's Microscope*. Toinen painos. New Jersey: World Scientific.
- Guldi, Jo 2023: *The Dangerous Art of Text Mining. A Methodology for Digital History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guldi, Jo & Armitage, David 2014: *The History Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press. Saatavilla: <https://www.cambridge.org/core/books/history-manifesto/AC1A1EC711AE91A4F9004E7582D79AFD>. Viitattu 7.3.2024.
- Hakala, Petra 2021: Den enskilda arkivaktörens makt att påverka bilden av det förgångna: exemplet Reinhold Hausen. Teoksessa: Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Majja (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. 105–145.
- Harrison, Rodney 2013: *Heritage: Critical Approaches*. Abingdon: Routledge.
- Harvey, David C. 2001: Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, Meaning and the Scope of Heritage Studies. – *International Journal of Heritage Studies* 2001 s. 319–338.
- Havu, Kaarlo & Tolonen, Mikko 2022: Kielellinen kontekstualismi ja aatehistoria. Teoksessa: Ihalainen, Pasi & Valtonen, Heli (toim.) *Sanat siltana menneeseen. Kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus. s. 92–117.

- Honkela, Timo 2020: Foreword. Teoksessa: Fridlund, Mats & Oiva, Mila & Paju, Petri (toim.) *Digital Histories. Emergent Approaches within the New Digital History*. Helsinki: Helsinki University Press, xvii–xix. <https://doi.org/10.33134/HUP-5-19>
- Hotson, Howard & Wallnig, Thomas 2019 (toim.): *Reassembling the Republic of Letters in the Digital Age. Standards, Systems, Scholarship*. Göttingen: Göttingen University Press. <https://doi.org/10.17875/gup2019-1146>
- Hupaniittu, Outi 2021. Asiakirjallinen kulttuuriperintö. Teoksessa: Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 21–46. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Hupaniittu, Outi & Peltonen Ulla-Maija 2021a (toim.): *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Hupaniittu, Outi & Peltonen Ulla-Maija 2021b: Arkistot ja kulttuuriperintö. Teoksessa: Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 7–18. <https://doi.org/10.2145/tl.268>
- Huvila, Isto 2022: Improving the Usefulness of Research Data with Better Paradata. – *Open Information Science* 6 (1). s. 28–48. <https://doi.org/10.1515/opis-2022-0129>
- Hyvönen, Eero & Leskinen, Petri & Rantala, Heikki & Ikkala, Esko & Tuominen, Jouni 2021: Akatemasampo-portaali ja -datapalvelu henkilöiden ja henkilöryhmien historialliseen tutkimukseen. – *Informaatiotutkimus* 40 (2). s. 28–56. <https://doi.org/10.23978/inf.102656>
- Hyvönen, Eero & Leskinen, Petri & Tamper, Minna & Rantala, Heikki & Ikkala, Esko & Tuominen, Jouni & Keravuori, Kirsi 2019: BiographySampo – Publishing and Enriching Biographies on the Semantic Web for Digital Humanities Research. Teoksessa Hitzler, Pascal – Fernández, Miriam – Janowicz, Krzysztof – Zaveri, Amrapali – Gray, Alasdair J.G. – Lopez, Vanessa – Haller, Armin – Hammar, Karl (toim.) *The Semantic Web. Lecture Notes in Computer Science*. Cham: Springer International Publishing. 574–589. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21348-0_37
- Häggman, Kai 2015: *Pieni kansa, pitkä muisti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura talvisodasta 2000-luvulle*. Helsinki: SKS.
- Häggman, Kai 2012: *Sanojen talossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan*. Helsinki: SKS.
- Jensen, Helle Strandgaard 2022: Digital Archival Literacy for (All) Historians. – *Media History* 27 (2) s. 251–265. <https://doi.org/10.1080/13688804.2020.1779047>
- Keravuori, Kirsi 2015: *"Rakkaat poikaiset!" Simon ja Wilhelmina Janssonin perhekirjeet egodokumentteina (1858–1887)*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6211-2>
- Kerkkonen, Martti 1988: *Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen*. Helsinki: Valtionarkisto.
- Knapas, Rainer & Suvikumpu, Liisa 2012: *Tiedon valtakunnassa. Helsingin yliopiston kirjasto - Kansalliskirjasto 1640–2010*. Helsinki: SKS.
- Kurvinen, Heidi 2020: Towards Digital Histories of Women's Suffrage Movements: A Feminist Historian's Journey to the World of Digital Humanities. Teoksessa: Fridlund, Mats & Oiva, Mila & Paju, Petri (toim.) *Digital Histories. Emergent Approaches within the New Digital History*. Helsinki: Helsinki University Press. s. 149–163. <https://doi.org/10.33134/HUP-5-9>

- Lahtinen, Anu & Leskelä-Kärki, Maarit & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2011: *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS.
- Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.) 2013: *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Lybeck, Jari 2016: *Reinhold Hausen. Valtionarkiston johtaja ja historiantutkimuksen edistäjä*. Turku: Turun yliopisto.
- Lönnrot, Elias 1990: *Valitut teokset 1. Kirjeet*. Toimittanut Majamaa, Raija. Helsinki: SKS.
- Marjanen, Jani & Ihalainen, Pasi 2022: Käsitehistoria tutkimusasenteena. Teoksessa: Ihalainen, Pasi & Valtonen, Heli (toim.) *Sanat siltana menneeseen. Kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus. s. 65–91.
- McCarty, Willard 2015: Becoming Interdisciplinary. Teoksessa: Schreibman, Susan & Siemens, Ray & Unsworth, John (toim.) *A New Companion to Digital Humanities*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. s. 67–83. <https://doi.org/10.1002/9781118680605.ch5>
- McGann, Jerome 2010: Electronic Archives and Critical Editing. – *Literature Compass* 2010 s. 37–42. <https://doi.org/10.1111/j.1741-4113.2009.00674.x>
- Mikkola, Kati 2021: Vähemmistöjen roolit muuttuvassa arkistopolitiikassa: Perinnekokoelmien etnisiä ja kielellisiä rajanvetoja Suomessa ja Virossa. Teoksessa: Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 166–210. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Mikkola, Kati & Olsson, Pia & Stark Eija 2019: Minority Cultures and the Making of Cultural Heritage Archives in Finland. – *Ethnologia Europaea* 49 (1) s. 58–73. <https://doi.org/10.16995/ee.818>
- Mäkelä, Heidi Henriikka & Tarkka, Lotte 2022: Sopimatonta. Seksuaalisuuteen liittyvien kalevalamittaisten runojen perinnöllistäminen Suomessa 1818–1997. – *Elore* 29 (2) s. 34–58. <https://doi.org/10.30666/elore.121473>
- Niemi, A. R. (toim.) 1902: *Elias Lönnrotin matkat 1–2*. Helsinki: SKS.
- Nivala, Asko 2022: Kulttuurihistoria, uusmaterialismi, posthumanismi ja digitaalinen humanismi. Teoksessa: Mähkä, Rami & Ahonen, Marika & Heikkilä, Niko & Ollitervo, Sakari & Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: Kulttuurihistorian seura. s. 453–468.
- Oldman, Dominic & Doerr, Martin & Gradmann, Stefan 2015: Zen and the Art of Linked Data. Teoksessa: Schreibman, Susan & Siemens, Ray & Unsworth, John (toim.) *A New Companion to Digital Humanities*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. s. 251–273. <https://doi.org/10.1002/9781118680605.ch18>.
- Paju, Petri & Oiva, Mila & Fridlund, Mats 2020: Digital and Distant Histories: Emergent Approaches within the New Digital History. Teoksessa: Fridlund, Mats & Oiva, Mila & Paju, Petri (toim.) *Digital Histories. Emergent Approaches within the New Digital History*. Helsinki: Helsinki University Press. s. 3–18. <https://doi.org/10.33134/HUP-5-1>
- Peltonen, Ulla-Maija 2021: Henkilöarkistot: Kuka kelpaa historiaan? Teoksessa: Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS. s. 211–247. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Prescott, Andrew 2015: Beyond the Digital Humanities Center. Teoksessa: Schreibman, Susan & Siemens, Ray & Unsworth, John (toim.) *A New Companion to Digital Humanities*.

- Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. s. 459–475. <https://doi.org/10.1002/9781118680605.ch32>
- Rawson, Katie & Muñoz, Trevor 2019: *Against Cleaning*. Teoksessa: Gold, Matthew K. & Klein, Lauren F. (toim.) *Debates in the Digital Humanities* 2019. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.5749/9781452963785>
- Risam, Roopika 2019: *New Digital Worlds. Postcolonial Digital Humanities in Theory, Praxis, and Pedagogy*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Salmi, Hannu 2021: *What is Digital History?* Cambridge: Polity Press.
- Schwartz, Joan M. & Cook, Terry 2002: Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory. – *Archival Science* 2 (1–2) s. 1–19. <https://doi.org/10.1007/BF02435628>
- Smith, Laurajane 2006: *Uses of Heritage*. Abingdon: Routledge.
- Smith, Laurajane 2012. Editorial. – *International Journal of Heritage Studies* 18 (6) s. 533–540.
- Stanley, Liz 2004: The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. – *Auto/Biography* 2004 s. 201–235.
- Taavetti, Riikka 2016: A Marshall in Love. Remembering and Forgetting Queer Pasts in Finnish Archives. – *Archival Science* 16 (3) s. 289–307.
- Waterton, Emma & Smith, Laurajane 2009: There Is No Such Thing as Heritage. Teoksessa: Waterton, Emma & Smith, Laurajane (toim.) *Taking Archaeology out of Heritage*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. s. 10–27.

Kirjoittajat

FT **Johanna Enqvist** työskentelee Suomen tiedekeskukset ry:n pääsihteerinä sekä Suomen Muinaismuistoyhdistyksen julkaiseman Suomen Museo- Finskt Museum -vuosikirjan päätoimittajana. Hän on taustaltaan arkeologi, mutta erikoistunut tutkijana kulttuuriperinnön tutkimuksen ja museologian teoriaan, digitaalisiin ihmistieteisiin, terminologiaan, käsiteanalyysiin ja diskurssintutkimukseen. Nykyisessä työssään hän tutkii osallisuutta ja yhdenvertaisuutta tiedeviestinnän ja -kasvatuksen näkökulmista osana Suomen Akatemian yhteydessä toimivan strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamaa FINSCI (Fostering Finnish Science Capital) -tutkimushanketta.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-0901-7987>

FT **Tommi Huttunen** on venäläisen kirjallisuuden ja kulttuurin professori Helsingin yliopistossa. Hänen tutkimusalojaan ovat suomalaisvenäläiset kirjallisuussuhteet, historiallinen avantgarde, kulttuurisemiotiikka, myöhäisen neuvostokauden kirjallisuus sekä pietarilainen rock.


🔗 <https://orcid.org/0000-0001-5054-8080>

FT, dosentti **Niina Hämäläinen** työskentelee Kalevalaseuran toiminnanjohtajana. Hän on erikoistunut Elias Lönnrotin kansanrunojen editointityöhön, folkloristiikan tutkimushistoriaan sekä tunteiden ja perheen kulttuurihistoriaan. Viime aikoina hän on tutkinut *Kanteletarta* ja sen unohdettuja käsikirjoituksia sekä Elias Lönnrotin arkiston muodostumisen periaatteita. Hämäläinen johtaa *Kalevalan* digitaalista, kriittistä editiota *Avoin Kalevala*.


🔗 <https://orcid.org/0000-0001-8788-9065>

FT, dosentti **Hanna Karhu** tutkii parhaillaan Koneen säätiön rahoittamana suomenkielisen runouden yhteyksiä rekilauluperinteeseen Helsingin yliopistossa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastolla. Karhu on erikoistunut kirjallisuuden ja suullisen perinteen yhteyksiin,

arkistoihin, geneettiseen kritiikkiin sekä 1800- ja 1900-luvun vaihteen suomenkieliseen runouteen.

 <https://orcid.org/0000-0003-4693-9382>


FT, dosentti **Sakari Katajamäki** työskentelee Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastolla suomalaisen kirjallisuuden kriittisiä edioita toimittavan Edith-yksikön toimituspäällikkönä ja toimii vastuullisena johtajana Koneen säätiön rahoittamassa tutkimushankkeessa Kääntämisen jäljet arkistoissa. Kirjallisuudentutkijana hän on erikoistunut kotimaiseen runouteen.

 <https://orcid.org/0000-0002-9031-5887>


FT, **Katri Kivilaakso** työskentelee kokoelmapäällikkönä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa vastuullaan erityisesti arkiston asiakas- ja tietopalvelun sekä aineistojen hankinnan järjestäminen. Tutkijana hän on kiinnostunut yksityisarkistoaineistoista kirjallisuudentutkimuksen ja queer-tutkimuksen käytössä.

 <https://orcid.org/0000-0002-1654-8797>

Mum, FM **Laura Kokko** toimii väitöskirjatutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Hän on työskennellyt pitkään kirjailija Volter Kilven aineistojen ja tuotannon parissa: hän on toiminut Volter Kilpi Kustavissa -kirjallisuusviikon taiteellisena johtajana 2010–2013, toimittanut kirjaksi Kilven kirjeenvaihtoa (Kirjapaja 2013) sekä kirjoittanut Kilven elämäkerran (SKS Kirjat 2022). Kokko on myös viulisti ja toimii vakinaisena muusikkona Sinfonia Lahdessa.

 <https://orcid.org/0009-0002-0605-1936>

FT, dosentti **Kati Launis** on kirjallisuuden professori Itä-Suomen yliopistossa ja johtaa kirjallisuusosahanketta Suomen Akatemian rahoittamassa konsortiossa Digital History for Literature in Finland. Hänen erikoisalojaan ovat naiskirjallisuus, Suomen kirjallisuushistoria ja digitaalinen kirjallisuudentutkimus. Väitöskirjassaan hän tutki Suomen ensimmäisiä, naisten ruotsiksi kirjoittamia romaaneja.

 <https://orcid.org/0000-0002-8498-7361>

FT, dosentti **Maarit Leskelä-Kärki** on kulttuurihistorian yliopistonlehtori Turun yliopistossa ja toimii varajohtajana SELMA-tutkimuskeskuksessa. Tutkimuksessaan hän on erikoistunut kirjoittamisen kulttuurihistoriaan ja elämäkerronnallisuuteen. Hän on johtanut esoteerisuuden historiaan keskittynyttä Uuden etsijät -hanketta, ja tutkii tällä hetkellä muun muassa kotimuseoita ja ympäristöelämäkerran kysymyksiä.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-8028-1740>

FT, dosentti **Viola Parente-Čapková** on kotimaisen kirjallisuuden professori Turun yliopistossa. Hän toimi Emil Aaltosen säätiön rahoittaman Tekstit liikkeessä: naiskirjailijoiden tuotannon vastaanotto Suomessa ja Venäjällä 1840–2020 -hankkeen johtajana ja hänen tutkimusalojaan ovat muun muassa yllirajainen kirjallisuushistoria, naisten kirjoittama kirjallisuus, kirjalliset suhteet, digitaalinen kirjallisuudentutkimus. Hän on yksi DARIAH-EU:n Women Writers in History -työryhmän puheenjohtajista.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-0629-1182>

FT, dosentti **Iloa Pikkanen** työskentelee Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastolla vanhempana tutkijana. Hän on tutkinut muun muassa historiankirjoituksen historiaa ja historiallisia näytelmiä sekä 1800-luvun kirjeenvaihtokulttuuria.

📄 <https://orcid.org/0000-0001-9435-7163>

FT, dosentti **Veijo Pulkkinen** työskentelee Helsingin yliopiston Suomalais-ugrilaisella ja pohjoismaisella osastolla. Kirjallisuudentutkijana hän on erikoistunut geneettiseen kritiikkiin. Hän on perehtynyt muun muassa visuaalisen runouden syntyprosesseihin ja siihen, miten eri tavoin kirjailijat ovat hyödyntäneet kirjoituskonetta työssään. Nykyisessä hankkeessaan Pulkkinen tutkii Kalle Päätalon tietokoneella kirjoittamia syntysähköisiä käsikirjoituksia.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-6899-7447>

FM, kirjastonhoitaja **Tuukka Salonen** tekee parhaillaan väitöstutkimusta Turun yliopistossa. Hän tutkii tunteiden ja affektien politiikkaa kirjailija Iris Uurron 1930–1940-lukujen tuotannossa.

🔗 <https://orcid.org/0009-0006-6952-8112>

VTT, dosentti **Riikka Taavetti** työskentelee sukupuolentutkimuksen yliopistonlehtorina Turun yliopistossa. Hän on tutkimuksessaan keskittynyt queer-historiaan, seksuaalisuuden historiaan sekä muistitietotutkimukseen Suomessa ja Virossa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-9601-2206>

FT **Irma Tapaninen** on vapaa tutkija. Hän soveltaa Mihail Bahtinin kieli- ja kirjallisuusteoriaa kulttuurihistoriaan tutkimalla kirjailija-toimittaja Algot Untolan luovaa toimintaa 1900-luvun alun kirjallisuuden ja politiikan kentällä kansan nauruun pohjautuvana taiteelliseksi vastarintana.

🔗 <https://orcid.org/0009-0004-6009-9863>

FT, dosentti **Silja Vuorikuru** on kotimaisen kirjallisuuden tutkija. Hän kirjoittaa parhaillaan elämäkertaa kirjailija Elina Karjalaisesta (WSOY 2025). Aiemmin hän on julkaissut Aino Kallaksen elämäkerran (SKS 2017). Lisäksi hän on tutkinut arkkiveisuja, intertekstuaalisuutta sekä Suomen ja Viron kirjallisia suhteita.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-6421-9453>

Abstract

Exploring Pathways to Private Archives. A Multidisciplinary Approach to Historical, Cultural, and Literary Research

This anthology showcases a methodologically diverse range of archival research across literary studies, cultural history, folklore and memory studies, and historiography. It illuminates contemporary perspectives and challenges associated with archive usage. The chapters collectively advance the interdisciplinary dialogue on the utilization of private archival materials in literature and cultural traditions, underscoring the pivotal role these resources—whether ancient, recent, or emerging—play in research, and tackling the ethical dimensions of archival research.

The volume illustrates the breadth of questions that can and should be posed in archival research. It also delves into the element of surprise often encountered in the research process. Furthermore, the book discusses how the description and organization of materials, the availability of metadata, and the physical or digital nature of the archives shape scholarly investigations.

Asiahakemisto

- adaptaatio 307, 324
affekti 24–25, 36–43, 51–52, 62–63, 384
aforismi 279–286, 306
aineellinen 37, 403
aineistokokonaisuus 11–12, 14, 370–372, 386–387, 395–396, 401–402, 421
aineistoluovutus 15, 23, 41–42, 46, 233, 237, 239
akateeminen 37, 40, 405
algoritmi 402, 417
anakronismi 236
analoginen 18, 386, 401–402, 406–407
antroposofia 84, 256, 260
arkisto
-käännö 10, 107, 395
-organisaatio 8, 11, 21, 23, 108–110, 383, 393, 395, 400–401, 410–422
virtuaalinen 396–398, 410–422
arkkiveisu 299, 301–305, 308–321, 330
asiakirja, dokumentti 13, 16, 26 35–38, 106–110, 233–234, 404–408, 411–412
aukko, aukkoisuus 14, 16–17, 234, 264–265, 401–402, 414
avoin verkko 21, 411, 419, 423
- biseksuaalisuus ks. seksuaalivähemmistö
- data
avoin 395, 419–423
datatyö 397, 400–403, 411–413
linkitetty 20, 395, 419–423
massadata ks. laajat aineistot
massametadatum 396, 398, 411–413
metadatum 21, 23, 396, 406–407, 413, 418, 422
rikastettu 21, 411, 418
diaspora 14, 19
digitaalinen editio 377, 384–385
digitaalinen käänne 18, 392–393, 395
- digitaaliset ihmistieteet (*digital humanities*)
9, 18, 21 393–394, 413, 422–423
digitaalinen 9, 18–22, 383–385, 393, 400–403, 412–413
digitalisaatio 10, 18–19, 23, 394, 402
digitoidut sanomalehdet 85, 109, 136–138, 191, 385
digitointi 18–19, 85, 126, 136–138, 377–378, 383–385, 401–402
diskurssi 37, 370, 372, 407
- eettis-metodologinen 17, 38–40, 46–50, 80, 93, 120, 236, 400–401
etiikka 17, 38–39, 46–50, 80, 93, 120, 236, 400–401
tutkimusetiikka 17, 46, 49
elokuva, liikkuva kuva 22, 205, 211, 299
elämäkerta, elämäkerronnallinen 73, 84–85, 88–89, 100–101, 231–232, 234–237, 414
elämäkerturi 23, 236
emootio 39
empatia 47
esoteria 71, 80–81, 94
etälukeminen, kaukolukeminen 20, 137, 385, 393–394
- feminismi 18, 138
folklore 138, 222, 375 ks. myös kansanrunous
folkloristiikka 138, 169, 308, 375, 403
fragmentaarisuus 16–17, 38, 63, 233–234, 386
- geneettinen tutkimusaineisto (*dossier génétique*) 274
geneettinen, geneettinen kritiikki 27, 272–274
genoteksti (*génomotexte*) 273

- haastattelu 243, 257–258, 263, 319, 322
haku 20, 198, 301, 311, 378, 383, 419
hakuväline 21, 300, 313
harmonisointi 28, 401, 410–411, 422
Helsinki 150–153, 155–156, 169, 242–243, 326
heteroseksuaalisuus 235–237, 241–243, 245,
253–254
hiljaisuus 107, 109, 121–122, 126–127, 235,
239, 382, 404
historia, historiantutkimus 10–13, 62–63,
73–74, 88–89, 106–107, 230–238, 400–406
homoseksuaalisuus ks. seksuaalivähem-
mistö
- identiteetti 73, 177, 236, 238, 342, 370, 403
ideologia 37, 342, 349, 369, 371, 387, 404, 411
informaatioteknologia 22
informantti 311, 317–323, 330–331
instituutio 395, 403–404, 411, 416
kirjallisuus- 65, 73, 136, 138, 343
intermediaalisuus 302–304, 306, 315,
329–331
intersektionaalisuus 74
intiimi 37–38, 46, 120, 266
- jälkikoloniaalinen 18, 404
järjestäminen 15–17, 19, 23–24, 74, 93,
121–127, 274, 300, 370–371, 384
jäämistö (kirjallinen) 358, 373, 408
- kaanon, kanonisoituminen 18–19, 74, 410
kalevalamitta 309, 374–376, 382–383
kansallinen 26, 74, 342–344, 408–409, 414
Kansalliskirjasto 26, 85, 109, 136–137,
344–346
Kansalliskirjaston digitoidut aineistot 26,
85, 109, 136–137, 191, 198
kansanlaulu 306–308, 314, 323, 375
kansanrunous 138–142, 169–170, 373–375 ks.
myös folklore
karnevalismi, karnevalistinen 341–343, 346,
350–351
keruu 141, 301
- kirjailijaelämä 71–72, 91, 93
kirjailijakuva 41, 157, 343, 345
kirjallinen kenttä 7–8, 104–105, 135–137,
169–170, 341–343
kirjallinen kulttuuri 26, 341–343, 370–371
kirjallisuudentutkimus 151, 273, 329–330,
344–345
kirjallisuushistoria 25–26, 74, 83–84, 151,
169
kirjeenvaihto 72–73, 75, 114–117, 237 392,
397–400, 411–412, 417–418
kirjekokoelma 105, 127, 392–393, 396–397,
410, 411, 417
kirjeluettelo 114, 417
kirjoitus (*écriture*) 273–274
kirjoituskone 146, 280
kirjoitusprosessi 272, 274, 280, 295
kokemus 36, 47–48, 63–64, 125–126, 233,
235, 262, 265–266, 378
kolonisaatio 14, 18, 404
konteksti, kontekstualisointi 13, 37–38, 49,
63–64, 137, 169, 301, 303–304, 384–385
korjausvedos 274–276, 287
kortisto 300–301, 309–310
kronikka 182–183, 209
kulttuurihistoria 8, 74, 94, 169, 392
kulttuurinen muisti 15, 73–74
kulttuuriperintö 8–9, 16, 371–372, 403–408,
411–423 ks. myös perintö
-organisaatio 22, 383, 393, 398, 404, 406,
412–423
kuva-aineisto 87–88, 93
kuvailu 9, 11–12, 15–17, 20–23, 238–239, 370,
406–408, 416–418
kuvailutieto 9, 12, 18–21, 370–371, 395–396,
406–408, 416–418
käsi kirjoitus, käsi kirjoitusversio 12, 272–276,
343–346, 360–361
käsi kirjoitusaineisto 94, 205, 275, 373
käännöshistoria 26, 198
- laadullinen 392–393, 395
laajat aineistot 74, 120, 238, 413, 423

- laji, tekstilaji 203–212, 251, 302–303, 307–308, 347
- laskenta, laskennallinen 18–20, 393–395, 416, 418
- koneellinen 19, 417–418
- määrällinen 393–395, 410, 413, 416
- laulu 27, 299–309, 314, 330–331
- laulurunous 308, 329, 331
- lehti, sanomalehti 85, 136–137, 197–198
- lehtileike 75, 81–82
- Lempäälä 162–163, 169
- lesbous ks. seksuaalivähemmistö
- limerikki 202–207, 219, 233
- litterointi 310
- luettelo 9, 21–22, 122–124, 309–310, 384
- luokittelu 15, 371, 373–376, 384, 387
- luonnos 71, 262, 273–275
- lähilukeminen 9–10, 137, 392, 394–395
- marginaali 14, 19, 161, 169, 371
- marginalisointi, marginalisoituminen 14, 48, 383, 386
- marxilaisuus 40, 343
- materiaalisuus, materiaaliset aineistot 9, 72–73, 78, 93–94, 110, 274, 378, 384
- melodia 210, 307, 329
- menetelmä, metodi 9, 18–20, 36, 107, 137, 272, 386, 393–394, 411–413
- menneisyys 15–17, 47–48, 62–63, 80, 105–106, 126–127, 230–233
- mesoanalyysi 137
- metatieto 396–400, 406–423, 370, 382, 384–385, ks. myös data
- mitta, runomitta 202, 306–307, 374–375
- Moskova 178–183, 185–186
- muistelmat 109, 119, 261–263, 265–266
- muistiinpanot 12, 234, 237, 274
- muistiorganisaatio 77, 128, 403, 415
- multimodaalisuus 303–304, 308, 331
- musiikintutkimus 308, 312
- naistoimijuus 137–138, 150, 169–170
- narratiivi 13, 45, 78–80
- nauha 301, 309–310
- Nižni Novgorod 183–184, 190
- nonsense-runous 203, 206
- nuotinnos 299, 300, 312
- omakustantaminen 150, 162–169, 203
- painateversio 316, 318
- perinnelaji 309–310, 371, 374–375
- perintö 397, 403 ks. myös kulttuuriperintö
- perinnöllistäminen, perintöyttäminen (*heritization*) 372, 378, 407–412, 415–416
- perintötytminen 407–408, 410–411
- Pietari 138, 140, 143–144, 146, 169, 181, 191–197
- pietarinsuomalaiset 140, 143, 178, 191–197
- piirileikki 306–307, 323–326, 331
- piiritanssi 306–307, 323–328
- poisto 271–273, 284, 294–295, 347
- Porvoo 178, 185, 189
- päiväkirja 14, 75, 198, 237–238, 250–251, 264–265
- queer
- elämä 233, 242, 263
 - historia 27, 230–233, 235–239, 262–266
 - kompetenssi 235, 242
 - tutkimus 11, 88, 232–233, 235–236, 257
- radio 203–205, 212
- rekilaulu 27, 299–309, 312, 315, 330–331
- revisiointi 55, 272, 280–283, 287
- rikastaminen 28, 106, 396, 410–411
- runolaji 203–209
- runonlaulajat 308, 315
- runoperinne 309, 376, 381
- Ruusuu-Risti 83, 85
- rytmi 58, 202, 291, 329, 331
- samansukupuolinen halu 230–239, 257, 262–265
- sanomalehtiaineistot, -arkisto 85, 136–137, 197–198

- sanomalehtikirjoitus 114, 302, 345
seksuaalisuus 89, 230, 233, 236–237, 244,
263–266, 371
seksuaalivähemmistö 151, 230, 238–239
biseksuaalisuus 230, 235, 254
homoseksuaalisuus 230, 235–236, 240–
244, 262–265
lesbous 230, 246
sivullisuus 100, 102, 125
sosiaalisuus 41, 72–73, 78, 88–89, 107, 125,
127, 372, 403
sosiaalinen media 21
subjekti, yksilösubjekti 41, 43, 47, 64, 106
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, SKS
77–79, 108, 110, 238–239, 300, 330, 370,
374–375
suomalaiset stipendiaatit 178–181
suomalaisvenäläiset kirjallisuussuhteet
177–179
suomalaisylioppilaat 178–179, 184
Suomen suuriruhtinaskunta 138, 158, 169,
184, 187, 395, 411
suullinen perinne 305, 317
Svenska Litteratursällskapet, SLS 88, 151,
179, 234
syntyprosessi, kirjoitusprosessi 272–274,
277, 280, 295, 308
syntysähköiset aineistot 18–20, 23

tallentaminen, taltiointi 8, 10, 21–22, 63, 79,
233–234, 299–300, 303, 406, 416
Tampere 162, 204, 218
tanssi, tanssiperinne 302–303, 306–307, 313,
323–325, 328–329, 331
tekijänimi 341–342, 346, 350
teknologia 10, 21–22, 88, 287
tekoäly 18, 20, 330
teosofi, teosofia 83–85, 260
Teosofinen Seura 83, 85

tietokanta 393, 396, 299, 417, 419–420
toimija, toimijuus 15, 19, 22, 38, 94, 135–138,
169–170, 414
toisinto 142, 312, 318, 327, 330
transkriptio 377–378, 383–385, 409
tulkinta 11–13, 15, 17, 25, 38, 63, 78, 80–81,
93, 117, 231, 372
tunne 35–38, 41, 72, 80, 102–105, 230, 233,
235, 262–265
Turku 178, 186–188, 108–110
Turun akatemia 180–181, 186
Turun romantikot 186–187
tutkimuseettinen ks. etiikka

vaintaminen 378, 387
valokuvat 22, 72, 85–95, 110–112
valta, valtasuhteet 10, 80, 235–236, 370–372,
404
variaatio 315–318, 330
vasemmisto 39, 50, 56, 343, 355, 359
vastakulttuuri 341–343, 347, 350
vastarinta 342, 350–351, 361
verkkohaku 38
verkosto, sosiaalinen verkosto 72, 83–87,
118, 127–128, 234–235, 262, 414
videotalenne 204
Viipuri 139, 151, 158–162, 169, 189
visualisointi 394, 420–421
vähemmistö 14, 151, 238–239, 371, 375, 404
ks. myös seksuaalivähemmistö

yhteiskunnallinen 39, 48, 237, 239, 398, 403,
411–412
yksinäisyys 99–105, 125–126
ylirajaisuus 14, 21, 158, 169–170
ystävyytensä 114–117, 190 245–251

äänite 299–302, 305–306, 309–313, 317, 329,
330–331

Henkilöhakemisto

- Acken, Eva 417
Aho, Juhani 77, 87, 114–115, 326, 417
Aholu, Suvi 252n
Akvinolainen, Tuomas 206
Aleksanteri I 181, 184–185
Anttila, Aarne 379
Anttonen, Pertti 373
Armfelt, Alexander 191
Armfelt, Gustaf Mauritz 182
Arra, Esa 359
Aspelin, Eliel 115
Aspelund, Carl Edvard 162–163, 170
Asplund, Anneli 306–307, 311, 322
Assmuth, Aino 144
Atra, Kaarlo 114, 116
Atterbom, P. D. A. 188
- Bahtin, Mihail 350n
Bandler, Vivica 231
Barthes, Roland 110, 273
Beckett, Samuel 286
Belinski, Vissarion 197
Bergbom, Kaarlo 159
Bergroth, Kersti 232, 255–262, 264–265
Bergson, Henri 103
Berlant, Lauren 37–38
Biasi, Pierre-Marc de 273n
Blomgren, Riitta 205n
Blomqvist, Alexander 139n
Blomstedt, Juhana 271n
Blomster, Risto 300–301, 309–310
Borenius, Axel August 373–374
Borg, Carl Gustav 373, 376, 379–380
Bremer, Fredrika 153
Buratšoki, Stepan 196–197
Burke, Seán 49
Burton, Antoinette 13
- Calamnius, Ilmari ks. Kianto, Ilmari
Candolin, Arnold Elias ks. Kouta, Aarni
Candolin, Rafael 75
Canth, Minna 168
Charrière, Isabelle de 19n
Chydenius, Sofia 166n
Colley, Ann C. 206, 220
Cook, Terry 10, 22–23, 105–107, 124–125, 370
Cygnaeus, Uno 143
- Dal, Volodymir 191
Danielson-Kalmari, J. R. 118
Davidsson, Fanny 114
Deleuze, Gilles 345
Deppman, Jed 273n
Derschau, Friedrich von 191
Dever, Maryanne 10–11, 21
Diktonius, Elmer 101, 114
Doerr, Martin 421
Družinin, Pavel 181
- Egger, Karl 258n
Ehrnrooth, Leo 207
Ehrström, Christman 379
Ehrström, Eric Gustaf 178–189, 191, 198
Einstein, Albert 58n
Enajärvi, Elsi 149
Enckell, Magnus 234
Engman, Max 180
Enqvist, Johanna 28
Erho, Elsa 344–345, 354, 358, 360
Ervast, Pekka 83, 87
Ervasti, Esko 83–85
Europaeus (os. Platan), Eva Christina 145, 148
Europaeus, Charlotta 26, 135–150, 158, 169–170
Europaeus, David Emanuel Daniel 139–141, 147
Europaeus, Peter Adolf 139–140, 147–148
- Fagerström, Anni Gärda 144, 148–149

- Fagerström, Johan Waldermar 147n
Fagerström, Johanna 147n
Farge, Arlette 35, 63
Featherstone, Mike 21–22
Felski, Rita 37–38
Ferrer, Daniel 273n
Fljonov, V. 145
Flygare-Carlén, Emilie 166
Franzén, Frans Mikael 144, 148
Freshwater, Helen 47
Friebert, Maikki 168
Friman, Thomas 178, 191–193, 195, 196, 198
- Gallen-Kallela, Akseli 87
Gallen, Harald 234–235
Glinka, Fjodor N. 145–146
Gogol, Nikolai 196
Gottlund, Carl Axel 178, 191–193, 195–196, 198, 373
Gradmann, Stefan 421
Graham, Shawn 413n
Grandell, Lennart 256
Granlund, Erland 328–329
Grass, Martin 74
Grésillon, Almuth 273n
Gripenberg, Alexandra 167–168
Gripenberg, Bertel 114
Gripenberg, Isa 257, 260
Grodén, Michael 273n
Grot, Jakov 192, 198
Grönroos, Gunborg 104
Guattari, Félix 345
- Haahtela, Sampo 101
Haapman, Niilo 252
Haartman, Lars Gabriel von 181, 189
Haavikko, Ritva 251n
Hagerlund, Göta 155, 158–159, 168
Hagman, Sandra 240
Hakkarainen, A. 320
Halberstam, Jack 231, 233
Halli, Antti 243
Halonen, Pekka 87
Haltsonen, Sulo 139–141, 143, 149
- Hammarsköld, Lorenzo 188
Hanell, Eedu 207
Happonen, Päivi 126
Hausen, Reinhold 404–405
Hautala, Jouko 379
Hautala, Marko A. 341, 345–346, 349–352, 354, 359–360
Havu, Toini 251, 255–260, 263, 265
Heine, Heinrich 273
Hekanaho, Pia Livia 260
Hellaakoski, Aaro 275, 287
Helminen, Helmi 149
Heuvel, Charles van den 420n
Hietala, Frank 316, 328
Hilpinen, Saara 236–237, 263
Hirn, Yrjö 101, 114
Hirviseppä, Reino ks. Palmroth, Reino
Hjelt, August 354
Holappa, Pentti 231
Holma, Harri 353–354
Holmbäck, Bure 207n
Huhtala, Liisi 344–345, 347
Hupaniittu, Outi 11, 15, 372, 406
Huttunen, Tomi 25–26
Huvila, Isto 421
Hyttinen, Elsi 62
Hytönen, Saara 272
Hämeen-Anttila, Väinö 352–355
Hämäläinen, Helvi 75, 229–230, 232, 238, 245, 246, 248–257, 260, 262–265
Hämäläinen, Niina 28, 146, 149
- Ibsen, Henrik 81–82
Ingman, Lauri 352
Inkinen, Pekka 315n
Ivalo, Santeri 354
- Jakobson, Roman 272
Jalkanen, Huugo 84, 114
Jensen, Helle Strandgaard 401–402
Joyce, James 103, 286
Jurvanen, Pertti 149
Juvonen, Helvi 231
Juvonen, Tuula 233–234

- Järvenpää, Hedvig 84–85
- Kaila, Toivo T. 357
- Kailas, Uuno 243, 256
- Kajanus, Aino 87, 91
- Kajava, Kalevi 143
- Kalha, Harri 234
- Kallas, Aino 75
- Kallio, Kati 386
- Kant, Immanuel 189, 286
- Karamzin, Nikolai 184, 186–187, 195
- Karhu, Hanna 27, 88
- Karisto, Arvi A. 344, 354–355
- Katajamäki, Okko 222n
- Katajamäki, Sakari 26
- Kaukonen, Väinö 377, 379
- Keckman, Carl Niclas 377
- Kianto (aik. Calamnius), Ilmari 114, 244, 307, 323
- Kilpi (os. Vanhakartano), Hilja 103–104, 111–112, 116, 120–121
- Kilpi, Jaakkima 112
- Kilpi, Riitta 102
- Kilpi, Volter 9, 25, 77, 83, 99–105, 107–112, 115, 120–121, 124–126
- Kirschenbaum, Matthew 280
- Kivi, Aleksis 165
- Kivilaakso, Katri 26, 63
- Kivinen, E. 307n
- Kivistö, Sari 126
- Klemetti, Heikki 222
- Koh, Adeline 18
- Kohonen, Aapo 352
- Kojo, Viljo 114–115
- Kokko, Laura 25
- Kolosov, Vasili 184–185
- Korhonen, Paavo (Paawo) 144, 147, 381
- Kortelainen, Anna 84
- Koskenniemi, V.A. 108, 114, 353
- Koskenranta, Sirkka 246, 248–249, 256, 263
- Koski, Kaarina 382
- Koskimies, Kaarlo 118
- Koskimies, Rafael 357–358
- Kotilainen, Maija 42n
- Kouta, Aarni 69–72, 75–87, 90–91, 94, 114
- Kouta, Salli 84
- Kouta, Tapio 76
- Kouta, Ylermi 70, 76
- Krishnamurti, Jidda 53, 57, 60–61
- Kristeva, Julia 273
- Krogerus, Tellervo 88
- Krohn, Aune 322n
- Krohn, Ilmari 309n
- Krohn, Julius 373
- Krohn, Kaarle 373–374
- Kukolnik, Nestor 192–193
- Kupiainen, Unto 358
- Kurikka, Kaisa 341, 345, 350
- Kuula, Alma 87
- Kuula, Toivo 87
- Käkikoski, Hilda 168, 233–234
- Köngäs, Elli-Kaija 326–327
- Laakso, Johanna 149
- Lagerlöf, Selma 82
- Lagus, Anders Johan 189
- Lahtela, Markku 27, 271–272, 274–277, 279–295
- Laiho, Helmi 324n
- Laitinen, Heikki 306n
- Laitinen, Kai 103
- Lampinen, Oskari 353–354
- Lappalainen, Päivi 151
- Larin-Kyösti (oik. Larson, Karl Gustaf) 108, 114–115, 307
- Larni (aik. Laine), Martti 232, 240–245, 247–248, 262–263, 265
- Lassila, Maiju ks. Untola, Algot
- Launis, Armas 309n
- Launis, Kati 25, 138
- Laurila, K. S. 353
- Lear, Edward 206, 208
- Lehtonen, Joel 82–83, 280
- Leino, Eino 77, 80, 82–85, 87, 91, 307
- Leisiö, Timo 307
- Lenngren, Anna-Maria 145, 148
- Lermontov, Mihail 196
- Leskelä-Kärki, Maarit 25, 137

- Linder, Johan 148
Linder, Marie 156, 168
Lindman, Volmar 163, 170
Lindsten, Leo 359
Linna, Väinö 343
Linnakoski, Johannes 308, 323
Lundahl, Arthur 159
Lundahl, Atte (Armas) 152n
Lundahl, Hilda 152
Lundahl, Selma 152, 159, 161–162, 170
Lyly, Pentti 88
Lyytikäinen, Pirjo 103
Lönnrot, Elias 28, 139, 143, 195, 370–383,
385–387, 396, 400, 408–410, 414
Lönnrot, Ida 373n

Madetoja, Leevi 83
Mahlamäki, Tiina 256–257, 260
Majamaa, Raija 377
Makkonen, Pietari 147
Malen, Greta 327
Mallarmé, Stéphane 286
MalMBERG, Aino 241
Manitšev, Mihail 181
Mann, Thomas 102
Manner, Eeva-Liisa 286
Mannerkorpi, Juha 286
Manninen, Otto 77, 88, 307–308, 312–313,
323–329, 331
Martin, Anne 151
Martin, Kim 413n
Marttila, Viljo 211
Mauriala, Vesa 235
Mechelin, Leo 410n
Melartin, Erik Gabriel 189
Menšikov, Aleksandr 189, 193
Mielonen, Hilja 44, 51
Mielonen, Lyyli (Liisa) Ester ks. Uurto, Iris
Mikkola, J. J. 179
Mikkonen, Ida 141
Milligan, Ian 413n
Moore, Niamh 107
Moretti, Franco 137n
Muñoz, Trevor 401

Mustola, Kati 242n
Mäenpää, Jari 205n
Mäkinen, Virpi 89, 93
Männistö-Funk, Tiina 88–89

Napoleon I 180, 183, 185
Nazarenko, Myhailo 196
Newman, Sally 10, 21
Niemi, A.R. 139, 373, 377, 409
Niemi, Juhani 354
Nieminen, Hannu 342
Nietzsche, Friedrich 49, 83
Niiranen, Elina 307n
Nikolai I 145, 193
Nirkko, Juha 300n
Nisonen, Erkki 144, 147, 159
Nisonen, Margit 144

Odojevski, Vladimir 192
Oksanen, A. 328
Oldman, Dominic 421–422
Ollilainen, Maiju 357–360
Ollilainen, Vesa S. 358–359
Ollinen, Juho Fredrik 311n
Olsson, Hagar 256
Onerva, L. 82–84, 87, 91, 114, 238
Ongelin, Hanna (Johanna) 26, 135–138,
150–159, 161–163, 165–170
Onjukka, Lily 272
Ottelin, Carl Gustaf 178–190, 198
Ottelin, Johanna 179
Otonen, Liisa 232, 256–257, 259–262, 264
Ovaska, Anna 245

Paasikivi, J. K. 354
Paasonen, Kaarlo Jalmari 325–326, 329
Paavo-Kallio, Esa 165
Paavola, Fanny 326
Paavolainen, Olavi 252–254
Palmgren, Raoul 344
Palmroth, Reino (Palle) 26, 203–205, 207,
209–213, 216–219, 223
Paqvalén, Rita 234–235
Parente-Čapková, Viola 25, 138

- Paulaharju, Jenny 324
Paulaharju, Samuli 306, 324
Peake, Rose-Marie 236–237, 263
Peijo, Sofia 147
Pekkanen, Toivo 44n
Peltonen, Ulla-Maija 11, 15, 74, 80, 120, 372
Peltoniemi, Heli 156
Pennanen, Ain'Elisabeth
Pentti, S. J. 142
Perttula, Irma 342
Perttunen, Kaisa-Marja 381
Pesonen, Eeva 327, 329
Pettersson, Maria 127
Pfandl-Buchegger, Ingrid 302, 328
Pieraccini, Rolando 238n
Pihlström, Sami 126
Piipponen, Timo 205n
Pikkanen, Ilona 28, 148
Platan, Anna 147n
Pletnjov, Pjotr 192
Proust, Marcel 103
Puhakka, Antti 147–148
Pulkkinen, Veijo 27
Puntari, Jukka H ks. Marttila, Viljo
Puškin, Aleksandr 196
Puttonen, Seppo 243
Päiviö, Juho 110
Pääatalo, Kalle 222
- Rahikainen, Agneta 88
Railo, Eino 346–351, 354, 357, 359, 361
Rand, Max 231
Rantamala, Irmari ks. Untola, Algoth
Rapola, Sirkka 261
Ratia, Simo 325
Rausmaa, Pirkko-Liisa 313
Rautala, Aku 42n
Rawson, Katie 401
Reenpää, Heikki A. 217
Rehbinder, Robert Henrik 181, 189
Reijonen, Tuuli 261n
Rein, Thiodolf 155n
Reinholm, August Henrik 140–141, 143
Renan, Ernest 347
- Renqvist, Alvar 101, 105
Reuter, Aline 410n
Ripatti, Aku-Kimmo 41–44, 46, 50, 59–60
Ripatti, August ks. Rautala, Aku
Ritavuori, Heikki 118–119
Rolland, Romain 249n
Roschier, Elsa 69–71, 75–76, 86–89, 92, 94
Roschier, Rolf 87
Rottensteiner, Gudrun 302, 328
Runeberg, Fredrika 156
Runeberg, Johan Ludvig 148, 166–167, 222
Ruusunen, Nikolaus 324
Ryan, Marie-Laure 303
Rydman, Heikki ks. Ritavuori, Heikki
Räisänen, Kerttu-Liisa 357–358
Räisänen, Yrjö 356–357
- Sahle, Patrick 384
Sallamaa, Kari 50n
Salmela, Liisa 238n
Salo, Olga 83
Salokannel, Juhani 271, 275–278
Salonen, Tuukka 24–25
Salonoja, Jaakko 218
Salter, Andrea 107
Sarkia, Kaarlo 255n
Sarmela, Eveliina 324
Saurama, Anna 76–77
Saurama, Irja 76
Scholl, Albert Arnold 271
Schreck, Hanna-Reetta 89
Schultén, H. af 155
Schultz(-Bertram), Georg Julius von 144, 146
Schwartz, Joan M. 10, 22–23, 370
Seppälä, Anu 257, 260
Ševtšenko, Taras 197
Ševyrov, S. P. 145
Sevänen, Erkki 343
Sexton, Anne 48
Shakespeare, William 196, 206
Siljo, Juhani 114–117
Silvén, Sofia 79n
Simelius, Jacob 166
Sinervo, Elvi 230

- Sippola, Olga 326–329
Sirén, Karl Wilhelm 143
Sjögren, A. J. 146
Sjöström, Vilho 87
Snellman, J. V. 186
Soiniola, Tarja 370n
Soldan-Brofeldt, Venny 417
Speranski, Mihail 180
Stanley, Liz 107
Steedman, Carolyn 13, 79
Stjernvall, Emilia 192
Stoore, G. A. 89, 94
Stormbom, Nils-Börje 58n
Streng, Väinö 84
Strindberg, August 82
Stählberg, K. J. 118–119
Sulkunen, Irma 149
Suomalainen, Samuli 193
Suomi, Vilho 99, 101–103, 120, 123
Svedberg, Anders 165–167, 170
Sykäri, Venla 306
Säynäslahti, Anto 105
Södergran, Edith 88, 231, 255–256
- Taavetti, Riikka 27
Taipale, Armas R. 359
Talvio, Maila 114
Tamboukou, Maria 78–80, 107
Tammilehto, Oskari 357–358
Tapaninen, Irma 28
Tarkiainen, Viljo 109n
Tengström, Jakob 179, 181–182
Thesleff, Ellen 88–89
Tietäväinen, Johannes 358–360
Timonen, Senni 149
Topelius, Zachris 152–153, 156–157, 170
Tuhatševski, Mihail 215
Tunkelo, E. A. 373
Tuomikoski, V. J. 353
Turtiainen, Arvo 50n
- Tuulio, Tyyni 151, 155, 163, 168
Tyhorski, Mykola 196–197
Tyyni, Aale 54
- Uimonen, Minna 151, 156
Untola, Algot (Algot) (alias Maiju Lassila, Irmari Rantamala, J. I. Vatanen) 28, 341–361
Utrio, Untamo 358
Uurto, Iris 24–25, 36, 38–65
- Vaara, Elina 229–230, 251, 254–256, 262–263, 280
Vainio-Korhonen, Kirsi 369
Vala, Katri 255–256
Van Hulle, Dirk 273n
Vanhakartano, Hilja ks. Kilpi, Hilja
Vares, Vesa 109n, 119n
Vepsäläinen, Liisa 42–43
Vickery, Ann 10, 21
Viherjuuri, Hillari Johannes (Veli Giovanni) 208
Viljanen, Lauri 101, 114, 254
Vuorikuru, Silja 27
Väisänen, A. O. 335
Välimäki, Ilkka 108n, 122n–123n
Vänskä, Annamari 235
- Warelius, Antero 307
Waselius, Gunnar 207
Wecksell, Josef Julius 210
Weinhardt, Scott B. 413n
Weller, Shane 286
Wichmann, Göran 207
Wilde, Oscar 241–242
Willman, Elwira 168
Wood Middlebrook, Diane 48
Wrede, Rabbe 118
- Ørsted, Hans Christian 148